נדפס בבית־הדפוס של שֶׁפֶּמֶר בליפסיה
בהשגחת הצַיָּר וַלְטֶר בּוּהֵי

* *
*

המאמרים האלה נכתבו במשך שנות תר״ע — תרע״ט בברסלוי, בנוה־שלום וברופין ונדפסו במכתבי־עתים ובמאספים: הבקר, גבולות, הזמן (ירחון), המעורר, מקלט, רשפים. שני המאמרים הראשונים נאספו אחר־כך במחברות של הוצאת „צעירים": „ערבים", ברסלוי תר״ע, ו„חורב", ברסלוי תרע״א.

בעצם היום ולו כנפים אין מספר· בן גדלתי׳ והוא נגזל ממני או נדקר לנגד עיני· רעיה נתנה לי את חייה׳ ואני רואה בבשתה· אם אשיר׳ חבל נִתן בצוארי· ואם אקונן׳ חותכים את לשוני·

יב

חִדָלוֹן

אלהים משמים השקיף על בני־אדם משרתיו מטה ויתן לזה חרב ולזה חנית ויאמר להם: בואו וחבלו איש את אחיו ורחם לא תדעו׳ דרכי־מות דרכי ואת החיים נטעתי׳ למען תת חילים לחבלי המשחית· לא אבה׳ כי יֵשב איש תחת גפנו׳ ואין חפצי׳ כי יבנה לו בית· שבתותי לא תשמרו׳ את מועדי בַּטלו׳ הסירו את השלום והשלוה מפיכם וקמתם וזרקתם רעל בכל מדרך רגליכם וזנבתם את הנחשלים ותמקו כל חי׳ דכאו כל נשמה ואני אהיה עם ההרס והכליון· אחזק את האיבה והתחרות׳ וימלא כל העולם שממה; אסגור את ארובות השמים מלמעלה׳ אלביש את השמש שק ואעוֵר את עיני הכוכבים· לא יהי אור אמרתי׳ כי־אם חושך· את החושך הוצאתי ממעמקים ובניתי לו מבוא וישבתי על כסאו ובו אתעטר· מלאו את כוסי מיץ־מוחות ודם־לבבות וערכו שלחן לפני מעצמות ברואי ויצורי· אני לא אדע ראשית׳ כי אם אחרית· אני לא אברא עוד ולא אשכלל עוד׳ לא אנוח עד אשר תהיה כל הארץ מִדבר ואין תושב׳ לא יִוָתֵר כל אשר נשמה באפו׳ כוכבים יאספו נגהם ולא יהיה מטר ולא יעלה צמח׳ ואז אתיר את מוסרות הטבע׳ אפרק הכל לרגבים׳ וגם אני אשקע שוב במצולות תֹהו ובֹהו והכל אפס ואין· — — —

י

חֶרֶב אֱלֹהִים

לא יאבה אלהים בזבחי־צדק, לא יאבה נפש נכאה, רוח נשברה יִבזה, הוא נותן ידו את פושעים, את רוצחי אדם דרכו. יעקור משפחות, ישבית בתי־אבות, יטביע עיירות שלמות בדם. וכי יעמידו לו מזבחות מבניו ובני־בניו, אז ישחוט עוד את כהניו ולוייו, יערבב בני־מעלה עם בני־מטה, והאש הקודחת מאפו יצית בכל פנות עולמו, ועלה הלהב ואכל כל חלקה טובה, בולע החלב עם הפרש ועוקר כל נטע וזרע. כל ההורג בן־אדם, דמו ודם זרעו וזרע זרעו תלויים בו; מחריב עמים ומוריד גוים שלמים לתהום נשיה — על אחת כמה וכמה. מי בִשֵר את השלום לנבראים בצלם? מי אמר לכרות ברית גם עם שאר בשר? ומי הפיר את אשר אמר? מנשל היוצר את הארץ מיושביה. אף משרתיו מלאכי־חבלה הם, אף עושי רצונו הם אך חרם וכליון, אף וחֵמה. משה עלה אל ההר ויִבָּהל לראות את האש האוכלת בראש ההר, הכה על ראשו בלוחות ויזעק בקול גדול, ויחרד כל חי וינוע. אין מנחם מאז ואין דרך. את כלנו תאכל חרב־אלהים, לא יִמָּלט אף אחד.

יא

אֶעֱשֶׂה מִסְפֵּד

אעשה מספד כתנים וארים קול נהי ובכי עדי יִבָּקעו כל מוסדות האדמה ותמוטינה אשיות השמים, ואנו ואבלו כל חי ובשר. יכוף כל עץ ראשו ואף אגמי מים יִבָּקעו. כל מעשה־בראשית, כל אשר נברא ונעשה יקרא תגר על היוצר ויגש לפניו ויאמר: אתה הכלמתנו, אך חרפה שמת עלינו, חדל לך למלוך למעלה ולמטה, ונשוב כלנו לימי האפס, לימים לא הוכן עוד כסאך ולא היה לך מושב. את אשר בראת החרבת ואת אשר עשית נתת למרמס. גלמים היו לפניך ונפחת באפם את ההרס ואת השביתה ומלאת את כל הבריאה הוללות ורשע, פשע רב וצמאון לדם. מה שם אלוה, אם לא קריאה לריב, אם לא כבוש בלי מצרים, אם לא התנגשות והתפרצות, אם לא שאיפה לכליון? מה היא בפי אדם נחלת שדי? גאות, התנשאות, פריצת גדר וממשלה בלתי־מוגבלה על אחרים. הנני קם בבקר ולא אדע, אם עוד חיה אחיה בערב. אני פורס על הלחם, והמות נשקף בעד החלון

יום ה׳ גם לו יבוא. גם אלהים יתיצב לפני בית־דין. ועלתה דמעת העשוקים, דם הנרצחים; וקול קורא: שפטו את השופט, יסרו את המשגיח. הלא הוא התגאה לאמר, כי הוא עמים ידביר, כי לו ישמעו ממלכות, כי בידו להשבית מלחמות מן הארץ ולא יהיה עוד מפריד. והנה הוא אך עיף וכושל ופיק־ברכים. גם בארותיו תכזבנה מימיהן, מתנותיו ריקות. הוא יֵדע רק את הקללה ולא את הברכה. לא די לו בקרבנות פרים וכבשים ועתודים — את מוחות בני־אדם יבקש, את הקרב ואת הכליות. האתים יהיו לחרבות והמזמרות לחניתות. ודקר יצור אחד את משנהו ואכל הקצף בכל. חבלים יאחזו את כל נברא ואלהים אין־אונים, גם הוא את חִציו יכלה.

משרתי ה׳ מושלים על שבעים העמים והוא לבדו רואה נקם בעם־בחירו. פעם אחר פעם מָעַל בשבטי יעקב ועוד יוסיף להשחית. תרצה הארץ את שבתותיו, יכתירו כתר לראש־פתנים. יזעקו, יחרקו שן. חרם להעובד והנעבד גם יחד! תשתגע הבריאה ותשוך את שדי יה. היה יהיה הכושל לַנְעֹרת ופעלו לניצוץ, ובער היוצר מכף רגלו עד ראשו; ומעשן אלהים העולה ונפזר יהוממו כל הברואים וימָלא כל חלל העולם פגרים מתים. יום לה׳ ולאשר עשה לשוא.

ט

עַוָּה, עַוָּה

ואתה, בן־אדם, הנבא ותאמר: חרב חרב, חרב לבני תבל ויושביה, חרב מרוטה לטבוח שבטי־יה. שופך עליהם אֵל מושיעם את זעמו ואכל אותם מבקר עד ערב. בימינו אש ובשמאלו כחדון, בפיו מפיק זלעפות. במזרח ובמערב יהמה כעשו, ידלק חמתו ויבער כל חלקי ההויה, אשר נטע בעצמו. אריה הוא האוכל את גוריו, תנין ההולך ומקיף כל אשר יצר ומחַנק באמץ כחו כל אשר ישאף לרוח. אל יעוַת משפט, לא אמון בו; מי כִזב ואמר, כי צדיק וישר הוא וכי תמים מעשהו? הוא משחק בגבוריו, בוגד בקדושיו, יבטיח ולא יקיים; הוא יוצר אור, והחושך המית־נפשו. אף אם יצהיל פניו רק אבהל, ואם עבים ישים סתר לו, אז אך יחרוש עלינו רעה. נשבע אלהים בחמתו לכלות את זרע יעקב. והוא מכחידם בכל יום, נותן את השארית והפליטה למרמס, יבקע בטן הרה, יאחז וינפץ כל ראש עולל אל הסלע.

עולה המות בחלונינו, משחק אנו לשר המשטמה, נופלת נבלת גוי כדומן על־פני השדה, עינים ולשון, פה ממלל ומדַבר היה יהיו למרמס. אף ידי, יד המשורר, תמָגר, עיני תִנָקר וגם לי לא יהיה קבר. —

ז

בִלַע אֲדֹנָי

וארשתיך לי לעולם, וארשתיך לי באמונה, אענה אענה את השמים, נאום ה׳, ועבדַי יענו את ארץ. אבל אין מרחם ואין אמונה ואין קיום ההבטחה. בלע, בלע אדוני ולא חמל, את בניו לא ידע, את בני־פולחנו לא יכיר. נהפכה הארץ לעמק־עכור, את אשר זרע היום יעקור למחר, ואת אשר עשה גם ישבית. אמור יאמר עם־ברית: אף אני אבוא על חלקי ואבנה אהל לשבתי, והנה באו ימי־הפקודה, באו ימי־הַשִלֻם. פוקד האל המיַסר את עון בנים על אבות ונַקה לא ינקה עד אלף דור; משקה הוא כל בני־אדם ובני־איש מכוס החרמה, וכי יבוא הרעל ויאכל מנפש עד בשר, מחנות־מחנות תולעים מתכנסים לנקוב את העצמות ואת הגידים ולעשות שרטת בכל גו ולהבאיש את האדמה. כל חי מחַנק את משנהו. כל אשר ברא ועשה אוכל את חברו.

מחלל המות יצא אלהים ויפלס לו נתיב בין נבכי הבריאה ויטיל ביצת שנאה ואיבה, קנאה ותחרות. וימלא את כל היקום הרס ושביתה, שקר ובגידה. לא חוקי חיים לו, כי־אם חוקי מות ואפס. לא ספר־ברית נתן לבני שומרי־אמונים, כי־אם ספר־כריתות, יחשוב אדֹני אך להשחית. יסַלה אביריו, יהרוג את נביאיו ואת אשר בחר אך מאוס ימאס. ראה ה׳ והביטה, טבחת ולא חמלת. אך עליך הורגנו כל היום...

ח

יוֹם לַאדֹנָי

קצרה יד ה׳ מהושיע, כבדה אזנו משמוע, הוא אמר ולא יקום, דִבר ולא יבוא. משמיע ישועות הוא, לו התהלה והכבוד, לו ייחלו בגאולה ובפדות, ואך האופל יכסהו. גם הוא רעב ללחם ולילה־לילה יבעתוהו מזִמות.

אחייך בין גוי לגוי· אשבית ממלכות· ונרמסו גויות בני אברהם ויצחק בפרסות הסוסים· אלף פעמים ימיתו אותם· ימָלא הים מדמם ויתגעש ויאמר: עוד הב לי הב!

ה
חִלּוּל הַשְּׁבוּעָה

אם לא תשמע את כל דברי התורה הכתובים בספר המחוקק· והפליא האל הכביר את מכותיך ואת מכות זרעך· והפיצך בכל הארצות· ולא תאמין בחייך ולא תמצא מרגוע· כל הנפגש עמך ישליך עליך נעלו· כל תושב בארץ יְיַדֶּה בך אבן· והיית עם ממורט· גוי אובד· בן שבט נדח· בניך ימותו מיתות משונות· יְחַלֵּל כבוד בנותיך ונשיך לעיניך· והיית משוגע בעצם היום·

טובל אל שדי את רגלו בדם ויז בו על כל חי ועל כל בשר· בסכינים ובכידונים· בחרמש ובמגל· בפטישים ובעצים סתם נופלים מכל עבר על בני־ברית· ומחצו את ראשיהם· ושברו את עצמותיהם· והשליכו אותם ארצה· יִשָּׁפֵךְ המוח החושב וההוגה מחשבות· יִדָּקֵר הלב המרגיש ותְרֻטַּש הבטן· מקול צעקת הנשחטים והנהרגים יבהלו גם אראלי־מעלה· ובושה החמה וחפרה הלבנה על שבועת אלהים כי נשבתה· ואל־נתיבות לא יאמר די ועוד ידו נטויה לענוש את בניו קשה וליסר אותם שבע·

ו
וְהָיִיתָ לְשַׁמָּה

ארור אתה בביתך ובחדרך· ארור אתה ברחובות ובחוץ· הקללה רובצת בכל פנה· וגם כי תברח לבית־אלהים· גם שם ישמידוך· יִשָּׂרֵף הגויל והאותיות אינן פורחות···

האבכר חללי־רעב על חללי־חרב? או אבחר במארה ובמהומה על מרמס אויב? אם אל בשמים בבניו יכזב ויעשה את תורתו פלסתר· איך ישמרו לנו אמן בני משפחות האדמה? אם שוכן־מעל לא ישא פנים לזקן· נער לא יחון וימכור בנותיו לבושת· איך נבקש חנינה מבני עז־פנים? אם ה׳ אלהים לא אמת הוא ודבריו לא קיימים· איך לא תרעש הארץ מקצף וחמת בני־אדם?

בני־ברית יקראו להם — ושומרם, אשר אמר לשאת אותם על כנפיו, ינום ויישן. אין מנוחה לך, בן־שם. נודד תהיה כקין, ואף ההר עליו יקבלו בניך את העֵדות יעָקר, ועלו בנקיקי־סלעיו שמיר ושית. וייקץ האיש, והנה רחצו פני השמים בדם ועל הארץ מתחת מונחים רסוקי אברים מבני דורות ושמיטות רבות. ויחרד וילפת...

ג
אַקְנִיאֵם בְּלֹא־עָם

ויכתוב המחוקק את דברי האֵלה והברית ויתנם לעם־אלהים ולעם נדח. אל דבר עם השבטים ויאמר, כי לו המלוכה, הסתיר פניו מהם וישלח בבחיריו שן־בהמות וכעס־אויב. מחוץ תשכל חרבו ובחדרים אימה וחרוק־שִנים. מה לכם, בני אברם, כי תתנשאו ותדברו רמות על תורה ופדות, הלא אל מוציאכם זנח אתכם זנוח ויתן אתכם ומחמדיכם למרמס. אם זנתה אמכם ואם תחבק את בעליה — אם כה ואם כה אך מדחפות חלקה, שמוע תשמע חרפתה ותהי לזוָעה. רק שקר הנחילו לנו נביאינו, בלחמם נגריס כחצץ שִנֵינו. בראשית הביע הנחש דברי אמר, וידחהו אלהים מכסאו — והוא גם הוא אך ארס יציעו. עם מקולל ונענה אנו. אין לנו תשועה ברב יועץ.

ד
שַעַר הַחֲמִשִּים

ארבעים ותשעה שערים נפתחו לו להמחוקק העברי, וירא דרכי החיים והמות, את הטוב ואת הרע, את הישר ואת העקוב, ויאמר לבנות לו ולעמו בית כמו רמים ולכונן מכון־שבתו. לפתע הנה האֹפל מפלס לו נתיב מעבר מזה והחושך בא ובולע חלקו מעבר השני. הליט פניו באדרתו ויאמר: משער החמשים ואילך אך האפס אורב לנו, ושם אין אלהים עוד, לא מצַוה ולא פוקד; קץ להעדות ולהחוקים, תִכלה למשפטים ולתורות, ואני אמרתי לנצח אחיה. מה כחי כי איחל? ולמה נלחמתי על חֵרות גוי — וסופו עבדות! וירד ה' בענן ועמו מלאכי־זעם וצירי־משחית ויקרא: התלתי בך, משה עבדי, לא גאולה נתתי לכם ולא אור ואף לא חיי־עד. ימק העם במתנתי, אבנים אעמוס על שכמו. בערב יאמר יומי חדל ובבקר יכפור בשחר. אעשה את בניו ואת בנותיו למשל ולשנינה, חלף אשר עבדני.

קינים

א

יַתְמוּת גּוֹי

כי יִקָּרֵא קן־צפור לפניך, והאם רובצת על האפרוחים, שלח תשלח את האם. עובר אתה על צווי זה ולבך אכזרי לקחת את האפרוחים לעיני הורתם והיא צועקת בצערה — אז מלאך אחד מבני־מרום בא ביעף, פושט את כנפיו ומעלה צעקת נפש זו לפני אהל השכינה. היא יוצאת ממקומה וידיה על ראשה ומתאנחת ואומרת: קלני מראשי, קלני מזרועי! אַף כנסת־ישראל למעלה, שהיא אם הבנים, מנהמת ומיללת, כי יִשבו את גוריה מאתה ויוליכו אותם בגולה; אבל צעקתה תועה בישימון הנצח, מסתירה השכינה את פניה. אין האזנה ואין הקשבה ואין עונה! אנא ה׳, הכָּלה אתה עושה לעמך? בראת גוים ולשונות, גבול שמת לעמים, יש מדור לנמר, מחסה לשפנים, רק לבני־בחירך אין מפלט ואין מלון ועל ערקתא דמסאנא נהרגים הם כל היום. שאלה זו שאל משה בן עמרם מאת מטטרון שר־הפנים — ולא ידע הלז לענות אותו דבר. גדול הצער. נמחץ הלב!

ב

לֶךְ לְךָ

אל אדיר, אף קנא ונוקם ונקרא רחום, נראה אל איש אחד, בו בחר בארץ שנער, ויעקור אותו ממולדתו ומבית־משפחתו ויביאהו אל ארץ כנען, שבטיה יושבים אז לבטח, וינחילו ארץ־ירושה לאחרים ויברכו בקול רם. שמעו עמים, רגזו ויאמרו: ריב לנו עם האיש ההולך הלוך ונסוע הנגבה. ויהי השמש לבוא והנה אימה חשכה נפלה על ההֵלך. וירד העיט ויקרא: ידוע תדע, כי גר יהיה זרעך. יקומו בניך ויגרשו את יושבי הארץ הזאת ואחר זה תְּלָקח האדמה, אשר כבשוה, גם מהם. עם מבֹרך יהי ביתך ומקֻלל.

קינים

מאמר במאמר. נואש האדם ממעשהו, והוא נושא בגוו ובנפשו כלימת־נצח ושאלת־נצח.

חיים ואור, רחבי אור ושאון חיים. מתנת אלהים — מי יתְנֶה אותה ומי ימודד אותה? ועם כל זה אך שממון בנו. צער האדם עוד גדול הוא מן המות ועמוק מן המות. חבלי ההכרה אוחזים בנו ומעלים אותנו לים סוער. גלי העולם מכים בנו. יתר על קול המון של כוכבי־לכת הוא קול שאון־הנפש.

כשישב אלהים על אבני היצירה ואמר לברוא עולם פתר את חידת התֹהו, אבל בבראו את האדם ויפח באפו נשמה שואלת, נעשתה על ידו שוב כל הבריאה לחידה, בל תערוב שמשה. האדם אינו סוף מעשה בראשית, כי אם הריסת מעשה בראשית.

ט

הדורות והיחיד

בן־אדם עוזב בטן אמו ויוצא לאויר העולם ובא אחד ממלאכי מעלה ללמדו מִסתרי התורה ודברי־הברית. שלשה שותפים בו, אביו ואמו ואל־עולם, וגדול חלק גבוה מעל גבוה מחלק דרי־מטה. אלהים יושב ממעל, ובארגי הבריאה לו אחיזות אין מספר. האב הוא בן משפחה אחת והאם היא בת משפחה אחרת. זה מביא ירושה משלו וזו מביאה ירושה משלה. בכל עצם מעצמות האדם, בכל מיתר ממיתריו, בכל זוית שבנפשו יושבים כחות שונים. עליו להעשות לבריה אחת ודברים שונים לא לו מתנגשים בו. אך עור ובשר לו, גידין ואברים — כמה משקל לכלם? — והוא מחבק זרועות עולם, מחפש נתיבות נצח. האדם הוא רק נקודה אחת בשלשלת הארוכה, והשלשלת נמשכת מכל עבר. גם אם יכָּלא בחומות נפשו, עוד ימצא את התהום; גם אם יבקש לו מפלט באשתו הוא, יבקש הכלל לעֻמת זה תפקידו ממנו. אין יחיד בעולם, אין אדם חי לעצמו ובעד עצמו; אין חיים סובבים על עצמם, אין חיים סגורים. אנו נושאים אך משא הדורות, ואנו מנחילים שוב את המשא לבאים אחרינו. כל יחיד הוא אך שליח, ושוב לא נדע מי שלחו ולמה הוא שלוח? כל אחד הוא אך כלי־שמוש ואמצעי — והמטרה סתומה. מי ימצא את הפתר? מי יתן לחי את אשר לו? — — —

שראינו בחיינו אנו, מצורפים שם לכללים. שואלים אנו בצר לנו, והנה שטף התשובות. אין חושך גמור, בכל מסתתר גם איזה אור.

עלובים אך אלה, שמעמידים פורצי פרצות לשומרים, שמבקשים להם מישרי־דרך ונפגשים אך במתעים. — עלובים אלה, שנותנים נפשם לאבנים; באים לבית־אל והנה בית־און; מביאים קרבן ואך ינשוף אוכל את קרבנם.

יש ארון ועליו פרוכת ובו אין לוחות. יש מחוקק ונושא דגל ללאום והוא נושא את שם אלהים לשוא.

לתועה נגודי. אין חזון מרעיש לב מצאן בלי רועה המבקשות להן רועה. אבל את המתעה נאור. אין מחריב יותר גדול מזה שבונה עליות — ונפשו תרד שחת.

ח

חידות החיים

מה זה הדבר, כי האדם יבקש לו נתיבות ודרכים וימצא מרגוע בצרופי־מלים ומושגים. מה טיבו של חזיון זה, שהחלק פושט ידו לכל ושהיצור ממצה את יוצרו. ראית אילן שוכב על גבו והשורש מתעקם ופותח את לועו לבלוע את הענפים. ראית ענפים משתרבבים והולכים ועוקרים בעצמם את השורש. והנפת הגרזן והכית על האבן, והאבן תחל לסוב ולהתנועע ולרקד. מי שם גבולות בין דומם וצומח ובין חי ומדבר!

מי מחלק את כל אלה למשטרים ולמערכות? הכל יונק זה מזה וחולק עם זה של אחר. הכל חפץ לעלות ולרדת, הכל מתפלץ ומשתלשל, מתחמק ומתעטף, מתכייל ומתפרט. לכל בקר וערב, שנת־עולם ויקיצה. וחזר הנברא להיות בורא. וחזר החושך האלם לבקש מוצא לאור... מי ישיר כל אלה ומי יסמן נדנודי כל אלה? מי זה ישתוק ולא ידבר, ומי יפרט הכל בדבור־פה? משממון העולם אין מפלט ולקבעת החטא אין פתח. אין אנו מספיקים לנו גם במשהו, ואתם אומרים רב נתן לנו. אין התרוממות כדבעי ואין שכרון כדבעי. אין נתיב ואין אורח. הכל צועק מצרה בנו. לכליון־הנפש אין מדה. להרוס הכל אנו חפצים. אנו עולם בתוך עולם ואין רבוי ואין אחדות. הכל הוא רק בקירוב, בגדר האפשר; ועם כל זה רוצים אנו להקציע ולמוד ולהציב גבולות. בכל אוכל הספק מראש ועד סוף, ובלשון האדם נוצרה המלה הכוזבה: ודאי. אין תום ושלמות, רק אברים אברים ורסוק אברים, ואנו משוים דבר לדבר, מקשרים ושולבים

אומרים, כי יש משפט ויש העלאה לטובים, ירידה והשפלה לרעים. הכל, הכל אך בכף יִשָּׁקֵל. הזוכה מזכה גם את האחרים והחייב גורם רעה לעצמו ולאחרים. וכי ראית עול ועמל בעולם, לא ידעת לערוך כראוי ולהסתכל כראוי. וכי נוקשת ברדפך אחרי האמת, לא היתה האמת, שעבדת אותה, האמת הגמורה. עשר פעמים תשאל ואין תשובה נכונה, תוסיף לחקור ולדרוש ולתור במעשים ובתהלוכות, ובכֹּל אך תמצא גדר לפנים מגדר.

לא! לא עשה הבורא את האדם ישר, לא עשה את העולם ישר. לא לסעודה קרא את בני־החיים.

אף לא ערוך השלחן... כל אחד אוכל חלק חברו וחי בשל חברו. אך גזל וחמס בכל אשר נהנה ונשביע אותנו; ואף במכמני האהבה אצור מִצוי של התנגשות. אין תורה ואין חוק ואין התגלות זַכָּה בטבע. בכֹּל משמשת הערבוביה ובכֹּל אוכל רקב העורון.

לרומם אותנו אתם אומרים, להוליכנו הלאה. אנה נלך? ואיה נסתיר בושת־פנינו? עקת העון, לא עון החיים, אך עון הבריאה, אוכלת בכל אשר בנו ובכל אשר נעשה. אך האֹפל ינחם אותנו לרגע; ובא האפס ויִבלע את הכל, ואולי אז יבוא מרגוע לכל...

ז

מאשרים מתעים

מקדמת דנא, מימי בסוס חיי המשפחה וחבור האישים לקבוצים חברתיים, מימי החל האדם לערוך את חזיונות החיים ולסדר לו מושגי טוב ורע, יפה ומגונה, רחב וצר, החל גם לשאול לגדול ממנו וליודע באלה יותר ממנו. אין נוחם לנפש נכאה רב מזה, שמרכנת אזנה לדברי מורה ומדריך; ואין מרגוע גדול מזה, שיוצא מלב אחד ובא ללב השני. זה נותן וזה לוקח, זה יעלה מים חיים מבארו ונותן לחברו לשתות. ונצבו המצוינים במשפחתם ויטיפו לקחם לכל בני הישוב מסביב. וקמו הגדולים בעמים ומלמדים בקהל. אחד מורה את הרבים, היחיד והמיוחד מדריך את הרבים. וכתבו בני־אדם בספר, אחרי גלוי מעשה הספר ומלאכתו, את כל דברי המשאות האלה, את החזיונות והפתרונות, אשר הנחילו ראשי הדורות והשבטים. אנוש כי יתעה בדרך חייו ונפשו עליו תתעטף, יגולל בהם וימצא את אשר יבקש. ראית עמל הרבה, ומבארים לך מהו העמל ותכליתו. הפרטים

הרבה הרבה קנינים בתבל, עניים אנו, כל עוד אין לנו נוטעים מחדש וזורעים מחדש.

אחר הוא הדבר, אם אילני סרק אומרים להוציא פרי, אם חסרי־תום קוראים לאמן ולטהרה; ואם אלה שלא עמדו על תהום השאלה, באים להשיב... הזיוף שבמחשבה הוא הרת כל רקב, קודש בלתי־קדוש הוא הפתח לממלכת־השטן. לכל הרס וחורבן יש תקומה ובנין. במקום ששרתה הקללה עוד תוכל לשרות הברכה, ואף נפש נדכאה ועלובה עוד תראה רְוָחה. אַך אוי ואבוי מתעלולי הרוח, משרות בהיכל בלב ערל. אוי ואבוי מאלילים נושאי אפוד בני־אֵלים.

ה
צללי ערב

וקמת בבקר ויצאת לפעלך בשוק החיים, מקרים ממקרים שונים יפגעו בך. כל אחיזה בבריות גורמת ערבוביה אישית, כל שותף רק יחסיר, כל לקיחה פוגמת. החי שבאדם דורש את תפקידו, יצר האדם מושל בו, להרסו ולאבדו. אך עמל נראה, אך נשגה. חבר כי נפגש, מי יודע את אשר בלבו. זה יתן לנו את ידו – ואך כשל נכשל. אור השמש יאיר לבני הטבע, אבל לא לבני־אדם, שלהם נפש בתוך נפש. מי יתבונן לעצמו וישים פניו לאחרים? אך חטוף יחטוף מן החיים. אם לטרף יצא, מי זה רואה, בעת שנראה הוא. אתם לא תדעו את שחץ היום וחללי היום. אדם קם מן המטה, רחץ בשרו במים וטהר ויצא לשוק, והרי הוא מלוכלך בנפשו ובגוו. זה גוזל וזה נגזל, זה משקר וזה רק מרַמה. אין תקוה להתכנס עוד, אפס חזון של היחיד באויר החברה.

וכי רד היום, השמש מתגנב ומתחמק, ושב בן־האדם הביתה ונסגר בארבע האמות אשר לו – רוח אחר בו יבוא. הים לא יסער, רק בְרֵכות מים לפנינו. אז בן רוה כל צמא. אין עולם עקום עוד, הכל ישר והולך את נתיבו. – –

ו
היום האחרון

אומרים, כי אל עליון חותך חיים לכל חי ונותן לכל בריה את חלקה, ושאלהים הוא משגיח על כל הנמצאים, מְקרבם ומרחקם לפי פעלם. אמור

איש בחָזות רוחו ובנפשו הוא ומועדי־העולם לא נעתקים· אין דִבור חי בא מחדש מהרַת הבריאה ואין בקר אחרי ערב· חטאנו לאלהים· כי עשינו אותו לקדמון לפני כל ולהויה בלי־תכלה בחדול הכל· חטאנו לדברי הברית· כי חצבנו אותם באבנים· כל דבר לא נולד· גם הוא אינו מוליד ואינו מפריא· מעמקי החוק התפוצץ האור· ורק אחרי שנות כך וכך לתהו ובהו נשמע הקול: יהי עולם! אַל נעשה את היצור עבד ליוצרו·

ג
משביחים

וגם זה הבל ורעות־רוח להיות משביח· משכלל ומפאר ומוסיף כל הימים· עוֶל ורעות רוח להוציא יש מיש· להעמיד בית על גבי בית וחדר על גבי חדר· אנו שמים כלים בהיכל· גודרים גדר לטירה· ואס כרם נִטע· הרי שורות שורות והרי אילנות שונים· העין לא תשבע מראות והאוזן משמוע· אשר נעשה פעם מתהוה בכל פעם· מרחיב צורתו וגם משנה צורתו· לזה קוראים אנו הרחב ולזה הקצעה· אין אדם בונה בנין משל עצמו· אינו מכניס ומוציא מעצמו ומהויתו· רק מתנות לנו· רק מטבעות שהרוַחנו· את האפל לא תחצו· לדבר שָלֵם אין רבוי· רק מי שערום הוא מבקש לו לְבוש וחָסות···

ד
אלילים

ההשתחויה· ההתנפלות לפני האלהים· הערצת בעלי־הרוח זהו דבר מתנה· מה הוא האדם· אם לא יֵדע ולא ירגיש את הנעלה ממנו ונשגב ממנו· איך תשבע העין· אם לא תראה הרים וגבעות· יערות מצלים ושדמות רחבות· הנפש היא בת התרחבות· את כל דבר נוכל לכפול ולעלותו עשרת מונים· אין גבול בעולם ואין רקיע בלי שחקים וערבות ממעל· נשיא כי יהיה בעמך — כבדהו ושגבהו· אם יורו אותך את הדרך לאור ולפישוט· קום והלכת בו· בבית־מדרש לאמת ולהטבת־המעשים תוכל לשבת על הארובה כדי לשמוע דברים חיים· הטה אזנך לכל מורה ומתבונן ותן אֹמן לכל הקצבת תכלית בעולם ובתולדה· ירושה רבה לנו מימי אבות· אבל אשר יחָקק בנו הוא זה· שירשנו בעצמנו במסבות חיינו·

קטעים

א

שקרי הרוח

כי יצא איש לשוק ויַרַמֶה את חברו, ירמהו בדבר מקנה וקנין ויעשה עוֶל במשא־ומתן, אז נבין לתהלוכותיו, וגם נדע את זה מתמול שלשום. הנה גנבת־דעת רעה היא ממִרמה במעשה, ואדם רע לשמים עולה בחטאו על זה שרע הוא לבריות. אל תאמר, זה האחרון מזיק בחוש והנקוב ראשונה אינו מזיק בחוש; היזקי־רוח אין להם תקנה ורבצה האָלה שבהם כל הימים, והיזקים ארעיים יש להם תקנה ויש להם חלופים. אם בא אדם וגנב מכיסי מנה או מאתים או לקח לו כלי מביתי שבחרתיו, יהי לו אשר לא לו; יאכל לחם לא עמל בו ויישן על גבי מטה לא נעשתה עבורו. — אחרתֿ היא, אם בא אחד וידבר רָמות וריק לבבו. אחר הוא הדבר, אם אחד ינבא לשקר ודִבר בשם רוח אין אתו. ראיתי עבדים רוכבים על סוסים; ראיתי מלך מוג לב, קצין בעמו ולו עיני חתול. ראיתי עזות ופתיות גם יחד. ראיתי שקוצים חברתיים, טומאת בית, אב מורד בבניו ובאשתו, עול ואון אין קץ. אבל מה כל אלה מול זה, האומר לכַהן בקודש פנימה והוא חלל, מול חוזה בעמו ואלהים רחוק מנו. —

ב

העמידה והכליון

ספר שהיה קודש בשעתו והיה בַּכָּתוב בו צורך לבני־אדם בשעתו, ונתרוקן מתוכנו, חדלו ערכיו להתקיים בין בני־אדם ולהיות למאור לבני־אדם; ושָׂמו אותו בארון ופרשו פרוכת על גבי הארון. רק מעט לעת, בהִקבץ העם לשמוע על עברו ועתידו, לוקחים אותו ופורשים אותו לעיני העדה וקוראים בו. והנאספים עומדים ומחשים, מתביישים להביט איש

ק ט ע י ם

ו
החוקר והחסיד

האל הנכבד והנורא מצוה לאהבו וליראה אותו· שנאמר ואהבת את ה׳ אלהיך· ונאמר את ה׳ אלהיך תירא· והאיך הוא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים והגדולים ויראה מהן חכמתו· שאין לה ערוך ולא קץ· מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול· כמו שאמר דוד: צמאה נפשי לאלהים לאל חי; וכשמחשב בדברים האלו עצמם· מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויוָדע· שהוא בריה קטנה שפלה אפלה· עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות· כמו שאמר דוד: כי אראה שמיך מעשי אצבעותיך· מה אנוש כי תזכרנו!

מה אנוש כי תזכרנו!· לא בספרי החסידים אנו קוראים את הדברים ההם· כי אם בהלכות יסודי התורה· הלכות יסודי התורה! התורה הנודעת צור העולמים ונפש ההויה של העולמים היה תהיה ליסודות· לעיקרים קיימים וקבועים· והיסודות להלכות· הלכות שבת והלכות יום טוב והלכות יסודי התורה! מצוה לאהוב את השם· האהבה היא מצוה· גם ידיעת השם היא מצוה· מצוה לאהוב את השם· שנאמר ··· שנאמר: ואהבת את ה׳ אלהיך· וחייב אדם לקיים כל מה שנאמר וכתוב ··· ודוד אמר: צמאה נפשי לאלהים; בעל התהלות לא שאל בכתובים ולא דרש במצות ופקודים· נפשו צמאה לאלהים חיים· הוא לא הצטרך להכיר את השם אחרי חיוב התבוננות במעשיו וברואיו הנפלאים וללמוד מתוך חכמתו· שהוא צריך לאהוב אותו· נפשו נתנה לו כל אלה!

צמאה נפשי לאלהים לאל חי· אמר יאמר האדם· אתה ה׳ הנך יודע עמלי ולבי· אתה הנך יודע· כי אני לך וכָמה אני לך; אתה יודע· שאין העולם מְמַצֵּעַ ביני ובינך· כי אם אתה ואורך אשר בי והויתך אשר בי· איני יודע לא הלכות ולא יסודות· כי אם אותך· הראני את כבודך והחיה בי כבודך· —

ה
הסעיף הראשון

,שויתי ה׳ לנגדי תמיד׳ הוא כלל גדול בתורה ובמעלת הצדיקים׳ אשר הולכים לפני האלהים׳ כי אין ישיבת האדם ותנועתו ועסקיו והוא לבדו בביתו׳ כמו ישיבתו ותנועתו ועסקיו׳ בשעה שהוא לפני מלך גדול; וכן אין דבורו והרחבת פיו בהיותו עם אנשי ביתו וקרוביו׳ כמו בהיותו במושב המלך׳ כי אז הוא משגיח בודאי על כל תנועותיו ודבוריו׳ שיהיו מתוקנים כראוי׳ כל שכן כאשר ישים האדם אל לבו׳ כי המלך הגדול הקדוש־ברוך־הוא׳ אשר מלֹא כל הארץ כבודו׳ עומד עליו ורואה במעשיו׳ כמו שנאמר: אם יִסָתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה׳׳ הלא את השמים ואת הארץ אני מלא׳ בודאי מיד תגיע אליו היראה וההכנעה מפחד השם יתברך ויבוש ממנו׳

כתובים הם הדברים בקִצור שלחן ערוך׳ א׳ מדיני השכמת הבקר׳ בו ו׳ סעיפים׳ ושויתי ה׳ לנגדי תמיד בו סעיף אחד׳ הדברים לקוחים מדברי הרמב״ם׳

דיני השכמת הבקר׳ שויתי ה׳ לנגדי תמיד׳ האלהים הגדול יושב ממול אדם תמיד׳ רואה במעשיו ומשגיח בו׳ והוא לא יירא ממנו ולא יִכָּנע׳ גם בשבתו לפני מלך בשר ודם׳ כבר אין הדבר כמו בשִבתו בביתו׳ והוא מלא יראת־הכבוד׳ מדקדק בכל תנועה ודבור שלו׳ ולפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא לא יעשה זאת ולא יכנע׳

שויתי ה׳ לנגדי תמיד׳ לא לבד׳ שזה כלל גדול בתורה ובמעשים׳ כי אם זוהי הקריבה לאלהים שבאדם ובנפשו ובדרכו עלי אדמות׳ שויתי ה׳ לנגדי תמיד׳ וכשיגיע האדם לידי מדרגה זו׳ לחשוב במציאות אלוה תמיד ולדעת את השם תמיד׳ כשרואה הוא את מפעלות ה׳ והשגחתו על כל שעל ושעל׳ בכל פסיעה ופסיעה ובכל מעשה ומעשה׳ אז כבר יש ערבון׳ כי לא יחטא ולא יסור מדרך הטוב והישר׳ אז גם אין חטא ואין הרמת יד למעלה ולמטה׳ אין דכוי הנפש ואין כשלון בנפש׳

,שויתי ה׳ לנגדי תמיד׳ היא גדולה מעשרת הדברים׳ גדולה גם מהקריאה הראשונה אנכי ה׳ אלהיך; האל היושב כבר בלב בריותיו הוא גדול מאל מְצַוֶּה׳ בכלל של שויתי ה׳ לנגדי תמיד כבר נִתן לאדם הכל׳ ואין הוא צריך עוד להלכות האחרות ולסעיפים הרבים הבאים אחריו׳ — — —

ברוקא עומד וחושב באלה עברו שני בני־אדם, וגם אלה פניהם ולבושיהם לא ענו בהם, כי שומרי דת הם. בא אליהו פתאום ואמר לו: גם אלה בני עולם הבא הם! הלך רב ברוקא אחריהם ואמר להם: הגידו נא לי אחי, מה מעשיכם אתם? ויענו אותו לאמור: אוהבי לצון אנו, והיה כי נראה אדם שסר צלו מעליו ורגשי עוצב ידחקו את נשמתו עד דכא, אנו נגשים אליו, מדברים על לבו ונבדח ליה, עד כי תשוב חדות החיים אליו; בין רחוקים נקרב, וכי יבגוד איש באשתו או היא מורדת על בעלה עשה נעשה שלום ביניהם. כה מצאו אלה את הדרך לחיי־עולם!

ד
ראה

ראה נתתי לפניך היום שני דרכים, את החיים ואת המות, את הרע ואת הטוב, ובחרת בחיים... הנה קרע גדול בעולם ומלואו, רע וטוב, צדק ורשע, אור וחושך, אור נֹגה ואופל־עד. אל אלהי עולם הוא יוצר אור ובורא חושך, אֵל יחיד ומיוחד הוא אבי פרצופים רבים ובעל חזיונות שונים. הנה מלאכי רחמים ומלאכי זעם, ממלכת הטומאה ומלכות הקדושה, ותריבנה אשה את רעותה כל הימים, ובן־האדם נמשך לכאן ולכאן, נתבע לעגל ולמשכן ועובד אלהים שונים. בכחו להיות צדיק ורשע, אכזרי ורחמן, עולה ויורד.

ואמר החבר: הטומאה והקדושה שני ענינים הם, זה כנגד זה, לא ימָצא האחד אלא בהמָצא השני... ובמקום שאין קדושה אין טומאה... ואמנם הרע יונק מן הטוב והטוב מן הרע, החסד מן הדין והדין מן החסד. לא אך כחות שונים מתנגשים בעולם ובחיים, כי אם דבר יסודי אחד בפנים שונים. הרע הוא חומר גם לטוב, והעון הוא לפעמים גם הכנה לצדק. וירא אלהים את כל מעשהו אשר עשה והנה טוב. קדשו מעשיכם ואל תפגלו מעשיו; האזינו ושמעו קולו בכֹּל, הקשיבו ושמעו אמרתו, בכל אשר ברא ממעל ומתחת. האל לא יעוֵת דרכיו, לא יברא דבר שלא לצורך ולא יעשה מלאכתו רמיה. עולה אתה בסֻלם הבריאה וגם תכָשל; ישן אתה והנך ער. יצא השמש ובא השמש, וכן כל צבא השמים וברואי־מטה. הכל יצורף לחשבון אחד ואין מספר אחד מכחד את השני. שני דרכים לפניך, מות וחיים, ואם תרצה רק אחד המה, אחד. —

אם שמר לו ה׳ את חבילתו בדרך ולא לקחה בידי זר, אם העמיד לו השמש, למען לא יכָּנס לעיר עם דמדומי חמה ויחלל יום שבתון, ואם גם יצאה בת־קול ואמרה לו: לך אכול בשמחה לחמך! כל זה אינו נוגע עוד לנו. לנו נוגע גודל יכולת אדם וחסידות אדם.

בממלכת רבן גמליאל, רבי יהושע בן קרחה, רבי ורבי יוחנן, היושבים בד׳ אמות של הלכה ועושים אזנים לתורה, נוצר לפנינו איש חדש וסמל אישי חדש. לא תורה ומצות יבוקש מאתנו, לא הרבה תורה ומצות, כי אם עשיה, עשיה אחת, לא ארחות שונים, כי אם אור חי.

הרבה פתוח לפנינו, הרבה הרבה למדנו מרבותינו אלה, לדרישותיהם אין קץ; והקורא בספריהם הרבים כמעט יאמר נואש, כי מי יבוא אחרי המלך ויקיים כל מצות המלך, הלא הם ודקדוקיהם, הם ופירושיהם ותוצאות פירושיהם; והנה אנו רואים, במה יזכה האדם את דרכו...

ג

חיי עולם

רב ברוקא חוזאה היה עומד בשוק דבי לפט, בא אליהו ואתחזי ליה. אמר ליה רב ברוקא לאליהו: איכא בהאי שוקא בני עולם הבא? אמר ליה אין כאלה. עוד הם מדברים, עבר חד בן־אדם, דהוה לביש לבוש בלא ציצית, נושא מנעלים שחורים, שלא כדרך היהודים, והיה ממהר לדרכו, קרא אליהו: זהו בן עולם הבא! רץ אחריו רב ברוקא ואמר ליה, לא אניח לך, עד שתאמר לי מי אתה; אמר ליה הניחני היום ובוא למחר. קם רב ברוקא ביום המחרת והשכים ואמר לו: מי אתה? הגד לעבדך זה. ויען הזר ויאמר לו, כי שומר בית־אסורים הוא. וכל הימים, שהיה האיש הזה עומד במשמרתו זו, היה דואג לחיי האסורים והיה מוסר נפשו על שלומם. לא קרא האיש הזה ולא שנה, לא שמש תלמידי חכמים ולא עסק בתורה ובתפלה, על שער בית־האסורים ישב יום יום, עשה מלאכתו אשר מסרו בידו ורחם על העלובים בחברה, שגם להם נשמה באפם. כה עמד רב ברוקא על מפתן חיים חדשים, שלא ידע אותם בבית־המדרש ולא שמע על־אודותם בבית־המדרש. —

וכי אין הדרך המוביל לחיי עולם הבא אלא תורה ומעשים טובים? וכי יש קוני עולם, אם גם לא קיימו מעולם: והגית בה יומם ולילה? עוד רב

ספר התורה יחד. קבל עליו כל אלה ולא בקש לחזור, להסיר לבו מן התורה, ואמר „מי שיבקש עלבונה של תורה, הוא יבקש גם את עלבוני״! שוב שאל לו רבי חנינא לאמר: רבי, מה אני לחיי עולם הבא? אמר לו, כלום מעשה בא לידך? — כי הקדיש עצמו לתורה ולתעודה, לא הספיק לו, כלום מעשה פשוט בא לידך? — השיב, נתחלפו לי מעות של פורים במעות של צדקה, עמדתי וחלקתי אותם לעניים. קרא רבי יוסי: אם כן, אם גם אנשים החיית בצר להם, מחלקך יהי חלקי ומגורלך יהי גורלי. מה רב הוא המעשה!

ב
לא בגדולות

אבא תחנא חסידא לא למד מיעוטין ורבויין, אתין וגמין, אכין ורקין, הוא לא לִמד תורה ברבים ולא הוריש את גבורותיו בספרים ובהלכות. ומה עשה האיש הזה, כי נקרא שמו חסיד, כתבי המדרשים יספרו לכם.

בדרך היה, בדרך לביתו. ועני היה האיש, ככל אלה אשר לא יגעו בנחלת זרים, והוא הולך בכל ימות השבוע, סובב בכפרים, למצא מחית מעט לאנשי ביתו, המחכים לו וליגיע כפיו, והוא עובד בכל מלאכה אשר יתנו לו. גם יבקע עצים, יחפור באדמה או ישא סבל, ואת אשר יתנו לו בעד עבודתו בפרי הארץ — כסף אין בימים ההם — הוא שם את אשר אסף בשק ונושאהו הביתה. לו אשה ובנים והורים זקנים, שפרנסתם עליו ועל ה׳, כי יתן לחם לרעבים.

היה ערב שבת. היום רד. החבילה שעל שכם אבא תחנא כבדה היא. הוא עיף מרוב עבודה בימות השבוע. והוא ממהר ללכת, כי מתירא הוא פן יחלל את יום השבת. וירא והנה מוכה־שחין אחד, צרוע וזב מוטל על פרשת־דרכים ואינו יכול להניע ידיו ורגליו מחולי. ויאמר מעונה־האלהים אל העובר: רבי, עשה עמי צדקה והכניסני לעיר. בא היצר הרע ואמר לו: אבא, אם אתה שומע לזה, עליך להניח את חבילתך ולהפקיר מזון וחיי שבוע ימים של בני משפחתך, היושבים ומחכים לך. בא היצר הטוב ואמר לו: אם אתה מניח את זה, נמצא אתה מתחייב בנפשו, ויד היצר הרע הולכת וגוברת, קרובים לאיש אנשי ביתו! מה עשה אבא תחנא, התאזר עוז והתגבר על האויב לנפש האדם, השליך חבילתו ארצה ויטען את מוכה־השחין על שכמו וישאהו העירה. — —

נ ת י ב ח מ י ש י

א

ה מ ע ש ה

וכבר היה רבי טרפון ור׳ יוסי הגלילי ורבי עקיבא מסובים בבית ערוד׳ נשאלו: מה גדול׳ תלמוד גדול או מעשה גדול? נענו כולם ואמרו׳ תלמוד גדול׳ שהתלמוד קודם לחלה ארבעים שנה ולמעשרות נ״ד שנה ולשמיטין ס״א שנה וליובלות ק״ג שנה; וכשם שענש על התלמוד יותר מן המעשה׳ כך נתן שכר על התלמוד יותר מן המעשה· עד כאן נוסחת ספרי דבי רב· ובבבלי מוסיף לספר׳ כי בתחלה נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול׳ נענה רבי עקיבא ואמר תלמוד גדול׳ חזרו וקבעו אותו כלם ליסוד גדול· בירושלמי נאמר׳ כי נמנו בעליית בית ארום התלמוד קודם למעשה; ובשמחות שומעים אנו להפך: אבא שאול אומר המעשה קודם לתלמוד תורה; וגם באבות נשנה לנו: לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה! לא בתורה ורוב תורה תליא מילתא׳ ואם הגית בה כבר תזכה׳ כי אם במעשה ובטהר המעשה· יש יושב ולומד כל ימיו וטורד את עולמו׳ ויש קונה עולמו בשעה אחת ובמעשה אחד· למה תפליגו ימים ומדינות להפיץ תורה ולהרבות בתורה ולעשות אזנים לתורה? שפרו מעשיכם בתחלה וזקקו מעשיכם· מדרש בלי מעשה כגוף הוא בלי נשמה; תורה בלי עבודה׳ וגם אם תמיתו את עצמכם באהלה של תורה׳ עוד אינה רצויה כמעשה ואינה שקולה כמעשה·

תנו רבנן: כשחלה רבי יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון חברו לבקרו· אמר לו׳ חנינה אחי׳ אי אתה יודע׳ שאומה זו מן השמים המליכוה׳ שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואיבדה את טוביו׳ ועדיין היא קיימת׳ ואני שמעתי עליך׳ שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספרך מונח לך בחיקך; תמה אני׳ אם לא ישרפו אותך ואת

בא׳ צֵל אחד מאפיל׳ והוא הכריע כל העולם לחובה ולרעה· בידי עתותי׳ עתותי כל׳ במחשבה אחת טובה יכול אני לטהר את העולם כלו וברעה — לערבב את העולם ולהחריבו· השמים והארץ וכל צבאם׳ כל החיים לגוייהם ולמשפחותיהם׳ כל אשר ביקום תלוי באדם זה ובמעשה זה· אחראי אנכי במעשי ובמחשבותי בעד הכל׳ בעד כל מה שנשמה בו׳ עושה והושב׳ גדל וחי·

אחראי הוא האדם בעד כל׳ בידו להכריע הכל׳ הכל בידו·

הרע ממדרגתו או הסיר אותו. הצדיק הולך לאט בדרכו, לא יט ימין ושמאל, ובעל־תשובה עולה הרים ויורד בקעות ולא יירא מאבני נגף, שבע פעמים יכשל ויקום.

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי־תשובה, אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך. מה היטיב רבי אבוהו לראות ממנו? אמר ר׳ אבוהו: במקום שבעלי־תשובה עומדים וחובקים בנפש את העולם ואת החיים וכל היסורים שבחיים והטֹהר שבחיים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד ולא יעמדו לעולם... במלחמת הרשע עם הטוב ובדכוי הנפש יש אור יותר גדול מבטוב השלו והשוקט. הטוב הוא החלק הנקבי שבעולם ובאדם, כל כבודו פנימה, שם שם בהשכמת הבקר ובצמחי האדמה; והרע המְטַהר הוא היסוד האישי המוליד ומפרה ומעשיר, הוא נותן חיים ואור וצער ומרחב לנפש, הוא מרבה את הנפש. לא אלה קרובים לאלהים, שבורחים מהרע או אינם יודעים הימנו, כי אם אלה היודעים אותו ומסירים אותו מגבורתו או מעלים אותו. שלום שלום לקרוב ואשרי לרחוק, כי יעבור את הים וגליו ויבוא אל החוף. —

ו

אחריות

תני: כל העושה מצוה אחת, מטיבין לו ומאריכין לו את ימיו ונוחל את הארץ; וכל העובר עבירה אחת מריעין לו ומקצרין לו את ימיו ואינו נוחל את הארץ; ועל זה נאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בחטא זה יחידי שחטא זה, הוא אבד טובה הרבה.

הוסיפו לאמור: לעולם יהא אדם רואה את עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי; עשה מצוה אחת, אשריו שהכריע את עצמו לכף זכות; עבר עבירה אחת, אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה; ועל זה נאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא יחידי שחטא זה אבד ממנו טובה הרבה...

כל העולם כלו הוא חציו זכאי וחציו חייב, ובמעשה אחד שאדם עושה עתה, במחשבה אחת ובדבור אחד, הרי הוא מכריע את הכף, מכריע את כף עולמו כלו. קדושת המעשים כלם והכרעתם לטובה תלויה באדם אחד, זכות העולם כלו הוא מפעלו של היחיד; ולאידך, הנה אך מעשה אחד רע

ולכאורה טפלים הם לגבי האדם, הם מתפרנסים שלא בצער, מתפרנסים ממתנת ה׳, ומנחלתו הרחבה; ואנו, בני־אדם, שנבראנו לשמש את קוננו, אינו דין שנתפרנס שלא בצער, אלא שהרענו את מעשינו וקפחנו את פרנסתנו. — הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וכל עץ אשר בו פרי יהיה לכם לאכלה. מלאו את הארץ וכבשֻׁה ורדו בדגת הים ובעוף השמים. והם בני חורין ואנו עבדים... ארורה האדמה בעבורך ובעצבון תאכלנה. הלז ראה את אדונו של עולם יושב ומפרנס את כל בכל יום, והלז רואה אך עמל האדם. לא אך אורח רע הוא רבי שמעון בן אלעזר, כי אם צופה ומביט בחלקת האדם בעינים אחרות. באמרות בן זומא עוד הד מה מספר התהלים ומתהלות אנוש, רבי שמעון בן אלעזר אינו מהלל; בו האדם מכה על לבו לאמר: הרעותי את מעשי!

ושכינה מה אומרת: אל תקשו לבבכם. טוב יגיעת רוח עם יגיעת בשר וגם היגיעה היא מתנת חלקכם. את הכל נתתי לכם, למדו לדעת זאת.

ה
תשובה

גדולה תשובה, שדוחה לא תעשה שבתורה. גדולה תשובה, שמקרבת את הגאולה. תניא רבי מאיר היה אומר: גדולה תשובה, שבשביל יחיד, שעשה תשובה, מוחלין לכל העולם כולו.

אמר רבי פנחס, טוב וישר, למה הוא טוב שהוא ישר, ולמה הוא ישר שהוא טוב, על כן יורה הטאים בדרך, שמורה דרך תשובה. שאלו לחכמה: חוטא מהו עונשו? אמרה להם חטאים תרדף רעה; שאלו לנבואה: חוטא מהו עונשו? אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות; שאלו לקודשא־בריך־הוא: חוטא מהו עונשו? אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו; היינו דכתיב, על כן יורה חטאים בדרך, יורה לחטאים דרך לעשות תשובה.

התשובה היא זכוי החטא. זדונות של אדם נעשים לו על ידה כזכיות. אור הנפש יהל במקום אופל והיקפו של האדם וטהרת רוחו יגדל מאשר היה. — הצדיק עושה את הטוב על־פי טבעו, הוא הולך בדרך הכבושה לפניו ורואה את אשר לפניו, אבל בעל־תשובה רואה לצדי הדרכים ובא מצדי הדרכים. אין דבר בחיים נסתר הימנו, נפשו יגעה וגם נצחון תדע; הוא התאבק את השטן ואת הרע במלואו, והוא האיר את הרע והרים את

האומר הקדוש־ברוך־הוא ותרן הוא יֻוָתרו מעיו! והוא וַתרן ושומר חסדו לכל אשר נשמה באפו·

ה׳ אל אלהים צבאות יושב במרום וקונה הכל· הוא מארי דעלמא כוליה ורבון כל העולמים· מלך מלכי המלכים וצור שדי· כל שמותיו אלה של הקדוש־ברוך־הוא אינם נוחים לנו כהשם ,אבינו שבשמים!׳ ובאמרנו זה׳ אנו סומכים תיכף: אבינו שבשמים· חוס ורחם עלינו· שמע קולנו· אם כבנים אם כעבדים· אם כצדיקים אם כרשעים· יש רחמים לפני המקום· אותו דבר לא יעזוב אותנו ויִלַוֶה אותנו תמיד על דרכנו· רחמי־שדי ממלאים את כל היקום ואת כל העולם· התורה והחיות העולמית הכל בא רק מן הרחמים; האהבה היא הרחמים והשירה היא רחמים· יש געגועים בין האדם ובין קונו ובין יושב בשמים ובין כל יצוריו· רחמים הם הבאר׳ ממנה כל העולם שותה· בלי רחמים אין התפלה מתקיימת׳ אין הלב מתקיים׳ ואין העולם מתקיים; בלי מדה זו אין כל קשר לבבי בין נמצא אחד לשני׳ אין דור מנחיל לדור ואין משפחה מולדת משפחה· פתחו את הלב וחיו במכמני הלב· אלהי הרחמן זה אלי ואנוהו׳ לפניו אשתחוה· —

ד
הכנה ויגיעה

בן זומא ראה אוכלסין על גב מעלה בהר הבית׳ אמר: ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני! כמה יגיעות יגע אדם הראשון׳ עד שמצא פת לאכול׳ חרש וזרע וקצר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר־כך אכל׳ ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני; וכמה יגיעות יגע עד שמצא בגד ללבוש׳ ואני משכים בבקר והכל מונח מוכן לפני· בן זומא הוא האורח הטוב׳ שאומר: כל טרחות שטרח בעל־הבית לא טרח אלא בשבילו׳ והוא יברך את בעל־הבית׳ שאכל משלו והתלבש משלו·

אחרת׳ דברי חזון אחרים לגמרי במערכת החיים ובגורל האדם׳ לרבי שמעון בן אלעזר· הוא אינו רואה באלה את ההכנה הגדולה בשביל בני־אדם׳ כי אם׳ אדרבה׳ יגיעת האדם׳ יגיעת האדם ללחם ועלבון־נפשי בכל פעם על הלחם· ראית מימיך׳ הוא אומר׳ חיה ועוף שיש להם אומנות בחיים; ראית צבי קיץ׳ ארי סבל ושועל חנוני׳ ראית חיה ועוף לומדים מלאכה וחיים על־ידי עבודה והם׳ כל אלה שנבראו לשמש את האדם׳

איני אומר לזכות את הזכאי ולחייב את החייב, אלא אפילו להחליף בדבר, אל אמונה ואין עול (ספרי).

אינו אומר גם להצדיק את הצדיק ולהרשיע את הרשע, ומה גם להחליף בדבר. גם מדת־הדין גם מדת־הרחמים לא נאמרו אלא לשַׁבֵּר את האוזן, האל לא ימוד ואין לפניו מדות. הוא יודע רק אמונה וכל מעשהו באמונה. הוא תמים ופעלו תמים, אך תמים.

ג

מדת הרחמים

ושור או שה אֹתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, כה דבר ה׳ אל משה לאמר; ותרגום אחד מבאר את זה על־פי תום קדמוני דתי: עמי בני ישראל, היכמא דאבונן רחמן בשמיא כן תהוון רחמנין בארעא, תורתא או רחילא יתה וית ברה לא תיכסון ביומא חד. — דרך אחר לתלמוד, שאומר: ואילין דמתִרגמין, עמי בני ישראל, כמה דאנא רחמן בשמים כך תהוון רחמנן בארעא, לא עבדין טבות, שעושין מדותיו של הקדוש־ברוך־הוא רחמים.

זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות. אבא שאול אומר: ואנוהו, הוי דומה לו או נדמה לו, מה הוא חנון ורחום, אף אתה תהיה חנון ורחום... וגם בזה דרך אחר לבעל המשנה: האומר יברכוך טובים הרי זה מדרך המינות; האומר על קן צפור יגיעו רחמך ועל טוב יזכר שמך משתקין אותו, — ומוסיף התלמוד לאמר: מפני שעושה מדותיו של הקדוש־ברוך־הוא רחמים, ואינן אלא גזרות...

אֵלִי, עמי נוהג במדת רחמים ועם אבותי נוהג במדת דין. ומנין שאין אלי אלא מדת־רחמים? שנאמר אלי אלי למה עזבתני. ה׳ ה׳ אל רחום וחנון. גזרות לגבי רחמנא לא נהירין ליה לבן־אדם. בר־נש חפץ להתדבק במדותיו של הקדוש־ברוך־הוא שהן רחמים ולהכניע את לבו על־פי מדותיו אלה. יושב בשמים אינו שופט על־פי מדת הדין, כי אם על־פי מדת הרחמים, לזה נפלל.

„אף הרחמים והחנינה נִתנו במתנה לעולם' (ב"ר). האל הגדול יעשה חסד, ועושה הוא חסד לרעים ולטובים. הוא אינו דַיָן, שופט ומודד, כי אם מחלק הוא ברוב טובו יתר על פעלינו ויתר על מעשינו. נאמר לו: כל

שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו (ב"ר); ורבי סימון בשם רבי שמעוז בר אבא אומר: כל המדות בטלו, מדה כנגד מדה לא בטלוה... (שם).

תני בשם רבי מאיר: במדה שאדם מודד בה מודדין לו. מאי טעמא? אמר קרא בסאסאה בסאה. אין לי אלא דבר של מדה, מנין לפרוטות קטנות, שהן מצטרפות לחשבון מרובה? תלמוד לומר, אחת לאחת למצוא חשבון. בנוהג שבעולם, אדם נכשל בעבירה, שחייבין עליה מיתה בידי־שמים, מת שורו, אבדה תרנגולתו, נשברה צלוחתו, נכשל באצבעו והחשבון מתמצה... (ירושלמי). אחת לאחת! ספרם של זכאים מכאן וספרם של חוטאים מכאן, ובאלה ובאלה כותבים ואחת לאחת יִמָּצא חשבון. זה חייב כך וזה חייב כך; שלם אדם מעט ימחה חלק מעוֹנו מחשבונו; נִתן לו חסד מעט שוב יִזָּקף זה על החשבון. אלה המשפטים אשר תשים לפניהם, וכאלה תלמדו את בני־אדם לבחור בטוב ולמאס ברע, הלא ישולם, הכל ישולם. —

שוב תני בבבלי: רבי מאיר אומר ומלמד במדה שאדם מודד. קם רבי יהושע ואמר ליה: וכי אפשר לומר כן? וכי אפשר אדם נותן מלא עומסו לעני בעולם הזה, הקדוש־ברוך־הוא נותן לו מלא עומסו לעולם הבא? וכי מדתו של מלכו של עולם זו היא כמדת בשר ודם? מדת טובה מרובה או מדת פורענות מרובה? הוי אומר מדה טובה מרובה. — מדה טובה מרובה היא. מידת השלום היא אחרת לגמרי מהמעשה, ,ותוספת של הקדוש־ברוך־הוא היא יתירה על העיקר, (דברים רבה). אמר הקדוש־ברוך־הוא: מי שיש לו בידי רחמתיו, ומי שאין לו בידי וחנותיו, במתנת חנם אני עושה עמו (שם).

הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה הוא ואין עול בכפיו, צדיק וישר הוא. ישרים דרכי ה׳, ישרים מעשיו וישרים הם ארחותיו. הוא לא ינהג את עולמו רמיה ולא יתן לצדיק למוט רגליו ולרשע להצליח. ואם רואים אתם כאלה פעם, אל תהרהרו אחרי מעשיו ואל תבדקו אחרי נתיבותיו. הוא לא יעוֵּת משפט, לא יימין ולא ישמאיל כמלֹא השערה מאת אשר אמר לעשות. מה אנו, כי נבוא אחרי המלך ונדון אחריו.

הצור תמים פעלו. כשירד משה מהר סיני, באו כל ישראל אצלו, אמרו לו: משה רבינו, אמור לנו, מה היתה מדת־הדין למעלה? אמר להם אני

מיכה והעמידן על ג׳, בא חבקוק והעמידן על אחת באמרו: וצדיק באמונתו יחיה, בא עמוס והעמידן על אחת: כה אמר ה׳ דרשוני וחיו!

בכל דרכיך דעהו, אפילו ברע ··· ,הרע נעשה כסא להטוב׳; בכל דרכיו ידע האדם את ה׳ ובכל ימצאהו. מה עולה כלל זה על מה דעלך סני, ואפילו על זה של ספר תולדות אדם.

דרשוני וחיו! גם זה לנו התגלות מוסרית. דרשוני, יאמר מלך ה׳ צבאות, וחיו. אל תנסו את ה׳, אבל דעו אותו.

החברה תיֻשר בין אדם לחברו. האדם נותן לחברו וגם חוזר ולוקח. איך יבאר רבי עקיבא את כללו לאמר: רוצה אתה, שלא יטול אדם את שלך, אף אתה לא תטול של חברך, שמור לי ואני אשמור לך. שווי המשקל! ואם אכרע את הכף, יבוא אחר ויכריע הוא לעומתי.

שונה הוא דבר היחס בין אדם למקום. את ארחותיו נלמוד ודרכינו ניֻשר. שאל לאלהים ויגדך!

ב
לא מדה במדה

שופך דם האדם דמו ישפך. ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש, עין תחת עין, שן תחת שן ויד תחת יד. ,ונתת נפש תחת נפש, נפש הוא משלם ולא ממון׳ (מכילתא). ובימים האחרונים נאמר: ,עין תחת עין, כך היה ראוי כפי הדין הגמור, שהיא מדה כנגד מדה׳ (ספורנו).

מעשה ברבי יהושע שהיה בא בדרך וראה גלגולת אחת, שצפה על פני המים. אמר לה על דאטפת אטפוך ולמטיפיך יטופון (אדר״ן). אף הוא, הלל, ראה כזאת ואמר על דאטפת וכו׳ יטופון (אבות). על דאטפת, הדעת נותנת והשכל מחייב, דעל דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון, כי במדה שאדם מודד בה מודדין לו, שכך היא המדה (תוי״ט).

כך היא המדה וכל דרכיו של הקדוש־ברוך־הוא הם מדה כנגד מדה··· אם ייטיב לצדיקים, יעשה זה במדת צדקתם, ואם ישיב אשמת רשעים בראשם, הוא עושה על־פי פעלם, לא יפחית ולא יוסיף: אמת המעשה היא אמת השלום. אם כך וכך עשית, כך וכך ינתן לך, ,ובמדה שאדם מודד מודדין לו׳ (משנה), אם לשבט אם לחסד ואין שנוי במערכה זו. רב הונא בשם רבי יוסי אומר: מתחלת ברייתו של עולם צפה הקדוש־ברוך־הוא,

6*

נתיב רביעי

א

כללים

טוביה אמר בלבו, כי שמע ה׳ את תפלתו וכי קרבו ימיו למות ויקרא אל בנו ויאמר אליו: שמע בני אמרי אביך ושימם בתוך לבך — שוה ה׳ לנגדך תמיד והִשמר מעון ומעבור את פי ה׳ — תן מהונך לעני ואל תעלים עיניך ממנו — תן לשכיר פעלו ולא תלין פעולתו עד בקר, את השנוא לך אל תעשה לעמיתך! הכתוב אומר: לא תקֹם ולא תטֹר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה׳! ובעל המתרגם מוסיף לאמר: לא תהוון נקמין ולא נטרין דבבי לבני עמך ותרחמיה לחברך, דין אנת סני לך לא תעביד ליה, אנא ה׳! מעשה בעכו״ם אחד שבא לפני שמאי, אמר ליה גיירני על־מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת; דחפו באמת הבנין שבידו; בא לפני הלל גיירו, אמר ליה: דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה, ואידך פרושה היא, זיל גמור!

גם לפני רבי עקיבא בא איש אחד ואמר לו: רבי, למדני כל התורה כולה כאחת, אמר לו כן: בני, זה כללה של תורה, מה דאת סני לגרמך לא תעביד; הוא היה אומר: ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה. ולא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי עמי, הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי. אמר רבי תנחומא על זה: אם עשית כן, דע למי אתה מבזה, שנאמר בדמות אלהים עשה אותו. נתעמק הדבר במאמרו של בן עזאי: זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול בתורה, זה ספר תולדות אדם. —

דרש בר קפרא: איזוהי פרשה קטנה, שכל גופי תורה תלוין בה? בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך. אמר רבא אפילו לדבר עבירה!

דרש רבי שמלאי: תרי״ג מצות נאמרו לו למשה בסיני, שס״ה לאוין ורמ״ח עשה, בא דוד והעמידן על י״א, בא ישעיהו והעמידן על ו׳, בא

חי׳ והנזירים המה חיים וההלכה לא תדע רחם והיא שואלת: מה יעשו נזירים אלה בנדר שלא יכולים עוד לקיימו עתה׳ להיות שהבית חרב׳ והמה כשנדרו׳ חשבו שבית־המקדש קיים··· נחום המדי הולך לשיטתו: אילו היו יודעים הנזירים׳ שבית־המקדש כבר חרב׳ לא היו נוזרים׳ ונמצא היה הנדר רק אדעתיה דהכא׳ ועכשיו שהדבר היה בטעות׳ גם הנדר בטל למפרע —; והחכמים הולכים לשיטתם׳ כל שנזר עד שלא חרב בית־המקדש נזיר׳ ,הלכה כחכמים׳ ונחום המדי נענש׳ שיכָּתב עליו במשנה׳ כי טעה·

אוי לך ארץ׳ שמלכך נער׳ שנזיריך שואלים בהלכה׳ עת עם כי יחרב· — — —

כיון שהגיע זמן־הפרעון ולא היה בידי הרב לשלם חובו. אמר לו תלמידו: בוא ועשה עמי בחובך. נעשה עבדו, והיו הם, התלמיד־המלוה ואשתו שנשאת לו, יושבים ואוכלים ושותים, והוא, הרב, עומד ומשקה עליהן ומשרתן, והיו דמעות נושרות מעיניו ונופלות בכוסיהן. ועל אותה שעה נחתם גזר דין של ישראל!

דמעות, אשם דמעות. באה הרגשה מוסרית חדשה והרכבת הענינים ומהלך המעשים בתהלוכות עם באפן חדש. דמעות של יחיד הכריעו את הכף לחובת הלאום... בחטא יחיד ובעקבות חזיון מעציב מרעיש ומפחיד נשרף בית אלהים, נחרבה עיר קדשו, ועדיין נושאה האומה אותו קולר בצוארה עד היום. האנושיות סובלת בחטאו של אדם הראשון, ועם כלו נושא עליו קללת אותן הדמעות, שלא תמחינה לעולם. —

ו
הטעות

וזו הטעות טעה נחום המדי. כשעלו נזירין מן הגולה ומצאו בית־המקדש חרב, אמר להם נחום המדי: אילו הייתם יודעים שבית־המקדש חרב, הייתם נוזרים? אמרו לו: לא. עמד נחום המדי והתירן. וכשבא הדבר אצל חכמים, אמרו לו: כל שנזר עד שלא חרב בית־המקדש נזיר, ומשחרב בית־המקדש אינו נזיר. — —

הנה נזירים באים מן הגולה מארץ מרחק, ירחים וימים הם הולכים ולבם מלא פחד־אל וגעגועים לביתו, לשַׁלֵּם בו נדרם ולמצוא סליחה. לחם לא אכלו ומים לא שתו ומענים הם את נפשם בדרך. עוד מהלך יום ויומים לעיר הקודש, הדרכים נשמו, אין עובר ושב. מביטים הם איש אל רעהו בתמהון ופחד; ובלכתם בדרך והולכים וקרֵבים אל המטרה, ולבם יַךְ בקרבם מרגשות קודש — הנה תמרות עשן עולות מעיר הקודש והעננים מכסים את השמים... העיר שרופה, הבית שרוף, בני־ישראל נכרעו לטבח... קורעים הנזירים את בגדיהם, נופלים הם על פניהם, מתפלשים בעפר ומרימים קול־בוכים מחריד את השמים ואת הארץ ומתמוגגים עד תום הנפש. הס כל בשר! דממת־מות והערב של החורבן הגדול בא ומכסה את פני כל. חושבים אנו שגם נחום המדי, לקח את המפתחות והפיל את עצמו לאש, אין תורה ואין עם ואין כל. — — — אבל הוא עוד

תנו רבנן: מעשה בהלל הזקן, שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי; ועליו הכתוב אומר, משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בה'. משמועה רעה לא יירא! אבל אלוה כל בשר לא ישים פדות בין הרעה שבבית ובין אותה שמחוץ לבית. הלל נשיא הדור – פללנו, כי יהיה כאותו חסיד, שהיה מחבק ומנשק כל איש ישראל מצורע וחולה ואומר: הריני כפרתך. פללנו שקול צוחה שבעיר תחריד את לב רבן של ישראל, כאילו באה זו מתוך ביתו ... ואם גם נאמין בתום אותה ברייתא, איזה דבר ישאר בלבנו. מה דעלך סני, בחברך תרגיש; אין הבדל בלבנו בין קול צוחה שבעיר וקול צוחה שבבית. קלני מראשי, קלני מזרועי, קלני מלבי, קלני מכל חי, מכל אשר נשמה באפו, מכל קול צוחה ודמעת האדם, מכל עלבון ומכל פחד פתאום. אין הבדל בין זה שבבית ובין זה שבחוץ! –

ה

דמעות

מפני מה חרב בית המקדש? מפני מה פסק עם ישראל להיות עם מדיני, יושב בארצו? מפני מה הולך ישראל בגולה זה דורות מבלי מצוא מנוח? והדין נותן, שעל שאלות כאלה תבואנה תשובות נוגעות בעם ובחייו – צבור גדול, עם הולך וחרב באשמתו, בשביל עונות מדיניים וחברתיים, ואם תמצאו לומר גם דתיים. חרבה ירושלים, בשביל שחללו בה את השבת, בשביל שלא שמרו את המצות, והיתה יד איש ברעהו להרע, ותעל זעקת רבים.

מעשה באדם אחד, יסופר בתלמוד, שנתן עיניו באשת רבו ושוליא דנגרי הוא. פעם אחת הוצרך ללוות בצר לו, וירא כי אין עוזר לו, פנה תלמידו אליו ויאמר לו: שלח את אשתך אלי ואלוך את הדרוש לך. שלח אשתו אצלו, שהה עמה באהבים שלשה ימים ובעלה דאג להי. קדם ובא אליו ואמר ליה: אשתי ששלחתי אליך, היכן היא? השיב לו: אני כבר פטרתיה לשלום ושמעתי שהתעללו בה אנשים בדרך. התקצף האיש ואמר: מה אעשה לזו? אמר לו תלמידו: אם אתה שומע לעצתי גרשה. השיב רבו ואמר: איך אוכל עשה הדבר וכתובתה מרובה, אמר לו: אני אלוך שנית ותן לה כתובתה. נתן לו מעות ועמד הוא וגרשה והלך זה ונשאה.

העד׳ הוא בעל־דין והוא עתיד לידון ··· ברוך הוא׳ שאין לפניו לא עולה׳ ולא שכחה ולא משוא־פנים ולא מקח שוחד׳ שהכל שלו׳ — ודע שהכל לפי החשבון· — ואל יבטיחך יצרך׳ שהשאול בית מנוס לך׳ שעל כרחך אתה נולד׳ ועל כרחך אתה חי׳ ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים׳ הקדוש־ברוך־הוא!

הילודים למות והמתים להחיות· הוא אֵל׳ הוא דיין׳ הוא בעל־דין׳ דבר בא אחרי דבר ודבור אחרי דבור· איזה הֵד אחר מאותו ספור על־אודות רבי יוחנן בן זכאי מנשב מכל אלה· גלגל אחר סובב על צירו· למות ולהחיות! אנו עומדים במסכת החיים ואחריות החיים עלינו· על־כרחך׳ על כרחו של האדם נעשה הכל׳ ועם כל זה איזה סימן של חֵרות מלוה את אלה׳ חֵרות האדם המכיר את כל אלה ויודע את אלה· יש כאן דין־וחשבון׳ אבל אינו של כעס־עולם ושל מיתת־עולם· בן־אדם לא יפחד ממלכו של עולם׳ כאילו עומד הוא לפני כסא משפט מלך בשר־ודם· הוא יביט לפניו׳ יצור עומד לפני יוצרו· — —

ד

לא נפליג

אמר רבי מאיר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה אומרת׳ קלני מראשי׳ קלני מזרועי· המקום מצטער על בריותיו׳ שכינה מצטערת ותעט אֵבל לצער האדם ולפגעי האדם· אם שם בסתר אהלו יושב האדם ומצטער׳ מיד גם השכינה מצטערת׳ כל העולם מצטער וכל יצורי־שדי מצטערים· בן־אדם שרוי בצער! דמעה אחת של אדם׳ אסון שקרה לאדם ומרר את חיינו ועלב את חיינו׳ מרעשת עליונים ותחתונים· עלבון הוא לעולם להיות חי בנחת׳ אם רק איש אחד שרוי בצער׳ עלבון הדבר לכלנו·

ותוגה חרישית מתגנבת אלינו ממקום׳ שיושב בן־אדם קודר ושוחח· מירכתי האדמה יבוא הלחץ׳ שילָחץ בו איזה אדם ואיזו נשמה וישָמע בנשמתנו אנו· הם הם הֵדי הליל לא נפסקים בהשכמת הבקר והם הם צללי הבקר ··· ואם האסון לא קרה אותנו׳ אם לנו השמש זורח׳ הלא לאחר לא יזרח; אם אותנו לא החריב המבול׳ החריב את מעמדו של אחר ואם גם לא נדע הימנו· אזנים להם לכותלי ביתנו׳ לשמוע כל צרה וכל פגע׳ כל יגון וכל אנחה בשכנותנו׳ במקום מושבנו׳ בכל תפוצות העולם ומושב בני־אדם· —

ג
נוסחאות

כשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו, כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אילו לפני מלך בשר־ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי, אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו, אף־על־פי כן הייתי בוכה; ועכשו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי כעסו כעס עולם, ואם אוסרני איסורו איסור עולם, ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו; ולא עוד אלא שיש לפני שתי דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גהינם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי, ולא אבכה? אמרו לו: רבינו, ברכנו. אמר להם: יהי רצון, שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו, עד כאן? אמר להם: ולואי! —

איזה תום מונח באגדה המאוחרה הזאת, שאמנם אינה נאה לא לרבי יוחנן בן זכאי ולא לאיש שהרת־דת בחיקו וודאיות של דת, שיבכה בנעילת ימיו, באשר לא ידע באיזו דרך יוליכו אותו.

יהי רצון, שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם; וכבר ראינו בין אנשי התלמוד אנשים, שמורא־שמים שלהם גדול היה מזה של בשר־ודם, אנשים שאפילו בשעה שנחש כרוך על עקבם לא הפסיקו מעבודתם...

אמר רבי יהושע: מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי, שהיית דורש כל ימיך, שמא עבד איוב את המקום אלא מיראה, שנאמר איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מאיזה מין היתה יראתו של איוב, יראתו את השם? המושג מורא־שמים כבר יגיד, שאמנם יש שמים ויושב בשמים ודיין נצחי, שיש אל אלהי הרוחות, אשר בידו נפש כל חי ודורש חשבון מאת כל חי בעד מעשיו. עקביא בן מהללאל אמר: דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון... ורבי אלעזר הקפר היה אומר: הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידון, לידע להודיע ולהודע, שהוא אֵל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדיין, הוא

ה׳ מלכנו; והנה בלשון חכמים נוסח אחר: הכל בידי שמים. עמוס נותן קולו: כה אמר ה׳: על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים, השאפים על עפר ארץ בראש דלים ודרך ענוים יטו — למען חלל את שם קדשי; ובעלי הפתגמים המוסריים אומרים: שבעה מיני פורעניות באין לעולם על שבעה גופי עבירה, מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין וגומר. יחזקאל קורא בדבר ה׳: חי נפשי, אם לא ביד חזקה אשפוך עליכם רוחי, אם לא ביד חזקה אמלוך עליכם ואשפוך עליכם רוחי; ובאגדה בבלית יסופר: כפה עליהם הקדוש־ברוך־הוא הר כגיגית!

אמנם אלו ואלו דברי אלהים חיים, אבל גם באלהים עצמו יש הבדל, אם כזקן ויושב בישיבה יתגלה לנו, או כארי יתן קולו. — הבדל גדול הוא, אם אחד ידבר אלינו ורק דבר אחד נשמע, או אם שנים ידברו וזה אומר כך וזה אומר כך, חולקים במוסר...

עמוס, הושע, מיכה, ישעיה, ירמיה, יחזקאל! די לנפש להקיף את גבורי רוח האלה וחזון דבריהם. די לנפש גם באחד, במרפא דבריו של אחד. ציירו לכם, כי נכנסו לתוך ספרי הנביאים גם דברי בני הנביאים הרבים פתגם פתגם, מאמר מאמר, המה חולקים עוד עם חבריהם או גם נגד רבותיהם, מה שזה בונה זה סותר, זה מחייב זה שולל. כה אין לנו אלונים מיוחדים, ששיאם עולה לשמים, כי אם יער וצל יער. —

החכמים הבאים אחרי ימי המקרא היו פועלים עלינו, לו תחת שַׁיָּרָה רבה ומורים לאין ספור, דור אחרי דור, היה לנו רק מורים יחידים, ולא היה מספר העושים אזנים לתורה רב יותר מהנביאים ובעלי התורה גופא... רושמם היה מפריא, לו עם עמקם ורב תורתם היתה גם גבורתם בעוז הדבור ובתוכחת־יה.

פתגם מעט וקצר כמו „לב טוב״ וכדומה, אם גם יחפוץ את הטוב, לא יזריע עוד רב זרע ולא יסיע את האבנים מנפשנו... רבי יוחנן בן זכאי היה אז לרבן הגדול, לו תחת לשאול את תלמידיו לטיב הדרך הישרה, כאילו רק בא לנסות שכלם בדבר שבקדושה, היה הוא המֵשיב ומורה להם את הדרך, שיבור לו האדם, והיה משאיר לנו למשמרת משא גדול וחזק בדבר זה בו נלך. — —

אמרו ישראל למשה: אתמול אמרת לא איש דברים אנכי, ועכשו אתה מדבר כל־כך ... בעל המדרש הזה הרגיש את השנוי, שבין זה משה האיש הנושא משאיו ב,אלה הדברים' את תוכחותיו הרבות, ובין משה הקצרן והמצַוה את החוקים שבשאר ספרי התורה...

לא איש דברים אנכי, צו את בני ישראל, – ואמרת אליהם עשו, משכו, קחו וגו'. ולעומת זה הנה קול אחר: כי שאל נא לימים ראשונים, אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים, הנהיה כדבר הגדול הזה? או הנשמע כמֹהו? השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש, כאשר שמעת אתה ויֶחִי? או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים, ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם לעיניך. אתה הראת לדעת! מן השמים השמיעך את קולו! וידעת היום והשבת אל לבבך! – הנה הלז בקש את ה': אֵל נא רפא נא; ופה לב אחר ישפוך שיחו: ויאמר, אדני ה', אתה החלת להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה וגומר. ואנו שומעים את ההבדל. אזני מי לא תקשבנה זאת?

בספר התהלים נאמר: מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך? מי ישכֹּן בהר קדשך? הולך תמים ופֹעל צדק ודובר אמת בלבבו, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרֹבו, נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד, נשבע להרע ולא ימיר, כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח. עֹשה אלה לא ימוט לעולם – עֹשה אלה. ובדברי אבות יסופר: חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר, אמר להם: צאו וראו איזוהי דרך ישרה, שידבק בה האדם? נענה זה ואמר עין טובה, זה אמר חבר טוב, וזה אמר שכן טוב, זה אמר הרואה את הנולד, וזה אמר לב טוב. – חמשה משיבים על השאלה הרבתי במרום מוסר האדם בנוסח אחד ובשויון נפש אחד...

ישעיהו אמר: הֹלך צדקות ודֹבר מישרים, מֹאס בבצע מעשקות, נֹער כפיו מתמוך בשחד, אֹטם אזנו משמוע דמים ועֹצם עיניו מראות ברע, הוא מרומים ישכֹּן, מצדות סלעים משגבו, לחמו נִתן, מימיו נאמנים. ורבן שמעון בן גמליאל בן בניהם של הסופרים אמר: על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. – הנביא אומר: כי ה' שֹפטנו, ה' מחֹקקנו,

חכם, אשנה שיקראוני רבי. — אשרי איש ירא ה' במצותיו חפץ, אמר רבי אלעזר במצותיו ולא שכר מצותיו... רבי אלעזר בר צדוק אומר: „עֲשֵׂה דברים לשם פעולתם, דבר בהם לשמם" (ספרי).

ובואו וראו, לא בא זכרון בלבנו, שמהמעין הזה נובעים אך מים חיים, שמדברי אנטיגנוס בא לנו דבר חדש, להעמיד את הטוב על עצמו ואת הישר על עצמו ולטעת רגשי טוב ועבודה לשמה; לא נאמר לנו, שאיש סוכו, זה האיש הפלאי, הנחיל לנו ברכה רבה שאין שניה לה, כי אם להפך, מצאה הקבלה כאן צורי מכשול לפני בני־אדם, להתעות ולנגף בהם רגלים: לא טֹהר יצא מהדברים האלה, כי אם תעיה; לא בנין רב בנה, כי אם עוד קלקל ותקלה יצאה על ידו...

„לאנטיגנוס איש סוכו, יספרו, היו שני תלמידים, שהיו שונין בדבריו והיו שונין לתלמידים ותלמידים לתלמידיהם. עמדו ודקדקו אחריהן ואמרו: מה ראו אבותינו לומר דבר זה? אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו ערבית? — אלא אלו היו יודעין אבותינו וכו' לא היו אומרים כך... עמדו ופירשו מן התורה ונפרצו מהם שתי פרצות"... אנטיגנוס איש סוכו לא זִכָּה את הרבים בדברו, לא הביא מוסר בלב האדם, כי אם הכשיל את הרבים ועשה פרצים ברבים. — גם זה הוא גמול. —

ב

ארוכה וקצרה

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד, שירד לפני התיבה בפני רבי אליעזר והיה מאריך בתפלתו יותר מדאי, אמרו לו תלמידיו: רבנו כמה ארכן הוא זה. אמר להם: כלום מאריך הוא יותר ממשה רבנו, דכתיב ביה ארבעים היום וארבעים לילה וגומר; שוב מעשה בתלמיד אחד, שירד לפני התיבה בפני הרב הזה והיה מקצר יותר מדאי, אמרו לו תלמידיו: כמה קצרן הוא זה. אמר הוא להם: כלום מקצר זה יותר ממשה רבנו, דכתיב ביה: אל נא רפא נא לה!

ברוח אחד נפשי מסופרים הדברים האלה, הקצרן ישוה לארכן והארכן לקצרן, כאילו אין ביניהם כלום... כאילו אין הבדל בין תגבורת התפלה בארוכה ובין קצורה, כאלו תגבורת הדברים ושטף עוזם לא שונים הם ממי־נחל מעט. — אחרת ילמדנו המאמר במדרש תנחומא: אלה הדברים!

המאמר ,והכל מתוקן לסעודה׳ · · · כל חללי דעלמא היינו נותנים׳ לו הסירו שלש מלות אלה מן המקום הזה· לא ספר יחזקאל וספר קהלת ראוים היו לגניזה׳ לו גם דבריהם סותרים דברי תורה׳ כי אם העדפה זו׳ זו·

סעודות הבראה בעד עבודת־השם! סעודה לעתיד בעד מעשי הטוב והישר! סעודות בעד רחשי־הלב והטהר שבלב!

ספרו לנו על דברים שנכתבים בתורה׳ כדי שלא תהיינה האומות מונות אותנו לאמור: לסטים אתם׳ — לא שמנו לב׳ שלא לתת להן פתחון פה לומר׳ גרגרנים אתם· ואומר רבי זירא ב,מדרש הנעלם׳: ,כל מיני פיתוי פתה הקדוש־ברוך־הוא לישראל להחזירם למוטב׳ ודא הוא יתיר מכל דון דאמר להו: ואכלתם לחמכם לשובע · · · ובקללות: ואכלתם ולא תשבעו׳ ודא קשיא להו מכל דון· מאי טעמא? דכתיב: מי יתן מותנו ביד ה׳ בארץ מצרים וכו׳׳ מלמד דמשום האכילה מסרו נפשם למות · · · כיון שראה הקדוש־ברוך־הוא תאותם׳ אמר להם׳ אם תשמעו לקול המצות ואכלתם לשובע׳ כדי להניח דעתם· — כהאי גונא׳ חמו רבנן דגלותא אתמשך׳ אסתמכו על קראי דאורייתא ואמרו דזמינין למיכל ולמחדי בסעודתא רבה׳ דזמין קודשא־ברוך־הוא למעביד להו· ועל דא רובא דעלמא סבלי גלותא׳ בגין האי סעודתא׳ · · ·

כמו רוח מעולם אחר נושב במאמר אחד׳ שנשאר לנו לפליטה מאת אנטיגנוס איש סוכו· וזו צורתו: אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס׳ אלא היו כעבדים המשמשין את הרב׳ שלא על מנת לקבל פרס · · · ויהי מורא־שמים עליכם· יהיו שמורים בלבבכם׳ יהיו הטוב והישר שמורים בלבבכם לעשותם׳ לעשותם לשמם; עשו את הטוב בשביל הטוב׳ ואת הישר לשם הישר! רוח מוסר חדש ועולם חדש יפתח לפנינו׳ עולם בלי פניה ומטרת שכר בארחות־היים׳ בקשת צדק רק לשם הצדק · · · אומרים׳ כי יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו ממנו׳ מאנטיגנוס׳ כי יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם ואחרים מהם׳ וכן הלאה׳ — כמה עלינו ברוח׳ לו באמת היה הדבר כן׳ ולו אמנם נתקבל אצלנו היסוד המוסרי הזה׳ ותורתו של איש סוכו היתה אמירה לדורות· — — —

מעט מעט גם דולקים איזה נרות׳ זעיר שם זעיר שם· תניא: לאהבה את ה׳ אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו׳ שלא יאמר אדם׳ אקרא שיקראוני

נתיב שלישי

א

שער הגמול

והיה אם שמֹעַ תשמעו בקול ה׳ אלהיכם והבאתי עליכם ברכה׳ ונחלתם כל טוב׳ חלף מעשיכם הטובים׳ ואתן לכם ברכה׳ על אשר בקולי תשמעו· נוסח כזה חתום על הרבה מקראות שבתורה ויעודים שבתורה· גמול! יש צורך לגמול את האדם על מעשיו ולשלם לו כפעלו ועל־פי פעלו· האדם צריך לקבל שכרו במעשי הטוב והצדק ואל יהי עובד חנם· — —

,ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא··· ,ונאמן הוא בעל־מלאכתך׳ שישלם לך שכר פעולתך׳··· ,אם עמלת בתורה׳ יש לו שכר הרבה ליתן לך׳··· הבטחת השכר נראית בספרי הדת על כל שעל ושעל· על כל דבר טוב ומועיל׳ שעושה בן אדם׳ יקח את שכרו; אין לך דבר׳ שאין לו שכר!

תניא: ושפך וכסה׳ מי ששפך הוא יכסנו׳ מעשה באחד ששחט וקדם חברו וכסה׳ וחייבו רבן גמליאל ליתן לו עשרה זהובים· איבעיא להו: שכר־מצוה׳ או שכר־ברכה? למה נפקא מינה? לברכת המזון (בבלי)·

ברכת המזון׳ שכר ברכת המזון׳ שכר עשית מצוה בעשרה — נָקבה לי שכרך!

,הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי המעשה׳ — ויד הצייר האמן באה אחרי ניצוץ מחשבה זו ומצייר לנו ציור הזה: ,הכל נתון בערבון והמצודה פרושה על כל החיים··· החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת׳ וכל הרוצה ליטול בא ונוטל וכל הרוצה ללוות בא ולוה··· והגבאין מחזירין בכל יום ונפרעים מן האדם לדעתו ושלא לדעתו··· ויש להם על מה שיסמכו··· והדין דין אמת׳··· ציור יפה מחזיק במועט את המרובה ומסַמן חזות החיים וסדר החיים· והנה לוקח הצייר את הטפה שנשארה עוד בקלמוסו ומצרף עוד אל ,והדין דין אמת׳ את

הוא מתנת אור עולם· מדוע תתנשאו על ה׳, ואיך נאמר: הכל אך כחנו ועֹצם ידינו הוא·

אותנו למדו: ושמרת ועשית, וידעת את הטוב, בעוד שהכל הוא רק מתנה בידינו ממעל· עבודתנו כלה שלו, יגיעתנו שלו וגם הדרישה בשמו היא חלקו·

אם נקרא לה׳, הוא הוא קורא בנו; אם נשוב אליו, הוא הוא משיבנו; ואם נבקש את האור, הוא הוא שולחנו· את אשר אתנו ואשר מקיים אותנו נתן לנו, ואת אשר נאמר עמַלנו בו — אנו בעצמנו — לא עמָלנו הוא· רבות המחשבות שלנו ממקור העליון מוצאן; ובעשותנו את הטוב והישר ונביא מרפא לעולם, אנו רק נותנים בחזרה את אשר שם אל עולם בנו· —

תן לו משלו, שאתה ושלך שלו, צואה נצחית!

מנמלה; למדו משפט, למדו לדעת, מה בקשו מכם עבדי ה׳ הנביאים, ששלח לכם השכם ושלח.

ייטיב ה׳ לטובים ויבקש רק את הטוב ואת הישר. יבקש כי יפנה האדם אליו בצר לו וישליך עליו יהבו. יבקש מאדם תום ושמיעה, דרכי חיים והסד. יבקש כי ידע האדם, כי לא אלמן הוא עלי אדמות ושיש שומר למעלה, יודע דרכי תבל ויושביה.

לו חכמי בני אדם ישכילו זאת, ישכילו להביט בדברי תורה שנִתנו להם ולדעת, כי אך מעט יִדָרש מהם. קחו את החמשה חומשי תורה, את הששה סדרי משנה עם כל המסכתות והתורות וקראו בהם היטב היטב. מה יורו לכם, אחרי שתסירו מהם את ענפיהם המכסים הכל; המה אומרים או בקשו לאמר: קבלו עליכם עול מלכות שמים והכריעו זה את זה ביראת שמים והתנהגו זה את זה בגמילות־חסדים (ספרי). הלא מעטים המה הדברים, רק מעטים!

אלהים עשה את האדם ישר. מה ישר מהלכו, אם רק שומר הוא את תפקידו. ואנו נבקש לנו חשבונות רבים ודרישות רבות. מלכות־שמים, יראת־שמים וגמילות־חסדים, גם אלה השלש ראשיתם אחת ומוצאם אחד; לו אך חכמו והשכילו בני־אדם לדעת את האחד, וכי יש להם אך דרך אחד. —

ו

וידעת

פשוטים הדברים של ר׳ אלעזר בן יהודה איש ברתותא, פשוטים ותמימים. זה היה אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו; וכן הוא אומר בדוד, כי ממך הכל ומידך נתַנו לך. ממך הכל ומידך, ממך, אֵל עולם ויוצר הכל, מידך הכל בא, ומידך כל עושר נפשנו, המאור שבלבנו בא מזיוך; הכל שלך, גם אנחנו, גם נשמתנו, גם הטוב אשר בנו והחסד אשר בלבבנו. תן לו, בן־אדם, את שלו, שאתה ושלך שלו; שאתה ורוחך שלו, שאתה ומחשבותיך שלו, שאתה ואלהות נפשך שלו, שאתה וספקותיך שלו, ודאיותיך שלו וכל הברכה וההשגה שבך שלו.

לנו אומרים, פקדון נמסר לנו לשמרו, וגם אנו השומרים רק פקודים אנו, פקודים בידו של מעלה. טפות אנו מן הים הגדול ויונקים אנו מן החסד הגדול. כל המאור שבאדם הוא אותו של אל עולם; והכל בידינו

והיא אך אחרית הנה··· התורה היא תוצאת הארת השם׳ כי תחוק זאת אחר־כך בספר; ובכן קדם לה השם׳ קדמה לה ההבהקה׳ וגם קדמו לה בני־אדם חוזים׳ שראו אותה הבהקה··· אור אלהים המתהלך במכמני תבל עורר את הנביאים לומר אמרי־יה ולספר מעשי־יה׳ התורה היא ראשית דבורו של אדם׳ כי ילמד לסַמֵן לנפשו פחד שדי וזיו שדי׳ התורה היא ,חסלת׳ לחשבון אלוה ועולם – ולא ראשית··· בשעה שנברא העולם לא היה עוד מי שמכיר את האלהים׳ בא האדם והתחיל להכיר את הבורא – ובכן הרי התורה אך פרי ההכרה הזאת היא ולא אביה׳ –

ועוד זאת׳ אחרי ,קולות וברקים׳׳ שנשמעו לפני הר סיני׳ עוד יתחנן בן־אדם לפני קונו: ,הודיעני נא את דרכיך׳׳ ,הראני נא את כבודך׳׳ התורה אינה אלא פסיעה אחת בהכרת הדרכים׳ וכיון שעשאה האדם׳ הוא שואל עוד ומבקש את אלהיו עוד; לא מהמאור שבתורה יבוא ויגיע בר־נש לאדוניו שבשמים או גם יכירו לדעת׳ כי אם להפך׳ אור ה׳ על פניו יַחלוף ומהודו לו תורה תנתן׳ מדוע נקדים את המאוחר? ומדוע יתנשאו בני התורה על אביהם מחוללם? –

האל הוא הנוטע נטעי חיים בלב האדם׳ הוא ולא אחר׳ הוא ולא על־ידי מלאך׳ וידענו׳ שגם מלאכי התורה אינם אלא משרתיו עושי רצונו׳ כל עוד שמו בקרבם׳ כל עוד שמו נקרא ובשמו לבדו נקרא׳

ואל תאמרו התורה מחזרת את האדם למוטב גם בלי שם ה׳׳ כי די לעבד בלא רבו׳ די לכלי־אומנות בלי האומן; אל תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה׳ אתנו׳ כל עוד אין ה׳ אתכם ועזבתם אותו לרגע׳ הַשְֹכֵל וידֹע אותי׳ –

ה
לוּ חכמוּ ישכילו

לוּ חכמוּ בני־אדם׳ ישכילו לדעת ארחותיהם עלי אדמות׳ כי אז לא בקשו רב תורות וחוקים׳ לא ישבו ודרשו על כל מאמר ועל כל מצוה תלי תלין של הלכות וסעיפים ולא דרשו את ה׳ באלפי מנהגים והלכות׳ אין אלהים אלא אחד ואין דרך לה׳ אלא אחד׳ למה תבקשו צורות שונות? ולמה אתם מחפשים וחוזרים ומחפשים?

אקניאם ללא עם׳ ללא דת׳ ללא פַשטות שבדת׳ גם חסידה שבשמים ידעה מועדה ותֹר ועגור שמרו את עת באנה׳ למדו צניעות מחתול וגזל

כאהרן אינו שקול. אהרן נבדל להקדישו, ומשה ובניו נמנים על שבט הלוי, רק נמנים הם. —

אבל הנה באו ימים אשר בהם התבוננו לדעת, שרק משה ראה באספקלריה מאירה ושאר הנביאים ראו באספקלריה שאינה מאירה, שבהם אך הוא השליח האמיתי ושאר הנביאים לא היו שלוחים, שבהם אך „הוא היה הנבחר מכל מין האדם, אשר השיג מידיעותיו יותר מכל מה שהשיג או ישיג שום אדם שנמצא או שימָצא".

„תא חזי, כל נביאי ונביאי דאוקים הקדוש־ברוך־הוא לישראל אתגלי קודשא־בריך־הוא עלייהו בדרגין עלאין קדושין וחמו זיו ייקרא קדישא דמלכא מאתר עלאה, אבל לא קרוב כמשה, דהוה קרוב למלכא יתיר מכלא, דהא זכאה חולקיה יתיר מכל בני עלמא... דעד דלא נחת משה לעלמא שרות הוה הוא לעילא, ועל דא אזדוגת ביה שכינתא מן יומא דאתיליד... זכאה חולקיה דמשה נביאה מהימנא על כל שאר נביאי עלמא, בגין כך לא אשתדל ביה, כד אסתלק מעלמא בר מקודשא־בריך־הוא דאעליה לפרגודיה, ועל דא סליק משה בנבואה עלאה ובדרגין יתירין מכל נביאי עלמא"...

אתפשטותיה דמשה בכל דור ודור! גם „צדיק הדור" החסידי, שעליו העולם עומד בכל דור, אינו אלא ממלא מקומו של משה, מאיר באורו, ביניקת נשמתו הרַבה והעלאת שרשה...

ותחסרהו! אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ונפשו של אדם דורשת בעקתה צדק בלא חטא, דורשת הֶאָרָה שלֵמה, שהיא כלה לגבוה.

ד

אותי

וידעתם אותי, וידעתם את אביכם. וידעתם את האל, וידעתם את דרכיו. האל חָפֵץ, שנכיר אותו, שנבין את מהותו, שנלמוד את דרכיו; הוא יבקש מאתנו, כי נעמוד במחיצתו, כי נקבל עלינו את עול־מלכותו ושנדע מאורו. אור ה׳ עלינו שופע, כל אשר נעשה ונחשוב, נרצה ונחלום, כל מגע ומשא בנפשנו, הרי הוא הארה מלמעלה והופעה מלמעלה. מדוע תבקשו אמצעים ודרכים, אם ה׳ בפיכם ובלבבכם יושב.

שמענו לומר, התורה קודמת לבריאת העולם, שמענו, שהיא ראשית —

בפלטרין של מלך יעלו אלף עולות בכל יום, וגם כבשת הרש מקריבים לו. זר ששמש חייב מיתה! השמרו לכם, פן תבואו אל מקדשי פנימה; אך כהנים לבושים בגדי כהונה יקריבו לפני ה׳ ויקבלו את הדם במזרקות. ואלה הבגדים אשר יעשו: חשן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ מצנפת ואבנט; ועשו את האפוד זהב תכלת, ועשית חשן משפט מעשה חֹשב. ועשית ציץ זהב טהור ופִתחת עליו פתוחי חֹתם קדש לה׳. קדש לה׳ על זהב טהור. הציץ על המצח יֵרָצה לפני ה׳. חקת עולם!

וקול ברמה נשמע: למה לי רֹב זבחיכם? למה לי רוב בגדיכם? באו הנביאים חוזי יה והוכיחו את העם וכהניו על אחת שבע. לא תוסיפו הביא מנחת שוא לי, רחצו הִזכו, לכו נא ונִוָּכחה. ולא שמע העם...

רצה ה׳ אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם והשב את העבודה לדביר ביתך ואישי ישראל ותפלתם תקבל ברצון. תפלה במקום קרבן. ונשלמה פרים שפתנו. העם עוד מבקש קרבן במקום תפלה, לא חזות־רוח, כי אם חזות־בשר.

ג

ותחסרהו מעט

ותחסרהו מעט מאלהים, הוד והדר תעטרהו. שאל ישאלו: מדוע ותחסרהו? ומה היה, לוּ היה משה איש אלהים ועבד ה׳ גם לבן אלים, ולא רק מחציו ולמעלה? מה היה, לוּ נפתח לו למשה גם שער החמישים משערי בינה, אשר נסגר בעדו. מה היה לנו, לוּ לא היה מתירא מפני המלאכים, שבקשו לשרפו בהבל פיהם, וראה גם את פני ה׳...

הדמיון הרב היה עושה את אליהו החוזה, ש,עלה למרום, מה שלא היה שום אדם דוגמתו, לשָׁלֵם בתכלית השלמות, לעולה בסערה השמים. אין פרץ בנפשו, אין כתם ברוחו ואין ענן על חייו, כלו קדוש וכלו טהור ולבושו כעמר נקי כל הימים. כה יתהלך מגוי אל גוי ומאדם לאדם ביום צרה ויושט מרפא וארוכה בכל עת. ומשה אביר הרועים, סרחונו כתוב עליו בתורה. — נאמר משה ואהרן בכהניו, ואין אך כהן ומחוקק אחד לנו!

בני לוי, גרשון קהת ומררי, ובני קהת עמרם ויצהר, ובני עמרם אהרן ומשה. ויִּ ב ד ל אהרן להקדישו קדש קדשים הוא ובניו עד עולם. ומשה איש האלהים, בניו יִקָּראו על שבט הלוי. במגלה זאת בדברי הימים משה גם

ב
בשר ורוח

כי לי כל הארץ· כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי ובכל מקום מֻקטר מֻגש לשמי· בכל מקום אשר תזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך! שכינת האל פרושה על כל ומקומה בכל···, עושה אדם במה על פתח חצרו ועל פתח גינתו, מקריב עליה, הוא ובנו ובתו, עבדו ושפחתו (תוספתא)· הכל כשרים לגבי המקום· תום ומרחב־יה! בכל מקום שבן־אדם עומד, עומד ה׳ עמו, והוא משיח עמו ומקריב לו את קרבנו ויֵרָצה לו· לא כהנים ולוים מיוהדים, לא מקום מיוחד נבחר; אצל כל בית־אב ואהל, אדם מעמיד מזבחו· מזבח אדמה תעשה לי! פשטות, בגדי עוני, האֵל לא יבקש מזבח זהב ומזבח נחשת, מעשה ידי אמן· אך מרגב אדמה, תֵּל עפר לו תעשו, די לו· ואם מזבח אבנים תעשה לי, העמד את האבנים בגדולן ואל תבנה אתהן גזית· לא תעשה לה׳ כל פסל וכל מעשה חָרות, ולא יגבה לבך לעבוד את ה׳ מעושר ובכל מעשה חרש; אני אל שוכן בכל מקום, ומיד כל אדם אקבל את מנחתי· הלי ה׳ תגביהו אמרים ותבנו לי בית והיכל; אני, שמלוא כל הארץ כבודי, הוא זה, שהנני בכֹּל ולא אצמצם עצמי במקום אחד···

בכל מקום תזכיר את שמי· ,בכל מקום, סלקא דעתך!' והנה רוח אחר בא לבנות בית ליושב שמים, אשר שמי השמים לא יכלכלוהו, לבנות בית לשמו· ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם· עזב ה׳ את כל הארצות אשר ברא באדמתו הגדולה ובחר לו ארץ אחת; בחר לו מכל ההרים הר אחד, ובהר מקדש, ובמקדש דביר, ובדביר ארון, ארון העדות, ושם יִוָעד וידבר· המקום בין שני הכרובים הוא ,מקום המובחר'; ושם יתגלה האלהים, אשר קרא ואמר: לא תעשה לך כל תמונה אשר בשמים ממעל ועל הארץ מתחת· —

וכל איש אשר שחט מחוץ למחנה ואל פתח אהל מועד לא הביא, דם יחָשב לאיש ההוא, דם שפך ונכרת האיש ההוא מקרב עמו! ונכרת זה מעמו, אשר הקריב לה׳ מחוץ למחנה ונזכר בו מיד במקום שעמד· דם יחָשב להאיש ההוא, אשר לא הביא את הדם לכהן מיוחד ולבית מיוחד···

וקמת ועלית· האדם בצר לו, בהשתפך עליו נפשו וברצותו לעבוד ה׳, עליו ללכת הרחק הרחק; הוא לא יכול לעבוד ה׳ מיד ולהשתחות במקומו, כי ביתו מרחוק אך מרחוק· —

גם אל התורה מתימן יבֹא וקדוש מהר פארן, כסה שמים הודו ונֹגה כאור תהיה, קרנים מידו לו. לאליהו נאמר, צא ועמדת בהר לפני ה׳; ולמשה, הנני עֹמד לפניך על הצור; ולעיני כל בני ישראל מראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר. בעמוד ענן ובעמוד אש הלך ה׳ לפניהם, לנחֹתם את הדרך! רק אחר החטא חמק אֵל ועבר, וקרא לאמר: כי לא אעלה בקרבך עוד, אך מלאכַי ילכו לפניך, הלא הם מלאכי מרום גם מלאכי זעם.

בערב הנבואה החלו זכריה ודניאל לדַבר בחזון, ראיתי הלילה והנה איש רֹכב על סוס אדם והוא עמד בין ההדסים אשר במְצֻלה ואחריו סוסים אֲדֻמים שְׂרֻקים ולבנים; — ואשא עיני ואראה והנה איל אחד עֹמד לפני הָאֻבל ולו קרנים והקרנים גבֹהות. — — ובימים האחרונים לפני חורבן הבית, וכבר צלו של חורבן נראה ,ודלתות ההיכל נפתחות מאליהן,, התחיל שמעון הצדיק לְנַבֵּא רעות, נתקבצו ויאמרו לו: אישנו כהן גדול, מנין לך כל אלה? השפיל עיניו וענה ואמר להם: בכל יום כפורים, כאשר נכנסתי אל ההיכל פנימה לְשַׁמש בקדש, היה זקן אחד נראה לי, והוא לבוש לבנים ועטוף לבנים, היום ראיתיו לבוש שחורים ועטוף שחורים . . . תניא: אמר רבי ישמעאל בן אלישע, פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וראיתי אכתריאל יה ה׳ צבאות יושב על כסאו ואמר לי: ישמעאל בני ברכני, אמרתי לו: יהי רצון מלפניך, שיכבשו רחמיך את כעסך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים, ונענע לי בראשו. רחמי אב! ישמעאל בני, מסיר ה׳ את עטרתו מעליו, ומבקש ברכה מבשר ודם. — —

והנה נעשה מלך מלכי המלכים ל,מחויב המציאות, ל,עִלת כל העִלות וסבת כל הסבות,. האל, אשר דִבר את האבות, דִבר את נביאיו וחכמיו השכם והערב פנים אל פנים וְקָרן אור פניהם בדברו אתם, נעשה לדבר ,שאינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף,. ,לית מחשבא תפיסא, במאריה דעלמא כוליה, לית מחשבה תפיסה בה בשכינה, היא היא שהיתה בת־קולה מנהמת כיונה מחרבות הר חורב ושבאה לשרת באהלי בני־אדם, למען יישרו את ארחותיהם.

והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וחזיונות יראו, וגם על העבדים ועל השפחות אשפוך את רוחי ואבוא אל האדם במראה ולא בחידות. —

נתיב שני

א

במראה ובחידות

ויאמר אדני׳ אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך׳ ואמר אברהם בבעו ברחמין מן קדמך י״י ··· משום ר׳ אליעזר המודעי אמרו אף זה אדני קודש ··· ,ויאמר׳ שם זה קודש׳ שאמר כן אל השכינה׳ ··· ,אותו היום חולה היה אברהם ויצאה חמה מנרתיקה׳ כדי שלא יטרח באורחים׳ והוא היה כמה אל עובר ושב׳ נפק חזייה להקדוש־ברוך־הוא דקאי אבבא׳ ··· בא הקדוש־ברוך־הוא לשאול בשלום אברהם׳ — היינו דכתיב׳ אל נא תעבור מעל עבדך ··· אל נא תעבור׳ ככה מדבר בן־אדם את ה׳ בצלם ובדמות׳ ויאמר ה׳ אל אברהם׳ למה זה צחקה לאמר? ותען שרה ותאמר׳ לא צחקתי ותכחש׳ תום אלהי ושיחת משפחה יחד׳ ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם׳ — וילך ה׳ כאשר כִּלה לדבר אל אברהם׳ ואברהם שב למקומו׳ מה פשוט מהלך זה! אין כאן חלומות ומחזות הלילה׳ אין איל משלש׳ עגלה משלשת תור וגוזל׳ ואין כאן תרדמה ואימה חשכה׳ אלהים בא באֹהל האדם ומדבר עמו כבן־אדם׳ ,דברה תורה בלשון בני אדם׳!

חזות אחרת׳ — ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ישבים איש על כסאו מלֻבשים בגדים בגרן פתח שער שמרון׳ השרים והעבדים סובבים אותם והנביאים מתנבאים לפניהם׳ וימהרו גם אחרי הנביא מיכיהו בן ימלה ויפתח פיו ויאמר: ,לכן שמעו דבר ה׳׳ והנה ראיתי את ה׳ ישב על כסאו וכל צבא השמים עֹמד עליו מימינו ומשמאלו׳׳ ה׳ יושב כמלך על כסאו וצבא השמים עומדים עליו לשרתו׳ — —

וראה ישעיה הנביא את אדניו ישב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל ושרפים עֹמדים ממעל לו׳ וראה יחזקאל בן בוזי הכהן על נהר כבר׳ והנה ענן גדול ואש מתלקחת ונֹגה לו סביב ומתוכה כעין החשמל׳ ונֹגה לו סביב׳ וראה ונפל על פניו ושמע קול מדַבר׳

תנו רבנן: וכבר שלחו מושלי הרשעה ב׳ סרדיוטות אצל חכמי ישראל: למדונו תורתכם, קראו ושנו ושלשו; בשעת פטירתן אמרו להם, דקדקנו בכל תורתכם ואמת, חוץ מדבר זה, שאתם מבדילים בין שור ישראל שנגח שור של נכרי ובין שור של נכרי שנגח שור של ישראל, ואותו אין אנו מודיעים. באותה שעה גזר רבן גמליאל על גזלת נכרי, שיהא אסור מפני חלול־השם. — עוד יתרה היה עושה בן בנו של הלל, לו היה גוזר על הבדלים אלה מפני חלול־הנפש...

תורה אחת תהיה לכם בלבבכם וברוחכם, תורה אחת בעד כל אדם.

גר בארצכם לא תונו אתו. כאזרח מכם יהיה לכם הגֵר הגָר אתכם ואהבת לו כמוך. ואהבת את הגר כי גרים הייתם. „והיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך. כשם שנאמר לישראל ואהבת לרעך כמוך, כך נאמר לגרים ואהבת לו כמוך; כי גרים הייתם בארץ מצרים. — דעו מנפשן של גרים או מה נפשן של גרים, שאף אתם הייתם גרים" (ספרא). תורה וחוקה אחת לאזרח ולגר, ולא לבד לגר, כי גם לנכרי העובר בתוככם. אתם קרויים אדם וכל אשר נשמה באפו קרוי אדם, הצדק נִתן לכל ואֱמת הצדק צריכה להיות אחת לכל. משפט אחד לאזרח ולתושב ולכל מי אשר יבוא במגע אתכם; משפט אחד לכל אדם, באשר הוא אדם!

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך. אם עני ישראל וגוי עומדים לפניך ללוות, עמי קודם. ענייך ועניי עירך, ענייך קודמים לעניי עירך, עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין. — אם על טֶבע האדם נדבר ועל אהבתו־העצמית, הנה הקרוב לו קרוב לו מאחר; אבל אם באים אנו להורות את האדם דרך ומוסר, הנה כל הרחוק לו צריך להיות קרוב לו. — עניי עירך קודמין לענייך, עניי נכרים על אדמת זרה, בלי חסות ומלון, קודמין לעניי עמך, דע רחם בלבך! לא תשיך לאחיך נשך כסף, נשך אֹכל, נשך כל דבר אשר ישך. לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך. אמנם האדם מבדיל בין בן־עמו ובין לא בן־עמו; אבל מוסר־אלהי לא ידע פדות, הוא יסיר חַיִץ בין אח לשאינו אח, בין קרוב לך ובין נכרי לך. סוף המקרא, למען יברכך ה', קאי על הלא תשיך, אבל לא על התשיך. חי האלהים, כי לא ישלם שכר לעושי רע בעיניו; ובאו דורשי רשומות ודרשו: לנכרי תשיך — מצות עשה ולאחיך — מצות לא תעשה (ספרי).

ובאים אחרונים ויפרשו את הענין כך: „הרי ענין זה דומה לחברת אנשים, עושים חוזה יחד, שלא להלוות זה לזה ברבית, אבל מזולתם לוקחים ורשאים לקחת. כאלה מעשים בכל יום ובכל עם ולשון, האגודות עושות הנחות לעצמן ואין לזר חלק אתן. כזה גם המאמר לנכרי תשיך, ובו מצוה בנויה על יסודי תקוני־העולם וחברת האדם" („תורת ה' תמימה"). אבל לתורת אלוה דרכים אחרים מתורת האדם והנהגתו. מלכותא דשמיא אחרת היא לגמרי ממלכותא דארעא...

דין לפני המקום ויש רחמים לפני המקום, הכל שוים לפניו; חסד עמים חסדם וחטאתם חטאת.

תניא: אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: בני, מהו שאמר הכתוב צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת? — נענה רבי אליעזר ואמר: צדקה תרומם גוי, אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, כל צדקה וחסד שהאומות עושין חטא הוא להן, שאין עושין אלא להתגדל.

נענה רבי יהושע חברו ואמר גם הוא: צדקה תרומם גוי, אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, חטא הוא להן, לפי שאין עושין אלא כדי שתמשך מלכותן. נענה רבן גמליאל ואמר בנוסחם ממש: צדקה תרומם גוי, אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, כל צדקה וחסד שהאומות עושין חטא הוא להן, לפי שאין עושין אלא להתיהר בו. — אמר רבן גמליאל: עדיין אנו צריכין למודעי, לדברי אליעזר המודעי. אבל גם הוא לא ידע לומר אחרת והשיב: צדקה תרומם גוי, אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, כל צדקה וחסד שעושין חטא הוא להן, שאין עושין אלא לחרף אותנו. — נענה ר' נחוניה בן הקנה ופתח ואמר אף הוא: צדקה תרומם גוי וחסד לישראל ולאומים חטאת. עמד רבן יוחנן בן זכאי ואמר להן לתלמידיו: נראין דברי ר' נחוניא בן הקנה מדברַי ומדבריכם, נראין הן, לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל ולאומות חטאת (בבא בתרא).

ושואלים בעלי התלמוד לאמר, מכלל דהוא נמי, רבן יוחנן בן זכאי, באר מקרא זה, מה אמר ודרש ביה הוא? אמרו כך אמר: כשם שהחטאת מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אומות העולם! והוא השכיל לומר ולהשוות אלה לאלה, אלה המה עושים טוב וגם אלה יקנו את הטוב לשם עצמו. מדוע יסוג אחור מהראיה הישרה וינענע בראשו לדרך אי־ישרה, לא נדע.

אבל אנו לא נסוג אחור ולא נעשה הבדל ופדות.

ו

תורה אחת

תורה אחת תהיה לכם, לאזרח ולגר הגר בתוככם. וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם. וגר לא תלחץ; ואתם ידעתם את נפש הגר. „לא תוננו בדברים ולא תלחצנו בממון" (מכילתא). וכי יגור אתך

לוי; ולמה אינו יכול להיות משומרי משמרת ה׳? לפי שלא היה אביו כהן ולא היה אביו מן הלוים··· אבל אם מבקש אדם להיות צדיק׳ אפילו גוי׳ יכול הוא ואין מעצור לו· לצדקה ויראת האדם את אלהיו אין בית־אב ואין זכות משפחה ומטה אחד· נאמר יראי ה׳ ברכו את ה׳׳ בית יראי ה׳ לא נאמר אלא יראי ה׳׳ יראי ה׳ אינן בית־אב׳ אלא מעצמן··· (במדבר רבה)· ,ומכבדי אכבד׳ ללמדך׳ שכל המיַשר ארחותיו הוא מכבד להקדוש־ברוך־הוא׳ (בראשית רבה)·

שאל גוי אחד את רבי יהושע בן קרחה׳ שאל ואמר לו: אנו יש לנו מועדות׳ אתם יש לכם מועדות׳ לנו יש ימי גינוסיא שלנו׳ ואתם יש לכם פסח עצרת וסוכות; בשעה שאתם שמחים אין אנו שמחים׳ ובשעה שאנו שמחים אין אתם שמחים׳ איזה יום שאנו ואתם שמחים? — יום גשמים הוא׳ יום שבו יורדים גשמי ברכה׳ הוא מְאַחֵד את הכל ונותן שמחה בלב הכל· — כתיב: לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו׳ מה כתיב אחריו? הריעו לאלהים כל הארץ׳ כהנים לויים וישראלים אין כתיב׳ אלא כל הארץ (שם)·

אבל לא רק גשמי ברכה ממעל יקרבו את הלבבות הרחוקים׳ כי אם גם ברכת האדם בפנימיותו׳ ה׳ כי ידבר ללבב האדם באשר הוא אדם ולא רק ללב בן משפחה אחת· לה׳ כל הארץ והוא נחלת כל בני הארץ···

ה
חסד לאומים

בהַנחל עליון גוים׳ בהפרידו בני אדם — יַצֵּב גְבֻלֹת עמים׳ ויפץ ה׳ אֹתם גוי גוי לארצו ולחבל נחלתו׳ שם ישכנו ויעשו את פעלם: גוי גוי ידבר את לשונו׳ הולך בדרכו וחי על־פי תפקידו· יש אמנם הבדל ופדות בין העמים ויש מועדים שונים· גוי זה עולה וזה יורד· זה יִלָּחם וכובש את חברו׳ וזה רב הוא — ויעבוד צעיר· שבט אלהים בתולדה וגם שם שכר ועונש···

כי ידין ה׳ עמו׳ כשהמקום דן את האומות שמחה היא לפניו; וכשהמקום דן ישראל כביכול יש תהות לפניו (ספרי)· — אבל אין הבדל בין אלה לאלה׳ בין בעושים את הטוב ועולים בין בעושים את הרע ונדונים· יש

שמי אלא על עם ישראל׳ (סתרי תורה׳ רות רבה); ואי־אפשר להם כלל לעקר מנפשם את הרעיון של חטיבת עם אחד ונחלתו לעצמו ואף בעד עצמו. „נכרי ששבת חייב מיתה׳. „לא יירש בן השפחה עם בן הגבירה!׳

ואל אלהי הרוחות יקצוף ויאמר: „אם לא יגיד ונשא עונו׳ אם לא תגידו אלהותו לאומות העולם׳ הרי אני פורע מכם׳ (ויקרא רבה׳ פ״ו). — אם לא תגידו. —

ד

כל הארץ

נביא מקרבך מאחיך כמֹני יקים לך ה׳ אלהיך׳ יקים לך ולא לגוים (ספרי). החֹדש הזה לכם — לך לבדך יהיה ואין לזרים אתך׳ אמר האל. איני מזהיר אחרים על דרכי אלא אתכם; לא נתתי המשפט אלא לכם׳ הצדקה היא שלכם׳ לכם הרחמים ולא נתתי את המצות אלא לכם... (שמות רבה). ודורש אחר ב„דברים רבה׳ עוד מרחיק ללכת ואומר: אלה הדברים׳ קְראו דבורים; מה דבורה זו דובשה לבעלה ועוקצה לאחרים׳ כך הם דברי תורה׳ סם־חיים לישראל וסם־מות לאחרים. סם־חיים וסם־מות! ישרים דרכי ה׳ להולכים בהם מבני ברית׳ לא כן לאלה שלא מבני ברית. „לא יחד הקדוש־ברוך־הוא שמו אלא על בני ישראל׳׳ ואינו מבקש יחודו משאר באי העולם — הוא שנקרא האל הגדול והנורא׳ ושיביא נהרה לכל...

והנה גם נוסח אחר: „אשר יעשה אותם׳ היה רבי ירמיה אומר׳ אתה אומר׳ מנין אפילו גוי ועושה את התורה הרי הוא ככהן גדול׳ תלמוד לומר: אשר יעשה אותם האדם; וכן הוא אומר: וזאת תורת׳ הכהנים והלויים וישראל לא נאמר כאן׳ אלא וזאת תורת האדם וכו׳; וכן הוא אומר: פתחו שערים וגו׳׳ כהנים ולויים וישראלים לא נאמר׳ אלא ויבוא גוי צדיק שומר אמונים; וכן הוא אומר: זה השער לה׳׳ כהנים לויים וישראלים לא נאמר׳ אלא צדיקים יבואו בו; וכן הוא אומר: רננו׳ כהנים לויים וישראלים לא נאמר׳ אלא רננו צדיקים בה׳; וכן הוא אומר: הטיבה ה׳׳ לכהנים ללויים לישראלים לא נאמר כאן׳ אלא הטיבה ה׳ לטובים׳ (ספרא).

ולמה הקדוש־ברוך־הוא אוהב צדיקים? — הוא אוהבם על שאינם נחלה ולא משפחה. את מוצא הכהנים בית־אב הם׳ את מוצא הלוים בית־אב הם; ואם מבקש אדם אחר׳ שאינו כהן ואינו ממשפחת הכהנים׳ להיות כהן אינו יכול... אם מבקש להיות לוי אינו יכול׳ כל עוד שאינו בן מטה

נפשו לטהר, ועוד מעט ויצא לפעלו ולעבודתו, נותנים בלבבו עוד דבר אחר – יחד את זכרון רבון כל המעשים ואלהי כל בשר, הנה עליו לזכור גם אלהי אבות. –

,זכור לנו ברית אבות', ,הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם'. – מה יאירו לנו דברי ישעיהו השני או השלישי: כי אתה אבינו, כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו.

קרוב ה' לכל קוראיו והוא אבי כל קוראיו, אחד שמו על כל נברא; ולא נאמר, כי נתן רק לאלה מכבודו ולא לאלה.

מקבלים אנו עלינו עול מלכותו, כי הוא אחד ושמו אחד, ושניות אנו עושים בו ובמעשי ידיו... אחת דִבר אלהים ושתים זו שמענו. – –

ג
אם לא יגיד

כי ביתי בית תפלה לכל העמים, ונחה רוח ה' על כל בשר והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבות. – האל רוצה, כי ישיבו אליו לב כל בני־אדם, וידע כל אדם, כי בצלם אלהים נברא; וידע כל בר־נש, כי ימין ה' פשוטה לקבל שבים, ,ימינו פשוטה לכל באי־העולם' (ספרי), ימינו פשוטה לקבל כל אשר נשמה באפו וכל אשר רוח בו.

,אל אלהי עולם מלוך על כל העולם כלו בכבודך והִנשא על כל הארץ ביקרך והופע בהדר גאון עֻזך על כל יושבי תבל; וידע כל פעול, כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור, כי אתה יצרתו'. ידעך כל יצור. – –

,לא הגלה הקדוש־ברוך־הוא את ישראל בין האומות, אלא בשביל שיתוספו עליהם גֵרים'... לכל דת־אלהית יש צורך להתפשט ולהתרחב, מלאכות האור היא להָאיר, להאיר באפל ולכל מי אשר באפל יתהלך.

אם חסד ה' היה את האדם והראהו את פניו, אין זאת מתנה לו לבד, כי אם העיר אותו, על מנת ללכת בדרכיו הוא ולהוליך גם אחרים בדרכיו... כל בן־דת הוא ציר שלוח להיטיב לאחרים ולקרב לב אחרים. שלום אומר ה' לרחוק ולקרוב, ,ברישא לרחוק והדר לקרוב'... רחמי־שדי צריכים לבוא דוקא לרחוקים ולאלה אשר לא קראו עוד בשם ה'. –

אחרת, רוח אחרת לחלק רב מאתנו, במוחם ובלבבם של רבים בנו נחרת אותו המאמר, ששמו בפי ה': ,אלהים אנכי לכל באי העולם ולא יחדתי

אומרים אתם: הללו הם בנים למקום והללו הם עבדים למקום· אבל אין עבדות לפני המקום· האור זורח לכל והבקר יאיר לכל· —

ב

אחת ושתים

„נשמת כל חי תברך את שמך ה׳ אלהינו ורוח כל בשר תפאר ותרומם זכרך מלכנו תמיד· מן העולם ועד העולם אתה אל· אלוה כל בריות אתה ואדון כל תולדות· כי כל פה לך יודה וכל לשון לך תשבע וכל ברך לך תכרע וכל קומה לפניך תשתחוה וכל לבבות ייראוך וכל קרב וכליות יזמרו לשמך·· כל הנשמה תהלל יה· כל אשר נשמה באפו· כל יצור שדי וכל חי· אין פדות לפני שוכן מרומים· אנו חיים ברצונו והולכים לאורו· כלנו חוסים בצל כנפיו ורחמיו פרושים על הכל· לא רק אלהי צבאות עִמנו· משגב לנו אלהי יעקב סלה; אך ה׳ צבאות· אשרי אדם בוטח בך· בן האדם!

נשמת כל חי· נשמת כל אדם· — ולבעל משנת בכורים דבור אחד שונה מזה: „אלו מביאין ולא קורין· הגֵר מביא ואינו קורא· שאין יכול לומר אשר נשבע ה׳ לאבותינו לתת לנו··· וכשהוא מתפלל בינו לבין עצמו אומר· אלהי אבות ישראל··· וכשהוא בבית־הכנסת אומר· אלהי אבותיכם·· — בן־אדם זה· שנכנס תחת כנפי השכינה וקבל עליו מלכות־שמים הרחבה וברית עולם· אינו יכול לומר אלהי אבותינו· „הוא מביא ואינו קורא·; הוא מתפלל לפני אלוה· ישפוך שיחו· ולא יתנוהו לומר אלהי אבות· מפני שאינו יכול לומר פסוק זה כצורתו···

כמה עולים על זה דברי איש תלמודי אחר יחיד· „תני בשם ר׳ יהודה: גר עצמו מביא וקורא· מה טעם? כי אב המון גוים נתתיך· לשעבר היית אב לארם· מכאן והילך אתה אב לכל הגוים···(ירושלמי· בכורים)·

יתפלל בן אדם· ישכם ויאמר: אלהי· נשמה שנתת בי טהורה היא· אתה בראת· אתה יצרת· אתה נפחת בי ואתה משמרה בקרבי· ואתה עתיד לִטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבוא; כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך· אני העומד פה ומדבר עם קוני· השמש מאיר· האדם יקום בבקר וידבר את אלהיו עם אור הבקר· נפשו מלאה איזה הוד· איזה רוך: אלהי· נשמה שנתת בי· טהורה היא; אתה קראת· אתה בראת את כלנו· אתה משמר את כלנו ונתן תתן את הבקר לכלנו· מודה אני לפניך· יאמר האדם; ובהרחץ

לאמר: „אנכי ה׳ אלהיך, אשר הוצאתיך מארץ מצרים, בהאי פסוקא שאל רבי יוסא, זעירא דמן חבריא, מרבי שמעון בן יוחאי ואמר ליה: אית לי לישאל שאילתא חדא מינך ומשאלי לי בלבאי ואנא דחיל מלישאל ... אמר ליה רבי שמעון בן יוחאי אימא; אמר ליה, האי דהקדוש ברוך הוא מדכר להון לישראל בכל אתר ואתר: אנכי ה׳ אלהיך, אשר הוצאתיך וכו׳, מאי רבותא?׳ — חדוש־העולם הוא רבותא יותר גדולה מיציאת־מצרים, ואלהי עולם, שרוחו ישכון על כל בשר, אדון האדונים, הוא מרחיב ממשלתו על האלוה של עם.

כה אמר ה׳, קדוש עולם ויוצרו, האותיות שאלוני על בני — הקבצו כלכם — ועל פֹעל ידי תצַוֻני ... אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי, אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי ... פנו אלי והִוָשעו כל אפסי ארץ.

ה׳ צדקות אהב וזורע זרע צדק בכל חי ובכל אשר ברא. הקדוש־ברוך־הוא מחדש מעשי בראשית בכל יום. הבקר, טהרת הבקר היא מתן־תורה בכל יום.

תלמודי אחד, רבי יוסי בר חנינא, אומר: „לא נִתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנאמר כתב לך ... משה נהג בהן טובת־עין ונתנה לישראל; ועליו הכתוב אומר, טוב עין הוא יבֹרך". גם בזה לנו מבט רחב, היחיד מזַכה את הרבים, התגלותו של היחיד תָאִיר לרבים, והוא בא לעולם בעבור הרבים. הטבע מצד זה ובני־עליה מצד זה, השמים שמים לה׳ והארץ נָתנה לבני אדם, אבל יש קשר גם בין ארץ לשמים. הטבע מחדשו הקדוש־ברוך־הוא בכל יום, אלהי הרוחות מדבר אלינו בכל יום. התורה שבכתב חתומה וגמורה והתורה שבעל־פה אינה חתומה ואינה גמורה. רק זאת התורה נקראת חיה, שאם גם מָחֹה תמָחה, יכול האדם לכתבה מלבו; שאם לא יבין בפרשת הכתב והמכתב, יאמרו לו עצי היער וחיות השדה את פרשת השם.

בכל דרכך דעהו ולכל נתכנו עלילות, זהו מעיַן התורה שלא יִפָסק. חביב האדם, כל אשר נשמה באפו, ולא רק בן תולדה זה או זה נברא בצלם, כל בני־האדם נבראו בצלם, והכל שוים לפני מלכו של עולם. אני ה׳ אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, וגם המצרים לי עם. אמר הקדוש־ברוך־הוא למלאכים, שבקשו לומר שירה על אבדן עם זה: מעשי ידי טובעים בים! ראו גם המצרים המה מעשי ידי, אני עשיתי את האדם ואצוהו על דרכי.

נתיב ראשון

א

אל ברית ואל עולם

אנכי ה׳ אלהיך – כשעמד הקדוש־ברוך־הוא ואמר אנכי ה׳ אלהיך, היו ההרים מתרעשים והגבעות מתמוטטות ובא תבור מבית אלהים וכרמל מאספמיא, שנאמר: חי אני נאם המלך ה׳ צבאות שמו, כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא, זה אומר אני נקראתי, וזה אומר אני נקראתי; — וכיון ששמעו מפיו: אשר הוצאתיך מארץ מצרים — עמד כל אחד ואחד במקומו ואמר: לא עסק לו אלא עם מי שהוציא ממצרים...

קסברו הם, אלהי העולם מדבר וקורא להם, קורא לכל באי־העולם ולכל צבאות הארץ ויאמר: אנכי ה׳ אלהיך, אשר בראתי את כל חי ואשים שמי על כל חי ועל כל נברא — ונתקבצו כל ההרים, כל אשר לו אוזן קשבת להאזין ולשאוב את אמרת אלהים; אבל כיון ששמעו את סוף הפסוק: אשר הוצאתיך מארץ מצרים, מיד נרתעו לאחוריהם ואמרו: אלהי אבות ישראל הוא, אלהי התולדה של עם אחד ורק של עם אחד, ולנו לא יתן חלק בנחלתו, איש למקומו! ביודעים או בלא־יודעים הביעו בעלי המאמר הזה את ההבדל היסודי שבין דת־אנושית ובין דת־לאומית. ספר המכילתא, שממנו לקוח פתגם זה, הוא ספר קדמון בתורה שבעל־פה.

פוק חזה, מה בין הדִברות הראשונות לאחרונות, מה בין הקריאה: זכור את יום השבת לקדשו — כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ וינח ביום השביעי, על כן ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו — ובין הקריאה: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, על כן צוך ה׳ אלהיך לעשות את יום השבת. — בעלי המקרא, הקראים, הפליגו בדרכם וחשבו לתומם, כי שני הענינים האלה טעם אחד יכללם, בעבור „שענין יציאת מצרים הוא כחִדוש העולם"... כמה עמוקים מהשקפה כגון זו דברי בעלי הזוהר החדש,

ח ו ר ב

ואתם הלא תדעו, כי המצות עתידות להִבטל לעתיד לבוא; ומה ימשול אז, אם לא הצדק הפנימי? על מה יחיה האדם ברוחו אז, אם לא על הצדק הפנימי?

ולאותם הדברים שלעתיד לבוא כבר יש עתה שורש, שורש מונח מאז ומקדם, כבר נושא האדם בנפשו שורש...

אל תבקשו השואה בחוץ, בקשו אותה בפנימיותכם, אל תפנו בטהרתכם לעתיד הגדול, התחילו מהיום, התחילו בעצמכם.

לא יום בא לה׳ לכל בשר ולכל רוח לטעת בהם רגשי צדק, היום הזה כבר בא, היום הזה כבר בא בה בעת שהאדם היה לבעל צלם אלהים ולבעל נפש חיה.

השכל הוא מאוחר מהצדק, החברה היא מאוחרת מהצדק, טהרת־האדם התחילה באדם — בו, בנפשו ובאשר לו.

אומרים, כי משפסקה הנבואה בישראל חדלה כל התגלות, אבל הצדק המתגלה בתהלים, אם גם הֶרשע מנוקד שם, הוא שירי מאותו של הנביאים ונִשא הוא במובן נפשי מאותו של הנביאים. האדם ישוב מרוע לבו על־ידי הנביאים ויתפלל מתוך התהלים, זוהי מתנת הצדק הפנימי, היסודי, השירי, הרגשי והנפשי.

ממשאי הנביאים החוצבים להבות אש, התגלגלו ובאו ספרי החוקים ותורת־כהנים, מספרי התהלים ומהצדק הנושב שבהם לא יבואו חוקים ואי־אפשר לפָרֵט אותם על־ידי חוקים. ירושת יחזקאל בתוספות גזרות וסיגים לא פסקה במעטה זה עד היום, ואת ספר התהלים אנו קוראים עוד היום בלי אמצעים...

ברכי נפשי את ה׳, אמר יאמר האדם, הוד והדר תעטרנה, ואת הצדק נטעת בלבי. אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי בנפשי. לאור הצדק אלך ברוח, והנר לא ידעך. שויון! העולם במשכיות לבבי. לא צדקות אבקש ממך, כי אם צדק, לא ישור הדורים, כי אם יושר ברוחי. לאור זה, לאור הצדק חיי בעיני כיום אתמול; לאור זה לא איגע ולא איעף, לאור זה אלך תמים דרכי ואמצא מנוח. אם זאת תקח ממני, מחני נא מספרך. לא המתים קרובים ליָה, חיי הם הצדק, הצדק השוכן בי, שֵם מלה התגלית השוכנת בי...

הנגזלים והעשוקים, כי אם גם נר למאור, נר לצורך הנפש ולחיות הנפש.

אנו יכולים לצייר לנו רגש הצדק גם בלי חיים חברתיים וצבוריים, בלי חיי משפחה ושבט. יכולים אנו לצייר לנו רגש הצדק בהיות עוד אדם לבדו ואין עוד עזר ואויב כנגדו.

הצדק הוא דבר ששואב מבפנים ולא מבחוץ; הצדק הוא אחד משרשי הנפש וחתוך הנפש.

הצדק אינו דבר נבדל מן הֶרשע וסותר את הֶרשע, כי אם יש גם בלב הרשע, בלב כל חי משכיל. הצדק הוא לא לבד אותו דבר, שנותן למקבל, שמושיע לנושע ומקבל תשועה, כי אם עצם פרטי חי כשהוא לעצמו ומתנועע כשהוא לעצמו.

הצדק הוא מין מנוחה שבלב ותשועת־הלב. הצדק הוא בערכו להנפש כמים לגוף. הצדק אינו מתנה ולא נחלה, כי אם פתיחת הלב וצרוף הלב.

אמנם היה יהיה הצדק לרוב למין מעשה בהרגשה, למין דבר, שיֵרָאה במעשה ויבואו לידי הרגשתו על־ידי מַעשה וחזיון, אבל אין זה רק אתחלתא חיצונית, או הצד התחתון של הצדק, במובן, שהעובד את בוראו על מנת לקבל פרס, עבודתו היא רק הצד התחתון ב„עבודת השם" של זה שלא על מנת לקבל פרס.

אין אנו אומרים כך, בשביל שמקילים אנו בעזרה חומרית לאדם, אלא, אדרבה, בשביל שתשועת אדם בצר לו היא דבר גדול ורב מזה וענין אחר לגמרי מזה. אם אמרו חכמים: „כל המצפה לשלחן חברו עולם חשוך בעדו", גם עולמו של הנותן יחשך, שהוא הנותן ל„צלם אלהים", והוא בר־נש מחסה בכנפיו על בעל צלם אלהים אחר. ואם מהצדק ישאב האדם את הכח לתת, אין בו אלא גסות הרוח, שהוא הנותן...

ואמנם כן, אותו הצדק, המעורר את האדם לידי נתינה משלו ולהיות עוזר לחברו בצר לו, עושה אותו בנקל לצדיק בעיניו; אבל לנו דבר עם הצדק הטהור, עם הצדק הנפשי והרוחי, דבר לנו עם איזה חוק השואתי באדם, בנפשו וברוחו.

חכמים אומרים: המצות נִתנו לצרף בהם את הבריות, אבל בני־אדם נולדים מצורפים, יש בני־אדם מצורפים בלי מצות, כי אם על־ידי איזה כח פנימי המחַדש אותם תמיד ומחַיה אותם.

חובת הלבבות היא היא רגשי ההכרעה· האור היוצא מלבנו לכל חי ולכל נמצא, לכל מאורע ולכל מעשה· חובת הלבבות היא חזיונית־אורית, להאיר לשמים ולארץ ולכל צבאם, להאיר לכל המעשים והחזיונות, להאיר לשוכני מעלה ומטה·

בן־תמותה, תאמרו, אדם בעל בשר ועור, גידין ועצמות הוא, האדם היום כאן ולמחר בקבר· אבל קראו את מצבות האדם, שיציב לו לנפשו, לרוחו, שיציב לו ולכל הדורות, שיציב הוא לו ולמעשי בראשית· קראו את מעשי בראשית בפרשת בראשית, קראו את המית האדם וסערת האדם בספרי הנביאים והתורות, ראו את בוני עולם ומשכיות עולם, ראו המחשבות העיקריות של רַבֵּי הדורות וקדושת המעשים של צדיקי הדורות וגדולי הדורות· הלב הוא הנותן ובורא את כל אלה· הלב שאמר שיר השמש, שיר השירים של האור, שבו מרפא וחיים, הוא נצחי יותר מהשמש ומכוכבי השמש· הלב יוצר איזה מעשה לדורות, הוא נושא בחֻבו את חיי הדורות·

ואם אלף פעמים מתים אנו, את צללי המות אנו נושאים בחיים ובשירה; גם אדון המות, זו היצירה הדמיונית, בא גם כן מהלב ומרחשי הלב· המוסר הוא פחד האדם והמית האדם, המוסר הוא הצד השני של מטבעת החטא ושניהם בלבו של אדם הם מוצקים; שניהם המה חזיון רוחו והסער אשר בלבו, הרגש האלוהי שבאדם, שגָאֹה יגאה או מבקש הוא לו מפלט···

צדק־עולמים הוא שותף לסערות־עולמים, המנוחה תבוא לפני הסער והסער יקדים את המנוחה, אנו וחיינו נותנים לכֹל את הגשר· חובת הלבבות וסערת הלבבות נותנות את הגשר· — —

חובת הלבבות היא המעין העולמי והסער העולמי· חובת הלבבות מוליכה את כל נחלי המעשים והחזיונות אל ים החיים והים אינו מלא·

השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני־אדם, והלב מושל בשניהם יחד· הלב הוא גֻלת הכותרת של הבריאה ותהום הבריאה; אנה נברח? אנה נסתיר פנינו מפני חובת לבבנו? — —

ד

הצדק

הצדק הוא לא רק יסוד חברתי, הסכמי, דבר צבורי, לא רק תשובה על העוֶל ועל הרֶשע, על חיי אלמנות ויתומים ואין להם מושיע בצר ועל

יש נעלה מאלה וטהור מאלה? האם יש דבר יותר מרגיע את הלב ונותן לו את המנוחה הדרושה, מטובלי־שחרית וממתפללי שחרית, ממשכימים עם הבֹּקר וכל טהרת הבקר.

אלהי, נשמה שנתת בי טהורה היא, זו היא אלפא־ביתא של האדם, של מתנת האדם. אלהי, אֵל בשם הכנוי, אֵל בתור אב, אָבִי, אֵל דיין ושומר את האדם, אֵל נותן מזון ומחיה להאדם, אֵל בא אל האדם בצר לו ומדבר אליו רכות, אֵל אוהב את בריותיו ודואג לבריותיו.

מה היא התשובה? מה היא התשובה עוד קודם החטא? מהו אותו הרגש הרך, המקשר את האדם עם קונו ועושה אותו קרוב לקונו? מה המה הרהורי־שדי, הבאים ללבו של אדם ומפלסים להם נתיב ללבו של אדם?

החזיון שבהיים עושה את כל אלה, מסירת הלב לאיזה דבר יקשרנו אל אותו דבר.

האדם לא רק נקשר אל הטבע, כי אם מתעשר הוא על־ידי הטבע. האדם שם את לבו ללב העולם ומאזין על נפשו, על ראשו, על חיותו, על מהותו. ומהי המהות העורת, אם לא קדמות הכח שביודעים? מה היא המית חיות האדם, אם לא הכח שאינו פוסק של העולם ושל כל חללי העולם?

אתם אומרים, הרע מושל באדם ובחיים; והנה אמר יאָמר לכם, שאתם המושלים. אתם אומרים, הרע הוא רע מוחלט — הנה מורים אתכם, שבידכם הוא, להטותו כחפצכם.

לא חִדלו הרע, קוראים לכם, מקום יש בנפשכם להניע את הרע ולהיטיבו, מקום יש בנפשכם להיטיב כל דבר ולהאיר כל דבר.

הלב הוא היוצר, הלב הוא הבורא, הלב הוא שנותן חותמו על כל המעשים ועל כל הרגשות והמחשבות. הלב הוא חותך חיים גם למות ולצללי המות, הלב הוא הבאר האחת גם למים המארים גם למים המתוקים. המתוק יהָפך בה למר, והמר למתוק.

וזה הדבר אשר יתן לנו את הכח לחיות וערובה בעד החיים, הצדק העולמי השוכן בנו, מנוחת הצדק וגעגועי הצדק. העולם יתחיל בנו, יתחיל בחיינו, במעשינו, בלבבנו. העולם יעשה את דרכו במסלות לבבנו. העולם הוא סכום צדק עולמים עם מלחמת עולמים; ואנו המכריעים — לנו נִתנה ההכרעה במעשים ובלבבות.

אם העולם הוא בידכם לצקת אותו על אבנַים של נפשכם, אז הרי אתם בני־חורין במובן יותר בהיר, משהנכם בידו ונשמעים רק בקולו.

חֵרות האדם תבוא מפנימיותו והעבדות היא מה שמוטל עליו מסביב לו. העולם הוא עבד הטבע, ובני־אדם נקראים בנים למקום. — העולם מתחיל מבראשית, והאדם יקרא שֵמות למעשי בראשית...

חרות זו, שנִתנה לכם, כסבורים אתם, שעבדות היא, כדי שתיגעו אחריה ושתעמלו בכח יצירתכם בה. עבודה נִתנה לכם וטהרת הרוח ושאיפות הרוח. הרוח בעצמו הוא רק סמל החרות ונובע מן החרות.

בעבדות מוחלטת טבעית ובסבוב התמידי של כל חוקי הטבע על צירם, מבלי נטות ימין ושמאל, אי־אפשר כלל לרוח להתפשט ואין מבוא כלל לחיי רוח. התעוררות הרוח היא שנוי מעשי בראשית והפיכת הקערה על פיה במעשי בראשית, מהפכה בכל יום, בכל מאורע נפשי ורוחני. היצירה ומעשי הרוח המה מעשי בראשית שניים, שאם גם החומר שעל האבנַים שלהם הוא חומר קדום, חומר העולם והחיים הנִתנים, אבל הצורה היא חדשה, הצורה מתחלת עוד הפעם ובוראת עוד הפעם לפי רוחה, לפי מטבעתה, לפי כחה ומהותה.

עבדות וחרות. בתור עבדים באנו ובני חורין היינו, נהיה. התחלנו בעבדות ונסַיֵם בחֵרות...

ג
חובת הלבבות

את הטוב נקבל מאת אלהים ואת הרע לא נקבל! המקום נתן לנו את המנוחה ואת הנחלה ואותן לא נקח? אמנם התחתים וצורי מכשול על כל שעל, על כל צעד, אבל יוצר האדם לא יזנחהו ואלהים שם לבו של בר־נש לו למושב. היודעים אתם את החסד שבאדם והאור שבמשמרת האדם? היודעים אתם, כי יש טוב וישר, חסד ומעגל טוב, כי יש צדק עולמים ואישיות עולמים?

ואם סעֹר תסער התאוה, אם גלים יכה החטא, אם הרֶשע והעוֶל גם כן ישכנו בנו וימצאו להם מקום, הרי הכף נכרעת תמיד לטובה, הרי הנפש הטובה תמיד תתן לנו ערובה.

טובת־לב, שלות־עולם שוכנות בלבו של אדם, ההולך ליושר דרכו, אמונת אדם ובטחון באלהיו, בנפשו, בחסד שמים ובחסד־מרומים. האם

אם נאמין בשתי־רשויות, ביוצר אור ובורא חֹשך, בדו־פרצופים, פשוט, אם נאמין בשניות בעולם ובחיים; כי נבוא לאלה במובן הגיוני, אז גם נבין במובן הגיוני את המקורים השונים לאלה; אבל אחדות הטבע והאלהות, המקור האחד לכל הנמצאים בפנים שונים, תסיר את החַיִץ שבין הרע והטוב, בין הכח המוסרי ובין כֹּח החיים. ועל כן יאָמר, שכל הזיה דתית ואלהית, כל תורה של אחדות העולם והאלהים מובילה לאי־מוסר, כלומר, מובילה לרגש מַתיר את הכל ועושה את האדם קרוב במאויי לבו לכֹּל. „השם יתברך רוצה שיעבוד אותו האדם בכל האופנים", ואפילו בתאוות ודברי חולין, יאמר החסיד. אין חולין לפני הקדוש־ברוך־הוא ואין דבר שאינו קרוב להקדוש־ברוך־הוא, האדם הוא חלק אלוה ממעל וכל אשר בו הם חלקי אלוה ורצונו יתברך; והיה אם לֹא ישמע האדם לרחשי לבו, שהם רק רחשים אלהיים ממעל, הרי זה ממאן בחזיונו יתברך וגורם לגלות הַשכינה מקרבו . . . הטענות נגד בעלי „הכל אחד" נודעות, הטענות נגד בעלי ההסתר נודעות.

אנו מתיחסים לשאלת עבדות וחרות במוסר ובחופש החיים, לא ביחס הגיוני, כי אם ביחס שירי ויוצרי. השיש כמו שגדל הוא בודאי בר חורין בהיקף מקומו יותר מזה שפסל בו היוצר והקציע אותו לפסלו, אבל דוקא על־ידי צורתו הוא מקבל את החרות האמיתית, הפנימית. הכח המוסרי של האדם הטהור הוא רק כחו של היוצר, יוצר בנפש וברוח, יוצר במעשים ובסדור המעשים. חֵרות מוסרית היא חֵרות של היצירה. העולם נִתן לנו לברוא ממנו, לברוא בו, החיים נִתנו לנו לצקת אותם על האבנַיִם שלנו, הנפש נִתנה לנו לעשותה, לעשות בה.

אל תאמינו, שנותנים אתם איזה דבר מנפשכם, בפסלכם את השיש שבכם ואין אתם משתמשים בנותר ובעודף, — בריאה נפשית אתם בוראים בזה, יצירה, מעשה־ידי יוצר.

ואל תאמינו, שעבדות היא זאת, שנשמעים אתם בחָבבכם לקולו של היוצר בכם ברוח ובמעשה; אדרבה, חֵרות היא, חרות של היוצר ומעשי ידיו. אל תאמינו, שאין העולם שלכם.

מוסר הלב היא רק זִמרת הלב ויצירת הלב. שמאל דוחה וימין מקרבת, והלב הוא המתוֶך שביניהם על־ידי השראת שכינתו, על־ידי היוצר שבו.

עין רואה ועין צופיה, עינו של אדם הרואה ומכירה רק את רבונה, בוראה עם זה את העין הצופיה עליו. האדם הוא הסיני של ההשגחה. בקולות וברקים תרד עליו להומו וגם בקול ענות: בכֹל יחזה את האלהים וימליך עליו את האלהים. — — —

ב

עבדות וחרות

עבדות וחרות, באיזה אֹפן נוכל לומר עבדות בתוך חרות על מוסרו של האדם, שעוצר בידו לעשות מה שלבו חפץ ולא יניחהו לעשות מה שלבו חפץ. העולם פתוח לפנינו, הכל פתוח לפנינו, החיים מעוררים לקחת מהם בכל פנה וחוזרים ומעוררים. אין דבר שלא נִתן לנו להנות ממנו, אין דבר שלא ימלא חשקנו וימשוך אותנו אחריו. העולם להנות נִתן, החיים להנות נִתנו. האדם מצטער על כל מה שראה בעיניו ולא נהנה, זו היא הבת־קול התמידית באדם וחיים; זהו דרור האדם ואלה הן שאיפות האדם ועשירות האדם, להנות, לחבק את כל העולם בזרועותיו ולגמא אותו בלבו, לגמא בלב התואב והחושק את כל מכמני החיים, לקחת מכל הבא ביד ולחזור ולקחת, בלי נותר. כל וְתור עבדות היא! כל קול מוסרי, המונע מלהנות, עבדות היא, האיסור הנפשי עבדות היא ועצימת העין עבדות היא.

נשמע מה בפי בעלי המוסר. להם נוסח אחר: העבדות הזאת, שאתם מותחים קו תחתיה, חרות היא. אם כחי עמי להפריע את תאותי, אם תאותי בידי נִתנה, אם כל החשק שבי בידי הוא לעצור בו ולמשול בו, הרי זוהי חרות נפשית, אישות יסודית. חרות ההנאה נִתנה לכל בהמה, וחרות המוסר היא מתנת האדם. החי י ק ח מכל הבא בידו, והאדם ב ו ח ן את כל הבא לידו...

איזה גבור? הכובש את יצרו. איזה בן־חורין? הכובש את יצרו. איזה אדם? הכובש את סערות לבו ומטה אותו, מטה את חפצו כחומר ביד היוצר.

ואם נשאל: מאין תבואנה העבדות והחרות גם יחד בלבו של אדם? מאין יבוא הנגוד הפנימי שבין צרכי הלב המוסריים ובין ת ר ו ע ו ת העולם והחיים? מאין גם ההבדל בלבו של האדם גופו, מה שקוראים הדתיים „יצר הרע" ו„יצר הטוב".

מוליכו ומדריכו, מעת שיכירנה וימשילנה עליו, מיום שהחל להכיר את מפעליה וצעדיה בעולמו ובמעשיו... אמיתות ההשגחה תתאמת אצל אותו האדם, שחדר אל אריגתה והכיר את מסכתה בחייו ושהמליכה עליו. — ההשגה היא אמת נגלית, המשפיעה על אותו האדם, שנגלתה אליו. עין ה׳ צופיה באדם, מעת שיכיר את היד הנעלמה בחיים ובמעשים, מעת שיכיר, שנתון הוא תחת ממשלת כחות נעלמים, שיטו את חייו למסבי איזו מטרה ותכלית אישית, נאמר, למלאכותו ולמזלו. — אֵל אלהים שוכן בערבות האדם והוא אדון לכל מעשיו, מעת שיבין וירגיש את אלהות המעשים והשמירה האלהית שבמעשים. וכיון שהכיר את ידי ההשגחה והכניס אותה בנפשו ובעיקרי נפשו, הוא נעשה כבר בזה שותף אליה ונשמע אליה, אם יאבה או גם לא יאבה. כיון שהוא מכיר והתחיל להכיר אדון מצַוה לכל המעשים ולכל התנועות, הרי הוא כבר עומד יחד עם זה תחת ידי ההשגחה. ההשגחה היא מתנת האדם ומזלו של האדם, יותר נכון, אלהות האדם והתגלותו של האדם. ההשגחה היא אמת נגלית וכח נגלה. ההשגחה והדעה הן מלאכי האדם ותורות האדם, תורות נפשו ובריתו, אשר יעשה בהן את העולם ואת החיים, את עולמו וחייו; הן הן היקום אשר באדם ויש להן מציאות יחסית לאדם. ההשגחה והדעה הן שני צירי האדם, שעליהם יסובב ועל פיהם יחתוך לו חייו ועולמו; ההשגחה והדעה המה חותם תכנית האדם.

ובספרי החזיון אנו למדים ממפעלות ההשגחה, כמו שאנו למדים בספרי המחשבה על־אודות המחשבה. סכום המחשבה ויסודה מונח בהכרה ובכח ההכרה, צעדי ההשגחה מונחים ונראים באריגת המעשים. החיים בני יומם, המקרים הפשוטים המה חוליות בטבעת ההשגחה, המה אברים ופרקים מן חזיון החיים וממשלת החיים.

עין רואה ועין צופיה! עינו של האדם רואה, כי עין צופיה עליו, שיש שיטה במקרי חייו ומאורעותיו, שהכל שמור לאיזו כונה ותכלית, ושהכל עושה את ממשלת חייו.

מה הוא האדם, אם לא עולם בעולם? מה הם הנפש והרוח היודע, אם לא סכום המעשים ותורות המעשים? מה הוא החי המשכיל, אם לא נפעל ופועל על־ידי זה שנפעל? מה הוא האדם בלי אלהים שוכן בנפשו, בלבבו ובמעשיו, בדרכיו, בצירוף חייו ובתהלוכותיו?

ר ע י ו נ ו ת

א

ה ש ג ח ה

עולם המחשבה ימלא אותנו במדה מרובה כל־כך, עד כי רק לוֹ נשים לב, להתבונן על כל חלקיו, לנתחו ולפרשו, לשקלו ולהביט בו, להבינו ולהכירו ולדברים אחרים לא נשים לב... ואותו דבר, שהוא המניע בפלוסופיה ובתורת ההכרה, יסיח את דעתנו מעולם ההשגחה, וממחקרי ההשגחה, שמהותם אינה פחותה בחיים ובמעשה מן הדעת וכל תרבות הדעת... אנו חושבים בכֹּל ובאלהות ההשגחה לא נחשוב, נחשוב בהגיון ובמחשבה, ובמעשים ובאריגת המעשים, ואיך הם נעשים בחיינו אנו, לא נחשוב. — —

מה היא ההשגחה? מה היא המחשבה? הנני מקרב שאלה אחת לשניה, יען כי מוצא אנכי בירור הראשונה על־ידי השניה, מוצא אנכי את מהות סדר ההשגחה כמהות מערכת המחשבה...

אמתיות מופשטות כשהן לעצמן, בטרם נגעו אל האדם ובטרם כבשו לב האדם, אין דנים עליהן, אין דנים על אמיתתן. אמיתתן היא לרוב אמת נושאית ולא נשואית. הדעה החיה בלב האדם ומושלת באדם היא א מ י ת ת א ו ת ו א ד ם. האמת חיה באדם מאותה העת שנגלתה לו והשיגה הוא בעצמו. ההשגה ה נ פ ש י ת תוליד את האמת. הנני אומר .השגה נפשית. ולא רק הגיונית־מחשבתית; ידיעה סתם של אשה פלונית, שאנו רואים אותה ואנו מכירים אותה, לאו שמה ידיעה, אם לא באנו עמה במגע נפשי וקירוב לבבי. הקירוב הזה הוא התגלות־נפש, וכח מושל עלינו וחי אתנו באֹפן אמיתי־נושאי. נניח, שאמת פלונית היתה כבר היולית בטרם הכירו אותה, לכֹח אמיתי היתה מיום שנתגלתה וגם משעה שבאה עם איש בקירוב רוח. — מ צ י א ו ת דעה מַתחלת מעת שהגיעה מ מ ש ל ת ה על האדם ובמי שתמשול בו. — —

וכך הוא הדבר בהשגחה. ה ה ש ג ח ה ת ה י ה ל כ ו כ ב ו ש ל ה א ד ם,

ואם שבע פעמים יכה האדם על לבו, אם כנופל וחסר לב יתיצב לפניהם, אם ירשיע את עצמו על כל צעד ויֵראה לנו את מפלצת ,החיה הרעה' שבנפשו, כל זה נשוא הוא מתוך איזה אור בנפש. דבור הנפש הוא שפת־הנפש, ודוי־דברים הוא חיות הדברים ועלית הדברים. בודוי, בשעה שיתוַדה אדם על עצמו ועל מעשיו, הוא עולה על עצמו ומתרומם על מעמדו. — החטא נכבש על־ידי השתפכות הלב והיה לצדק.

ומה הוא החטא וסערת החטא? אם לא ודוי האדם, שלא התוַדה עליו; מסתרי האדם, שלא מצאו להם בטויים נכונים, מתגלגלים המה במעשים רעים ופרועים; הרע שבחיי האדם הוא רק שגיאה, תעיה, כח שלא מצא לו דברים.

הודוי הוא חֶתוך־הדבור של הנפש ושל הֶמְיַת הנפש, הוא הדרך שנפַלס לנו ביער סבוך. טבילת שחרית ודוי היא. תפלה סתם היא ודוי. האהבה יונקת מאבנים של הודוי והצדקה שבלב היא גם כן מין ודוי. רֵעות האדם תבא מצורך הודוי. בעיקר כל צמיחה וחבור באדם מעין ודוי הוא.

הודוי אינו כח־מוסרי, כי אם כח שירי, התגלות מעשית וחיונית. אמנם המוסר הוא צורתו של הודוי, אבל לא מבועו ויסודו. הודוי הוא פתיחת־פה לנפש והבנין השירי של אותה נפש. העבר קבור ומעולף במקרים רבים, כל מעשי האדם קבורים אצלו בדמיונו והודוי יפתה להם פתח. העבר הוא דבר שבלב והודוי יעשה אותו למראה עינים ולחזון עינים: החיים נפתחים ממאסרם, והולכים ומתקשרים בחזיון חי, לב האדם יגָאל! — —

מירושת אבות ומהדורות מלפנים; והחיים שם בחוץ, מאורעות בני המזל, גם כן באים וכותבים, כותבים הם על גבי הכתב... באים אנו בחיינו מן הכד אל השוקת: אנו בונים לנו בנינים בחיינו ובחיי רוחנו, בעוד שלמחר וגם היום יכול המזל לפתוח את לועו ולבלוע הכל, הכל.

המזל הוא היסוד העִוֵר בבריאה. הוא היסוד האפסי בעולם, שעדיין לא נכבש ביד ההויה... ועל האדם שומה לפדות עצמו ממנו ולכבוש אותו בחייו...

ד

על הודוי

בתורת החסידות של רב אחד גדול*, יותר נכון: בעבודה חסידותית אחת יש מקום עיקרי לודוי־דברים לפני הצדיק, לודוי־דברים... היהדות של הרוב לא תדע אלא את הודוי של הגוסס: צו לביתך כי מת אתה! האדם מתודה מתוך הספר, בכלות כחו ואונו. גדול מזה הוא הודוי היחידי, שמתודה בן־אדם בעודו חי ועומד על נפשו ועל מעשיו. שברון הלב הוא הודוי וחשבון האדם עם נפשו ועם לבו. ככֹח טבעי פועל הדבר הזה עלינו, הים גאה יגאה על גדותיו, כי יתגברו המים.

ודוי־דברים של האדם, השתפכות לבו ונפשו, פתיחת לבו ונפשו היא נטיה של היוצר, של החי והמרגיש את מסכת העבר והשארת מקרי העבר בעולמו.

המשורר ישיר, החושב מסַדר לו טירת מחשבותיו, הארדכל בונה בנינים, המדיני מפלס נתיב בחיי העם, הנוסע יסע ארחות ימים ויטפס על גבעות עולם; והמתודה עושה את אלה על־פי כח, השורר בכל אלה. הוא מוליד, הוא בונה, הוא רואה עולמו בחזון רוחו.

חשבון הנפש, הרהורים מוסריים, תשובה, מירוק העון, טהרת הרוח, שמות רבים יש לודוי, והכל עולה בקנה אחד ויוצא לפועל על־פי כח אחד, כֹח של התגלות והשארה. הודוי הוא השארת־הנפש מאתמול להיום, מהעבר להבא, תחית המתים של האדם, בעודו בחיים. הודוי הוא הקול הטבעי באהבה וברעות, בשברון הלב ובחשבון, בחשבון מעשיו ועלילותיו.

ספר־התהלים הוא ודוי גדול. ספר ,אלה הדברים' הוא ודוי, ,קהלת' הוא ודוי. משלשתם אלה יחד, אם גם רחוקים הם זה מזה, יש מה בכל איש ובכל נפש סובלת ובכל אדם משורר.

* הוא הרב ר' נחמן מברסלב.

התורה והמוסר אומרים: בידך עתותיך, מעשיך ירוממוך ומעשיך ירחיקוך, בטוב העולם נדון, וברכתיך בכל אשר תעשה! והצד השני של המטבע הוא: לראות שאיזה דבר שולט בנו, אם לטובה אם לרעה, באין כל קשר ויחס למעשינו אנו ולא בתור תשובה כלל על מעשינו אנו. ביד אחת מרחיקה הדת כל מושג הכרחי בעולם, המולך כעִוֵּר, מבלי דעת גמול ותשלום, ובשנית תפתח לזה דלת, כי יאמר מזלך גרם, גזר־דין מן השמים הוא, שאין לשנותו אלא בשדוד המערכות...

והשואל ישאל: איך אפשר זה בצד זה? איך אפשר לאדם להיות נושא עליו סמל בן־חורין, סמל דבר שיש לפעולותיו חשבון, ולדעת שהוא בא בחשבון ובאים עמו בחשבון, ומצד אחר להיות נכנע אל המזל, שאין לו דין ואין לו תובעים?

אלהים, אלהי האדם הוא המְקַשֵּׁר בין בר־נש לעלמא הדין ולעלמא דאתי, והמזל הוא החַיִץ והקיר המבדיל ביניהם. מה פשר הדבר? איך נלמוד בזה בינה? ואיך נדין לתהלוכותיו.

גם בעלי התורה האחדותית, שלהם רק חשבון אחד בעולם ומשפט אחד בעולם, לא ירהיבו בנפשם לדַבֵּר מפורש על צד ה,עונש' שבמזל, וגם להם ישותו הוא דבר העומד חוץ מתחום ה,שכר והעונש'; והשאלה גדולה: מאין יבוא? מאיזה מקור הוא נובע?

אומרים: המזל הוא מין קללה או גם ברכה. מה הן הקללה והברכה? מה זה ,ארור אתה' ו,ברוך אתה'? מה זה הדבר, כי אדם זה הוא מקולל, וזה — מבורך? גם אלה המושגים כבר לוקחים את נקודת־הכובד שבגלגלי חיי האדם פנימה ומניחים אותה מבחוץ.

אנו מציירים לנו אדם כותב איזו דפים מימין לשמאל וממלא את הטורים בדברים בני־סדר, הנקראים מראשית עד אחרית; והנה בא אחר ומתחיל מן השורה האחרונה הכתובה בדף האחרון, במלה האחרונה, והוא כותב על הכתוב משמאל לימין: הולך בחזרה משורה אל שורה, עד שיעבור בקולמוסו ובסדר דבריו על הדברים הכתובים ביד שלפניו. כך הוא בחיי בן־אדם מקולל, שיבורך על־ידי המזל, או להפך, בן־אדם מבורך, ומקולל על־ידי המזל. החיים שלו סובבים על צירם, והמזל סובב על צירו, זה דוחה את זה, וזה מבליע את זה.

נָיָר כתוב המה חיינו, נשמתנו כתובה עוד מלֵדה, אומרים, עוד

היא תחוק חוקים והיא תנשב את הסער הגדול בתוכחות וביעודים, אשר נִתנו לנו.

התגליות רבות באו לעולם. — אדֹני מסיני בא וזרח משעיר, הופיע מהר פארן ואתא מרבבות קדש. אדני בצאתך משעיר, בצעדך משדה אדום, אלוֹהַ מתימן יבוא וקדוש מהר פארן, רכב אלהים רבֹּתים אלפי שנאן. ויענו קהל עם ועדה: נעשה ונשמע! — הלב, הלב הוא השואן בכל אלה.

תנו עוז לאלהים! קראו לנו, ובן־אדם יתן, בן־אדם יתן את נפשו ואת רוחו למכמני העולם ולרוח העולם. בן־אדם יברא משכלו את עצם המושכלות, עצם ההשגות ורצון התורות. בן־אדם יפתח את סגור לבבו לאלה. —

זכרו ימות עולם, בינו שנות דור ודור. אדֹני יצב גבולות עמים — ובַכֹּל חשב האדם, הגה ברוחו, את הכל הוא שואב מן המקור, ממקור לבבו.

ואספר לכם מעשי יה, יאמר רוח שבאנוש; ואספר לכם מעשי בראשית ומעשי מרכבת העולם, ואספר לכם את מעשי העולם ואת מהות החיים אתאר ומכמני החיים. ואספר לכם את כל הֱמְיַת המחשבות והדעות, את כל יסודי התורות ומבועי התורות; ואספר לכם את דבר כל הגלגולים והספירות, את מה למעלה ומה למטה, את מה לפנים ומה לאחור; הכל הכל אספר לכם, יאמר בר־אנוש, באין קץ ובאין תכלית לחזון רוחו.

הים יקרש, הגבעות יתישרו, פני השמים יקָרעו והאדמה תבלַע בתהו, לצדיקים עושה הקדוש־ברוך־הוא כנפים ושטים הם בים האפס, ורוח האדם לא יאפס, גם מושג האפס פרי רוחו הוא וענין שכלי הוא... כל באי עולם הרוחני חיים מפירותיו; והם אוכלים ואינם שבעים. וגם הוא אוכל מפירותיו בעצמו ואינו שבע. נפש האדם לא תשבע, וההפלאה שבלב לא תכלה...

ג
המזל

גלגל הוא החוזר בעולם! גלגל החוזר בעולם ובחייו, בחיי האדם ומזלו על האדמה. היום יעשַר ומחר ידל, היום יעלה ולמחר יֵרד, היום ימצא ומחר יאבד לו.

והמזל בעצמו הוא בעל דו־פרצופים. יש מזל רע ויש מזל טוב, יש אדם שמעשיו מבורכים ויש אדם מקולל, יש אור וחושך במעשים, בֹקר וערב...

יושב, ומשם הוא מפלס לו נתיב ללב האדם... שכלו של האדם ותבונתו הוא ספר־תורה הושם בארון והלוחות כתובים באצבע אלהים.

ואם אמר יאמר בן־האדם לעצמו: אעלה על במתי עב, אדמה לעליון, אם האדם יאמר: עד שלא באתי, לא היה מי שקרא להקדוש־ברוך־הוא אדון, עד שבאתי אני וקראתיו אדון; אם האדם יאמר: אנכי הריתי וילדתי את כל המחשבות הגדולות האלה, את כל מכמני האלהות וגם את עצם המושכלות... תיכף באים ושואלים: מאין בא רוח האדם? ואיך עלה לו להיות נבדל יותר מן החי, אחרי אשר ארוג הוא בגוו כיתר החי, ובמה כחו גדול להיות ברוחו מעל לעולם ולמצוא נתיבה לעולם?

הלב והמוח, השכל והרגש, הנטיות והחושים — האלה הם העושים את האדם? האלה הם העושים את מותר האדם? האם אלה מולידים גם את הרוח? ומה הוא הרוח? מה הוא הלב וכל האלהות שבלב? מה זה הדבר, הנקרא שכל ודעת, תבונה וחריצות? מה המה השמות, שנותן האדם לכל אלה, נותן לעצמו ולכל אשר תחזינה עיניו? מה המה חושי הנפש והרוח? מה היא זאת המחשבה והשירה וההתפעלות והגעגועים עם כל המדות הרוחניות והיסודות הרוחניים? מה זה רוח לגבי הומר? מה זה נפש לגבי גוף?

ולכל השאלות האלה עם כל צאצאיהן וצאצאי צאצאיהן יש חוט אחד המקשרן יחד, יסוד אחד ומקור אחד — הלב וכל הפליאה שבלב. משם יוצאות קרנים לכל אלה והשפעה לכל אלה. הספירות והגלגלים והקשורים שביניהם, יסוד השגתם בלב האדם, מוסר העולם ותכלית הבריאה, יסודם בלב האדם. שם נבקש גם את המושכלות ואת עצם המושכלות, משם יבוא הכל, הכל...

וזה רגש האחריות הגדולה, אשר בלבנו, אשר בחיינו ועולמנו אנו; זה יסוד החיפוש הגדול בחיי האדם ותכלית האדם, זהו היסוד לאלפי רבבות ספר, תורת הנפש, תיאור הנפש עם כל המית הנפש ומהלך הנפש.

וזהו המקור לאלפי התורות והדעות, לרבבות המחשבות והעיונים, לכל החכמות שבנגלה ובנסתר, באדם ובחברה ותורת החברה; פלא־האדם וחייו מניעים את כל אלה, לא ה,יראה והפחד' ולא ה,חפץ לחיות' ולהיטיב את תנאי החיים.

ההפלאה שבלב היא מחיה את אשר בנו ומחזקת היא שייכותנו להעולם, אשר מסביב לנו. היא תשיר שירים, היא תחשוב מחשבות,

נותנים אותו החשבון, יְתַוּוּ לנו תוים ויתנו לנו רמיזות והארות לדעת את החשבון מהם לחיינו. הנה מקרים ומאורעות השגחתיים בחיינו מעורבים במקרים סתם ובמעשים סתם, ועלינו לבור את התוך מן הפסולת, את העיקר מהטפל ולדעת מה הם לנו ומה יְסַמְנוּ אלה לנו. עלינו לסַדֵּר לנו טיב מלאכותנו ותעודתנו עלי אדמות, כמו שאנו מסדרים לנו מִלה חדשה לבריאה מחשבתית חדשה. המקרים והמעשים הרבים בכל ימי האדם והיקף זמנו כוללים אותיות רבות מפוזרות פה ושם, בלי סדר ומשטר, ומלאכות חיינו היא רק צירוף מלה אחת שלמה בהמון כל אלה.

המלאכות שבחיי האדם היא החותמת שלו, אבל מלוכלכת היא ועוד הרבה דברים אחרים דבוקים עליה, כדי שלא יראה אותה מיד ולא יבין אותה מידי — וזוהי עבודה רוחנית רבה לבר־נש לנקות אותה מכל חיץ, ללמוד אותה לדעת ולהַכיר את היד הגדולה, המושלת בחייו ותעודתו בכל אלה. האדם הוא בבחינת כורת ברית את עצמו ונותן תכנית דתית לעצמו, אם מוצא הוא מלאכותו ויודע את תעודתו, למה שלחהו אלהים לִחיות ואיזה צורך מיוחד יש בחייו. —

ב
הפלאה שבלב

לקורא העברי מן הדור הישן ידועות המלים ,עצם המושכלות' למרבה, ידועות לו מכל ספרי המחקר מימי הבינים, שקרא בהם והזין בהם את רוחו זמן רב. מהו עצם המושכלות? מה זה עצם המושכלות בתור מושג מופשט מהאדם וקודם לשכלו ומפוזר מאורו לשכלו? מה הוא כֹּח־החיים ההיולי בלי חיים ממשיים? מהו שֵׂכל־קדום במובן חומר־קדום?

הקדוש־ברוך־הוא ברא את עולמו כבורא מתוך הספר ועל־פי תבנית מחשבת הספר. התורה קדמה אלפים דור לפני הדורות, אמרו הדתיים, גם ,סדר זמנים' היה לפנים ושוכן בערבות היה מטייל על פני האפס הגדול... הארץ היתה תֹהו ובֹהו וחֹשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, והמים טרם נבראו. — ככה אנו מדמים את היוצר לצורה ואנו מקדימים את המאוחר. לאפלטון ולרבי שמלאי לא די, ששכלו של האדם מתעורר בקרבו ובא בקרבו בבואו בימים, כי אם מושל הוא בו ומאיר לו עוד במעי אמו, במעי העולם. השכל הכללי שם בשרשי ההויה הוא

ומה הוא האדם? מה הוא גם זה, שמְקַשֵׁר את כל חיי אדם במחשבותינו אנו לאחד, שמקשר אותו היום להאתמול ושניהם למחר, אם לא דבר סדורי, רוחני, שכלי וחשבוני; ובכן, הדעה האומרת, שאין חשבון ושהכל רק מקרה, היא תקח מאתנו הרשות גם לְבַטֵא את המלה „מקרה" ולהשתמש בה לצורך ההגיון והחשבון במלאכת העיון. אם לא נאמין בחשבון הגדול בחיינו, אז אין מקום גם לחשבון הקטן...

ועוד זאת: השפה היא רק בִטוי לדברים, הנמצאים או מורגשים על פינו, בכל פעם היא עושה כִנָים לדברים מוחשיים בחומר וברוח, בעולם ובנפש; וכל מלה נמצאת כבר, להיותה נמצאת ברכוש השפה ובספר המלים של לשוננו, הרי היא כבר מעידה על מציאות אותו דבר, שתבטא אותו ואשר מצא לו בה לבוש. אם השפה תדע מהמושגים מטרה ותכלית, אם היא תדע מחשבון רוחני לסכום חיי האדם עלי אדמות ויחסו לכחות עליונים, הרי כבר מונח בזה עצמו הוכחה קיימת, כי אמנם יש דברים כאלה במסכת האדם ומקריו בעולם ושוררים הם במהלכו וארחותיו תמיד. באין אלהים משגיח על בריותיו בודאי לא עמל האדם לברוא לו שֵמות אלה לבטלה; ובאין מטרה ותכלית בחיים, חסרות היו המלים האלה באוצר שפתנו...

אנו מבררים לנו את הדברים כך: בהאלף־בית שלנו, מא׳ עד ת׳, יש לנו כ״ב אותיות, והן תבואנה לאלפי צירופים, למלים אין קץ; המלה אשר בפינו עתה תתרקם רק מאותיות אחדות, שבוררת היא לה לצורך אותו הבטוי ותניח את השאר. — אם נוציא המלים „גדול" או „קטן" מפינו ורוצים אנו לתַכֵּן מושגים אלה, רק האותיות ג׳ ד׳ ו׳ ל׳ ק׳ ט׳ ן׳ לנו עתה, ושאר האותיות אינן צריכות לנו, בבנין המלות „גדול" או „קטן" עלינו לפסות עליהן ולשכוח אותן. נשער לרגע, כמה קשה היתה יצירת המלה הזאת, כמה קשה היה, בבוא המושג „גדול" לידי התלבשות מלה מסוימה המסמנת אותו, לבחור מכל המון האותיות וצירופיהן דוקא באלה ולהרגיש בהן, שדוקא הברות אלה נכונות לאותו מושג, והן הן תבענה אותו מושג במלואו...

וכן הוא ענין צירוף מושג המלאכות בחיי האדם בהמון המקרים והמעשים בסביבו. אמנם מאורעות רבים לא לצורך הם בעולמנו, אלפי מקרים בחיינו ובמעשינו, שלא נדע פשרם ולא נדע להוציא לנו מהם את החשבון, מה הם לנו ולמה הם לנו; אבל אחדים מהם, זעיר שם, זעיר שם,

דברי חקר

א

המלאכות בחיינו

הכל צפוי והרשות נתונה. — שאלה קשה עוד יותר מן היחס שבין הידיעה והבחירה הוא היחס שבין המקרה ובין המלאכות בחיים. קשה לעמוד על אופים של הדברים, אם כל מסכת המעשים והמאורעות בחיי האדם רק ילדי המקרה הם וגם צירופם תלוי רק ביד המקרה, או פונים ונוטים הם כלפי מטרה אחת ותכלית אחת...

אמנם לְמדו אותנו כדבר הזה, ואולם החיים באים ודוחים את אלה. חיי אדם יֵרָאו לנו לרוב כהמון מקרים, מאורעות ומעשים, בעלי פנים־שונים ואפנים אפשריים שונים. לא רק הרשעים מלאים הם חרטה בחייהם, כי אם לכל אדם יש עתים בחייו, שיחשוב: אלה ואלה המעשים בעולמי היו לא לצורך, אלה ואלה הדבורים אשר דברתי היו למותר, דבר זה שבא עלי בחיי לא היה צריך לבוא ולא היה מוכרח לבוא. המעשים בכָל יום, הדבורים בכל יום, היחסים והפניות בכל יום עלולים להשתנות כל־כך בכל פעם, תלויים כל־כך בסבות חיצוניות ופנימיות, סבות שלא נוכל לשערן מראש ואי־אפשר לכוֵן להן מקודם, עד שאנוסים אנו להניח, שכלן רק ילדי המקרה העִוֵר הן, אותו המקרה, שלא יֵדע חשבון ולא ישמור בצעדיו כל חשבון...

ולאידך, מה הוא המקרה? — מושגו של המקרה בכלל בלשוננו אנו הוא רק *צירוף שכלי*, הגיוני וחשבוני, והוא בא מתוך חשבון האדם עם העולם ועם משטרי העולם. ומה הוא העולם, מושג העולם, אם לא גם כן מושג צירופי והסכמה, שכל המעשים והתולדות, שכל החיים והזמנים מצטרפים לבחינות ונותנים ביחד דבר שלם, שאנו קוראים לו עולם. גם הדבר אשר נכַנה אותו מעשה, מאורע, הוא רק צירוף של נקודות רבות ותנועות קטנות בנות־רגע לידי דבר מסודר ולידי שלמות, שאנו עושים לנו במחשבה ועל־ידי צירופי מחשבה...

וקיימו את תעודתם· מה שעליהם היה מוטל, כבר בא לידי תפקידו ונמלא, והם תועים עוד עלי ארץ באפס מעשה··· את שלהם עשו, עשו באותה השעה הגדולה האחת, שהיתה להם בחייהם ושהיתה נכונה בעד חייהם, והנה הם בבחינת אוכלים ואינם עושים·

נאמר לבני אדם: ושניתם ושלשתם; אבל רק זה הראשון, הדבר הראשון, אשר נעשה ואשר בעדו נוצרנו, לו יסוד, רק זהו נאמן ונכון לנו, וכל אשר בא אחריו, הוא מותר לנו··· כל חזרה על דבר היא כבר העתקה מאותו דבר ואינו המקור· לא היתה התורה צריכה להתחיל בבית רק באלף, בראשון שאין שני לו· — — —

שורה עליו. — לכל אדם נברא בצלם, לכל חי מדבר וגם לכל נמצא יש שעת השראת־השכינה, יש רגע רם ונשא, שבו הוא קרוב אל קונו, שבו הוא עושה דבר או משיג דבר, שנִתן רק לו ולשורש נשמתו ולתעודת חיתו.

אמנם ענין זמנים הוא דבר כמותי, אבל כֹּחו לא יחדל ולא יסור מאתנו. עלינו בני־אדם אך להעתיק לנו את החיים מהכמות לאיכות, — ולדעת, שהכל יומד לא רק לרוחב, כי אם לעומק. נניח, שאין העולם נברא, סדר זמנים לא נפסק; נניח, שהבריאה לא נכתבה בחרט אלוה על טבלאות האפס, עוד ישאר לנו מושג הזמן והערכת הזמן; גם השארת־הנפש באה לנו על־ידי המושג הלז ונצחו וחותמו בנו ובנפשנו. אבל לא הרב בו וכמותו לנו לעיקר, כי אם ישותו והויתו בכלל. נוקיר את הזמן ותלויים אנו במחשבותינו בזמן, ועם כל זה, לא משפט והפוכו הוא, כי אם גם יסודו, שיש לפעמים נצחיות לרגע... שהאור הדולק ביפיו, בעת שיאיר, נצחי הוא וימלא את מלאכותו בזה, שיאיר עתה. — יש חיים ארוכים לרגע, יש מעשה אחד ואמירה אחת כבירה, ששקולים המה כנגד מעשים רבים ואמירות הרבה: יש שעה אחת רָמה בחיים, ששקולה היא כנגד כל ימי האדם.

יפה הוא אותו החזיון, שתארו חכמים: כשחטא האדם ופנה היום, חשב, כי העולם יחשך בעדו וישב ונמק באֹפל הליל. כיון שעלה עמוד השחר וראה את הבֹּקר זורח, הקריב פר ואמר מזמור... מה רם ונשגב הוא, לחיות בשעת הבֹּקר הראשון ולראות את הבֹּקר הראשון, בקום על האדם שכינת־אל. והנה אחרי השכמת הבקר יבואו צהרים, יבואו ערב וליל, הבקר השני יגיע ומתחיל האדם לומר: מנהגו של עולם כך הוא! התגלות היחידי באדם ובעולם תתהפך למנהג קבוע. השעה הנשאה הראשונה לא היתה דיה לאדם הראשון וחיה עוד תשע מאות שנה ושלשים שנה... ישיבו מה שישיבו נגדנו, אלף שנים אינן שוות כיום אתמול, כבֹקר של אתמול, כבֹּקר הראשון.

מענינת היא גם אותה האגדה, המספרת על־דבר המלאכים, הנבראים בכל יום לומר שירה ונשרפים הם אחרי זה בנהר דינור... מה להם ליצורי־שדי אלה עוד לשהות בעולם, אחרי שאמרו שירת הבקר שלהם ומלאו את מלאכותם, אשר בשבילה באו? אבל הרבה נבראים יש בעולם, שעוד ישארו קיימים וחייהם נמשכים, גם אחרי אשר עשו את מעשיהם

ג
לקיחה ונתינה

טובים השנים מן האחד. האדם מדיני הוא בטבעו. על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו. או חברותא או מיתותא! האדם רודף אחרי חברים, אחרי רעים, אחרי אשה, האדם רוצה לפתוח את לבבו לאחרים ולא לסגור את לבבו; האדם רוצה להביע את אשר בו, את אשר הוא חושב, את אשר הוא מרגיש ואת אשר הוא נושא בחֻבו ואינו רוצה לסגור את לבו. לא לקחת רוצה האדם מחברו, לא להוָשע ממנו, או גם לשמוע ממנו, כי אם להגיד לו, לתת לו ולהושיע לו. — האדם הוא יותר בורא מנברא, הוא יותר יוצר מיצור, הוא יותר מושל ממשול; נשמת האדם גבירה היא, נשמת האדם לא תאהב להִסגר ולהִשאר בחומותיו. ואם ישימו אסורים עליה, הדמיון הוא לה למפלט והחלום הוא מושיעה: הדמיון הוא הרֵע הנאמן לאדם במקום שאין רעים, והשתיה לשכרה — במקום שאין הכד פתוחה...

ואם אלף פעמים תשימו את האדם החי והמרגיש מחוץ למחנה, אם אלף פעמים תגזלו את רעיו ממנו וכל אשר לו, אם על פיו תתנו מסגר, הדמיון יפתח לו את אשר סגרתם ויתן לו את אשר החסרתם ממנו... איש רעים להתרועע הוא בעל נפש, גם באין בן־אדם בגבולו נפשו מולכת. לא לקחת הוא חפץ, כי אם לתת, לא לקבל מגמתו, כי אם לפתוח את ידו ולהעניק לכל נפש.

ואם פעם אחר פעם תשימו אותו בסוגר הבדידות, הרי שומעים מסביב לו. שבט אלוה בפיו, והוא מברך ומקלל. ואפו עז למראה עוֶל, נפשו מרה, רוחו הומה ויגונה ושאונה עולים על כל גדותיה. —

טובים השנים מן האחד והשלשה מן השנים והארבעה מן השלשה ומספר רב ממתי מספר. והוא אינו אחד אלא שנים, עשרה, מאה. — לבו של אדם לא יֵדע רחם לעצמו ולאחרים; והוא מיַסר את עצמו ואחרים, הוא לוקח מעצמו ונותן לאחרים. —

ד
השעה האחת

תנא דבי אליהו: מעיד אני עלי שמים וארץ, בין ישראל בין עכו״ם, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי המעשה שעושה, כך רוח־הקודש

נגד אלהים מתנחם ומתעצב אל לבו׳ כל כלי יוצר של הנביאים לא יצלח ואפס מאנוש כל חזון׳

ב
אותי עזבו

הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו! אלהים נדחה מפני תורתו׳ המעשה והמצוה הם המניעים של האדם׳ חוק הברזל׳ המושל עליו ומדריכהו׳ הטוב והישר׳ הצדק והמשפט׳ כל יחסי האדם לחברו ולמקום הם פעולות ומעשים׳ כמו בטוי סותר לעצמו יֵרָאֶה הדבר: המעשים הם הרוח והנשמה היא הגוף··· יוצר בראשית דורש מנמצאיו את המעשה׳ את שמירת התורה השלמה׳ את הודאי שבידים׳ את הודאי הגמור בהליכות עולם ובחיים···

שמענו אומרים: וצדיק באמונתו יחיה! מה היא האמונה? מהו אותו הרגש החנוכי׳ שנושאים אנחנו בלבנו פנימה ובחיים לא יֵרָאֶה׳ בחיים בני־יומם ובמעשים הנגלים׳ הניחו את אשר לה׳ לה׳ — והיו טובים׳ היו בני־אדם טובים? הניחו את הרוח ובחרו לכם את הגוף׳ את החברה ואת הצבור׳ את היחיד ומעשיו׳ בחרו זה או זה׳

והדת? הדת היא המעשה׳ הדברות הם לרוב: לא תעשה לך׳ לא תעשה! אלהים מונח בשמירת המצות והפקודות׳ אלהים מרחף ממעל וגוו בידינו! — תורתו וחוקיו שמורים לעד׳

אל תביטו ראשונות ואחרונות׳ אל תביטו אל מה לפנים ומה לאחור׳ אל תביטו ממעל׳ רק מתחת׳ ראו מה אתכם ומה נִתַּן לכם׳ אפילו כל התורה כלה אינה שקולה כנגד מצוה אחת מן התורה! הרוח אינו שקול כנגד המעשה; מכם יִדָּרֵשׁ רק המעשה׳

ועשיתם את הטוב והישר לשם המעשה׳ ועשיתם את כל אשר יִדָּרֵשׁ מכם׳ את כל אשר נפקד עליכם; גם חותמו של העולם הוא המעשה׳ גם אלהים הוא אך עושה׳

הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו! יאוש ויגון־אלהי נושב מן הדברים האלה׳ המעשים יכריעו את אלהים׳ הברואים את הבורא׳ החזיונות המתחלפים — את היש המוחלט׳

ועבדת את אלהים׳ והכריעה העבודה כביכול גם את האלהים׳ —

עלים בודדים

א

וינחם

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ובחרת בחיים, למען תחיה אתה וזרעך. עובד אדמתו ישבע לחם, וארח לחיים שומר מוסר. הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה. לעולם ישב כונן למשפט כסאו, והוא ישפוט תבל בצדק, ידין עמים במישרים.

דרכי תורה רבים היו לבן־אדם לנחלה; וכלם הם באים ליַשר הדורים וללמדו דעה, כי יש שומר ומשגיח עליו, פודה ומציל.

תורה נביאים וכתובים נִתנו לנו, חזיונות והתגליות ממרום, אחד אחד באו לנו – יעודים והבטחות, הררי אל נפתחים, בהם ימצא דל מעוז ומחסה אביון, הצדק העולמי ידבר אלינו באלפי לשונות – ועם כל זה מנוחת האדם עוד רחוקה ממנו, ועוד לא מצא האדם מנוח לנפשו...

ועוד ראיתי תחת השמש: במקום המשפט שם הרֶשע, ובמקום הצדק שם העול; אחרי ישעיה וירמיה יבוא ספר הקהלת בפשטות לשונו ובשאלותיו החודרות... חצים שנונים בלב האדם, חצים שלעתים פלחו גם את לב אלה, הקוראים לצדק בשם אלוהי הצדק.

ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו. ומפי האומר את זה שמענו את הקינה: מי יתנני במדבר! ארור היום אשר יֻלדתי בו, יום אשר ילדתני אמי אַל יהי ברוך!

המחוקק, אשר אמר לתת לאנוש תורת־חיים, הוא ישים בפי גבורו איוב: למה יתן לעמל חיים? ואיש האלהים הלז, אשר הביא בנפשו את הודאי הגמור על־דבר נוצֵר חסד לטובים ואת הרשעים נקה לא ינקה, לו היתה שעה, שעמד לפני תהום השאלה העולמית: למה רע לצדיק וטוב לרשע?

האל בעצמו, יוצר האדם, אשר אמר ויהי ורצונו הנמרץ חרות בברזל הנצח, גם עליו נאמר: וינחם כי עשה את האדם, ויתעצב על לבו. –

יקח מעל שכמנו את הסבל הרב? ומי יט אזננו לדבר האחד, שאין הריסה לו ואין לו שלילה?

ואשא עיני וארא והנה איש בא בדרך, פניו נופלים וחבילה בידו. ואֹמר אליו: מי אתה? ויעמוד ויפתח את צרורו ויראני חבל מדה והוא קרוע לגזרים. ואדבר אליו: מה אלה לך? ויען ויאמר: לבני אורישם, את הקרעים האלה, ולא ינסו עוד את אדֹני. בן־אדם, חוד חידה — ויגעת לריק, כי תאמר למצֹא את הפתרון.

אבל אל העבר השני, ששם מתחיל העולם הגדול ומתחילה השאלה הגדולה, שוב לא יבואו.

מניח לכם האדם את השניות ובארו לו את הראשונות. מניח הוא לכם את הדרכים ואת התוצאות, ואתם הראו לו את האבות.

ד
הלוך ושוב

ואשא עיני ואראה והנה איש נצב ובידו חבל מדה. ואמר: אנה אתה הולך? ויאמר אלי: למוד את העולם אני הולך, למוד את המהות, לסַמֵּן את המחשבה ולהעריך את הטוב ואת הצדק. ואמר אליו: לא תוכל את הדבר הזה לעשותו, כי כבד הוא ממך ולא צוך אלהים כזאת, ויען ויאמר: לא כן הדבר; כי צוה אותי אדֹני על המחשבה ועל המעשה ויכלנו עמוד. ואתמה תמוה, איך ידבר איש בשם אדֹני והאדם עוד לא חזה פני שדי — ולא הוספתי דַבר אתו בדבר הזה, כי יראתי.

אדֹני נגלה לבן־אדם כגבור מלחמה ופעם נראה כיושב בישיבה. לזה בא בקולות ובברקים ובענן כבד מאד ולזה — לא ברעש ולא ברוח, כי אם בקול דממה דקה. אל קנא ה׳ — ה׳ ה׳ אל רחום וחנון. למי מהם נקשיב? ולמי ומי נעבוד? למי נִתן את נשמתנו?

כי כה אמר ה׳ לא בסתר דברתי — אבל אנו סתרים נבקש. כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרֹבים אליו — ואנחנו, במרחק אנו עומדים... יד שלוחה ממרום להגן עלינו ולשמרנו — ואנו אמרנו נגזרנו. הספק אוכל כל אשר בקרבנו והודאי אין בידו לתת לנו מנוח. — בן־אדם, לך מלוך על כל העולם כלו וירשת את מכמני העולם כלו וחשבת על כל נבראי העולם. פרו ורבו במעשיכם ובמחשבותיכם. מלאו את הארץ וכבשוה לכם. כן צֻוֵּינו, ועדיין לא כבשנו לנו אפילו את ד׳ אמותינו. המהות בכל חללה נִתנה לנו לנחלה ויד האפס אוכלת בנו. אמרנו כי שמע ה׳ את קולנו — ומצרי שאול מצאונו. ברכי נפשי את ה׳, אומר האדם, והנה באו החיים ויהפכו בקרבו את הברכה לקללה. וירא אלהים את האור כי טוב במעשה בראשית, ומפי בן־האדם התפרצה השאלה: למה יתן לעמל אור? אחרת: יום לה׳ צבאות על כל גאה ועל כל נשא והרם כליל יחלוף — ואנו נקוד ונשתחוה לרם ובו נבקש חסות. מי יבנה את הגשר בין אלוה ואדם? מי

יודעים בנין כל חושיו ואבריו הפנימיים והחיצוניים. אנו יודעים את כל האפנים הטבעיים של הנפש ודרכי החיים, גם את הרוח נמוד במדה, את התאוה ואת הצער, את היגון ואת השמחה; ערוך נערוך את הצדק ואת הרשע, ערוך נערוך את הטוב ואת הרע ונבוא לידי פשר ובאור במוסר ובאלהות. את גלוי האלהות עצמה לממלכת האדם נצרף לנו על־ידי רגשי הפחד באדם; ואת רום האהבה נבאר על־ידי רגשי משפחה והחפץ להוליד ולקיים את המין. אין דבר רוחני, אשר לא נדע לפרשו באפנים שונים, אין דבר נעלם מעיניו של חוקר הטבע; גם אהבת המסתרים, ההזיה והשירה הן בעיניו פרקים בתולדות הטבע והאדם. יין ישמח לב אנוש של המשורר. הקיץ מוליד והאור מעורר. השירה בכלל היא רק ילידת הטבע. התנועות הגדולות בתולדות העמים באו על־ידי מסבות חמריות. תורת הנביאים, הדת הנוצרית וכדומה נולדו על־ידי מלחמת הצדק של העניים והמבקשים חופשה. לאידך, היתה יפיותו של יפת רק תולדתם של התענוגים והמותרות. משפטי הרומיים באו על־ידי גבורת העוז שלהם. האִסלאם נולד מהזיה דתית ותאות בשרים...

למה הדבר דומה? לבאור ענין הספרים על־ידי המצאת הדפוס... רוב בני־אדם מחליפים התחלות שניות בהתחלות ראשונות; את האמצעים והחזיונות הם מחליפים באבות. כמה עמוקה מאלה היא אותה השאיפה הפלוסופית, שלא יכלה להסתפק בביאור בריאת העולם על־ידי בראשית ברא וכו׳ ונצרכה בהשגתה להנחת חומר קדום – להנחת מציאת חומר קודם הבריאה. בכל אפן מספיק זה יותר מההנחה, שהכל בא מן האפס ושצבת ראשונה בין השמשות נבראה...

נבין לדרכי הרוח ותהלוכותיו ואת הרוח עצמו לא נדע; נבין למהלך הנפש ואת הנפש עצמה לא נדע. גם חכמת הטבע, אשר תעמיד לנו חוקים ידועים בעולם ובחיים, אינה כוללת במהותה רק תולדות הטבע וקורותיה. היא תסַפר לנו מהלך דברים וחוקים רבים, בלי ביאור התהלות ראשונות ויסודות ראשונים. כל חלקי הבאור במדעי האדם מגיעים המה כלם אל נקודה אחת ומשם אינם יכולים לזוז עוד – וגם אי־אפשר להם ללכת הלאה. הם מבארים את הדברים תמיד בהיקף ידוע – ומה שמחוץ לאותו היקף שוב אינם רואים. בעמל המחשבה באים המה לאיזה חוף;

הנה באים הנביאים וכותבים בחרט במסכת העולם ומראים לנו את אריגת העולם ואת החיים, את אריגת הטוב והישר ושיני מלתעותיו של הרע. ממלכות, עמים, שבטים, משפחות כלם יגורשו מעל נחלתם בשבט אדני, ובכֻלם יד משפט אדני. הטוב והרע הם המה המניעים את מלכת השמים וכל צבאם. מאזני הדין עומדים על הארץ וחיי האדם ישָקלו עליהם בבקר ובערב. עולם־האמת הוא המשפט, הנצח העולמי הוא הדין והצדק והגיהנם הוא הרֶשע. יושב בשמים אינו זקן ויושב בישיבה ומחכה בדינו, עד אשר יעזוב האדם מאסרי הבשר והרוח — — הוא בא ומַביט בבריותיו ומשגיח על בריותיו יום יום. האֵל הוא הדין בעצמו, הוא הדיין בעצמו, הוא הצדק בעצמו. הוא ישר וכל דרכיו ישרים. הוא חי וכל חיים בידיו נִתנו. הוא אבי יתומים ודיין־אלמנות, מציל עני מחזק ממנו ודל מעושקו. אֵל אלהים אוהב צדקות ושונא רשע.

והבאים אחריהם התחילו אומרים אֲמָרים אחרים: במקום המשפט שם הרֶשע והצדק הוא ממעל. את אשר יעותו העולם והחיים כאן יישרו האלהים שם ממעל והחיים הולכים ונמשכים מזה לבא — מעולם הזה לעולם הבא... האדם פושט את גופו כמלבוש ומתעטף שם לבנים ונשמתו מטיילת בגן־העדן — אם רק אין עליה להצרף מתחלה בגיהנם. התחומין בין ההויה ובין שלילתה בטלים הם בחשבון־עולם זה. מאורעת המות, הממש היותר גדול, יהיה כמו איננו...

מאלה — מחדלון הגבולין של זה ובא והעשותם לדבר אחד ולמסכה אחת — ישאבו עולם החזיון והשירה את כחם. המערכה השירית היא האריגה שבחיים והרכבת המעשים השונים שבחיים. נשמת האדם תקצר ותתמעט, אם נגביל אותה רק על ההוֶה ועל האופק הקצר שבזה. הזה הוא בעיניו רק שובר על הבא, והבא — סוף החזיון של הזה. בני־אדם רצים לבית־החזיון, כמו שהם רצים לבית־תפלה. ינתן להם בזה מאשר בבא...

ג
התחלות ראשונות

חכמת טבע בריאַת האדם והרכבתו תורנו דעת מהותו ואופן חיותו. יודעים אנו איך יאכל וירעב, יישן ויקום, איך ישאף רוח ויחלה; אנו

האדם זה שמו. תום עולמים מונח על הכל והוד עולמים; והנה אנו נדחקים פתאם לשאול המחשבה, והיא את אמריה הקשים אחד אחד תענה: ,הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ'. כל צער האדם ויללת לבו, כל המועקה אשר בחיים והחטאת הנוראה הרובצת לרגליו באה ואוחזת אותו בציצת ראשו ומשליכה אותו לארץ גזרה...

מי גרש את האדם? ואימתי היה הדבר, שאדני אלהים שלחהו מגן העדן? אי־אפשר שהיה החטא בפרי העץ, אשר היה למאכל. אלהים, אשר אמר: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, הוא לא יירא ולא יתקצף, אם היה יהיה האדם כאחד ממנו לדעת טוב ורע. ואם ישלח ידו ולקח מעץ החיים ואכל וחי לעולם — הלא בעבור זה נוצר האדם. ויקח אדני אלהים את האדם לשמור את דרך החיים ולהשיג דרך החיים. לא! לא ,עטיו של נחש' הוא, שבשלו אנו נמקים כל הדורות, או טעות היא, או דבר שנכתב שלא במקומו. קין והבל הם היו אלה, אשר ביניהם נפלה ראשית החטא וראשית השאלה, המחרידה מנוחת האדם כל הימים. אית דין או לית דין? החיים נִתנו לנו בני־אדם, פשטות החיים ואין־סופם נִתנו לנו; והנה באו האחים המריבים הללו ויעכרו מכמני תבל בשאלתם ובויכוחם הם. המה יצרו את הטבעת הראשונה לשלשלת הארוכה והקשה של מה ולמה, אשר אנו נושאים על צוארנו ואשר ישא אותה האדם לעולמים...

ב
בזה ובבא

מימי קדם שואל האדם מעולם זה לַבא. יזרח השמש בבקר, והוא על פרי עבודתו בערב יחשוב. היום יפנה, ישכב כל חי, והוא חולם על המחר ומבקש לדעת, אם הניח מה מהיום למחר.

אמנם תורת־האל לא תתן את האדם לקפוץ בקפיצה אחת על החיים אשר לפניו. היא אוחזת אותו בידיה ואומרת לו: הבט, הבט בחייך, הבט בכל אשר מסביבך, השכל ללכת, היטיבה דרכך, ראה את עין אדני הצופיה ומולכת בארץ, ראה את העולם הנִתן לפניך. האל יראה ויתבונן מטה, אם זרוע שדך בצדק, אם לא עבדת בבהמתך ובעבדך בפרך ועזוב עזבת לדל... הדגן כי ינתן בעתו, שדמות עוטפות בר — אלה ברכות התחיה. יכך ה' — זהו הגיהנם!

הגיונות

א

קין והבל

ויהי בהיותם בשדה ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו· ויהי קין עובד אדמה והבל היה רועה צאן· שניהם מתחילים מלאכתם בראשית העולם· ענֵי קין ואמר להבל: לית דין ולית דיין ולית עלם אחרן ולית למיתן אגר טב לצדיקיא ולית למתפרעא מן רשיעיא· ענֵי הבל ואמר לקין: אית דין ואית דיין ואית עלם אחרן ואית למיתן אגר טב לצדיקיא ואית למיתפרעא מן רשיעיא· ועל עיסק פתגמיא אילין הוו מתנציין על אנפי ברא׳·

אנו עומדים בראשית יצירת העולם· — הנה נגמרה הבריאה׳ הנה יצאה מחופתה׳ לבושה היא שני עם עדנים· השמים חדשים והארץ חדשה· יקוו המים! נחלים ונהרות יפכו בטהרם· ויצמח אדני אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה· המאורות עולים ברקיע׳ השמים ממעל שָׂשים לעשות רצון קונם· אין פרץ ואין צוחה; אין ריב משפחות׳ ומלחמת החיים עוד טרם נראתה· מנוחת־עולם מרחפת על פני כל היקום ועל פני כל יצור ושקט־שדי מלוה אותם· שבת ראשונה לפני ימות החול הארוכים!

והנה באו עננים וכסו את פני כל· כרעם בגלגל נופלת בעמק השלוה השאלה הנוראה והמחרדת: אית דין או לית דין? קין והבל׳ שני בניו של אדם הראשון׳ קמים ומשליכים רעל השאלה בנפש כל חי ובלבב כל בשר· אית עלם אחרן או לית עלם אחרן? בידם הגסה הם באים וחוצים אחדות הבריאה והחיים וקורעים אותם לשני גזרים· אית או לית? היש שכר טוב לצדיקים וגמול רע לרשעים? משני בני־אדם׳ ראשונים לנולדים׳ נעשה אחד צדיק ואחד רשע···

לא היה גם קמט אחד בבריאה· אדון העולם הוא אחד׳ יחיד ומיוחד· שלמות ביצוריו ובכל מעשי ידיו· הנה זה מעט׳ אשר הביא אל האדם כל חית השדה וכל עוף השמים לראות מה יקרא להם — וככל אשר יקרא לו

סערת האדם היא תפלתו בקול· היא אומרת לכתוב את הספרים שלא נכתבו וחיה היא את החיים שלא חיו: היא המית החיים והשמעת קול החיים· — —

ד

בדֹחק

וכי ירבה יגון האדם· יבקש לו בנפשו קבר· אין מלים ואין תקומה לו· בהתעטף עליו רוחו· ואין מנחם· מה מנו יהלוך· כי יזרח השמש· כי יאיר היום· כי יצאו בני־חיים ממחבואם איש לעברו לדרוש אֹכל וטרף; הוא תועה והולך· נִבאו לו רבות· מנבא כל יציר ויהגה· כי אתא בקר· ולו — אין מעמד·

אין תקוה· אין מבוא לחיים· אבד מנו מנוס· כצל יתהלך עלי אדמות· כי אֵל שדי סר מאתו וכבדו אזניו משמוע· תוגתו ובדידותו הרַבה לא תעלה אותו אז· כי אם דוחקת אותו· לא תהמה נשמתו ולא תקשיב· כי אם תסָגר·

ואין מרפא ואין תרופה· באין אלהים· אל תאמרו לתת לו מה ולפתוח לבבו למה· בשבילים שדש בהם עלו קמשונים· רב קמשונים; הדרכים· שפלס לו בהם בעמל נתיב· מלאים הם שוב חתחתים· ובֶן לילה עלה בהם שמיר ושית· איך יעבור שפי ואיך ימצא מהלך?

ואם ימצא· יאמר למצֹא· מה ימצא· באין שומר לראשו· מה בידו· כי ייחל לו· ואם יקום· מי יקימנו לבדו והוא אינו מבקש תקומה ולא יתן בה אמון·

קשה־מהשבה הוא בר־נש וחשוך מנוחה הוא· הוא מגשש כעוֵר גם בין פלדות· כי יעצום את עיניו בחזקה· קוראים לו· והוא מתפלץ בעקתו· רע עליו המעשה· רעים עליו החיים; חשכה נפשו מגאולה· ואין גואל לו· לא תדעו דֹחק הרוח· כי רב·

וישאל האדם אז ואין עונה· כי לא יֵדע מענה; הוא סופר סופר· חושב ומונה· לכל תכלית הוא חוקר· ואין קץ לחושך· לחשכו· אבדון ומות הוא רואה· ואת הנתיב לנהרה אינו רואה·

למה אלהים תעמוד מרחוק· מרחוק לו·

ג
בסער

וראיתי את החיים בעצם עברתם, ראיתי את עמי בשבט עברתו, ראיתי את הכל בשבט יה, אמר יאמר האדם, בהסתער עליו רוחו. וראיתי את שפלות־האדם וקנאת־האדם. וראיתי כי שקר כל בשר, כי אבד כל מוסר, כי אין אמת ואין צדק, אין אושר ואין נחת, כי הכל בעמל ינהג, כי הכל בצר ומצוק יכַלה את חייו, כי הכל אבד את חייו.

וכל אשר יראה הוא חזון נורא בנפשו. כל אשר יראה הרי הוא נושא בחֻבו ונוטעו בחֻבו. לו אין תקוה ואין חיים ואין חוף. הכל עבר את הגבול.

והקיץ יבוא, הסתו יבוא, הבקר, הליל, המית כל היקום כמו עושה לה רקודין בנפשו, מלחמת־שנים בנפשו, מחולות־המות והחי כי עבר את גבולו <u>וַיִזָנֵחַ</u> זנוח.

גנים נִטָעו, יערות, הנה סלעי מגור, הרים וגבעות, הנה עמקים ומערות; ארץ ארץ וגבוליה, ארץ ארץ ואנשיה, חוקיה, תורותיה. ה׳ הציב גבולות עמים, גבולות האדמה וכל צבאה; ולפתע כמו יעָקרו התחומים, לפתע כמו יאלם כל חי וידבר כל אלם, ההרים ילכו ילכו ובני־האדם יקפאו. לפתע אין חשבון ואין דעת, רק סער אוחז בכלם וסובב בכלם. חִתת הבריאה תבוא על כל בשר, על כל נמצא.

את נפשו קורע בר־אנוש, דמו שותת וחלומו מתפלץ. כבחבלי־לידה מתהפכים מחשבותיו ורגשותיו בקרבו, מי ימלל יסוריו? מי יביעם? —

הוא רואה את בניו ואת פרי מעשיו נדחקים בין החומות, רואה את חלומותיו והנה הם קצוצי כנפים, רואה את מחשבותיו טובעות, רואה את עצמו טובע, טובע בנפשו וברוחו. הסער לוקח אותו בציצת ראשו ונושא אותו הלאה, צדיק הוא בדרכיו, והחוטא שבו בא ושופך עליו את המיתו. הוא הרשיע בכל, והנה לצדק יתגעגע. — —

סערת האדם היא סכום כל העונות והצדקות, הגבורות והנפילות. היא כוללת חבלי העולם והאדם והמית העולם והאדם. ושירתה, זו היא עצם המחשבות בצאתן לאויר העולם, עצם האהבות שלא יצאו לפועל והשנאות שלא יצאו לפועל, בה שאון החיים, נפש השאונית של החיים.

נפשו גהלים תלהט, מי יצית את הגהלים? העולם סוער מקדמת קדמותו, מי יושב בסתר העולם? ומי ישיר את שירת העולם ואת נכאי העולם?

עולמו של המשורר הוא של כל הדורות, של כל הזמנים, של השתפכות כל לב ויגון כל לב. עולמו הוא תהום רב לכל חי, לכל מרגיש, לכל מי שנשמה באפו ומעשים בידו.

ערב הוא בנפשו לכל אלה ושותף הוא בנפשו לכל אלה. הוא הרה אותם, הוא הולידם. הוא נושא אותם בחיקו, סובל ומתענה עמהם.

עקת אלהים עליו רובצת וסער אלהים. הוא לוקח חלק מבשרו ונותן לכל חי לאכול, נותן מדמו להם לשתות ומחלבו הוא מקריב להם קרבן.

הוא, המשורר, הוא אחיה השילוני וגם ירבעם בן נבט. לנשמתו של צדיק יכלה רוחו וחבלי החטא ימשכוהו בשאונם.

אשה כי תְענה, למראה עון כל מעונה ונענה בחיים תדמע עינו, תצא נפשו, וגם את הגוזל, כי ידו קשה, יבין, יבין לרוחו — יבין את האיש מסיג גבול רעהו וכובש לו ארץ, ויבין לזה ולעקת לבבו, כי יקחו ממנו אדמתו, כי יגרשוהו מאדמתו.

הוא יבין את הליל ואת הבֹקר, את שפעת הסתיו והאביב, יבין חית־השדה וצפור כנף, יבין את האלהים ויבין את האדם, יבין שומרי תורה ויבין ממאני־תורה, והוא חי בכלם, בכלם...

והכל נתן לו, למשורר, האלהים ענין לענות בו, לכל יצרף את נשמתו ואת רוחו, לכל הוא נותן ומהכל הוא לוקח. השלום על שפתו וריב לו עם כל בשר, לרגע אמר הנה הטוב, והרע בא וחותך את בשרו...

ואם אלף שנים יחיה ויסבול, אינן כלום כנגד סבלון רגע אחד, כנגד שירה אחת של צער. ואם אלפי יַמים ישטפו על פני כל חי, כל זה כאין כנגד פלצות החיים והצער שבשירת החיים, חייו.

קחו את נפשו, נתצו את נפשו, קחו סכין חד וחתכו ממנו אבר אבר. הצער שבו לעולם יחיה, ושירת היגון שבו לא תבול. —

תנו לו למשורר קבר אנוש, תנו לו כר וכסת, גם אבן להניח עליה את ראשו, כחלום הוא לו כל הדבר, חלום נורא.

השירה היא ברכת אלהים בתוך קללת אלהים. ברכה וקללה גם יחד. ואידך זילו חיו, זילו וסבלו, זילו וחשבו, זילו והרגישו. את הכל הוא נותן לכם ובידו אין כֹל, בלתי־אם נפש וחבלי הנפש. — —

מאמינים אתם, שהסוד הוא במעשה־בראשית, במעשה הרכבת העולם והחיים. מאמינים אתם, ששם, שם ממעל לכם חידת העולמים וסוד ההויות. מאמינים אתם, שאם תיטיבו את מעשיכם והתקדשתם, תטהרו; שאם תעשו את אלה ואלה תמצאו מנוח. אבל מי יגלה עיניכם לראות, שטועים אתם ומטעים אתם. הנכם נושאים עליכם את העון ואת העול; אתם, אתם הנכם הנקודה הנעלמה שבחיים. אתם נתחייבתם כליה למקום, ועל כן שלחכם ה׳ לתעות על פני האדמה ולתעות בשמים.

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע; ואנחנו יראים אנו את הרע, יראים את הצלמות, יראים אנו את החיים ונושאים אנו את קללת החיים וסוד עקת החיים. הידעתם את סוד האדם ותוגתו? הידעתם, כי שבע יפול בכל יום ושבעתים יקלל את נפשו בכל יום? הידעתם, כי אין לו מנוח גם בזה, גם בבא! הידעתם את קברת לבבו וצרת לבבו. אלף פעמים אמר נגזר — האם לא משחק הוא הדבר — אלף פעמים נפל, נפל ועוד יחלום, כי יעשה לו כנפים.

ומי קרא אתכם לנוד לו? מי קרא אותו לנוד לכם? מי ברא את כל אלה בנו ומי ערבב את כל אלה אתנו? אֲבל גדול הם החיים ומנוד־ראש. שקר הוא הכל, והאמת המדומה היא חותמו ... משתחוה האדם לאלהי נכר, וקרא יקרא בשם אלהים. הצער יאכל כל המיטב בו, הוא משתולל ...

עוד אחת נשאר לו — לשים ידו בערפו. ,למה נברא העולם בב׳? להראות למי שרוצה לצאת מן העולם שיצא׳* ... אבל הוא אוהב את צערו, את ה,מ׳ הסתומה׳; הוא בונה לו מצודות ושם יֵשב אל העקרבים שבנפשו ואל החלומות שבנפשו. עקתו, עקת נפשו, היא עד בלי שיעור, ויש גאולה לו; הוא אומר לגאול עצמו מיד שחת, ברכיו כשלו, והוא יקום, אומר לקום. — — —

ב
המשורר

ואם אלף שנים יחיה, לא יספיק לגלות סוד השירה ולבַטא מה שבידה נִתנה. ואם חיה יחיה וישיר, במורג לבבו ישיר, בחלום לבבו ובחטאת לבבו, מה מנו יתן? מה יתן, מה משלו יתן, מה יאמר, מה משלו יאמר?

* עיין פרק יציאה ב,חידות׳.

נ כ א י ם

א

במַצר

דימות סוד האדם עמו, או יפתח סגור לבבו והיה לו הרוָחה? והסוד, אם מעשה, אם עון, אם אלהים או חידת העולם, אם עם וגורלו, מה מנו יהלוך. ואם יהיו כל הנהרות דיו והיערות קולמוסים, היספיקו לזה? היספיקו להביע חרדת סוד האדם, את סודו, את המסור לו, את אשר נִתן לו, או את אשר לֻקח מאתו. מחפשים אתם את עצבון החיים בְּמָות, בחדלון, בבוא שיני האפס לכלות כֹּל; מבקשים אתם את מהות האדם במלחמת הטוב את הרע, במלחמת אדם באדם ונפש בנפש ודור בדור, מבקשים אתם לדעת את האור והחושך, את העבדות והחרות, את האפשר והנמנע, את הברכה ואת הקללה; ועד עולמי עד יעלם מכם, מי הוא מקולל, מי הוא מבורך, עד עולמי־עד תתעו בלכתכם, תתעו, גם אנו נתעה.

והצר בא ואוכל אותו מנפש עד בשר, עד עומק היש. מה המה החיים? האם אשמה הם או עונש או סבל הדורות. איש איש מאתנו כבר הביא את מצרו אתו בגיחו מרחם אמו. קולר אנו נושאים כלנו בצוארנו. מי ישלם את החוב הגדול? מי יְמַלט מעמק הבכא? כה כה יאמר כל אדם לנפשו.

האלהים נתן את החיים ענין רע לענות בו. הוא בחר לו את האדם לתת צבת בנפשו. מה אנו מחפשים? מה מנו אבד? מה נמצא, מה לֻקח מאתנו ומה ינָתן לנו? יופי, רגש, מחשבה — דברים רבים תדעו לכנות בפיכם, תדעו לרמות את עצמכם ואותנו באמרים; אבל הרימו נא את המסך, קחו את המשקפת שבנפש וראו על ידהו — השמים יורידו אתכם ארצה וממבוכת האדמה תעלו השמימה. — מרמה, מרמה! חידה חדתם והפתרון קבור. עוד לא עשינו את הצעד אל היש, והאפס ישלח את לשונו ויעשה בנו את משחקו הנורא — צערו של אדם גדול הוא מנשוא.

מה לכם לדעת זאת, מה לכם להוסיף מכאוב על מכאובינו, מה לכם להורישנו את ירושתנו גם אנו. —

את לבבו יפתח האדם ויזוב הדם והיה לנחל שוטף וגאה יגאה ויכסה את כל האדמה מסביב, ויטבע בו גם הוא, גם אתם, כל אלה אשר למדוהו איזה דבר ונתנו לו איזה דבר. אל אלהי הרוחות — קח את נפשי! הוא מתפלל, והדם יזוב, יזוב. — —

המקנן בי, שאתם הלוקחים נחלתי, שאתם יורשי ואתם באים אחרי; קחו מני את הטפה המרה, זאת הנשמה, שחומרה אדם וקרואה בת־אלים. קחו ממני את זה הודאי הגמור ביסורי נפשי ותנו לי את הספק, צל של איזה ספק, של אמונה וספק. אַיֶּכָּה? אַיֶּכָה בן־אדם? מה לך בן־אדם? הנך חי וגוע, חי וגוע. — —

וקיץ וחורף, ובקר וערב, עלמא הדין ועלמא דאתי, כל התורות והמצות, אשר אתם נותנים לו, כל ההבטחות אשר תבטיחוהו, וכל הנחמות אשר תנחמוהו בהן — מה הן? מה כחם, כי ייחל להם? אם נתן ינתנו לנו, מי הוא הנותן — ואם ילקחו שוב מאתנו, אנה יבואו כל אלה? מה הוא העולם, שאינו נח ואינו שוקט, שט וממהר, מקולל ומבורך, מתרומם ונופל, מתגעגע ומתפלל, אוכל ונאכל? מה הוא הטוב, אשר אתם מדברים בו כל הימים? ומה הוא הרע, אשר אתם יראים מפניו? מה הוא הצדק והמשפט, החסד והתשועה, אשר בידכם לתת לו לאדם ולהושיעהו באלה, הוא שואל באבל נפשו. מי אתם, הקוראים באזניו כל הימים לחרות ולפדות. את גֵוי נתתי למורטים, הוא מתאנח, הרי אני נתון שנה אחר שנה למתלעות החיים ולקללת תבל, לשקר הֲרֵעות, ליאוש ולכל החלום הרע; הרי אני נענה ונדכה יום אחרי יום בדעות ובמדות, בחפושים ובבדיקות, בהליכות ובתנועות; הרי אני רואה שעה אחרי שעה את המות עולה בחלוני ואת הצללים הרבים ואת קברת התאוה ואת עורון השמש. הרי אני עומד ברגע כמימרא מול האפס פנים אל פנים ואני רואה את התהום העולמי; וכל זה לא די לכם, לא די לכם עניי, והרי אתם מעמיסים עלי ענוי הדורות וסבל העולמות. לא די לכם, שבן־אדם נושא עליו את קללת האדם ומלחמת האדם, והרי אתם שולחים אותו לבני אלים וליושבי שאול, למלכותא דרקיע ולממשלת השטן. ואלה ואלה מושכים אותו, הללו לכאן והללו לכאן; אלה ואלה יִראוהו אהבה ואיבה, צער ומשטמה, את חרדת השאלה ושִניה התותבות של התשובה ... מה רוצים אתם מנו בכל אלה? מדוע בחרתם בו באדם להומו ולאבדו, להרימו ולהפילו? למה לכם נפש בר־נש וכל יסוריו? תאמרו: האדם קורא לַכֹּל שמות, לכל אשר תחזינה עיניו ולכל אשר יחלום בהגות נפשו; תאמרו: שאנחנו בעצמנו העושים את כל אלה והשואלים האלה, שאנחנו הננו החורתים חידת עולמים ותשובת עולמים ואנו אשמים בכל אלה, אשר נסבול ונֵענה, נתיסר, ונדַכה; אבל

מי ימנה מספר לכוכבים, לשמים ולכל צבאם, להארץ ולכל צבאה. גוים באו, ממלכות נוסדו, רבבות נשמות באות אשה אחרי רעותה, לזכר כל המעשים הללו, וכל החזיונות הללו אין קץ. הנה בהמות שׂדי, שור הבר ולויתן, אריות ונמרים, נחשים ועקרבים, כל צפור כנף וכל רמש האדמה, ולו, לו החי ומדבר, אין מקום; אין לו ערובה, שלא יאבד בִּן רגע את כל אלה ולא יהיה עוד שותף לכל אלה.

איכם? איכם, חסדי־עולמים? איכם, חסדי אבות וברית אבות? איכם, תורות עולם, מחשבות עולם ורגשות עולם? נתתם לו לאדם לחבק הכל בזרועו. את מכמני ההויה נתתם לו, נתתם לו לטַפס בכל ולחפש הכל, ולו, לו הנה האַיִן שמור, רק אָיִן. — הקבר יאכל את כל אלה בִּן לילה, שם יהיה האדם מאכל למתלעות הרקב; ואתם, אתם תחיו, חיה תחיו ותקחו לכם קרבנות חדשים ומוחות ולבות חדשים. קנאה ומשטמה אוכלות את בשרו, את נפשו של אדם והוא קורא: מי יתן ומַתּם כמוני, מי יתן, שכמוכם כמוני נלך למקום משם לא נשוב... אתם תשארו על עמדכם ואת היחיד תשלחו שלוח לחושך לא יסוף. השמש יוסיף להאיר, כוכבי הליל יוסיפו נגהם ונרו ידעך, ידעך. ויתחנן לה' לאמר: אעברה נא, אחיה נא. גם תפלתו תגוע...

ד
עטפה

ושנאה עזה מתעוררת בקרב האדם לכל היקום, לכל מה שבעולם ובחיים, בדעה ובדבור, במחשבה ובספר. גם הקרובים לו רחוקים מנו, גם השארת נשמתו בחיים יזנח זנוח. חפץ הוא לכבות את הנר לעולמים, להרים את העולם מצירו; הוא נדחק לאל עליון בצערו, לרוכב בערבות. רק מלה אחת על שפתיו, חפץ הוא לבַטֵּא את הקללה האחת הזאת — ומת!

ארור היום אשר בו נוצר! בו רמוהו, רמוהו בחיים ובדרישות החיים! רמוהו במכמני עולם ואבוקת העולם; רמוהו בדעות ובמחשבות; רמוהו בכל דבר אשר לקח ומצא לפניו. ארורה נשמתי, הוא קורא, וכל החופש אשר בנשמתי, ארורה אֹמנתי, שלא לקחַתני משדי אמי ותשליכני ארצה לרוצץ את גֻלגלתי! הוי, לוּ מחה מחו אותי מעל פני האדמה בטרם באתי על מנת לעזבה. קחו ממני את נפשי, הוא מתחנן; קחו ממני את הרגש המר

שמענו לאמר, כי החיים הם סוד כמוס, כי אלהים שוכן בערפל, כי עתידים מימי אוקינוס לבוא על העולם ולהציף את הכל. והנה גם האפס הזה לא ילמדנו הכל. ומה הוא האפס, אם לא מושג דמיוני נברא ביד החי? מה היא שלילת עולמים בלי סער עולמים?

שמעתם לאמר: סור מרע ועשה טוב. הראו לנו את עצם הרע ואת עצם הטוב, הראו לנו, כי בא גואלנו ושיש אחרית לנו.

ושננתם לבניכם! אבל הנה מה ילַמד האדם ומה יאמר לבנו? מה נגיד להם לפנות ערב חיינו, בהגיע השעה להוריש להם דבר... אומרים, כי מלאך־המות הוא מלא עינים, וגם הוא נפתל עם חידת החיים; אומרים, כי השטן הוא מלאך־המות. מה הוא השטן? — הרק תפחדו ממנו? או, להפך, התאמרו למצֹא מרגוע בבואו? התאמרו: יפול אז הצעיף לעד ותשכבון לבטח בעפר, שלְקחתם ממנו? האמת הדבר, כי הכל התחיל מן העפר? האמת הדבר, כי רק עלינו וירדנו או, להפך, כי ישבנו פעם בפנים גן תבל וגרשנו? האמת הדבר, כי יש חשבון לכל אלה המעשים, ודעת לכל אלה הדרכים, ותוכן נצחי לכל אלה העליות והירידות? את החידה נתתם לנו ואת הפתרון לקחתם מאתנו. את העולם נתתם לנו ולקחתם מאתנו את המרגוע שבעולם, את החיים נתתם לנו עם כל המית החיים ו ת ע י ת החיים וקראתם למות, ותקע בשופר גדול. — —

ג

חרדה

וחרדת אלהים יחרד האדם מהמות, צל כל חי. נפשו תתמוגג. קטן הוא בעיניו לזכר קברו ושרפת נשמתו; וחֵפץ הקיום יקרא לו: שכֹן בארץ ושב על מכונך. מרגיש הוא בר־נש, כמו איזה אֹפל תמידי מחכה לו ומחשיך בעדו. השאירו לי את מטתי בה אשכב, הוא קורא, השאירו לי כרי וכסתי, השאירו אותי כאן עלי אדמות. אמנם תועה הוא בן־אדם, אבל יודע הוא כי תועה הוא, יודע הוא על־כל־פנים, כי איזה דבר סוער בקרבו, ושיש סער גם מסביבו.

אלפי פְנות בעולם בראתם, בני־אֵלים, בראתם ארצות רבות וכוכבי מעל, ואת כל החלל הגדול מעולם ועד עולם שטחתם ורקְעתם עד לבלי סוף ואותו, את האדם, לא ידעתם! אף קרן זוית אחת לא נתתם לנשמתו!

אלה הדברים, שרדפנו אחריהם ושרצנו אחריהם, שם בשעת חשבון האדם עם עצמו, עם מעמדו, עם נחלתו בעולם ובחיים, תפול עליו אימתה ופחד, יראה מפני עילאה ותתאה, — מרגיש הוא, שאיזה דבר לא נפתר בחייו, שאיזה דבר כמוס מאתו, שאיזה עון נסתר רובץ עליו. מרגישים אנו כֻלנו, שאמנם הרבה ראינו ואת המהות לא ראינו, שהרבה רכשנו לנו ואת היסוד העיקרי לא רכשנו, שהרבה הרבה בקשנו וחשבנו למצוא, בעוד שהכל אך תעיה היא.

והתעיה הזאת לא שלנו בלבד היא, כי אם היא נחלתנו משכבר הימים, מששת ימי בראשית הוא הדבר, מימי הנחש שבא והטיל זוהמה ורעל וספקות בחיים. אמנם עץ הדעת ועץ החיים גדלו שם בעדן, ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ואנחנו פֵּרים לא אכלנו ומימם לא שתינו. —

לבנו אומר לנו, כי העון לא היה בזה אשר אכלנו מן העץ, רק בזה אשר לא אכלנו ממנו; הקללה רובצת עלינו, לא על ששתינו מן הבאר המכוסה, כי אם על אשר לא שתינו. — המקראות בספור עץ הדעת טוב ורע עוד ללמוד אנו צריכים.

בראשית יצירתנו נמנענו לעשות איזה דבר, ועל כן אנו סובלים בחיינו... לא לקחנו מאשר נִתן לנו, ועל כן תועים אנו. גם למשה נאמר מפי הגבורה: כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה, אין אני רוצה... חידת האדם היא, ולה אין פתרון לעולמי־עולמים. האדם הרתיח את היורה ועמד וקפץ בה... הוא הסיר עדיו מעליו. גם הלוחות נשברו, אחרי שכבר היו כתובים באצבע אלהים. וַיִּנָּחם ה׳ ויבך העולם!

ומלחמה לאדם עם העולם, מלחמה לאדם עם החיים, מלחמה לאדם עם נפש החיים, מלחמה לאדם עם בני־אלים ועם שוכני מעלה ומטה, התורות והדתות, תנועות העמים והדורות, כל אשר יְבַטֵא האדם ביחיד וברבים, כל מה שהתולדה אורגת, הכל הוא רק הֵד אותה המלחמה התדירית, רק הדה... לא דבר והפוכו הוא, גם השלום הוא אחד מכלי־הנשק הללו, מתְגרת האדם עם נפשו והחִפוש אחרי שלות נפשו. מה הוא הטוב, אם לא צֵרוף הרע? מה היא התשובה, אם לא תגרה בחטא? מה הוא הבֹקר בלי רחשי־ערב? מה הוא אור בלי צללים ומבלי אגדת הצללים?

שמענו לאמר, כי על הרוח יחיה האדם, כי האדם יסודו מנפש, אבל את מהותו האמיתית עוד לא הגידו לנו, את פשר חיינו לא בארו לנו.

ובדבר הזה אין אנו נבדלים מכל החי, מכל נפש ומכל נמצא. השאלה היא מקור הבריאה וראשית הבריאה; השאלה היא הבאר העולמית, אשר ממנה אנו כלנו שותים, אנו שותים וצמאים...

אל אלהי הרוחות! אתה יצרתנו, אתה נפחת באפנו נשמה, שעתיד אתה ליטלה ממנו; אתה נוטלה בכל יום ואתה מחזירה לנו בכל יום, מה חקר פעולותיך בנו כי נדע, מה פשר השגחתך עלינו... ולבב נתת לנו, אלהים, לשמור את הטוב ואת הישר, את החסד ואת השבועה, שהשבעת את בני־האדם לשמרם בחייהם, במעשיהם, בכל אשר יפנו ובכל אשר יבוא לידם; ואתה ידעת את הסער שבלבנו, אתה יודע מה חָרות שם, במסתרי הלב. לצדק ולמשפט קראו אותנו עבדיך הנביאים, והרהורי הלב — האם אלה לא נביאים הם? הסער מתחולל בנו, ואתה הנך בא בו; הנך בא בכל רחשי הנפש ובכל המית הנפש. הרשות נתונה ובטוב אתה דן את העולם, ואת אשר יעָשה בכֹּל, הכל צפוי לפניך.

אל אלהי הרוחות! עולם אחד בראת, אתה אחד ושמך אחד ואנחנו לאחדים בידך, ולמה זה פלגת גם אותנו, גם את נפשותינו, גם את העולם ואת אשר מחוצה לנו? למה נתת לנו את הצער והאושר, את הטוב והרע, את הֵד ההרים והעמקים ומשלחת מלאכיך הטובים והרעים, שאלה ואלה הולכים לפנינו להורותנו את הדרך, לצרף לנו מכל אלה את הדרך ולחפש באלה את הדרך. הכל גלוי לפניך והכל כמוס ממנו; הכל חי בעדך, ולנו — ימים יבואו, שבם נחשוב כי מות בנו; הכל בהקיץ לפניך ואנו ישנים וחולמים. וגם אתה בעצמך נגלית לפנינו על הים כגבור מלחמה, ובימי מתן־תורה כזקן שיושב בישיבה. — אתה דברת את קין ואת הבל, את משה ואת בלעם, אתה משחת לנו למלכים את שאול ואת דוד, ושלחת לנו את עמוס ואת יחזקאל, את אליהו התשבי ואת עזרא. שים שלום והראנו את ידך האחת בכל, הראנו את דרכיך ונדע.

ב
בסתר

בסתר אלהים, שם בעמוד האדם על צור־המכשול בחייו, על אופים של חייו; שם, שם במקום שהנפש מבקשת לה סִתְרָה, איזה מרגוע ואחיזה בחיים, רגעי נוחם ודעת, שם שם, הרחק משאון החיים, משאון חיינו, הרחק מכל

ר ח ש י ע ר ב

א

ע ר ב

אֵיכָּה? איכם החיים? איכם חיי? קורא האדם בצר לו· יום ירדוף יום, שבוע שבוע, ירח ירח ושנה שנה; מהי מהות כל אלה? — מה הוא היסוד לכל אלה? החומר והצורה נִתנו בבת אחת, האדם וזמנו, אין סדר זמנים קודם לנפש ואין נפש בלי זמן, אין רוח בלי אחיזה בעולם. הגידו נא לו, מי הוא האוחז ומה הוא הנאחז? ופתרו לו, מה הוא התוך ומה הוא הבר? הראו לו את הגשר העולמי בין הנפש ושרשה, הראו לו את המקור, את הנצח.

אתם יודעים להרבות מלים, בטויים ושמות נרדפים רבים אתם ממציאים לכל נמצא ולכל חי, לכל אשר יעוף בשמים והולך על הארץ; יודעים אתם להמציא מלים למושגי הנפש והרוח, לעולם ולאדם, לאלוה ולמעשיו, לטוב ולרע, לחזק ולרפה, לנאמן בחיים ולבלתי נאמן; אתם יודעים לדַבר מ„אלף" עד תיו ולצָרֵף כל השרשים והפעלים והנטיות, השמות והמלים, איש איש לפי ערכו ודרכו, איש איש לפי משפטו ובטויו, איש איש לפי קולו ובת־קולו; לִמדו הבין גם אותו, את החי בכל אלה, את החי באלה ב ע ד ו ה ו א. —

ואם שבעים שנה יחיה האדם, יאריך ימים עד שיבה, הכל לו כיום אתמול וכחידת יום אתמול; ואם אלפי דברים, מחשבות ורעיונות תתנו לו, עוד אינם אומרים לו כלום ואין הוא מבין על־ידם כלום.

כי אמנם החיים המה חידה סתומה גם אחרי הפתרון; גם הפתרון בעצמו ואפשרות הדבר על־ידינו היא חידה; כי אמנם הדִבור והאֹפן להשיב בעצמנו על מה שנשאל אנו היא חידה; כי אמנם הכל חידה, גם אנו גם חיינו, גם הדורות שעברו כבאים — כי אמנם החיים תמהים על עצמם ושואלים הם על עצמם מראשית עד אחרית; וגם התורה היא רק שואלת, גם משה שאל, גם אלהי הרוחות הוא שואל...

פלוסופיה וחיים

תוכן

לפנות ערב:

מחשבות ותורות

חלק שלישי

לִפְנוֹת עֶרֶב

ליפסיה תרפ״ב

מאמרים

מאת

מיכה יוסף בֶּן גריון

מערכה ג

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כתבי
מיכה יוסף בֶּן גריון
חדשים גם ישנים

מאמרים

*

ה ש

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הצַיָּר וַלְטֶר בּוּהֶי

* * *

הדברים האלה נמצאו רובם בכתב־יד, רק חלק קטן נדפס ב,העתיד׳, ב,פרי ספר׳ (הוצאת ,תושיה׳), ב,הצפירה׳ השבועית וב,התקופה׳. הם נכתבו, כנראה, בעשר השנים האחרונות לחיי המחבר.

הצנועות, הסגורות בבתיהן כאָמות, נערות בני־מקרא פולוניות, שכל אדם חוזה אותנה, גם לפני האירושין והחתונה ואחר־כך, ואם כן יֵרָאה אל עבדיך היא ברכה לבטלה...

ד] ודוקא תהיה החתונה בבית הכלה, ולא בבית־הכנסת, כי אסור לנקבות להִכָּנֵס בתוך בית־הכנסת, ששם ספרי־התורה הקדושים, משום נקבותן, – ואילו אחת מהן תפרש פתאם נדה, ותטמא את בית ה׳ חס ושלום. –

ה] לפנים בקהלות פולין וליטא היו מגלחים (הקראים) במספרים את ראש הכלה, כמו את האשה השבויה... וזה הדבר להם בטעות... ועוד. ואין זה אך רק להתדמות לשכניהם הרבנים בגלות־שער הנשים וכו׳. בחשבם, שבעבור זה יאהבו אותם כאחיהם; ואינם יודעים פסק גאוניהם הגדולים, שהקראים לא מתאחים לעולם...

לכן רבותי הקדושים – מבקש ומתחנן המתַקן התקנות האלה מאת העדה הקראית – תִּפֹּל כמו תפלת עבדכם, חסד אלהים לכל אחיכם בני־מקרא, קהלות העליונות הגדולות והקטנות, וכרתו ברית־אמת מן היום הזה והלאה, לבלתי השחית עוד לבתולות הכלות, ביום חופתן את שער יופי הנשים וכו׳. ותלכנה בשערותיהן, אשר נתן להן הטבע, עד יום מותן...

אור וצללים! צללים ואור! לא תכנסנה נקבות לתוך בתי־אלהים משום נקבותן. ולאידך, אל תשחיתו את שערותיהן, אשר בהן נתברכו מאת הטבע ליופי. שער באשה לאו ערוה היא, רק יופי הטבע ומי יזיד להשחית את אשר יתן ואשר יעניק לנו.

ושמענו מאלה, כי רבים מבני־הקראים היו מקריבים שערות נשותיהם לקרבן קרבת־הרבנים, והם־הם נעצו חרב בבית־המדרש וקראו: הקראים אינם מתאחים לעולם!

חיים פעוטים נתונים לנו במסגרת תקנות הללו לאברי שבט אחד אובד בעניו, שחי בתורתו ובסבל הירושה בין שלומי אמוני ישראל זה עידן ועידנים. ואם תשאלו לאותם שלומי אמוני ישראל גופם, יענו ויאמרו: אין תורה לעם הזה ואין ירושה לו!

היו שרידים משבטי יה לזוללים וסובאים, לאוכלי בשר ולשותי יין. ונגדעה קרן־יעקב להיות אך עובד־אלהים. זנח בית־ישראל. וקמו ועמדו מנהיגי הקהלות והחכמים הגדולים, בראותם, כי הדור פרוץ, לגדור גדר נגד שמחות הוללות הללו. קמו חכמי קלעא, ואחריהם גם חכמי ק״ק גוזליווא וגזרו, שלא לעשות סעודות במילות ··· שלא לעשות סעודות באירושין ··· ושלא לעשות סעודות בחתונות ··· כי אם לְכַבֵּד את הבאים למילה או לאירושין או לחתונה בכוס קטנה של יין ובכף אחת קטנה מחזיקה דבר מתוק מטוגן ··· או לקחת ביצה מבשלת, לכרותה לארבע חתיכות ולתת רבע לכל איש מן הקרואים. —

מקצה אל הקצה. ממאכלי צאן ובקר ומשתיה של כדי יין לעשרות יסתפקו מעתה בכוס קטנה וברבע ביצה מבושלת ··· והעם מחשה ומקבל עליו גזר־דין של התקנות האלה.

אנו מוסיפים לקרֹא:

אנחנו כורתים אמנה וכותבים תקנות, ועל החתום חכמינו ומשכילינו וזקנינו לקיים את כל תוקף התקנות האלה, לבלתי סור ימין ושמאל.

א] מצות המילה היא המצוה הראשונה, עשה אותה אברהם אבינו בביתו ··· ולא בבית־האלהים בבית שם ועבר ··· ולנו, בניו היום בהֲליץ, לקחת מוסר השכל ממנו, לעשות כמעשהו, למול את הבנים בבתי־הוריהם··· ולא בבתי־הכנסת ··· משום לא תגלה ערותך עליו ··· שזה עון פלילי··· ועוד. הפריעה אסורה לנו מן התורה, משום לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו ··· לא תוסיפו על הדבר, אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרע ממנו ··· והפריעה הוספה ממש ··· והעושה אותה, עושה חמס, כי יוסיף כאב על כאב ··· ועוד.

ב] התקנה השנית לאירושין. — האירושין יעשו כמנהג בכתיבת־תנאים של אירושין, בהסכמת תרי הצדדין ··· שלא יהיו האירושין באונס ··· לא מצד המארש ולא מצד המאֹרשה ··· ואחרי כתיבת וחתימת תנאי האירושין וקריאת המארש את ברית הר סיני ··· יתכבדו כל הנמצאים כל אחד ואחד בכוס אחת יין וכף אחת קטנה דבר מָתוק ויברכו את המארש והמאֹרשה במז״ט, וילכו לבתיהם בכבוד, בלי שום סעודה ···

ג] התקנה השלישית לחתונה. — החתונה תעָשה בבית הכלה בלי חפיפת ראש וקריאות: יֵרָאה אל עבדיך פעלך. כי לא כנערות בני מקרא הקרימיות

הקדושה והמדות הנוהגות להתקנת ביניהם, אשר בהם ישתוו ויהיו לאחדים, שלא יהיה שום הבדל ביניהם וכו׳ וכו׳, — והטה לנו חסדו לערוך לפנינו תקנות ישרות ומועילות, אשר בהן ננהיג את עצמנו, לבלתי נטות מהן ימין ושמאל... אשר קבלנון מעכשיו לקיימן, וגם זרעינו יוצאי־חלצינו יתחייבו להנהיג בהן את עצמם וזכרו לא יסוף מזרעם...

ואלה הם דבריו החקוקים על ספר בדיו מעשה אצבעותיו בשם ה׳, ,היום יום ו׳ י״ג סיון תרל״א, לסדר חֻקה אחת יהיה לכם לגר ולאזרח הארץ. חֻקה אחת! הקשיבו לדברי תוכחתי, הטו אזנכם לאמרי פי וישמע אליכם אלהים! אפתחה במשלים פי, אביעה מנהגים מני־קדם, אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו... לא נכחד מבניהם לדור־אחרון, בנים יולדו ויקומו ויספרו לבניהם.

כתוב בתורה מפורש ענין ברית המילה, — וכתוב ה׳ פקד את שרה, — וכתוב ואברהם זקן בא בימים, — וכתוב אחריו, ויוסף אברהם ויקח אשה וגו׳, — וכתוב וישא יעקב את רגליו, — וכתוב וילך איש מבית לוי, — וכתוב ויואל משה לשבת את האיש, — וכתוב ובֹעז עלה השער, — שמונה אלה מקראי־קדש יעידון ויגידון, כי בימי אבותינו הקדושים, אברהם יצחק ויעקב ועמרם ומשה רבינו ובעז הנשיא, לא היו נוהגים לעשות משתה וסעודה במילות וחתונות וכו׳, אם כן מנהג הסעודות, אשר נהגו האחרונים, איננו סבל ירושה מן הכתוב...

רק אחרי־כן, אחרי־כן ,תקנו להם בני־ישראל מנהגים חדשים לקוחים משכניהם, להרבות השמחה כאנשי־דורם בסעודות האירושין... סעודות החתונות... סעודת הנזיר בפולין ובליטא... סעודת האבלים...׳ וַיָּחֶל העם ,לאכול ולשתות ולהשתכר... דודים ורעים, סובאי יין וזוללי בשר... ולמרבה המשתה ולשלומות (חגיגות) אין קֵץ...

הוי גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר, קורא הרב הקראי כנביא ירושלים, הוי גבורים וגו׳, והיה כִנור ונבל, תוף וחליל ויין משתיהם... ואת פועל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו... והנה ששון ושמחה, הָרֹג בקר וְשָׁחֹט צאן... אָכֹל בשר וְשָׁתות יין... כל שלחנות מלאים קיא צואה..

מרבה מרבה גם עם הקראים בסעודות ובחגיגות, מרבה לשתות ולאכול בסעודות שהם עושים לשם מצוה, שסופם — אכילה גסה ושתיה רבה, כה

לך בַּקֵּשׁ לך מקום ללון, בטרם שיעבור היום, ואל תתעכב פה׳. ,ויפול ר׳ שמואל ארצה׳ — הנני מעתיק מלה במלה מהכתב — וישתחוה לפני הרב ויבך ויתחנן לו ויאמר: ,עשה עמי ועם הנשים והילדים האלה, העומדים בחוץ, חסד גדול ונלין רק הלילה הזה אצלך בחצר בית אחד׳ — אנו נזכרים, כי אותו הבית שייך לבני־מקרא ואינו שייך כלל לאותו הרב — ,ומחר אבקש בית במקום אחר, ונלך ונשב שם׳. ויחר אף הרב בו ויאמר לו, להקראי המבקש: ,לך מעלי ואל תעמוד פה אפילו רגע אחד!׳ ויצו עליו את משרתיו ויאמר להם: ,הוציאו את הקראי הזה מעלי והשליכוהו מחוץ לשער החצר׳. — ,מיד קמו המשרתים ויחזיקו בידו וישליכו אותו סחוב והשלך מחוץ לשער החצר׳. סחוב והשלך — מעשה סדום ועמורה בחוצות ירושלים!

לא אאריך ברשמֵי הספור הלאה, איך קם ה׳ לעזרת הקראי ואיך מצא מסלות ללב השופטים והפַּחוֹת, כי ראו צדקת הקראי וצדקת נחלתו, ואיך הושבה הגזלה לבעליה. האגדה תעמוד לימין הצדיק. ואפילו התירוץ, כי עדת הקראים הנושנה נשארה חייבת לעדת הרבנים איזה סך, ובזכות זו קמו והחזיקו בנחלת העזובה, לא יספיק להטעים את דברי המאורע. ואנו, בני־בניו של אותו רב, בושנו ממעשיו. — — —

ג

מימים קדומים לאחרונים. הנה לפנינו תקנות אבן רש״ף לקהל הקראים בהַליץ במדינת גַליציה . . . הפנקס הזה מוכן ומזומן פה קהלה־קדישא הַליץ, שכתוב בו כל דבר אשר יקרה בקהל על דרך הכתוב: כתוב זאת זכרון בספר לדור אחרון! וזה תכתב יד אב״ן רש״ף (אברהם פירקוביץ) עבד כל ישראל. תכתב זאת לדור אחרון, למען ידעו בנים יולדו, יקומו ויספרו גם הם לבניהם . . .

וזה הדבר: אדוננו מורנו ורבינו החכם הקדוש, הזקן והישיש מורה צדק ומרביץ תורה בכל קהלותינו הקדושות העליונות, אשר בגליל קרים יע״א, ובגלילות ליטא ובפולין, עטרת ראשינו הר״ר אברהם, המכונה בשם אבן־רש״ף, בן אדוננו הגביר המרומם, כמע״ר שמואל המשכיל הצדיק והחסיד התמים, נשמתו במרומים, אשר תִּקֵּן תקנות ישרות בעניני הדת

עזרך מקדש ומציון יסעדך׳. ויקבל עליו השליח את מלאכות ה׳ לעמוד לימין קהלתו. ויעניקו לו כסף וזהב להוצאות־הדרך וימסרו לו את שטרי המקנה ואת שטרי החוזה. ,ויעשו מעמד גדול ביניהם ונאספו כלם באחדות, והתנדבו נדבתם כל העדה, כקטן כגדול, העשיר בשורו והדל בתורו. כל איש כפי כהו והשגת־ידו, נתן לדבר־מצוה. וגם מתנות יקרות מסרו בידו, כי יתנן לגדולי ירושלים ואציליה, שיעמדו לימינו בדבר המשפט. ויצא שמואל בטוח בה׳ המושיע, כי לא יזנח אותו זנוח ואת משפטו, משפט צדק. ,ויקח את בניו ובנותיו וכל זרעו עמו, עשרים וארבע נפשות, במספר, ,ויסע עם מחנהו, לבוא ירושלים׳.

ויבוא החכם הקראי הדמשקי הזה עם מחנהו לעיר הקודש בשמיני לחודש אדר, והעיר ריקה מבני־עדתו וחברתו, אין איש יוצא לקראתו ואין איש מודע מאספו הביתה, כי הלא נכרי הוא פה. והוא גם לא ידע, איה רחוב הקראים מאז וחצרם. ויעמדו בשער העיר, וירא והנה איש אחד רבני הולך לדרכו, ויפנה אליו ויאמר לו: ,איה בית הרב הגדול שלכם עתה? הראני נא ביתו בגודל חסדך׳. ויאמר הרבני, כי חשב גם את הזר לרבני: ,בא עמי ואני אַראך בית הרב׳. וילך עמדו שמואל, הוא ומחנהו, ויבואו לפני חצר הרב, ותעמוד המחנה בחצר. והוא, שמואל לבדו, ,נכנס אצל הרב ויתן לו שלום וינשק את ידו בדרך־כבוד, כראוי וכנהוג׳. ויצו לו הרב לשבת, כי לא ידע, כי איש קראי הוא, ויחשבהו לרבני. נפנה הרב ויאמר אחר־זה לַבָּא: ,מי אתה? ומה מלאכתך? ואיזו סחורה הבאת עמך?׳ — רב לעדת ירושלים שואל את איש אורח, הבא בשערי ירושלים, לטיב הסחורה שהביא עמו, — ויען הבא ויאמר: ,אנכי מבני־מקרא מעיר דמשק ובאתי לירושלים לחוג את חג הפסח, ואחר החג אשוב אל מקומי ולארצי דמשק; ועתה אבקש מאת אדוני, שיצוה לאחד ממשרתיו, שיתנו לי בית־מושב להסתופף בו, אני וכל אשר לי׳.

,וכשמוע הרב, כי איש־קראי הוא, חרה אַפּוֹ באיש המביא אותו אליו, ,ויקצוף קצף גדול גם על שמואל, ויאמר לו: ,לך מעלי, כי לא יש לי בית לתת לך, ואני איני מקבל קראים בביתי, אפילו רגע אחד׳. וכשמוע שמואל הקראי את דברי הרב, נשבר לבו בקרבו... ויאמר להרב: ,אנה אלך? אנה אבקש מנוח להסתופף בו אני וביתי?׳ ויאמר לו הרב: ,אני לא אקבל אותך בביתי, לך מעלי... ואל תעמוד פה אפילו רגע אחד...

„באותו הזמן בעונותינו הרבים לא היה בעיר הקדש ירושלים אפילו איש אחד מעדת־בני־מקרא, כי מרוב ענים כלם עזבו את ירושלים והלכו להם לדמשק ולמצרים ולשאר קהלות. — ונשאר בית־הכנסת של העדה הזו סגור וחצרות העדה ריקים, מבלי איש יושב בהם שנים רבות. — ויבאו אחיהם הרבנים וכבשו את החצרות ... ויחלקו להם את החצרות ואת הבתים, איש לפי חלקו, וישבו בם ... והרב הגדול של הרבנים, ראש העדה הגדולה, לקח חלקו את החצר הגדול, שהוא חצר בית־הכנסת, ונאחז בו ... וישב בבית הגדול והמפואר, שהיה בחצר. — עזבו עזבו עובדי אלהים עתיק בעוז ובעקשנות־כתית בלי־גבול את העיר הקדושה, מצודת־דוד, מפני ענים ומרודם; ויקומו אחיהם הגדולים ויחזיקו באשר עזבו.

„ויהי היום והחכם הקראי החשוב הנזכר שוכב בביתו וירא בחלומו, והנה איש זקן בא אליו ומראהו כמלאך־אלהים ויקרא לו ויאמר: שמואל! — שם החכם היה שמואל — ויאמר: הנני. ויאמר לו המלאך: קום מהר ולך־לך לירושלים והצל את בית־הכנסת וחצרות הקדושים מיד הרבנים, כי הצל תציל אותם מידם. — וייקץ שמואל מחלומו, ולא זכר את החלום ולא שם לו לבו, ויאמר בלבבו, הלא חלום הוא והחלומות שוא דבריהם. ויבא אליו עוד האיש הזקן בחלום בלילה השני ויאמר לו: הלא אמרתי אליך בליל אמש, שתקום ותלך לירושלים ותציל את נחלת וירושת אבותיכם מיד הרבנים; ואתה לא שמעת בקולי, ועתה קום מהר ולך־לך לירושלים, ואל תאחר, והצל את חצרות הקדושים מיד הרבנים. והאלהים יהיה עמך בכל אשר תלך ובכל אשר תפנה תצליח!

„וייקץ שמואל מחלומו, וגם בפעם הזאת לא חשב את החלום למאומה ויאמר, הלא דמיון הוא, המחשבות הבל הנה. ויהי בלילה השלישי, ויבוא אליו האיש עוד בחלום ויאמר לו: „קום מהר ולך־לך לירושלים והצל את בית־הכנסת וחצרות הקדושים מיד הרבנים, ואל תתעכב פה אפילו יום אחד; ואם לא תלך במהרה, דע כי מות תמות! „וייקץ שמואל משנתו ויירא, והנה הם דברים קשים ונוראים מאד, ויאמר כי לא דבר ריק הוא.

ויקרא לנשיאי העדה ולכל העם מבני־מקרא אשר בדמשק ויספר להם את דבר החלום אשר חזה ואת דברי הזקן אליו בחלום הלילה, אשר דבר שלש פעמים. ויען כל העם יחדיו כאיש אחד: מה׳ יצא הדבר להציל את הגזלה אשר נגזלנו; ואתה קום ולך, ו„יהי ה׳ עמך, ויהיה בעזרתך, וישלח

והמונם לאין מספר, ומימינם אחיהם הרבנים, שלא אחיהם הם עוד; ואלה, בני הגבירה, אינם מקדשים עוד על־פי ראיה ואוכלים בשר מן הבקר ומן הצאן, בעת שמזבח ה׳ צבאות חרב ואין עוֹלָה ואין זבח קרבן, – והנה נִגַּשׁ נִגַּשׁ אחד מהקהלה הקטנה הזאת, לבנות בית חדש בישראל ולשאת אשה כדת, איך לא יפעם הלב? ואיך לא יגשו ההורים והזקנים של הכתה הבודדה הזאת אל נושא האשה ולא יקראו לו: אחִינו בן־ישראל, זכור גם את דת־אלהים בשעה זו ותן לנו את ידך לעבוד את תורת הנביא! בתום ובאמונה, ולאידך, איך לא יושיט אותו צעיר, שלבו מפַכּה אהבה וחיבה לבתולה מיועדתו, כי תבוא אל אהלו להיות עמו ולחיות עמו לעולם, את היד לאחיו, להִשָּׁבע לאלהים, להשבע, שלא יֵצא אל משפטי הגוים ושלא יַהליף את משפטי התורה, משפטי תורה מורשה לקהלת קודש.

וגם אני נשבעתי אז.

ב

והנה לנו באותו מאסף „ירושלים" גופא דברי „קורות חצר הקראים עם בית־הכנסת שבו, שבפה עיר הקדושה", נעתקו מאת חכם הקראים משה הלוי על־ידי הר׳ צדוק טרבלום; והכניסם מר א. לונץ באוצרו לקורות עדת הקראים בירושלים. ודברים אלה אינם כוללים בעיקר רק קורות עדת הקראים, כי אם גם מכילים ביחד עם זה קורות עדת הרבנים. שנאה בין האחים, שנאה כבושה מאז, והמועט נדחה מפני הרוב . . .

בימים קדמונים היתה „עדת בני מקרא בעיר דמשק עדה גדולה ונכבדה, מספר משפחותיה כשלש מאות והמשים איש, ורובם היו בני אנשי־חיל, יראי־אלהים וחכמים גדולים וגם עשירים גדולים. רבים היו בהם, שהיו מרואי פני הממשלה, והיו משרתים בממשלה באמונה וביושר במלאכת הוצאת המטבעות, וגם היו מזקקים את הכסף והזהב, ובכל משא־ומתן היה להם יד ושם; והיו מתערבים עם המושלים ואילי הארץ, ודבריהם היו נשמעים אצל השופטים והשוטרים, ובכל מעשיהם היו מוצלחים. וגם היו בהם בעלי־אומנות, צורפים ואורגי בגדים יקרים של משי וסוחרים גדולים בכל מיני סחורות". וביניהם אז גם מחבר ספר קראי, נודע בשם, „זקן ונשוא פנים, איש חכם ונבון, תם וישר, והוא איש נכבד והשוב ואחד ממנהיגי העדה ומסוחרי הארץ".

„צריך האדם להתנהג עם אשתו על צד השלום והרחמים והחנינה",
מזהירים פוסקי הקראים, לא פחות מהרבנים, „ולא יַטיל אדם אימתו ביותר
על אשתו, ולא יתנהג עמה על צד אכזריות. והנה הכתוב אומר: גומל
נפשו איש־חסד ועוכר שארו אכזרי, אלא יהיה חבורו עמה מתוך שמחה
ואהבה וחיבה" ... (גן־עדן לר' אהרן השני, סדר נשים, פרק י"ז). וזאת
היא השבועה, שנהגו הקראים להַשָׁבע בעת קדשם את נשותיהם: „בברית
הר סיני ובחוקי הר חורב אני פלוני בן פלוני מארש ומקדש את פלונית
בת פלוני היות לִי לאשה על טהרה וקדושה במוהר, בכתב ובביאה, כדת
משה וישראל הטהורים והקדושים" ... (שם, פט"ז).

לאידך, מאַשֶׁרת הנערה הבתולה סריה בת צדקיה בן נריה האמורה
בכתב הנזכר לפני אותם הזקנים, כי תרצה להנשא לו לחזקיה הנזכר,
ולהיות אשתו וחברתו בטהרה וקדושה ויראה, לשמוע בקולו ולכבדו
ולהוקירו ולעזרו, ולעשות בביתו כל הדברים שבנות־ישראל הכשרות עושות
בבתי בעליהן, ולהתנהג עמו באהבה וחיבה ... ולהיות תחת ממשלתו
ואליו תשוקתה...

סריה הנ"ל מכניסה נכסים אל בעלה חזקיה. והוא מְאַשֵׁר באותו כתב,
כי באו כל הנכסים האלה אל ביתו, ויהיה הכל ברשותו ותחת ידו; וכי
קבל על נפשו, שישמרם ככל אשר לו ולא ישנה מהם מאומה בלי דעת
אשתו ובלא רצונה. — ועוד קבל עליו אחריות כתובה זו, עליו ועל נכסיו
אחריו, בלי אשר יאַבד או יבלה אותה. והתנו ביניהם, שאם חס־ושלום
תצא סריה מן העולם בלי ילד מבעלה, ישיב כל שהביאה עמה אל יורשיה
ממשפחתה. — פה בא סדר דברים הלכתיים ממש.

וגם על־מנת־כן לוקח הנושא את הנשואה — „על מנת שישמור מועדי ה'
בראית הירח ... ובהמצא האביב בארץ־ישראל ... ובלי לאכול בשר בקר
וצאן בירושלים עד יתכן מזבח ה' ... ושלא יצא אל משפטי הגוים להחליף
משפטי התורה" ...

אמנם קשה, גם קשה על היחיד בבני־ברית, שיחד עם האָלה והשבועה,
אשר ישבע לאשת בריתו כי יתאחדו, יחזיק גם בברית עם מנהגי העם
ודרכיו מאז לשמור אותם ולעשותם. אבל יש בזה זכרון־אלהים על יד
מעשי בני־אדם. — —

הנה משמאלם של בני הכתה הדתית הזאת המעטים עדת בני הגוים

מן הקראִים

א

ביום ששי בשבוע, בששה ועשרים יום לחדש שבט, בשנת אלף ושלש מאות ושלשים ותשע שנים למספר יונים, והוא ארבעה אלפים תשפ"ח ליצירה, – קוראים אנו בנוסח כתובה קראית ישנה, אשר נמצאה בגניזה שבקאירה בירת מצרים ונדפסה באחד ממאספי ,ירושלים, של א. לונץ, – ,ביום הזה בא בירושלים עיר הקדש, תבנה במהרה בימינו, חזקיה הבחור הטוב בן בנימין לפני הזקנים החתומים למטה בכתב הזה ויאמר אליהם: היו עלי עֵדים וקנו ממני מעתה, וכִתבו וחִתמו עלי בכל לשון של זכות, שאני אומר לפניכם ואני לא שוגה ... ולא טועה ... ולא מוכרח ... כי אם בתם־לבי ורצוני, שנשאתי וקניתי לי וקדשתי את סריה, הנערה הבתולה בת צדקיה בן נריה, במוהר ובכתב ובביאה, כמצות משה איש האלהים, זכרונו לברכה, וכדת ישראל הטהורים הקדושים... ואני אלביש ואכסה ואכלכל אותה, ואעמיד כל צרכיה וחפציה הראוים לה, כדי כחי והשגת ידי ... ואהיה עמה באמת ובצדק ... באהבה ובחיבה, ולא אתאונן לה ... ולא אאשים ... ולא אגרע אותה שארה כסותה ועונתה, כבני־ישראל הזנים ומפרנסים ומלבישים ומכסים את נשיהם הכשרות ... ועושים כל הראוי להן באמונה וביושר, ...

תום ואמונה! בא אלמוני הבחור בלב רך וענות־חסד לפני הזקנים וראשי־הדת ומעיד לפניהם, כי בתם־לבו וברצונו הגמור הוא נושא ומקדש נערה בתולה פלונית לו לאשה. הוא ילבישה, הוא יכסה אותה ויכלכל אותה ויעמיד כל צרכיה וחפציה הראוים לה, כדי כחו והשגת ידו, ושיהיה עמה באמת ובצדק, באהבה ובחיבה ... תום ואֵמון, דברי אמון! ואנו מאמינים למדַבר ככה. מאמינים אנו לאיש הזה, שלא יעשוק את הבאה עמו בברית ולא יתאונן לה ולא יעשה לה עַולה.

זהו מעט העצבון שהיה בראשון לחג. אבל בליל שבת־קודש, שהוא שני דשבועות, אז לבש הרב שוב את ה,שטריימילי, ואז התחיל להראות לתלמידיו פנים מסבירות קצת ... וישב בראש השלחן כדרכו; ואחר גמר הסעודה, אחרי ברכת־המזון, היה מזַמר בעצמו אתה נגלית וברוך שמך וגו', והיה מזמר זה בניגון נפלא ונעים ... וישב אחר־כך עם קצת אנשים, שנשארו עמו עד אור היום וכו'. וכן בסעודת־שחרית (ביום השני של חג השבועות) ישב הרב עם תלמידיו בשמחה, כדרכו בכל יום טוב. — וכל בני־העיר (שכבר שכחו לגמרי את דבר המתה), שלחו משקאות לכבוד הרב, וחלק הרב (את מתנותיו) בשמחה (לכל המסובים). בסעודה שלישית (של אותו יום החג) אמר הרב תורה; והתחיל מן המקרא ,ויבן ה' אלהים את הצלע'. — ,במוצאי שבת — יסיים רבי נתן — ישבנו עמו, עם רבינו, עד אור היום. וברוך הוא (יתברך), אשר עזרנו גם בעת צרה הזאת, שנפטרה אשתו הראשונה של רבינו וכו', ואף־על־פי־כן לא אבדנו דברי התורה, שהיינו צריכין לקַבל ממנו' ...

ואנו, אין אנו יודעים מה טיבם של דברי־תורה אלה בלי רושם המות שבא באהלינו ובלי יראת־הרוממות מפני חידת המות — — —

לא עברו ימים, באותו זמן בין שבועות לראש־השנה, מוסיף רבי נתן לסַפר בזכרונותיו, נשתדך רבינו זכור לטוב עם אשתו השניה בת עיר ברודי. אחר זה שב לביתו ואמר לתלמידיו בשבת־קודש, שהוא רוצה לסַפר להם ענין נסיעה שלו; וסִפר אז את המעשה על ,זבוב ועכביש' אשר בספורי מעשיותיו; ואף אחד מן החבריה לא הבין, איזו שייכות יש לספור הלז עם דבַר נסיעתו. הוא סִפר אז גם את המעשה מ,הרב ובנו היחיד'. — בחודש אלול חגג הרב חג־הנשואין עם האשה הזאת ואמר, שכל מי שזכה לעמוד על־יד חופה זו מָחלו לו כל עונותיו. — —

עברו ימים. חלה הרב מחלה אנושה, והוא גוסס על מטתו. בנותיו לא היו אז סביבו; וגם אשתו, שבא עמה בברית, לא מלאה לבה להכנס לחדר־המות, לבכות לבעלה, כי אשה שניה היא לו ו,לא היתה לה שום התחברות עמו' — סתירה לחזון ביום החופה. — היא ישבה ובכתה בחדרה לבדה. לא צוה הרב עליה כיהודה הנשיא ולא שמענו עוד על גורלה אחרי מות אישה.

הנותן וברך עליהם ברכת שהחינו ··· (כי באותה שעה, שמכַבדי הרב סובבים אותו ומושיטים לו לדורן כלי־כסף חדשים והוא מברך ברכת־שהחינו, אשתו של המקבל שוכבת בחדר הסמוך על מטה, לא תרד ממנו עוד, אין אנו שומעים כאן). — אחר־כך, סמוך לערב, בעת שכבר החלו להתאסף לתפלת המנחה, נפטרה אשתו הראשונה של הרב ז״ל. ורבינו ז״ל עמד בשעת יציאת־נשמתה. — וסִפר אחר־כך, שכאשר יצאה נשמתה, בעת שעמד שם, בודאי היה לו צער־גדול מאד ובלבול־המוהין, לפי מדרגתו, והוא היה צריך לעשות ולכוֵן מה שהיה צריך לטובתה; אבל השם יתברך עזרו אז מאד, שבעוצם הצער והבלבול פָעל ועשה לטובתה מה שהיה צריך לה. —

והנה תיכף כשנסתלקה האשה הרבנית ועלתה נשמתה למרומים זרזו עצמם מאד אנשי־החבורה הקדושה דק״ק זסלב ועסקו בקבורתה מיד בזריזות נפלאה, ולא התחילו לתבוע שום שכר־קבורה מרבינו זכרונו לברכה, רק סמכו עליו, אם ירצה ליתן להם אחר־כך שכר מה. (מה גדול חסדי האנשים האלה!) והם זרזו עצמם ולקחו מיד את המֵתה וקברוה במהירות גדולה (מהספד דברים לכבוד המתה אשת הרב הגדול גם כן אין אנו שומעים כאן), באפן שהיתה שהות אחר קבורתה לנהוג אבֵלות שעה מועטת (ולקיים אותה מִצוה); ואותה שעה עלה למנין שבעה, כידוע. וזה היה לנו לטובה וישועה גדולה, כי על־ידי זה זכינו לשמוע מפיו הקדוש תורה נפלאה בחג השבועות הזה.

והנה בתחלה נתנו להרב חדר בבית־המדרש להתפלל שם. אך אחר שנסתלקה אשת הרב, צוה שכל תלמידיו יתפללו בביתו, במקום שנסתלקה. וכל ליל־שבועות לא דִבר הרב עם החברים כללי — רק עסק בתורה בשעת סעודה בין מאכל למאכל. ואחר הסעודה ישב ביניהם, והיה נעור בלילה עמהם יחד, ואמר תִקון־ליל־שבועות במהירות ובהתמדה, ולא פנה לשום אדם לדַבֵר דבור בעלמא. — ואחרי שגמר התִקון, שכב מעט לנוח שעה מועטת מאד. ואחר־כך התפלל עם תלמידיו יחד. וכן בסעודת־שחרית ביום הראשון דחג השבועות גם כן לא דִבר עם תלמידיו מאומה, רק עסק כל זמן הסעודה באמירת האידרא רבא בזוהר הקדוש. ובין כל מאכל ומאכל אמר את האידרא בקול נעים ונפלא מאד ··· ואחר־כך אמר דבר נאה ונכתב במקום אחר. — — — —

הנערה אתנו תצא· ענו האם והאב לאמר: הלא נותנים לפי מדת חכמים לבתולה שנים־עשר חודש, תשב אתנו עוד שנה· אמרו השליחים: אל נא תאחרו זמן הנשואין, דבַר רבנו אתנו· ראו ההורים, שמהשם יצא הדבר והסכימו גם לזאת· אולם הרב לא חפץ להתבטל מלמודו, שב לבית־מדרשו והאֵם והבת נסעו עם שליחי ,המגיד' לקרית מושבו ויחוגו שם חג החתונה ברוב עם· ככלות שבעה ימי המשתה שבה אֵם הכלה לביתה בחדוה והילדה, היא הכלה, נשארה בבית הרב·

בלילה אחד שכבה הנערה ותחלום, שהיא נכנסה לטרקלין גדול והנה יושבים בהיכל זקנים נשואי פנים כחצי גורן עגולה ודנים את אשה בן הרב לקחתו ממנה· חגרה עוז, נגשה לפני בעלי הסנהדרין והֵחלה לטעון לפניהם בזכותו: ותיקץ והנה חלום ולא סִפרה לשום אדם דבַר החלום· בלילה השני נשנה חלומה וראתה את המראה מתמול· וכן היה גם בלילה השלישי· ראו הדיינים שטענות הנערה נכוחות, האריכו את חיי אישה לשתים־עשרה שנה, והיה הדבר לה למתנה ממרומים· כאשר השכימה בבקר ונכנסה להדר, קם חמיה מכסאו, הִלל מעשיה ויברך אותה· כעבור שתים־עשרה שנה שבק רבי אברהם חיים ואלמנתו עוד צעירה לימים· שלח רב אחד נודע לדַבר בה· ויחלום הציר והנה עובר לפני טירה נאה והרב המת עומד לפניה ושתי ידיו פרושות על הגג וקורא בקול: מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו להִכנס בטרקלין שלי! וייקץ ויבן, עד היכן הדברים מגיעים·

ה

זווג ראשון וזווג שני בחיי רב

הנני מעתיק איזה קטעים מספר ימי הרנ"ת, שבו יסופר מענין התקרבות מורינו הצדיק וכו' הר"ר נתן זלל"ה אל רבנו הקדוש אור האורות וכו' הרב רבנו נחמן זצוק"ל והעתים אשר עבר עליו, מיום התקרבותו ז"ל אליו עד יום הסתלקותו ז"ל וכו'·

בקטע הלז יסופר על מות אשתו הראשונה של הרב הפלאי ומהלך הדברים אז בין החברים·

ביום חמישי ערב חג השבועות שמע התלמיד רבי נתן מפי רבו עניני־תורה וכו'· גם הביאו לו להרב מעיר אחת כלי־כסף חדשים, ולקחם מיד

(הנערה) מונעת ממנו חפצו··· וכמה פעמים היה קרוב הדבר לצאת חס־ושלום אל הפועל· — הכל היה כאש בנעורת··· פעמים רבות לא היה בבית שום אדם זולתה··· הוריה גם לא היו רגילים לבוא הביתה· כי היו יושבים בחנותם בשוק; כל היום היו טרודים במחיָתם··· ואם לא היה השם יתברך נותן לו· ליעב״ץ· כֹּח עצום להתגבר על יצרו הנלהב··· כמעט כָּפה אותו לעשות צרכיו··· לולי חסדי ה׳ כי רבו עליו לעמוד בנסיון הזה· נפלא מכל הנסיונות (מי יודע· מה עשה השטן לו)· הוא· המסַפר· היה איש בכל תוקף כחו ויצרו· בת יפה ונעימה נצבת לנגדו ומראה לו בכל פעם עיניי חיבה וקִרבה ··· קרובה היתה לו נערה זו ובת־משפחתו· היא נתאלמנה זה ימים· פנויה היתה וילדה רכה· ואולי טהורה היתה או היתה מטהרת את עצמה· אם היה רוצה בכך··· הוא היה גם בטוח בה· שאם היה חפץ למַלא תאותו וחפצו בה· שלא תגלה את סודו (ולא תגיד לאיש כי נגש אליה)· והוא כבש (עם־כל־זה) את יצרו· המית את חומו והסכים להרוג את יצרו· לבו חלל ולא מלא תאותו· להטא עם בת קרובו (דף פ״ב· פ״ג)·

,ובָרוך ה׳ — יסיים בעל הזכרונות· לאמר — שנצלתי מאֵש להבה· בשכר זה אתנצל אני וצאצאי עד עולם מאִשו של יצר־הרע ומאִשה של גיהנם· אשרי אדם עוז לו בו· רגלי חסידיו ישמור״·

ד

בת חכם

מחבר ספר ,משנת חכמים׳ — מְסַפר בעל ה,שבחים׳ — היה עוסק בתורה כל הימים לרבות הלילות· אשתו היתה צופיה הליכות הבית ותדאג למזון ולמחיה· להם בת אחת כבת שתים־עשרה שנה· בימים ההם חי רב החסידים הנודע בשם ה,מגיד הגדול׳· ולו בן חשוב ושמו אברהם; ותמת עליו בעלת־בריתו בנעוריו וגם הוא היה קרוא לשמי־מרומים· ותנח הרוח על אביו לשלוח שני שליחים לזַוֵג את הנערה האמורה לבנו· המה באו לעיר הרחוקה ויציעו את הענין לפני אֵם הַילדה· והיא גם לא שמעה את שם הרב מעולם ויהי הדבר לתִמהון בעיניה· כי הרבו לדַבר על לבה שלחה אחרי בעלה לבית־המדרש ותאמר: כטוב בעיניו יעשה· והוא הסכים לדבר וימהרו אחרי סופר· לכתוב את התנאים במזל־טוב· עוד הסופר יושב לפני הגויל וקסת הסופר בידו אמרו השליחים: כתבו על הרב כטוב בעיניכם· רק

הדבר לשבת על כסא הרבנות דעיר עמדין – היא, האשה הזו, השתדלה בדבר הזה בכל נפשה – גמלה אתי חסד הרבה ועם אשתי עליה השלום. חיבה יתרה הראתה לכל בני־ביתי והתנהגה עמנו באחוה וקִרבה עצמית, (דף נ"ח).

ננסה להעתיק לנו את המאורע הזה ללשוננו אנו. ובאמת גם בלשונו המאובנה של יעב"ץ הנה מובלטת דַיָה קרבת נפש אשה זו, שדבקה לאהבה בבן רב ומורה, וזכרה לו רגשי נעוריה, גם כאשר כבר בא בברית עם אשה אחרת וילדה לו.

הנערה היתה בת איש נדיב ועשיר וגם יודע־תורה, איש עושה חסד עם הבריות ושמו נודע בשערים. היא למדה שפת הארץ, השכילה בדברי מדע ותבונה, לא כדרך הבנות בימים ההם. רבות מחשבות בלבה, ואין איש כגילה בעירתה להתרועע אתו... והנה בא לאתרא בן גאון ורב בעמו, וגם הוא מושלם ותורני היה ואיש מתרגש לרוב, אם גם בלי לב רחב ובלי טוהר שבלב. – ויבוא הצעיר בחברת בית־אביה. ראתה אותו הנערה המשכלת ותחשק נפשה בו. גם הוריה אמרו לַדבק טוב ויתחננו ויבקשו את הגר הצעיר, כי יפרוש כנפיו על בתם. בקשו לבנות לו בית ולשכלל מַעמדו. גם הנער נטה בחִבו אחרי דבַר הברית. וישב הרב הזקן מדרכו ויאמר: אין משפחה שאין בה דופי מתדבקת במשפחה בה שמץ דופי... אין שואלים ללבָבות. בונה בן־אדם חַיָץ לעצמו וסוגר עליו את דרך־החיים. אולם בת־ישראל ידעה לאהוב ולהוקיר בחיר־נעוריה עד יום מותה. יהי זִכרה חָרות.

אנו מוסיפים לגולל בדפי הזכרונות האלה.

הרב הצעיר יעב"ץ בא בדרכו לעיר פרָג הבירה, בימים ש,היה אז האֵיבישיצֶר אצל רוב היהודים בתכלית השפלות', ויתאכסן בבית דודו עליו השלום; ושם נעשה לו נסיון, ביחוד בעניני־הנפש... נסיון מעין נסיונו של יוסף הצדיק ועוד בקצת יתר. – היה אז (יעב"ץ המסַפר) בחור רך בשנים בכל תוקף חומו... וזמן רב עבר עליו שנפרש מביתו. והיה רעב אחרי אשה. ושם (בבית דודו) נזדמנה לו נערה פנויה. ילדה יפַת־תאר מאד... קרובתו בת־דודו מתיחדת עמו בכל יום... והיא העֵזה פניה להראות לו חיבה יתרה ולהתקרב אליו... כמעט נשקה לו... גם בהיותו שוכב במטה נִגשה היא (בכל פעם) לכסותו היטב במצע, כלומר, דרך חיבת־קרובה... ובאמת, אם היה שומע לעצת־יצרו, לא היתה

ג

שתי נשים בחיי יעקב עמדין

„באמצע החֹרף של שנת תע״ד — יספר הגאון יעב״ץ בזכרונותיו, נקובים בשם „מגילת ספר״ — נסע אבי זכור לטוב ללונדון, לשבת שם איזה שבועות, ואותנו בני־ביתו שלה בספינה דרך ים לעיר עמדין. ישבנו שם כגֵרים עד אחר הפסח. ובני העיר הקטנה הזו עשו לנו כבוד והסבו לנו נחת־רוח כפי יכלתם. התורני מר עמדין, עליו השלום, רצה לתת לי את בתו לאשה. הנערה היתה מלומדת ומשכלת, לא היתה דוגמתה בכל ארץ אשכנז... אביה בקש להפריז לי סך גדול לנֵדה, כי היה עשיר מופלג מאד וגם בעל־תורה. גם בתו חושקת היתה להתדבק בתורה וביחוס... אך מטעם ידוע במשפחת האיש הזה, נמנע אדוני מורי ואבי, בשובו מדרכו, להתרצות אל הברית ולוֹמר לדבק טוב... והיה הדבר נסיון גדול מצדי... כבר הייתי בר־דעת ויודע לשקול הדברים במאזני בהינה נכונה... לא נעלם ממני, שהיה הקשר הזה שדוך הגון מאד בעדי, שדוך לא נמצא כמוהו, מצד הקרן והעשירות גם־יחד. היה נראה לכֹּל, שזאת דרך ישרה לפני; בנקל הייתי יכול לבוא עַל ידי הקִשור הזה לתכלית השלמות... וגם ידעתי היטב, שאדוני מורי אבי לֹא היה בידו לתת לי מאומה לנֵדה. די היה בעדו לְהַפקיע את עצמו ואת בני־ביתו הנעים ונדים ואינם יודעים מקום לשבת. לאידך, היה מר עמדין ובני־ביתו מחבבים אותי מאד ומפצירים בי להפיק זממם. עם־כל־זה, אם היתה דעתי נוטה לכך, שלא להניח דבר הגון זה, לא בקשתי לצַעֵר את אבא מורי הלילה. — אותו פגם־המשפחה לא היה אמנם שקול כל־כך להתרחק עַל־ידו, כי לא היה פסול בעֶצם חס־ושלום; וכבר דבקו כל גדולי קציני אשכנז במשפחה ההיא, משפחת עמדין, משפחה גברה ידה במעלת החסד והגדולה. ידעתי גם ידעתי, כי לא בכל יומא מתרחש שִׁדוך כזה. — ואני לא גליתי אף מה שבלבי ונכנעתי לקבל מאהבה הסכמת אדוני מורי אבי זכור לטוב, והחלטתי, שזה השדוך אינו מהַשֵׁם, שלא נועדה נערה זו לבת־זוגי, כי לגדולה מזו הייתי מתוקן בענין זווג מצד משפחה.

„אך הנה אחרי ימים יום צר ומצוק מצאני. בקשתי לי עדה לכַהן בה בתור רב. ואותה האשה החשובה, אשר חשקה נפשה בי אז, ולא עלתה בידה להפיק זממה, היתה מוכנה עם־כל־זה להיטיב עמדי... ויהי כאשר זימן השם

ויקם יהודה בבֹקר ויספר את דבר החלום לאביו ולאמו ולא האמינו בזה. ימי אלול באו, השנה היתה שנת ה׳ אלפים שלש מאות וארבעים ותשע ליצירה. ויצא יהודה ואמו בספינה לעֵבר אנקונה ויתמהמהו בדרך בויניציה. שם באו דברים בין אֵם הנערה ובין אחותה אֵם אסתר על־אודות החתון ותבאנה לידי גמר בקשר־הארוסין ב,תקיעת־כף׳ וב,קבלת־קנין׳ והשמחה בין בעלי־המשפחה רבה היתה. אחרי איזו שעות הופיעה הכלה לבושה במלבושים מאותו הצבע שראה הנער לפני זמן על יריעת הקיר בחָזון; והנערה באמת יפה בבנות היתה, משכלת ובעלת־חן. ויגל לב החתן וישש ויאמר: נתקיים בי ,מצא אשה מצא טוב׳.

עברה שנה ויבוא קיץ. הגיע תור הנשואין. קרא יהודה לאוהביו ולקרוביו לָחֹג עמו חג החתונה, ויבוא עם בני משפחתו לויניציה שמחים וטובי־לב. אבל בבואם שמה מצאו את הכלה שוכבת על ערש־דוי. בראשית אמרו בני־הבית, כי אין רע ופחד ועוד מעט ורפואה תהיה לה. אבל מיום ליום גבר עליה החלי ויאמרו נואש לחייה. ו,לב הנערה כלב האריה ולא נבהלה׳ למראה מר המות. ביום אחד בבֹקר – ערב שבת היה – קראה הכלה לֶחתן יהודה לדבר עמו. ובבואו החדרה ויקרב אליה, חבקה ונשקה לו ואמרה: ,ידעתי, כי זה עזות־מצח הוא, אבל אלהים יודע, כי בשנת הארוסין לא נגענו זה בזה אפילו באצבע קטנה, ועתה בפרק המיתה רשות־מות נתונה לי; לא זכיתי להיות רעיה לך, כך נגזר עלי במרום. ה׳ את רצונו יעשה. הַזְמֵן לחכם אחד, למען אתוַדה׳. וַתֵּפן הנערה פניה אל הקיר ותבך . . .

אחרי שעה בא הכם העיר, ותתוַדה הבתולה לפני אלהי הנשמות על חטאים ועוונות ופשעים, לפי המנהג והחוק. הוריה ואֵם החתן אָצלו לה ברכה לחיי־עד. עבר יום השבת בעצבון ובתמהון, ובצאת מלכת־השבת ופנתה מקומה לימי־החול, הוציאה הנערה את נשמתה. ויובילוה ב,הכנסת־כלה׳ לבית־מועד. ויגדל הבכי בבית ומחוץ; וכל יודעיה ומכיריה אָנו לה. ,תיכף לקבורתה׳ קָמו על יהודה ועל אמו קרובי הנערה ויאמרו: ,הנה אחותה רחל הבאה אחריה טובה כמוה, כהֵמתה, למה נגרע, לבלתי הַתמיד בקורבה ולקבל תנחומין׳. ויפצרו בחתן עד בוש. גם אמו אמרה לַדֶבק טוב. לקח החתן רשות גם מאביו ונתרצה לַדבר ויבוא עם רחל אחות אסתר בברית. כה נתקיים דבר החלום עד גמירא. –

בְנֵי המומר, כאמור, היו נאמנים לתורת היהדות ושומרים את המנהגים, שֵם האחד היה אברהם ושם השני אפרים, הם באו לבית־הכנסת בכל יום להתפלל, תפילין בראשיהם וטליתות עליהם. איש לא הקל כבודם ולא סגר בפניהם את השער לה׳. רק שאלה אחת העסיקה את הרב דמתא, רבי נפתלי הירץ, כי יִקָראו האַחים לעלות לתורה, אם ישאו עליהם שֵם אביהם ויאָמֵר: עמוד אברהם, עמוד אפרים בני שניאור, או יקראו אותם סתם. סוף־סוף פנה שניאור עורף לדתו, ואיך ישאו את שמו בעדת אֵל? פנה אותו רב בשאלה זו אל שני גדולי ישראל, אל מהר״ם פדובה ואל הרב הגאון רבי אליהו הלוי בקושטא: ילַמדוּ רבֵי הגולה, מה לעשות בזה, ואיך להתנהג? ותנח רוח על הרב מהר״ם וַיָשב, שאם גם שניאור בר אפרים „מדומה בין הנכרים, מחשבתו נכרת מתוך מעשיו, „וראוי לקרבו׳ –

והנוצרים לא חדלו לצעֵר את בן־בריתם, העלילו עליו, התנפלו על ביתו ויסבו לו הרבה צער. באחרית ימיו „מת בתשובה׳. אז עזבו בניו את העיר ויצאו לפרָג הבירה, ו„שמה דרו עד יום מותם . . .׳

ב

קיום חלום

אחרי מות אחי יהודה אריה ממודינא ועלה עליו הכורת – יְסַפֵר בעל „חיי יהודה׳ בקורות ימי חייו – דברה אמו אליו יום יום לאמר: „לו הקשבת למצותי ותנחמני מן דאגתי, קח לך את בת־אחותי היא אסתר לאשה, כי ישרה בעיני, בקרובי אֶקָדֵש ובביתנו ישכון שלום׳. – כדברים האלה דִברה גם באזני בעלה ותבקש אותו, כי יֵאות גם הוא לדברי־הברית. היא הריצה מכתב גם לאחותה בדבר הזה; אף היא תשיב אמריה, שיעמוד הדבר. – ויהודה אריה בעל־דמיון היה ובעל־לב ויתאַו לראות בחָזון את האשה היעודה לו ממרומים, להיות בת־זוגו. ויעש שאלת־חלום „בתפלה ובלי השבעה׳ ויחכה למוצא הדבר . . . ויהי בלילה והוא שוכב על מטתו וישן „והנה זקן אחד אוחז בידו ויביאהו לפני קיר אחד, אשר עליו היתה תבנית מצוירה ופרוכת פרושה עליה. הרים הזקן את המַסוה והנה הופיע ציור נערה אחת מפיקה הוד בצביון מלבושיה. – זו היתה תבנית הנערה אסתר בת דודתו. – עוד עיני העלם מביטות בה, והנה נשתנתה הצורה, חלפה ועברה, וצורה של נערה אחרת התנוססה על הקיר ולא ידע מי היא?׳ – –

רומנים נושנים

א

באִשה

במאה השלישית לאלף הששי — יסַפר הסופר התולדתי יקותיאל גרינוַלד בספרו „קורות התורה והאמונה בהונגריה" — חי בעיר אובין איש עברי ושמו שניאור ברבי אפרים, והוא מחשובי הקהלה, איש נודע בעמו וקרוב למלכות, ולו אשה ובנים. ויהי היום וירא אשה נכריה נאה ביותר, „רוח שטות נכנסה בלבו, ויחשק לבבו בה לאהבה. שכח אשת־נעוריו ובניו שילדה לו והלך ודבק בבת אֵל נֵכר. וכאשר נודע הדבר בעיר, קצפו עליו ראשי העדה ודַייניה ובקשו לענשו כפי מדת „העונש בימים ההם, ויגמרו אֹמר „לגלח את זקנו, ולשימו לשמצה לעין כל. אמר שניאור גם הוא „להציל נפשו מהבושה, „ויעזוב את עמו ואת אלהיו, נכנס אל תחת כנפי האמונה הנוצרית וקבל גם שֵׁם חדש. אשתו ובניו נשארו בדת היהדות.

ושניאור גם אחרי אשר המיר את דתו לא בָזה תורת ישראל ולֹא הֵצר לבני עמו, אדרבה, דאג לטובתם והיה להם לשתדלן ועמד בכל פעם לימינם. נִחרו בו חבריו הנוצרים, רבים מהם בזוהו וקללוהו, ויש שאמרו גם להכותו נפש על מעשיו אלה; והוא לא „שִׁנָה טעמו, ולא נזר מבני אחיו לפנים. כל קהלה וקהלה עברית, בצר לה ודבר לה עם הרשות, פנתה אל אותו מומר; והוא יגע ועמל, עדי הסיר כל עלילה וגזרה קשה מעל בני יהודה. לפני חג פסח אחד השתרגה על צואר היהדות בגליל זה „עלילת־דם, ויאמרו להרוג ולשרוף את כל זרע יעקב; והוא לא נח ולא שקט, עד שעלתה לו לברר את עצם הדבר. „נהרג המלשין ועם היהודים נִצלו, — רגיל היה שניאור בר אפרים גם לחַלק צדקה לעניים יהודים בכל יום ערב־שבת. אבר נחתך מעַמו ומשבטו, והוא חש בצערם ומשתתף בהֶלקם.

כה נִתחנך נער רך׳ שנִבאו לו עתידות בתורה ובהלכה׳ ולא נראית יד דופקת על החלונות ולא נשמעה בת־קול האומרת: אוי רבנים ודַייני ארצות׳ פִּתחו גם מסכת סנהדרין וראו עַד כמה כוַנתם למשנת הסופרים ותורתם׳ גם אותו רב וגדול בעל „מראה כהן" לא מחה נגד זה׳ לא קם על רגליו לקרא: יבוא בעל־מחשבות׳ בורא האדם בצלם דמות תבניתו ויפָּרע מכם!

אינו דורש את הנפש, כי אם הכנעת הנפש. שופך דם האדם מעליב את הבריאה, מעליב את היוצר; בושה החַמה אז וחפרה הארץ, ואָנו ואבלו אראלים וקוראים: עשו אותנו פלסתר, הכל יחזור לתֹהו ובֹהו!

אחרי דור הסופרים קמו התנאים, אחריהם האמוראים, אחריהם רבני סבוראי, הגאונים מסדרי ההלכות והפוסקים. עמלו בתורה ובדברי־חכמים והוסיפו בה להָקל או להחמיר. רָבו הפלפולים לשם ,חדוד' ועיון ורָבו גם השאלות לדין ולמעשה, הבדילו בין דיני־שמיא לדיני ארעא, בין עיקרים ובין טפלים, בין יסודות ועליות. כל רַב ודַיָן בעירו הוא כַּכֹּהן וכסופר בַימים שלפנים. מטַמאים ומטַהרים, אוסרים ומתירים, פוסלים ומכשירים. מסר שוכן־מרומים את תורתו לשומרי־המפתחות. מי יאמר לבר־נש: עד פה תבוא ולא תוסיף!

כתוב בספר ,חוט המשולש', שהיתה יכולת ביד בית־דין של ,ועד ארבע ארצות', שנמסרה להם הנהגת קהלות ישראל, לשפוט וליַסר כל משחית ומכַלה מבני עמנו. בידם היה גם שבט־מוסר ליַסר את המוסר והולך רכיל, אשר הזיק לבני־עירו בשוט לשונו. —

ומְסַפֵּר הגאון בעל ,חתם סופר', ש,הוא בעצמו היה באותו מעמד', כאשר דָנו בבית־דין של קהלה אחת מוסר אחד.

הוא, המסַפֵּר, היה נער כבן שלש־עשרה. והרב הגדול בעל ספר ,מראה כהן', שהיה אחד מראשי־ועד־ארבע־הארצות, הוליך אותו עִמו, בהיותו בדרך, כדי להשתעשע עמו בדברי־תורה. באו הרב והנער לעיר ברודי, עיר החופש, והובילו אותם אז לחדר גדול, ששָם היה מקום־הועד ומושב הבית־דין. יום דין היה! דַייני העיר ישבו בראש השלחן, והאורחים ישבו בצדם. ,איש זקן בעל צורה וקומה מגודלי הוזמן היום לדין. וכי נפתחה הדלת ונכנס לַחדר, חשב הרב האורח, בעל ,מראה כהן', שהוא איש תלמיד־חכם ונכבד, ועמד מכסאו ,לכבודו', לקיים מצות והדרת פני זקן. רמזו לו לחדול מזה. כי האיש נשוא־הפנים ,מוסר' היה ודָנו אותו על מעשיו. — אחרי גבית־עדות ושקלא־וטריא יצא הנאשם חייב בדינו. במהירות רבה נעשה הדבר. מהשקלא־וטריא נראה שהיו כאן איזה צדדים לזכות. אבל לא לָנו את הדין. לא אמרו להנשפט: צֵו לביתך! מיד אחר שנתחייב אותו זקן ,הוליכו אותו שלוחי־בית־דין לחדר מיוחד וחנקו אותו, למען ישמעו ויראו ולא יזידון'. —

נוצרים. בערב־שבת בעוד יום באו אל עבר נהר דונא, העובר לפני אותה עיר; נשברו אופני העגלות ואנוסים היו לתקנם ושָהו עד הערב. – כעבור שני האחים את המעבר כבר התקדש ליל השבת. המה באו אל שער העיר, והעברים כבר עוזבים את בתי־הכנסיות בכלות התפלה לאלהי השבת. ראו אנשי העֵדה, כי האורחים חללו את ליל המנוחה, לא שאלו בשלומם. בבקר לא הניחו אותם להִכּנס ל,בתי־האלהים', קמו ו,הבדילו אותם מתוך הקהל'. בראשון לשבוע העמידו עליהם, על האורחים, בית־דין; ואלה גזרו עליהם שיצומו שבעה שבועות ויום אחד, חמשים ימים רצופים; ובעבור ימי התעניות הקשים האלה יצומו עוד שנים־עשר חדש שלשה ימים בכל חדש, שני וחמשי ושני, שלשים וששה ימי צום אלה יהיה נגד שלשים ושש כריתות שבתורה...

ד
בעלית בית־דין

דיני־ממונות הכל מלמדין זכות והובה ודיני־נפשות הכל מלמדין זכות ואין מלמדין חובה... דיני־ממונות המלמד חובה מלמד זכות, המלמד זכות חוזר ומלמד חובה; אבל בדיני־נפשות המלמד חובה יכול לחזור בו וללַמד זכות; אבל מי שלִמד זכות אינו יכול לחזור בו וללמד חובה... בודקין לנפשות. סנהדרין הדָנה אחת לשבעים שנה נקראת חבלנית... מי שנברא בצלם, יד האדם לא תהיה בו להמיתו. אחריות הדין ועומק הדין מי ישורנו!

היו מַכניסין עֵדי־נפשות לבית־דין והיו מאיימין עליהם לאמר: שמא משמועה שמעתם, שמא בעיניכם לא ראיתם ואת אשר תאמרו ותגידו הגיע לכם רק עַד מפי עֵד; שמא ראיתם וטעיתם, שמא לא כונתם כראוי וכל עדותכם רק בת־השערה היא. שמא טינא בלבכם, שמא מחליפים אתם חשד במעשה, שמא חלום בהקיץ חזיתם ושמא נכשלתם גם אתם. הוי יודעין, שלא כדיני־ממונות דיני־נפשות: בדיני־ממונות אדם נותן מָמון כופר טעותו ומתכפר, אבל אוי לו למי, שטעה והגיד לשוא בדיני־נפשות, דם הנאשם ודם זרעו וזרע זרעו תלוים בו בעֵד ורָבץ בו חטאו כל הימים. כל המאַבד נפש אחת, מעלים עליו כאילו אִבד עולם מלא! מי אתה בן־אדם ואיך יעלה זדון בלבך להאשים את חברך ולעקור חייו. גם אלהים

נביא וגואל, שקם אז לישראל בגלות ספרד. בן חמש ועשרים שנה היה הנביא, והוא עניו ושפל רוח – ובתורה לא למד הרבה ולא היה יודע לשון־הקודש; ונִגלה אליו אליהו התשבי וכד שמן המשחה בידו וישפכו על ראשו וימשחהו ויאמר: לך אל בני ישראל וכזה תדבר: בניסן הבא יהיו לכם אותות ומופתים ונגאלתם! ותנח עליו רוח ה׳ וידע לדַבֵּר צַחות בלשון עֵבר. שלח אחריו המלך ויבוא לפניו וידבר עמו, והנה כסהו הענן, ושמעו מלאך מֵשיח עמו מתוך הענן. ויעש הנביא אותות ומופתים גדולים. אמר המלך: ננסה אותו גם באֵש, לדעת אם נביא־אמת הוא. מיד צוה להסיק כבשן שלשה ימים ושלשה לילות. השליכו את המנבא למדורה, ולא נגעה בו ויצא ממנה שמח וטוב לב.

על הנביא ההוא העידו גם אברהם העברי, גם משה בן עמרם. גם המקדש לישמעאלים, העומד על יסוד משכן שלמה, נעל בימיו את דלתותיו ועדיין לא נפתחו.

ויהי היום קָמו על המתנבא החכמים והסופרים בעירו וישבו על כסאות המשפט לדון אותו. אמרו לו: תן לנו מופת כי שליח אלהים אתה; ואם לא תעשה כזה, דע כי מות תמות! ענה הוא ואמר: אם לא יתנו לי מן השמים מה אתן לכם? רצו הדיינים לפסוק עליו מיתה. ואביו ואמו של הנביא בוכים על פתח האהל...

ג

מחללי שבת

היהודים בקרית עסטרגום אשר בהונגריה המדינה – קורא אני בספר ,קורות התורה והאמונה בהונגריה׳ מאת יקותיאל יהודה גרינוַלד – החזיקו במצות בימי־קדם והיו שומרי שבת כהלכתה ומקנאים קנאת השבת. אין אף אחד בהם עובר על פקודי האלהים וסעיפי הדינים ואין מי מהם עובר גם על נדנוד קל. הפיץ אֵל שדי, ה׳ צבאות שמו, את בני שבטי־יעקב בין גויי הארצות ומשפחות האדמה. קנאת הדת שוררת בכל הגבולות, פוסקים, משמתים, מחרימים ועונשים.

בשנת ד׳ אלפים ותת״ק בערך נסעו שני יהודים מרֶינשבורג, רבי אברהם ברבי חייא ואחיו רבי יעקב ברבי הייא, עם עגלות טעונות סחורה מארץ רוסיה ואמרו להביאן לעיר ההיא. מנהלי העגלות היו שכירים

רואים. התפלאו המלך ועבדיו על כֹּח מעשיו, ויאמרו: אין מְכַשֵּׁף יותר גדול בעולם מזה.

אף הוא, דוד, הלך בו ביום ממדינת המלך לעיר מולדתו עֲמדיה. מהלך עשרים יום הלך ביום אחד בכחו של שם־המפורש והגיד לבני־שבטו את אשר קרהו. וישתוממו כלם על רוב חכמתו.

נתיָרא מלך פרס מדוד אל רואי המשיח וישלח מלאכים אל מושל בגדד לדבר עם ראש־הגולה ועם ראשי־הישיבות למנוע את בן־עמם מלהניע את לב ישראל; ואם לא יאבו לשמוע לו, יתן צַו להרוג את כל היהודים אשר בארצו. היתה עת צרה לקהלות העברים אשר בפרס; ואף הם שלחו כתבים אל ראשי־הגולה ואל ראשי־הקהלות לאמר: למה נמות לעינים גם אנחנו וטפנו? מנעו את האיש היושב אצלכם ממשיחתו ולא יִשָּׁפֵך דם נקי. הזדיינו גדולי האומה וראשי הבית־דין, הזמינו את דוד לפניהם ואמרו לו: דע לך, כי לא הגיע עוד זמן הגאולה; לא ברוח יגבור אדם, חדַל לדבר באזני העם, כי שלוח אתה, ואם לא, מנודה תהיה לבית־ישראל! לא נכנע אל רואי להם ולא שמע לעצת הזקנים והחורים. היה בימים ההם מושל אחד, ושמו בן אלדין, והוא נכנע למלך פרס, ובקש למצוא חן בעיניו. מה עשה? שלח וקרא לחָמיו של דוד אל רואי. שחד אותו בעשרת אלפים זהובים. ויבוא הלז בסתר אל בית המשיח והוא ישן על מטתו, ויקם עליו ויהרגהו נפש. כה נתבטלה עצת הגואל. ואחרי שפיסו את המלך במאה דינרי זהב שככה חמתו ותשקוט הארץ.

חותן הגואל, אבי האשה אשר נתן לו, קם על שארו ובשרו וימיתהו חרש. ידו נגאלה בדם ועשרת אלפים שקלי זהב שם בכיסו הלך זדון לבבו. ולא נזדעזעה ארץ בבל על הזון־דמים זה, ואף לא אחד מסופרי הזכרונות אשר לנו הרשיע את קין הלז, ולא הציבו לו מצבת־קלון!

ב

הנביא משנבר״ש

לפי „בית־המדרש", חדר ששי

ויהי בשנת אלף ושלש מאות וחמש ועשרים לחרבן בית־האלהים אשר בירושלים עיר הצדקה הגיעה מגלת־ספר לשבט היהודים אשר בקורפו, כתיבה מחכם נודע בשֵׁם (הוא חסדאי קרשקש בעל „אור ה'") ומעידה על

מספרי זכרון

א

מותו של גואל

בספר מסעות, של רבי בנימין בר יונה מטודילו, שהלך ובא ותָר ארצות רבות ורחוקות, ובכל מקום שבא כתב את הדברים, שראה ושמע מפי אנשי־אמת, אנו קוראים דבר מאורע רב, שקרה בגואל אחד, שקם לבני ישׂראל להַתיר חרצֻבות הגלות ולבנות בית לעמו, ואחריתו רעה וכלימה גם יחד, כלימת נצח. — — —

שם הגואל היה דוד אל רואי, עיר מולדתו עמדיה, והוא היה לומד לפני ראש־הגולה מר חסדאי ולפני ראש־הישיבה עלי גאון. גדול היה דוד בתורת משה ובהלכה ובתלמוד, הוא ידע לשון ישמעאל, בקי היה בספרי החרטומים והמכשפים וכל חכמה חיצונית לא נעלמה ממנו. ויהי היום ועלה בדעתו להרים יד במלך פרס, לקבץ שרידי עמו היושבים בהרים ולצאת ולהלחם בגוים ולתפוש את ירושלים מידי זרים. הוא עשה אותות לעיני כל והאמינו בו רבים וקראו אותו משיחנו. הלא יתקע בשופר לחֵרות הגוי.

שמע המלך, כי קם איש עברי נגדו, שלח אחריו שיבוא לפניו. ויקם דוד ויעמוד לפני המושל בלי מורא ופחד. אמר לו המושל: האתה הוא מלך היהודים? ענה לו דוד ואמר: כן דברת. צִוה המלך לתפשו ולשימו במצודה אשר על נהר גוזן, מקום אשר שם אסירי המלך אסורים עד יום מותם. וראו זה: אך שלשה ימים עברו והנה משיח העברים התיר את עצמו מבית־הסוהר, אם כי שומרים מזוינים צופים עליו. בא ועמד לפני המלך. הִתפלא זה וקרא: מי הביאך הֵנה? ומי התירך מכבליך? ענה השליח ואמר: הכמתי עמדה לי, לא אירא ממך והמונך. צוה המלך לתפשו שוב, ונעשה דוד לרואה ואינו נראה. את קולו שומעים ואת פניו אינם

„דוק ותתמה מה שהגיע מיהירותם, עד שאמרו: לא תסור מן הדבר אשר יַגידו לך ימין ושמאל, אֲפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין. – נפלה לארץ סמיכה רבה דלאו זה, והרי הוכחה, שלא היה לחכמי המשנה, וכל־שכן לאמוראים גאונים ורבנים אחריהם לא קבלה ולא רשות מן התורה לצַוות מה שצוו ולתַקן מה שתקנו. רק מדעתם עשו מה שעשו. חשבו ליַסֵד והרסו, לסַדר ובלבלו...

„כפי מרבית המצות ירבו החטאים. הנם מעבירים (החכמים) את עם ה', כי אם לא היה להם לקיים רק אשר נצטוו ממשה, כמעט נתקיים בהם ועמך כלם צדיקים. – אם הניחו תורת־משה מפורשת ומתוקנת קלת הקיום, כאשר כוַן בה נותנה, באמרו: כי המצוה הזאת לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא וגו'. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו. (ולו היה) ביאור קלותה והיותה נוחה על הבריות (ולו הורו), שאין כונת המעשה אלא ההדרכה להודאת וידיעת ה' ואהבתו בעשות הכללות ולא הדקדוק בחלקי חלקיו, היתה גם מתקבלת ביותר.

„כבר היה לעולמים הטוב המקווה באחרית הימים מביאת המשיח וגאולת־ישראל, כי האומות הראשיות ומלכיהם, אשר בקשו ולא מצאו דת לאחוז בה, עד שהוצרכו לקחת תורת־משה אך עם החלוף והזיוף היו מתדבקים בה ומקבלים אותה עליהם כצורתה ותיקונה, והיינו לעם אחד, וכלנו יהודים מושלים בעולם וכסא־דוד נכון בירושלים והמקדש על מכונו וכבוד ה' עלינו זורח. – (אמנם על־ידי) כן שחקו על מִשבתנו ותקנות היתרות, מעשי עוללים ויונקים. ולא יכלו לצייר במוחם קושי הקיום ועול כבד כזה, היותה תורת אלוה אלהים ממעל. וירדו בנו כשונאים ויתנו אותנו לעבדים, והנה אנחנו לבז ולמשיסה לעג וקלס לכל הארצות, יורדים ואינם עולים כל יום ביותר".

גם את הדברים האלה, שעליהם עוד יש לדון, לא מלבי הם. לקוחים הם משלשה מאמרות לר' אַמִתי בר ידעיה, השיב עליהם רבי יהודה אריה ממודינא ב„שאגת אריה", בקֹבץ „בחינת הקבלה".

ברורים מדברי אותו הישמעאלי הם דברי מין בדוי והשערותיו בדבר מגלות התנ"ך ומחבריהם נאמרים בספר „קורות ישראל ואמונתו", „חדושי מהרש"ה בתורה שבכתב ותורה שבבעל־פה", ורש"ה מה הוא אומר לפי דעת המינים אסף וקבץ הקר ומצא של"ה הירש'.

„בימי ירבעם – אומר המין – חי האפרתי, שאסף או כתב איזה ספרי תורה. גם זאת עשה, שהעתיק רוב המגלות וציוני האבנים אשר עליהם כתב בן שבט יהושע את דבריו ודייק לכתבם בשם משה רבו ויקרא את שמם תורה מצות והוקים. – הרבה פרשיות בתורה וספר ויקרא בפרט בכתובים היו מונחים במקדש עריהם ובערי הלוים; מהם היו להם בקבלה מדור המדבר; בזמניהם השונים הוסיפו מנהגים שונים, אשר יסדו מלכי יהודה וישראל, או שערכו הם בעצמם לדורות או לבני־דורם, כפי רוח הזמן. – בכמה ספרי תנ"ך נמצאו דברי קבלת הנביאים ומגלותיהם, בארץ־ישראל, אשר דעותיהם רחוקות מדעות הכהנים תופשי־התורה ומדעות המחזיקים במצות המעשיות. – הרבה דברים נמצאו בתנ"ך ממגלות כהנים ונביאים בבבל וחלק גדול מהתנ"ך הוא מספרי קורות ונבואות, מוסר ושירים של כהנים ונביאים העולים מבבל ושאחריהם עד זמן היונים".

„יאבו נא החכמים וישימו לאַל דברי המינים".

ג

„קול סכל"

בצאת אבותינו מירושלים אחר החורבן ובואם לבבל (ושיבתם) לא היתה להם שום קבלה ממשה רבינו עליו השלום, כי מיהושע וזקנים עד עזרא, שהיה ראש לכנסת־הגדולה, לא הושגה אפילו על תורה שבכתב, כל שכן על שום ביאור ותורה שבעל־פה, (וכן) מסוף כנסת־הגדולה עד אחר חורבן שני פחות מכן, בהיותם חלוקים לכמה כתות; ורק אז בתחלת הגלות התחילה הנהגה חדשה.

„כאשר רצו לחַדֵּש ולפָרֵש כרצונם החכמים ההם דִברי התורה ומצותיה, ולא מצאו בקצת מהם אפילו רמז משמעות בתורה, נעזרו מפרשת: כי יפלא ממך דבר וגו' ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. – וראה באותה פרשה עצמה, איך התחכמה תורה לברר דבריה הפך מזה" . . .

בתורתנו, שהם הפך הנאות וכל־שכן מה שנגלתה חטאת העם הגדולה יחזק בעיני כל בעל־שכל, שכלל תורתנו וכל מה שכָּתוב בה מן הנסים והאותות וקרבתנו אל השֵם יתברך אמת. ויתבונן כל בן דעת, אם יש רבים או יחידים חוקקים על ספר חטאיהם הגדולים ומְרים, למען יעמדו ימים רבים לזכר עון להִתפש. — ואתה בן־אדם פקח עיניך וראה, אם הושם זה בספר מפי משה רבינו עליו השלום הנה אמת; ואם נוסף בו לאחריו איך סבלו מלכות דוד וכל המלכים היוצאים מן השלשלת לכתוב זה בספר ולא מחקוהו? ואם יטעון הטוען, שזה כֻלו נוסף וכל מה שבא בתורה מן החלק הזה לאחר החורבן, יַרגיש כל מרגיש וכל מי שיש מוח בקדקדו אם היה באפשר ללקט כל הספרים שהם ביד הישראלים ממזרח וממערב, מצפון ומדרום וישבשו אותם באותו השבוש ולא ימלט אחד מהם שיתחלף מחברו בענין או במלה מן המלות?, —

„עמדו החכמים וקבלו התורה מפי משה ומכרוה לתלמידיהם ודקדקו בכל המצות, עד שלא השאירו מלה מיותרת בכלל וכו'. והמשוגע הזה חסר־המוח איך בא להַטיל שבוש בספר מקודש? — עוד אמר המשוגע, שמצא בספר דברים, שיש לו מאד מן הנטיה והחלוף...

עוד אמר, שהתורה לא היתה לעולם ביד יהודי אלא כהן ... ונשארו בזה יותר מאלף שנה והיה בקִלקול זה הזמן מהפסד דתם וכפירת מלכיהם... והם מודים, שיואחז בן יאשיה בן אמון בן מנשה המלך המיוחס לדוד מחק כל שמותיו של האֵל יתברך בתורה, ושאחיו יהויקים המלך אחריו שרף התורה בכללה ... עד שהחזירה להם אחרי הִכָּרת ממשלתם לזמן מרובה איש מן הסופרים נקרא עזרא, כמו זה לא יחזק שאריתה לעולם. — ואם אמרו, שכבר היה הקלקול באלה הענינים, נביא ושליח יבטיח בהם הפסד התורה בקבלתם, אמור להם, שאין כל נביא שיבוא קורא עליו ספר מי שהקדימו, כמו שלא תבוא אצל משה רבינו קריאת עליו נבואת אברהם יצחק ויעקב יוסף ונח. ואין ספק בהכרח, שאלו הנביאים הגיע אליהם דבור וצווי לא בא למשה בביאור כלל. ובזה לא תתחייב בדעת שיבואו נביאי ישראל בקריאת התורה.

„אלו דבריו (של הישמעאלי) ואני (שלמה) אומר: תהלת דברי פיהו סכלות.

טהרות, הרי זה אסור ומדרס לפרושים. — ומי יתן, שהיה בעל הברייתא עתה והייתי שואלו: מה הם הדברים להוציא חורבה בעולם! שכל הלומד זו הברייתא או ישבשנה או מניח למודו לגמרי ויאמר הכל הבל ויבטל מן התורה. ובעל־הברייתא נותן הדין וכו'. כל הדברים נשקלים במשקל ישר, שלא יכבד אחד על חברו, וזה הענין יִשָּׁקל במשקל הפוך; ואז יאמר, מי ראה, מי שמע כזה דברים המהופכים בלי ברירה וכו' כאלה'.

לא מלבי הוצאתי את הדברים, הכל לקחתי ככתבו וכלשונו מספר קבלה ישן: ספר הקנה, נקרא גם ספר הפליאה.

,בוא וראה עד היכן היו מגיעות הגזרות הרחוקות של הפרושים, ובודאי שיצא שכרם בהפסדם ועלינו לתת תודה לצדוקים שקמו נגדם, לבל יעברו חוק וגבול בפעולותיהם ולבל יעבירו את רוח הפנימית מפני המעשים החיצונים בערכם אל מִקדש ה' ועבודת הכהנים'.

,נאמר בתוספתא ונשנה בירושלמי ובבלי: מה בין כהן השורף את הפרה לכהן של יום־הכפורים, כהן של יום הכפורים הַפרשתו לקדושה ואחיו הכהנים נוגעים בו; כהן השורף את הפרה הַפרשתו לטהרה ואין אחיו הכהנים נוגעים בו, חוץ מן המסייעים אותו בשעה שהוא מַזה. — ועל החלוק הזה יש לנו לטעון, עֲצור במלין לא נוכל. החלוק הזה יורה על יסוד אחד רעוע אצלם בהֲבָנת התורה על עומק כונתה, בשומם את העיקר לטָפל והטפל לעיקר' . . .

אף אלה דברי חכם הם, דברי בעל ,מאמר האישות' על תכונת הרבנים והקראים.

ב

טענות ומענות

הנה ,מאמר על ישמעאל, שחִבר על הדתות והוא כסיל, שדִבר אף על דתנו השלֵמה. והוא לרב הגדול רבינו שלמה בר אברהם בן אדרת זכור לטוב'.

,ראיתי אויל חכם בעיניו, התעתו עינו ושבשהו עִוְרונו לדַבֵּר אף על ספרנו המקודש ספר תורת־משה. — תחלת סִכלותו אמר, כי מצא מן הפחיתות זה, שיחס הספר אל יהודה מן הזנות אל כלתו. — והאמת יורה דרכו ואומר, כי דברים אלו כשאר כל הדברים, שיֵראו בעיני כל חולק

לשאת חרב־נִקמת נגד עם נכבד ואנשי מִדות כאלה? והיותר קשה בענין זה, הוא הצווי בשם ה׳ ופקודתו. השופט כל הארץ לא יעשה משפט וצִוה יצוה לבני־עמו דבר זר, אשר ישתומם אדם עליו וכליותיו ישתוננו לדעת פשר דבר?׳

„שאל ישאלו העמים – ירים המחבר קולו – ויאמרו: לסטים אתם, מזוינים כאריה משחית וכנמר טורף יצאתם לבלוע עמים ומשפחות לא עשו לכם ולאבותיכם דבר רע. נהפך הוא, אהבו וכִבדו אותם מאד; ואתם קמתם תחת אבותיכם הישרים, להרוג ולאַבֵּד גוים רבים, טף ונשים יחדיו טבחתם ולא חמלתם ונשמה לא השארתם ותקחו לכם את ארצם, הונם ורכושם. ועוד תזידו לאמר: בצווי ופקודת האל הגדול הגבור והנורא, ד׳ צבאות קדוש ונורא שמו, באנו. הוי בנים סוררים!׳

„הן למצרים ירדתם כנשיאי הארץ ואחד מראשי שבטיכם, יוסף שמו, החיה את הארץ ומִלט בחכמתו את יושביה מזלעפות רעב וכפן, וגם לארצות אחרות היתה אורה על־ידו. אחר־כך עשו בני־מצרים עמכם רָעות ויענו אתכם להכחידכם ולכַלות את שמכם. עליהם, על האכזרים האלה, באה הפקודה והמצוה בתורתכם לאמר: לא תתעב מצרי כי גֵר היית בארצו; ועל עַם הכנענים חפי־פשע, עם עשו לאבותיכם אך טוב וחסד כל הימים, התהלכו אתם וישבו בקרבם, עליהם יצאה הפקודה להַשמידם מתחת שמי ה׳. זה הוא הגמול אשר גמלתם להם. הלא אבן מקיר תזעק!׳

„תניא בתוספתא: בן חבר, שהיה הולך אצל אבי אמו עם הארץ, אין אביו חושש, שמא יאכילנו טהרות; ואם יודע שיאכילנו טהרות, הרי הוא טמא ובגדיו טמאים מדרס׳.

„ראה והבן כמה פחיתות יש להם! כמה קשים הדברים, שיצאו מפי התנאים האלה! רבוני דעלמא כולא! היש משפט מְעֻות כזה, שאתה התרת להם הקדשים, שהם פירות שביעית, כנאמר לגר וליתום ולאלמנה יהיה לאכלה, ולא חלקת בין פָּרוש לעם־הארץ; והחכמים עִותו משפטיך לומר, שהולין טהורים אסורים לעם־הארץ ואמרו, שאין מאכילין לע״ה טהרות. שמעו גדולים וקטנים!׳

„והתימה גדולה על הברייתא, שאמרו: בן חבר הולך אצל אבי אמו עם־הארץ ואין אביו חושש, שמא יאכילנו טהרות; ואם יודע, שיאכילנו

בין ערמות ספרים

א

במקרא ובמשנה

אני מגולל בספר מצוין שנשכח, והוא ספר „המדריך" מאת משה פריליך, חלק ראשון, כולל חקירות ודרישות בעניני הדת וביאורי ופירושי התורה והמצוה. נלוה אליו מבוא על־אודות קורות בנין הדת והשתלשלותה ועל־אודות הכתות הגדולות והמפורסמות, שעמדו בישראל מימי עולי־הגולה עד היום הזה. ומקרא מישעיהו החוזה מאיר לפניו: והיה שָם מסלול ודרך ודרך הקודש יִקָרא לה וכו' והוא־למו הולך דרך ואוילים לא יתעו.

עוז־רוח ועיון־משפט להמחבר. הוא שואל חרוץ ואף מֵשיב. מַקשר הוא את המאורעות ומגַלה הוא את הלוט הלוט על פני המאורעות. לשונו וחרב חדה ומלוטשה. והוא מיַסר גם בשוטים גם בעקרבים. בלב מלא פחד אנו קוראים את דבריו ואף בשרנו עלינו יכאב...

„פרשות ופסוקים רבים באו בתורה – הוא אומר – בהבטחת אלהים להאבות, לתת להם ולזרעם אחריהם ארץ כנען לגבולותיה. ואחר־כך, אחרי יציאת מצרים, באו צווים מיוחדים בפסוקים ובפרשות שלֵמות, לבוא אל הארץ ההיא ביד חזקה, להַשמיד ולגָרֵש את כל יושבי הארצות ההן ולשבת תחתם. – והשאלה גדולה ועמוקה מהָבין: באיזו זכות ומשפט באו שִבטי ישראל בחרב נקמת נגד שבעה העמים, אשר מעולם לא חטאו ולא פשעו ולא עשו דבר להם? ולא זו בלבד, אלא שמימות אברהם אבינו ויצחק ויעקב בניו, לא לבד שמצאו להם מנוח בארצם ומקום־מִרעה למקניהם, אלא שהתנהגו עמהם באהבה ואַחוה ושלום ורֵעות וכִבדו אותם ונתנו להם זכות ומשפט אזרחים ואת מבחר קבריהם לקבור בהם מתיהם. גם בלכתם למצרים לא גזלו ולא חמסו אותם, איה אפוא הצדק והמשפט,

מחוץ ומבית

ובפולין המהוללה; ומאיזו סבה התחילה, שמרדו היונים במלכות והתחברם ליושבי קדר בני עֲולה. גם תבואר בו כל הנהגת מדינת פולין על ששה עמודים העלום לשם ולתפארת ולתהלה. חברו החכם מאד נעלה האלוף המרומם מוהר"ר נתן נטע בן הקדוש מוהר"ר משה הנובר זצ"ל, הי"ד האשכנזי השוכן בצלו בק"ק זסלב במדינת רוסיה, נדפס בויניציאה תי"ג לפ"ק; ועתה נתוסף בו תוספת מרובה על העיקר, וסדר סליחות, שקבע הגאון בעל תוספות יום־טוב, הנחמדים מפז וכלי־יקר, לאומרם בתענית עשרים בסיון, להודות ולהלל לה'. עם העברים למוד לנשק את שבט־אלוה. הלא הוא החוטא והנאשם תמיד. והוא אך את עונו ישא בכֹל.

והמחבר דנן, אשר יספר את ימי הדמים הנוראים, אשר באו על בית־יעקב, ימים שאין על עפר משלם לרמיסה ולרציצה, רציצת גֵו והשפלתו עד עפר, הוא אינו מתפלפל בחדושי רש"י ותוספות ומתחיל מיד בדברי המקונן מִענתות: אני הגבר ראיתי עני בשבט עברתו, אשר הכה ה' לעמו בכרתו, השליך משמים ארץ תפארתו, ארץ פולין חמדתו, יפה נוף משוש כל הארץ והדרתו, בלע ה' ולא חמל את נאות יעקב חבל נחלתו, ולא זכר הדום רגליו ביום אפו וזזמתו! רוח תוגה, תוגה נמרצה, עוד יותר דכיון, דכיון גוף ונפש, מנשב בכל המאורעות אשר יספר. והוא יודע לסַפֵּר! הוא אינו משחק בפרוזה קשורה, מלים להכבירה, כי באמת נפשו לו מרה, ובה' בכל זה לא ידבר סרה.

ושוב תפלות ליושב בשמים: יושב בשמים הושיענו! בהררי צדקתך סמכנו! סמכנו גדלנו, מגיננו ומחסנו! עת צרה ליעקב. — שק ואפר יוצע לרבים — באו המים עד נפש".

והנה גם לא ראו יד אכזר: לא גזלו ולא חמסו ברחוב היהודים, ואף לא הכבידו עליהם אכפם. „מי יכול לסַפֵּר חסדו הרמה, אשר הראה ה' אז לעמו, כי זכות־אבות לא תמו, כאשר פסחו על בתי בני־ישראל, לבלתי ישכון בבתינו מאנשי־צבא אשר בעירנו. — מי יכול לסַפֵּר שבחו, כי לא ישבית ה' לנו יום מנוחה, וביום השבת מצאנו פדות ורוחה... ולא צוה לנו (ביום זה) את המלאכה... ואף כי ביום אידם, לא נחו ממלאכתם ועבודתם, ולא חָסו על אלהיהם וכבודם... אבל אנחנו מלאכתנו לא נעשה, רק ביום המעשה... וביום שבת קדשנו, חָסו על כבוד אלהינו, ולא צוו את עבודתנו... רוח חנינה יותר גדול מזה אין, לעבוד אף ביום־שבתון, להָצֵר צעדי האויב, ולהניח עם זה את בני עם־ברית לשמור את יום שבת קדשו. וכמעט לא נבין עם זה את הצעקה: „היש מכאוב כמכאובנו!".

בא האויב העירה אחרי הנצחון, „ואף כי זה דרכם למו וכך נימוסם, בבואם העירה, אשר לכדו בחרבותיהם, לבוז העיר ולשלול שלליהם". — „אבל חסדי המלך יר"ה, לבלתי יעשו ככה צוה לפניהם; אבל המה חיל המלך התרגזו ואש קדחה באפיהם, עבור אנשי העיר, אשר שנו דרכיהם, ויורו חִצים בחומה דרך חלונותיהם, והמיתו בזה קצת מאנשי החיל לפני בתיהם".

ובגלל הדבר הזה החלו לשדוד את העיר ויקחו עוד מעט הזהב והכסף, אשר היה עוד בידם. „הריקו חרבם לעומתם, דרכו קשתם להבעיתם" — „אך מהרה היה ה' בעזרתם, וישלח צרי למכתם. ויתן בלב השרים לתת שמירה ברחובות ולשמור משמרת, לבל יבוזו את הבתים. וה„דת נתנה באזהרה גדולה". ותשקוט העיר, וגם ליהודים היתה הרוָחה. ו„יבא חדש האביב בשמחה, ויעתר אלהים לאדמה, תחת אשר היתה שממה".

תמו דברי האגרת.

ב

יון מצולה

מין ספר זכרונות אחר לגמרי מונח לפנינו באגרת השניה: ספר יון מצולה, המרבה לסַפֵּר הגזרות והמלחמות, שהיו במדינת רוסיה וליטא

של האיכות והקינות אינן מעכבות כאן מאומה, אדרבה, מחזקות את להוב הספור ונקודות הספורים.

חמשים אנשים מזרע היהודים יושבי הקריה הנלחמה מרומים מאת פקידי הצבא לבנות בחומה ולבַצֵּר את העיר, ואלה, לא מלומדי מלחמה כל־כך, ישבו על הכלים. אבל בדמיונו של המסַפר, בדמיון חבריו אנשי בריתו, הדבר הוא איום. אין זו עוד מלחמת עם בעם, קריה בקריה, אנשים באנשים, כי אם מן השמים נלחמים, הארץ תתגעש. בימי יהושע אנו.

„ויהי הבקר אור והאנשים, שנבחרו למלאכה, שֻׁלחו איש לעבודתו, בפקודת השר, אשר צוה אותו, בחורים טחון נשאו ונערים בעץ כשלו — מהם בכתף ישאו העצים הגדולים והחזקים, להניעם ממקום למקום; מהם שבעו ברעות נפשם בעבודת אדמה ויחפרו בהם חפירות לתחוב העצים שמה. כמה הוליכו עגלות מלאות חמר וילכו בלא כח למקום, אשר פקד עליהם השׁומר. העלו עפר על ראשיהם לבנות דָיק ולשפוך סוללה. כמה הכבידו עול עליהם, וטענו עצים על כתפיהם, מספינות אשר פרקו בידיהם. כמה מן המים העורות מָשו, אשר לברות השרפה הוכנו והוקדשו. — כמה גזרו עליהם לסתור המצבות מבית־הקברות. ויאנחו בני ישראל מפני העבודה ומרוב הצרות. — ולא במצרים המה עושים מבצרות, כי אם בגלוגא העיר, שמה בזכרון חרות. — וגם פני זקנים לא נהדרו, עורם כתנור נכמרו".

„חצים עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים, צועקים מאד הומים ונאנחים". — „אחזנו חיל כיולדה, ונבהלה כל העדה, ביום אשר כתמרות־עשן הקיטור עלה, ושרפו כל הרחיים ובית־מלון כלה. סגרו כל השערים והורידו כל הגשרים, בבוא חיל המלך והשרים, כאריה יכסוף לטרוף טרף וככפיר יושב במסתרים, ויסובבו עיר ויעמדו על ההרים — כלי מלחמותיהם לנגדו העריכם, לְהַפִּיל חומות ובריחים". — „טפוחי רעב הלכו בחוצות וברחובות, ולא מצאו מרגוע לאכול ולשבוע. כלו חייהם ביָגון ואנחה, רעבים וצמאים נפשם לעפר שחה".

„קינות קינות על העיר במצור. העינים יורדות דמעה. אשא קולי בבכיה, תאניה ואניה. — נבהלו עצמי מפני קול המלחמה. — אז בענייַ אבדתי — לשה אובד דמיתי. — נהמת נאנחים. הולכי נמושות ונמוכים, מחוץ לעיר על הספינות נשלחים, וכל הלילה על פני השדה נאנחים. —

שום מתרץ מדברי רש״י ובעלי התוספות, כי אם מֵליץ, שרוח אתו לתָאֵר בחָזון את אשר ראה ואת אשר חזה, אם גם ברוב הפרזה.

,ויהי אחרי מות הקיסר קארלוס הששי, בשנת חמשת אלפים וחמש מאות ואחת בחדש התשיעי, רגזה הארץ ונמס לבב כל איש ואשה, ותגעש ותרעש האדמה, מפני קול המלחמה, אשר הוחל אז בין עמו ובין מלך פרייסן יר״ה, אשר אסף וקִבץ כל אנשי מלחמתו חיל גדול כבד מאד, וירבה חיילותיו ומחנותיו, ולא קמה בנו רוח עוד'. בשרטוט קלמוס אחד הוא מעמידנו בתנאי הימים ההם וברעש המלחמה.

והוא מוסיף לספר: ,ויצא דבר המלכות מלפניו ליצא ולבא במדינות שלֶאזיה. אבל לא ידענו, מה היה לנו: הלנו או לצרינו? מהם אמרו לא חֵפץ במלחמה, ואינו מבקש להשתקע ולגור שמה, רק לעבור דרכו דרך המלך, למדינת ביהם להלוך, ולעשות שם נקמה בזרועו הנטויה ובידו הרמה. — ורבים אומרים לנפשנו, עבור החוב, שיש לו על מדינתנו, הוליך את עמו לארמנותינו'.

,ויהי ביום החמישי, תשעה־עשר יום לחדש כסליו, שמענו קול המונו במחנותינו, ואספו כל בני־עירנו את כל אנשי־הצבא השוכנים סביבותינו, ויבואו העירה ביום ההוא, כמו תשע מאות חלוצי־צבא גבורי־החיל, כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמה, איש חרבו על ירכו, — וחִיל אחז כל העיר ויושביה, שוכני ארמנותיה ודריה. וַתֵהום כל העיר ורוחה נשברה, ואימת־מות נפלה עליהם מרוב פחד וצרה, בשמעם פקודת השררה, לשלוח כל איש אנשי ביתו להִמלט ההרה'.

,ויצו האדון יֶנראל ביום ההוא על כל עמו לחגור כל איש חרבו וללטוש קשתו ולכוננה, וחציו לדולקים יפעל ללחום מלחמת יה. וגם על היהודים צוה להיות עתידים ליום מחר, חמשים איש לבחור, ודבר יום ביומו יעבדו עבודתם סביב העיר וחומה. תזרח השמש יאספון ויצא אדם לפעלו ולעבודתו, איש איש על דגלו ואותותיו'. — ,בלילה ההוא נדדה שינה מעינינו, מרוב הפחד אשר בקרבנו, ולקחנו כל חמדתינו, זהבנו וכספנו, להטמינו תחת האדמה, מפני קול רעש המלחמה. ויהי בבקר יום הראשון למלאכה, ודמינו למצוא רוָחה, ונסו יגון ואנחה, והנה צוָחה!'

אסורים על ידי המתאר לרגלי פרוזה מקושרה זו, ובכל־זאת הוא מסַפר נכונה ומתאר בשרד את המקרים ורשומם גם יחד. מליצות תהלים, אותן

שני ספרים נפתחים

א

דברי האגרת

שני ספרים נפתחים, האחד דברי האגרת, יְסַפֵּר בו צרות רבות ורעות, דעדו על אנשי גלוגא, והשני ספר יון מצולה, יספר בו גזרות משנת ת״ח, קראקוי, בדפוסו ובהוצאתו של יוסף פישר, שנת רנו״ת לפ״ק – רִנות לצרות רבות ורעות.

דברי האגרת הנזכר, והנקרא בכי ושירות, והוא ספר דברים, מחנהו אמרים, מאורעות והרפתקאות, צרות רבות ורעות, דעדו על אנשי גלוגא, בהיותם במצור ובמצוק תוך העיר הנבחרת, סגורה ומסוגרת, מזקן ועד נער, כלו חייהם ביָגון וצער. גם בסופו נאמרים, איזה מנהגים טובים וישרים, – מנהגים על יד צוררי צרים! – כמלקט בין העמרים, ושנים או שלשה גרגרים, מורה לאדם דרכו להתהלך במישרים. חִברו וגם יסדו חד מתושבי העיר הזאת מר ינקא יניק וחכים, ה״ה הר״ר יואל בה״ר זעלקי סג״ל, חתן היקר הר״ר דוד ברל״ז, נכד הרב המאור הגדול המפורסם מוהר״ר בצלאל זצ״ל.

ואומר המחבר – בההקדמה לדברי האגרת – הנה הואלתי לדַבר, בלב נדכה ונשבר, מרוב הרפתקאות, אשר עלי עבר; וחסדי ה׳ אזכיר אשר עלי גבר. ואני הייתי בתוך השבויים תוך העיר הנבחרת, גולת הכותרת. – והנה בדברי עד־ראיה, שראה ימי הדמים, הרי עסקינן, ועם כל זה לא יתאפק מלשַחק בספרי הזכרון בגימטריאות כמנין שמו: אני יואל בהר״ר יהודה זעלקי סג״ל וכו׳. ומביא לנו עם זה גם תרוץ על מה שכתב רש״י ריש סוכה דף ב׳ עמוד ב׳... מתפלפל בגמרא ערוכה במגילה דף ד׳ ע״א, ובמה שכתבו התוספות שם... סברות וגזרות־שוות. מדרש פלוני אתי שפירי, ודוק!

אחרת אחרת, רוח אחר לגמרי נושב בדברי האגרת גופא. אין כאן

למדו לבנותיכם לקרות בספרים הנדפסים בלשון אשכנזי — הללו בלשון־הקודש והללו בלשון־אשכנזי.

בהשאת אשה יראה אדם שישא אשה מבני טובים. — ולעולם יראה אדם שידבק בבנות ת״ח. — מזהיר רבינו יונה את האדם על משא־ומתן באמונה, מזהירו שלא ישים מגמתו להתפרנס מן התורה, מזהירו על „הרחקת הגזל, ועל כל שיש בו „משום הנאת־ממון". מזהירו על כל הדברים שידענו אותם מימי התלמוד והמדרש וספרי־יראים בתום חדש.

„אשרי האיש, אשר בוחר לעצמו זמן בשנה להתבודד בו, ולפשפש במעשיו ועל הנחסר לו מהשלמת נפשו". יבוא האדם בחשבון עם עצמו בכל מועד ותקופה בחיים. יש כאן חובות לרבים ומלוי צרכים לרבים, אבל עוד יותר חייב האדם לעצמו ולשורש נשמתו.

בוא אדם בחשבון ביום התבודדותך, „לא תלמוד באותו הזמן, ולא תעסוק במצות, זַכֵּך אך את מחשבותיך וטַהר את רוחך. הכל „בעומק הלב, וב„מחשבה". ותפלה אחת קצרה אז: יָאִיר ה׳ עינינו! ואם אלהים מאיר, הכל אור והכל ישוב אל נצחו.

סליק צואת הרב מוהר״ר יונה, ואנו מעלעלים בצואתו של הרב מוהר״ר משה.

— הירא וחרד לדבר ה׳ לא ישים עיקר אכילתו בלילה רק באמצע היום. — תזָהר בזה, שלא תשקע בשנתך תיכף אחרי אכילתך... הזהר מאד לקום בחצי־הלילה בתמידות; ואם תוכל ללמוד אחר תקון־חצות עד אור הבקר, מה טוב. — בעניני התפלות אומר אני להתפלל רק מה שמסודרים בסִדורים. לרבינו משה לא נהיר תפלה חדשה של כל אדם בצר לו, כפי שילמדנו רבינו יונה. לרבינו משה גם „הבריה טובה בכל עת ובכל רגע".

בענין הכעס הוא מזהיר בקונטרס שני, שלא יכעוס אדם כלל אפילו לדבַר מצוה. — לעומת זה: הגאוה קשה להתרחק ממנה. — ראוי לאדם ליזהר מאד להוכיח באנשי ביתו ביום אחד בשבוע. — ראוי לזרז ולחקור אחרי השוחטים והבודקים. — ראוי ללמוד את המצות להוציאן מפיו וחיים הן למוצאיהן בפה היטב. — ראוי להזכיר מוסר לאדם, שילמוד התפלות הקבועות ומסודרות. — ילמוד האדם את אמירת המצות, את אמירת התפלות, ומכל שכן אמירת דברי־תורה. ולנו על־יד הסעיפים הללו וההזכרות צוָאה אחת ישָנה: רחמנא ליבא בעי.

— כעס הוא אבי אבות הטומאה, ורגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו. — שבועת־שוא תביא עניות. — והנה שבועה לשוא בעכרה את הנפש ותטמא אותה גרועה היא עוד מהבאת עניות.

איסור שעטנז. אל תאמינו לשום חייט. — שוב אני מצוה אתכם הרחקת עריות. — והנה ענין מאכלות אסורות, ענין פקדונות, אזהרה על עצלות ועצבות, על קנאה ושנאה ורכילות. תפלות ונוסחי יהי־רצון. — סדר הלמוד ולמוד הישיבה, ענין גדול־בנים וסעודת־מצוה. בקש שלום ורדפהו. ואנו קמים מקריאת דברי הצואה ואין אנו נרעשים, — אין באלה חי נותן את לבו ומבקש את תפקידו, כי אם אדם חוזר ושונה על מה שאלף פעמים נאמר ונשנה. ואנו את נפשנו נבקש, אך את נפשנו.

ב

,הנהגות ישרות'

לספר קטן, קטן מאד, נקוב בשם הנהגות ישרות, נדפס בוַרשה בשנת תרמ"ה בדפוסו של ר' פסח לֶבֶּנזאהן, נספחו שני עניני צואות, צואת מוהר"ר יונה זצ"ל וצואת מוהר"ר משה ז"ל. נלַקט באלה האמרים. הראשון שבראשון, בצואת מוהר"ר יונה ז"ל, הוא הכלל הגדול בתורה ובעבודה ובכונת יצירת האדם לעבודת ה', שעיקר העבודה הוא בפנימיות הנקודה ושמירה שבלב, והיא התפלה בלי מחשבה ופניָה אחרת, ושזה לא ישַׂיג אחד מאלף מאותם הטרודים בטרדה אנושית. אף כי ישיגו מחשבת פירוש המלות, לא ישיגו אהבה עמה, ולכן על כל איזה דבר אשר יקרה אתכם תכתבו לכם איזו תפלה חדשה. — הנוסח, נוסח קבוע בתפלה ובהתרצות האדם לפני קונו, גם אם יכָּתב מפי חכמים וסופרים, יתאַבן ולא יספיק עוד, יחבר לו האדם בצרכי תפלה מעצמו ואך מרחשי עצמו.

— יותר טוב לאדם להיות רגיל במזמורי תהלים שנים או שלשה בכונה מלהיות מאותם שאומרים מזמורי תהלים כלם, בלי כוָּנה ובמהירות.

— בענין לִמוד החדוד והדרש נתקלקלו הדורות מאד. והדבר מסור אל הלב. — אל תדקדקו להיות רבנים או דיינים מורים הוראה, ומכל שכן לעשות תחבולות־רשע, כאשר נהגו מקצת רבנים שבדורנו... אלא תראו לברוח מלפניהם כברוח מן הנחש...

— מאד הזהרו בנַי בבניכם ללמדם ספר ושידעו היטב לשון־הקודש. —

והאדם הלא אין לו דעת באותם הימים, רחמנא יצילנו מהם, על כן הנני עומד מעכשיו ומעיד בפני הש״י שמו הגדול ושכינתיה ובפני בית־דין של מעלה ובפני בית־דין של מטה, והנני מוסר מודעה, שאם חלילה וחס, שאדבר סמוך לאותו ענין (המיתה) איזה דבור שלא כהוגן, יהיו אותן הדברים בטלין ומבוטלין, לא שרירין ולא קיימים על עצמי (אז). (תחת זה) הדברים של עכשיו הם קיימים, באשר אני מקבל על עצמי ומֵעיד אני שהקב״ה הוא מסבב כל הסבות ומהוה כל ההויות, והוא ה׳ אחד וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד! והם הם הדברים שאני מקבל עלי מעכשיו ולעולמים.

שמא יבוא השטן בשכבנו על המטה לא נרד ממנה ויפַתה אותנו לכפור לעיני המות באלהים חיים הסובב הכל ומסבב הכל, עלינו להקדים במסירת מודעה ובקבלה בפני בית־דין ובפני עדים, שה׳ הוא אלהים ושהוא אחד ושמו אחד. קבלה ועדות על דברים שבלב ועל רחשי אמונת־הלב. אלהים יושב בנו ומניע כל רוחנו ומהותנו, ועל מציאותו עלינו להעיד, להעיד בשטר ובאמָנה. שמא יבוא המות, שהוא אך הלא פתח להכרה, ויכחיש את החיים, על החיים בעודם בחיים להכחיש את המות. יש קנוניה גם נגד השטן ונגד תחבולות השטן. מלחמה לאלהים ולעובדי אלהים את השטן, ולאידך, יצר השטן את מלכות שדי. כשזה קם זה נופל, והנופל יבקש תמיד להפיל את הקם ולחתור חתירה...

– תעמידו עשרה אנשים – מזהיר בעל הצואה – כל שלשים יום (אחרי מיתתי) להתפלל על הנשמה, ותעשו לי כבוד־אב; ואז ימלא ה׳ כל משאלותיכם לטובה. – שוב אני מצַוה אתכם: בכל דרוש ודרוש, שאתם תדרשו, תאמרו פשט טוב עבורי, הן מסֵפר הנדפס והן משאר כתבים שלי...

בימי שלשים תתנו צדקה בעבורי. ואם יברך ה׳ אתכם, תתנו כל ערב ר״ח צדקה מה בעבורי, כדי מסת ידכם. ומן הראוי שתרחמו עלי. – צדקה ישרה לא די, לא די כי ירחם החי על החי ויעזור לו בשעת דחקו; הוא נותן צדקה לשם אביו המת ושוכב בקבר. – –

והנה כללים: ענין התפלה הוא גדול מאד, כאילו אתם מקריבים קרבן. – ענין גמילות־חסדים נוהג בין בעניים בין בעשירים. – ענין סנדק גדול ונורא מאד. (יש) להדליק נֵרות בשעת התפלה, והלואות על כשרי־משכנות, שזהו עָדיף מכל הצדקות. סמיכת הפרשיות מהלואות להדלקת נרות אין אנו מבינים.

צ ו ָ א ו ת ו ק ו נ ט ר ס י ם

א

צ ו א ת ר ב י ש פ ט י ל

הא לך צוָאת הגדול החסיד מוהר״ר שפטיל זצ״ל בן הגאון הגדול מוהר״ר ישעיה זצ״ל, בעל שני לוחות הברית. — ונדפסו דברי הצוָאה על יד הספר יש נוחלין באמשטרדם בבית הבחור עמנואל בן הישיש יוסף עטיאש זצ״ל, בשנת תס״א לפ״ק.

אחת שאלתי מאת אלהים ואותה אבקש לחזות בנֹעם ה׳ ולבקר בהיכלו. פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה. — לא ימושו דברי מפיכם ומפי זרעכם ומפי זרע זרעכם מעתה ועד עולם, מאת אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה. — לא יהיה נאבד קונטרסי זה; ואם יחפוץ איש להעתיקו תנו לו, כי מוסר בו ודרך חיים. —

יהי רצון לפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שלא יהיה פתחון־פה להמקטרג, מאחר שכונתי לשם־שמים. — ובכן שמעו אלי ותחי נפשכם, אתם בנַי וכלותי ובנותי וחתנַי ואתם נכדַי אשר אתם הם עמי וצאצאיכם וצאצאי־צאצאיכם, על כלכם אני קורא את המקרא: ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום! — מה אוסיף לדַבֵּר רק עתה, על קיום התורה באתי לעורר אתכם באיזה ענינים, לי היה כאילו אני דבק עמכם ומוכיח אתכם, למען תחיו והארכתם ימים אמן.

כה נפרד האב הירא והחרד לדבר ה׳ ואחד מרַבי התורה ובוניה מאת בניו ובני־בניו ומזהירם על הדברים הטובים אשר יעשו. מה רב אשר יחפוץ אלהים מעבדיו ומבניו, והלא זה כתוב בספרים ובאמרים. ועל היחיד, המקבל חלק מן התורה ומוסרה שוב לבאים אחריו, להזהיר ולהזהיר. הגלות מזה והיֵצר מזה. למעלה אלפי מקטרגים ומשטינים. אין מנוח, ורבה היא האחריות על כל אחד ואחד.

כתב אדוני אבי ז״ל בספרו — יאמר בעל הצואה — כשמגיע זמן האדם למות, עומד השטן על צדו ומפתה אותו ואומר לו: כפור באלהי ישראל!

אדם, לפי ראות עיניהם. וכל הדבר הקשה יביאו אליהם ושפטו הם את העם. —

לעמוד האמת יעיר, שהיו בכל קהלה וקהלה ממונים על המשקלות ועל המדות ועל שאר משא ומתן, שיהיה הכל באמת ובאמונה. — ולעמוד השלום, רק מקרא: ה׳ עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום!

ושִׁלם להם הקדוש־ברוך־הוא, מסיים המתאר, גמולם הטוב. ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאס אותם ולא הפיר את בריתו אִתּם. —

ולעבודתו. אם לא שמע אחרי התפלה איזה דברי־תורה מפי חכם, — או פירש״י על התורה או על נביאים או על כתובים או גם עניני משניות ודינים, מה שלב האדם חפץ ללמוד היה לומד בכלות התפלה מפי חכם. אין אונס. אין ממהר לחנותו ולסחרו ולעבודת־הממון. היה היו בכל בתי־כנסיות כמה כתות של חכמים, שהיו מלמדות את אחרים דברי־תורה אחרי התפלה; ועשו כן ערב ובקר ומקיימים ילכו מחיל אל חיל.

והרי עמוד גמילות־חסדים. לגמילות־חסדים בערי פולין לא היה שיעור. ונתנו העם, שכבר נתן לעניני תורה ותפלה, כהחזקת בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, וחזרו ונתנו, נתנו לכל חכם ולכל דרשן ולכל אורח עובר בשערם. לכל הפחות היו מחזיקים את האורח שלשה ימים, ונתנו לו אכילה ושתיה ערב ובקר וצהרים. בעזוב האורחים את העיר, היו נותנים להם עוד צידה לדרך, ושולחים אותם על סוס ועגלה מעיר לעיר. — באו מארץ מרחקים בחורים או נערים או בתולות, היו מלבישים אותם מיד. ומי מן הבאים, שרוצה לעשות מלאכה, היו נותנים אותו לבעלי־מלאכות, ללמדו אומנות, ומי שרצה לשרת באיזה בית, היו מראים לו מקום לשרת. ומי שרצה ללמוד, היו שוכרים מלמד שילמוד אצלו, ואף כשלא היה הנער חשוב באותו זמן, רק כשהיה לו לב טוב. — בא לפעמים לעשיר אחד, שהיתה לו בת קטנה, ונתן לו אכילה ושתיה ומלבושים וספק לו כל צרכו, כמו לבנו ממש, ושכר לו מלמד ללמוד עדי נעשה כלו מוכן. ואחר כשגדל נתן לו את בתו. אין לך גמילות־חסד גדולה מזו!

והנה עמוד הדין, שכל־כך נכוה בו נפשנו מדיני הפנקסאות הקשים, אף קשים... ובכאן כך מתואר. היה במדינת פולין, כמו שהיה בפני חורבן הבית בירושלים, שהיו מושיבים בתי־דינים בכל עיר ועיר. ואם לא רצו לדין לפני בית־דין שבעירם, הלכו אל הבית־דין הסמוך; ואם לא היו רוצים לדין לפני בית־הדין הסמוך, הלכו לדון לפני הבית־דין הגדול. — בכל מדינה ומדינה ממדינת פולין היה בית־דין גדול, וכן בהרבה קהלות גדולות. ואם ראשי־קהלות מתדיינים זה עם זה, הולכין לדון לפני פרנסים דארבע ארצות יצ״ו, שהיו יושבים שתי פעמים בשנה בקיבוץ יחד מכל ראשי־הקהלה. — והפרנסים דארבע ארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית; והיה להם הכח לשפוט כל ישראל שבמלכות פולין, ולגדור גדר... ולתקן תקנות... ולענוש

ויריד ולפעמים חיתונים לאלפים. ובני־ישראל, אנשים ונשים, היו הולכין בירידים מלובשים בגדי מלכות.

כבוד גדול היה לראש־הישיבה בכל קהלה ודבריו נשמעין, הן לעני הן לעשיר; ולא הִמרה איש את פיו ובלעדיו לא הרים איש את ידו ואת רגלו ויגזור אומר ויקם. – אמנם היה גם ביד ראש־הישיבה „מקל ורצועה, להכות וללקות ולקנוס ולעשות חרפות לעוברי עברה ... ולתקן תקנות ... ולגדור גדר, להפריש מאיסורים ... ואף־על־פי־כן היו אוהבים לראש־ישיבה ... ומי שהיתה לו מנה יפה, כגון תרנגולים פטומים וברבורים אבוסים ודגים טובים, היה מכַבד בו את ראש־הישיבה במחצה או בכלם. – ושאר מתנות, ממון או כסף וזהב, אין שיעור".

מרבים העם להביא בחיבה לראשי־הישיבה את מתנותיהם, את תרנגוליהם ודגיהם וגם כספיהם, אם גם יזרקו בם מרה לעתים. הלא הם שומרי־התורה והמצות ונושאים על שכמם נחלת ה' המרובה. – לא יצא אדם בשבת ויו"ט מבית־הכנסת, עד שהלך מתחלה ראש־הישיבה ואחריו בני־ישיבה שלו, ואחר־כך, רק אחר־כך, כל שאר הקהל; והיו מלוין אותו עד ביתו. – ובימים טובים הלך כל הקהל אחריו לביתו להקביל פניו ברגל. ימי כתרי ריש־גלותא בבבל וכל כבודם שוב לנו בפולין!

ובזה, בזה הכבוד הגדול לראשי־הישיבה ומחזיקי־התורה, נתקנאו כל יתר החכמים, והיו לומדים בתמידות, שיבואו גם כן לידי מעלה זו, להיות ראש־ישיבה באיזו קהלה. – מה בכך? אם לומדים הם בהתמדה לשם כך – „מתוך שלא לשמה, באים לשמה, ומלאה הארץ דעה". –

והנה על־יד תורה תמידית זו עוד עמוד העבודה, כלומר, ענין התפלה, נשלמה פרים שפתינו! והיתה התפלה מיוסדה על אדני פז. – בראש היתה חברה, שמשכימין לפני עלות השחר לשומרים לבקר, להתפלל ולקונן על חרבן־הבית. – עוד לא עלה השחר, והנה אנשים ישראלים משכימים לעבודת הבורא ולעבודת המשכן ולזכרון ימי המשכן, בהיות עוד כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם. אחריהם היו באים בני החברה של תהלים ואמרו מזמורי דוד לפני התפלה; וחלילה שיעבור אדם בקר אחד זמן תפלה בשינה, ולא ילך לבית־הכנסת להתפלל, אם לא יתעכב באונס גדול. יתגבר אדם כארי לקום ולהתעורר לעבודת התפלה. ומי שכבר הנהו בבית־הכנסת וכבר התפלל ועשה את חובו לאלהים, לא יֵצא תיכף משם למשא ומתן

וקהלה היו תופסין ישיבות והיו מרבין שכר לראשי־ישיבה שלהם, כדי שיכול ללמוד וללַמד בלא דאגה ולהיות תורתו אומנתו, ולא יצא ראש־הישיבה כל השנה מפתח ביתו, אם לא מבית־המדרש לבית־הכנסת, וישב תמיד, יומם ולילה, ועסק בתורה. — וכל קהלה וקהלה היתה מחזיקה בחורים, ומספיקין להם ממון דבר קצב בכל שבוע (למחיתם), שילמדו אצל ראש־הישיבה. — והיו מחזיקין לכל בחור לפחות שני נערים, שילמדו אצלו. — והיו נותנים לנערים אכילה מקופה של צדקה או מן התמחוי. ואם היתה קהלה של חמשים בעלי־בתים, היו מחזיקים לא פחות משלשים בחורים ונערים; והיה בחור אחד עם שני נעריו אצל בעל־בית אחד. — ולפחות, שהיה אוכל הבחור תמיד על שלחנו, כאחד מבניו. — אמנם גם פה בכל יום חמישי בשבוע היו מחויבים כל הנערים לילך בקבוץ יחד אל הגבאי, הממונה על התלמוד־תורה, ושאל אותם הגבאי מה שלמדו בכל השבוע. ומי שאינו יודע שום דבר, מה שלמד, או שטעה בדבר אחד (ואפילו בדבר אחד), השמש הכה אותו בשבטים גדולים ... בציווי הגבאי... ועשה לו (מלבד הכאות השבטים) גם שאר חרפות גדולות בפני הנערים... בכל זה אין לכחד, כי המשא, אשר העמיסו אנשי־הקהלה עליהם להחזיק ידי לומדי תורה, הוא רב גם רבי. — בכל בית ובית יושב בחור אחד עם שני נערים, אצל אלה יאכל רק הבחור על השלחן ואצל אחרים יאכלו כלם, שלש נפשות במספר כל ימות השנה. ,כמעט שלא היה בית בכל מדינת פולין, שלא היו לומדים בו תורה, או בעל־הבית בעצמו, או בנו, או חתנו, או בחור אחד מאוכלי שלחנו.

בכל בית ובית לומדים תורה, בכל קהלה וקהלה ישיבה ללומדי תורה ושתי פעמים בשנה קמו כל ראשי־הישיבה ותלמידיהם ותלמידי־תלמידיהם ונסעו לימי השוק הגדולים. בקיץ היו נוסעים ליום השוק אשר בקרית זסלב או מֶריסלב, ובחורף נסעו ליום השוק, שהיה בקרית לבוב או בלובלין, — והיו בכל יריד ויריד, שבעיקר היה מקום־מרכז לסחר הארצות אז ולמשא־ומתן בני־אדם בעולם הזה, כמה מאות ראשי־ישיבות וכמה אלפים בחורים, וכמה רבבות נערים, וסוחרים יהודים ושל בני העמים באים לשם כחול הים, מסוף העולם ועד סופו היו באים אנשים לירידים, ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע גם כן ליריד, ושם עשה חיתון, כל אחד מצא שם דמיונו וזווגו. — ונעשו כמה מאות חיתונים בכל יריד

וטובים ··· ואחר־כך יתנו חרם ··· וגם ישביעו אותו ואת אשתו ··· והיינו, האיש בפתיחת ארון־הקודש ··· ואת אשתו קבָלה בפני השמשים ··· אל תשביעו חס ושלום איש ואשה יחדיו. האיש נשבע בפני ארון־הקודש והאשה אך בפני השמשים.

הנה האיש טוען: אין לי. אפשר, כי לא אמת בפיו, כי הוא גם מכַחש ומשקר, — מס צבורי גם בני־אדם מהוגנים אינם משלמים בחפץ לב, — והנה מחרימים אותו, חובשים אותו בתפיסה, שוב מחרימים, ואחר כל אלה מתחלת ההשבעה. אין מוציאים עוד כסף מבן־אדם, כי אם מוציאים את בני־מעיו וסוחבים אותם על פני קרקע. חסר כל מושג, כי הנענש הזה הוא נברא בצלם, ושיש לו איזו הרגשה, אם נכאיב לו ואם נעליב בו.

נפישי רמאי בדור הזה בעוה״ר — מצטדקים בני תקנה זו, — על־כן ראוי להחמיר מאד בדבר ,בכל מיני חומרות שבעולם, כדי להציל עשוק מיד עֹשקו. — אבל כשאנו קוראים אותם הסעיפים וסעיפי־הסעיפים שוב אין אנו מרגישים בקשת צדק ומשפט. איך אפשר להוציא עוד סעיף זה: כל הפשרות, אשר עשה עם המַלוים יהיו בטלים ··· ומחויב למלאות את החסרון ··· גם אם יוַתר המלוה, על הנאשם לשלם. כך רוצה הבית־דין.

ג

אל יאשם יהודה!

תמונה קשה כזו נותנים לנו דברי הפנקסאות לבני ישראל, ותמונה אחרת, אחרת לגמרי, נותן לנו כתב ,הנהגה של מדינת פולין', אשר נדפס על־יד הספר יון־מצולה מימי הגזרות — הנהגה שהיתה כלה על דרך הצדק וישר ונכון וקיים.

אמרינן במסכת אבות — מתחיל המרַשם — שמעון הצדיק היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות־חסדים. ורבי שמעון בן גמליאל היה אומר, על אלה שלשה דברים קיים העולם: על הדין ועל האמת ועל השלום. והן כל אלה ששה עמודים, שהעולם עומד עליהם, נתקיימו במדינת פולין.

לעמוד התורה. המפורסמות אינן צריכין ראיה, כי לא היה כל־כך הרבה הפצת־תורה בכל תפוצות־ישראל כמו במדינת פולין. — בכל קהלה

היינו, ביום א׳ וביום ב׳ וביום ה׳. — והם ידונו מן מאה זהובים פוליש ולמעלה כל תביעות ממון שבעולם. — ושוב אנו מתפלאים כי אין דייני אלפים, דייני רבבה ועוד.

ושוב קוראים אנו על תקנה אחת, שנעשתה אחר גראמניץ בשנת שנ״ד לפ״ק על־דבר שמאים והערכות.

וכה דָברה: ח״ט וקהל מחויבים ליתן ראשון את המס, המגיע מהם. וכאשר יאמרו לאחד שיתן, ואינו נותן תוך שלשה ימים, יכריזו עליו סרבנות ··· ואם אינו נותן תוך שלשה ימים אחר ההכרזה, מחויב המשמש של אותו בית־הכנסת להכריז בחרם באיבוד השכירות שלו ··· והאיש ההוא מחויב לילך מיד מן בית־הכנסת כמו מוחרם ··· והשַמש לא יניח לצבור להתפלל עד שיצא מבית־הכנסת ··· ואם מְסָרֵב מלצאת, אזי יקחו אותו לתפיסה ··· גם תפיסה כבר היתה שם!

שוב לענין ספרים: לא ידפיס שום מדפיס בלי רשות רבנים ואלופים כפי תקנת ארצות, שנתקנו בשנת דש״ן לפ״ק. ועל פיהם יקום דבר ··· ואם יעבור המדפיס אזי יבטלו הם מלאכת הדפוס ··· ויחרימו את המדפיס וכל המתעסקים במלאכה ···

ודבר זה יורה לנו, כי לא היו החרמות וההסכמות על הספרים הישנים שלנו של גאונים וראשי הדור, לבל ישיב מדפיס אחר להדפיס אותו ספר כמתכֻנתו ויסיג גבול הראשון, כי אם היו שמירה מעולה נגד המדפיסים עצמם, לבל ידפיסו דברים שאינם רצוים להרבנים ··· והרי זו מעין בקרת קודמת לדפוס ···

והנה הפרנס, „פרנס־חודש״. ביום שני של ר״ח כשיהיה ראש חדש שני ימים — יקבל עליו הפרנס בהֵן צדקו לשמור בנפשו ובגופו ליַסֵר הפושעים והמורדים ··· פרנס פרנס לחודש, מְיַסֵר מְיַסֵר לחודש ··· הפושעים והמורדים והעוברים מתיסרים על־ידי הפרנס; והוא מקבל עליו בהֵן צדקו לעשות משרתו באמונה, גם באמונה ···

הרי תקנות שנעשו על־דבר טענות אין לי ביום א׳ טו״ב מנחם, שנת שנ״ה לפ״ק; ואחר־כך בשנת שס״ד הוסיפו על הדבר ···

הטוען טענת אין לי יחרימו אותו בכל בתי־כנסיות ··· וישָאר שלשה ימים בחרם. ואם לא ישלם — חובשין אותו בתפיסה של היהודים שמונה ימים לפחות. ואחר־כך עד שלשים יום ישאו ויתנו הדיינים עם ראשים

כל המיטב עד היום, אוכלו בכל פה. — אבל כי אנו קוראים את דברי האיום על מי שימלאנו לבו לעבור על תקנת רבים זו, אז תסמרנה שערות ראשנו. ואנו אומרים: ידינו את זה, אשר ישים שם ישראל לשמצה בגוים, בחפצו להתעשר מעסק ביש, לארבע מיתות בית־דין גם יחד, ואל ישימו על ראשו את החרם הנורא הזה.

מוחרם ומנודה האיש הזה בשני עולמות ··· מובדל ומופרש הוא מקדושת ישראל ··· פתו פת כותי ··· יינו יין נסך ··· שחיטתו שחיטת נכרי ··· בעילתו בעילת זנות ··· קבורתו — קבורת חמור ··· ארור ומקולל הוא בכל האָלות והקללות, הכתובות בספר התורה ··· ארור ומקולל הוא בכל אותן הקללות שקלל אלישע לגחזי ··· כל קללה וכל אָלה חלה על ראשו של זה, עד אשר יסור מדרכו הרעה וישמע ויציית לדברי המורים. — עד כאן הקללה והאלה של ד׳ הארצות משנת שלו״ה לפ״ק. ובקרית קרקוי הוסיפו עוד אומץ בדבר וקללו עם זיין ספרי־תורה, קרי: שבעה ספרי־תורה, לחזוק התקנה של ד׳ הארצות הנ״ל. — ושִמעו והשתוממו: על־יד הקללות האיומות והמון האלות השחורות האלה הוסיפו על העונשין עוד קנס מזומן של מאתים זקוקים ··· מאה זקוקים לשר ··· חמשים זקוקים לשופט ··· חמשים זקוקים לקהל ··· מה עלובים המה אלה, שמקבלים מאה זקוקים מהמקולל הזה!

התורה אמרה: כי יִפָּלֵא ממך דבר למשפט ··· ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט, אשר יהיה בימים ההם, ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. באו חכמי המשנה ומנו ואמרו: דיני ממונות בשלשה, גזילות וחבילות בשלשה, מכות בשלשה, עבור השנה בשלשה, סמיכת זקנים ועריפת עגלה בשלשה, אבל דיני־נפשות בעשרים ושלשה.

ובאים חכמי קרקוי בשנת שנ״ה ומונים שלש כתות דיינים, היינו, תחתיים, שניים ושלישים ··· הדיינים התחתונים יכולים לשפוט מִשָּׁוֶה פרוטה עד עשרה זהובים ··· השגת גבול יותר מן עשרה זהובים פוליש ישפוט פרנס־החֹדש ··· ואם הוא דבר גדול, יצרף הפרנס עמו גם שאר הראשים וטובים ··· הדיינים השניים, עליהם מוטל לשפוט בין איש לרעהו מעשרה זהובים פוליש עד מאה זהובים פוליש ··· ושניהם, התחתונים כהשניים, מחויבים לישב בדין בכל יום מלבד ערב־שבת וערב־יום־טוב. — והדיינים השלישיים הגבוהים ישבו בדין ג׳ פעמים בכל שבוע.

ולא היחיד· – ואם לא ירצה ויעבור תקנות אלה – אם יעמוד האדם על שלו ועל של ביתו ולא ירצה לציית להקהל החזק ממנו – יהיה אותו היחידי בחרם ובנדוי כל הקהלות ··· ואם ישהה במרדו חֹדש ימים יהיה ממונו – כל ממונו ואף אותו חלק שאינו חייב – מותר למסור למלך ··· וגם קבלנו עלינו לשמור את החרמות ··· אם יעבור שוב אדם את החרם יש לקנסו ולהלקותו – להלקותו ממש ברצועה ובעלבון – ויש לנו לְקַלֵּל את המלשינים בכל שבת·

מכים ומקנסים, מקנסים ומחרימים· מי יקום ומי יחיה בתנאים כמו אלה? מי יתבע עלבון היחיד מחוזק יד הצבור?

ושוב: וגם גזרנו להביא המעשר, כפי מה שיאמרו הקהל· – הקהל אומר והיחידים מביאים! – כך קבלו כל הקהלות בחרם, על־פי ר׳ דוד מאיינצבורג שנת נ״ו: ודברים שקבלנו על־פי חרם, אין לשנותם· תמצאו גם חרמות, שלא לבטל חרמות והסכמות, שלא להשבת הסכמות· מסירות מודעות, לבל תמסרנה עוד מודעות וקשורים לקשורים· אין מקום ומוצא לְנַתֵּק את חבלי ההסכמה! האדם הישראלי אז כמעט לא יכול לשאוף רוח נגד רצון הצבור, ואין כל מעשה ותנועה, ולו תהיה היותר פעוטה וקטנה, שאינה על דעת הקהל ועל־פי הקהל·

אנו פותחים את המחברת „קדמוניות מפנקסאות ישנים", לקורות ישראל בפולין בכלל ובקרקוי בפרט, העתיקן וסדרן עם הערות פ· ה· וועטשטיין בקרקוי, בדפוסו של יוסף פישר, שנת תרנ״ב לפ״ק, ואנו קוראים בסעיף ב׳ תקנה, שעשו ד׳ הארצות ביחד בק״ק לובלין יום ג׳ ט״ו כסליו שלו״ה לפ״ק·

וזה נוסח התקנה: זאת לדעת לכל עמי הארץ, אנשי קודש בני־ברית, שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע ארצות יצ״ו, בראותם המעמד ומצב הארצות לעת כזאת, הצריכים חזוק· – בפרט אודות האנשים, הלהוטים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אורנדיש גדולים ועצומים, שיש לחוש פן יביאו לידי סכנה גדולה ועצומה יוצאה לרבים חס ושלום· – על כן הסכימו כולם כאיש אחד ובפה אחד, שכל מי אשר בשם ישראל יכונה, לא יהא לו שום עסק לשכור טשאפווי (מכס משקים) בפולין גדול ובפולין קטן· והנה אנו עומדים פה באמת במְעות לרבים ובמְעות ליחיד, מְעות שאוכל

ב
תקנות

כשהיתה עוד יד ישראל תקיפה בגוים וחיו בכל עיר ועיר, כמדינה בתוך מדינה, חיו לעצמם אך על־פי דברי עצמם ועל־פי החוקים והדינים מרשות אבות, היו מוצאים לנכון לגזור בכל פעם תקנות ומנהגים עירוניים־צבוריים, לפי צרכי השעה והמקום. תקנות, שתקנו אז הרבים בהסכם ובשבועה, חָלות גם על היחידים, כשנתנו ידם עם הרבים ונשבעו עמהם. לכאורה אין כאן רק הסכם ו,קבול אֲמָנה׳; ועם כל זה הכל כמעט בכפיה ובאונס. תמיד אנסו התקיפים את אלה שאינם תקיפים, הרבנים כָפו את עמי־הארץ, ושניהם יחד נכנעו על־ידי הפרנסים והאמרכלים. מאלה ומאלה מלאים ספרי־התשובות וספרי־הדינים וספרי־התקנות וספרי־ההזכרות. ואתם, כי תבקשו לדעת ולעמוד על תקופה פלונית ופלונית בתולדות ישראל, אל נא תפתחו את ספרי־המוסר, ספרי הרמת המוסר, ומה גם ספרי המחקר והעיון. פתחו את ספרי־התקנות, את כתבי התקנות, שנתנו בני־ישראל לעצמן ורק לעצמן. ואז, אך אז, לנו מושג מחיי אבותינו במים ההם. —

הנה לפנינו תקנות שו״ם הידועות, ואנו קוראות בהן לפי גרסא מדויקת, הדפיסה הרב פיי״ש רוזנטהל בהירחון למדעי תולדות היהדות, מהדורה חדשה, כרך מ״ו, ואנו קוראים:

נחנו גזרנו בתפיסת־חפץ, נחנו החתומים מטה באנו על החתום, אשר כל בן־ברית לא ילך במלבוש נכרי... ולא ילך ברהטי חלולי בתי זרועות... ולא יהיה לו בלורית מסַפר קומי... ולא יגלח זקנו בתער ולא בכעין תער, ולא יאכל איש ואשתו בימי לִבונה עד שתטבול בזמנה... הצבור משגיח על היחיד, לא לבד, שלא ילך במלבוש נכרי ולא יתראה בחוץ כנכרי, כי אם גם בביתו לא יאכל עם אשתו בימי לִבונה.

עד כאן בדיני לבושי האדם וטומאת אשתו, ואם יהיה שוב אדם, שיטעון על המס שיקח הקהל ממנו אל כל דבר שיהיה לו ליחיד על הקהל, יתן היחיד את אשר ישאל ממנו הקהל, — יתן האדם כל מה שיש לו על־פי הקהל ולא יעוֵת ולא ימרוד — אך הקהל יבוא עמו, עם היחיד, לדון במקומם לפני אותם, שאין נוגעים בעדותו של דבר. — הקהל בוחר את הבית־דין

שוב שלשים יום, ולא קבל ··· ולא חזר ולא תבע נדויו ··· וצוינו והחרמנו אותו ··· אף אתם החרימו אותו בכל יום תמיד ··· לא די בפעם אחת, אלא בכל יום תמיד, — והכריזו עליו, שפתו פת כותי ··· ויינו יין נסך ··· ופירותיו טבלים ··· וספריו ספרי קוסמים ··· וחתכו ציציותיו ··· גם זה יֵעָשה לו, — ועקרו מזוזותיו ··· ולא תאכלו עמו! ולא תשתו עמו! ולא תמולו לו בן! — זה הקטן שנולד למה לא יכָּנס בברית בשביל פשע אביו? — ולא תלמדו את בניו תורה ··· גם שערי־התורה יסָגרו בפני אלה הצאן שלא חטאו, — ולא תקברו לו מת! — גם המות לא יכפר, — ואל תכניסהו לחברת מצוה! ולא לחברת הרשות! ושטפו כוס אחריו ··· ונהגו בו מנהג נכרים ··· (תשובה עשירית).

כל־כך ינהגו בו בנאשם. והאל יתברך אמר: מה אני רחם, אף אתם רחמו. אין שוב רגש נאמן שבלב על פלוני, שלא קבל עליו דין של בית־דין. אין חסד ואין חנינה! החֵמה והקנאה אוכלת, אוכלת על ימין ועל שמאל, אוכלת מבית ומבחוץ, אוכלת בחיים ובמות. הציציות נחתכות, המזוזות נעקרות, אין מלמדים ואין מולים ברשותו של זה; והחרם — אוכל ברחובות ובחוצות, בישיבות ובבתי־מדרשות, והולך ונכרז בכל יום. אין רחמים ואין סליחה, בא השמש ולא יעלה.

כל זה בחרם, בנדוי, באיש שעבר ולא קבל עליו את הדין. אבל מי שמקבל עליו דברי־חכמים, אך טוען, לא אשמתי ולא חייבתי, והוא נשבע שהצדק אתו, אך נשבע, כבר מגלגלים עליו אימת החרם ומשביעין אותו בכל חומר ובכל תוקף, כאילו קץ כל העולם בא.

כשמתחייב אדם שבועה — קוראים אנו בתשובה האיומה הנ״ל לרב פלטוי — ובקשתם להשביעו, יוציאו ספרי־תורה ויכינו אותו, את הנשבע, על הקללות הכתובות בתורה ··· ויביאו מִטה, שנושאים בה מתים ··· ויפרשו עליה כלים, שהם פורשים על המתים ··· ויוציאו שופרות ··· ותינוקות של בית־הכנסת באין — חנוך טוב לתינוקת — ויביאו נאדות נפוחים וישליכו אותם לפני המטה ויאמרו בית־דין לאותו אדם, שמשביעין אותו: הוי יודע, שלמחר אותו האיש מושלך כנאֹדות הללו··· ומביאין תרנגולין··· ומדליקין נרות ··· — ומביאין אפר ומעמידין את המכשפין, למען ידעו על מה הם הורגים ··· וכו׳.

אלהים שבשמים! כל אלה בשביל אחד מעבדיך, כי נשבע שדובר אמת.

ונהגו ראשונים להביט בשרטוטי ידים, עד שיכירו ביניה וכו׳. ושמענו מהזקנים שאומרים, שיש בשרטוט פסת היד סימן להתבדק בו... ועוד מנהגנו להביט בצפרנים ואומרים, מפני שהן פרות ורבות וכו׳ (ס׳ מ״ט).

ראינו לאדוננו רב צמח גאון ז״ל, בדין אשה שאמרה השביעוני על כתובתי מנדין בפניה... והיא נושאה ספר־תורה בצבור, אחוריה לארון ופניה כלפי העם; – וחזן הכנסת מנַדה... ושופרות תוקעין. – כל החרדה הזאת רק לענין כתובה. ואם לאשה כן, לאיש לא כל שכן... יורנו אדוננו הגאון, יחי לעד, שורת הדין בזה, ואיך המנהג בישיבה הקדושה, ודברי השבועה, שמחרים החזן בפניו, אם ארוכים אם קצרים, כדי שנסמוך עליהם... ואם אומר אמן על כל אחת ואחת? או אמן אחת על כולן? כי יש בדבר הזה תרעומות... יורנו אדוננו ויסתלק הספק... עוד יש איזה ספקות בודאיות אלה, וצריך לדעת, איך המנהג הזה בישיבה...

והנה קצור התשובה: מנהגינו לכתחילה להשביע את מי שהוא חייב שבועה לפני צבור, אחר שהצבור מסיימין את התפלה... ונוח להם, שיהיה שני וחמישי... ואין לאדם להמנע ולישבע בציבור, אם לא יזדמן להשביעהו בשעת סיום התפלה... והתובע יכול לקבץ אנשים רבים, שיהיו נועדים בשעה שנשבע ואין לנשבע להמנע ולישבע בפניהם...

ואשר אמרתם, דברי השבועה, שמחרימים בפני הנשבע, כמה, אם ארוכים או קצרים? והנשבע על כמה עונה אמן? עיקר המנהג, שיאמר המשביע: בשמתא דישראל יהוּ בחרם בית־דין העליון ובחרם בית־דין התחתון... ויקרא שני המקראות לא יאבה ה׳ סלוח לו וגו׳ והבדילו ה׳ לרעה וגו׳... ומסיים מי שפרע מדור המבול וכו׳... (ס׳ ט). כל זה בדיני־ממונות בין אדם לחברו, מחרימין ומשביעין ומנדין בצבור ואחרי התפלה ובהוצאת ספר־התורה ובענית אמן. מה קשים המה לכאורה החיים באלה!

נתבע אדם בבית־דין ולא שמע, מנדין אותו וכותבים עליו פתיחא... אך פתיחה. עברו שלשים ימים ואינו חוזר בו, ממה שהיה בידו, כותבין עליו חרם... עתה כבר חרם. ומוציאין אותו מכלל ישראל. – וכך וכך כותבין: לחכמים וראשי ישיבות וזקנים שלומכם ירבה! מודיעים אנו אתכם, שפלוני בן פלוני יש עליו ממון של פלוני ופתחנו עליו ולא קבל... או עבר עברה אחת (או מן התורה או מדברי הסופרים) ולא קבל... ונדינו אותו שלשים יום, אך שלשים יום ולא קבל... ונדינו אותו שלשים יום,

מפנקסאות ישנים

א

השאלה והתשובה

הנה שוב ספר תשובות הגאונים, אשר העתיק מקובץ כתב־יד והגיה אותן והוסיף בהן הערות מוהר״ר יעקב מסופיה זצ״ל מ״ץ בק״ק איספאלטרי בדאלמאציה יע״א, יוצאות לאור וכו׳ על־ידי חברת „מקיצי נרדמים" הקדומה ונדפסו וכו׳.

שאלו על מה שאמרו, כי שלש משמרות הוי הלילה. והשיבו, כי משמרות אלה נקבעו לכמה דברים, מהן משמשות מלאכים, שמקלסין לפני שכינה ומהן לדברים אחרים (סימן ק). איתמר משום רב חנן בר רבא, שארבע רוחות מנשבות בכל יום, ורוח צפונית מנשבת עם כל אחד ואחד, שאלמלא כן אין העולם מתקיים, ורוח דרומית קשה מכולם, שאלמלא בן־נץ מעמידה, מחרבת העולם. ומה תתמהו? הן בכל עת באה רוח גדולה וחזקה מאלה ארבע שמנשבות בכל יום, פעם זו ופעם זו, ובנחת מנשבת, ורוח צפונית מנשבת ועמה חיי־אדם ונעימות. ופעמים שרוח־דרומית מנשבת וגוברת, היא המחרבת ומטרפת את הנשמות, ושם הקב״ה נץ גדול, שפורש כנפיו בפניה ממקום מוצאה ושובר את חזקתה; ואלמלי באה אל מקום הישוב בחזקה, היתה מחריבתו (סימן ל״ב).

אנו עוזבים את העולמות העליונים, ואנו פונים למנהגי ישראל, ואנו קוראים דברים לרב האי גאון.

ושאלתם — הוא אומר — שאנו רגילים ליקח ראשים של כבשים בראש השנה לאכול... ולשחוט כל אחד תרנגול בערב יום הכפורים. — — והוא מֵשיב כך וכך.

„ובמוצאי־שבת בבורא מאורי האש מסתכלין באור האבוקה בפנינו ובצפרנינו... ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים ושותים וחוזרין ושופכין'... ושאלתם לפרש לכם: זה נחוש הוא לטובה לרעמים; ורוב אנשי בבל כך רגילין לעשות... (ס' ח). ולהלן להנ״ל: ששאלתם על ברכת האור וכו׳.

ערפלי קדם

הסתפקות! הרודף אחרי תאותו במלבושים יקרים וחמודים ליַפות את עצמו־היא חמדה ראשונה רוש ולענה, שיתענו בה יצרנו. — והנה עניני קידושין, ודיני ברכת אירוסין ודיני סעודת נשואין. דיני הסעודה, דיני ברכת־המזון ועניני אנינות מחופה.

והנה דיני חופת נדה, דיני לבישת הליבון ודברים האסורים בנדותה, דיני טבילה ועניני שבעת ימי המשתה; ועוד הפעם דיני פרישת עונה ודיני קביעות הוסת ודיני כתמים, דיני רואה דם בשעת תשמיש, וזאת תורת היולדות לזכר ולנקבה, ובין כל מערכת הדינים האלה אזהרות בעניני בעילת מצוה.

יש אומרים, שאחר שמצא החתן בתולים מברך: ברוך אשר צג אגוז בגן עדן שושנת העמקים, אל ימשול זר במעין חתום זרע קודש, שמרה בטהרה וחוק לא הפרה, ברוך הבוחר באברהם ובזרעו אחריו. והחכם מהרש״ל כתב, דאין מברכים ברכה זו, הואיל ולא הוזכרה בש״ס. והבית־חדש כותב, שיש לברך, אך לא בשֵם ומלכות. והן גם הגאונים אמרוה. —

באשה, למען דעת וללַמד אותם לאמר זכו שכינה ביניהם, לכן אני האשה, הנצבת לפניך היום יי׳ האלהים אלהים קדושים המוכנת ומזומנת בקדושה ובטהרה כדת משה וישראל עבדיך ליכנס לחופה עם החתן בעלי, הנני מַפלת תפלה ותחנונים לפני כסא כבודך בעת ובעונה הזאת, שאתה מוחל לי ולבעלי...

לא דיים הדברים הישרים המעטים ההמה, והנה עוד נוסח ,יהי רצון' כתוב בעד הכלה: יהי רצון, שתשרה שכינתך ביני ובין בעלי ותיַחד עלינו שמך הקדוש ותכניס בלבנו רוח־טהרה וקדושה ותרחיק ממנו כל מחשבות והרהורים רעים וכו׳ וכו׳ וכו׳. — ואחר זה בא תיכף יהי רצון שני: יהי רצון מלפניך ה׳ האלהים, שיהיה זווגנו עולה יפה, זווג הגון של אהבה ואחוה, שלום ורעות, זווג כשר כדת משה ויהודים, זווג הגון של יראת־שמים ויראת־חטא, זווג של בנים הגונים, זווג של זרע של קימא, זווג של ברכה וכו׳ וכו׳ וכו׳. והרי גם יהי רצון שלישי בעד זאת העיפה מרוב דִבור ואמירות: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב, שתשמור ותנצור תמיד את בעלי מכל נזק ומכל רע ומכל חולי וגומר וגומר.

אין כאן עוד טהרת האהבה והתדבקות נפשות; כמעט עומדים לפנינו אנשים מוכנים למות באחת מד׳ מיתות בית־דין, ועליהם להתוַדות על כל חטאיהם ופשעיהם. והנה עומד התלָין, עומדים המסקלים, עומדים העדים והשופטים.

אדם נושא אשה וידבק בה ויבנה לו בית, ואיך לא תפרקנה עצמותיו? איך לא תשָפך מררתו? איך לא יתוַדה בתמצית נפשו ובדמי־לבבו? החתן עומד במקוה־המים ו,נותן את קולו בבכי'. תכלה הרשעה כלה כעשן! יזדוגו דודים יחד בקדושה וטהרה, ועל־יד הקדושה והטהרה הנה תפלת ,אשמתי, בגדתי, העויתי!'

וכתב הרמב"ם ז"ל, כשחתן נושא אשה, לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת התפילין, כדי לזכור ירושלים. לא די עונות היחיד ופשעי היחיד ביום ההוא, והנה מעמיסים עליו זכרון חורבן־הבית וחורבן־העיר. אין קץ ליסורי החתן והכלה ביום כלולותיהם.

פונים אנו לעניני צניעות. בכלל זה להיות בנות ישראל צנועות בלבושיהן, ולא תלבשנה בגדים טובים ומשובחים יותר מדאי, אלא בינונים.

וידבר: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו׳ שתמציא לי ברחמיך הרבים ובחסדיך הגדולים את זווגי הראוי לי בזמני וכל צרכי ותקנתי׳ זווג הגון הראוי להוליד וכו׳׳ כמו שהמצאת זווג לאדם הראשון׳ ליצחק׳ ליעקב ולמשה לכל אחד זווגו בעתו ובזמנו׳ ואותה אשה׳ שתמציאה לי לזווגי׳ תהא אשה טובה׳ אשה נאה במעשיה ונאה במראיה׳ בעלת מעשים־טובים׳ בעלת־חן׳ אשה משכלת ויראת־אלהים׳ רודפת־צדק וגומלת־חסד׳ כל זה בחיוב׳ הצד השלילי של הזווג הוא: שלא יהיה בה שמץ פסול ומום ופגע׳ ולא תהי כעסנית ורגזנית׳ רק תהא בעלת ענוה ונמיכת־רוח׳ בריאה ובעלת־כח׳ ולא תועיל אכזריות הבריות ושונאים ומחשבותיהם ותחבולותיהם ומועצותיהם לעַכֵּב את בת־זווגי ההוגנת לי; ויקוים בי מקרא שכתוב: מצא אשה מצא טוב׳ – יהיו לרצון אמרי פי!

אסתעי מילתא ואירע להמבקש שדוך ובא בברית עם איזו נערה׳ או אפילו החזיר גרושתו׳ והנה מתחילים הסימנים והדינים׳ סימן א׳ דן בדבר השוה לכל נפש בשידוכין ובהמשך זמנם׳ סימן ב׳ נושא ונותן בדיני ספירת שבעה נקיים׳ סימן ג׳ מְדַבר בדיני חפיפה׳ בהגיע תור נערה ללכת אל בית־הטבילה׳ דברים הצריכים לגופה׳ אם לבדוק בית־הסתרים שבה׳ והם כל דיני חפיפתה בין בחול בין בשבת׳ סימן ד׳ נוגע בעניני דברים השייכים אחר הבדיקה וכל דיני חציצה׳ בסימן ה׳ דיני נוסח הכתובה׳ בסימן ו׳ דיני התענית ביום החופה׳

יום־הנשואין הוא יום מחילה וכפרה׳ – ועוד טעם אחר אמרו לענין התענית׳ והוא׳ כדי שלא יאכלו וישתו וישתכרו החתן עם הכלה׳ ויאמרו קדושי טעות הן ...

אבל אין הטעם השני עיקר׳ והרי מסודר לפני החתן ,תפלת עניי להתפלל ביום שמחת לבו ... וזה הנוסח ...

ענני אבי ענני׳ כי **בצרה** גדולה אני ... אָנא ה׳ כַּפֵּר נא מעוני ומחטאתי טהרני׳ לב טהור בְּרָא לי אלהים ורוח נכון חַדש בקרבי׳ והחזק בדק ביתי הרעוע ותַקֵּן את כל אשר עותתי׳ והָאר כל השמות שפגמתי בהם ויהיו למאורות׳ – אנא ה׳ מלטה נפשי ... ואל תסתר פניך ממני ...

והנה תפלה גם בעד האשה לאמר: אתה ה׳ אלהים׳ האל הגדול הגבור והנורא׳ אתה עשית את השמים ואת הארץ׳ אתה הוא יוצר האדם׳ ונפחת בו רוח ונשמה ובראת איש ואשה ורשמת בהם שמך הקדוש יו״ד באיש וה׳

מעוני הדרך לא מלו בני ישראל· אומר רבי ישמעאל: וכי ערלים שמעו קולו של הקדוש־ברוך־הוא על הר סיני ונתן להם את התורה? אלא חס ושלום, נמולין היו, אלא שלא היתה להם פריעה, וכל מי שמל ולא פרע את המילה, כאילו לא מל· וכשבאו ישראל לארץ־ישראל, אמר הקדוש־ברוך־הוא ליהושע: אי אתה יודע, שאין ישראל נמולין כתיקון, חזור ומול אותם שנית· ויעש יהושע כן וקבץ כל הערלות עד שעשה אותן כגבעה; והיו ישראל לוקחין את הערלה ואת הדם ומכסין אותן בעפר המדבר· וכשבא בלעם הקוסם, ראה את כל המדבר מלא מערלתן של ישראל לעתיד, אמר: מי מנה עפר יעקב? ומי יכול לעמוד בזכות דם המילה, שהוא מכוסה בעפר (ציון לפרקי דרבי אליעזר, פ׳ כ״ט)·

ובא המשורר ביאליק וקורא בקול גדול במאמרו „ההלכה והאגדה": בואו והעמידו עלינו מצוות!

ד

בשנת תרמ״ג לפ״ק יצא לאור בורשה בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטר עם שותפו מהדורה חדשה של הספר חופת חתנים, כולל קדושת הזווג והנשואין, מיום אשר נעשה שידוכין עד יום החופה, וכל דיני נדה, וסתות, כתמים וכל הלכותיהן, נקרא בשם קונטרס הצנע לכת··· גם הלכות מקואות בכל פרטותיהן עם ביאור שעור מדתה, על־פי חשבון המדידה, נקרא בשם מִקוה טהרה··· ועל כלם קונטרס נפלא יקר מכתם ומפז בענין קדושת־הזווג מרבינו הקדוש המקובל האלהי מאורן של ישראל מורנו הרמב״ן זלל״ה, אשר היה בכתב־יד ישן נושן ב„ביבליטעק"··· כל אלה חוברו על־ידי הרב הצדיק הגאון החריף כחד מקמאי הר׳ רפאל מילדולה מחכמי מגנציא ז״ל· ועתה הוספנו דיני וסדר נוסח כתובה דאירכסא מאת הרב ר׳ חיים ישעי׳ הכהן נ״י מ״ץ דק״ק ראחוב· —

הדפוס הוא בתכלית הרע והאותיות מעַוְרות עינים, ואנו „עמלים לעיין מעט בקונטרס הלז· הלא בני־בשר אנו, ואלהים קִדש אותנו· אין עוד חבור המינים, כי אם קדושת הברית ודבוק נפש ברוח· כך צוו במרומים וכך העלו את האדם במרומים·

אנו פוסחים על ההקדמה ועל הפתיחה, ואנו באים לתפלה, לנוסח תפלה, שיאמרה בר־נש, כי תבעי נפשו לזווג הגון, יעמוד לפני קונו

בתחית המתים (סימן ה׳ י״ס)· — נֵפל ששכחו למולו׳ אם הוא סמוך לזמן קבורתו׳ בודאי לא נתנוֵל׳ פותחין את קברו ומלין אותו··· אבל אם שהה איזה זמן׳ דיש לחוש שמא נתנול׳ אין פותחין (שם׳ כ״ד)·

קבלה בתוך בני עמנו בכל תפוצות ישראל — מוסיף בעל הספר „חותם קודש" — דאם מתה אשה מעוברת׳ עושים כל תחבולות׳ שתמליט הולד מת׳ ולא תְקָבר כך עם הילד׳ כי יש סכנה בדבר לקברה כך עם ולדה; וגם לנוֵל את המת לקרוע את בטנה ולהוציא את ולדה אסור מצד הדין· — ומצאתי כתוב׳ דלפעמים לא ניחה לנפטרת׳ כי תמליט הולד מת· דאם יצא לאויר העולם ולא יְקָרא לו שֵם׳ אזי יזיק לו; וכל זמן שלא יצא׳ עובר ירך אמו הוא׳ אשר על כן צריך להעמיד שתי נשים׳ וגם ילכו שלשה אנשים כשרים אצלה בתורת בית־דין··· ויאמרו לה בדברים רכים: את פלונית בת פלונית׳ כבר הוזהרת על־פי חרם בתקיעת שופר׳ שתמליט הולד׳ ולא שמעת··· ואולי מפני שאת חוששת׳ שלא יְקָרא שֵם להולד׳ על כן אנחנו הבית־דין מבטיחים אותך׳ שיְקָרא לו שֵם בישראל׳ הן אם יהיה זכר׳ הן אם תהיה נקבה; ואם יהיה זכר׳ אז יהיה נימול ואחר כך נקרא לו שֵם׳ על כן אל תעשה באֹפן אחר׳ רק שתמליט הולד; ועל־ידי קריאת השֵם יזכה לעמוד בתחית־המתים עמך··· כן יאמרו לה שלש פעמים בלשון־הקודש··· ושלש פעמים בלשון־אשכנז··· ככה מדברים בני־אברהם אל המתים ועומדים וטוענים עם המתים· והודות לאל הרחמן׳ שלא יחמיר עוד הפוסק ומסיים ואומר: באם שיראו׳ שגם זה לא יועיל׳ אחר עבור זמן־מה׳ אז יפטרוה מן החרם ויבקשו ממנה מחילה׳ ויאמרו לה׳ שנעשה הכל על־פי מנהג ישראל··· ויקברוה כך ולא ידאגו כלל׳ ואין שטן ואין פגע רע חס־ושלום· — כל זה כתוב שם סימן כ״ה וסימן כ״ה׳ סימן על יד סימן· אין שטן ואין פגע! והחרמת המת׳ הדבור עם המת צורם באזנינו ומעליב את נפשותינו· והן לא בסימנים גרידא הכי עסקינן׳ הרי הם דברים לקוחים מן החיים· ותארתי אותם גם אני הכותב מן החיים···

מל ולא פרע כאילו לא מל· — נותנים הערלה הנחתכת לתוך חול או עפר· — ויש אומרים׳ כיון דבני־מזרח מוהלים על המים׳ ובני־מערב על העפר לכן יש לתת הערלה בחול ולא בעפר׳ לקיים דברי שניהם·· (סימן ה׳ י״א)·

עניני הבקיאות, אשר הורה לנו הנסיון היומי, ועוד כמה ענינים הנלוים לזה, לְלַמֵּד לבני יהודה וישראל תורת המצוה הזאת, וכל הידיעות הנחוצות ודרושות אל תכלית שלמותה, עם מבוא באר היטב וערוך מאת יעקב לוין, שו״ב קרקוי. שנת עדות ה׳ נאמנה.

ואנו מלקטים כעמיר גורנה בסעיפי הספר; והרי זה שלחן־ערוך חדש, שלחן ערוך מנהגים מלוקטים לקוטי בתר לקוטי, ואף לנכון הם מלוקטים ומסודרים.

סימן א׳ מדבר במצות המילה וקדושתה, ובו כ״ז סעיפים. וטעם מצוה זו, לפי שרצה הקדוש־ברוך־הוא לקבוע בעם, אשר בחר מכל העמים להיות עם סגולתו, שיהיה להם אות קבוע בגופם, להבדילם משאר העמים בצורת גופם, כמו שהם נבדלים בצורת נפשותם, אשר מוצאם ומבואם אינו שוה, וגם יהיו כולם חתומים בחותם מלכו של עולם; וכל רואיהם יכירום, כי הם זרע ברך ה׳.

זה לפי הפשט ולפי השכל, אמנם ענין סוד המילה והפריעה הוא זה, שהדין נותן, שהאור יתפשט בכל העולמות, ואור הצפון יתגלה ויאיר. אבל הקדוש־ברוך־הוא העלים אור שכינתו והצפין טובה מפני חטא אדם הראשון והרשעים הנמשכים ממנו, בענין ששורת־הדין מתגבר ונעשה מסך מבדיל מעלים הקדושה, והמוני החיצונים, שנתן לשמור את דרך עץ החיים – והנה אלה הם שתי ערלות, האחת להט החרב, שהיא ערלה הנכרתת, הב׳ הכרובים הוא כנפי ערלה שנית, הנקלפת מכאן ומכאן, . . .

מצות מילה היא כעין ק ר ב ן, וכשם שדם הקרבן לכפרה על המזבח, כך דם המילה מכפר, ועל כן מצותה ביום שמיני . . . כי הקרבן לא יכפר עד יום שמיני . . . כנאמר ומיום השמיני והלאה יֵרָצֶה . . . ואותו דבר כבר ידוע מראשונים ומבעלי הזוהר.

אין מלין בניו של אדם שלא מדעתו, אלא אם כן עבר האב ונמנע למולו, שאז הבית־דין מחייבים ל כ ו ף את האב להכניס את בנו לבריתו של אברהם אבינו ואפילו להכותו . . . ועל־ידי גוים . . . (סימן ב, אות ג).

תינוק שמת קודם שנימול, בין קודם שמונה ימים בין לאחר שמונה, רק שלא נימול מחמת חולי שהיה בו, מלין אותו על קברו, ואין מברכין על המילה. אבל משימים לו שם לזכר, שירחמהו מן השמים, ויחיה

נקודותיו ובזכות שמותיו וצרופיו ורמזיו וסודותיו הקדושים והטהורים, שתהא השעה הזו שעת רחמים... ,ומי שנאנס ולא קרא שיר השירים, יאמר פסוקים אלה: ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש — הנך יפה דודי אף נעים — וחכך כיין הטוב. — הביאני המלך אל בית היין. —

קודם קבלת־שבת ממש יכָנס האדם בכי טוב ויאמר נוסח תפלה זו: ,ליחדא שמיה דקודשא ברוך הוא ושכינתיה וכו׳. הנני בא לומר מזמורי קבלת שבת מלכתא, להאדיר ולהעלות עולמות עליונים למעלה, ויהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שתפן ברחמים אל קריאת מזמורי תהלים וכו׳, ולהכרית הקליפות ששלטו וכו׳. — ויכוין כי בכל מזמור וכו׳ הוא כורת ומסלק הקליפות ששלטו וגברו וכו׳'. ואחרי אמירת המזמורים הנה פיוט נאה ומשובח ברוב התשבחות: לכה דודי לקראת כלה! הקהל אומר מזמור שיר ליום השבת והיחיד מיַחד שמיה דקודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו.

אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים בכל יום יהללוך סלה. אתה קדשת את יום השביעי לשמך וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים. ישמחו במלכותך שומרי שבת, עם מקדשי שביעי. ועל־יד נוסח קדושה רוממה זו, על־יד הקריאה לאלהים ,ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!' מתחיל סדר הדינים המנוקדים; בתור המשך לתפלה ישיח האדם המִשנות ,במה מדליקין ובמה אין מדליקין?'

אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך, ולא בפתילת האידן ולא בפתילת המדבר, ולא בירוקה שעל פני מים, ולא בזפת ולא בשעוה ולא בשמן קיק, ולא בשמן שרפה ולא באליה ולא בחלב. נחום המדי אומר: מדליקין בחלב מבושל! ואנו מחכים לנחום מדי אחר, שיבוא ויאמר: אין מקדשין את יום השביעי לשמו יתברך לא בדיני חוסן ולא בדיני כלך ואף לא בידיעת טיב פתילת האידן ופתילת המדבר... שים חלקנו יושב־מעל בתורתך שבלב, שַבענו מטובך וטהר לבנו לעבדך באמת, ולא לעבוד את יום השבת בהלכות ובדינים...

ג

בדפוס לא רע ונוח לקרא נדפס הספר הקטן חותם־קדש, כולל כל הלכות מילה, ומבאר כל פרטי המנהגים, אשר יסודם בהררי קדש וכל

ישיבה; והוא מחפש אחרי ה,דברים, הנכנסים תחת סיג מעשה', אחרי ,דברים, הנכנסים תחת סיג מלאכה', אחרי ,מעשים הנולדים בחבור המוליד בנגיעה אחת בלבד, ואחר־כן נפרד ממנו', ואחרי ,מעשים הנולדים בשבת בלי חבור המוליד, והם דברים תלוים בפעלתנו'. – ואצלו גם אצלו דברים, שיתחייבו ביום־השבת ממאמר זכור את יום השבת לקדשו, דברים שיתחייבו ממאמר ויברך אלהים את יום השביעי, דברים שיתחייבו ממאמר ויקדש אותו. כל מאמר ומאמר בתורה בעניני שבת, בין ישר בין אי־ישר, בין בנסמך בין בפועל, הוא כבר מחייב עשיות ובלתי־עשיות. ואין אלה חיובים סתם, כי אם חיובים בעונשים ובענוים, בענשי הגוף והרוח גם יחדו. ,הנה על העובר בנסתר, מיעד לו הכתוב כרת'. . . ,אמנם העושה המלאכה בגלוי, על־ידי עדים והתראה, חייב סקילה, על־פי בית־דין . . . ואם עשה מלאכה בשגגה בין בסתר בין בגלוי, חייב חטאת . . . והעובר על דברי־חכמים במצות שבת, אשר הוציאו מכח דברי־תורה, חייב מכת מרדות' . . . והנה גם אלה לוקים, לוקים ממש.

אנו חוזרים אל הדורות מראש, ואנו פותחים את הלקוטים מספר המצות לענן הנשיא, לענן בן אדוננו דוד, בן אדוננו חסדאי, בן בסתנאי, בן חנינאי, בן פפנאי, מבני משולם בן זרובבל, בן פדיה, בן שאלתיאל, בן יהויכין המלך, ואנו קוראים בדיני שבת ומועדים, כי ,מותר לשאת בשבת משא דבר הקל, אין משא, כי אם בכתף'. ,ואמר ענן, ירצהו האל, ואם תאמר כי להדליק בשבת הוא שאסור, אבל אם הדליקה מחול, טוב הוא להניחה בשבת, כתב הרחמן לא תבערו אש. – לכן אסור הוא לנו להניח בין נר ובין כל אש בוערת בשבת בכל דירת־ישראל'. ,ואמר ענן ירחמהו האל, והכינו את אשר יביאו, ללמדך, שצריך להכין כל מאכלי שבת מיום הששי'. – ,ואמר, כי השבת והמועדים קדושת שניהם שוה זו לזו'. – ושוב אנו עומדים בשלחן־ערוך עתיק יומין ליום הקדוש, נקרא שבת שבתון ונקרא יום מנוחה.

אנו פותחים שוב את הסדור למערכת שבת. מי שאומר שיר השירים לפני קבלת שבת, עליו לומר אחר זה: רבון כל העולמים! יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שבזכות שיר השירים אשר קראתי ולמדתי, שהוא קֹדש קדשים, ובזכות פסוקיו ובזכות תיבותיו ובזכות

עזב עזבת את רשות־הרבים ורשות כל הדינים הללו· והנך נוסע על ספינה בים – אבל הנה סלע בים גבוה עשרה טפחים· והנה גם אפשר לזרוק מים ליבשה· – והרי בתים שבספינה· לוחות שבספינה וכלי עץ· וכל קרש· והרי הכל נותן מקום לדינים ולפסקים ולפסקי־פסקים·

וזכרנו בקושי הדינים הללו· שבאמת רחבים מני ים· ואם אלף שנים יחיה האדם· לא יספיק למנותם כי רבו· במשנת בעל המכילתא במסכת דשבתא: אני ה׳ מקדשכם לעולם הבא כגון קדושת שבת; נמצינו למדין· שהיא מעין קדושת העולם הבא· וזכרנו במאמר רבי שמעון בן מנסיא: הרי הוא אומר· ושמרתם את השבת· כי קדש הוא לכם· לכם שבת מסורה· ואי אתם מסורין לשבת· – אבל קדושת עולם־הבא והמנוחה העתידה· מנוחה שלמה לגוף ונפש – גם מתורות ופקודים והלכות – עוד לא באה לנו· ואנו מסורים ליום השבת והוא עובד בנו בפרך· מי יגלה עפר מעיני החכם הזה· יקום וידון·

מניחים אנו את אבותינו הרבנים ואנו פותחים את ספרי המצות של אחינו הקראים· והנה ספר מצות גדול· הנקרא גן־עדן· והנה איזה סימנים מ,הדבור במצות שבת׳·

,יען היות מצות שבת מצוה תוריית· והתורה בנויה לפי חכמת המבטא· צריכים אנחנו לעיין בענין המלות הנאמרות לענין השבת; ואז יתבאר המכוון במצות השבת׳· – ,כה אמר רבינו סה״ל ז״ל· שמלת מלאכה כוללת כל המעשים· – והנה נודה· שטעם מעשה ועבודה אחד· ויפול על המותחל ועל הנולד; ואולם בשם מלאכה בא השבוש עליו· כי יש מי שהכילו על הנולד׳·

,אמנם שני החלקים הראשונים· שהם המותחל והנולד· שהוא על־ידי חבור כולל אותם שם מלאכה· והעושה מלאכה בשבת בעדים חייב סקילה· יהעושה בסתר חייב כרת׳· – ,ובעלי הקבלה אמרו: ארבעים אבות מלאכות פחות אחת··· ויש לאבות תולדות··· ואנחנו בארנו· שכל מעשה רצוי הוא מלאכה׳···

והנה ספר המצות· הנקרא אדרת אליהו· והוא הפוסק האחרון; והוא גם הוא עומד על המלות שנשתמשה התורה בהן במצות השבת והן: מלאכה· מעשה· עבודה· זכירה· שמירה· יום· ברכה· קדושה· הכנה·

גפרית תחת הכלים ערב־שבת ומתגפרין והולכין בשבת· התורה אמרה: לא תבערו אש בכל מושבותיכם, ופה מתחילים הדינים: במה מדליקין? ובמה אין מדליקין? הלז אומר: אין מדליקין בצרי, והלז אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד· עמד השלישי על רגליו ואמר: מה יעשו אנשי בבל, שאין להם אלא שמן שומשמין? מה יעשו אנשי מדי, שאין להם אלא שמן אגוזין? מה יעשו אנשי אלכסנדריא, שאין להם אלא שמן צנונות בלבד? מה יעשו אנשי קפוטקיא, שאין להם לא כך ולא כך··· ובבבל ובמדי, באלכסנדריא ובקפוטקיא עומדים אחינו משבטי יה ומחכים לפסקים, במה ידליקו ובמה לא ידליקו·

והנה דיני כירה, שהסיקוה בגפת ובעצים, או משנת שתי כירים המתאימות, אחת גרופה וקטומה ואחת שאינה גרופה וקטומה· — שאלת מה מטלטלין ומה אין מטלטלין· — התורה אמרה: ואף בהמתך תנוח, ולנו כבר פסקים גמורים: לא יצא חמור באוכף שלו, ואף־על־פי שקשור בו; לא יצא גמל במטוטלטלת התלויה בחטורתו; לא יצא הסוס בזנב־השועל ולא תצא פרה בחוסם שלה· — והנה אבות־מלאכות שבתורה, הנפרדות ומפורשות לארבעים חסר אחת: הזורע והחורש והקוצר והמעמר, הדש והזורה, הבורר והטוחן והמרקד והלש והאופה· כל זה במלאכת פרי־האדמה; ואם במלאכתנו אנו — הנה הגוזז את הצמר, המלבנו והמנפצו והצובעו והטווה והמיסך והעושה שני בתי נירין והאורג שני חוטין, הקושר והמתיר והתופר שתי תפירות, או קורע על מנת לתפור שתי תפירות ועוד ועוד· וכל אבות־מלאכות אלה, עשאן כלן האדם בהעלם אחד, חייב על כל אחת ואחת: צד אדם חלזון ופצעו, הרי זה חייב שני חטאות· תחת זה חופר, חורש וחורץ מלאכה אחת הן, מכבס וסוחט מלאכה אחת היא·

רוחנו סר מרוב פרטי הדינים ופרטי הפרטים של מנוחת־הנפש ביום שבתון לה׳, ביום שכולו לגבוה· זרקת מרשות־הרבים לרשות־הרבים ורשות־היחיד באמצע··· זרקת מן האסטרטא לדיר או לסהר··· הנה שתי בקעות זו על גבי זו, וקמת וזרקת מן התחתונה לעליונה או מן העליונה לתחתונה, או הנה מבוי ששוה לרשות־היחיד ועשהו מדרון לרשות־הרבים··· הנה תל ברשות־הרבים··· עמוד ברשות־הרבים··· גג ברשות־הרבים··· מנורה ברשות־הרבים···

לרב האי: מצוה לתרגם בבית־הכנסת על הקורא בתורה ועל המפטיר בנביא· והלכה זו ירושה מימות הנביאים··· ועוד לו: אין אנו יודעין, שיש מעלה לתרגום של תורה על תרגום של נביאים, אלא כמו שיש מעלה לתורה גופה על הנביאים···

ועוד לו, לגאון הזה: לכך נתנה לנו התורה שיעור בביצים ובפירות, לענין חלה, שדברי־סופרים על הר סיני נתנו וכו׳, לפי שהביצים והפירות נמצאים בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שישראל עתידין להתפזר בין האומות; ומשקלן ומדתן, שהיו בימי משה, ושהוסיפו עליהן בימי חכמי ארץ־ישראל, אין נשמרין להם, והמדות משונות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו חכמים מחדשין מדותיהם, כמפורש בכמה מקומות··· ובעיקר אין כאן חדוש תכונתי כלל, לא בעניני התורה ולא בעניני הנביאים, ולא בעניני התרגום, ואף בעניני מדת־סופרים··· מתגלגלים המה החוקים והתורות והמנהגים וחוזרים ומתגלגלים· דור דור מראהו כפני הקודם, שירה שירה דומה לקודמת לה ואבות־בית־דין הם כקודמים להם· גלתה השכינה מבית־אל לירושלים, משם ליבנה, מיבנה לאושא ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית־שערים, מבית־שערים לצפורי, מצפורי לטבריה; גלתה מארץ־ישראל לבבל ויעבור עמה מחנה החוקים והדינים, השאלות והתשובות בכל פעם· מה תתפלאו ותשאלו לגופי הדברים? הלא אלהים אחד ותורתו אחת· תורתו אחת, ואף־על־פי־כן יש בה תורה ותרגום, תורה ונביאים, דברי־משה ודברי־סופרים ועוד דינים של חכמים ותלמידים עד אין סוף···

ב

אנו פותחים משנה קדומה בשרידי תוספתא, ואנו קוראים בה מעט בהלכות יום השבת, אשר בו נשבות לאלהים היוצר לזכר מעשה בראשית ואנו קוראים; ארבע רשויות שבת, רשות־היחיד רשות־הרבים, כרמלית ומקום פטור, — ומלבד אלה הרשויות הנה מתחילים דינים מבערב־שבת: לא יצא החייט במחטו, ולא הנגר בקיסמו, ולא הצבע בדוגמא, ולא הסורק במשיחא, ולא השולחני בדינר, — כל זה מן האסורים· אבל פותקין מים לגינה בערב־שבת עם חשיכה, והיא שותה והולכת בשבת; נותנין קילור לעין ואיספלנית על גבי מכה ערב־שבת, והן מתרפאין והולכין בשבת; נותנין

התלמידים עם הרב אפילו במצות: יבואו אלה לפני אלהים בתפילין מצומצמים, גדלם אך כאצבע והללו בתפילין גדולים כשלש אצבעות. הללו אנשי־צבא של תורה הם והללו הם הנפקדים...

מתקשים הם הרבנים בענין גוהא שבתלמוד. ומשיבים כי לא אך חכמי־ישראל אמרו כן, אלא הרבה מחכמי יונים וזולתם אמרו, שיש מן הענגים, שהם מלאכים ושרים, ומהן קול רעמים וקול זועות ומהם בורקי ברקים; ואף מקרא כתוב במלאכים: ונֹגה לאש ומן האש יוצא ברק.

לרב פלטוי: וששאלתם, מהו שיחת־דקלים. — אמרו, כי יום, שאין בו נשיבת הרוח וכשאתה פורס סדין אינה מתנענעת, עומדים בין שני דקלים, שהם קרובים זה לזה, ורואין איך ינועו זה לזה. יש לנו בו סימן, שמכירין בהם כמה דברים. — ואמרו, כי מר אברהם קאבסי ז״ל גאון, שהיה בשנת אק״מ לשטרות, היה מכיר בשיחת־דקלים... נתן משה רבינו לסנהדרין הלכות־כשפים בקבלה ולמדם אותן. ומי שיודע בהלכות כשפים, יודע גם בשיחת־דקלים בודאי.

לרב עמרם גאון: עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא וכל רבנן ותלמידיהון ושאר אחינו בית ישראל, הדרים במדינת ברצלונא יקרים ונכבדים ואהובים לפנינו, שלומם ירבה לעד ויגדל! קבלו שלום ממנו וממר רב צמח דיינא דבבא ומן ריש־כלה ומכל חכמים הסמוכים, שהם במקום סנהדרי גדולה... ומן בני־קיומי, שהם במקום סנהדרי קטנה... ומשאר חכמים ותנאים ותלמידי־חכמים שבישיבה כלה... שתמיד בשלומכם אנו שואלים ומבקשים רחמים עליכם, שירחם עליכם המקום ברחמיו הרבים. — השאלות, ששאלתם לפנינו, צוינו וקראו אותן לפנינו, כשיושבים לפנינו אבות־בית־דין ואלופים וחכמים וכל תלמידיהם. והתבוננו בהם, ועמדנו על מה שכתוב בהם, וכך הראונו מן השמים...

רבי־הגולה ואמרכלי־התורה, הם ודייניהם, הם ותלמידיהם·הם וסנהדרין יושבים בשורה לענות על השאלות, שתבואנה לפניהם מכל ארבע פנות הגולה, הלא עיני כל ישראל לכאן נשואות, — ומה הן השאלות המתגוללות מקצה עולם אחד אל השני? — כוס של קדוש טָעון ברכה לאחריו או לא? מן השמים משיבים בכאן, ולכאורה גם בתלמוד ארץ האבות לא היו בקיאים כל־כך... ומה שמצאתם בתלמוד ארץ־ישראל כענין שמועה זו, אין אנו יודעים מהו? — אלא מאי, דגמירנא בפירושה, הגדנו לכם.

באהלי ההלכה

א

הנה קובץ אחד מספרי שו״ת של גאונים קדמונים וגם ראשונים, ושמו תשובת הגאונים, אשר העתיק מקובץ כתב־יד והגיה אותן והוסיף בהן הערות מוהר״ר יעקב מסופיה זצ״ל מ״ץ בק״ק איספאלטרי בדאלמאציה יע״א, יוצאות לאור בפעם הראשונה על־ידי חברת מקיצי נרדמים ונדפסו בליק בשנת ה׳ אלפים תרכ״ד לבריאת־עולם.

נעתקן התשובות מכתב־יד נושן, הנמצא באחת מערי איטליה על־ידי הרב חיד״א. והחיים המתוארים בהם הם מימים ראשונים. ננסה לְלַקט בעמרים אלה, לדעת איך חיו אבותינו אלה ואיך חשבו ואיך היה מהלך חייהם אז.

ששאלתם: מהו בעל־המעשים? — בעל־מעשים הוא טוב־עין בצדקה ובצרכי־צבור ובמדות־טובות, אף־על־פי שאינו מופלג בחכמה, חייב אדם לנהוג בו כבוד. — תום הם מבקשים, בני־תורה אלה, ויתר הוא להם זה על התורה. תום מרחף גם על הענינים־התוריים, שנדונים עליהם, — הם לא יעלו הרים, לא ירדו עמקים, הכל כמישור לפניהם, וגם האלהים מתהלך במישור. מי יאמר, שיש כאן חידת־פלאים וסודות אדם. עלינו רק לעבוד את השֵם ולהיות זהירים במנהגי־חכמים. עלינו לקיים את דברי־החכמים ולהבין דברי־חכמים. למה נתעמל בדרכנו? ואין קושי בר־נש באלה. למה נאמר אפסה עצה מאתנו להתהלך במישרים, והן הכל הוא בגבולנו אנו ונתון לנו. —

מנהג היה בישיבה, שהתלמידים מקטינין את התפילין שלהם, ולא היו גבוהים יותר מאצבע ומניחין סודר עליהם; אבל הרבנים היו גובהין תפיליהן כשלש אצבעות, כדי שלא ישוו תלמידיהם אליהם · · · לא ישוו

לימות השבוע מג׳ ואילך. ,יום ב׳ בשבוע כלו לה׳. בו תשובת המשקל׳ (שם הלכות ק״ש ותפלה׳ סימן ס—ס״ב)· תאמרו׳ יכול אדם לחשוב תמיד בדברי הלמוד וקיום המעשים׳ ולא רק לקיים הכל· חלילה וחלילה· דברי השלחן־ערוך המה דברי האורים ואין להרהר אחריהם׳ אפילו בדברים שהנפש הדתית סולדת· ,מותר להשתין בתפלין׳ כשהם בראשו של אדם בבהכ״ס עראי׳ כמבואר בש״ע· · · (שם׳ הלכות ברכת השחר׳ סימן כ״ד)· והיד׳ שמחקה אלפי גירסות׳ נזהרה למחוק הערה זו מסעיפי החוקים לבושת האדם · · ·

הוא סוס רע׳ כן אף מי שנפשו רעה בטבע במדות יה יכול להיטיב תכונתו· העיקר תלוי ברוח הולדם· — מצד הגוף והנפש האדם גרוע הוא מכל החי; אבל מצד הרוח והנשמה גדול הוא מכולם (פרק א׳ ה׳ ו)· ענין התורה לנפש היא דוגמת המטר לארץ׳ שמצמיח מה שנזרע בה סם־חיים או סם־מות׳ כן בתורה מצמיח מה שבלבו של העובד (שם׳ י״א)·

הכל יש כאן: בירורי המדות׳ ציוני המעשים וכללי ההליכות לאדם באשר הוא אדם· כל דבר על אפניו׳ על מקומו׳ וכל כלל מבואר לפי טעמו· שיטה מסוימה לא תמצאו גם באלה׳ אך חשבון׳ יותר נכון — חשבונות· ואפילו הסודות המה אך כללים וילידי ההגיון· געגועי האדם לאלהים אינם געגועים׳ אך יראה עלאה והכנעה תחתאה כאן· האל הוא שופט׳ אך שופט׳ וכל התנהגותו בשמי מרומים ובתחתונים הוא אך במשפט· איך נעֲוֵת מעשינו והנה נבוא במשפט· איך לא נעשה הטוב והטוב הן הוא טוב מצד היושר ומצד התועלת· טוהר׳ טוהר הרוח גופא לא תמצאו· פה ,הגאולה לא תבוא רק על־ידי למוד־התורה׳ ועיקר הגאולה תלוי בלמוד הקבלה׳ (פרק א׳ ג)· אבל אין זו גאולת הנפש ופדות האדם׳ כי אם גאולה משעבוד׳ ואם גם משעבודי היצר־הרע·

חייב אדם לקיים כל דברי ארבע חלקי ,השלחן־הערוך׳ מאלף ועד תיו׳ לקיים את התוספות ואת הנוספות׳ את הגזרות גופא ואת הגזרות לגזרות· ואפילו מצות התלויות בארץ מתקיימות בחוץ־לארץ; ואפילו דברים הנעשים בזמן הבית נחזרים ונעשים בזמן שאין עוד בית· — וראהו תלמידו׳ שקנה בכור׳ היינו בהמה כשהיא מבכירה ונתן בעצמו הבכור לכהן וברך שהחיינו· — ושוב ראהו׳ ששחט עגל ונתן זרוע ולחיים עם הלשון והקיבה לכהן׳ וברך גם כן שהחיינו (,מעשה רבי׳׳ לקוטי דינים׳ סימן ק״ב׳ ק״ג)·

מחייב מחייב הגר״א את האדם ל,למוד אחרי התפלה תיכף ג׳ שעות בלי הפסק· — ללמוד פרק משניות ולחזור היטב· — ללמוד רב אלפס בכל יום ולחזור היטב· — ללמוד ספרי־מוסר כמה פעמים בכל יום· — ללמוד מקרא ואגדות ומדרשים· — ללמוד גמרא שני דפין בכל יום עם פירש״י ולחזור היטב· — ללמוד שלחן־ערוך אורח־חיים ולחזור היטב׳ בכל יום· — ללמוד מסכת על פה· — ללמוד בטלית ותפילין· — ללמוד הלכות רגל ברגלו· — עד כאן ללמוד׳ ושאר ,כל עניני־פרנסה (ודרכי החיים) ומצות (אפילו מצות) ושינה אחר חצות היום שתי שעות׳· — עד כאן

שר־התורה הזה, לפני איש שחברים כאלה לו בחיים. וכשהוא עומד פנים אל פנים עם־משאת נפשו ומשיח עם רבן של כל ישראל, מכיר הלז, שאך על־פי „מרה־שחורה" באו לו כחות נסתרים אלה, ויצו לגבאו, העומד ומשרת בקודש, לדחפו ולגרשו. והנה שתי ידים גסות של הגבאי אוחזות בעורף המקובל האומלל הזה, והוא נדחף בחזקה מבית־התורה וגֹרש...

ג

אנו פותחים ספר אבן שלמה תוספאה, והוא נוסד לפַלֵס דרכי התורה והעבודה במאזני צדק ולפנות מהן כל אבני מכשול, לבל יכשלו בהם תועי־רוח. וגם עוד איזה ענינים נפלאים; וכל אלה מיוסדים על מקראי קדש ומאמרי חז"ל, כפי מה שביארם לאמיתה של תורה הרב דומה למלאך ה' צבאות, הגאון החסיד האמיתי, ריש כל בני הגולה, איש אלהים קדוש המפורסם בכל קצוי־ארץ מו"ה אליהו מוילנה זצוק"ל. והוא לקוט מכל ביאוריו הקדושים בנגלה ובנסתר מאותם שכבר באו לדפוס וגם ממה שנמצא תחת ידינו בכתובים ועוד ועוד.

והנה מפתח הפרקים לזה הספר, שבו כבר שורר איזה סדר, סדר לא תמצאו בצואות החסידים כל עיקר. ואלה המה: פרק א' יבאר דרכי שבירת המדות הרעות, שהוא שורש כל עבודת ה' יתברך. פרק ב' יבאר איזו מהמדות הראשיות, שהן כעס תאוה וגאוה. פרק ג' יבאר ענין בטחון והסתפקות וכו'. פרק ד' יבאר דרכי העבודה וענייני מלחמת היצר, בדרך כלל להמון־עם וביחוד ללומדי־תורה. לאלה לחוד ולאלה לחוד. פרק ה' יבאר ענין יראה ואהבה ושמירת המצות. פרק ו' יבאר דרכי החנוך וגדול בנים ודרכי תוכחה. פרק ז' יבאר ענין דברים־בטלים והפכם, שהוא שקידת־התורה, והפרש שבין עסק התורה לשאר המצות... פרק ח' יבאר דרכי הלמוד וענייני לשמה ושלא לשמה ופנימיות התורה. פרק ט' יבאר עניני־תפלה. פרק י' יבאר ענין פטירת הנשמה מן הגוף ושכר ועונש וכו'. פרק י"א יבאר עניני ערב־רב וחבלי־משיח וענייני הגאולה העתידה.

המדות נערכות לפי טבע הגוף והנפש, והמעשים הם לפי הרוח. וכמו שהרוכב על הסוס יכול להכריחו לילך בדרך הישר על־ידי יגיעה, אף אם

אנו מבינים לרוחו של איש נזיר, שפרישותו מכל עניני העולם היתה גדולה כל־כך, עד אשר לא שאל מעולם לשלום בניו ומעודו לא כתב להם שום מכתב של פרישת־שלום ולא קרא את מכתביהם (הקדמה ל,ספרא דצניעותא' עם ביאור הגר"א). אבל אין אנו מבינים, איך יכול אדם להוציא משפט, שהגר"א ידע לכבד את האדם שבחברו, גם אם הכיר בו, כי פושע הוא וכו' (,העתיד', חלק שני, עמ' ל"ד, הערה א).

,נאמן עלי אבא שבשמים – יאמר בעל־ההקדמה הנזכר, – ששמעתי מפיו הקדוש של הגר"א, כי היה בימיו בוילנה איש חולם חלומות נוראים, מבהילים כל שומעיהם, והיה מגיד לכל אדם מה שיחו ומה מעשיו בחדרי חדרים, ותפול אימתו על הבריות. והובא האיש הזה לפניו, לפני הגר"א, ואמר לו: הרשני לומר דבר אחד לפניכם, כי הן זה שבועים ישבתם במקום הזה וחדשתם חדושי תורה בפרשת האזינו על אלו ואלו הפסוקים... וישב אצלכם רִבי שמעון בן יוחאי מימין והאר"י ז"ל ישב משמאל. ויתפלא הגר"א על־זה, מאין ידע יליד־אשה מזה הדבר, שאירע לו? והן גם גבאו לא היה באותו יום בביתו וישלחהו אז. ויען ויאמר: אמת הוא דובר, וחדשתי אמנם אז דברים נוראים; ומדי דברו זאת, צהבו פניו מאד... אחר־כך הציץ הגר"א בפני החולם וירא והבין, שהוא בעל מרה־שחורה, ובעל מרה־שחורה לפרקים חלומותיו צודקים ואמתיים. וצוה להגבאי לדחפו ולגרשו'...

ואנו מנסים להעתיק לנו מהלך הדברים כפשוטם וכפי הוראתם.

הנה חי בוילנה גאון אחד מן הלומדים המצוינים ואחד מן הקדושים. בידו הוא אוחז את המפתחות לשערי התורות וההשגות, המצות והמעשים, והוא ממית עצמו על כל סיָג, על כל אות, על כל נקודה ועל כל קוץ. בשנתו מעלים אותו למתיבתא דרקיע ומלמדים אתו שנית; מגידים חוזרים ובאים להיכלו, והוא מסתיר פניו מהם. זה השער לה', ואפילו מלאכים עומדים כאן בחוץ. בסגנון כזה מְסַפֵר בעל־הקדמה זה על רבו. והוא לו כאחד מצבא מרום בארץ. והנה חי באותה קריה נאמנה לה' עוד איש אחד, לא מפורסם ולא רבן, והוא עושה בעמל את דרכו. והנה נפל התבלול מעיניו, והוא רואה במעשי בני־אדם גם בני־איש וצופה מרחוק. – הוא רואה את גאון ישראל יושב ולומד בפרשת האזינו, ורשב"י יושב מימינו והאר"י משמאלו. והוא אינו מאמין, כי יִקָרא פעם משפל־ביתו לעמוד לפני

בסקירתו הנטויה, כמובן, כלפי צד אחד, אבל גאוני בסקירתו החדה והדקה („העתיד", שם, עמ' ל"ב, ל"ג). – ולאידך, „הגר"א לכאורה פותח פתח כחודו של מחט לבקורת הישן וכו'; אבל כל זה בתנאי, שיוסיפו אלה מאה ידות לחכמת התורה, שיהיו לרקחות ולטבחות להתורה, להתורה שלו' ... (מאמר „הרחבת הגבולין", „העתיד", חלק שלישי, עמ' קמ"ט).

והנה במסכת אבות עם פירש"י ופירוש הגאון אנו קוראים בהקדמה: „אספרה אל חוק דבר אחד, אשר שמעתי מפיו הקדוש – אספרה כאשר ישבתי לפניו – לפני רבינו החסיד אליהו נ"ע – ונתגלגל לפניו הענין של ההכם אריסטו ... ואמר רבינו הגאון, שודאי הוא, שהיה אריסטו כופר מתחלה ועד סוף ... ואילו היה בא לפני, הייתי מראה לו סיבוב החמה והלבנה עם כוכבים מאירים על השלחן הזה ... כאשר יאירו ברקיע השמים ... ואיך היה מכחיש בדעתו, שהעולם מתנהג על־פי הטבע ... וכי היה מן הנמנע לשמעון הצדיק, שהיה בדורו, להראות לו נפלאות רבות מגבורות הש"י ... אלא שהיה אריסטו יודע רבונו ומכוין וכו', – ובאמת – יוסיף הַמקדים – נרתעתי לאחורי, בשמעי הדברים האלו יצאו מפורשים מפיו הקדוש והטהור. אף הוא, רבינו, השיב אמריו לי: מה התמהון הזה? – על־ידי שם אחד הייתי עושה כל זה. – והגאונים, שאחר זמן הגמרא, ידעוהו – זה השם – גם כן' ...

מכל מה שאנו קוראים ושומעים על־אודות הגר"א – מצרף ואומר סופר אחר – מוכרחים אנו לציירו לנו כך: עטוף בטלית ותפילין יושב הוא בחדר מלא ספרי הרבנים ושל בעלי הקבלה וקורא והוגה לאור הנר יומם ולילה. – קוי השמש אינם חודרים לתוך החדר האפל הזה, ואור החיים רחוק ממנו. – מה להגר"א ולהנעשה בחוץ? – את פני האדם אינו רואה ואינו רוצה לראות; את קול האדם אינו שומע ואינו רוצה לשמוע. – את עוז החיים אינו מרגיש ואינו רוצה להרגיש; וכל מה שהוא רואה בחושיו, שומע באזניו ומרגיש בלבו, בא מעולם אחר, עולם ישן נושן (ש. א. הורודצקי במאמרו „הגר"א והבעש"ט' באחת מחוברות „השלח').

והעולם הישן־הנושן לא היה אצלו עולם כלל, כי־אם קטעי־עולם. פרשיות של עולם, פרשיות כתובות מעבר מזה ומעבר מזה. ורבו האותיות, ורבו הנקודות, ורבו הדינים וצרופי הדינים, ורבו הנמוקים, ורבו הגירסות, ורבו הביאורים, ורבו ההשוָאות, ורבו חלוקי הדינים.

האמתיים באפן מפליא וקִימו את המצות וחוקי האלהים עד עצם נפשו· על אלה האחרים שכמותו· שגם הם עשו אזנים לתורה· המיתו את עצמם באהלה והתאמצו בדרישת התורה ובמלוי משפטיה·

,האגדה מספרת· יאמר אותו הסופר· שהיה פרק זמן ידוע בחייו של הגר"א· שלא למד ולא קרא בשום ספר שבעולם· זולתי — ב,ספר הספרים· לבדו· ומשם· מראש הצור הזה· השקיף על־פני כל הספרות הגדולה והרחבה· שהתפצלה והתפתלה לארבע רוחות· כערוצי נחלים מתוך מעין־סלע· — ואפשר לשער· מה שצריך היה איש כהגר"א להרגיש באותה שעה· כשראה מה עלתה להם למימיו הזרים של אותו ה,מקור· הטהור· וכמה טיט ורפש נטבע בהם בדרך נפתוליהם' · · · (שם)·

ואגדה זו — בדיה היא! והן זהו הגר"א· שלא ראה ולא יכול לראות מעולם את המקור הטהור של ספר הספרים· בלי כל ערוצי הנחלים· הם ואגפיהם ואגפי אגפיהם· האפשר לאיש כהגר"א בלי שיתא סדרי משנה· תוספתא ומכילתא· ספרי דבי רב? האפשר לאיש גאון זה בלי שני התלמודים· התוספות והפוסקים ועוד? — האפשר לו בלי הקלות ובלי החמורות ובלי הדרכים והארחות וכל מעשי האדם הכתובים בספרים והנאמרים בספרים? לא פתח המרצה הזה את פרשת בראשית שבספר הספרים ולא קרא את הפסוק הראשון בו עם באורו של הגר"א ב,אדרת אליהו· לאמר: מלת ר א ש י ת הונח להורות על ראשית ההחלטי· אשר לא יצויר דבר נמצא קודם לו· — ב ר א· הבינו כל מפרשי הדת שמורה על דבר מחודש יש מאין· — א ל ה י ם· הוא מורה על כח המנהיג כל העולם ומלואו ומביט אל כל מעשיהם· — א ת· מונח להורות על עצם הנפעל ועוד· עד כאן על דרך הפשט· ועל דרך רמז: בראשית· ידוע שהאדם עולם־קטן והכל רמוז בו· — ויאמר אלהים יהי רקיע· היא גלגולת של הראש המקיף את כל הראש סביב סביב עד הגרון · · · והוא מבדיל בין מים העליונים· שהוא המוח· ובין מים התחתונים· שהיא הריאה · · · כה שאב הגר"א מן המקור הטהור של ספר הספרים!

,הגר"א ידע גם הגיון ודקדוק והנדסה· ובעצמו חבר ספרים במקצועות אלה· — והיה בזה למופת לתלמידיו· שאחריו נמשכו· — ובגלל כל זאת אפשר להגיד בבחינת־מה· שאלמלא הגר"א שקדם לאלה· לא היתה וילנה ל,קריה נאמנה· להשכלה· — איך שהוא· הן זה היה איש הגיוני· גאוני

וחלילה לנו, שנסביר פנים לזה ... אבל תחלצו בהשגחה להעביר הדין בהם, על מה שעשו. ויארים הקהל כלו בקשר אחד. ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה! וארור מונע חרבו מדם! ובעל הרחמים וכו׳ יחזירם למוטב וכו׳ וכו׳ יהי רצון".

„ואמרינן נמי — כותב הרמב״ם בתשובותיו אלה, סמן קמ״ב, לענין שבועה — שבועות עם־הארץ מעומד ושבועות תלמיד־חכם מיושב ... ושבועה בספר־תורה וכו׳. וכמו המנהג בתלמיד־חכם, כשמשביעין אותו, חולץ תפילין שלו ואוחזן בידו תחת ספר־תורה ... ומביאין מטה, שנושאין עליה מתים ... ומניחין אותה באמצע; ונודות נפוחין, שמבקיעין אותן או שמתירין אותן בשעת השבועה, כדי שתצא הרוח מהן בקול עברה מרתחת... ונרות דולקין, שמכבין בשעת השבועה ... ואפר מקלה מפוזר ושקין מוטלין באמצע. — ועומד שליח בית־דין בפני הנשבע וסודר הטענות והכפירה ואומר להנשבע: אתה פלוני בן־פלוני, אם יש עליך לפלוני זה מכל הטענה וכו׳ בשמתא דישראל ליהו ההוא גברא, בחרם בית־דין העליון ובחרם בית־דין התחתון וכל דברי האָלה הכתובים בספר התורה הזה כלם יחולו על ראשו וכו׳. ותוקעין בשופר וכו׳" ...

אם עמוס והושע, זכריה ומיכה היו משביעים את האדם כך, אפון.

ב

„לא בספריו, יאמר הסופר הסוערי הלז, כי אם „הרבה יותר בהשפעת אישיותו הגדולה נערץ ונקדש הגר״א. באישיותו המוסרית הרוחנית, שבה, כמו קוי ההיקף בתוך מרכזו, כלולות היו נשמות רִבּו רבבות ישראל, שבה, כמו בתוך פריזמה, השתקפה היהדות של שדרת דורות בכל השתלשלות עבודתה ובטוייה השונים". „זו היתה אמנם יהדות דוויה וסחופה, יהדות של גלות, אבל זו היתה יהדות של נפש ישראל הכללית. — היהדות ההיסטורית של הרבה הרבה מאות שנים בכל קפוליה ושרטוטיה היותר נלבבים מצאה את נושאה בהגר״א" („ההשכלה והחסידות", „העתיד", ח״ב, עמ׳ ל״ג). והשאלה לא נפסקה והיא אומרת: מה טיבה של יהדות דוויה וסחופה, יהדות של גלות, אם גם אמתית היתה לפי דרכה ולפי רוחה, להיות נערצה עתה ולהיות לסמל בן־אדם? הָבן לא נוכל, במה נתיחדה ונתעצמה אישיותו של הגר״א, עם כל דעתו את דברי התורה ונוסחותיה

וכבר הקדמנו לספר כונת זה החלק וכו׳ וכבר באר זה אריסטו׳ — והנני הולך מאחור לפנים עד הפרק ל״ו מן החלק הזה׳ שבו ישים דבריו על המצות הנכללות בחלק הראשון והן אשר נזכרו בהלכות יסודי התורה׳ ביאורים והסברים׳ ענינים שכליים בחיי החוקים׳ הכל עשוי לתכליות ידועות׳ חברתיות ואנושיות׳ ואם תמצא לומר גם אלהיות.

ו,ממה שאתה צריך לדעת — אומר הרמב״ם בפרק ל״ד מהחלק האחרון׳ — ,כי התורה לא תפנה לענין זר ולא תהיה המצוה הולכת אחרי המועט ... אבל כל מה שהיתה הכונה להמציאו׳ אם סברה נכונה או מדה טובה׳ או מעשה מועיל׳ ילכו בו אחרי הרוב ולא יפנו אל המעט או להיזק׳ שיבוא לאחד מבני־אדם מפני המצוה והנהגה וכו׳. ולפי זה המבחן׳ אי־אפשר להיות המצוות מועילות׳ לפי שנוי עניני האנשים והזמנים׳ כמו עסק הרפואה וכו׳׳ אבל יצטרך להיות מנהג המצוות מוחלט כולל ההמון כלו; ואף־על־פי שהוא ראוי בחוק קצת אנשים ואינו ראוי בחוק אחרים׳ כי אילו יהיה כפי האישים׳ היה נפסד הכל ונתת דבריך לשיעורין׳ ...

ושוב אנו פותחים במקום ,המורה׳ היסודי וההסברים הקשים ההגיוניים וההשכליים את קובץ ה,תשובות׳ שלו למעשה יום־יום׳ והנה כאן אין עוד רק פלוסוף וחושב׳ אין כאן גם חוקר מתון׳ אין כאן אך רב מורה את בני־אדם לתורה ולתעודה ומבאר את השכליות שבתורה ודרך הנבואה׳ כי אם גם איש מְיַסר קשה וַדַיָן קשה ...

וזהו קצור ,נוסח פתיחת החרם׳ ששלח הרמב״ם ז״ל לנו־אמון׳ על דברי כהן שנשא גרושה׳׳ כהן בזמן הזה בלי עבודה במקדש ובלי חיובי המקדש.

,והנפש אשר תעשה ביד רמה מן האזרח ומן הגר את ה׳ הוא מגדף ... מה שנודע לעדת התלמידים חיל ה׳ וכו׳׳ כי כשהגיע לנו׳ מה שעשה הרשע אבן אליעזר בן נצאר בן שמארן — והרים יד בה׳ אלהי ישראל ובזה את דבריו וחלל קודש ה׳׳ אשר אהב ונשא גרושה והוא כהן׳ הוצאנו ספר־תורה המקודש׳ אשר העז להמרותו׳ והחרמנו בשם מפורש ברבים בקהל ועדה ... ובשם הזונה שיחד לו׳ והיא הסנה בת אבן אלעלה ... וכן החרמנו באותו מעמד בשם כל בר ישראל את בת ישראל׳ שישא ויתן עמהם או שישתה עמהם׳ או שישב עמהם בתוך ד׳ אמות ... ואין משתתפים עמהם בחיים ולא במות ... ואם יתמידו בְמֶרְיָם ומאנו לקחת מוסר׳ תודיעונו זה׳ כדי שיצא הפתיחין עליהן בעירות הקרובות והרחוקות...

ובעיקר אין תהום רבה יותר מאשר בין הנביאים, המוכיחים את דרכי אדם אל פניו ומניעים את רוחו עָל, ובין הרב המורה, ש,כונתו הראשונה לבָאֵר עניני שֵמות אשר נמצאו בספרי הנבואה, מהם שֵמות־משותפים ומהם שֵמות־מושאלים'. איני יודע הבדל יותר גדול בין אלה, הנותנים קולם על תועים בארחותיהם, ובין אלה, המבארים לנשארים ברוב מבוכה ובלב נבהל: לא נשחק במושגים.

ולאידך, הנה הרמב"ם פוסק, למשל, בהקדמתו לספרו ,משנה תורה', ש,כל המצוות, שניתנו לו למשה בסיני, בפירושן ניתנו — כל התורה כתבה משה רבינו קודם שימות בכתב ידו — והמצוה, שהיא פירוש התורה, לא כתבה, אלא צוה בה לזקנים וליהושע ולשאר כל ישראל'. והקראי ר' אהרן האחרון בהקדמתו לספרו ,כתר תורה' אומר: ,אם־כן לא נאמין, שיש מצוה על פה מסורה' ועוד ועוד. לאיזה מקור נאמין? האם לאותו של בעלי התלמוד או לאותו של אחינו הקראים? והם גם־כן יהודים הם. והנה במהות ,כלליותיה ויסודי נשמתה' של היהדות גם הרבניים בעצמם המה חלוקים... משכללי היהדות והרוצים להכניס בה רוח־חיים צריכים להמשיך מעשיהם; ומי יודע, אם לא דוקא על־ידי־זה, שהיו מכניסים ביהדות הצבורית דברים שאינם בעיקרם אלא מחאה נגדה, אם לא על־ידי־כך היו ממשיכים אמתיים שלה, הממשיכים נגוד יסודי תוריי ודתי, שהולך ומתגלה בכתלי־היהדות גופא בכל הזמנים. — ולאידך, ספרי החוקים של תורת־כהנים וחומש הפקודים, ואפילו אלה שבמשנה־תורה, שהואל משה בֵאֵר בעבר הירדן, הלא אינם קשורי טבעת בטבעת ממש בספרי החוזים והנביאים...

הנני פותח את ספר ,המורה' והנני קורא בו בפרק חמישי מן חלק א: ,כשהחל אריסטו, ראש הפילוסופים, לחקור ולהביא ראיות על הענינים העמוקים מאד, אמר ודרש התנצלות וכו'. דע כי לא נכון למסתכל בספרי לדון אותי, במה שאני חוקר לכף חובה ועזות וכו'. וכן נאמר אנחנו, כי אין ראוי לאדם למהר ולשלח יד לזה הענין הגדול וכו', עד אשר ירגיל נפשו בחכמות ובדעות, לברר וללַבֵּן מדותיו, כדי שיהיו זכים, וימית תאוותיו ותשוקותיו המחשביות'... והנני מסיים בפרק מ"ט מן החלק האחרון, שאומר: ,המצוות הנכללות בחלק ארבעה־עשר הם, אשר ספרנו בספר־נשים ובהלכות איסור־ביאה וכלאי־בהמה ומצות־מילה מזה החלק,

מ ס ו ל ל י ד ר כ י ם

א

הרמב״ם והגר״א! זה בכה וזה בכה.

„בכלל לא הלך לבו של ר׳ יהודה הלוי — אומר עורך „העתיד״, ב„העתיד״ ח״א, עמוד נ״ד — אחרי הפלוסופיה, ואין היא אצלו אלא עקב לסולתה של התועלת בחיים, לצורך חזוק הדת. — לא כן הרמב״ם, שמדרגת השכלתו עברה את גבול הדילטנטיסמוס, והוא כבר מתחיל מבקש את השיטה ואת הסדר שבעולם ושבחיים ואת היחס המשותף שביניהם, לשם הכרת האמת בלבד, מבלי כל בקשת איזו תועלת, שהיא לא גשמית ולא מוסרית. הוא, הרמב״ם, מתרומם כבר עד למרום הפסגה, ששם ארץ ושמים נשקו, ששם אין אלהים אחרים על־פני חי־העולמים, ואין אמתיות אחרות, מבלעדי האמת האוטונומית״.

„במפתח, שמסר הרמב״ם לבאור הציורים שבכתבי־הקודש — מוסיף אותו סופר לאמור במאמרו „הערכות״ ב„העברי החדש״, ע׳ קל״ה, קל״ו — ב„מורה נבוכים״ מסר לנו גם את חוט־ה ה מ ש ך של הנבואה, שגם היא נלחמה בציורי ההמון — הגשמת האל על־ידי עבודת העגלים והבמות. — לא בעבודתו ה ח י ו ב י ת — לסַכֵּם את התורות החתוכות של המוני האומה בקובץ אחד, ב„יד החזקה״ — נעשה הרמב״ם לַמ ו ר ה ה ג ד ו ל, אלא בעבודתו ה ש ל י ל י ת, בשלילת תארי השם, בהרחקת הגשמות, ובכלל — בהתנגדותו לַמקובל ומפורסם בקרב ההמונים. ובשלילה זו היה הרמב״ם המשך הנביאים״. — „כן, לא ב„יד החזקה״ שלו, לא במה שעשה אזנים לתורה חתוכה ומקובלת, אלא ב ה מ ש כ ת ו את מלחמת הנביאים בבעלי „ההערכה הלאומית״, ההמונית, נעשה הרמב״ם לַמ ו ר ה היותר גדול בישראל אחרי תקופת הנביאים. הוא היה ת ל מ י ד ם ש ל ה נ ב י א י ם גם בזה, שכמוהם לא ידע גם הוא כל וַתורים ופשרות״.

כי כבר התירו לו השלשה כל החרמים — ו,המת בחרם ח״ו׳ אינו נכנס במחיצת הצדיקים ואוי לו ואוי לנפשו׳.

והנה ה,מסירת־מודעה׳ של המפרפר ביסורי־המות ב,צירוף הקב״ה׳ ובצירוף ה,עדה הקדושה׳, ועוד ברכות והודאות משני הצדדים, עד שסוף כל דבר ,נפטר הרב וחבריו מן החולה׳, בדברי ניחומים ··· הכל לפי מה שהוא אדם׳ ··· עוד ניחומים בפי אלה, שענו חולה מעונה עד תום כחו ואונו בו, והמה עושים זה, הכל לפי מה שהוא אדם: לפחות ימעיטו לדַבר ולגדול ירבו. —

ולא אענה עוד אתכם קוראַי ב,סדר הגסיסה׳ ו,הדלקת הנרות׳. מלאך־המות כבר משחיז את הסכין, והחולה חוזר ומתוַדה ו,מצדיק עליו את הדין׳, והנה חוזר ובא הרב ומלמד את המפרפר וגוע לגמגם בקושי עוד את י״ג העיקרים, ומעיר אף מעיר את הגוף המתפלץ לחשוב בעצמו, כ,אילו דחפוהו ממקום גבוה, ושמו אבן גדולה על לבו ורגמוהו כל ישראל׳. יאלצהו לתאר לו, ,כאילו פתחו את פיו והשליכו פתילה של עופרת בפיו ונחמרו בני־מעיו, וכאילו חתכו את ראשו בסייף, וכאילו שמו סודר על צוארו וחנקו אותו׳.

אלהים שבשמים! הלא אֵל רחום אתה ורב־סַלח, ואיך לא קראת באזני אותו רב: רב לך, הרף מיצור כפי!

החולה: „דע בני, אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא — אך על כל העברות יש תקנה על־ידי התשובה". ועוד יאמר לחולה המתכוץ במכאוביו: „דע, כי התשובה תלויה בג׳ דברים: ודוי, חרטה, עזיבת החטא". ו„יזכיר לו הרב העברות החמורות". „יזכיר לו אותן העברות, שאדם דש בעקביו, ואחר־כך תבוא החרטה ... ועזיבת החטא ..."

„חרטה כיצד? — צריך שיתחרט בלבו חרטה גמורה וחלוטה על כל עון אשר חטא". ו„עזיבת החטא כיצד? — צריך, שהחוטא יקבל עליו, שלא לחזור עוד לסורו". ובכן אף מרמה, אדם הולך או כבר הוא עומד על מפתן המות שוב לא יחזור לסורו, לחטוא לאלהים בחמורות ובקלות, לא יחלל עוד את השבת ולא ירים עוד יד ברעהו להכותו. ולמה אתם מכים בפניו בדברים כמו אלה? למה אתם חותכין מן החי אבר אבר, או תשימו אותו לבוז?

ועוד לא די. אחרי הכרכורים הללו, מזהיר הרב את המבקרים, שיֵצאו כלם לחוץ, והוא ישאיר את המתעתד למות לבדו. ואז, בהיות חי מדַבר עומד בפני בן אין־אונים, הוא מתחיל שוב לקרוע את נפשו ואת נשמתו: הלא עוד עונות חלול־השם, חלול־שבת, עריות, שבועות שוא ושקר, לשון־הרע ונבול־פה. ואם התודה האומלל בתחלה בכלל, אנוס הוא להתודות עתה בפרט.

החולה אנוס, לאחרי שכבר שלם המס הזה לצבור, למחול ולסלוח לכל בר־ישראל או בת־ישראל ש„הכעיסו אותו והקניטו אותו". הוא עוד „מפריש צדקה", קודם שמתוַדה; ואחר־כך שוב מתוַדה האדם, כאשר יגיע כחו אל קצו וילאה גם ילאה מכל האמירות והמענות החוזרות ונשנות, ואומר מלה במלה את אשר יקדימו הרב בלשונו: ה׳ אלהים אמת ותורתו אמת ומשה נביאו אמת ודברי חכמתו כלם אמיתיים.

ואחרי אמירה זו, בלוית פיוטים ועוד אמירות, תבוא הקריאה של „שמע־ישראל!" ואחרי שמע־ישראל צריך החולה, שיקבל עליו „ארבע מיתות בית־דין", ויחשוב במחשבתו כ„אילו בפועל נסקל ונשרף, נהרג ונחנק כתורה וכהלכה, על־דבר כבוד שמו הגדול והגבור והנורא והמיוחד".

צללי־המות הולכים ונפרשים על המטה ועל שוכבה וממלאים את כל הדוחק שבחדר. כבר בֵּרך המת ברכת „שעשאני יהודי" ונאנק דום. ולפתע נזכר הרב, שמא „עבר החולה על איזה חרם מחרמי הקהלה — אנו זוכרים,

החיים. יחדל המבוא המפולש לרחוב החיים ולכל הענינים המקשרים אותך עם החיים וממלאים את רוחך ואת גופך. והנך בא בקבר שחצבו לך בעמקי האדמה וסופך יאכלך עש, עש ממש. באים כל הפרעושים והרמשים הקטנים, שבהרמת יד אחת הברחת אותם בחייך מעליך, ואוכלים את הבשר ואת העצמות, מקננים בעינים ובסתרי הלשון; ואתה שוכב אִלֵם גמור. למראשותיך, לרגליך, מימינך ומשמאלך מונחים עוד אִלמים, בולי עץ כמוך, שבחיים רמות מללו. עלבון־אדם, מי זה יביעו!

בעת שאנו שוכבים על ערש דוינו, ומלאך־המות קורץ בעיניו, והחי שבנו נותן אל לבו: „למי ולמה היה כל העמל?" אל נא תבואו אז ותנחמנו, אל נא תבואו ותדברו באזנינו דברים, שבלי תפונה אינם ערבים גם לאזניכם. מה תחפצו בני־אדם עודכם בחיים ומלאים תאות וחזוק־החיים מבן־אדם חי וגוע. סורו סורו מן הגוע, לכו מן החדר וסגרו את הדלת ואל תביטו בהֵאבק החי עם מר המות...

הזיעה נוזלת ממצח החולה האנוש, עיניו נמקו בחוריהן, וגופו יתפורר, והוא מתעמל ויושב, שם אזור במתניו, כדי שלא יהיה לבו „רואה את הערוה", מתעטף הוא גם בציצית, ועל ראשו יקשרו התפילין, והוא מתוַדה אחד, אחד: אשמתי, בגדתי, גזלתי, דברתי דופי, הכל הכל ככתוב בספר העונות והפשעים. הרב אומר משנת סלחתי. באים שוב שלשה אנשים ומתירים לו כל הנדרים והשבועות והחומרות: אין כאן נדר, אין כאן שבועה, אין כאן מנהג, אין כאן נדוי, אין כאן חרם, אין כאן אָלה, אין כאן קללה, אבל יש כאן מחילה סליחה וכפרה. יש כאן הלעבת האדם על ערש המות!

באה כנסת החבורה וכותבת לנו צרור מצות של „בקור חולים", באים „חברים מקשיבים, אשר נועדו עברו יחדו במסרת הברית", „לעמוד אצל החולים בשעת אמירת הודוי. ו„כן בשעת יציאת נשמה"... באים באים וקורעים הנשמה הדואבת קרעים קרעים בעודה בסבך החיים...

„בקור חולים דאורייתא". — „אשרי משכיל על דל, אין דל אלא חולה". — והמבַקר את החולה ובא לקיים „מצות בקורים" צריך להיות „שלם בגופו", „שלם בממונו" ו„שלם בתורתו".

„ישתדל הרב שהחולה יאמר הודוי בשחרית, אם אפשר, וטרם כל יאמר הרב אל החולה דברי־תנחומין", ולאידך, „יאמר החולה הודוי בלב שלם ונפש חפצה, כי בשכר זה יסלח ה' לעונותיו". — הרב פותח ואומר אל

,תינוק, אומר המנהג ההלכתי, תינוק שמת קודם שנימול, בין קודם שמונה ימים בין לאחר שמונה, רק שלא נימול מחמת חלי שהיה בו, מלין אותו על קברו ואין מברכין על המילה. אבל משימים לו שם לזכר, שירחמוהו מן השמים ויחיה בתחית־המתים׳. — —

אבל הן לא המתים יהללו יה, ומהם לא יבקש אלהים מאומה. קדושים המה אלה, אשר פקדו את רוחם בצל שדי.

לא המתים יהללו יה ופטורים הם מן המצות, מן החובות ומן העונשים. אותו בית־דין, ששלח והניח אבן על ארונו של אליעזר בן־חנוך, בשביל שפקפק בטהרת־ידים (פ"ה, ו) — בודאי לא כהוגן עשה; ואלה, שהודו לחזקיהו המלך, על שגירר עצמות אביו המרשיע לעשות על מטה של חבלים (פסחים, פ"ד), לא ידעו, כי בזה עלבו את הבן עוד יותר מאשר את האב.

וזכרתם, כי בר־נש שמת, אדם גדול אם קטן, הפסיק עם־זה את החבל שבינו וביניכם, לא עליו שנאתכם ואהבתכם גם־יחד. ומה חלקכם אשר תתנו לו? שַל נעליך, בן־אדם, כי אתה נגש למת או לקבר. עבוד את האלהים בחייך, תן לאלהים עליון כל אשר לך, ואף את נפשך ובשרך, אבל הסר את ידך מן המתים ואל תאמר לדרוש את ה׳ בקרבן מן המתים.

וכשקרה מעשה בשנים האחרונות בעיר ואֵם בישראל, כי קמו אנשים מזרע היהודים לכרות ערלת ילד מת בן־שנה, לא קמו נגדם בני־העם כאיש אחד יחד.

ואם נשמע קול תגר פה ושם, באו אחרים בתוך־כדי־דבור להמליץ על אלה, שחללו גופו של מת, ועמדו ושאלו בתָם־פנים: ,אם קוראים אנו את הברכה על ראש רופא, החותך בגוף, מפני שהוא מתכַון להצילו מכליון — למה לא נתיַחס באפן כזה גם לחתך קטן בערלת גוף המת תמים, המציל את נפשו הישראלית עם־זה מכליון׳ (,הנימוס הדתי והקבוץ הלאומי׳ באחד מחלקי ,השלח׳). מה־נואלנו.

ו

בקורים

הנני פותח ספר קטן ככף איש, והוא ספר בקורים, אשר עשה ותקן איזה רב וגאון בישראל. בקורים! משם הקונטרס עוד לא נדע הכא במאי עסקינן, לא נדע, כי תחת מסע המחנות, מחנות שכינה, הכא בעניני מות האדם ולכתו מעולם הזה ידובר. חדל יחדל מעגל־החיים וכל צרכי

לטהר את המנהג הזה, באמרו: המולו לה׳ והסירו ערלות לבבכם (שם, ד, ד). קריאה כזאת קורא גם בעל משנה־תורה לאמר: ומלתם את ערלת לבבכם (דברים, י, ט״ז).

אבל הנה היתה המילה לאות־ברית בין ישראל ובין אלהים במשך הדורות. „מפני־מה אני יוצא ליהרג? „מפני שמלתי את בני והכנסתיו בבריתו של אברהם אבינו". ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך חיי — מקרא יאָמר בברית־מילה. „יהי דם הנמול בקהל אמוּני כריח ניחוח אשר לה׳", אומר אבי הבן, ובפרשת הזוהר, שפותחים וגוללים בה וקוראים אצל אחינו הספרדים, נאמר: תאנא כל מאן דקריב בריה לקרבנא דא כאילו הקריב כל קרבנין עלמא לקמיה דקודשא־בריך־הוא וכאילו בני מדבחא שלימתא קמיה...

וזר אל יקרב. כל בן־נכר לא יאכל בו בפסח (שמות, י״ב, מ״ג). כה אמר אדני ה׳, כל בן־נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי (יחזקאל, מ״ד, ט). כך גדרו גדר. ונדמו נדמו דברי ישעיהו השני או השלישי: ואל יאמר בן־הנכר הנלוה אל ה׳ הבדל יבדילני ה׳ מעל עמו (ישעיה, נ״ו, ג).

שאל שאלו: אם חביבה היא המילה, למה לא נִתנה לאדם הראשון, יצור־אלהים? השיבו ואמרו: כל מה שנברא בעולם דורש עשיה וגם האדם, „אפילו האדם צריך תיקון" (ב״ר, פי״א). בן־האדם צריך תקון בגופו, אם חפץ הוא במלכות־שדי.

מעשה במונבז ובזוטוס, בניו של תלמי המלך, שהיו יושבין וקורין בספר בראשית. כיון שהגיעו להמקרא: ונמלתם את בשר ערלתכם, הפך זה פניו לכותל והתחיל בוכה וזה הופך פניו לכותל ובוכה... (ב״ר, פמ״ו). בוכים מבקשי נתיבה לאל עולם.

מצות מילה היא, כאמור, מעין קרבן; וכשם שדם הקרבן לכפרה על המזבח, כך דם המילה מכפר, ועל כן מצותה ביום שמיני, כי הקרבן לא יכפר עד יום שמיני, כנאמר: ומיום השמיני והלאה ירצה... דבר זה ידוע מראשונים.

„דע — אומרים המקובלים — כי יש שליחים ממונים על דם־ברית ונוטלים אותו ומניחים אותו בהיכל ידוע משבעה היכלי המלך. ובשעת כעסו של הקדוש־ברוך־הוא הוא משגיח בדם ההוא, והמקטרג מסתלק משם, והקדוש־ברוך־הוא מרחם על ישראל".

את העם באָלה ובשבועה· ללכת ב,תורת האלהים' ושלא לקחת ביום השבת כל שבר· אשר מביאים עמי־הארץ למכור· וַיָרֶב את חורי יהודה· על כי לא שמרו את פקודי יום השביעי לחללם· ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני השבת· ויפקד ויסגרו הדלתות· ומנעריו העמיד לשומרים על השערים· כי לא־יבוא משא ביום השבת· ואנו רואים את שומרי השבת· והמקלות בידם· עומדים מזוינים בפקודת בונה־הבית ובונה־העם·

ושוב אנו מנסחים בלשון חכמים: ,אמרו ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא· רבון כל העולמים! מלאכת השמים והארץ כלתה במוצאי ששת ימי בראשית· רחמיך וחסדיך אל תכלא· שאם תכלא רחמיך וחסדיך· אין אנו יכולים לעמוד'· אין אנו יכולים לעמוד בסקילה ובכרת ובכל ענשי חלול יום המנוחה· קדשהו· אך קדשהו· וברכהו ופתח לבנו לעָבדך באמונה ובתום· וזה לבד הוא אות ברית·

לא באבני־סקילה יוסד ברית־עם ודת־אֵל· כי אם בקדושת הלב ובתקון הלב ···

ה

מרשיעי ברית

בימי הרת־עולם· בימי האבות· בימים אשר נִסה אברהם העברי בבואו בימים לקחת את בנו יחידו· את יצחק· להעלהו לעולה על אחד ההרים· קול ברמה נשמע: אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה! הקול הזה מחה חרפת קרבנות־אדם ויצר יסוד אחר ליראת־אלהים ולקִרבת האדם למקום· קול אחר הוא· אשר קרא לאברהם: המול ימול יליד ביתך; ואשר לא ימול — ונכרתה הנפש ההיא מעמיה· את בריתי הפר·

ומשה· נותן התורה· ,התרשל במילה' (נדרים· ל"א· ב)· לא הוא היה· שמל את אליעזר בנו· כי אם צפורה אשתו בת כהן מדין· היא לקחה צֹר ותכרות את ערלת בנה ותקראהו ,חתן דמים למולות'·

בני ישראל מקבלי התורה בהר חֹרב ,ערלים היו'· ו,לא מלו אותם בדרך'· רק יהושע עשה לו חרבות צֻרים למול את בני ישראל· ופה אין אנו שומעים על־דבר ברית· כבמעשה אברהם· אך — ויאמר ה' אל יהושע: היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם·

עוד ירמיהו קורא: הנה ימים באים· נאם ה'· ופקדתי על מול בערלה (ירמיה ט' כ"ה)· נדחקו המפרשים בזה; וכמעט לנו הרושם· שחפץ היה

נשמה באפיו, להודות לי. נוח ינוח כל חי וכל יצור, כאשר נחתי גם־אני מעמל הבריאה. שבת לאלהים ושבת לבני־עולם אשר יקראוהו!

עד כאן מגלה אחת של השבת בבריאה ובמעשה. והנה מגלה אחרת את אמריה תאמר: ושמרתם את השבת, כי קדש היא לכם, מחלליה מות יומת! צללי־המות, שאמרנו לנוח גם מהם ביום המנוחה, הנה באים באהלנו, לחלל את היום הקדוש. כל העושה מלאכה ביום שבתון ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה. מות וכרת לאשר יעבוד בשבת. מות וכרת המה שני שומרי החוק. נעלב האדם וישָפל.

ויקבלו בני־ישראל את התורה מהר־ברית ויעברו במדבר, וה׳ הולך לפניהם, הוא ומלאכו. ויהי בעת חנות השבטים למחנותם, יצא יצא איש עברי מחוץ למחנה לקושש עצים, והיום יום השבת. וימצאו אותו מקושש, ויניחו אותו במשמר, כי לא פֹרש מה־יעָשה לו. — ויאמר ה׳ אל משה עבדו: מות יומת האיש הזה! ויוציאו אותו כל העדה אל מחוץ למחנה וירגמו אותו באבנים וימת. וימת איש באבני עדה שלמה, על עשותו מלאכה. והדת נִתנה לסקול כל עושה כזאת לדורות. אמר אלהים לתת לוחות ברית לעמו ועבדוהו ויהיו לעם־קדוש; ולא שמנו לבנו לדעת, כי אבנים הללו תבטלנה גם את אבני הברית, ברית חסד ומנוח. ותחת חטא העגל, רבץ על העם ועל תורתו יחד חטא חדש, חטא המקושש. — —

‚אמר הקב״ה: שבת זו נתתי לישראל לאות ברית ביני ובינם. בששת ימי המעשה יצרתי ועשיתי את העולם ובשבת נחתי. לפיכך נתתי להם ששת ימי מלאכה, ויום השביעי ברכה וקדושה ומנוחה לי ולהם‘. ‚בא יום השבת ונעשה סניגור לאדם — גם כי יחטא ויחלל את פקודת השבת — ואמר לפניו: רבון העולמים! בששת ימי בראשית לא נהרג יצור בעולם, ובי אתה מתחיל? — זו היא קדושתי? וזו היא ברכתי?‘ כה אנו רואים את חזון המקושש בלשון חכמים ובנוסח דבריהם.

ובא בעל המגלה ב‚ואלה שמות‘ ובאר את תורת השבת לאמור: לא תבערו בו אש בכל מושבותיכם. בא עוד מבאר והחמיר ואמר: שבו איש תחתיו, אַל יצא איש ממקומו ביום השביעי. בא ירמיהו הנביא ועמד בשערי ירושלים והכריז ואמר: כה אמר ה׳ צבאות, הִשמרו בנפשותיכם ואל־תשאו משא ביום השבת, למען לא אצית אש בשערי ירושלים ואכלה ארמנותיה ולא תכבה; ובא נחמיה בן־חכליה ויבֵא

כפרו בתורה ובמצות ובכל אביזרייהו, והכל אתי, רק לְמַלא דברי ודוי באות כ׳ מהא״ב ... לא צפינו לישועה, — מרדנו במלכות בית־דוד, — נשתמשנו בשֵׁמות הקודש, — סרנו ממנהגים טובים, — ענינו אמן קטופה וחטופה — וכל העונה אמן כזו עושה את בניו יתומים! — פגמנו בשֵׁמות הקודש ובאותיות התורה, — צערנו — ובזה מעט חמימות ועניני האדם גופא — צערנו נשותינו, צערנו את בני־ביתנו, צערנו אפילו בעלי־חיים, — קללנו חברינו, קרינו בספרים חיצונים — גם זה השני הוא שקר גמור ... רשענו, שחתנו, שחתנו תורתך, שכחנו אלהותך — גם באלה לא נאמין — אבל הנה שחתנו הזקן, כי נקרעו ממנו שערות בזדון או בשגגה, וזה כבר אפשר, — תקענו כפינו ולא קיימנו,

ואלה החטאים והעונות, הפשעים והאשמות, הזדונות והשגגות המה אך מעט מהרבה, אשר יחטא האדם בר־ישראל כזה, שמזוין הוא באלפי הדינים והמנהגים, האמירות וההתנהגות בכל ימות השנה,

ד

עבודת השבת

מחלל האפס, משממת התֹהו ומעמקי החשך התעורר האלהים לברֹא עולם, ויקוו המים הזידונים אל מקום אחד ותרָאה היבשה, ויעש אלהים רקיע ממעל, ומאורות תלה בשמים וכוכבי לכת, עשה ימים ונהרות, הוציא מן הארץ דשא עשב מזריע זרע וכל עץ עֹשה פרי למינהו, עשה את התנינים ואת כל נפש חיה ועוף וכל רמש, חיים חיים נראו יום־יום במרחבי אין־סוף של ההויה; נבראו גם הרוחות ממעל ומתחת ונברא האדם, ויהי ערב ויהי בקר, ויהי ערב ויהי בקר, וכאשר כלה יוצר כֹל את מלאכתו בשמים ובארץ ביום הששי, ישב לנוח ביום השביעי ממעשה ידיו, ויקדש אלהים את היום, אשר בו שבת, לדורות עולם, כי ינוח בו כל עובד ועושה ולא יעשה בו כל מלאכה, יום השביעי הוא שבת לה׳, בו ינוח גם הבורא גם הנבראים לאות ברית־עולם, את שבתותי תשמרו, כי אות היא ביני וביניכם, לדעת כי אני ה׳ מקדשכם!

ושמרתם בני־אדם גם בני־איש, אתם ובניכם ובנותיכם, אתם ועבדיכם ואמותיכם, גם הגר אשר בשעריכם, ושמרתם את יום השבת, לנוח בו מפעליכם, ינוח בו כל האדם וכל הבהמה, כל אשר רוח בו וכל אשר

תחנונים – ודיני תשלומין למי שלא התפלל פרט וכלל׳ פרטים וכללים׳ – כל זה ב,קשר גודלי׳.

ואחרי ,תם ונשלם זה שבח לאל בורא עולם׳ מתחיל בפירוט ובפרטי פרטים סדר היום וסדר האדם מ,כף אחת׳ על־פי הכוכב ,כף אחת׳ – שבעה ,כוכבי לכת׳ לספר – ושם כל מיני יהי רצון וכל מיני נוסחאות של רבש״ע.

,יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי׳ שתמלא רחמים על פלוני בן פלוני׳ ותבטל מעליו כל גזירות קשות ורעות׳ – ,יהי רצון מלפניך אב־הרחמן׳ שתמלא רחמים עלינו ועל יושבי העיר הזו וכל גבולה׳ ותצילנו ממלחמה וממצור ומשבי ומבִזה׳ – ,יהי רצון מלפניך׳ שתמלא רחמים עלינו – סתם רחמים – ותעשה למען רחמיך ולמען שמותיך הקדושים׳...

רבונו של עולם! בחסדך יצרת עולמך ובראת אדם ועשית לו עזר וצויתנו לישא אשה וכו׳. כה ,מתפלל בחור ירא׳ שרוצה שתזדמן לו כלה הגונה׳. ,רבש״ע׳ בושנו מאד ונמס לבנו על אשר פגמנו וכו׳׳. כה להתפלל שוב במוסף ר״ה ויוה״כ׳ בעת אמירת ומפני חטאינו׳ ו,היא תפלה קדומה׳ ונסמכת בלי הפסק לאותה התפלה של הבחור הירא.

,אל מלא רחמים׳ יהמו נא רחמיך עלינו לקבל ברצון הכנעתנו והרהורי תשובותינו׳ – ו,אנא מלך רחום וחנון׳ תתמלא רחמים על כל אחינו בית ישראל׳ הנפוצים בארבע כנפות הארץ ובפרט על יושבי ארץ־ישראל׳... והנה ,סגולה להולך לפני מלך או שר ומושל׳ סדרי ,כַוָנות פשוטות׳ כשיעשה צדקה׳ ,סגולה לעין־הרע משֵם ר׳ יהודאי גאון׳ ,תפלה על הפרנסה׳ ,נוסח כל נדרי׳ שהיה אומר הרב החסיד מהר״ש שרעבי ז״ל׳ ו,נוסח ודוי מתוקן לאומרו בהכנעה ולהכות באגרוף על החזה׳... והוא פירוש גמור על אשמנו גזלנו בגדנו׳ – אשמנו׳ כי אכלנו אכילה גסה׳ אכלנו אך למלא בטננו ולא חשבנו להיות בריאים לעבודת ה׳ – בגדנו׳ ברכנו ברכות לבטלה וברכה שאינה צריכה... גזלנו׳ גלינו סוד־תורה למי שאינם ראוים... וכן הולכת ומתפרטת כל האלפא־ביתא שבידי האדם׳ הולכת ומתפרטת לא בספר׳ כי אם בחיים.

דברנו בשבת דברי חול׳ – הרהרנו אחרי רבותינו׳ – וִתרנו על כבוד ה׳ – זִכינו החייב וחייבנו הזכאי׳ – זרקנו הצפרנים... חבקנו ונשקנו העריות והאסורות לנו׳ – טעינו בהלכה׳ – ישבנו עם התפילין׳ – כפרנו בכל התורה כלה – וזה שקר גמור כלפי שמיא: אנשים הללו מעולם לא

ובאהבתה ישגה׳ ישיג מעלה נפלאה׳ שלא יצטרך כלל לתעניות ולסגופים׳. ,שרש הכל התבודדות׳ כי היא ענין נשגב גדול ורם׳. הכל כדכתיב בספרי החסידים׳ ו,השגת החכמה למעט בדבור ולהרבות בשתיקה׳ כדתנן אצל הראשונים: סייג לחכמה שתיקה׳. —

,צריך בכל יום לקרות מוסרי׳. — יזהר שיהיו ידיו ובגדיו ומקומו׳ שקורא שם׳ נקיים׳. — האדם׳ באשר הוא בשר ודם׳ צריך גם לאכול; אבל ,יזהר בכבוד נשמתו יותר מכבוד גופו׳ וקודם אכילתו ילמוד מעט׳ שהוא מזון הנפש׳ — ואחר־כך׳ רק אחר־כך׳ יסעוד למזון הגוף׳ . . . ,צריך להתפלל על הפרנסה קודם אכילה׳. ו,יהיה בכבוד על שלחנו׳ כי על שלחן המלך הוא אוכל׳ . . . ,אם יבוא עני׳ בעוד שהוא בשלחן (יושב על שלחנו)׳ ישמח מאד ויתן לו פת מסעודתו — ועל־כל־פנים לא ישלחנו ריקם; וישים בין עיניו׳ כי זה חלק גבוה׳. — ,יטבול פרוסת המוציא במלח שלש פעמים׳ ויכוֵן כי על־ידי־זה יומתקו הגבורות ותסתלק הסטרא־אחרא׳׳ הכל על־ידי המלח׳. — ו,אם מאכל אחד ערב לו׳ ומסלק ידו מלאכול . . . כדי לסגף עצמו על חטאותיו . . . הוא חשוב לפניו יתברך . . . ועביד ומהני להיות לו כפרה . . . ואם יתמיד בזה — כלומר׳ לאכול ולהסתגף בינתים׳ — הוא פקח . . . שאוכל ומתענה בבת־אחת . . . כי מעט סִגוף זה׳ שמסלק ידו מאכילת הערב לחכו׳ נרצה לו כעין תענית׳ . . . פקח הוא האדם׳ שאוכל ועם כל זה הרי הוא מתענה . . .

ולא אלאה אתכם ב,הערות וגדרות משום תקנת אות ברית׳ וב,דברים הבאים׳ כמה נאים להזהר מדרך חטאים׳׳ ב,מילי דמטמרין מועילים לשמירה׳ לו׳ לאדם יטור האי נטירה׳ ועוד ועוד; ולא אפרט לכם את ה,דברים המסוגלים לכפרה׳ ורפואות תעלה לחולי פצע וחבורה׳׳ או את ה,הנהגות ישרות׳ ו,סדר התרות קללות׳ ושאר ,נוסחי תפלות׳ — קללות ותפלות! — עלינו כבר לבוא ל,חלק השני מעבודת הקודש׳׳ הנקרא ,קשר גודל׳׳ ושם חוזרים הדינים: ,לקום באשמורת׳׳ ,דיני ציצית׳׳ ,קצת דיני תפילין׳ ,וחליצת תפילין׳ ועוד׳ דינים דינים על ,קדוש ודבר שבמנין׳׳ ,דיני עניית אמן׳׳ ,דיני יוצר־אור׳׳ ,דיני ק״ש׳ ו,דיני ברכות שמונה־עשרה׳ וכו׳ וכו׳.

לבני־אדם מישראל עוד דינים ל,הזכרת גשם וטל׳׳ דינים ב,שאלת טל ומטר׳ ,דיני חזרת התפלה׳׳ ,דינים מאמירת תחנונים׳ — ד י נ י ם מאמירת

חלק ראשון „מורה באצבע" שמו והחלק השני „צפורן שמיר" יכונה. נדפסו בירושלים ונדפסו עוד הפעם לזַכות את הרבים.

במורה באצבע הנהגות פרטיות הגידו האותיות, — והן גם טובות ונכוחות: ישתדל אדם להעביר על מדותיו, כי זה כל האדם; בַּקֵּש שלום ורדפהו, וזו מדת אהרן הכהן. — מאד יִזָּהר בצדקה, וביותר יזהר שתהיה צדקתו בסתר. — יזהר האדם להסתיר מעשיו הטובים ולמודו. — בסימן ב׳ סדר הלילה כבר אנו מוצאים, שמאד יטה אדם אוזן לדברי קדיש ולענות כהוגן אמן, ובקדיש יכַוֵּן אמן, שהוא בגימטריה אידהנויה. — מִשְׁנָה אותיות נשמה; וכשקורא סדר זרעים, יכַוֵּן לתַקֵּן אשר פגם במאכלות אסורות. — למוד המשנה בקול רם. — ולמוד ספר הזוהר מרומם על כל למוד. — יישן אדם קודם חצות, ישתדל לישון מתוך דברי־תורה, ויאמר קריאת שמע מעומד, — ויכַוֵּן למסור נפשו בתיבת אחד. אחר־כֹּל מתוַדה, לפי סדר האר״י, ואחר הודוי — מקבל עליו ד׳ מיתות בית־דין...

והנה סדר היום, יומם יצוה ה׳ חסדו, כן יתן לידידיו חוקים ופקודים מפורטים לכל האמירות בעת התפלה, הנטילות והכונות, והמה כוללים קכ״ח סימנים, קרי: מאה ועשרים ושמונה סעיפים. ביום עובד אדם מעט גם לשם פרנסה. והשם הממונה על הפרנסה דיקרנוסא גימטריה חתך וכו׳. אם אוכל האדם, הרי עליו ברכות ודיניהן וכונותיהן; ואם אינו אוכל ורוצה לקבל עליו תעניות, קודם שיעקור רגלו מתפלת שמונה־עשרה, יאמר: רבון העולמים! הריני לפניך על תנאי בתענית נדבה למחר מעלות השחר עד אחר תפלת ערבית; ואם לא אוכל להתענות, או לא ארצה, כשאומר מזמור לדוד ה׳ רועי, אוכל להפסיק את התענית, ולא יהיה עלי שום עון. כה מדַבר בן־אדם את השכינה. תנאי על תנאי, התענית אינה לו הסחה לשעה מן החיים, כי אם קרבן נדבה או נדר.

והנה דיני וכונות השבת אין ערוך. — והנה אורה נכונה לחדשי השנה. — שִׁירות שִׁירות דינים נכונים מתשרי עד אדר פתח הסדור. ולבסוף פרטים ב„דברים שאדם דש", ויהיה בהם „מזורז למקודש". — ב„צפורן שמיר" הרי דינים ופרטי דינים ב„ראש התחלה יהודה לתפלה", ב„תפילין ותפלה". וב„ענין הלמוד ואביזריהו"... „כל תופסי התורה ישגיחו ויתבוננו ללמוד תורה לשמה". „מי שחשקה נפשו בתורה כל־כך, עד שיום ולילה לא יחשוב כי אם בתורה, וישליך אחרי גֵוו עניני־העולם השפל והגשמי וכו׳ ובתורתו יהגה

עוד לבָרֵך ברכת נטילת־ידים; ומובן, שבלבשך מיד את הטלית־הקטן, עליך לברך למלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות ציצִת!

לא די לך לעשות את המצות, כי אם להודיע עליהן ולכוֵן עליהן. לא די לו לאדם לקבל עליו אלהותו יתברך, כי אם מחויב הוא לכלול ולפרט בקבלה זו כל המצות הכלולות והנלוות. עליו לקבל בפיו את כל התרי״ג מצות דאורייתא ממש, וכל מצות דרבנן, הן מדברי קבלה, הן מדברי סופרים, הן וענפיהן וענפי ענפיהן.

והרי לכם תפלה לאמרה קודם כל תפלה: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שתכניע כל המקטרגים וכל קליפות החיצונים, המשוטטים בעולם... והרי בקשות על דרך הסוד, שנוהגים לאמרן בארץ־ישראל בראשי־אמרים: ידיד נפש אב הרחמן. — הדור נאה זיו העולם. — ותיק יהמו רחמיך. — הגלה נא ופרוש חביבי. —

והרי פתח שערך בדפקי יה פתחו. — והרי הודיה: כל ברואי מעלה ומטה יעידון יגידון כלם כאחד. — והנה התפלה „יגדל אלהים חי וישתבח". — תפלות ובקשות מיוחדות בתור הקדמות לתפלה לימי תענית ערב ראש־חדש, לשבת, לשבת ומועד, לשבת וראש־חדש, והרי „פתיחת אליהו"; הרי „אדרא זוטא קדישא", ארוכה מאד ארוכה; והרי עוד הפעם תפלה נאה, תפלות ופזמונים, פזמונים ושבחים, פיוטים ואמירות.

ובכל אלה עוד לא התפללנו את התפלות העיקריות, כפי אשר אנו מצֻוים בכל יום. האלהים כבר נלאה שמוע דברינו וקבלותינו. יצורים אחרים ובריאות אחרות עומדים ונדחקים לפני כסאו לבקש גם הם רחמים על עצמם. הלא ממלכת הבריאה רחבה היא גם רחבה, ואנו מחזיקים בכנפי השכינה ומרננים פרשיות ופיוטים, פסוק על פסוק, אמר על אמר, הגה על הגה, אות על אות. לקחו בניו של מקום את התפלה הרצויה, רחשי־אדם לאביו שבמרומים הטהורים, ועשוה פלסתר, עשוה מעמסה בין על המתפללים ובין על השומע כל תפלה. לקחו פניני הנפש וזכוך הנפש והטביעו אותם בים הסדור.

ג

עבודת הקודש

הרב הגאון הגדול החסיד החכם הכולל מוהר״ר חיים יוסף דוד אזולאי זצ״ל מעיר הקדושה חברון כתב לעבודת ישראל ספר בשם „עבודת הקודש",

עומד וקושר כתרים לאדונו מתפלות כל פה· ואדונו הוא „עִלת כל העלות, סִבת כל הסבות", והוא שומע תפלה ורוצה בתפלות ובתחנונים של עבדיו מטה· הוא רוצה ביחודו; הוא רוצה, שבני־אדם ייחדהו ויקבלו אחדותו· ואם תחשוב, איך אֲיַחֵד את בוראי? עמוד על פתחי בית־הכנסת ואמרת: הריני מקבל עלי אלהותו יתברך, כמו שצונו במעמד הר סיני· אולם לא די בכלל הזה, וענית ואמרת עוד ככל הכתוב בסדור לפניך לאמור:

והריני אוהב השי"ת בכל לבי והריני ירא ממנו· – והריני ממליכו על כל אבר ואבר והנני עבד לו· – והריני מקיים מצות ואהבת לרעך כמוך· – והריני מקיים מצות עשר זכירות· – וקיימתי מצות השכמת בית־הכנסת, ואני מקיים מצות ישיבת בית־הכנסת· – והריני מוכן לקיים מצות מפני שיבה תקום· – והריני מכוין לקיים מצות תלמוד־תורה· – והריני מקיים מצות־עשה של ציצת בטלית קטן וטלית גדול· – והריני מוכן לקיים מצות צדקה· – ולקיים מצות קריאת פרשות דקרבנות· – ומצות קריאת פרשת התמיד והקטֹרת· – ומצות ברכות פסוקי דזמרה· – ומצות לומר אשרי והללויות· – ומצות עניית־אמנים; ומצות ברכת דיוצר, ומצות קריאת־שמע דיוצר, ומצות וראיתם אותו, ומצות סמיכת „גאולה לתפלה" ועוד ועוד ועוד·

אחֲרת לקום, והנה תקנו לך תפלה קצרה, אך קצרה, והיא אומרת: לשם יחוד קודשא ברוך הוא ושכינתיה הריני מקבל עלי עול אלהותו··· והנני עבד לו יתברך· והריני מקיים מצות ואהבת, והריני מכוין לקיים מצות ת"ת ומצות ציצת ותפילין, מצות קריאת־שמע ותפלת־שחרית; ואני מכוין בכל לעשות נחת רוח ליוצרנו··· ואני מכוין בכל לדעת רבי שמעון בן יוחאי הקדוש··· והריני מקבל עלי כל תרי"ג מצות דאורייתא ומצות דרבנן, ועוד אמרים ואמרים· – – –

וקמת בן־אדם, כשתעיר משנתך בבקר, ותאמר לפי הנוסח המקובל: מודה אני לפניך מלך רחום וחנון, שהחזרת בי נשמתי בחמלה רבה אמונתך· ותחזור ותאמר: יהי רצון, שיהא לבי נכון ומסור בידי ולא אכעוס ולא אכעיסך· על המטה, ששכבת בה בלילה ופקדת את רוחך ביד האלהים, תדבר על הכעס פעמַים; ואחר־כך תיטול ידיך ותשימן זו אצל זו ותגביהן למעלה ותאמר: שאו ידיכם קֹדש וברכו את ה'· ותאמר גם את הפסוק הזה: ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי· מובן, שקודם הניגוב, עליך

המושל נעשה לפודה ומציל ומרחם על הבריות· הוא אינו עוד מושל תקיף ועריץ· מקבל את מסיו מן יצוריו· כי אם אב הוא ליצוריו· אמנם כבד את אביך ויראת מאלהיך· אבל הוא רחום וחנון· הוא יושב על כסאו הבוער ומסביב אש מתלקחת· אולם בדמעות ששפכת לפניו צננת את אש החֵמה ואת הכעס במרומים· מה לך בן־אדם להיות נושא את הנֵטל הכבד של החיים וקובל על עמל־החיים· קום והתפללת לאלהיך· וברכת את אלהיך והודית לאלהיך· האל בשמים הוא שומר את הברית לכל עובדיו באמונה· ואתה כי הודית למקום וקבלת עליך את עולו· נעשית לבן בריתו· תפלה במקום קרבן! וקמת בבקר· בעלות השחר· כאשר ייקץ הכל לחיים ולעבודה בשדה· ויצאת אל הים הרחב והגדול והתפללת· —

ב

סדר התפלות החדש

הנה לפנינו סדר התפלות החדש כמנהג ק״ק ספרדים· תפלות ותחנונים מדבר יום ביומו· דִבור דִבור על אפניו· עשרת הדברות ופרשת המן גם פרקי שבת··· מזמורים ועמידות של שלש רגלים··· דיני הזכרת גשם וטל· תפלות וכוָנות· וזאת מן החדש: נתוסף בו פירושים מלוקטים מגאונים קדמונים· דברים עתיקים וישנים עם חדושי חדושים ודינים· דינים המונים המונים· מראשונים ואחרונים· ושאר תקונים מהוגנים ומועילים· הכל נדפס ונערך בשנת יע״תר אל אלוה וירצהו· יעתר האדם הישראלי לאלוה מתוך הסדור הזה ודיניו המונים המונים מלוקטים מראשונים ואחרונים· וירצהו ולא יחסרהו·

ויאמר ה׳ אל משה בארץ המדבר: דַבֵּר אל עמי אשר הוצאתי מארץ מצרים להיות להם לאלהים· ועשו להם ציצִת· ועשו להם ציצִת על כנפי בגדיהם לדֹרֹתם· ובלכת המלובש בציצת לבית־הכנסת· הוא אומר: הריני מְזֻמן רגלי להליכה לעבודת בוראי לבית־הכנסת של אברהם סבא· ב,היכל מלכו של עולם· הוא משתחוה ואומר בכוָנה גדולה את המקרא מפרשת בלעם: מה־טֹבו אהליך יעקב! ואחר־כך מתחיל בסגנון אחר: רבון העולמים! בזכות שלשה אבות אני בא להתפלל לפניך; ובזכותם תקבל את תפלתי ותעָשה כתר לראשך על־ידי מטטרון שר הפנים··· מטטרון שר הפנים· שהאלהים רצה אותו לעשות ממונה על כל הממונים ועל כל השליחים· הוא

אז יגרשו את הארבה מתנובת־שדי· יעבירו את הקדחת מן הישוב וימלאו את הבורות הריקים מים· ויש אשר לא מבני־צאן ומן הכבשים תביא את קרבנך אליהם· ולא בדבש ובלחם ובסלת תראה את פניהם· כי אם את בנך בכורך או את עבדך· אשר נפל לידך משבי האויב· תקריב אליהם· והעברת את פרי־בטנך באש· או תקח את אלה· שקמו נגדך וחללו את בריתך· והוקעת אותם למזלות השמים· ושככה חמתם· וקמת אחר זה והשתחוית להם ולא תדע עוד עוני·

והנה יצא אֵל גדול· גבור ונורא· אשר יצר את השמים ואת הארץ· את הים וכל אשר בם· וילחם את בני־האלהים הרבים אשר מסביב לו· ויכבשם לעבדים ולעושי־רצונו· והוא ישב על כסאו ויקח את השרביט בידו· תחת ממשלת־הרבים באה ממשלת יחיד; והוא כלו אש· כסאו אש ושרביטו אש· וממשלתו בלי מצרים·

הוא מצַוה על השמש להאיר· על הגשם לרדת מטה· הוא שולח את מלאכיו· את החיים ואת המות· לרדות בעולם· הוא יך ויחבש· הוא מביא את המחלה על האדם והבהמה והוא גם מרפא· הוא מרעיב ומשביע· הוא משגיח אל בריותיו ועיניו בכל· עיני אלהים זה· היחיד והמיוחד· הן אש ובבותיהן אש· והן מביטות ורואות בבת־אחת ממעל ומתחת· בים וביבשה· מימין ומשמאל· והכל הן רואות· אין נסתר ממנו· מאלהים זה· ולא יפול ויקום עוד כל חי והוא לא יֵדע·

משגיח הוא האלהים אל כל המחנות והשבטים· וכי קמו ונלחמו משפחה במשפחה· שבט בשבט· לזה יט חסד ואת זה יכה בשבט עברתו· את אשר יאהב אלהים עליון זה יִרָצֶה לו ואת אשר לא יאהב לא ירצה· פוקד הוא עון אבות על בנים· וגם נוצר חסד לאוהביו ולשומרי מצותיו·

והנה נקטת בחייך· בא סבל־החיים להממך· ועל יד מטת בנך אשר הולדת עומד מלאך־המות· והנך קם ו ד ב ר ת באזני האלהים הזה שוכן מעלה: אנא ה׳· רפא־נא את חליו של בנִי זה· תפלה! בעורון הבריאה לפנים ובממשלת יחיד עתה· ממשלה לא תדע שנוי והעברת המשפט· יפול הדִבור בין האדם ובין קונו· וקונה הכל· שידיו פרושות על הכל· נוטה אזנו ושומע· שומע לרחשי־לבו של יושב־מטה· הבן האהוב יחלם ויבריא וירד מעל המטה· והוא חי ומרקד לפניך· רחשי־תודה בקרבך לאלהים· והנך עומד בפתח העולם וענית ואמרת: אודך ה׳· כי פדיתני מיד צר! האל

תפלות ואמונות ומנהגים

א

תפלת הבקר

ממעל לארץ פרושים השמים. כוכבים עולים ומאירים ונאספים. מועדי השנה באים והולכים. בני־אדם נולדים. פורחים לבֹּקר ומתים. ורבו עליהם. על ההולכים על שתים. חיות השדה. לבלעם חיים. הנך צמא ואין באר לשתות. זרעת את זרעך באדמה ופני השמים כנחֹשת ולא יתנו את הגשם. נפלת ולא קמת. אשה אהובה הבאת לך מן השביה והיא חלתה — ואין מרפא לה. כן מושלים המזרות הקבועים בגלגליהם גם בגבור ובנשיא במשפחתו. ומושל השמש. ומושל הירח. מושלים הכוכבים והמזלות. וכלם עושים את מלאכתם ואינם חדֵלים. למועד זה יצא השחר. למועד זה יבוא השמש ויפנה; את האופל לא תחצה. אם לא תכה אבן אל אבן להעלות ניצוצות. הים לך לחומה. כי יצר לך האויב; אבל עם הגלים לא תלחם. והמה באים ושוטפים. שוטפים הכל בגאונם.

על נקיקי הסלעים שוכב לו האדם הקדמון. עוד בשרו עירום. בלי לבוש. ורק אזור למתניו. וכי תשקוטנה התאוות ההומות בקרבו כהמות ים. כי כלה כל חמתו בשפחות הנחרפות. וחרב גאולת־הדם שבה אל תערה — אז בא ומתקרב אליו שממון־עולם. בא ונוגע בבשרו ונפשו: מתפשט על המצח וחודר אל המוח. נכנס בחורי העינים ובנקיקי האזנים ובא אל הדם ואל הבשר. טרם ראיתם שממון שאינו מדבר ועולם שאינו שומע; לא ראיתם עולם באין אלהים ובנים באין אב!

והנה כֹּחות השמים מתחילים להיות מושלים ממש. מושלים הם למעלה כַּגבורים ואמיצי־הלב מטה. אין עדיין יוצר כֹּל. כי אם יוצרים. יוצר יוצר בחלקו; ואכזרים המה מושלי מַעל אלה. מקבלי מנחה הם. אדם כי יקריב להם קרבן. גדי או איל מן הצאן. ורִכֵּך את לבם. והעבירו את רוע הגזרה.

תורות ומעשים

רק כמו שנמצא בהנ"ל, כן הדפסנו הדברים הקדושים לזכות בו את הרבים... ומי שחננו ה' בבינה, יבין להדברים האלו הקדושים, שהם מצדיקים אמיתים... ואין להאריך בשבחם...

ואם תרצו לדעת, מי ומי אלה המדפיסים הללו או גם המדפיס? הוא כותב וחותם את עצמו בשם הקטן יהושע מק"ק סמאטריץ, שלוחא דרחמנא ממעות א"י. דרכי צדק נתונים לנו בזה מאת שלוחא דרחמנא. מקום הדפוס — וַרשה, בית־הדפוס יואל לֶבנזון, ושעת הדפוס — תרל"ז.

אנו באים לעצם הדברים.

„כל מה שאדם רואה, יזכיר בהשם יתברך ויחשוב מאין בא לזה החיות, אם לא מהש"י ויסיר ממנו על־ידי־זה כל מחשבות חמדה".

„בעת שיש לו לאדם הנאה מדבר גשמי, ירגיל עצמו לחשוב מסירת נפשו למיתה. ראית דבר חומרי בעולם, והנך אומר לחמוד בו, אבל תיכף אתה זוכר, שהלא זה הוא בא מהאלהים ממעל, ושוב אין אתה חומד אותו כדבר חיצוני לך. כל זה בעת שהנך אך בבחינת רואה וחומד. נזדמנה כבר הנאה לידך, והרי אתה נהנה מן חיי־עולם הזה, תיכף עקור מלבך את ההנאה והחיות, וחשוב בזה שעליך למסור את עצמך בכל עת ובכל שעה למיתה על קדוש השם. ואדם הולך למות במצות בוראו, נפשו וגופו וכל אשר בו לו נתונים, מה לו עוד פה בעולם התחתון? ומה יתנו לו עוד כל ההנאות החומריות".

„צריך לרחם על השכינה" (סעיף כ'). צריך אדם לרחם על שכינת מרומים; ו„כשיהיה לאדם שמחה ודבקות, יתפלל גם כן על יראה. יראת ה' היא אוצרו והיא עיקר, שמחה בלא יראה היא הוללות" (סעיף ל"ג), אך הוללות. „ראוי לאדם לירא ולהתבייש מפני הדבור גופא, כי עולם הדבור מצמצם עצמו"... (סעיף מ"ד). ואמנם מה נאמר ונדבר לאל ערבות ורוכב בערבות ואנו בני גבול ושפתנו אך בת גבול היא.

סעיפים, אך סעיפים קטנים לפנינו בתורה וביראה, בדעת ובהשגה, בעולם ובמרחבי העולם ובמחשבות העולם, ואין בהם אך תום ודברי תום, כי כללים יכיילו וחוקים יחוקו לנו בנפש וברוח.

השכינה, אז הקדוש־ברוך־הוא יחוננהו מאוצר מתנת־חנם. יש תשלום שכר ויש מתנת־חנם, והללו והללו שמורים באוצר.

אמר: הזָהיר מלומר שקר נִצל על־ידי זה ממחשבות זרות. מחשבות זרות הבאות בלב־האדם ומערבים את טהרת האדם, הם הם אך תולדות השקר בפה. מי שמשקר בחוץ, הוא גם משקר בפנים.

צריך האדם לשמור את האזנים יותר מכל החושים. — ולאידך: ,חלונות הם ענינים גבוהים וגדולים'. על־ידי החלונות נראה ונביט בשבתנו בית לעולם אשר מסביב לנו, ועל־ידי האזנים הן גם נשמע אמרות אחרים ורחשי לב אחרים, הללו נסגור והללו נפתח.

אמר אותו קדוש להאנשים, שסבבו על פתחו: אתם נוסעים אלי ובאים אתם להסתופף בצל קורתי, ואני להיכן נוסע? ואני אצל מי אבקש לי מנוח, אם לא אצל הבורא יתברך! אבל שוב לא אמר: מה לכם אלי ילוד־אשה וקטנתי מעש; לכו לכם אל מי שיצר אותנו כלנו ונעבדהו יחד.

אמר בעל האמרות הללו: בפיו של אדם נרמזים כל השבעה אותיות ושבע המדות הקדושות. בזה לפנינו חזון. אמר: דוד המלך המשיך התלהבות לנפשות העצֵבים לדורי דורות; ושמשון הגבור המשיך גבורה לנפשות חלושות לדורי דורות. שמשון כנגד דוד! זה לעומת זה! פתגם חודר כזה הוציא אחד צדיק שחי אתנו ואנו לא ידענו.

אמר הנ"ל: האדם דומה לאילן. — שוב אמר: מי שאינו יכול ליתן חיות, אינו יכול גם ליקח חיות ... הוא היה אומר: הכהנים היו מקריבים את הקרבנות, כי היו ממדת הגבורה. — נעים זמירות ישראל, הצד שכנגד שמשון, היה יכול לחבר בשעתו ספר תהלים, והוא יכול לומר מזמורי תהלים. — ואל תהיה האמירה וכונת הדברים קלים בעיניכם מהיצירה גופא והתשבחות גופן.

ד

הא לכם ספר דרכי צדק, והוא כולל הנהגות טובות ושכליות לבאים להתקדש ולהטהר בעבודת ה' ... נמצא הקונטרס הזה מעותק אצל כבוד הרב הגאון המפורסם החסיד מוה"רר מנחם מנדיל האב"ד דק"ק ליסקא יצ"ו. — והדרכים האלה, הנאמרים בו, נזכרים ונעשים מפי אחד מתלמידי האשל הגדול, גדול מרבן שמו מוה' אלימלך זצוקל"הה, והם ככתבו וכלשונו — ואנחנו, המביאים לבית הדפוס, לא חדשנו פה מאומה, אפילו אות אחת.

גוף הספר מלא חקירות והשגות נאמנות ב,העילה והסיבה הראשונה׳׳ והלא היא שנקראה בפי המקובלים האמיתיים בשם אין־סוף׳ כי באמת אין למציאותו׳ אחדותו׳ יכלתו והשגחתו׳ וסימניך אימה׳ כי באימה ויראה אנו מזכירים אותו׳

,ואם באנו לחקור מהות מציאותו מה היא׳ ילאה רעיוננו ולא נשיגנו כלל׳ ,ואחדותו כי יכול היה להכנס תחת סיג החקירה על־ידי פעולותיו׳ אסור לחקור בו׳ כמו שאסור לחקור במהותו׳ ··· ,ומפני זה צריך׳ שנאמין באמונה שלמה בלי חקירה׳ ,אשר בכח הסיבה הראשונה נשתלשלה תורתנו הקדושה והתמימה שבכתב ושבעל־פה מעילה לעילה׳ עד הגיעה אלינו בני־ישראל׳ עם קדוש׳

כה הולכים וסובבים ההצעות והדרכים׳ מכלל לחלקים׳ ומחלקים לאישים׳ ומאישים לענפים; וחוזרים הענפים להסתבך בשרשים׳ השרשים במקורות׳ והמקורות בעצם ההויה׳ שהיא לא נתפסת ואף־על־פי־כן היא נתפסת׳ הנך רואה ארמון לפניך מלא חלונות׳ ועל כל חלון וילון׳ יורם המסך ועוד וילון אחד׳ וכן הלאה והלאה עד לבלי שיעור׳ אבל כיון שהנך נדחק בחזקה אל פנימיותו ותאמר לראות את המכמנים והנה הכל דממה ומנוח׳

ג

והא לכם ספר עוד יותר קטן׳ נקרא בשם אמרי קדוש׳ והוא מהרב הצדיק הקדוש האלהי שרף ונורא וכו׳ אדמ״ר מו״ה אורי מסטרליסק זצל״ה׳ והועתק מכתב הרב הקדוש מו״ה זאב וואלף מלבוב׳ מורגל בפי כל בשם הרב רבי וואווטשי זלל״ה׳ שהיה תלמידו וכתב בעצמו כל דבור ודבור ששמע מפיו הקדוש ···

מצאתי העתקה זאת אצל הרב הצדיק מו״ה אורי זריטון זצל״ה׳ כל זה אנו קוראים על השער׳

מעבר לשער מתחיל׳ בלי הקדמה׳ חרם נגד מסיגי גבול המדפיס ··· האמרות בעצמן הן אמרות ממש ···

אמר: כל דבר אשר יבקש מהק״בה נמשך הדבר על־ידי התפלה׳ אך יש מלאכים המעכבים הדבר מלבא׳ על כן מבקש רחמים׳ שלא יעכבו הדבר מלבוא אליו׳ ובכן בקשת־רחמים היא דבר אחר מתפלה׳ בעד עלית התפלה מעכבים המעכבים׳ אבל כיון שמבקש אדם רחמים מלפני

משנת חסידים בשנת כל״ו אמ״ת לפ״ק׳ ועשיתי המהדורא בתרא פה ירושלים תוב״ב׳ — ועתה נדפס מחדש על־ידי אברהם ליינצייג מקרשאנוב׳ בדפוס המשובח של יוסף פישר׳ בשנת אודך על יושר לבב לפ״ק׳ — וכה אנו הולכים מארם־צובה לירושלים׳ ומירושלים לקרקוי׳ אשר בפולין המדינה ··· מקדים עמנואל חי ריקו ואומר: ,מפני שהלב נתון בטרפס ותלוי בקנה׳ עלה במחשבה לפני להקדים לספר הזה הפירושים׳ שעלו על לבי וקראתים בשם טרפס הלב׳ — קראתים גם בשם קנה הלב׳ ומלפניהם אזני הלב ושומן הלב׳ ואחריהם דם הלב׳ ובעיקר לא הלב מדבר כאן׳ כי אם המוח והשכל׳ אם גם שכל בוראי ולא רק הגיוני׳

אל תתמה בראותך בספרי זה׳ אומר המחבר האלהי׳ שאני מזכיר בו אליהו הנביא פעמים הרבה׳ שהוא למען אזכה בקראי אליו׳ שיאיר את נשמתי להבין סתרי תורה׳ והנה גם זכני ה׳ לראותו בחלום בשנה שחברתי ספר מעשה חושב׳ ושאלתי ממנו׳ שיפרש לי לשון אחד בהזוהר׳ והשיב לי: ,אם אני רוצה לראות את עולם־הבא? ואמרתי: הן׳ ובעודי הולך עמו נתעוררתי ··· ,ובשנה ההיא עצמה זכיתי לראות את בנו יונה בן אמיתי׳ שהוא אותו תינוק של הצרפתית׳ שהיהו והוא משיח בן יוסף׳ — וזכורני׳ כי ראיתיו במערה אחת מעוטף בטלית ותפלין׳ אליהו החוזה׳ אליהו התשבי או גם משיח בן יוסף בן הצרפתית מארץ העברים הקדומה לבושים טלית מצויצת ותפילין בראשם׳ הלא גם הקדוש־ברוך־הוא מניח תפילין ···

רבי עמנואל מדבר על רז״ל ועל גנזי האר״י ז״ל׳ כי ,הן מצינו׳ בהנשמות הנמשכות מהקליפה אלינו בעולם־הזה׳ בלי שיתעכבו טרם בואם בקדושה ושמשם יבואו אלינו׳ הם מוכנים לחטוא בקל׳׳ והרי כאן חטא׳ והרי כאן קליפה׳ והרי כאן נשמות נמשכות טרם בואם בקדושה׳ האדם אינו מתרפק שוב על קונו׳ כי אם בורח מן הקליפות ונכנס לעצמים אחרים׳ וגם אלה שוב נמשכים לכאן ולכאן׳ עדי יבוא המכריע ···

אזני הלב אומרים: הנוטע אוזן ימינה׳ הלא ישמיע׳ אוזן שמאלית תאמר: הלא אוזן מילין תבחן׳ שומן הלב אומר: שמעו נא דברי׳ דם הלב אומר: אנא בכ״ח; ואחריו קנה הלב: הנני בא אליך עתה להודיעך קשט אמרי אמת׳ שעשועים שפתיים על־יד ענינים עומדים ברומו של עולם׳

המחבר מדַבר על יצירה׳ אצילות ואור אין־סוף המקיף את העולמות והוא בא לענין ההדפסה׳ ש,עדיין אנו צריכים למודעי׳ נניח את הפתיחות!

נגד פניו ועיניו; וזה שאמר דוד: שויתי ה׳ לנגדי תמיד׳. האדם אך לה׳ ישים פניו׳ הוא מושיעו׳ הוא עוזרו והוא מאירו׳ מאיר לו תמיד׳

אנו מציבים על־פי הספר הזה איזה ציונים לערכי אחדים מספרי קבלה׳ והדברים באים ומלמדים׳

,בענין הספרים של חכמת־הקבלה׳ אמר מורי ז״ל׳ כי ספר הקנה הוא על אמיתות חכמה זאת ··· והוא עמוק מאד׳ ואין לכל אדם דעת להבינו··· וכן ספרי הרמב״ן ז״ל ראוי לסמוך עליו׳ ראוי לסמוך על הרמב״ן׳ כי יש בו סודות הרבה על חכמה זאת ··· והוא ז״ל׳ הרמב״ן׳ קבל מאליהו׳

,ודע׳ מוסיף לומר התלמיד המוסר לנו את הדברים׳ דע׳ כי מימות הרמב״ן ז״ל עד היום הזה לא נגלה אליהו׳ כי אם למורי ז״ל ··· כי כל הספרים׳ שהם מרמב״ן ז״ל עד עתה׳ אינם ביושר על החכמה הזאת ··· לכן תזָהר ותשָמר שלא תקרא מהם ··· כי הם אינם מכוונים על אמיתות הקבלה׳ ··· ,כל הספרים בסתרי השם׳ הכתובים מזמן הרמב״ן עד האר״י׳ המה חשודים בכונתם את האמת ואל תקרא בהם׳ אולם ספר לבנת־הספיר טוב הוא ואמת ויציב׳ — גם מי שעשה ספר ברית־מנוחה׳ היה חכם גדול׳ והיה מזמן קדמון ··· ביאור הראב״ד על ספר־יצירה הוא אינו מהראב״ד׳ רק מאדם אחר ששמו כן; והוא היה חכם גדול בחכמה זאת׳ ושלשלת הקבלה מהראב״ד עד הרמב״ן ז״ל הכל אמיתית מאד׳.

כה אנו עומדים בערפלי הדעות והכונים׳ ובאין הבדלה וערכה הנה נצני הבקור מעט׳ ספר זה הוא אמת גמור׳ שומר את המסורה וספר פלוני שוב אינו שומר בכל את המסורה׳ דור דור ודורשיו! הזמן מהראב״ד ועד הרמב״ן היה בהיר׳ והזמן מהרמב״ן עד האר״י שוב לא היה כל־כך בהיר׳ — ובעיקר לאו הספרים עושים הכל׳ כי אם גלוי־אליהו עושה ופותר הכל׳ עוד חידות רבות לנו׳ גם כאשר נעמיק ונתבונן׳ ועוד פרשיות רבות סתומות׳ גם באלה׳ שלכאורה נפתחות לנו׳ אחרת אחרת׳ אם כבר יבוא אליהו הפותר׳ והתשבי הן יודע הוא לפתור׳ ואיך יודע הוא לפתור׳ —

ב

אנו פותחים ספר קטן: ספר יושר לבב׳ שחברתיו אני הצעיר עמנואל חי בן לא״א אברהם ריקו תנצב״ה׳ פה ארם צובה׳ בעל המחבר ספר

לקוטי קבלה וחסידות

א

אנו פותחים ספר לא גדול, אשר נדפס בלבוב שנת תר״י לפ״ק, ושמו שלחן ערוך להגאון האלהי המקובל המפורסם רבינו יצחק לוריא זצלל״ה. לא אך בשם מקובל יכונה האר״י פה, כי אם גם בשם גאון. ולפנינו גם פסקי־דינים הלכה למעשה בעניני יחודים וכונות, אמירות תשבחות ופיוטים, עלית הנשמות וחסרונן.

קודם חצות־הלילה אין לומר שום סליחות ולא שלש עשרה מדות בשום פנים לעולם, חוץ מליל יום־הכפורים. ותיכף אחר זה: אחר חצות־לילה מכריזין למעלה, שירדו נשמות־הצדיקים לתתא לשבחא למארייהו; ואז נכנס הקדוש־ברוך־הוא בגן־העדן ומשתעשע שם בנשמות הצדיקים, הכל כנאמר ב„מדרש הנעלם‟ ולא יחסר כאן. — צריך האדם לבכות ולצעוק בלילה על גלות השכינה. וזה חוק. ישב האדם הישראלי בחצות־הלילה על הקרקע, על ראשו אפר, והוא בוכה ומילֵל על גלות האב ועל גלות הבנים. אוי להם לבנים, שגלו מעל שלחן אביהם, ואוי לו לאב, שהגלה את בניו. זה צריך לאלה, לעבדו תמיד, ואלה צריכים לו גם כן, לעבדו. ואף־על־פי־כן שניהם בגולה. והבת־קול מנהמת ומנהמת ואין תנחומים לה. — „דע כי אחר חצות נעשה ב׳ דברים: הא׳ הוא זווג לאה ויעקב, והב׳ הוא לבכות על רחל שירדה. ורחל בעצמה מבכה על בניה‟. —

„תזהר בכל פעם שתברך ותוציא שם הויה מפיך, תכוין לכלול לעולם יחד שם הויה ואדני, כי כתבו הוא הויה, ובקריאתו אדני, וזה הוא קשר המלכות‟. — ה׳ הוא אל רחום וחנון ואלהים הוא הדין, דין ורחמים ביצירה ובמערכת החיים, פעם בכה ופעם בכה; וכשאתה יושב ושואל: למי אעבוד בנפשי ובכחי — אומרים לך: לא כמו שהוא כתוב הוא נקרא. וירד ה׳ בענן, ומשה עלה אל האלהים. ערפל ונֹגה לו מסביב.

„הקורא ושוכח מה שלמד, אין ראוי לומר, כי אחר שנשכח הכח ממנו, נמצא שיגע לבטלה‟. — „טוב לאדם לצייר לו אותיות הויה תמיד בציורם

כה הלך והשתרבב רצונו עד לבלי שיעור, אמיץ דמיונו, כי רב הוא. אם נעמוד על סודו – לחסידי ברסלב יש הרבה דברים, שאין מגלים אותם רק ליחידים בשבועה ובאָלה – היה הוא האיש, שגדול היה ממשה אבי הנביאים, גדול מהאבות, והוא היה „בן־האדם", שלו חכתה הבריאה...

בתנאים אחרים היה אולי מאורע זה ראשית לבנין דת חדשה ולכבוש רוחני. ומה נשאר אצלנו ממנו? כתה קטנה, כנסיה, אמנם מוצקה באמונת הגואל, כתה שלא החליפה אותו באחר, אבל תחיה חדשה לא הביאה על־ידה. ההשגחה כמו עשתה את צעדה הרב הזה בכדי! –

והנה לנו ספוריו.

גם הבעש"ט, אבי אביו, הַמשיל משלים והֵמליץ דברי השואה ודמיון. הרב רבי פינחס מקאריץ הפשטן היה אומר דברי שיחות ופתגמים קצרים, ויחדש הרבה ב„מילי דאמרי אנשי". אבל כי רבן גדול לחסידים, מיַסֵד שיטה אלהית ו„בעל תורה חדשה" יֵשב על כסאו ויספר לנו ספורי־מעשיות פשוטים, יספר „מעשה מאבדת בן מלך", „מעשה ממלך", „מעשה ממלך וקיסר", מ„מלך וחכם", מ„חכם ותם", „מעשה ממלך, שכבש כמה מלחמות", „מעשה מבן מלך ובן שפחה, שנתחלפו" וכו' וכו' – מעולם לא שמענו זאת.

אולם לאלה אתנו, שידעו לבור את הטוב בספורים על־אודות גדולי החסידים והרביים, כמו „שבחי בעש"ט", „מעשה הצדיקים", „דברי צדיקים" וכדומה, ואזנם היתה קשבת ליפי האגדות המעולפות בצורה הבלתי־נשלמת ורחוקה מאד מן השלמות, היתה הקריאה ב„ספורי מעשיות", אשר לפנינו, קשה מאד. – השפה בהם נשחתה ונלעגה ואין בה מתום. אין בתיאורים אלה אף משפט אחד שלם ובנוי כצרכו, והספורים חֲסֵרים כל סדר וכל משטר. אין כאן סימני הפסק, אין עליה וירידה של חזון; הטפל נעשה לעיקר והעיקר לטפל, ובין המון דברים צדדיים נמשך הספור ותכנו.

כי קמו מעריצי הספר ומקדישיו עד היום לחַפֵּש בהם סודות ורמזים ולפרשם על דרך דברי קבלה והסתר ולעשות מהם גם מטעמים חדשים*, איני צריך לומר. עם שירי הטבע והאהבה של שיר השירים והספורים האֶפיים של האבות ב„ספר בראשית" לא נהגו אבותינו מנהג אחר...

* כונתי למרטין בובר, שסעיתי בו.

לא יצר־טוב ולא יצר־רע; וכל מה שהיה עושה עשה בהכרח מחמת יראה גדולה, שלא יתבטל תיכף במציאות׳ ...

„הגולם נברא בכח מיוחד, שלא ישלטו בו כל כלי זיין להמיתו׳ — „הגולם לא היה יכול להבראות עם כח הדבור׳ — „הגולם היה מוכרח להבראות בלי כח המוליד׳ — „הגולם יקום בתחית המתים, אבל לא בגוף ראשון׳ ו„הגולם יהיה לו גם כן חלק לעולם הבא׳ ...

ועוד זאת: „אחרי דרש בהלכות ובחוקות התורה, בא לידי החלטה, כי הגולם לאחר מיתתו אינו מטמא, יען כי אין גופו נולד, רק נעשה ... ובהמה הנבראת בכח זה — זוכרים אנו את העגלא־תילתא דהוי נבראת בערב שבת — אינה צריכה שחיטה ואין בה משום אבר מן החי ... וכל שכן, שאין בו משום נבלה, אין בו אתא דטומאה׳.

דמדומי חמה של הגר״א.

ד

בין המון ספרי חסידים, שכלם כוללים „דברי תורה׳, „השגות׳ ועיונים באלוה ואדם, צרכי הנפש והרוח, והכל בדרך פירוש וביאור לחומשי התורה, שאמנם בהם המקראות לחוד וההרצאות לחוד ואינם יונקים זה מזה כלל, יש ספר אחד שונה מהם בתכנו וצרתו, וכבר שמו יגיד חדושו. שם הספר: „ס פ ו ר י מ ע ש י ו ת׳ מה שזכינו לשמוע מפי רבנו הקדוש אור הגנוז והצפון הר״ן זצלל״ה׳; והוא הרב ר ב י נ ח מ ן מ ב ר ס ל ב.

רבי נחמן היה רב וגדול לחסידים. הוא יסד כתה מיוחדה בחסידות, שהיתה מוחרמה ומנודה משאר החסידים ונרדפה על־ידם לא פחות משנרדפו החסידים בעצמם על־ידי המתנגדים אויביהם. רבי נחמן כונן שיטה חדשה בחסידות, שעומדת בשורה של בעל ה„תניא׳ ושל בעל „יסוד האמונה׳. בשמו סִדרו תפלות חדשות, והיו לשיחה בין האדם ובין קונו. הוא יסד את העיקר החדש ביהדות, והוא ה„ו ד ו י׳, ודוי החוטאים לפני הצדיק ומרוק העון ... הוא עבר את הים לנשק אבני ארץ אבותיו ולראות שם את ה„שכינה בטהרתה ובלא כסוי׳ ... וכל ימיו נשא בחֻבו את הרעיון, כי הוא הוא הגואל ... כי הוא הרים את המסך ושבידו הכל נמסר. — „צדיק הדור׳, שהיה בחסידות ל„עמוד העולם׳, לצנור המשפיע לכל העולם, גדל בדמיונו של זה עוד שבעתים ... לו לא היה די לדעת, כי „שבעה אנשים קפלו את העולם׳; הוא דרש, כי יהיה זה אחד, יחיד ומיוחד ...

יפסיקו מלאכתם הפקודה עליהם, עד כי כמעט נשטף הבית. הוא בעיקר אינו מסוגל לשֵרות שבבית, תחת זה הוא מסוגל לשֵרות שבחוץ. — מן יום הפורים עד חוה"מ של חג הפסח היה מתחפש ושם אזור במתניו כנושא סבל, והיה סובב בשוקים וברחובות, לדעת, אם לא יחרש לב נוצרי רע על היהודים, להעליל עליהם עלילת שוא. הגאון מהרי"ל גם „הלביש אותו קמיע כתובה על קלף צבי, ועל־ידה נעשה לפעמים רואה ואינה נראה"... מופתיו ונפלאותיו, אשר עשה, רבו מני שערות ראש, והלא הם מסופרים לנו בספר הזה פרק פרק. אל תבקשו שירה וחזות־נבואה באלה. מעשי ה„גולם" לטובת עם נעלב הם ממעשים בכל יום. הוא ילָחם עם כמרים; יַציל בנות ישראל שנִשבו ויהפוך לָבן לדתן. על פיהו יוציא הרב משפט צדק. „מעשה על־אודות ספר־תורה, שנפל לארץ ביום־הכפורים" ויתענה הרב, ויפלו פניו וישאל שאלת־חלום, לדעת סבת הדבר, ונפל פתקא מן שמיא ותשובתה לאמר: לא תשא על לב פכש קמה! ויוסילי גולם מצא את הפתח להחידה, בסדרו את האותיות כך: אא"ע לת"ש לל"ב פ"כ שקמה, כלומר א"ל אש"ת עמ"יתך ל"א תת"ן שכבת"ך לזר"ע לטמא"ה ב"ה. — בשעשועים כאלה משחקים אז בפמליה של מעלה!

ובא השמש. יצא חוק חדש ממלך בשר ודם, הוא המלך רודולף, לבטל בארצו כל משפט של עלילת־דם. „וירא המהרי"ל, כי שקטה הארץ ושאין צורך עוד בהגולם, כי יהיה שומר מה מליל, ויקרא אליו את תלמידיו הקרובים ויגמרו אומר, לבערו שוב מן העולם ולא יהלך עוד בארצות החיים... פקודת כל האדם באה עליו, על הגולם, ושבו ארבעה היסודות, מים ואש, עפר ורוח, אחד אחד לגבולו... הדבר היה בחצות הליל, ושכבו כל בני העיר איש איש על משכבו ולא ידעו, מה יעָשה עתה בגג בית־הכנסת העתיק. ובאו רוחות השמים שורות שורות לקבל בכנפיהם את הרוח, שנוצר בשם־המפורש, והרב מהרי"ל יושב ומעיין בספר גדול... נשאלה שאלה בפניו: אם מת כזה כמו הגולם מטמא כשאר מתים. אחד מן החבורה, שעזר בסלוק חיים ממנו, היה כהן...

והנה אלה שיחות מהרי"ל על־אודות הגולם, אחרי אשר נתרוקן מרוחו. הוא היה אומר: „על־פי דין פטור הגולם מכל המצות, אפילו מאותן המצות, שהאשה והעבד מחויבים בהן; אלא משום מראית־העין צוה עליו לקיים איזו מצות". והוא אמר, ש„לא נמצא בהגולם אפילו כחוט השערה

הדם וכו׳; — הספר הזה נכתב על־ידי הגאון הגדול וכו׳ מוהר״י כ״ץ זצ״ל, חתנא דבי נשיאה וכו׳, והיה ספון בהביבליותיקה הגדולה דעיר מיץ; ואחרי חורבנה וכו׳ נפלו הרבה ספרים עתיקים וכו׳ בידי עשירי העיר; והרבה יגע ועמל המו״ל, עד שמצאה ידו להשיג העתקה הזאת, כאשר יראה הקורא בההקדמה ··· יצא לאור על־ידי הרב ר׳ יודל רוזנברג דומ״ץ בעיר וַרשה, בהוצאת המו״ס ר׳ אהרן וכו׳, ונדפס בדפוס החדש המשובח של ר׳ חנוך הענוך בפיטרקוב בשנת תרס״ט לפ״ק. — מהר״ל נולד בשנת ה׳ רע״ג!

לפני שלש מאות וחמשים שנה בערך היה הדבר, כי קם רב גדול בתורה וביראה, בראותו, כי רבת סבלה בת־יעקב מזו העלילה הרעה, עלילת־הדם, ואין עוזר, לברוא איש גולם מד׳ יסודות, אש רוח מים ועפר, והוא יושיע את ישראל בצר ··· בדמיון מפחד, אבל בלי גדולת הנפש נעשה הדבר; ובכל־זה חי וקם לעינינו. שבעה ימים רצופים עסק הרב ומתי־סודו בתיקונים והנהגות; ויהי ביום השביעי, בהגיע חצות הלילה, קמו והלכו לנהר אחד, שכל שפתו חמר וטיט, וילושו החברים מן הטיט צורת אדם; ציירו בו הפנים ועשו לו ידים ורגלים ויניחו אותו פרקדן. אחרי־כן עמדו לרגליו ויסתכלו בפניו כשעה חדא, אחר־כך החלו להקיף אותו שבע פעמים ויכונו בצירופי אותות ויחודים; ויהי בכלות ההקפה השביעית נתאדם גוף הגולם כגחלת אש. אחרי שבע הקפות אחרות כבתה האש ובא יסוד המים בגוף ויעל אדים. אז החלו לצמוח לו לגולם מיד שערותיו, וגם צפרנים נתהוו בראשי אצבעותיו. החל הרב בעצמו להקיף אותו גם כן שבע הקפות, ויחד את תלמידיו קוראים הם את המקרא בספר תולדות אדם: ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה! כה אמרו שבע פעמים ואחר־זה פקח הגולם את עיניו, עמד על רגליו ויבט כמשתאה ··· וימהרו החברים להלביש אותו בגדים, אשר הכינו לו, שָׂמו מנעלים ברגליו, חבשו מצנפת לראשו ויקראו שמו יוסף. ויוסף היה השמש השני בבית הרב, ודר בחדר של בית־דין, שם ישב תמיד בקרן זוית על קצה השלחן, נשען בראשו על שתי ידיו, אינו אוכל ושותה וישן רק למראית־עין ו,לא חשב ולא דאג על־אודות כל דבר; על כן קראוהו האנשים בשם יוסילי גולם, ויש אשר קראו אותו יוסילי אִלֵּם.

ויוסילי גולם, מעשה ידי אדם, נושא מים לחג הפסח, כי כן צותה עליו אשת הרב, והוא מביא את המים בלי הפסק, כי כן דרך הגלמים, שלא

אור מצד זה ולוחשי־לחש מצד זה׳ לא הזוהר ו,תורת האמת׳ מגידים לאדם שיחו׳ כי אם אנשים בקיאים בחכמת שרטוטי־היד··· נבואה נִתנה למכשפים וחכמת ה׳ לנשים בקיאות בצירופי טפות שמן עלי מים··· כל המעשים קרו ויאתיו בארץ־ישראל׳ ואין כל רושם שירי ארצי בהם והוד הארץ! לנו הרגש׳ שדברי מאמיני הבלי־שוא אתנו ושומעים אנו שיחות נשים זקנות בפולין···

ה׳ מסעוד כהן מסר לו בשֵם גדול הדור׳ שהיה יודע עתידות׳ שהוא הרח״ו הוא משיח בן יוסף (והן גם האר״י היה משיח בן יוסף)· ושוב בא איש אחד מארץ פרס׳ ושמו ר׳ שאלתיאל אלשיך׳ ורואה מראות בהקיץ׳ והוא, נביא וחסיד ומתענה כל ימיו ואמר להרח״ו׳ כי תמיד מראים לו׳ שגאולת ישראל תלויה בו׳ בהרח״ו· — ומי שגאולת ישראל תלויה בו׳ שואל באבות וידעונים···

אולם בשלהי הקונטרס יש פרק המוקדש לחלומות מיוחסים להרח״ו׳ ואנחנו; תמהים על דמיונם ושירתם העזה׳ בהם אמנם נמצא את המלים׳ אמר המעתיק׳ ומי יודע מאין באו לו׳

בשנת של״ט׳ כשהיה הרח״ו בירושלים׳ בא אליו גוי אחד בנאי ואמר לו: חלמתי בלילה ההוא׳ שמכותל הבית הזה יוצא מעין מים חיים ומשקה לכל העולם···

בשנה ההיא חלמתי׳ והנני נצב על ראש ההר שבמערב צפת על־יד כפר מירון ואשמע קול מבשר ואומר: הנה המשיח בא! והנה עומד המשיח ותוקע בשופר ויתקבצו אליו אלפים ורבבות מישראל מכל אפסי ארץ פזוריהם; והוא קורא לנו לראות בנקמת מחריבי בית־המקדש׳ ונלך עמו ונלחם ונַכה באויבים מכה רבה׳ — ויצו לכל היהודים ויאמר להם: אחי׳ טהרו עצמכם׳ — ונטהר אותנו ונבנה בית־המקדש על מכונו ונקריב קרבן התמיד על־ידי הכהן הגדול···

טובים דברי החלומות האל משיחותיו בהקיץ·

ג

,זה ספר נפלאות מהרי״ל׳ בו יסופר האותות והמופתים והנפלאות מאת מרן ורבן וכו׳ מהר״ל מפראג זצוקלל״ה׳ אשר הפליא לעשות גדולות ונוראות על־ידי ה ג ו ל ם׳ אשר ברא בכח חכמת הקבלה׳ להלחם נגד עלילת־

המוצאות אותו עם רבו רבינו האר״י ז״ל וזולתו נשמתם עדן׳ – יצא לאור זה רבות בשנים׳ ורבים כמהים וצמאים לדברי קדשו ובל יֵרָאו ובל ימצאו; ואי לזאת נדפס עתה מחדש כליל ביופי ובהדרת קודש׳ לבובי – כליל ביופי גוזמא היא ··· הניר גרוע בתכלית הגריעות׳ האותיות מטושטשות ומדובקות יחד׳ וכל הקונטרס כמוהו לא ראיתי לרוע בדפוס׳ –

השבחים הללו אינם אגדות־עם׳ שיחות תלמידים׳ שזכו להסתופף בצל של קדושים׳ כי אם׳ כאמור על השער׳ כתובים הם בעצם ידו של בעל „עץ החיים׳, שהרביץ תורה אחרי האר״י׳ – אויטוביוגרפיה מפה קדוש ממלל רברבן׳ שלכאורה אין דרכו לחשוב על־אודות גדולתו וקדושתו׳ היא דבר חדש׳

„בשנת חמשת אלפים ושלש מאות ואחת ליצירה׳ בהיות אבא מורי עדיין בחו״ל׳ הוא מתחיל לסַפֵּר׳ נתארח אצלו תלמיד חכם גדול בתורה׳ ושמו רבי חיים אשכנזי ואמר לו: דע׳ כי אתה עתיד לילך לארץ ישראל ושם יִוָּלֵד לך בן׳ וקראת לו חיים כשמי׳ והוא יהיה חכם גדול׳ שלא יהיה כמוהו בדורו ··· ואחרי שנתים ימים שבא אבא מורי לארץ הקדושה נולדתי אני׳ הדבר היה בשנת הש״ג ליצירה׳ ···

„בשנת שי״ד לפ״ק׳ כשהייתי בן י״ב שנה׳ היה חכם אחד גדול בקי בחכמת שרטוטי היד׳ והביט בשרטוטי כפות ידי׳ ואמר לי: דע׳ כי עתידים לבוא הרהורים רעים בלבבך ויהיו לפניך שני דרכים׳ ואם תבחר בדרך גיהנום׳ לא יהיה בדורך רשע גדול כמותך; ואם תבחר בדרך גן־עדן׳ תעלה בחכמה וביראת חטא על כל בני דורך! שני גוים בבטנך׳ רשע וצדיק׳ אשה אחת היתה בקיאה בהטָפת השמן על המים ואמרה לו׳ שראתה בשמן כזה׳ שהוא עתיד למלוך על כל ישראל׳ – ועוד אשה חכמה מדברת עתידות היתה׳ וגם היא היתה בקיאה בחכמת הטָפת השמן והיו מאומתים כל דבריה שהגידה מראש׳ אמרה לו: שנשמתו אינה מן הדור הזה׳ כי אם מן הדורות הראשונים׳ דור התנאים ··· פעם אחת היה בירושלים והיתה שם אשה אחת גם כן חכמה׳ וסִפרה שכל זמן שהיה דורש׳ ראתה עמוד אש על ראשו ואליהו ז״ל מסייעו׳ – ושוב פעם אחת יצא אחרי התפלה מבית־הכנסת בשביעי של פסח׳ והיו מקצת נשים הולכות לפניו׳ ותבט אשה אחת מאחריה ותרא מצד ימינו עמוד אור לבן מבהיק כפלי כפלים מאור השמש וממלא כל הרחוב ההוא׳

גלגול נשמת חברך, שצער אותך ששה חדשים והפסידך סך כזה; וכשמת נגזר עליו להתגלגל באשה ושתתענג ביפיה נגד הששה חדשים שצערך, ות״ר הזהובים המה כנגד הת״ר זהובים שהפסידך ... ת״ר בת״ר. ואגדה זו אינה באה אלא להפליג בנבואת הרבי. –

כשבא הרב רבי חיים – קוראים אנו בספר ,שלחן ערוך' להאר״י – ללמוד חכמת הקבלה מהרב ז״ל, הלכו שניהם לטבריה, והאר״י הוליך את תלמידו בספינה קטנה, שהיתה לפניהם על החוף, והיה כאשר באו בים נגד העמודים של בית־המדרש הישן, אז לקח רבי יצחק כוס אחת ומלא אותה מים משם, והשקה ממנה להרב רבי חיים ואמר לו: עכשיו תשיג בחכמה נשגבה זו, כי אלה המים, אשר שתית, הם הם מבארה של מרים.

לא די לאדם, כי ישכיל וילמוד, הוא צריך לשתות מים מן הבאר, ובלי מים חיים אלה אין אור ואין השגה, אין עליה ואין יחוד! גם התורה נקראת מים, כדנאמר: כל צמא לכו למים. ואשרי למי, שהוא עוד צמא, אשרי למי שהוא עוד מחפש את הבאר.

הרב המורה האר״י ז״ל ראה חכם אחד, אחר כמה שנים שנפטר, והיו עוד מענישים אותו, ולא העלו אותו למחיצתו. נגש ושאל: מה היה חטאו של זה בעולם התחתון? ענו ואמרו לו: מעידים אנו עליו שמים וארץ, שלא הניח אפילו מצוה אחת שלא קיימה, ומעולם לא עבר אף על נדנוד עברה. רק פעם אחת נכנס רגב עפר אחד במנעלו שלא בכונה – והיום יום שבת – והוא לא ידע ויצא כך לרשות־הרבים. ואותו עון תלוי בו. –

הגשמה גדולה. בעד רגב עפר, שיבוא במנעל האדם ביום השבת, שלא מדעתו, והוא יוצא בו וצועד בו, הוא מתחייב מיתה למקום. ה׳ אינו שוב שֵם הויה ככתבו, כי אם אדני, אדון קשה ובא הוא במשפט ולא יחנן. ומה לנו עוד היחודים והכונות, העליות וההזדככות? אין כאן עוד חסד כלל, כי אם גבורות; האדם מבקש נפשו ואמנם נותנים לו צרי ומרפא – ויחד עם זה הנה כובד האבן.

ב

ספר שבחי ר׳ חיים וויטאל כולל ענינים נאמנים, נוראים ונפלאים, אשר נמצאו בכתבי רבינו הגדול והקדוש איש אלהי מרן חיים וויטאל זצוק״ל, אשר רשם לו בכתב־ידו הקדושה ממש כל קורות ימי חייו וכל

הכל כמו שהיה בעת שירד רבי יוחנן בן זכאי מן החמור, כשדרש רבי אלעזר בן ערך במעשה־מרכבה... האר"י הולך גם לגוש חלב אל ציון שמעיה ואבטליון, גם את ציון בניהו בן יהוידע הוא פוקד.

פעם אחת יצא הרב עם תלמידיו מחוץ לעיר צפת בערב שבת, והם לבושים בגדי לבן ומזמרים: מזמור לדוד הבו לה' בני אלים, פנה אליהם ואמר: רצונכם, תלמידַי, לילך לירושלים עתה לקבל שם את השבת? והתחילו התלמידים להתישב בדבר. — ויחרד האר"י חרדה גדולה, ויספוק כף אל כף, ויאמר: אוי לנו, שלא היתה לנו זכות להגאל... אילו היו נוצרי עדותי משיבים בפה אחד, שהם רוצים לילך לירושלים, היו נגאלים כל ישראל...

והוא, הרב, מרגיש בצער הגלות, מרגיש, ש,מימות יהושע בן נון אנו עומדים במדרגת הלבנה, דלית לה מגרמה כלום'... מדוע מתחילה מדרגת הלבנה. עוד מימי יהושע בן נון, ימי התחלת האחוזה בארץ, ואם גם פני יהושע דומים ללבנה, לא אדע.

הכל מושבע ועומד אצל הרב הזה, ולאידך, הכל בזכותא תליא מילתא. הפכים אנו רואים בעולם: יש מזל ואין מזל. מי יבוא אחר המלך ומי יבין עלילותיו? —

פעם אחת היה יושב הרב והיה לומד עם תלמידיו בספר הזוהר, והגיעו לענין שבו סוד גדול, שאין רשות לגלותו... והפצירו בו החברים עד בוש — וגלה להם את הדבר; ומיד שמע, שמכריזים גזרה על בנו הקטן, שימות בעוד שבעת ימים. ויהי הדבר כן, ויתאבלו תלמידיו במות הילד ויִנחמו על מעשיהם ויכאב לבם לבוא אליו. וישלח הרב ויקרא להם ויאמר להם: בנַי, אל תיראו, כי אחדל לגלות לכם סודות התורה עתה; לא אזוז מדרכי עד כה, אם גם יקחו ממני כל בני... ויפלו התלמידים לרגליו ויאמרו: יחי המלך! אולם אף אחד לא הרהר בלבבו: והצאן הרכים האלה מה חטאו ומדוע יענשו הם משמיא?

חרפה שברה לבי. פעם אחת בא לפני האר"י בחור אחד, שהיה בדעתו לילך לחו"ל, ונשק את ידו ובקש ממנו שיגיד לו, מה יקרה לו במסעו? וישיבהו הרב: נוכח ה' דרכך ותלך לשלום, ושם בחו"ל תקח לך אשה יפת־תואר ומֹהר ומתן תתן לך הרבה, ובשבתך עמה ששה חדשים תמות, ולא תירש ממנה, כי אם ת"ר זהובים... והסִבה היא, שבהאשה ההיא בא

אמנם האר״י הלך ונסגר במצרים הישנה שש שנים, והיה לומד ביום ובלילה בקדושה וטהרה, עד שזכה שבכל לילה היו מעלים את נשמתו ושואלים אותו, לאיזו ישיבה של מעלה הוא רוצה לבוא, אם לישיבת רבי אליעזר הגדול או לישיבת רבי עקיבא, או לישיבת רבי שמעון בן יוחאי? ולמקום שהיה רוצה לשם היו מוליכים אותו, כבן המותרצה לפני המלך. — רבי אליעזר הגדול, רבי עקיבא ורבי שמעון בן יוחאי חיים עוד אז כמו שחי האר״י; הוא צריך לתקן עוד דברים בעלמא הדין; והמה כבר יושבים במלכות־השמים ממעל, וכלם יחד לומדים בתורה ומחזיקים ישיבה, אלף וחמש מאות שנות תלאה וחיי נדוד ארוכים לא הפסיקו פומם מגירסא··· זוהי השארת הנפש והחיים הנצחיים; משה מת ולא ידע איש את קבורתו, אבל יושב הוא בגן־עדן העליון ולומד תורה עם יתר הרועים ··· לא רחוק ממנו יושב משיח צדקנו, יושבים הם צדיקים יסודי עולם משנות דור ודור; צריך רק השראת השכינה, רק עלית נשמה ללילה אחד, ומיד נפגשים שם עמם, נותנים להם שלום והם מחזירים שלום···

האר״י לא היה הולך לביתו, כי אם משבת לשבת, ולא היה מדבר אפילו עם אשתו, כי אם בלשון הקודש··· הוא זכה, שלא נראה זבוב על שלחנו כאלישע בן שפט וריח גן־עדן היה על שלחנו; זכה לדעת שיחת־דקלים ושיחת־עופות ושיחת־מלאכי־השרת, והיה מכיר ויודע בפרצוף האדם, לדעת איזו נשמה יש בו וכמה שנים שהוא בגלגול. הוא ידע מי יחיה ומי ימות, והיה שומע הכרוז מכריז בשמים על כל דבר, והיה כובש את נבואתו מפני הרמ״ק, — זו הפעם הראשונה, שאנו שומעים גם על דבר תכונתו, .הוא היה גדול מבעל הפרדס, הוא היה משיח בן יוסף, והיה יכול לגאול את ישראל, רק השעה לא היתה זכאית לכך; ובכל־זאת היה נכנע לפני הרב המקובל הישיש והיה כפוף לו כהלל לפני שמאי···

ויהי בלילה אחד, בעלות נשמתו השמימה, ויבא לישיבת רבי שמעון בן יוחאי, אמר לו רב התלמוד: מה לך בארץ הטמאה, במצרים? קום לך לצפת תב״ב! ויקם האר״י וילך אל ארץ־ישראל. ושם שערי אורה אחרים לגמרי··· שם שירת הארץ וזכרונות הארץ, שם שותה הצדיק מים מבארה של מרים ולומד את האידרא בהשגה עליונה, .ואילו נתנה רשות לעין לראות היו רואים כנופיה גדולה של צדיקים ומלאכי־השרת, שבאים לשמוע,

ספורי־נפלאות

א

פותחים אנו ספר מעשה נסים ושבחי האר״י, נדפס בצפת, ועתה הובא לבית הדפוס מחדש במונקאטש. — פסיעה גסה היא מצפת למונקאטש. איש קדוש חי בימי קדם ויעבוד את ה׳ לדבקה בו; והוא כבש לו לבות רוב בני־ישראל ויחיה בהם. ספרים רבי העלילה הם לרוב כספר החתום; אבל בספרים קטנים בני־פרוטה ימצא היהודי את נפשו והיו לו כספר־התפלה, כתחינות לשפתי אם וכשירי אם...

ספר שבחי האר״י הוא מעשה ידי סופר; הוא אינו קובץ של מסורות בודדות, בלי מוקדם ומאוחר, רק הוא מעשה ידי איש אחד, שידע את אשר לפניו, ידע לְסַפֵּר. —

איש היה בארץ הצבי, ושמו מוהר״ר שלמה לוריא ז״ל, והיה האיש ההוא תם וישר, ירא אלהים וסר מרע. ויהי היום, והוא לומד בבית־המדרש לבדו ואיש אין אתו, ונגלה אליו אליהו הנביא ויאמר אליו: שלוח אני אליך מה׳ לבשרך, שאשתך תהר ותלד לך בן, וקראת את שמו יצחק, והוא יחל להושיע את ישראל... ושמו יֵצא בכל העולם... זו היא התחלת הספור, המתחיל תיכף בעמוד השני של השער, ואנו כבר עומדים באמצע — לא באדם, אשר החל לבקש את ה׳ וימצא אותו בדרכו, הכתוב הזה מדבר, כי אם בשליח ממרום*. לא על־ידי עבודה רבה בלבד ויגיעת־קודש היה האר״י מה שהיה, כי אם מַתָּנה היא בידו או מלאכות היתה בידו... יש נשמות פחותות, ויש נשמות גבוהות וגבוהות מעל גבוהות; ואלה העליונות גם ברדתן לארץ מלאות הן קדשי שמיא, בן־אדם הולך על אדמות ונשמת שדי בקרבו!

---

* עיין המאמר הקודם, עמוד כא.

וזה הדבר· אין לנו פה דרך אחת רחבה׳ המובילה לפתח החיים ולאור החיים וגם לאלהות החיים׳ כי אם ציוני דרכים וגם נפתולי נתיבות··· אף האלהים המופשט ו,הסכום הכוללי מתגלה לנו שוב כאן בהרבה פנים׳ ומדברים משמו גם כאן דברים אשר לא צום ושלא פקדם··· וכי עיפים אנו מכל ה,תורות׳ והמעשים׳ היחודים והכַוָנות׳ הצירופים וההשגות׳ ואנו חפצים לעמוד פעם ערומים מול הטבע׳ כי יפתח הוא לנו את שעריו וגם שערי יה׳ הנה השמים ממעל לראשנו לא לנו הם והארץ שבה ראינו ירחי קדם שלנו אף היא נשמטה מתחת רגלינו· אין כאן גם ארץ האר״י והאופק של מקובלי צפת ואף חזון קברות האבות איננו כאן··· אלהים מחריש׳ והטבע מחריש׳ ומהכתבים והתורות׳ שהיתה להם קדושה בעינינו׳ פרחו האותיות — ונשארו אך גוילים···

מה נואלנו!

להכניע את היצר הרע מעלינו. ואני רוצה להתענות, בשביל שצערתי לקודשא־בריך־הוא ושכינתיה, וכדי להקל צערה'.

ועוד שם: ,אוי לי, מה נחשב ענויי נגד מה שצערתי אותך?! ואין לי לבקש רק מחסדיו הגדולים, שישגיח על ענויי להקל צער משכינתיה ותסורנה הקליפות מהשכינה... ותטהר ותתיחד עם בעלה ביחוד גמור... בחסד וברחמים, ויהי יחוד מעילא לתתא על־ידי ענויי, ממוח ללב ומלב לכבד, ויריק שפעו גם עלי, ואני בוטח, שהוא ברא כל העולמות בדבריו יש מאין וכו׳, והוא משגיח עליהם לתת להם שפע וחיותם, וכל שכן שיכול להוריד לי כח וישגיח בחסדיו גם עלי וכו׳ וכו׳'.

כה פתחנו צְוָאת הברית, ואנו עומדים בשערים הקטנים של ,שערי ציון' וקונטרסים מלאים שפלות הרוח לפני ה׳. האדם ולבו שבורים הם כחרס הנשבר; והוא מדבר ומסיח עם הבורא באורך, ברב אורך. ולא נבין, איך עוד לו תקומה בעולם ובחיים?! — על־יד הרוחניות היתרה וחפץ הטוהר וההזדככות אנו מוצאים אך הגשמה, הגשמת הבורא והגשמת הברואים והגשמת היחס שביניהם, גם ביניהם. סובבות־סובבות הקליפות וכבר דוחות רגלי השכינה... פירוד והפרד בין השכינה כביכול ובין בעלה... האל ברא כל העולמות, והכל כאין נגדו, והוא מבקש מקצת קרבן מגופו של פלוני בענויו ומעוט דמו. לממלכת השכינה גרם צער, יצטער גם האדם. איה גם אלהים שוכן מרומים, שאין לו צורה ותבנית תחתונים? התפלה תכונן את העולם ומלואו, היא תְיַשר את הכל ותסלול מסלה להכל; אבל איזו מלים תבחור פה? ואיך תבטא לפנינו את בטוי־הנפש וצרכי־הנפש? ,אין אני מתירא מחולשה בעבור התענית, כי בלא זה כמה בני־אדם חולים; ועוד שהשכינה סועדת את ההולה'. כל זה נאמר בתפלה גופא, והוא פסוק בפסוקי התפלה. ומה כל העמל לאלהים, אם כזה הוא האדם?

,יחשוב האדם, שבתפלתו הוא הולך מהיכל להיכל'. — יחשוב, שהכל, בין עולם הגלגלים, בין עולם המלאכים ועולם הכסא, הכל כאין נגדו יתברך' — וצעד מזה הלאה נאמר: ,צריך לאדם לרחם על השכינה'... צריכים אנו לרחם על בעל הרחמים, שהוא נותן לנו חנינה וחסד. ,בכל דרכיך דעהו! דעהו לשון חבור'. ואמנם בצְוָאות תמצאו פה ושם ענין חבור האדם והבורא, תמצאו לפעמים אף ציונים לדרכים — אבל לא את הדרך!

עומדת עם כל זה בתקפה ואורבת גם לצדיק גם לרשע, גם לטהרה גם למעשים. היא תטיל ארס בצדק, ביושר, ובאה אף באה לבלבל את האדם בקדש הקדשים, בשעת התפלה, על־ידי הרהורים זרים...

תורת־חיים נִתנה לנו ובחרנו בחיים, מימין הטוב ומשמאל הרע, ואנו פונים לימין ומבקשים את מדת הימין. מדוע יחצה ה׳ את עולמו? ולמה יכסה את פניו כי נבקשהו? הנה מצד זה: נמיכת־הרוח, שפלות־האדם, ומצד אחר – גאה יגאה כל אשר רוח באפו. זה מטפס ועולה וזה מתכוֵץ ויורד, ונפגש קצוץ כנפים עם זה שיעשה לו אבר לעלות השמימה; הלז אומר אדַמה לעליון, כי שם ברית עדי עד, והלז פורש ובוכה, מסתכל בידיו והנה ריקות...

תורת ההשגה וההכרה תעלה אותנו אל עולמי עָל ותורת „המוסר" תשַבר אותנו ותשפילנו. מזכוך הרוח יבואו יסורי הרוח. אם רק צעדים אחדים נעשה והברכים כבר כושלות. הוד והדר לבשנו – והנה אין עוד כסות ואין פִּנה בנפש לנוח. מתחיל האדם להתענות ולסגף את עצמו, ובמקום הלולים ושבחים למארי עלמא, שפתיו דובבות דברי־יגון ושברי־הלב. וכמה קוצר אז בלב!

לכאורה הרי אין תעניות וסגופים רצויים לו לבעל הצוָאות; לכאורה הרי כאן הרמת הרוח וצריכה לבוא כאן איזו הרמה מכבלי החטא ויסורי החטא; ובכל־זאת עומד אף האדם החסידי ומתפלל ביום תענית ובקבלת תענית, לפי הנוסח; „אוי לי, בשביל תאותי וכבודי הסרוח הכעסתי את המלך העליון, לכך אני רוצה לענות את עצמי, להכניע תאותי וכבודי; יכָּנע עבד תחת רבו ושפחה תחת גבירתה, ואקיים מצות תשובה, אקיים מצות תשובה, – והריני רוצה לענות עצמי, כדי שאוכל לעבוד השם יתברך באמת ובלב שלם, באהבה ויראה, כדי שיהיה יחודו על ידי... לכך אני רוצה לענות את עצמי... וכדי להקריב את עצמי לקרבן לפניו"...

ושוב שם: „אוי לי, מה אני ומה חיי, שאני רוצה להקריב חלבי ודמי וגופי ואשי ורוחי ונפשי וכחי ולבי וזרועותי לפניו, לפני בורא כל העולמות, וכל העולמות נעשו בדבריו והכל כאין נגדו, ומכל שכן אני עפר ורמה ותולעה. ואין לי לבקש רק מחסדיו הגדולים, שיוסיף לי כח להקריב הרבה קרבנות לפניו ויפה לי לשמוח עצמי מאד, שזכיתי שנעשה מגופי רוחי ונפשי כמה נחת־רוח. ועוד יפה לי לשמוח עצמי, שנתן לנו דבר, שנוכל

הקבועים; ועל כן „לא יאמר אדם מזמורי תהלים הרבה קודם תפלתו, שלא יחליש גופו ולא יכול לומר אחר־כך העיקר". „הבכיה היא רעה מאד' — „העצבות היא מניעה גדולה לעבודת הבורא". ועוד הפעם: אם אין אני לי מי לי? „צריך האדם להיות בתפלה כמו מופשט מגשמיותו ואיננו מרגיש מציאותו בעולם הזה". מה לנו בכיה ועצבות, סגופים ואפילו אמירת תהלים ולמוד, אם על־ידי התפִלה נשיג הכל ונתעצם ביוצר־הכל. „התפלה היא זווג עם השכינה"... התפלה היא התאחדות דרי־מטה עם השכינה. מִכל הצוָאות וציוני המדות והדרכים תשאר לנו אך צואה זו: וקמת בן אדם בבקר ותתפלל, תעמוד בערב ותתפלל, תתפלל בכל כונת התפלה, בכל יחודי התיבות והמלים, תתפלל בכל ישותך ובכל נשמתך ובכל מהותך, סלוק הגוף מהנפש, ויחוד התחתונים עם העליונים, יחוד ממש!

אבל „הנה „מחשבות זרות" וקליפות רוכבות על הדִבור"... „יש להם החרב המתהפכת השומרת את דרך עץ החיים; וכשאדם רוצה לדַבק מחשבותיו בעולמות העליונים ובהבורא יתברך אין מניחין אותו הקליפות"... ובכן, שוב נקרע העולם האחדותי כאן לשני קרעים... הרי טוב והרי רע; הרי טוב גמור והרי רע גמור; הרי מקשרים והרי מניעים, הרי יש גורמים לדבוק וגורמים לפרוד. לא מתֹהו ובֹהו נברא העולם ומחושך לא היה האור. באמצע ההויה עוד נגרר ים רשמי התהו, ועל־יד האור משמש גם החושך... הנך צדיק בדרכיך, ועל־ידי מחשבה אחת זרה תרשיע, ותגרום לנצחון הקליפות. — ובעיקר, אין שוב הליכה עוד בדרך מישור, כי אם התגברות, התגברות האדם על האויב המסוכן... והאלהים, אף הוא נלחם את השטן... השכינה היא, לכאורה, מולכת על כל וממלאה היא את הכל, ועם כל זה עוד מקום רחב־ידים למלכות הקליפה...

כה אין מנוחה ואין מרגוע כל הימים גם לעליונים גם לתחתונים! ואנו בני־אדם יושבי מטה אך תולעים אנו, תולעי־אדמה... חלילה לנו להתרומם בנפשנו על הזוחלים לרגלינו, הן אנו סוף כל סוף המנוצחים במלחמה הארוכה, מלחמת האור בחשך, עולם חי בבהו. מה הועילה אפוא התורה? ומה הועילו הנביאים? הן רב נעשה עד היום, ואף־על־פי־כן אף בירור קיים אחד לעולמים לא נעשה. בהשכמת כל בקר ובקימת האדם לתורה ולתפלה, למעשים טובים ולכוָנה, תתחדש הבריאה ויתגבר הטוב על הרע, האור על החושך, אבל זה רק תגבורת לשעה, אך ליום... הקליפה

אנו מוסיפים לקרא בצואה: ,קודם כל יזָהר אדם בכל תנועה ותנועה בעבודתו, שתהיה בלי פניה – כלומר, בלי פניה חיצונית – ולזה צריך התחכמות.... והן אנו חושבים, כי דברים הנעשים בלי פניות צדדיות המה אך ילדי התום והתמימות. מי שמתחכם בעבודתו לבוראו, כבר הוא מתחכם, ושוב אינו עובד את השם בפשטות ובדרך תמימה. – ,ישמור שבת כהלכתה בכל דקדוקיה ופרטיה ולכל הפחות ידקדק בקריאת־שמע. ושוב: ,כל דבר שעושה האדם, יעשה בזריזות, כי בַכֹל יכול לעבוד את השם. – ולפי זה הלא אין צריך שוב דיוק בקריאת־שמע ובהלכות־שבת ובשאר מצות, אם בַכֹּל, אף בַכֹּל, יכול בר־נש לעבוד את השם. איה השיטה האחדותית באלה?

ועוד שם: ,מחשבת האדם תהיה למעלה בעולם העליון בעבודת השם יתברך, וידבק ויבטח בו, שהוא ישיג חפצו, זהו כלל גדול. – אף־על־פי שבשעת הלמוד אין־אפשר לדבק עצמו בו יתברך, מכל מקום צריך ללמוד, והתורה מצחצחת נשמתו. – צריך לאדם לילך ממדרגה למדרגה בתפלה, שלא יפסיד כל כחו בתחלת התפלה.

הכלל הראשון הוא הדבקות. התפלה היא התגברות הדבקות והלמוד הוא כמעט הפסק הדבקות. ,כשלומד צריך לנוח מעט, בכל שעה, כדי לדבק עצמו בו יתברך. והעיון בתורה גופא אינה הדבקות. בזה כבר חדוש וברור, שאין הלמוד בתורה עשיה; ואין גם העשיה כהמחשבה. – האדם מחפש אך התדבקות בקונו; ועל כל שעל ושעל יש גורמים מפרידים... הכַוָנה הישרה והמחשבה באלהות מובילה להתדבקות. ולאידך, מעשים בלי מחשבה, ואפילו מעשה תוריי, כמו העיון בכתבי־התורה, זה כבר מעין סלוק והפסק. כל זה, כאמור, בעיונים תוריים. אחר הוא הדבר, כשהנך אומר את דברי התפלות והתחנונים, שבהם כבר הקירוב שבלב מדַבר והתשוקה לאלהים.

,דע, כי כל תיבה בתפלה היא קומה שלמה, וצריך להיות כל כח האדם בה, כי אם לאו – אם לא תעשה כן, תהיה כמו מחוסר אבר.... ,זה חסד גדול מהשם יתברך, שאדם חי אחר התפלה, שלפי דרך הטבע היה לו למות, כי נתן כחו בהתפלה. ,ויחשוב הנה האדם קודם התפלה, שהוא מוכן למות באותה התפלה בעבור הכונה....

התפלה, התפלה של השתפכות, לה גם יתרון על אמירת מזמורי תהלים

לנו זה וזה, כיון שהוסר היצר־הרע ממנו, מן אותו אדם, מכל וכל. — צריך האדם לעבוד השם יתברך בכל כחו, והשם רוצה שיעבדו אותו בכל האפנים,...

„ידבק האדם מחשבתו למעלה ולא יאכל ולא ישתה יותר מדאי, ולא יענג עצמו ולא יסתכל כלל בעניני עולם הזה ... רק ישתדל בכל הענינים להפריד את עצמו מהגשמיות, כי הסתכלותו בעולם הזה מגשם אותו, ... „יחשוב אדם, שהוא מבני עולם העליון; ולא יהיו חשובים בעיניו כל אלה הדברים בעולם הזה, כי כל העולם התחתון כלו הוא כגרגר חרדל נגד עולם העליון, ... ובכן, חדלה האחדות. אין כאן עולם אחד כללי, כי אם עולם עליון ותחתון, והתחתון טפל הוא לגבי העליון, אך טפל.

„בכל דבר שיעשה אדם, יחשוב בזה, שהוא עושה נחת־רוח לבוראו יתברך; ואף־על־פי־כן אל יתהלל החכם בחכמתו, העובד בעבודתו והמשיג בהשגתו — במה חשוב אדם יותר מתולעת? התולעת עובדת להבורא יתברך בכל שכלה וכחה, והאדם גם כן רמה ותולעה,. — ואל תדמו־נא, לפי זה, כי יש כאן בחיר היצורים, כי יש כאן מין עבודה גבוהה. הן כל יצור עובד בחיות שלו, לפי שכלו ולפי מעמדו ולפי חיותו. — ושוב אנו מתפלאים, אם זהו היחס שבין הנבראים להבורא, בין היצורים ובין היוצר, מה טיבה עוד של נחת־רוח זו שיש להבורא מן האדם, כלומר, נחת־רוח יתרה? האדם וכל עבודתו אינם חשובים לפני הבורא יותר מהרמש למינהו והזוחל למינהו, העובדים אותו לפי דרכם, ומה מותר האדם? במה יחריד הנמצא הזה, אחד משוכני עולם התחתון, עולמות עליונים בעבודתו? ואיך אפשר ששוב נאמין בהאמור הלאה על קדושת האדם בבקר והעשותו אדם אחר נולד, והוא ראוי להוליד, ונעשה עם זה כמדת הקדוש־ברוך־הוא שהוליד עולמות? ... ואיה הגשר מן השויון עם התולעה אל הקרוב לאלהים?

הדרך המובילה את האדם לאלהים אינה זו המלמדת אותו חובות לאלהים. אֵל־האור, המחיה את כל היקום, אינו דורש כי נעבדהו ואין לו מתן־שכר ואינו מעניש. אין כללים בטהרת האדם ואין חוקים וצירופים. במישור ולפני הרים וגבעות ועל חוף הים יחלום האדם; וכי יעצום את עיניו, ישמע שוב את ההֵד העולמי המדבר מכל. מאישות כבירה ומבטוי קיים לכל רחשי הלב תבוא הגאולה.

על הבריאה ועל כל החיים למיניהם, ועל בני ברית הסבלון עוד מכביד ומעיק ביותר.

אנו פותחים שוב את צואת הגואל החסידי, לראות מה הביא זה לנו בטנא לפדות ולישועה, מה הביא לנו מעצמו ומחזות נפשו הוא, והנה שוב פירורים בידינו, אשר ידענו גם ידענו את סימניהם מאז ומקדם ואשר לא אחת כבר נִתנו לנו לתרופה...

הנה על־יד השבחים ועל־יד הכתרים והאמרים ספר צואת הריב״ש והנהגות ישרות, ,אשר נמצא באמתחת חסידא ופרישא איש אלהים מוהר״ר ישעיה אב״ד וריש מתיבתא דק״ק יאנוב, הלא המה צואת והנהגות ישרות בתורה ובתפלה ובשאר מדות, אשר נשמעו מפיו הקדוש בוצינא קדישא מוהר״ר ישראל בעש״ט וכו׳׳.

,הספר הקדוש, צואת הריב״ש, מרוח אפינו, אור נשמתנו, אור צח, מרן אלהי, קדש קדשים, בעש״ט זי״ע וכו׳, הם דברים העומדים ברומו של עולמים, נמצא מכתיבת יד קודש ונדפס זה שתי פעמים; ועתה הוצאתי לאורה פעם שלישית עם הוספות׳. —

אמנם אמר אומר הרב ר׳ שניאור זלמן מלאדי באגרת הקודש, שנספחה ללקוטי אמרים, ,כי להבין אמרי בינה, שמה שכתוב בו, בספר הצוָאות, הגם שבאמת אין זו צואתו כלל... רק הם לקוטי אמרותיו הטהורים, לקוטי בתר לקוטי ולא ידעו לכוֵן הלשון על מתכונתו׳... בכל זה אמרנו לעיין וללקט מעט בהאמרות הללו, הישרות והבלתי־ישרות...

,צואת הריב״ש עליו השלום, להיות תמים בעבודתו יתברך, ושתהיה עבודת האדם עבודה תמה, ועיקר, שלא לשכוח הדברים, ועיקר ללמוד בכל יום שיעור מוסר הן רב הן מעט... ויראה האדם להדביק את עצמו במדות טובות והנהגות ישרות, ושלא יניח שום יום מעשיית מצוה, הן קלה הן חמורה, — והמשכילים יזהירו, רצון הכתוב לומר, כי הנשמה תזהיר ותאיר ממצוה קלה כבחמורה, כי רחמנא לבא בעי׳...

כה מתחיל השלחן־ערוך המוסרי הזה בתום ובפשטות ובדרכי המוסר הידועים — ואין אנו רואים כלל מהפכות ודרכים חדשים. ,שויתי ה׳ לנגדי תמיד! שויתי לשון השתוות... בכל דבר ובכל מאורע שיבוא לאדם, הכל יהיה שוה אצלו, בין אם משבחים אותו בין אם מבזים, בין כשאכל מעדנים ובין שאכל בלתי מעדנים, הכל יהיה שוה בעיניו, כי מה

ציונים ורמזים שוב לא נדע מה על האדם לעשות ומה יקָרא באמת מעשה···

יש יראה חיצונית ויש יראה פנימית; יש עבודה שבלב ויש עבודה לגבוה· שאינה באה אלא משרירות לב· עבודת השטן הולכת ונמשכת· והוא מסַבך את עצמו ואת תחבולותיו במלכות דקדושה· בבקר מתגלגלים בעולם עוד סימני הליל; וכי התעוררנו לתחיה ולפדות· להסיר מאתנו את סבל החיים· זוחל הנחש הקדמוני ונושך אותנו בעקבותינו — והוא גם אינו ממית· כי אם מרעיל··· כן חוזר הכל לחטאו של האדם הקדמוני! עמדנו על הר סיני ועדיין לא נפסקה הזוהמה; באנו בברית· באנו באָלה ובשבועה ונצרף את עצמנו בכל תרופות החוקים והמעשים — ועוד יש לשוכן־ערבות תביעה עלינו· ועדיין לא שלמנו את נדרנו! וכי תחפש בדברי הריב״ש· שעליו נִבא המשיח· אף הוא בעצמו עודנו מתירא מן הנחש ולוחם עם ממשלת הנחש; לוחם במשלים· בחדודין· באמרים· בכונות· לוחם בתורה ובתפלה ובדברי התורה והתפלה··· מה לו פרס המעשים? מה בעיניו ,חוזק והתלהבות'? מה הן ,מדרגות ועליות'? ולמה נעלה — אם סוף סופנו לירד?! ולמה נטהר — אם עוד מושלת הטומאה כמאז?! ומה עוד נחפש באותם הפתגמים והאמרים? מה יתנו ומה יוסיפו לנו אלה עוד?···

,רבונו של עולם! אין אנו מחיילותיו של בני סמאל· המכונים בשם ,נגע רע'· והם נפילים· גבורים· ענקים· רפאים· עמלקים· אלא מחיילותיה של שכינת עוזך אנו· ואנחנו עוברים לפניך כבני מרון· אנחנו מחיילותיו של בית דוד ובני זרעו של יצחק אנו· ועקידת יצחק לזרעו ברחמים תזכור· זהרי אנחנו חתומים בכנפי מצוה· הכר נא למי החותמת· הכר נא'·

ככה מסיחים גם הנגאלים על־ידי הריב״ש את קונם — ואנו חוזרים ולובשים שקים במתנינו· כי קול השופר עוד טרם נשמע···

וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל על פי ה'· מורשה קהלת יעקב ותהי לעדות בישראל· וירא העם ויבינו בה ויהגו בה דור אחרי דור· זה מפרש וזה מבאר· זה מוסיף וזה מכייל· נפש האדם סוערת ועורגת ליה ומבקשת את האלהים בספרים אשר נִתנו לנחלה· והספרים קשי־הבנה הם והפתרונים בעצמם מלאים חידות· אנו מביטים לפנים — והנה עלטת הדעות· אנו פונים לאחור — והנה אמרים על גבי אמרים· חטא גדול רובץ

הבחירה נתונה לנו, להטות כל דבר ולתת לו צורה אשר נחפוץ, מדוע לא נוכל לסגל לנו גם מדות שלא נִתנו לנו? ומי שיכול זה, מדוע לא יוכל זה?

„מדת המלכות היא מצדנו ובידינו, בעת אנו מכירים גדולתו ומלכותו של האלהים יתברך; ואז הוא נשלם במדת מלכותו, כי אין מלך בלא עם". דברים יפים, אמנם שאובים מגנזי המדרשים; ויחד עם אלה, על־יד אלה, פתגם מעין זה: „שכאשר יודע האדם נגעי לבבו מחולי הנפש, אז ממתיק על־ידי ידיעתו זו את המעקשים, וזוהי רפואתו". ובכן האדם ירפא מדעתו את נגעי־לבבו, בבואו בסוד הקטנות. מי שמכתיר את אלהים וממליך את האלהים, הוא כשהוא לעצמו מלא רק שברון־לב.

אנו שומעים את הריב"ש מדַבֵּר ממדרשו של עקיבא בן יוסף, ששורש כל האותיות הוא אות אלף, והוא קרוב לאחדות, — ומוסיף הוא לאמור: המדַבק את עצמו בחלק אחד מן האחדות דבוק בכלם. כי כמו שהקדוש־ברוך־הוא הוא מקומו של עולם, לפי דברי הקדמונים, כן האדם שנקרא עולם הקדוש־ברוך־הוא מקומו עליו, והוא עומד עליו ורואה במעשיו... צופה אלהים באדם ורואה במעשיו, וצופה האדם באלהים ומתבונן במסכת ההויה, אך „כל נברא הוא מוגבל וכל ראיתו היא מוגבלת". מי שיונק מהכל סוף סוף אינו יכול לראות את הכל — וחוזרת הדלת הפתוחה להיות נעולה. ומה הרוַחנו, אפוא, בהשגה? מה תתן לנו ההכרה החלקית?

לא אור יִנתן לנו, אם נוסיף להפוך דף אחרי דף ולבדוק פתגם אחרי פתגם, בפתגמים לקוחים מאחרים ואף שאינם לקוחים. לא אור, כי אם שברי ניצוצות. בערמות עפר ואפר מתלקחים פה ושם איזה שברי ניצוצות ורשפים, ולא יעלה הלהב, ולא יבער הכל כבלב הכבשן...

„כשיש רשעים בעיר או במדינה המתנהגים בשקר, ויש ביניהם צדיק המתנהג באמת, כאשר עוסק בתורה ובתפלה, אז יתפרדו כל פועלי־און". אין האמת ובריאת האמת כשהיא לעצמה מכַבה את השקר, היא עוד צריכה להשתתף עם תורה ועם תפלה. — דבקות מחשבת האדם באור־אין־סוף, זה „כלל גדול בתורה ובתפלה". כללים לתורה וכללים גם לתפלה! כללים לעבודה, כללים ליחס האדם לקונו, כללים למעשים ולטהרת הגוף — וגם לטהרת־הלב! אין דרך, כי אם דרכים; אין יחוד, כי אם יחודים, ואין הכרה אחת — כי אם צירופים. כה שוב עלינו לחרוז כבימי התלמוד והמוסר חרוז לחרוז, מאמר למאמר, ועיון לעיון; ומרוב נתיבות ודרכים ומרוב

שמימות עולם וגם לשבעת הרועים. אור תורה ואור מצוה ואור השגה. ושננתם לבניכם והגיתם בספרי החוקים והמשפטים, אתם בני כל הדורות! גם המשיח לומד תורה, גם הרועים השבעה...

ויגש בן־האדם, שעלה מעולם התחתון לראות בצפונות יושבי־מעלה, וישאל את המשיח זאת השאלה, שכבר נשאל עליה זה עידן ועידנים ועדיין לא השיב עליה נכונה, לאמר: אימתי ייתי מר? ויקם השונה מעל כתבי־המשנה ויאמר לשואל: אֲצת לשאל, בני, ואני אשב פה, עד שיתפרסם בעולם דרכך, אשר בו תאמר להוליך את העם היָגֵע. ויבוא ענן ויחץ ביניהם וסר כל המראה...

ורגשות כבדים מעיקים על לבנו, ואנו שואלים: מי ומי רועינו עתה? איזו מסורה נשמור — אם זו של התנאים, או זו של הצדיקים? ומה טיבו של משיח, היושב ולומד בהיכלו ומחכה עד שיבא אחר ויפתח הרצובותיו? ומהו הדרך, שבו אך נלך לאור השמות הקדושים? אלהים הוא נקרא בשמו ושבעים שמות לו. לו עובדים בדִבור ובמעשה, בשמירת הפקודים והצוויים, והוא לפעמים „אין העולם ומלואו מחזיק אלהותו", ולפעמים „מדבר את האדם מבין שערות ראשו"...

אנו פותחים ספר „כתר שם טוב", חלק ראשון וחלק שני, והם כל דברי קדשו של הרב הקדוש הטהור והנורא מוהר"ר ישראל בעש"ט זלל"ה, אשר הובאו ביתה יוסף וכו', — „וישא אהרן, המלקט לקוטים, את ידיו להניף את חזה התנופה, מחזה שדי יחזה, מזה בן מזה, והוציא את אור החכמה, הוציא עוזה מנרתיקה להראות השרים הם החכמים את יפיה", ואנו קוראים תיכף צואה מהבעש"ט: „להיות תמים בעבודתו יתברך עבודה תמה וללמוד בכל יום שיעור מוסר, הן רב הן מעט"... גם פה לומדים כמו שם, לומדים כמאז וכמקדם... ואיה, אפוא, הדרך החדשה, שאליה מחכה המשיח?

„כל אחד צריך להתנהג על־פי מדרגתו, מה שאין כן התופס מדרגה של חברו, זה וזה לא תתקיים בידו. אין חֵרות־אלהות נגד התכונה הטבעית. ישמור האדם את אשר נִתן לו וישא עליו את הכבלים אשר יסמנו את נפשו. למה יעלה? ולמה ירד? — שעל אחד מזה והנה כבר סתירה גמורה, לאמור: „אין לך שום דבר נברא בעולם, שלא יהיה כולל מהכל; והבחירה נתונה לו, לאדם, להטות את הדבר לאיזו בחינה שירצה". — והשואל ישאל: אם

יהודה ושארית יהודה. — נכרי ששָׁבַת חייב מיתה! כהן דתם שנשמר מאשה, הוא מביא בזה שטנה על זרע יעקב. האֵל הוא גדול ורם ונשגב ואין לו תכלית, ואין לו שיעור, ואין למעשהו שיעור ולברואיו שיעור, ויחד עם זה הוא מתכוֵּץ ומצמצם את עצמו ואת רצונו אך בבני שבטי־יעקב. הוא אינו חפץ כלל, שיעבדוהו שאר העמים, ואינו מקבל מלכותו מהם. מה לו ולהם? והוא בישראל עבדו בחר, גם בחר. —

כה קם גואל לעם הזה, גואל, שעוד אחיה השילוני מבני קדם מלמדו תורה, אליהו נגלה לו, כתבי־יה נִתּנו לו, שנמסרו רק לאברהם ולבן נון — והוא בעיקר אינו גואל... ונושא הוא את כבלי הצמצום האיום הזה, אשר אכל כל הטוב והטוהר בדת ישראל, הלאה, הלאה...

אמרנו הנה חֵרות דתית גמורה לפנינו; אמרנו אור אלהים יזרח על הכל, ויכירו וידעו אותו כל בני־אדם גם בני־איש, ויַטו שכם אחד לעבדו; והנה אמונה דתית לפנינו, דחוקה ואסורה בכבלי־עם, ואנו סוגרים גם סוגרים את ה,שבחים", אשר אמרנו הנה יהיו לנו הם לעינים, בעלבון־נפש ובדכיון־נפש.

הרבה מקראות ראוים להשרף, והם הם גופי תורה. הרבה הרבה אמרו אצלנו לגנוז, ועל הרבה צללים ביהדות הודינו אף הודינו. ספור המעשה הזה על הכהן הטהור, המסתייע לחטא ולתאות־הבשר על־ידי איש טהור ואחד קדוש לנו, שנתַנו לו את לבנו, הוא הכתם היותר גדול שביהדות של החסידות! ואיך לזה גואל נקרא?! רק מי שיקום ויעביר אותו הכתם ויטהר את לבנו באמת הוא יהיה הגואל, גואל הצדק, לנו. אלהים הוא מלך העולם, ולא אך שומר שבט אחד, ולוּ גם שבטנו אנו...

ב

צואות ואמרים

בשנת כך וכך לחורבן הבית ולבדק העם על־ידי תורת החוקים והספרים ביום הרת עולם ודין כל בשר לפני יושב מרום, עשה הריב"ש הַשְׁבעה ,בשמות הקדושים", ותעל נשמתו למעלה, וירא שם דברים נפלאים ונשגבים, שכמוהם לא ראו כל הצופים ומבקשי הדרכים והנתיבות; וירא נשמות של חיים ושל מתים רצים רָצוא ושוב, רצוא ושוב והמונם רב מאד, עד אין מספר. ויעל העולה להיכל־הגואל וימצאהו יושב ומלַמד את התורה לתנאים ולצדיקים

וברקים ובענן כבד. הלוחות הם לוחות אבן כתובים באצבעו מעבר מזה ומעבר מזה, ונושאי הלוחות הולכים מאז מארץ לארץ ומתנת־יה בידם.

ואני זאת בריתי, אמר ד׳, רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך מעתה ועד עולם. והפיצותם את דברי בגוים. אשרי אנוש יעשה זאת. ואל יאמר בן הנכר הנלוה אלי לעשות ולקיים דברי לאמר, הבדל יבדילני ד׳ מעל עמו ואסור לי ללכת בדרכיו. הלא לי כל הארץ, הלא לי כל האדם.

והן גם מתפלל העם הזה בימי־הדין לאמר: ובכן תן פחדך ה׳ אלהינו על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת וייראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים ויעָשו כלם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם. וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו, ויעשו כלם את רצונך!

ואותו כהן דתי הלא בודאי יצור שדי היה; ואם התקדש ונשמר מאשה, ככתוב בספרי השליחים, לא עשה בזה כתב האלהים ולוחותיו פלסתר... אדרבה ק י י ם גם את תורת־סיני וברית־סיני. — הפצת ט ה ר ת הדת לעם־אבות וגם לבני עמים אחרים, כי יכירו גם המה מלכות־שדי ויקבלו עליהם מוסר־שדי, האם זה יחָשב לעם־אלהים לעון ולחטא? וזה יתן פתחון פה למשטינים ולמקטרגים?!

*

מה היא תורת הקבלה והחסידות, אם לא תורת ה ה ר ח ב ה? ה ע ו ל ם ה מ ו ח ש י י ת ר ח ב, העולמות הנִתנים י ת ג ד ל ו, גם זאת התורה הכתובה והמסורה תתרחב מעל לגבוליה. האלהים בשמים הוא גדול מאד, גדול ואין־סופי והוא ימלוך על עולם מוגבל ועל מערכות מוגבלות? לא! צריך ל ה ר ח י ב ממשלתו על כל ההויות והספירות; גם ההויה גופא צריכה להתרחב! כה ה ה פ ש ט ה בממלכת התורות האלה ממשלת האל והשגחתו על עולמות חדשים ועל מקומות אין תכלית — הנושא התגדל והתרחב ועמו גם הנשואים, המוחשים, העיונים, הצירופים וכל התעלומות. ובכל־זאת — נשאר האלהים האין־סופי מ ו ג ב ל, מוגבל מאד... יתר מגבול שבטי ישראל אינו יכול להרחיב ממשלתו ולשפוך את רוחו... כל ממלכת אין־סוף ורחבי אין־סוף, כל אלפי ההשגות ורבבות המחשבות והמעשים הם אינם נעשים ואינם נארגים אלא רק בשביל ישראל, בשביל עם ישראל, עם

לקהל. וירא העם, כי דברים בגו וגעו כלם בבכיה, כי הלא דבר הוא... דבר נורא קרה, וזה יעצור בעד כל תפלה ותחנונים. — ואמנם קטרוג גדול מאד היה הפעם בשמי השמים על עם היהודים; ולא היה באפשרות שתעלינה התפלות למעלה... כומר היה בארץ ההוא, והוא צדיק תמים ולא נגע באשה מימיו, גם לא הרהר בכאלה מעולם, ולא קרה לו מעודו מקרה לא טהור. וצדקתו היתרה של זה הכומר גרמה למשטינים לקטרג על ישראל. — והבעש"ט ידע וראה זאת ויצר לו מאד, ולא יכול לפתוח פה להתפלל. הוא עומד על עמדו, ומביט לכאן ולכאן, מביט בכל פעם גם בעד החלון החוצה. לפתע — והנה אותו הכומר הולך על־יד בית־המדרש. וימהר הבעש"ט ויסר טליתו מעליו ויעזוב את בית־האלהים ויתחבר אליו וילכו שניהם יחדיו. והתחיל הבעש"ט לדבר עם הכומר על־דבר צירופי המינים לקיום תבל, כי הן לא לתֹהו בראה, לשבת יצרה... ויתעצם בשיחה הזאת עם כהן הדת. והשיב הכהן ואמר, כי הן הלא גם על־פי נמוסי דתם וחוקם אסור לכל כהן לבוא בברית את האשה. ויתעמל להצדיק את דרכו. והבעש"ט לא הרפה ממנו, והוא אומר כי כדי לקיים מצות פריה־ורביה יכול אדם גם למחול על כהונתו. כה נדברו יחד הרַבָּן הישראלי והכהן הנוצרי. והלילה הוא ליל סליחה וכפרה! ושוב טען הכהן, כי הלא הוא מבני מעמד גדול בחיים, ואיך ינחות דרגא וישא אשה מבנות דלת העם? נענה הבעש"ט ואמר, כי הוא מכיר שר ואציל גדול בבית אחוזה פלונית, ולו בת יפה, יפת־תאר ויפת־מראה, והוא בודאי יתרצה לתת לו בתו לאשה, אם אך יגלה לו חפצו להתפטר ממשרתו ולבוא בברית־הנשואין. ויתאר לו הבעש"ט את יפיה של הנערה וערך החיים חדשים, האם יחליפם בחיי מקלט ונזירות, אשר הוא חי עכשיו; ונכנס הדבר בלבו של השומע והִתאוה תאוה לראות את הנערה ההיא ורב חִנה — והוצת החום הזר בבשר הנזיר...

מיד עזבו הבעש"ט וימהר לבית־מדרשו, שם טליתו עליו והתחיל להתפלל עם קהלתו, קהלת הקדש, בכונה וברצון. וגם נסתמו פי המקטרגים וסרה השִטנה מבית־ישראל!

זהו הספור בקרוב ב,שבחים' גופא, בהוצאה שלפנינו עמוד ק"ו, ספור, שבעת נקרא אותו, פנינו יתאדמו מבושה...

הנה עַם בא אל הר חֹרב לקבל לוחות־יה. ואלהים מתגלה בקולות

אנו מגוללים ב,שבחים׳ ומגוללים. מה לנו עוד פרוט המעשיות והשיחות, הנסיעות של הרב, חריצותו והתחכמותו, והן לא יגידו לנו אלה את שלא נדע כבר. והרי גם הרבה מעשיות אינן מהבעש״ט בעצמו, כי אם מתלמידיו ומתלמידי תלמידיו. באים אנשים חכמים ולומדים מרחוק, כדי לתהות על קנקני הבעש״ט; והמה מוצאים בו פליאות ורואים במעשיו סתירות, רב סתירות. וסוף הדבר, כי מוצאים הם, או אומרים למצוא, במאורע אחד מבוא לנשמתו ודרכיו. — והן הבעש״ט הוא שוב רופא־חולים, מתפַלל על פרנסות בדוחק ונוסע לעירות שונות ומדבר את דבריו. הוא שומע כרוזים מן השמים, רואה בפני אדם וכבר יודע הוא את מעשיו וחטאיו. פלוני בא לפניו לבקש על מזון ועל מחיה; והוא רואה את מלאך־המות מרַקד אחריו. העיקר אצלו ההתקשרות והראיה, הבחינה וההתבוננות, אפילו בדברים שבני־אדם אחרים אינם מתבוננים בהם ולא ישימו להם לב. הלא הוא החוזה, הוא האדם, שיודע הכל ומתעלה על־ידי הכל, גם השטן לא יכול לו. מה הם מלאכים וגם שרפים בפניו? הוא ידיד ד׳ ולא עבד ד׳! מחמשים שערי בינה נפתחו לפני משה אך מ״ט שערים; ודרך הגאולה של רב החסידות הוא לפתוח עוד את שער החמשים...

והנה לפנינו ספור, עוד ספור מהבעש״ט, כתוב בסגנון שאר הספורים ב,שבחים׳, בתור מופת אחד מפעולותיו הרבות ועוד אפן אחד ממלאכת עבודתו בעד הרבים ובעד היחיד, הכל לפי שורש הנשמה ולפי הזמן והעידן. אבל עלינו לשהות דוקא אצל מאורע זה, לשהות ולהתעכב; וממנו כבר נלמד הרבה, אולי עוד הרבה והרבה מאשר שמענו בס׳ השבחים ושבחי השבחים עד היום.

ליל כפורים! נתאסף כל הקהל לבית־המדרש של הרב, העומד עד היום בקרית משכנו. עומדים־עומדים כל המתפללים עטופים בטליתותיהם, והנרות דולקים בבית־האל, דולקים על החלונות ועל העמודים. ואל תשכחו־נא, כי בבית הזה מתפללים אלה, שהם מהשיָרה של הרב; אל תשכחו, כי בבית הזה הפתח לשערי העולם, ושם עומד גם הסֻלם לשער השמים. והרב, הרב בתוכם הלא הוא העולה בסֻלם! ועמד הבעש״ט במקומו ולא התחיל להתפלל... נִכר בו, שהוא במבוכה רבה... ונתעכב העם עד בוש. והוא עוד לא יתפלל ולא יתחיל בתפלה. כבר הגיעה העת לומר כל־נדרי ולהתחיל בתפלות הערב הקדוש, והבעש״ט עומד ומחשה ולא ישים לבו

הרשיע ··· והכת הרשעה הנ״ל כלם השתמדו׳ ··· שמע המלקט גם מהרב בקהלתו׳ שבהגיע השמועה מסוף מעשי הקטרוג נאנח ואמר הבעש״ט׳ כי השכינה מיללת ואומרת׳ כל זמן שהאבר מחובר יש תקוה שתהיה לו איזו רפואה ··· וכשחותכין האבר אין לו תקנה עולמית ··· כי כל אחד מישראל הוא אבר מהשכינה ···

בכלל ענין שבתי צבי העסיק הרבה את הבעש״ט*· פעם שלח להרב דקרית ביטשוב לומר לו׳ שהשו״ב דמתא הוא מכת שבתי צבי· פעם שבת הבעש״ט בשייריגראד׳ ובמוצאי שבת ישב עם חבריו לסַפר להם מה שראה בעליונים בשבת׳ ואמר שידפיסו באותה שנה ספר חדש׳ ואינו יודע את שם הספר׳ כי עדיין לא קראו לו שם׳ והוא נתחבר מאחד מכת שבתי צבי ימח שמו׳ לשון הספר הוא יפה׳ ונופת תטופנה שפתי זרה; ומתירא הוא׳ כי יחָלק לב העם על ידו ויטמא חס ושלום את העולם ··· וסִפר הרב ר׳ יואל׳ שפעם בא שבתי צבי בעצמו לפני הבעש״ט לבקש ממנו תקנה ··· ואמר ר׳ יואל בזה הלשון: התקון הוא להתקשר נפש בנפש׳ רוח ברוח ונשמה בנשמה· והתחיל הבעש״ט להתקשר עמו׳ עם שבתי צבי׳ במתון׳ כי היה ירא ממנו ··· כי היה שבתי צבי רשע גדול ··· ,ופעם ישן הבעש״ט׳ ובא שבתי ופיתה אותו ··· והשליך אותו בהשלכה גדולה׳ עד שנפל לשאול תחתיה ··· והציץ הבעש״ט מקום חנותו ··· וראה׳ שהוא עם יש״ו על לוח אחד ··· ואמר הבעש״ט׳ שהיה בו בשבתי צבי ניצוץ קדוש ··· ותפסו סמאל במצודתו· ישו׳ שבתי צבי והבעש״ט כלם בטבלא אחת! פעם בא שבתי לפני ר׳ ישראל לפַתות אותו ופעם מבקש ממנו תקון ··· ניצוץ קדוש׳ מאד קדוש׳ היה בשבתי המשיח׳ אך גבר עליו סמאל· מקודש לטומאה רק שעל; יעלה בן־אדם על פסגת הקדושה ואומר: אגאל את עמי בחומר גם ברוח׳ ותיכף יבוא השטן ויערבב את העולם ··· והשכינה מיללת ואומרת: קלני מראשי! קלני מזרועי! והרי כל אחד מישראל הוא אבר מהשכינה· כל אחד מישראל! מישראל קרינן הכא׳ כל אחד מבני שבטי ישראל הוא אבר מן שכינת עולם׳ ולא כל בן־אדם שרוח באפו ונשמת שדי תחייהו ··· ואולי באנו על־ידי הטעמה זו לפֵתר התכוצות החסידות וצמצומה עם כל רצונה׳ לכאורה׳ להרחיב את הדרך לאלהים ···

* העיר על זה ש״י איש הורויץ במאמרו „ההשכלה והחסידות׳ ב„העתיד׳׳ ספר שני·

תבואות, והיו שם הרבה חביות מלאות תבואות. ובעת התפלה היתה הרקדה גדולה בין החביות בעבור רעידת הבעש"ט בתפלתו, ונתקיים בו המקרא: והר סיני עשן מפני אשר ירד עליו ה' באש, ויחרד כל ההר מאד. — ואותו מהלך יזכירנו בספור התלמוד על־אודות ר' עקיבא, כי בשעה שהיה מתפלל עם הצבור, היה מקצר מלפני כלן; וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, היה אדם מניחו בצד זה, ובא ומוצאו בצד אחר, מפני הכריעות וההשתחויות, שהוא עושה (תוספתא ברכות ובבלי שם).

והבעש"ט אינו רואה בענינים של מטה בלבד, כי אם גם בענינים של מעלה. צופה ומביט בעולמות העליונים ויודע כל משפט אשר יתעתד לבוא, ויודע גם כן לבטל משפט. פעם ראה בערב יום הכפורים קטרוג גדול על ישראל, שתסתלק מהם תורה שבעל־פה, והיה מתעצב מאד כל היום ולא הגיד לשום אדם; והלך לבית־הכנסת ואמר לפני העם דברי־כבושים, ופתח את ארון־הקודש ושם בו ראשו וצעק ואמר: וַי לנו, הנה רוצים לקחת התורה מידינו, איך נוכל להתקיים בין האומות אפילו חצי יום? והנה אין אנו שוב במזיביז בירת החסידות, כי אם בוילנה, והגר"א עומד לפני הארון...

עומדים כל העם ואומרים כל־נדרי בלבות נשברים, והקטרוג הולך ומתחזק. אין תשועה ואין מרחב! ננעלו, ננעלו כל השערים בהיכלות של מעלה, אין בא ואין עולה. עוצרים גם בעד הבעש"ט, ששוב פשט גשמותו מלמטה, והוא מטפס בעליונים. גם רַבו — בספור המעשה סתם, וכנראה הוא אחיה השילוני — לא יכול להביא את הרֶוח לבני־ישראל ולבטל את רוע הגזרה. ובראות הבעש"ט, כי אין עזר, הלך ברעש להיכל המשיח, והוא מסר בידו שתי אותיות, להסיר בהן את המסגר הגדול מעל שער התפלות. ויהי מרחב, ונסתתמו פי המקטרגים.

נוסח אחר: אמר משיח הצדק להבעש"ט, איני יודע, אם תפתח את השער, אבל אם אך תפתח, תהיה בודאי ישועה לישראל. וזה השער היה של היכל קן־צפור, אשר מעולם לא נכנס בו אדם, כי אם שוב רק המשיח. — ואת טיב היכל קן צפור הלא אתם יודעים...

,וזה הקטרוג — מסיים בעל ה,שבחים' — היה מן כת שבתי צבי ימח שמו... ושרף הבישוף של עיר קאמיניץ שתי גמרות... ואחר־כך היה וכוח לפני הבישוף דקרית לבוב... אבל נפל פחד התורה עליו ולא

אותך, אז תצוה תיכף להקיז לך דם משני גידים. — ותיכף תשלח שליח־מיוחד להודיע לי על־דבר הרעש. אף־על־פי שתהלה לאל יש לי עינים לראות מרחוק... אף־על־פי־כן תשלח לי אגרת על־ידי שליח... נאום ישראל בעש״ט.

את שורש המעשה ותכליתו אינו רוצה המלַקט לגלות. — הוא לא רצה גם לכתוב גוף המעשה, מטעם הכמוס עמו.

ושוב פעם אחת הלך בן־אהוב של איזה איש למרחקים ויאחר לשוב לבית אביו, ואביו לא קבל ממנו כל ידיעה ויירא פן קרהו אסון. ויבוא לפני הבעש״ט במר לבו, וישאלהו: יורני רבינו, אם חי עוד בני ואדע! ויצו הבעש״ט להביא לפניו ספר הזוהר, ויפתח אותו ויסתכל בדפיו וירא באצבע ויאמר: הנה בנך, הוא עתה במקום פלוני אלמוני. ויבדוק וימצא, והנה היה הדבר כן.

עינים לו לבעש״ט לראות מרחוק ועינים לזוהר הקדוש. אור שברא הקדוש־ברוך־הוא בששת ימי בראשית היה אדם מביט בו מסוף העולם ועד סופו; הסתכל במעשה דור המבול ודור הפלגה, וראה, שאין אדם ראוי עוד להשתמש בו, עמד וגנזו לצדיקים לעתיד לבוא. והיכן גנזו? גנזו בתורה, בזוהר.

פעם אחת היה הבעש״ט בעיר בַּלטה, ואמר שהעיר הזאת תחָרב פעם אחת ואחר־כך תבָּנה ותהיה עיר ואם בישראל, ותעמוד עד ביאת הגואל. — ואמנם, כאשר התפרצה מלחמה בין ישמעאל ובין יון, נחרבה אותה עיר כלה, ולא נשאר כי אם בית קטן. כה חזה למרחוק...

הבעש״ט היה רגיל לומר על עצמו, שהוא גלגולו של רבינו סעדיה גאון. ולא נדע מאין לו זה? נאמר, כי שקד ללמוד ספרי רס״ג; ואף רושם אלה לא נמצא בדבריו... ובמקום אחר שמענו, כי נשמתו היתה נשמת חנוך*, גם נפש דוד ורוח שלמה יחסו לו**. לאידך, היה אדם בעל **עבודה** והיה יודע להתפלל בכַוָנה ובעוצם. מעשה שהיה מתפלל בדרך בבית אחד בכותל מזרח, וסמוך לכותל מערב היו עומדות חביות מלאות תבואה; והיו רואים שהתבואה רועדת בחביות לרגלי תנועותיו של הבעש״ט. ונוסח אחר אומר: התפלל הבעש״ט תפלת מנחה בכפר אחד, בחדר שקורין שפייכלֶר, אוצר־

---

* דברים ערבים, חלק א׳, סימן י״א.

** מביא זה הורודצקי ב,רבי ישראל בעש״ט׳ שלו, ע׳ ט׳.

הם, שיכול הוא לעבור את העולם מקצהו אל קצהו ביום אחד ב,קפיצת הדרך'; אם כי יודעים הם, כי אין נסתר ממנו, ושאפילו דברים, שעוד משה נביא־הנביאים היה משתמש בהם באתכסיא, משתמש הוא בהם בגלוי...

מדַבּרים שם במערכה זו על ממלכת השטן, על הנגוד שבין העליונים ובין התחתונים; מדַבּרים על זהרים, הכרות, עבודות, כַּוָּנות, יחודים, מלכיות, ואפילו על הוד ותפארת, – ואין כאן הזיה כלל, אין כאן ערפלי הזיה ונעימות ההזיה! הכל הלא נראה בחוש, הכל, גם הרוחניות שברוחניות, הוא דבר אשר נמַשש בידינו ממש, כמו שנמשש את האבן שעל הקרקע או את קרני העז וכנף העוף. ה' צוה לברך על השחיטה. ה' צוה לכסות את הדם. ה' צוה להתפלל וללבוש ציצית. צוה לטבול את הגוף במקוה לפני עלות השחר וצוה לכוֵּן בכונות אחד שבשמע. הוא צוה גם לומר יהי רצון פלוני, מזמור אלמוני, וצוה ללחוש על השדים ועל הרוחות, – הוא, שעוד בחומש אמר ,לא תעוננו ולא תנחשו!' האֵל הוא המצַוה תמיד, והוא הבורא, והוא היוצר והוא המְיַחֵד את כל העולמות העליונים והתחתונים; הוא גם משגיח בעיניו ממש על כל מעשה ועל כל עבודה, ומונה וסופר כל מזיגה ומזיגה, אם היא ביושר ובצדק. הצדק אך מדה הוא, המשפט הוא אך מדה; ואפילו הכַּוָּנה והתעצומות גם כן מדות הן. מה תתפלאו בני־אדם? איך לא תדעו כל זה? הלא זה פשוט ומפורש לכל, ונאמרו הדברים בכל ספר וספר... גם ספרים, ספרי־מוסר ויראה, הנם אך כללים מחלקי העבודה ותכסיסי העבודה. כל דבר הוא אמצעי לאיזו תכלית, והוא גם תכסיס לעבודה וליראה. הנך יוצא למלחמה, והנך מזוין בכלי מלחמה, אז תצליח. צריך אדם להיות מזוין בפני השטן, מזוין נגד הרהורים־רעים ומחשבות־זרות, והוא צריך להלחם עם המשטינים והמקטרגים. ממשלת השטן וכל מלאכיו זהו מין עולם על עולם. תאמרו: הכל אחד, והנכם מְיַחדים בערב ובבקר ובצהרים – והרי כאן מעין שניות. וכל אלה גם לאלהים גם לצדיקי מעלה אך למשחק...

כאלה וכאלה יסַפר לנו בעל ה,שבחים'!

והרי לנו אגרת מהבעש"ט, שכתב להרב דק"ק בראהון. וזו לשון האגרת אות באות: ,בחורף הזה תבוא מן הדרך ותמצא בביתך על החצר שלך רעש גדול מאנשים נשים וטף, ותתעלף מחמת הפחד; וכשיעורו"ו

המה החיים היומיים, אם נַנכה כך וכך שעות לעבודת השי"ת, כך וכך שעות לשינה ולאכילה, בברכה מלפניהן ומלאחריהן, ומעט מזונות באמצע, אינך רואה אנשים בעלי רוח כלל; ושמים רחבים על ראשי כל אלה הצללים־היהודים בודאי אינם משתרעים ··· והרי מכשפים, והרי קמיעות והשבעות ורפואות בלחשים או בקריאות מזמורי תהלים. הסִדור מושל בערב ובבקר; השלחן־ערוך מושל בכל; וגם נשים זקנות מושלות ··· לכאורה אין בכלל בעולמו של האל יתברך לעשות הרבה ולעבוד הרבה ··· והן גם מן הארץ עד לרקיע רק גובה שתי קומות אדם. — היו גם „אבות" לפנים; היו גדולים רבים וצדיקים; והרי הרבה מזה כתוב בחומש ובזוהר. אבל עתה, עתה נתמעטו הלבבות! החיים קצרים, ה„רוחות", בני־השטן, כבר באים בבתים וברחובות לאור הלבנה ועושים מְשחק באדם ···

מה יעשה גדל־הרוח בד' אמות הללו? ומה מקומו כי יתוה לו? — וגם כי תוסיפו לקרֹא את ה„שבחים", ותבואו לימים שבהם כבר התוַדע הגואל, אין אנו רואים אנשים נגאלים ··· הולכים הם ונמשכים החיים הפעוטים הללו, נמשכים הלאה כמקודם ··· הבעש"ט יושב היום במקום זה ולמחר במקום זה; הוא נוסע לאחד ממקורביו או ביחד עם מקורביו. מקרה יבוא על מקרה ומעשה נוסף על מעשה; ולבבנו לא נרעש ולא נקבל כל רושם למראה דבר אחד מרומם ···

ומה המה האנשים, המלַוים את הבעש"ט על דרכו? וגם מתי סודו מי המה? אנשים בני־תורה, מקובלים, יראים וכו' הם, ומהם גם „בעלי מופתים"; אבל שדוד המערכות להם, גם לרבם הגדול, לא יותר הוא ממין אמנות ואף מין מלאכה. — מה יש להתפלא על אלה? — הם יכולים להוריד ולהעלות, יכולים לרַפא חולים ולגרש רוחות, יכולים להוריד גשמים; והן גם יכול אדם ללכת ברגליו, יכול להרים משא, יכול לנסר עץ או להבריח בהמה. זו יכולת וזו יכולת, רק זו שלהם היא יכולת יותר גבוהה ···

יודעים הם תלמידי הבעש"ט, אשר עליהם יסופר ב„שבחים", כי רבם ומורם הוא איש גדול ונורא, יודע סודות ורזין; אבל הם אך יודעים כל זה, תום ואמונה, אמונה פשוטה, כראוי לתלמידים ברבם, וכאשר גם נמצא לפי האגדה החסידית, בתלמידי הרב המגיד, יורשו של הבעש"ט, לא נמצא אצלם. כמעט אין להם כל יראת־הרוממות כלפי מורם הגדול, אם כי יודעים

השבָע השביע הבעש״ט אבן אחת בהר ונפתחה, ויגנוז בה את הכתבים הקדושים ושוב נסגרה עדי עד. אומרים גם אומרים, כי אלה הכתבים הגנוזים, שבאו ליד הבעש״ט מיד ר׳ אדם, נגלו רק חמש פעמים במשך כל הדורות לבני־אדם. הם היו בימי קדם בידי אברהם אבינו עליו השלום, היו גם בידי יהושע בן נון ... וב׳ פעמים השתמשו בהם בימים המאוחרים: ר׳ אדם והבעש״ט. את החמישי, שזכה להם בינתים, לא נדע לנקוב בשם...

עד כאן מראשית ימי הבעש״ט ומהתהוותו. והמלַקט אמנם מוסיף לְמַלֵּא את דברי הימים האלה בספורים ובשיחות שונות. חותנו של המלַקט, מו׳ אלכסנדר שו״ב, היה סופר הבעש״ט שמונה שנים, בטרם נתמנה החסיד ר׳ צבי לסופר שני, מרוב המלאכה אצל הבעש״ט. והרי הוא כותב שוב דברים, ששמע מאיש אשר שמש את הרב בעצמו. —

ולפי השמועות הללו התבודד ר׳ ישראל בעש״ט, בימי הכסוי שלו, מעבר לנהר פרוט, ושם היתה חצובה בסלע ההר כמין מערה, ששם ישב כל הימים. מביתו היה לוקח לו רק לחם אחד, מזון סעודה אחת, והיה אוכל אך פעם אחת בשבוע. כך התענה והתבודד כמה שנים ... ורק בערב שבת היה שב לביתו. — אחר הדברים האלה קבע דירתו בקרית טלוסט. והיה עני גדול, לבוש רק „טוזליק" ישן, ומחורי מנעליו הקרועים נראו האצבעות; והוא היה טובל אז את בשרו בכל יום במקוה מים קרים, אפילו בתקופת טבת ... כבר ידע העם מעט ממנו, ובאו אליו פעם בפעם חולים להתרפא; אבל הוא לא נענה להם ולא שם לבו אליהם. אך פעם הובא לפניו גם איש, שאחזהו ה„רוח", כדי להחלימו, וימאן לעשות זה, כדרכו. אבל בלילה ההוא הגידו לו מן השמים, כי כבר כלו לו שלשים ושש שנה וחדלו ימי ההשבעה, ויקם בבקר ויגרש את ה„רוח", וישב המשוגע להיות כאחד האדם. וגם לא התפלא העם למראה הזה. גרוש הרוחות על־ידי אנשים עוסקים בשֵׁמות ויְרֵאים את ה׳, הלא ממעשים שבכל יום הוא, ואין זה ממעשה נפלאות כלל.

עניה היא הסביבה, אשר בה התגלה הבעש״ט, וסגורה היא במסגרת של חיים פעוטים ונמוכים. הרי אנשים בני־תורה ובני־יראה מעט, הרי סוחרים קטנים, מלמדים, חנונים, מוכרי משקאות בכפרים ומוכסים. והעמל ללחם, אם רב הוא אם מעט, גם הוא אינו מביא תנועה רבה בחיים. ומה

ושמעו והשתוממו· הנה אך נרדם האורח· קם הריב״ש וישב לו על התנור ויחל לומר זמירות השבת וכונות השבת על־פי דרכו· ויהי אור מסביבו· הֵקיץ האורח משנתו לקול האמירות וירא את האור הגדול ההוא על ראש הבעש״ט· ויתעלף מרוב פחד·

וממחרת היום קם הבעש״ט ויסר את המסוה מעל פניו· אמנם הוא הלך לבית־התבודדותו ביער להתפלל· אבל כבר שב משם ב,נשיאת ראש·· ויצעד אנה ואנה בחדר ויזמר את המזמור ויסדר פרקי דסעודתא בדבקות גדולה· אחר־כך קדש הוא בעצמו בקול רם ובכוָנה· ואמנם באמצע הסעודה בקש שוב מאת האורח· כי יספר לו עוד דברי־תורה; אבל תיכף התחיל לומר הוא בעצמו לפני האורח מעניני התורה וסודותיה· כשזה כבר התבייש להמשיך דבריו מאתמול ולא היה בו עוד רוח···

לא אאריך· שעה אחרי שעה התגלה הבעש״ט לפני אורחו החשוב יותר ויותר; ובסעודה השלישית כבר דִבר הרב הבעש״ט בהתגלות שלֵמה· וידרוש ברזין דאורייתא דברים אשר לא שמעה עוד אוזן מעולם· — —

והאורח הזה· איש נודע בקהלתו· חזר עוד במוצאי־שבת לעירו· ויבוא לפני הרב דמתא ולפני נשיאי העדה וידבר באזנם כדברים האלה: הן אור גדול שוכן לא הרחק מאתנו· ואנו לא נדע! ויבוא רוח באנשים האלה ויאמרו: אין זה· כי אם ישראל בן אליעזר הוא· היושב בכפר הסמוך לנו· כי אמנם הרגישו זה כבר· כי דברים באיש הזה וכבר ראו כמה פליאות בדרכו·

וימהרו חשובי העיר וישכרו עגלה ויסעו למקום משכן הבעש״ט· לדַבר על לבו· כי יבוא לגור ביניהם· והבעש״ט הרגיש בדבר בואם· ויקח מקלו בידו ויצא לקראתם· כה פגעו ההולכים את הבא על אם הדרך· והנה יער לא הרחק משם ויסורו אליו· ,עשו כסא מענפי אילנות' והושיבו את הבעש״ט על הכסא ההוא· ו,קבלו אותו לרב עליהם'· נענה הבעש״ט להם והתחיל לומר לפניהם דברי־תורה על־פי דרכו אשר מצא·

כה נכתר המתבודד ואיש־הפלאים הזה למורה ולרבן בישראל· וישב על כסא האר״י ז״ל· וזהו סדר ההשתלשלות שלו· כפי ששמעם המְסַפֵּר והמלקט בשם אדמו״ר נבג״ם···

ואותם הכתבים· שלפי המסורה נתנו לו את החיל הרב הזה· להיות צופה בעליונים ומנהיג בתחתונים· סגר הבעש״ט אחרי התגלותו באבן שבהר ולא השתמש בהם יותר·

אפס כל זה, כשהיו לבדם בבית, אך הוא ואשתו. אבל אם נזדמן הדבר, ששבת אורח אצלם ביום השבת — ומיום שהרֻוחה באה בבית, התחילו הם גם לקיים מצות הכנסת־אורחים במלואה — אז שוב „התכסה" הרב הזה. לא היה לובש באותה שבת אצטלא דרבנן; אדרבה, הוא היה משרת את האורח בכל מיני שֵׁרות. הבעש"ט, העתיד להיות רבן של כל ישראל, עושה שרות פשוטה לאורח בביתו כהלל בשעתו... ואנו רואים את החדותא דליבא על פני המסַפר...

ונזדמן הדבר, שהוצרך אחד גדול ממפורסמי־הדור לשבות בכפר ההוא אצל הבעש"ט; והוא לא ידע מאומה מכחו של בעל־הבית ויצר לו מאד על הדבר הזה. הבעש"ט, כמובן, שם את המסוה על פניו, אַחַר לבוא הביתה בערב שבת כבר, אחרי חֲשֵׁכה, והשלחן כבר ערוך והנרות דולקים. הוא עמד על־יד הכותל כמתפלל, וידלג ויקצר, כי הן כבר קבל את השבת לבדו. — הבעש"ט כִּבד את האורח החשוב לְקַדֵּשׁ על היין, והוא ואשתו אך שתו מכוס של ברכה וישבו לאכול את סעודת השבת. פרשת השבוע היתה הראשונה מאלה שמות. ובעל־הבית „הכפרי" — אל תשכחו נא, כי בכפרי זה כבר הסתתר מי שעתיד להיות הבעש"ט — בִּקש מאת האורח ה„בן תורה", כי יספר לו מעט מדברי התורה. והתָּם הזה מתחיל לסַפֵּר לו, למי שגדול ממנו, את כל הכתוב בחומש על גלות מצרים, איך באו שמה יעקב וביתו שבעים נפש, ויפרו וישרצו וירבו ויהיו לגוי גדול, ואיך התחיל עם מצרים להעביד בפרך את הגוי הזה ולמרר את חייהם בעבודה קשה בחמר ובלבנים, ויאנחו בני יעקב מן העבודה הקשה ויזעקו, ותעל שועתם אל האלהים, וישמע ויזכור להם בריתו מאז, אשר כרת את אבותיהם. ויושב יושב לו הבעש"ט הכפרי ושומע כל הדברים הפשוטים ההם מִקדמות האבות בארץ המעבר, ואין סודות בפה המסיח, אין רמזים, אין צירופים מפרעה השטן וממצרים ממשלת השטן. לב המסַפר, כלומר, מלקט ה„שבחים", מרקד בקרבו למראה התמימות ההיא. כה ידע מי שעתיד לגלות רזין ורזין דרזין להתכסות...

אחרי שנגמר הסִפור על פרשת מצרים, שספר תלמיד לרב, ובֵרכו ברכת המזון, הציעו לאורח את המטה על־יד השלחן, שהיתה מטת בעל־הבית, וה„בעש"ט שכב עם אשתו בבית־המבשלות. בני הכפרים לא יתביישו ולא ידעו כסוי באלה.

ורגע של אותות ומועדי שנה של חגים, שלפנים נקבעו גם המה בבית־דין ועל פי עדים, נעשים שוב נצחיים, מוחלטים. הגואל שוב אינו גואל בעל נפש ורוח, כי אם כוכב לכת. מהלכו הוא כחוק, בואו הוא חוק ולכתו מן העולם הוא חוק. – ולאידך, שוב נעשים החוקים האלה והמעשים ההחלטיים למין אחיזת־עינים, למין תכלית אחרונה. ואף־על־פי־כן אינה אחרונה. הגואל בא לנקות את העולם מחבלי החטא, שבא בירושה מקדמת דנא; ובלכתו, שוב חוזרים ערפלי אותו החטא לכסות את פני תבל ויושביה... האר"י ואף הבעש"ט לא פדו סוף כל סוף את העולם. ותכליתם הן היתה לפדות, לתַקן, לטַהר, לזַכך ול,השיב הכל אל השורש'. צִמצם האלהים את עצמו, כדי לתת מקום להתפשטות. ההתפשטות הלא היא כח הבריאה וסדר הבריאה ותבנית הבריאה. באין התפשטות חלקי המציאות והפרדתם מן הכלל הכולל אין בריאה ואין אפשרות לבריאה ולסדור עולמי כלל; אין חיים בלי תנועה שוטפת ובלי התהוות חזקה, המכה גלים בים אין סוף; ועם כל זה מתגעגעים הנמצאים הנפרדים לשוב אל המקור, היש אל האפס. כה חוזר המתוקן להיות בלתי־מתוקן והשלם והנשלם להיות בלתי־נשלם. ואין אנו יודעים, למי ולמה כל העמל? – התשובה במסכת אגדות הללו לשוא תחפשו.

אנו חוזרים אל הספורים עצמם.

שבע שנים רצופות ישב לו אבי־החסידות, או מי שנעשה לאבי־החסידות, בחביון ההרים, ויעבוד שם את ה' לפי דרכו. ויהי כי קרבה העת להתגלותו, כלומר, להיתר התגלותו בקהל, עזב את המקום ההוא, הריק מאדם ומושב לשודדים, ויתישב בכפר אחד. ושם שוב ,קנה שלֵמות'. אשתו עסקה בצרכי הבית, וה' שלח ברכה והצלחה במעשי־ידיה, ולא ידעו עוד לחץ ומצוק כלפנים. והוא בנה לו מעבר לכפר, ביער הסמוך, בית־התבודדות ויכרה לו מקוה־מים על יד הבית. שם ישב על עבודתו משבת לשבת. במוצאי־שבת, בצאת יום הקדוש ובאים ימי החול בעולם, היה יוצא גם הוא לביתו ביער, ובערב שבת אחרי צהרים היה שב לבית אשתו, וילבש בגדי לבן בבואו, ויקדש את השבת מתוך הרחבה ומתוך שמחת הלב. נִטלו גם מלבו הדוחק וההפרש הגמור מבני־אדם וצרכיהם; הוא מרגיש, כי עוד מעט ותצא הנשמה החבויה ממחבואה...

נשמה עליונה, ועל כן התעלה לאדם עליון. הוא היה למה שהיה, לו גם לא עָבד לפי דרכו ולו גם לא התבודד ולא צם ולא נפרש מאחיו...

זוהי המגמה של כל הספורים הללו, אשר פרטנו אותם ואשר יבואו במסגרת חייו. אין יכולת בידי חוזה חזון האגדות הללו לסַמֵן לנו את התכונה אשר באדם ואת פרצוף נשמתו, ואנו כמעט לא נדע, במה גדול הבעש"ט מאחיו. אין אנו מוצאים במערכת הספורים והשבחים, לא מעשים כבירים תכונתיים ומוסריים ולא ציורי הרמת־הרוח וסממני־הרוח. אין יכולת, כאמור, בידי אורג האגדה החסידית־הבעשט"ית לתת לנו דבר כזה, ואין לה, לאגדה כשהיא לעצמה, גם צורך בזה. והרי מה יואילו כל המעשים הטובים וזכוך־הנפש, אם אין הנשמה מְתחלת ברייתה באה ממקום אור אמת ומעין הנצח? רַבֵּי הדור, שבאים לעולם, כדי להדריך את בני־אדם במעגלי הטוב והישר ובדרכי היחוד, הלא המה אך שליחים... הם שלוחים ממרום לשם מלאכות זו, וכל תעודתם היא למלא זאת המלאכות. והבעש"ט, ישראל בן אליעזר, שקם אחרי האר"י להמשיך את דרך הגאולה, הן גם הוא בודאי היה אך שליח...

ואם ישאל הקורא: אם כן למה כל תכסיסי הכנתו של רב זה? למה כל ההתבודדות וההפרש מבני־אדם וכו' וכו', אחרי שהכל במתנה ינתן? יקרא את ה,שבחים' הלאה ויֵדע. השביעו אותו, את הבעש"ט, פשוט, מן השמים השביעוהו, שלא לעסוק בשֵׁמות הקדושים, עדי תמלאנה לו שלשים ושש שנה. — הוא נשא מסוֶה על פניו כל אותם הימים, שעדיין לא נִתנה לו רשות להתוַדע אל הקהל. השולחים והמפקדים על השליח, לאמר לו: בוא לעולם התחתון ועשֵׂה כך וכך, הלא יכולים המה גם לקבוע לו זמן ומועד, לקבוע את השנה להתגלותו, את החודש המיוחד, את היום ואת השעה... ואם נמצא דוחה את השעה או מְאַחֵר את השעה, הוא מחריב את כל העולם כלו. — —

וכה אנו באים מדרך רוחנית ביותר, מדרך שנותנת חיות והתעלות בכל גשם ובכל נמצא, להתגשמות יתרה. הנמצאים התחתונים מעולם התחתון מתעלים ומזדככים ונעשים למקום השראת שכינת מרומים; ובני העולם העליון וכל תכנית העולם מתגשמים באפן נורא...

באים האנשים האלה בשם חֵרות ופדות הנפש, בשם חרות העולם ופדות הנמצאים, והנה הם מביאים את אלהות העולם בכבלי מכונה! שעה

את הרשע· — חזון־אגדה כזה על יד תעניות והפסקות סתם בודאי לא פללנו!

ויהי היום ויבואו בני־הלסטים לפני שופטם העברי ויאמרו לו: אדוננו· הנה יודעים אנו דרך קצרה לארץ אבותיך· והיא נמשכת דרך מערות ומחילות; אם יש את נפשך· לך־נא אתנו ואנחנו נורה לך את הדרך הזאת· ויואל הבעש״ט לילך עמהם ויתעתד ללכת אל ארץ־הקדושה· ויהי בהיותם בדרך· היה עליהם לעבור אמַת־מים· ודף אחד פָרוש ומונח על שני עברי החוף· העמיד הבעש״ט את רגלו על הדף והציץ· והנה כאן להט החרב המתהפכת··· ויחזור לאחור ולא בא אל הארץ משאת נפשו·

במקום ההוא פגש גם צפרדע· שבה נתגלגלה נשמת תלמיד־חכם שחטא· והלכה ותעתה חצי אלף שנה· מבלי מצוא מנוחה ומרגוע· ויתקן הריב״ש את הנשמה השוממה· זה היה תקונו הראשון בעולם הגלגולים!

בלי תורת־הגלגול וחשבון הנשמות· הלקוחות מאוצר עליון ותשובנה לאוצר· בלי קיום העולם הרוחני הזה על גבי העולם הגופני· עולם על עולם ועולם בתוך עולם· בלי היות האויר· התנועות· ההויות וצירופי הגרמים השמימיים והארציים כאופן בתוך אופן וכחלק בתוך חלק· — בלי כל אלה לא נבין כלל מהלך אנשים כאלה· דרכם ותעודתם· רואים הם גם מה שלא נראה עוד לאחרים··· הנה מצד האחד ממשלת הטוב; ומצד השני ממשלת השטן· ויש שגם הטוב אינו גמור וגם הרע מוביל אל הטוב· לכאורה הכל קיים והכל גָבול· ומצד פנים — הנה הכל מתנועע ונמשך אל המקור· כל העולם הזה הוא אך מין אחיזת־עינים· וגם מערכת עולם־הבא לא תתגלה בשוה; יש בה עליות על גבי עליות וצירופים על גבי צירופים· ביסודי התורה הישנה קיים לנו: זה היה רבו של זה· וזה היה רבו של זה· זה מסר לזה וזה קבל מזה· והרי גם עיקרים· כללים· מדות· דרכים· ענפים· — והנה נוסף כאן מין דבר המניע את הכל ומערבב את הכל· בודאי מושלים התלמוד והשלחן־ערוך גם כאן; ובודאי יש קיום המצות עם כל סעיפיהם ופרטיהם· אבל יש דבר אחד· המעלה את הכל ומרומם את הכל· והוא החיות· ההויה הפנימית· אין אדם צריך להתקדש כלל· אם הוא כבר קדוש ולו נשמה גבוהה נִתנה· גם נִתנה··· העבודה· החיות· התוכיות· האצילות אשר באדם· בעיקר אך דברי־מתנה הם··· להבעש״ט· האדם המורם מעם הזה· נִתנה

והבעש״ט נושא אשה אחר־כך; וגם זה הוא עושה שוב בהתחכמות הסתרית. „בפעלציל קצר וחגורה רחבה׳ כאחד האנשים הפשוטים׳ הוא לבוש׳ בעת עמדו לפני אחי הנערה׳ לבקש את ידה׳ היא רק היא תדע אחר זה את סודו׳ את אשר הוא נושא בחֻבו׳ והן גם הבטיחה לו בשבועת דברים׳ שלא תגלה מדרכו לשום אדם שבעולם. ואנו משתאים ואומרים: הן אדם העובד את ה׳ בתום ובפשטות׳ אין לו מה לירא מלגלות ואין לו מה להסתיר מאת אחיו...

וילך הבעש״ט ואשתו לתור להם מקום בארץ׳ ויתישבו לא הרחק מהרי גויברג׳ הרי־חֵמר. בעל הכתבים — או אולי שוב אין כאן כתבים — היה חופר בבורות את הטיט ואת החֵמר׳ ואשתו היתה נוסעת אחר זה עם מתנת האדמה העירה׳ למכור אותה. ומזה התפרנסו בדוחק: הבעש״ט כמעט לא היה אוכל כלל והיה מתענה — הוא׳ המחפש דרך חדש לבן־אדם׳ „התענה הפסקות גדולות׳. ואפילו בעת שהיה אוכל׳ או אומר להשביע רעבונו העצום׳ „היה חופר גומא בארץ ונותן לשם קמח ומים; והיה הלחם נאפה מחום החמה׳׳ „וזה היה כל מאכלו אחרי התענית׳. אין כאן שוב אשה כלל ועזר לבעלה׳ כי אם אדם גזיר׳ מתבודד לגמרי במדבר; ואין איש ואין ישוב׳ ואין כל מזון מן המוכן. התרחקנו שוב מכתלי בית־המדרש וממקום מגורי בני־אדם ותהלוכותיהם; והנה לפנינו אדם עובד את האלהים יחידי׳ עובדו בתעניות ובסגופים׳ הכל כמו שכתוב בספרי הסגוף ואצל דורשי יסורי האדם... ושוב אין אנו יודעים׳ מה טיבו של הגואל הזה׳ אם על־ידי חבלים כאלה בנפשו הוא אומר להגאל...

ההרים׳ אשר היה הבעש״ט מתבודד ביניהם ומתהלך עליהם׳ היו הרים גדולים וגבוהים עד מאד׳ וביניהם גיא עמוק; מסביב להם גם חורין ומערות׳ מושב ללסטים ולשודדים. פעם אחת הלך הבעש״ט על הר אחד׳ והוא שקוע אז בעומק ההתבוננות ולא ראה׳ כי בא אל קצה ההר וילך הלאה. כסבורים היו הלסטים׳ שישבו במחבואם׳ הנה יכשל עתה האדם הזר ותפרקנה עצמותיו׳ אבל מיד הלך ההר השני לקראתו ונתאחד עם הראשון. ויפלו האנשים האלה על פניהם׳ בראותם חזיון פלאי זה׳ ויאמרו: הנה אך איש אלהים מתגורר בינינו! ויקומו ויבואו לפניו וישתחוו לו ויאמרו: הננו לך מעתה לעבדים! — ומאז היה זה המתבודד לשופט־שלום בין השודדים... ובכל אשר יריבו איש את אחיו יבואו לפניו׳ והוא מַצדיק את הצדיק ומרשיע

ונתנמנמו הלומדים, איש איש על מקומו מרוב יגיעת־נפש, „ניער הישן וקם ועבד עבודתו לפני האל יתברך, „עבודה תמה". התחילו המתנמנמים להעיר משנתם, תיכף ומיד חזר הוא על מקומו לישון, עָצם עיניו ושכב כבול עץ; וכסבורים היו הלומדים, שישן זה השומר כל הלילה — בזמן קצר, קצר מאד, כבר נפוג כל הטבע, כל התום והטהר, והרי לפנינו איש מתכַסה, עובד את האלהים בלט. אבל לא נוכל לומר, כי הדרך הזה ימצא כל־כך מסלות ללבנו...

חשבנו, שספורים כמו אלה, יובילונו לאט לאט אל חפושי הבעש"ט ואל התאמצותו למצוא את דרכו, אשר יבור לו. אבל אולי הרגישו האורגים ומסַפרי המעשיות, כי כל מה שסִפרו הם לא יספיק עדיין לעשות את האדם דַברן לעמו ומשיח לדורו, ובקשו ומצאו דרך אחרת לפֵשר גדולות אישיותו הנמרצה, ואמרו להורות לנו — מדוע היתה כל־כך נמרצה.

בעיר רַשקוב ישב לו הרב ר' שמשון, בן הרב דק"ק פולנאי. וממנו תמָשך המסורה, שהיה איש אחד בראשית ימי הבעש"ט, ונקרא שמו ר' אדם... וממנו גם באו כתבים להבעש"ט. שוב כתבים...

גם לר' אדם זה היה שיח ושיג עם אחד ממלכי ארץ והתהלך בפלטרין; ובעיקר היה עני וסגוף, כרבי חנינא בן דוסא. פעם בא למערה אחת וימצא בה כתבים גנוזים מקדמת דנא, ובהם היו רזין וסתרי דאורייתא. שם עיניו בהם ויתהלך כל ימיו בהנהגת השם לאור אותם הרזין. ויהי בבוא עתו להאסף אל אבותיו, עשה „שאלת חלום", למי למסור את המטמונים הללו בהאי עלמא. והשיבו לו בחלום הלילה, שמסור ימסרם לאיש אחד, שמו ישראל בן אליעזר, המתגורר בעיר אקופי. וימלא הצדיק הנסתר הזה את ידי בנו יחידו להתהלך בארץ ולבקש את הפלאי הזה ולמסור לידו את מסתרי התורה.

וכה בא לישראל בן אליעזר מטמון של רזין כתובים, שלא נגלו עד יומו גם לאחד בדור. וכנראה, גם רבי אדם זה לא זכה מה שזכה אלא בשביל הבא אחריו... לכאורה יכול היה ר' אדם זה להעשות בעצמו לגואל המקֻוה; והן גם לו נגלו סתרי התורה, שהיו גנוזים עד ימיו. אבל להשגחה האלהית יש מכינים לחוד וגואלים לחוד... גם למשה הרועה מצינו את אהרן אחיו הגדול ממנו, והוא הָיה היה לו לאלהים ולפה.

ולפתע – כמעט אין אנו יודעים איך היה הדבר – הנה הנער היתום אינו עוד שובב, אינו מתחבא עוד ביערות ובנקיקי־סלעים: הוא אחד ממשרתי ה„חדר"; הוא מוליך ומביא תינוקות של בית־רבן אל בית־תלמוד ללמוד שם אמרי אֵל, או אל בית־הכנסת, כי יאמרו שם „אמן יהי שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא!" הנער מבקש לו עבודת־שמים; ובכל עת לכתו עם התלמידים ברחובות־קריה הוא מזַמר עמהם ב„קול נעים ובחשק רב"; „והיתה הנחת־רוח גדולה במרומים מעבודה זו, כמו מהשיר, שהיו הלוים אומרים בבית־המקדש". „עת רצון גדול למעלה" – „ויבוא גם השטן" . . .

מבַכר אלהים הבל תינוקות־של־בית־רבן, שאין בהם עדיין חטא, על התפלות בצבור ורוב הזמרות דקדישא, על למודי הגדולים ואנשי־התורה; מבכר הוא שירת הנוער וחדותא דליבא לשמו ולשם גדולתו על כל סִדרי התהלים והמעמדות בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות. והנה הולך נער עם נערים ומזַמר עמהם לכבודו; והנה חיה ומתנערה שירת הלוים בדוכנם במשכן הקדוש אשר בירושלים לפָנים בימי תפארתה. וכה אנו באים לנצנים השניים של החסידות – לנצני „ה ע ב ו ד ה". התבודדות ועבודה! שני דברים ידועים לנו גם מימי הקבלה והמוסר. אבל כאן המה באים באיזה תוקף ובאיזה חִדוש. התבודדות ועבודה! והן לא הרי זו כהרי זו. זו מבקשת את האלהים במנוחה שלמה, ב ד ו מ י ה ובשתיקה בת ה א פ ס; וזו תבקשהו ב ש א ו ן, בשאון הנפש והתרגשות הלב. אבל אנו לא נתפלא על זה. דרכים שונים כאלה גם לאלהים, גם לאדם. והן גם יושב־שמים פעם יבוא בקולות וברקים, ופעם אך בדממה ידַבר, גם ידַבר.

והשטן בא ומתיצב למפריע על שני הדרכים יחד. על יד ה א ו ר יבא תמיד נ ג ו ד האור . . . ואמנם פה היה השטן לא סמאל גופו, כי אם „ערל מכשף", אשר התהפך לחיה הנקראה „וואלקולאק". הרים ראש המזַמרים את המקל אשר בידו והמית את החיה הזאת. – ואחר זה כבר חדל להיות „עוזר" ב„חדרים" ונעשה לשומר בית־המדרש. מן היער לחדר, ומשם לבית־המדרש, אם גם בתור שומר ושמש . . .

ופה כבר תחל ה„התחכמות" של המתעתד לגדולות בעניני שמיא. ודרכו היה, כשיושבי בית־המדרש נעורים ויושבים ולומדים ועובדים את ה׳ היה הוא, השומר, ישן, או עושה את עצמו כישן . . . אולם כאשר ישנו הנעורים

חן בעיניו ויפקידהו על ביתו· – ויעל מעלה מעלה להיות משרת גם למשנה למלך· ויהי היום וימת המשנה וישם אותו המלך על מקומו להיות יועץ למלך, ויתן לו את בת המשנה לאשה, והוא לא נגע בה· ותשלח אותו לארצו ולמולדתו, כי נודע לה, שיהודי הוא בסתר· ובהיותו בדרך נגלה אליו אליהו ז״ל לבַשר לו דבר הולדת בנו המושיע· ויבוא לביתו וימצא את אשתו בחיים ויפקוד אותה ונולד להם הבעש״ט, והמה אז בני מאה שנה·

ויהי אחרי פטירת אביו ויגדל הילד, ואנשי העיר, מפני שיקרה נפש אביו מאד בעיניהם, גמלו חסד עמו ויתנו אותו למלַמד שילמוד עמו· אמנם הנער הצליח בלמודו מאד; אבל דרכו היה ללמוד כמה ימים, ואחר זה לברוח מבית־הספר··· ויחפשו אחריו ומצאו אותו יושב לבדו ביער··· ויביאו אותו עוד הפעם למלמד; והוא בורח בכל פעם אל היער להתבודד שם· והתיאשו ליתן אותו עוד למלמד· והוא יתום, ואין משגיח עליו· הוא נער משולח ,ויגדל הילד, שלא כדרך הארץ'···

הנה לנו ספורי ראשית אגדת־מלך· אביו של הגואל לפני מלכים יתיַצב וישרת אותו באמונה· הארץ היא רחוקה, רחוקה מאד, ואין לכל זרע היהודים בה מדרַך רגל, אין שם כל דת־ישראל ואין גם זֵכר למסורת אותה דת· והישראלי ההוא, תושב אחד הכפרים שבמדינת וָאלאחיי, הנהו מְפַקד צפונות עם זר בשלום ובמלחמה, ואשר ידַבר יְמֻלא כדבר אלהים· – לפי דברי הימים של הנביא משה, הוא בעצמו גולה, לפני בואו אל הר חורב, אל ארץ הכושים למלוך שם ארבעים שנה; ופה עמרם הוא הגולה, עמרם אבי המושיע· ואנו עומדים ומתפלאים: מהיכן באה לחוג יראים זה, לחוג שומרי תורה ואמונה, אגדת מלכים זו? ומה להם ולהוד מלכים? – –

אליהו החוזה, אליהו התשבי, מבשר את בוא המושיע· וזה עצמו הוא בעיקר נער שובב; אל החדר לא ישא עיניו, לא ישמע בקול המורה והמלמד, ורק ביער ישים לו קנו· מה לו ולהיער? הוא חפץ להתבודד· להתבודד··· ופה כבר מונח הקשר בין העולם שמחוץ לתורה ובין מסורת התורה והיראה· מתבודד האדם ויושב לו בסתר עצי היער ושם הוא מבקש את קונו, או כבר מתאחד עם קונו· לא במחנה ובשאון אנשים תמצאו את העבודה הנכונה לה׳, כי אם הַרחק מחוץ למחנה· – –

מְלַקֵט ומְצָרֵף מה ששמע מאחרים ומה ששמעו אחרים מאחרים, ואלה שוב מאחרים; וגם מה שקראו ברשימות אחרים ובכתבים של אחרים.

פעם נמצא ב,שבחים' ספורים שלמים, ספורים שכמעט תום־מקראי להם ומנוחה להם ובירור יפה להם; ופעם אין כל מוקדם ומאוחר ואין סדר. — אמנם המלקט מתחיל בימי הנֹער של הגואל, ומביא לנו שרטוטים מימי הלידה, הילדות, ההתפתחות, ההסתר והגלוי. אבל כיון שנעשה כבר הבעש"ט למה שהיה, ויצא ממחבואו אל אחיו לפעול ולעשות, שוב אין סדר בספורים ובמעשיות ואין עוד השתלשלות במהלך הענינים... פעם ידַבר המאסף בלשון נוכח, פעם בלשון נסתר. פעם חוזר על מה שכבר סִפר, פעם סותר לדברי עצמו, או מתחיל ואינו מסיים... הכל משמש בערבוביה, באין הבדל בין חול לקודש, בין דברי רמות לשיחות חולין. ולא תמצא כאן אפילו האלפא־ביתא של צירופי ספור וחזון שבספור. המלקט אינו מסַפר כלל, כי אם מסיח, מביא דברים קטועים, או את הטפל בלי עיקר ובלי תוך; ובכל אשר נקרא ונוסיף לקרֹא, לא נרגיש שום חום לב ולא שום התרגשות ויראה־עילאה לנושא האגדות והמעשיות, כמו שנמצא אותה בבעל ,סדר הדורות החדש' הנזכר. יקח לו הקורא מכל השיחות והמאורעות האלה מוסר השכל, כדי לקשר לבו ביראת־השם. זוהי המגמה והתכלית — חנוכו של הקורא, ולא רק הרמת האישיות של הבעש"ט והצבת ציון לה. וזה גם כבר למעלה מכֹּח המלַקט...

,יען שראיתי בכתבים, שהעתקתי מהם סדר השתלשלות והתגלות הבעש"ט, זכותו יגן עלינו, דברים שלא כסדרן... ובשם אדמו"ר הרב נבג"ם, שמעתי הכל בסדר נכון ובביאור היטב, לכן נדפס כאשר שמעתי מפיו הקדוש. ומה שנסתעף מזה אכתוב אחר זה, ככתוב בכתבים הנ"ל'. — המחבר רק רוצה לתת לנו צירופי־דברים, שכבר נרשמו בכתבים, אבל שלא כסדרם, עם דברים מוגהים מפי השמועות, נוסחאות של אגדות שונות, הללו בכך והללו בכך, ואמנם אנו לא נדע מפי מי נציל דבר, אבל אלה ואלה יגידו לנו דבר־מה, ונשמע מהם ענין־מה.

לראשית הספורים, כאמור, יש איזה מהלך ואנו קוראים דברים כסדרם בקירוב. הרב מ' אליעזר אביו של הבעש"ט היה דר במדינת וָאלאחיי סמוך לספָר. פעם אחת באו שודדים לעיר ושבו אותו בשביה, והוליכוהו השבאים למדינה רחוקה ומכרו אותו שם; וישרת את אדוניו באמונה, וישא

להעלות נשמות רבות··· וכפי שכתוב בספר עץ־החיים שער השבת, משה רבינו, עליו השלום, היה זריז בענין זה בכל ערב יום השבת, להעלות כל הנשמות בין של חיים בין של מתים; ומזה המעשה נכונה, שהיה הבעש״ט גם בבחינת משה··· כה עלה שליח־העם הזה מסֵתר מעמדו להיות דַבָר לדור וגואל ברוח ולפַנות דרך לפני הגואל המְקוה. לא אלמן ישראל בימים ההם מגאונים אדירים וחסידים ואנשי־מעשה; והרי ספרי־קבלה וספרי־מוסר, והרי צירופים והשגות, והרי מסורה־דתית רבה, עיונית ומחשבתית. כמעט אין לחַדֵש, אין עוד להוסיף; והנה בא אחד להוסיף, בא לחַדֵש. —

„ממש על דרך שזכרו ראשונים — יאמר בעל סדר הדורות החדש — וביחוד הגאון הקדוש מהר״י צמח ז״ל על האר״י ז״ל, כי התגלות נשמתו היתה מוכרחה מאד בדור ההוא, כדי שתתגלה ותתפרסם חכמת האמת על ידו··· כן ממש היה מן השמים, כי הנשמה הגדולה מעולם היותר עליון (ר״י הבעש״ט) תתגלה בדור ההוא, עקבתא דמשיחא, כדי להאיר לארץ ולדָרים עליה באור תורתו וקדושתו". האר״י והבעש״ט! הראשון יוצר האגדה וחולם עז, אדם נוצר לגדולות וידיו אסורות, אף אסורות; והשני יצור־האגדה, אדם בא מן העם ומושל על התורנים והנלוים עליהם, על היחידים ועל הרבים. האר״י, עם כל צללי חייו, הוא בבחינת אחד קדוש, דנחית מן שמיא; והריב״ש הולך ונרקם לנגד עינינו; גם נסתריו גלוים לנו, אין עלטה, ואין גם אויר ארץ קדומה, ארץ האבות, סביבו; והוא נעשה לחלום־עם ולאגדת־עם.

„יעצני לבי — אומר המקדים לה„שבחים" — לכתוב המאורעות על־דבר אותו הרב, ששמעתי מאנשי אמת; ובכל מעשה כתבתי ממי ששמעתי··· ותודה לאל, שהיו לי בזכרון, ולא הוספתי ולא גרעתי והכל אמת ויציב ולא נשתנו הדברים מפי··· וכתבתי כל זה לזכרון לבנַי ולבני־בנַי, שיהיה להם לזכרון ולחיזוק־אמונה, אמונת ה' ותורתו ואמונת הצדיקים וכו', כמו שאמרו חז״ל, לעולם יצפה אדם ויאמר, מתי יגיעו מעשי למעשי אבות וכו'. ועל כן ידע נאמנה כל הקורא בו, בזה ספר השבחים, כי לא כתבתי זאת דרך ספורי־מעשיות ודברי־הימים, רק שישגיח באמיתות בעין השכל בכל מעשה ומעשה נוראות השם, ויקח לעצמו מוסר־השכל מזה לקַשר לבו ביראת־השם ובאמונת־חכמים". תומת מחבר! והוא אינו מחבר, כי אם

הרחבה וצמצום

א

הרב והכהן

בימי הנֹער, כשאדם מבקש להתאחז בעולם ובחיים, הוא גם מכייל לו את פרשת העולם וארחותיו ודורש צירופים והיקפים. וגם כי יבקש לו פדות לנפשו ממסורת קדומים — אינו בא אלא לידי אֱמון אחר. אלהים ידבר אז בחזון ובמראה! — אחרת היא בימי העמידה, בימי ההכרה. האדם, שאמר אעלה על במתי עב לדַבק שמים בארץ, אינו מבקש אלא להכיר את הגבולים למועדי התולדה וגם לחזות נפשו הוא. וכי יפול הצעיף — אז הוא חוזר ובודק ומנתח, אף במקום שידע לפנים אך הערצה. הוא לוקח ספר ספר, מגילה מגילה, שאמר אולי המה יביאו לנו הגאולה והחרות, וחוזר וקורא...

הנה ספר „שבחי בעש״ט" לעינינו, מגילת החסידות, „והוא ספור נפלאות ונוראות, מכבוד אור ישראל וקדושו, המאיר לארץ ולדרים עליה באור תורה ועבודה, הרב האלהי מ' ישראל בעש״ט זיע״א ומתלמידיו הקדושים, אשר נתאבקו בעפר רגליו לשתות בצמא דבריו, דברי אלהים חיים. — והגם כי הם כטִפה מן הים, עם כל זה ותקח אזני שמץ מנהו וכו', ורבו התועלת הנמשכים מזה להלהיב לבות בני־אדם לעבודתו".

„ומפני כי בהוצאות הראשונות נפלו שבושים רבים, וגם נלקו בחסר ויתיר, הוצאנו כעת הוצאה חדשה, שלֵמה ומתוקנת, לא יחסר כֹל בה, על־פי ההוצאה הראשונה, שנדפסה על־ידי המחבר בעצמו, לבוב. מובן, כי הוצאה חדשה מתוקנת ושלֵמה לאו דוקא; ואפילו מההקדמה, המתחלת: אמרתי במגילת ספר כתוב עלי וכו', נשמט הסיום המענין, שהוא עוד נמצא בהוצאה השניה: „היה לו לבעש״ט עלית־נשמה בתפלת המנחה

לבקורת הקבלה והחסידות

תוכן

חוקים וספרים

מחשבות ותורות

חלק שני

חוקים וספרים

ליפסיה תרפ״ב

מאמרים

מאת

מיכה יוסף בִּן גריון

מערכה ג

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כתבי

מיכה יוסף בֶּן גריון

חדשים גם ישנים

מאמרים

*

ה ש

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בלִיפסיה
בהשגחת הצַיָּר וַלְטֶר בּוּהֶי

* * *

המאמרים האלה נכתבו בברסלוי ובנוה־שלום בעתים שונות, רובם נדפסו בחוברת „מימין ומשמאל", הוצאת־צעירים, ברסלוי תרס"ט, השאר נדפס ב„רביבים", „התקופה". המאמר הששי היה מונח עד עתה בכתב־יד.

והמסרות הלאומיות האלה גלויות הנה לפני אותו סופר, והוא קורא כמו מעל הספר: הרי נצחות משתנית־החלטית־מרכבית־כוללית־יחידית־אנטיתזית וסנתיזית! הרי לפניכם סדר עולם קבוע, שוטף, מקבל ונותן תמיד! וביותר הרי לנו הסתכלות בעולם בהירה, הסתכלות מוחשית־עולמית ויהודית, ולא חס־ושלום יהודית סתם, כי אם יהודית־עברית, עברית־נצחית, עברית של ישעיהו הנביא ועברית של פלוני ואלמוני החוקר.

ואנשים פשוטים עבדיך, מבקשים לחם לאכול, כי רעבה נפשם, מבקשים לשתות בצמא.

אלהית ותיאולוגית, כי אם טיליאולוגית, והיא התכלית הטיליאולוגית אינה הכרחית, כהתכלית המטפיזית, כלומר, אינה כפויה על בעליה כגיגית, אלא האומה עצמה צריכה לבחור בה בהכרח פנימי, לשאוף אליה ברצונה הטוב' (שם, עמוד ת״ג).

לא די לנו ליסוד קיומנו לפנות לאחור ולקחת בכל פעם גרעינים ישנים מתרבותנו העתיקה, למען נזרע זרע ונוציא פירות כאלה הגדלים לעינינו בכרמים אחרים... כי אם עוד עלינו להיות חלוצים ולהתחיל בהוצאת פירות, או על־כל־פנים לגַדֵל דברים כאלה, שיסירו את הנגוד שבין הלבבות, הנגוד בין לבות בני־ישראל ובין אותם של כל העולם כלו.

והוא עומד וקורא: 'ההסתכלות בעולם יכולה להיות שלֵמה, רק אם היא מקפת את כל צדדי החיים והביאה בחשבון את הטבע האנושי... היהדות היא הסתכלות בעולם ואידיאליה צמחו מחיק זה... ובכן הקיפה היהדות את כל צדדי החיים והביאה בחשבון את הטבע האנושי... וכל עוד שהטבע האנושי יהיה רק פושט צורה ולובש צורה, תהא היהדות יכולה להסתגל אליו, מפני שגם היא פושטת צורה ולובשת צורה, ואולם אם האידיאלים האנושיים החדשים יהיו נובעים מתוך הסתכלות בעולם, שהיא מתנגדת בהחלט לזו של היהדות, תהא היהדות האנטיתיזה להסתכלות בעולם זו – האנטיתיזה, שעל ידה תצמח הסינתיזה המעשירה של האנושיות הכללית'... ושמענו לומר, כי סינתיזה היא דבר אחר מהתיזה והאנטיתיזה. שמענו לומר, שהואיל ושני ערכים תרבותיים יסודיים מתנגדים באים בתגרה זה עם זה ומתנגשים יחד ויולד דבר אחד מורכב משניהם, הרי הולדה חדשה זו שונה היא משתי הקצות גם יחד והיא כבר חיצונה להם ולא יסוד מתוכם ופנימיותם.

'בימינו ולעינינו, הוא אומר, נעשית סינתיזה כזו בין היהדות והנצרות ובין הניטשניות, סינתיזה, אשר את ההפראה הקולטורית, שתביא בעקבותיה בלי ספק, קשה עדיין לשער'. ואנחנו חשבנו, כי אם הנצרות היתה סינתיזה בין היהדות ובין היונות ובין התנגשות שכמות אלה, שוב אין היא תוצאת היהדות לחוד.

'האומה הישראלית העתיקה, מפני שהיא עתיקה ומפני שנתנסתה ביסורים, אי־אפשר לה, שלא לעשות מזמן לזמן את 'חשבון הנפש' שלה ושלא להַציב מטרות לאומיות לעצמה בכל דור ודור' (שם, עמוד ת״ד).

על מרום המדרגה התרבותית הכללית של תקופתם ועל מרום המדרגה התרבותית ההסטורית של לאומיותם. הוגי־דעות כאלה היו פילון האלכסנדרי, הרמב״ם בזמנו ורנ״ק בזמנו׳. ,אין שרירות־לב ומקריות בהסטוריה׳. הכל נעשה בה מה שצריך היה להֵעשות.

ושני יסודות גדולים הציב לו הסופר הזה, שרוצה לרדת עד ,קרקעיתה׳ של היהדות ו,לא רק לרפרף על פני שטחה העליון׳ . . . (,השלח׳ תרס״ח, עמוד ל״ט).

היסוד האחד היא ,אמיתותה המוחלטת׳ של היהדות, אשר תשנה צורתה מדור לדור ומגון לגון, ואף־על־פי־כן היא מוחלטת ונצחית.

,נצחיותה, כלומר אמיתותה המוחלטת של היהדות מוטבעת בזה, שהיא כוללת ערכים קולטוריים, שיש בהם הַפְרָאָה קולטורית לכל הזמנים ולכל התקופות, זהו היסוד האמיתי לקיום היהדות; ואם נשתדל לטפח ולרבות את הערכים הקולטוריים, באפן שהגרעינים הקולטוריים הישנים יוציאו פירות חדשים, אז נמצא פתרון גמור לשאלה החמורה, שאלת־הקיום של היהדות, שהיא גם שאלת־הקיום של עם היהודים בתור אחדות לאומית׳ (,בין הכרח ורצון׳, עמוד שצ״ח). והרי לפניכם מיסוד זה ארבע תוצאות: א) כל אמת מוחלטת, להיותה מוחלטת, הרי היא נצחית; ב) היהדות כוללת בקרבה אמת מוחלטת, וזה סוד קיומה; ג) שאלת קיום היהדות היא גם שאלת קיום עם היהודים בתור אחדות לאומית; ד) וזה הרביעי הוא רק יוצא: האמת הלאומית היא אמת מוחלטת.

,אנו יהודים וכו׳, לא רק מפני הרגילות וכו׳, אלא מפני שאנו מוצאים ביהדות הישנה ערכים שעדיין לא נתישנו ואנו ,יוצרים מהם ערכים חדשים׳. אנו יהודים בשביל שני דברים: א) אנו יהודים, בשביל שאין אנו כמו אחרים ולנו חותם־תכנית החלטי, נִתַּן לנו ולא נִתַּן לאחרים; ב) ואנו יהודים נצחיים מתנועעים ולא עומדים תמיד, בשביל שבכל תקופה ותקופה אנו משתוים לאותם האחרים, והרי ערכיהם ערכינו וערכינו ערכיהם. — — —

גם הסברן הזה מרגיש תוך כדי דבור, שאין כל מעמד להיסוד הזה; והוא ממהר להקים לנו עם זה יסוד שני, שקורא לו ,תעודת ישראל׳; לא תעודה

בשביל תקופה זו ורק בשביל תקופה זו, כאילו דברי ישעיהו וירמיהו על צדק־עולמים בין איש לרעהו העומדים על מנחה וזבח, לא היו אפשריים לאמר ולא היו צריכים להאמר גם בימי בית שני: בימי הכהנים והזבחים וממשלת הכהונה בשם אלהים, העורכים לו שלחן. ולאידך, היהדות של שמעון בן שטח, יהדות בת הלכות קבועות ותקנות מִספר, שרשמיהן בכתב באו לנו איזו מאות שנה אחר־כך, ושביסודן וברוחן אינן נבדלות בכל מהלכות אחרות ותקנות אחרות גם בזמנים שלאחריהם, היא היתה „אמת גמורה וחלוטה' בשביל יהודי בית שני והחיים המדינים התוססים אז מסביב לעם מכל צד. העם ראה רתת, עתיד הגוי הנודד זה אלף ושמונה מאות שנה כבר אז היה תלוי ונכתב בחָזון; ולגורל האיום הזה, להיות צפוי לצפרנים של החיה הרביעית או גם החמישית, התאימה בהחלט גמור „תקנת כתובה לאשה', או העצה: אל תעשו עצמכם כעורכי הדיינים!

בימי הרמב"ם ואחריו היו מתנגדים עצומים לדברים האלה, שכבש הוא וחבריו, והם ראו סתירה במקום בנין, שלילה במקום חיוב. — ואם עשה נעשה את הפסיעה הגסה לימי רנ"ק, מוצאים אנו, שחיו עמו גאונים סתם ותורנים סתם, שידעו אחרת ובקשו אחרת. יחד עם רבי שניאור זלמן מלַדי מצאנו את הגר"א, ואפילו על־יד רמל"ל מצאנו רבני „הלבנון' וסופריו והכל הכל, גם הסתירות הרבות ברוח ישראל, סתירות נלחמות אחת בחברתה תוך בואן, כוללות אך אמת מוחלטת אחת...

„כל מדרגה של התפתחות היהדות בתור הסתכלות בעולם היא אמת מוחלטת ולא אמת יחסית בלבד, כמו שכל מדרגת ההתפתחות בכלל אמת מוחלטת היא — מאחר שכל מדרגה היא הכרחית, — וכמו שכל אמת הסטורית אמת מוחלטת היא בתקופה שנתגלתה, מפני שבאותה תקופה לא יכלה להיות אמת אחרת בשום אפן, שהרי אין שרירות־לב ומקריות בהסטוריה, והכל נעשׂה בה על־פי חוקים קבועים ומכריחים'. רָמות כאלה מדבר סופר זה, והוא רוצה לתת לנו דוקא „אמת גמורה וחלוטה' בתור הסתכלות־בעולם... ולא עוד אלא גם „אמת של עכשיו' צריכה היא להיות ולא „אמת של אתמול בלבד'. כה מזדיין תורני כמו זה בפני האויב...

„היהדות תמיד היתה מרגשת בסכנה וכו', ובכל תקופה חדשה לאנושיות כלה היו עומדים לה הוגי־דעות גדולים, שהיו עומדים בעת ובעונה אחת

ד

,בין הכרח ורצון'

כנגד ארבעה בנים דִברה תורה, אחד חכם ואחד רשע, אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול, אולם חמישי שכחה למנות עמהם, שכחה למנות את המֵשיב התמידי ... מֵשיב בכל עניני האומה היְסודיים והכוללים, האנושיים והתוריים.

היהדות היא לא דוגמטיקה — קורא המֵשיב הזה, אלא הסתכלות בעולם בנויה על בסיס דתי־לאומי, הסתכלות בעולם שהיא עלולה ומוכרחת להתפתח ולהתגלם. (,בין הכרח ורצון', ,השלח', כרך כ"ב).

למשיב זה יש איזה מושג או אמונה מלאכותית ביהדות נצחית החיה לעולם, ואף שהיא עומדת וקיימת היא גם מתחלפת ... העצם הוא אחד והצורה תשתנה. זה ענין מוגבל, ועם כל זה כולל ומקיף ...

,דוגמא מחיי הפרט תברר לנו דבר זה ביותר.

,להילד יש הסתכלות בעולם, להבחור יש הסתכלות בעולם, להבא בשנים יש הסתכלות בעולם משונה משתיהן, וגם להזקן יש הסתכלות בעולם שלו וכו'. ואף־על־פי שלאדם אחד יש ארבע הסתכליות בעולם, שהן כלן אמתיות בהחלט, בכל זה האדם אחד הוא: אדם אחד הוא גם ילד, גם בחור, גם בא בשנים, גם זקן וכו''.

וכך הדבר גם ביהדות. היהדות של הנביאים היתה הסתכלות בעולם אמיתית בהחלט גמור בשביל תקופת בית ראשון; היהדות של שמעון בן שטח היתה אמת גמורה וחלוטה בשביל תקופת בית שני, היהדות בימי חכמי התלמוד, בימי הרמב"ם ובימי הרנ"ק היתה הסתכלות בעולם אמתית בהחלט בשביל התקופה הראשונה שאחר החורבן השני, בשביל תקופת ספרד ובשביל תקופת ההתאזרחות. להוסיף: היהדות של אחד־העם וגומר ...

אנו משננים לנו את הדברים המחוכמים האלה. היהדות המוסרית של הנביאים, שרחוקה היתה מחיי בני־ישראל הטבעיים בימי בית ראשון כרחוק מזרח ממערב — ועוד השאלה רבה, אם נאמין להמסור ומקובל, כי היו אלה כלם פרי הימים ההם, — אשר סותרים לה מהָחֵל ועד כלה, יהדות חזיונית זו וחדשה לגמרי היא היתה הסתכלות בעולם אמתית ב,החלט גמור,

ולא לבד שהם מסבירים לנו דברים יסודיים הללו היום׳ ,כבר הסבירו הם במקום אחר׳ ש,על השאלה הארורה: לשם מי? לשם מה? יש שהוא עונה: בעל־כרחי אני חי! ועכשיו שאני חי׳ אני שואף למלא איזה תפקיד בחיים!׳ ,הם (כלומר׳ כל צעירי ישראל) אבדו את אלהיהם והולכים לבקש אלהים אחרים. לבקש? לא! המה אומרים לבקש׳ וכבר נמצא בידם. גם הפעם הם לוקחים בלי שום יגיעה יתרה מן המוכן. חדוש מחַדשים בבית־מדרשם׳ שכבר נתחדש לפני אלף ותשע מאות שנה. כלום חִדש פוילוס־שאול שלנו איזה דבר גדול ומקורי בתוכן האמונה והדת? הוא חִדש רק את הדבר הזה׳ שהחליט ,קאט האלאן׳ כלומר׳ בשביל הכלל׳ לא בשביל עם אחד ומיוחד נִתנה הדת מסיני; ובזה ברא את הקתוליציסמוס ונצח את הנצרות היהודית׳ שצמצמה את עצמה בתוך גבולי האומה הישראלית׳.

,הבונה והסותר — הם קוראים — הי מנייהו עדיף? מי עולה על מי?׳ ,כל אדם הוא מטבעו או בונה או סותר; הוא נוטה לברֹא איזה דבר׳ או להרים איזה דבר שכבר נברא או שעומד להברא; והבדל טבעי זה נמצא בכל שדרות החברה מן היותר גבוהה של הפלוסופים עד היותר נמוכות של העובדים החומריים׳. ,הרי הסופיסטים ואפלטון והרי הטפוסים של בונים וסותרים גם בבורסא... יש בני־אדם סוחרים׳ שהם שרויים תמיד בפחד׳ מפני איזה דבר שיבוא לעולם׳ והם עומדים תמיד וסחורותיהם׳ כלומר׳ ניירותיהם ושטרותיהם בידיהם למכירה. ויש בני־אדם סוחרים׳ שיושבים בהשקט ובבטחה שיעברו העננים׳ והם עומדים תמיד מוכנים לקניה׳.

וכשכותבים כמו אלה שואלים עצמם לאמר: ,מי גדול בכחו הרוחני — הבונה או הסותר?׳ — המה משיבים תיכף: ,כחו של הבונה גדול משל הסותר׳; ,ואצלנו מרובים הסותרים על הבונים׳ המתנגדים על המיסדים׳ המבקרים על הבוראים׳. ,אמנם יש לנו בונה אחד אדיר וחזק׳ בונה׳ שאמנם גופו עוד בגלות׳ אבל נשמתו כבר נשתחררה׳; אבל לאסון הגוי הישראלי הוא יחיד׳ ו,הסותרים בני הגלות׳ שהגלות עם כל ענניה מדכאים את נשמתם׳ הם הרבים. ,סתירה שאין עמה בנין׳ עליה המה דנים והמה באים לידי מסקנה׳ שערכה הרוחני של הסתירה קטן מערכו וכחו הרוחני של הבנין ושטוב אך לבנות מלסתור׳. שובו צעירי ישראל הסותרים׳ שובו לבצרון!

ג
בנין וסתירה

כזקן ויושב בישיבה עלה הד״ר הזה שוב על עמודי אחד ממכ״ע הלאומיים אשר לנו, לדבר תוכחה ,כלפי המבקשים' וכלפי ה,סותרים'.

והענין פשוט. בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. באלהים מתחלת המלה השלישית מספרותנו, כלומר, ספר התורה... את אלהים התהלך חנוך, התהלכו נח ואברהם. משה עלה על הר האלהים לקבל את התורה מאת האלהים, אלהים דִבר את הנביאים, את החכמים ושומרי התורה, דבר את ה,בונים' בכל דור; ועתה מסר את מפתחו לעבדיו הנאמנים...

ושני דברים, אך שני דברים מבקשים מכם שומרי ישראל. בראשית שמרו את המחשבות שלא נתבשלו כל צרכן, בטרם תאמרו להוציא אותן אל הצבור. ובשנית — תכתבנה המחשבות האלה, גם הבשול והגמור, בספרים מיוחדים עומדים מחוץ למחנה; אבל אל המחנה בעצמו אל תבואנה, כי זר אל יקרב אל הקודש!

לגבי הדבר הראשון המוכיחים האלה אך מתחכמים ושואלים: ,מי בקש מאתכם, שתספרו לנו, מה שאתם עושים שם בחדרי־חדריכם? כלום אינכם יודעים, כי דברים פנימיים כל־כך, נפשיים כל־כך, אין מגישים אלא אחרי שקבלו צורה בהירה וברורה לפחות בנפשכם אתם? איה הצניעות בלבבכם? איה?' ולגבי הדבר השני המה כבר מטילים אימה. ,נגד הדבר הזה עלינו למחות בכל עוז', ,יש בעולם בין בני־אדם בעלי תרבות ומוסר גבוה מין רגש של אחריות צבורית, בלבם של בנינו־בונינו עוד לא נתרשם הרגש האלמנטרי הזה...'

מה נאמר לתשובות הבונים האלה לסותרים המתעקשים, בנוגע ל,הם ואנחנו', ש,הם העמים השקועים בהבלי העולם ובענינים חומריים צריכים לשאיפות אידיאליות, אבל לנו, העם שכלו אידיאלי, מה לנו עוד לנתיבות רמות?' — או לכאלה: ,לו היו אבותינו טובעים בים הגדול של האנושיות היו אולי טפות דם, שהיו נכנסות אל תוך עורקיהם של העמים האחרים, מְשַפרות ומְרַככות את גזעם של אותם העמים האחרים. ומי יודע? אפשר שהיתה ברבריותם של העמים האחרים נתמעטה ונתרככה על־ידי התמזגות זו, אבל הגזע המיוחד שלנו היה אובד לגמרי'.

בתור אומה הננו בוראים ויוצרים בלי הפסק ועד לאין סוף, ובלי התנגדות ושנוי כלל וכלל...

אבל בכל התגלות אור חדש ומבטא תרבותי חדש ורצון יצורי חדש אנו רואים דוקא, שמלחמה לזה החדש עם הישן. לכאורה, הנביאים, כיון שהכירו אמיתת דעותיהם היתה להם מלחמה רבה עם האלילות עד רדתה. — התלמוד אמר: כשיבואו לידי ספרי מינים אשרוף אותם ואת הזכרותיהם... הקבלה, בכבשה לה דרך חדש אצילותי, נלחמה את התלמוד, החסידות נלחמה עם היהדות הרבנית, וההשכלה נלחמה את כלם יחד; אבל הלאומיות שלנו התרבותית מַשלמת היא את כלם*... באחת מבקשת לה תרבות חדשה זו צורה חדשה וכח חדש, המתגלה בה ורק בה; ולאידך, הכח הזה אינו חדש, כי אם ישן נושן ולו רק מלבוש חדש; ולאידך, גם הצורות הישנות, שאינן מספיקות לנו, ובשביל שאינן מספיקות אנו מחפשים לנו חדשות ואנוסים אנו בנפשותינו לבקש לנו חדשות, הן הן שוות בערכן לחדשות ומאירות לנו עוד עתה כחדשות, וכֹח אחד להן לחדשות וחייבים אנו בשמירתן כבחדשות. שמאלם של האנשים האלה דוחה את הצורות הישנות, כדי לפנות מקום לחדשות, וימינם מקרבתן, כדי שלא תזוח עליהן דעתן מפני החדשות. מה יעשה האדם העברי אצלנו — אנו שואלים; והם משיבים: ילך באמצע ויהיה יוצא ידי כלם! יהיה יוצא ידי כל התקופות וכל התורות. נִתן פנים לכלן, ונרמה את עצמנו לומר, שרק מוצא כֹח נצחי אחד וקיים לעד הוא הוא, שמְפָרֵט את עצמו בכלן...

ובכן המקרא: לא תעשה לך כל פסל ומסכה, שעליו מסרה היהדות החוקית את נשמתה ועליו נלחמה מלחמת מגן שלה הגדולה עם היונים, ושעליו הֹרגנו ועליו סבלנו רוב הדורות, הוא הוא רק פרוט אותו הכח היהדותי האמנותי הגדול, שהולך ומתגדל עתה בליברמן ויזראילס, באנטקולסקי ותלמידיו; פשוט, הלאו הנורא הדתי הזה התגלה בהן, הכֹח הוא, לפי דעת הסופר הזה, אחד בשניהם, רק הצורה התגלתה באלה בפנים שונות... ובכן אין קרע ואין שאלות ואין תשובות ושלום שלום על ישראל...

* עיין במאמר „הציוניות והסבלנות‘ ב„בדרך‘, חלק שלישי.

כסתירה רבה וכדבר והפוכו, אם נעמיד לנו ביהדותנו אנשים נושאים תמידיים לכל הצורות השונות המותחלפות האלה...

נשתמש בדוגמתו הוא, אשר הביא, הן ימי־הבינים בגרמניה נתנו את האצילים, תקופת התקונים בדת – את גדולי המתקנים, וימי הפלוסופיה והשירה – פלוסופים ומשוררים; אבל מעולם לא שמענו, שהגרמנים, בתור גרמנים, יבראו להם כהנים תמידיים, כהנים־גרמנים תמידיים, לשלשת המעמדים האלה יחד. וכן גם יהדות זו, שבתחלה נתנה לנו את השבת, אחר־כך מנהג הזכרות־נשמות ולבסוף את ליברמן ויוסף יזראילס, ושבכל תקופה, שהיא עומדת בה, היא מוצאת בטויה האמיתי, המתאים לה ומכריעה על הראשונים ושקול כנגד הראשונים, אמנם יכולה היא לתת לנו בכל המועדים האלה אנשים עומדים בראש ההתגלות של כל אחת ואחת; אבל אין מקום לאישים דתיים כוללים, כלומר, למציאות אנשים דתיים שומרי משמרת דבר אחד נצחי וקיים, שחותמו החלטי ולא ישונה... לפי הדין והשכל, רק אלה המודים בנצחיות תקופה אחת עיקרית ובאמיתיותה על כלן ושעומדת היא על כלן יכולים לכַהֵן ולהיות שליחי־צבור דתיים, אבל לא אלה, ששוב אינם מאמינים בנצחיות יסוד יהודי אחד תמידי, כי אם בדבר הפושט צורה ולובש צורה...

ואמנם את הנגוד הזה מבליע סופרנו הרב בנעימה, בקריאתו, „שאותן המחשבות והתורות והמדות, שמצאו חכמינו בדברי־ימינו, הן רק הרכוש הרוחני, שהנחילו לנו אבות אבותינו לפני אלפי שנה, ואנחנו מה הננו עושים? ולהבא מה עלינו לעשות: האם רק לשמור את הרכוש הזה הישן נושן? — אמנם זאת היא תעודתנו, אומרים זקנינו; ואנחנו הצעירים אומרים: לא! כי אם להגדיל את הרכוש מגמתנו או לרכוש לנו רכוש אחר, נוסף על הרכוש הגדול, שיש לנו מימי קדם, וששמירתו היא לנו לחוב קדוש ולתועלת מרובה".

ובכן הנה לנו בתרבותנו אנו תמיד מעין נוסף על הראשונים! ספרי עמוס והושע הם דברים נוספים על ימי השופטים, ולעומת זה ה„בית־יוסף" כולל רק הוספות איזה סעיפים על הלכות ישעיהו וירמיהו... יוסף יזראילס וכל האמנות החדשה, גם ה„בורסא והמסחר", המה, לפי דעתו, רק סעיפים חדשים ב„שלחן ערוך" של תרבות ישראל ויצירת ישראל. —, ואנחנו

ועוד זאת: „הנשמה החיה הולכת ומתפתחת ומתגלה בכל פעם ופעם בצורות שונות ובתוכנים שונים". הביטוי „בכל תקופה ותקופה נמצא אפוא במובן זה מהות אחרת, מפני שבכל תקופה ותקופה נתגלתה נשמת האומה באפן מיוחד, וגם בראה לה תוכן מיוחד רק לה לבדה". והוא הולך ומונה את כל התוכנים הראשיים, שהתראו במועדי היהדות בהתפתחות דתנו, בזמנים השונים ולפי הרוחות השונות; ובבואו לזמננו זה, הוא מוצא בטוי נמרץ „להתגלות רוח ישראלי, כלומר, למהות היהדות גם בה „אמנות העברית, הגדלה עתה לעינינו*" ואשר אין אנו יודעים עוד את הדרך, אשר תלך בו, ולא נוכל לשער את העושר, אשר תביא לנו". גם במאפו וש״י אברמוביץ, בליברמן ויזראילס מתגלה רוח היהדות ומהות היהדות".

ובהראותו על הקדושה הגדולה השורה על מצות רבות, שהן באות מחיי העם ומצרכיו הנפשים, ונתגשמו אחר־כך בכתב, הוא ממשיל היטב ואומר: „אין כל ספק, שאיזה „בית־יוסף" שיעמוד לנו אחרי איזו מאות שנים יכתוב בראש ספרו: סימן א', סעיף ב׳: מצוה גדולה לומר קדיש על המת ולהזכיר נשמות ביו״ט האחרון, וכל מי שעובר על מנהג ישראל זה הוא כופר בעיקר". אבל עליו היה עוד לעשות את הצעד הלאה ולומר: שה„בית־יוסף", אשר יקום אחרינו אנו, יוסיף עוד חלקי הלכות רבות מן החול אל הקודש, בדיני צורה ופסל וציור, הכל כפי „מנהגי ישראל הצעיר"; והנה נתקדשנו גם אנחנו ומעשינו ונכנסנו לכתבי־הקודש של עמנו, ואיך נוכל להביט על עם ישראל כעל עם שאינו חי ולומר נואש...

אבל עוד שאלה אחת בפינו אנו: עכשיו שגם סופרים תוריים כאלה, שעומדים בראש קהלות־דתיות בתור רבנים דתיים, באים לידי הכרה, שבכל מועד ומועד נמצאה מהות אחרת ביהדות, ושבכל זמן וזמן תתגלה עצמות האומה באפן מיוחד לה, וגם בוראת לה תוכן מיוחד לה ורק לה לבדה; עכשיו שכבר גם הם משיבים על השאלה: „מהי היהדות?" בסגנון שמשיבים על השאלה: „מהי הגרמניות?", ומביאים דוגמא לנו ולחיינו מהם, ש„הנה גם הרוח הגרמני אינו עצם מופשט, עומד למעלה מהדברים הנראים בתקופות שונות", ו„שהוא התגלה בימי־הבינים באותן המלחמות הקשות הרבות וכו׳, בימי התחיה וההתחדשות בהריפורמציה הדתית וכו׳, ובעת החדשה בפלוסופיה והפואסיה" וכדומה, הלא תֵרָאה זה

* בודאי גם זו של משה אפרים לילְיֶן.

השיג מרגוע לרוחם··· ובעוד שלאלה יעלה כך, באים אחרים ומשיבים על זאת השאלה במנוחת־נפש ובברור מספיק, עד כי הקורא, או השומע את דבריהם, יתפלא לאמר: הזאת היא השאלה, אשר עליה נמקים בני־אדם ושבעדה המה נותנים את חייהם? אלף פעמים אמרנו אין עצה ואין מבוא, וצער המחשבה אוכל מנפש ועד בשר, והנה בא זה והושיט לנו הכל בְקָנה···

הסופר ד״ר יהושע טהון הוא רב־הפלאים הזה, במאמרו ,מהות היהדות' באחד מלוחות ,אחיאסף' הוא עולה על הבימה וקורא: אַל־נא תרגזו בדרך. ,כן, אמנם כן, ישראל סבא הוא חולה עיף ויגע, אבל לאשרנו יש גם ישראל צעיר, והוא בריא ושלם'.

,והוא, ישראל הצעיר — יוסיף לאמר, — חפץ גם כן להכיר ולדעת את מהותו, אבל לא מפני שהוא מרגיש באבריו הרצוצים, לא משום חולשה פנימית, כי אם מפני שהוא עומד עתה על פרשת־הדרכים ועוד רב הדרך לפניו, והדרך הוא דרך התחיה והחיים'··· אבל אחת לא ברור לנו, הן בני־אדם ששואלים וחפצים להכיר ולדעת את מהותם ומהות עמם, ובתוך השאלה או גם בראשית השאלה, או אולי עוד קודם השאלה, כבר יש להם אותו הבטחון הנפשי, שהדרך, שהם הולכים בו, הוא דרך התחיה והחיים, בודאי הם אינם עושים זה מחולשה פנימית וברצוץ אברים, אדרבה, בריאים הם ושלמים; ושוב אנו מתפלאים, למה הם עומדים עוד ושואלים? — —

ואמנם אותו סופר הזה מרגיש בכך, ועל כן הוא מבדיל באלה, הוא מבדיל בין החלשים והבריאים, בין הזקנים והצעירים. ,שנינו אנו עושים חשבון — יאמר — הזקנים בשביל שהם נוטים למות וחפצים לכתוב צואה; והצעירים, בשביל שהם מלאים כחות חיים וכו׳'.

,לדידהו — לגבי הזקנים או החלשים — הוא מבאר, היהדות היא רעיון מופשט, הסטורי, סכום של מחשבות ורגשות, שנולדו לפני אלפי שנים במוחם של אבות אבותינו, באותה שעה שנסתלקה הנבואה מישראל; או, לפי דעת אחרים, איזו מאות שנה אחרי־כן, נגמרה לחלוטין היהדות, וכבר היא מונחת בקופסא או היא מונחת בארון — חנוטה, זאת היא היהדות לדידהו; אבל לדידן, היהדות היא כח חי, כח פועל, במלה אחת: היהדות היא הנשמה החיה בעם ישראל החי; והנשמה הזאת פועלת, כמו שפעלה בימים שעברו כבר, והנשמה הזאת לא נסתלקה ולא תסתלק, כל עוד עם ישראל חי וחפץ לחיות' (שם).

,היהדות בקשה לה תמיד מקום בארץ, שימלא לה מקום המולדת, ואת המקום הזה מצאה על כרחה בהדת וכו׳. עד כמה נאמנה הדעה הזאת, יוכלו להעיד אלה, שהיה להם עסק בילדותם עם הספרות הרבנית: אם לא פעלו עליהם שמות סורא ונהרדעא כשמות שילה וירושלים? — אי־אפשר לנו לתאר בדעתנו, כי המקומות האלה בלתי־מקודשים גם קדושת הקרקע וכו׳ ומי לא ידע את השמות הידועים ירושלים שבליטה, שבפולין׳.

ועל זה יש להוסיף גם לאידך גיסא, המתבוללים הראשונים אצלנו היו באיזו בחינה הלאומיים הראשונים, כלומר, אנשים שהיה להם צורך למצוא גוף ונשמה ולהיות שייך לאיזה גוף. לא רוע־לב חזינא הכי, כי אם געגועי־אנשים, אשר נלאו נשוא את דו־הפרצופים, נלאו להיות תלויים באויר, אחרי קרקע ממש וחיים ממשיים.

אם אפשר היה לאנשים למַזֵג לדמיונם אדמת זר, שלא טפחו אותה ולא בנו אותה, לירושלים אשר בליטה או בפולין, היה גם אפשר לאנשים מבני בניהם של אנשי ירושלים למזג את עצמם לליטאים ופולנים.

לצורות השונות האלה מן הקצה אל הקצה כח טבעי אחד, כח הממזג את הנפרדים ומרכיבם.

ירושלים שבליטה או בפולין היא רק בבחינת מחיצה מיוחדת של קולטורה אחרת על אדמת נכר, שאין לה מעמד קיים כלל, בעוד שלהדברים לאידך גיסא יש אפשרות יותר קרובה להמלא, אם לא עכשיו, הנה בדור השני, השלישי והרביעי.

והגטו בעצמו — האם אינו בעל דו־פרצופים? האם לא החול שלו חולין ממש וימות השבת שבת ממש? האם יש לחיי־שעה שלו איזו שייכות לחיי עולם.

אבל אי־אפשר לעם בלי אחדות המדרש והמעשה שלו, אי־אפשר...

ב

שלום שלום*

מה שונים הם בני־האדם! רואים אנו אנשים שקועים הרבה מימיהם בשאלה אחת, ומבקשים לבוא אל פְשרה, וכיון שעשו צעד אחד בדבר הזה, המה חוזרים ושואלים, חוזרים ודנים, מבלי לבוא אל חוף ידוע ומבלי

* עיין במאמר ,שברי לוחות׳ ב,בדרך׳ חלק שלישי, עמוד קט״ז—קי״ח.

„והתרופה היא — לשוב אל המקום, ששם זרחה שמשנו קודם“.

ופה התחילה הקפיצה השניה של הסופר הזה על המוחש והמהות. היו שואלים: מה היא היהדות, אשר בצִלה נחיה, ומה היא לנו? והוא השיב, אין כאן כל יהדות, רק לבוש, או עוד יותר: שאלה זו לא שאלתנו היא ולא אחריה הלב יָתור. הדר שאלו: איך היה כדבר הזה בתולדה, כי יעזוב עם כלו את אדמתו ושמש אדמתו והלוך ילך לנוע בין עמים ולשונות ללא תכלית וללא מטרה, לא בעדו ולא בעד אחרים? — ובדבר זה הלא האמין גם לילנבלום — והוא ענה: „התרופה היא לשוב!“ ועדיין אין יודעים, מדוע הלכנו כל הדרך הרב הזה, ואיך הלכנו אותו, ואם בכחנו לשוב, או גם רצוננו אתנו באמת לשוב. —

רואים אנו עם עוזב את המדבר והלוך ילך להתישב בארץ זרועה ולכבוש לו מקום קבוע תחת השמש; אבל לא נראה עם עוזב את ארצו ללכת אל המדבר — הגלות ללאום קיים בעצמו הוא מדבר, — ולילנבלום ישב במדבר, במקום ערב השמש, וקרא לשוב שמה, כמו שאנו, למקום זרחה לנו השמש. ויהי בקר ויהי ערב! עברה אשמורה ראשונה, שניה, גם שלישית עברה, ערב ארוך הוא ועדיין אין אור!

בעוד שנדון בזה נזכרים אנו גם בדברי המשורר פַּיאֶרברג במאמרו „הספרות היפה וחובותיה“ באחד מגליוני „המליץ“:

„לוּ היה קיום לאום — ביחוד לאומנו — תלוי אך בארץ מולדת בלבד היה עמנו נופל יחד עם ארצו שנפלה; ולוּ היה הרכוש הרוחני של לאום יכול להתקיים, בלי כל אחיזה בארץ — לא היו לנו כל אותם הגעגועים הרבים הטבעיים, המושכים אותנו לארץ אבותינו; אבל, כידוע, אי־אפשר לכל גוף לחיות בלי נשמה, ואי־אפשר לכל נשמה להגלות לעין בלי גוף, ולכן בהכרח דורשת לה כל אידיאה עממית איזה מקום ארצי, שתוכל להתגלות בו, ולפי צורתה העצמית והמקורית; מקום כזה מצאה לה הדעה הלאומית שלנו או התעודה, כפי שמכנים אותה אחרים, ברחוב ידוע, שיכלה להניח עליו חותמה ולהשכין בתוכו אפיה המיוחד, תחת המולדת, שחסרה לה. כלומר: היא צמצמה כחותיה העצמיים והמקוריים, שהיו לה בארצה — על אדמת נכר בתוך קולטורה זרה לרוחה ובמקום מוגבל וצר. וזה הוא הפלא היותר גדול של עם ישראל, שיצר לו מולדת סמבולית, להשכין בתוכה סגולותיו היקרות וכו׳“.

שלֵמות במוסר היהדות ובדת היהדות; בלי תוכן ובלי אמונה באיזה תוכן והשלמה מיוחדת, שנתנה לו מאת מי שבחר בנו, יתקרר כל חפץ הקיום בלב האיש הישראלי. ,מפני מה אתה יוצא לֵהרג?' ,בשביל שמלתי את בני', ,מפני ששמרתי את השבת' או בעבור שלבשתי ציצית. בעבור זאת התורה ימות האדם העברי באֹהל.

איזה רוח עבר אז על הסופר הזה לפסוק ולדמות מילתא דישראל למילתא דחיים, בלי ,תכלית האחרונה', נתמה תמוה, כי אמנם יודע הוא עם ישראל את הסִבה הראשונה ויודע הוא את התכלית האחרונה. מראשית מוצאי העולם הציב ה' גבולות עמים ובחר לו עמו לעבדו. זוהי הקרן־הקיימת בכל ספרי התורה והמצוה שלנו, באלפי החוקים וההבטחות. לא מצות שבין־אדם־לחברו הם יסודי הדת שלנו, וגם לא מצות שבין אדם למקום, כי אם מצות ויחסים שבין אלהי האבות לעם ישראל. ה' כרת עמנו ברית עולם, נוסף לחוקי הטבע, נוסף לחוקי הקיום והחפץ לקיום . . .

,באידיאלים רמים וכוללים לא נמשוך לעולם את לב העם, אמר, ולא נביאהו לידי הקרבת קרבנות ידועים על מזבח היהדות' (שם). והעם ביסודו האמין תמיד באותם האידיאלים הישראליים, שאין להם חלוף, העם נשא־סבל, בשביל שהאמין לאכול לחם אבירים.

,דת ישראל, הוסיף לאמר, היא הלבוש, שבה מתגלה הרגש הלאומי החזק של עמנו; והרגש הזה, שגם הוא משועבד לחוק מלחמת־הקיום, משתדל תמיד באפן אינסטינקטיוי לגבר חילים, בשעה שסכנה נשקפה לו, וזהו סוד ירידת האומה והתעלות האמונה' (שם). ובכן יש סבה ומסובב ודעת אותו מסובב. הלבוש נעשה לגוף, הגוף לנשמה; והנשמה כבר תדע עצמה ומהלכה, או אומרת היא לדעת זאת. —

,כל אלה השואלים — אמר — מפני מה יש שמשות שהן זורחות ויש שמשות שהן שוקעות, מפני מה יש אילנות שמתכמשים ונובלים, מפני מה העמים הללו נוצצים והללו נובלים, — שואלים רק על הסִבה ולא על המטרה, שהרי אין מטרה בחיי הטבע'.

,וסבת שקיעת שמשנו — והפעם מבקש הוא לו דרך קצרה בסגנון קצר — אינה צריכה שום חקירה, היא פשוטה'.

,שקיעת השמש תלויה רק במקום, ואנחנו — היתה לנו שמש במקום ידוע ונתרחקנו ממנה'.

מאמר ששי

א

מה לנו

בקי מקבלת תוך מהותי־יהודותי ליסוד האומה ומבלי כל רצון לדרוש אחרי יסוד תוריי היה הסופר מ׳ ל׳ לילינבלום. אנו חיים, היה אומר, בשביל שאנו חיים, ורק בשביל שאנו חיים. „ולפיכך גורלה של החקירה על־דבר נחיצת היהדות ומטרתה מחוצה לה, בשעה שהיהדות עצמה גם היא אינה אלא אחד ממחזות ההסטוריה, צריכה להיות כגורל החקירה על־דבר מטרת החיים ועל־דבר הסבה התכליתית של המחזות ההסטורים" („זכות הקיום וחוסר המטרה", „השלח").

„אם כדאי לחיות או לא, הוסיף לאמר, בעל־כרחנו אנו נלחמים. כי מלחמת הקיום הוא חוק טבעי, שאין בו מקום לחקירות ולהתחכמות" (שם).

„אין מקשים על המציאות וההסטוריה, אם אחרים מֵתו ואנו קיימים, אות הוא, שעל־פי מסבות ההסטוריה היו הם צריכים למות ואנו — להתקיים" (שם); אבל „מסבות ההסטוריה" הן ענין אחר לגמרי מ„חוקים טבעיים", והא לא הא... אחר הוא הדבר, אם אותנו נעבוד ואת חיינו; ואחר, אם נעבוד ה׳, או נחשוב לעבוד את ה׳ בחיינו אנו. ומחשבה כזו, כלומר, מציאת מחשבה כזו אצלנו, לא יעקור ממקומה...

לילנבלום הודה ואמר: „לאשרה של אומתנו, נושא העם ב ר צ ו ן ט ו ב את תלאותיו בשביל יהדותו, כלומר, בשביל לאומיותו" (שם). ואם חיים אנו ב ש ב י ל דבר מיוחד, הלא יש כבר בזה מטרה תכליתית; ועל התכלית הן אנו דנים, גם הוא ידין. ואם יאמר: כי ההחלטה ש„רגש הקיום הטבעי בלבדו לא כלום הוא, אם לא תלַוהו האמונה, כי סוף סוף בזמן מן הזמנים, נגיע לשלמות... ושנכניס מצדנו דבר־מה, דבר חדש, לאוצר האנושי הרוחני", אינה אלא תוצאה משפלות הרוח של הגלות, כבר יבקש למחר

מאמר ששי

בו פתאם ובכח אדיר, שאין דוגמתו בקרב כל עמי הארץ, התשוקה התקיפה לקיום עמי רוחני. מאמין אני, שמפני כך לא זיין את ממלכתו בכל הערובות הדרושות, שמפני כך לא יכלה דתו להתכונן בצורת מקדשו הגאֵ, שמפני כך התחיל לנוע ולנוד, ושמפני כך למד ישראל להיות בגלות לעם נרדף ונהרג על קדוש־השם ולא לעם אמיץ בגבורים — מה שגם כן אפשר היה. אבל אין אני מאמין, שעם ישראל ישאר תמיד תחת השפעת הדחיפה הזאת; וגם אין אני מאמין, שהתפתחותו כלפי הצד הרוחני מוכרחה להוציא מן הכלל את הנטיה החילונית, הבנויה על יסודות של שלטון וחדוה — הוא שוב מכניס בפתח קטן את החילוניות, — אדרבה, אני מאמין, שרוחניות המהות וחילוניותה, חיי־עולם וחיי־שעה, קודש וחול, שאין אלה נגודים והפכים בתוך תוכי יסודם, כי אם צדדים שונים של אחדות אחת וכו', ואני מאמין, שאין כעם ישראל — שלו הלא תכנית רוחנית — עם חיוב החיים, הבוער בקרבו, גוי כרוך אחרי האושר החילוני והכח החילוני, אשר תשאף נפשו בלי־יודעים לשַמש מופת ודוגמא של עם אלהים חילוני — עם אלהים חילוני, — אלא שאלפי שנה דרושים לכך, כדי לנצח את הבלטת הצד האחד, שהיא גם כן מובנה לפי דרכה של ההתגלות והפתעותיה הגדולות. ואני מאמין, שהמלחמה הנואשה לשם קיום המקדש — ואם כן שוב היתה בכאן מלחמה נואשה — המלחמות העצומות של המכביים, הדחוי הגמור של הנצרות מצד היהדות — והן הלא זו היתה, שהפקירה כל חיי־שעה בשביל חיי־עולם, — ההתאמצות האדירה — ובכן כבר יש כאן התאמצות כזו — של מגיני ירושלים נגד חיל הרומאים, הסבלנות של היהדות בימי הבינים — כי כל אלה אינן אלא תעודות של החפץ הנצחי להשתחרר משעבוד של הצמצום הנזכר".

סתירות על גבי סתירות! הסבלנות השלֵוה של היהדות בימי הבינים, היא היא באה מאותו כח, שגרם גם להתאמצות אדירה של מגיני־ירושלים נגד חיל הרומים, והתאמצות לשם מה, אם רוח העמים אשר סביבותיהם בתור עומדים על עצמם נראו להם אך כתפלים. עם ישראל הוא העם הרוחני ובעל התכנית הרוחנית הנצחית, והוא העם החומרי, הקודש יותר בו על החול, והוא אח לו באחדות. מה יתנו ומה יוסיפו לנו מיני „אני מאמין" כאלה, וגם להשיב לא יוכלו, להשיב גם למשיב. — — —

אחרות, אם צריך שיהא לה לגלות תמיד התוכן האחד והמשמעת האחת. ולא זו בלבד, אלא שאין אנו ראשים כיום, אין אנו יכולים כיום לנצח באיזה אפן שהוא את הגלות, תהיה מה שתהיה. בראשונה צריך לעבור על פני העכוב הגדול, שתחלתו נעוצה בעת קדומה של אלפים שנה לפנים ויותר; בראשונה צריכה התכנית הצפויה לנו להתחיל שוב להראות כחה — תורת המלאכות! — במובן של התקדמות; בראשונה צריכה שכינת עמנו להגלות עוד הפעם בכל נפלאותיה ולהביא אותנו אל התעליות חדשות, אקסטזות חדשות וערכי־נצח חדשים; בראשונה עלינו לשוב להיות לגוי קדוש ויוצר, — ואז גם נוכל, באפן זה או אחר, לפסוח על הגלות,.

אין אנו יכולים לנצח את הגלות, ועוד יותר אין אנו ראשים... צריך להמתין, עדי תתגלה שכינת העם עוד הפעם בתוקף עוזה, להמתין עד נברא שוב ערכי נצח חדשים; ואז — נצא, אם נאבה — ואם נוכל.

תום! תום נורא, או הכחשה במציאות, שאין על עפר משלה. רסוק אברים, רסוק אברים בין בחומר בין ברוח, בעם שרוי בין הגוים, אוכל לחם עצבים, ונהנה — אם נהנה — רק מאור זרוע לו מאחרים. בתרמילו שלו בעצמו עבר גדול שכמעט נפסק, ערכים מתמזמזים והולכים ושברי לוחות, רק שברים. אין תקוה ואין כח, אין כח לחיות — וגם לחדול; והנפש, בעלת תכנית נצח, שבורה וקרועה לאלפי קרעים. אין אחוה בין הקרובים; אין נותן יד לידי. רק גחלים עוממות, הולכות ועוממות. וכי ילהב הלהב, והנה מעגל קסם, תקוה בוגדה... ואותו סופר תמים, או המעמיד עצמו כתמים, עומד בראש כל חוצות ומחכה לערכי־נצח חדשים באים מתוך החורבן, מחכה לנצחון הגמור — אחרי שנפל שדוד גם מאסף המחנות...

ואמנם גם הוא בעצמו אינו עוצם עיניו בכֹל מראות בהבדל, שיש בין ההוה ובין עתיד אשר כזה. רואה הוא בצרת עמו, בצרה הפנימית והחיצונית, רואה הוא בקטנות היחידים ובאי־ספוקו של הכלל; ואולם רואה הוא כמו כן, שעם כל המועקה שבנפשו, עוד בורא העם לפעמים גדולות ומחכה ליום הפדות, על מנת ליצור ערכי־עם וערכי אנושיות חדשים. ו,עמו — הוא קורא — עם עמי אנכי בצרה, ועמו אנכי בתוחלת; ועמו אנכי בתקוה ליום, ואני מאמין באמונה שלמה, כי היום ההוא בוא יבוא' (שם, עמוד ק"א).

,הנה כי כן, מאמין אני — יוסיף לאמר — שעם ישראל מוכרח היה לבוא לידי אפיסת כחו החילוני, להדחף ממסלולו החילוני, בשעה שהתעוררה

מקרא, חזון, תלמוד, פלוסופיה, קבלה, חסידות והשכלה; ואם חוץ מן הספר — מה יש לנו חוץ מן הספר? — תכנית נצחית יש להיהדות המקראית, החזיונית, המחשבתית, האצילית והמוחשית. תכנית נצחית יש גם בסמל האל, שנגלה על הים ועל הר סיני וחוזר ונגלה בכל פעם בפנים שונים. הנצח אינו עולה, אך קיים הוא, ולאידך, דבר שמתקיים לנצח, אף הוא אינו חי... החיים המה אך בני השנוי, ואם תמצאו לומר גם בני הקץ...

„לא מפני שאבד החוסן המדיני — הוא חוזר ואומר — גלתה שכינה מישראל, כי אם קצרה רוחם מהכיל את שכינתם בכל הודה, עד שתהי מושלת בכל חייהם — והחיים בלעדיה, חיים כחיי כל העמים אשר סביבותיהם, נראו להם והנה הם תפלים יותר מדאי ותועבה לנפשם ואינם שוים בעמל ובאהבה; לפיכך נפלה הממלכה ואת סבת מותה סחבה עמה הגלות כנטל ירושה — אמנם מבלי למות על ידה. כי אין גליות מתות כמות ממלכות, (שם). והרי הדבר מבורר כאן, כאילו חורבן מדינת ישראל היה ברצון ולא באונס, וכאילו לא עמדו לנו גבורי המלחמה, גבורי המרידות, ואפילו בגלות עצמה כל אלה המשיחים הקוראים לגאולה מדינית. החיים כחיי כל העמים, לעמוד ברשות עצמם ולהיות אדונים לארצם, לא היו תועבה כלל לבני מתתיהו ולכל הנלחמים עם היונים והרומאים, ולכאורה גם רבי עקיבא איש הרוח עמד על יד בר־כוכבא. החוסן המדיני לא פנה ברצון את מקומו בשביל חיי הרוח. כי אם, להפך, בשביל שנשבר, נשבר בחזקה, הצטמצם מעט מחיי הגוף בחיי הלמוד ועשית המצות. ובעיקר גם האדיקות היתרה בשמירת המצות היתה בעצם אך מין קנאות מדינית, ושמר העם על יום השבת, כאשר שמרו השומרים את חומות ירושלים...

והגלות עצמה במובנה האמיתי עם כל מעשה ארג האצילות שלה אינה בת שנוי־ערכין גמור מחומר לרוח, כי אם אך שארית מדינית על אדמת נכר. והרי ישראל עוד בזמן החוסן המדיני בארצו, והרי ישראל עוד בארצו, כשנשבר כבר החוסן המדיני, והרי גלות בבל, שלשונה עוד לשון תורה מעט, וחסד עשה הקב"ה עם ישראל, ששלחם אף אחרי הגירוש לבית אמם... והרי גלות מערב ושוב גלות מזרח. הבדל כמותי ארצי־עצמי ולא הבדל הויתי. —

„באמתו של דבר, הוא אומר שם, שאלה של מחלקת היא, מהו הדבר שצריך להנתן, כדי שאפשר יהיה לדבר על־דבר קץ הגלות... במלים

לגוע עד עתה ולא יתן לו לגוע לנצח – לנצח! וגלוי קבל־עם הוא אומר: גם אימת הגלות עם כל מרורותיה ופחדיה עליו לא רבה. אמנם ידע, שבשעה שפורעניות תכופות נתכות על ראשיהם של ישראל, הולכים יחידים וקבוצים שלמים, הלומי מבוכה, ונתָּקים בזרוע וכבודם מסתלק מהם ותועים ואובדים הם בעולמות נכר ועקבותיהם לא נודעו. ואולם הרי תמיד נשאר לפליטה מרכז לחיינו, מָכון צנוע לשכינת הנצח. – והוא מבאר ומברר לאמר: הרי שהחריבו פעם ופעמים את קיומנו המדיני; ובכל־זאת יצאנו מן ההפכה והצלנו את גוף העם ואת נפשו, ועכשיו, האם נגזרה כליה עלינו, בגלל איזו פורעניות, המוסיפות לבוא עלינו פה ושם? – עכשיו, כשהפזור בין האומות, אדרבה, משמש כעין ערובה לקיומנו? ולא זו בלבד, אלא שהפזור עצמו אינו מקרה מיכני, כי אם תולדה והתגשמות של נצחיותנו. – לא רק זה, שאינו מאמין בשקיעת היהדות, כי אם גם מאמין הוא בהתנערותה ובכבוד עתידה; וגם בבחינה זו אין הגלות מטילה עליו אימה יתרה („העתיד" ד', עמוד צ"ה–צ"ו).

הצורך בטריטוריה, בתור תנאי מוכרח להתבססות תרבותית הולך ופוחת – איה הוא הולך ופוחת? – ודוקא העם היהודי הן יש לו נסיון מפותח בנדון זה; וכל האותות מוכיחים, שהוא הולך ומסדר את מהלך חייו בדרך של תרבות מאוחדת אינטר־ארצית, אין לו אפוא להתיאש בשום אפן. כאילו האותות מבנין התרבות הדתית הגלותית מגידים מה על הקיום הלאה בבנינים אוריים... ואמנם מרגיש הוא הד"ר הנ"ל את הסתירות מן החיים עצמם, ואפילו מחיינו אנו, והוא חוזר אל ה„אני־מאמין" שלו ואומר: „בעיקרו של דבר אין הענין טעון ראיה וכו'; יש לנו ערבון בנו בעצמנו, בנצחיותנו, כי במקום שיש נצחיות – יש תכנית נצחית, ובמקום שיש תכנית נצחית – שם גם נטיה לשכלול ולהשתלמות" (שם). ועל דרך מליצה הוא מוסיף: הנצח עולה בסולם למעלה ומטה אינו יורד.

ולנו מליצות מופשטות כאלה, בלי יניקה מן החזיונות בתולדות ישראל ובמעשי ישראל, אינן אומרות כלום. במקום שיש נצחיות – יש תכנית נצחית! ואפילו אם נאמין בכל עוז בנצח ישראל, כי העם הוא קיים לעולם ויתקיים לעולם, הלא זהו אך נצח העם, כלומר, נצח הנושא; אבל אין עוד כאן ראיה מוכחת על נצח הנשוא ועל „תכנית נצחית". ומה היא התכנית הנצחית שלנו, ההולכת ונמשכת בלי הפסק? אם בספר, הרי

להם שוב את החצי השני, את האומה — בעזוב הדת. והלא על אותו הקרע ועל אותו הפרוד השני אנו הלוחמים רב נלחמנו.

וכשבא עורך „העתיד" ושואל: מה הוא עתידה של היהדות? לא ידע בן־יהודה, לאיזו יהדות הוא מתכֻוַן? — אם לאותה של מי שכפרו בחצי ממנה, באומה, והודו רק ביהדות הדתית, או לאותה של הכופרים בחצי השני ומודים בלאומיות, אך לא ביהדות. אם לראשונים אנו מתכַוּנים, אין המשיב יודע לענות כלום, והוא מודה, כי אין שאלה זו מענינת אותו ביותר ואינה נוגעת עמוק בלבו, ואינה מפריעה את מנוחת נפשו כלל; אבל אם ליהדות הלאומית תכֻוַן השאלה, אז אין בפיו רק תשובה קצרה: היה תהיה היהדות ארץ־ישראלית־עברית, או — לא תהיה כלל בעולם... והן גם על אותו דבר שאנו עֵינוּ בו ונכריז עליו בכל תוקף, כי כל מין היהדות הלאומית בגולה הוא כצרור מים בכברה, מה הוסיף ומה גרע בן־יהודה? לא הוסיף כלום ולא גרע כלום מאשר ידענו ומאשר אמרנו, ואף־על־פי־כן חִדֵשׁ הרבה, בכנותו את הילד, בשמו המפורש... הללו לקחו להם מחצית זו ואנו נקח לנו מחצית זו, רק מחצית. הללו בנו על תהו, ואף אנו נבנה על תהו במחציתנו אנו. מה לעשות? אין תרופה כי אם לקחת אותה מחצית בידינו וללכת עמה אל ארץ אבותינו. — יפול כל הצעיף מהגעגועים החזקים, אשר פרו בלבנו עד הנה. הרי החלום הארוך — והרי הפתרון! היה תהיה יהדות הדורות ארץ־ישראלית, כלומר, בן־יהודית, או לא תהיה כלל בעולם. ואנו אומרים לנפשנו: למה היה כל העמל הרב של כל המועדים והתקופות וכל הטורח הרב שבקרבנות התולדה והגולה. — אמנם בימי הגולה הארוכים לא היתה פת לאכול ותמוק נפשנו ברעבון, אבל פתו של בן־יהודה, הפת הארץ־ישראלית, כפי צביונה עתה וכל מהלכה, היא אולי עוד גרועה מרעבון ממש. היא אינה משביעה, אינה משביעה, לא את הגוף ולא את הנפש...

ועוד תשובה במאסף זה, נקובה בשם „יקיצת הנשמה היהודית" מאת ד"ר נתן בירנבוים.

בירנבוים אינו מתיאש כלל, הוא מאמין בנצחיות העם. מאמין הוא, כי זיק נצח נתז לחיק נשמת העם הזה, אשר אם נדמה רגע, והנה הוא דועך בערמות הדשן, הוא מתלקח שוב ואינו נותן לעם למות. הוא לא נתן לו

שאל עורך „העתיד" את אליעזר בן־יהודה בירושלים, להביע את מחשבותיו או את השקפותיו על תכנית היהדות ועתידותיה. והוא, למען יוכל לענות על שאלה זו, חפץ הוא לדעת מראש, לאיזו יהדות נתכוַן? — כי „הנה השם יהדות בלשוננו כולל שני מושגים, שאף־על־פי שבמשך דורות רבים נתמזגו והיו לאחד — אין ספק בדבר, כי בעצם מהותם הם שני דברים מתחלפים זה מזה" („העתיד" הנ"ל). „מה שקראו אבותינו עד הזמן החדש יהדות, היתה דת משה וישראל, רצוני לומר, האמונות והתורות והמנהגים, שהחזיקו בהם כל ישראל בכל תפוצות הגולה; וכל זמן שכנסת־ישראל חיתה גם בגולה חיים ישראליים, כל זמן שהיהודים היו נבדלים בכל עניני החיים משאר אומות העולם, ולא השתתפו בחיים הכלליים ולא יצאו חוץ מד' אמות של החיים היהודיים, היתה יהדות דתית זו היהדות בכלל; היהדות האחת, החומה הדתית היתה בצורה, שום יהודי לא יכול להמלט ממנה, ומי שנמלט ממנה ויצא חוצה לה חדל להיות יהודי גם בעיני עצמו...

„והנה נקרעה פתאום העננה החשֵכה, אשר הקדירה את שמי האנושיות מאות בשנים ושחר העת החדשה נבקע — ומהפכה רוחנית, שאין בדברי הימים משָלה, זעזעה את הדעות והרעיונות הישנים בכל מקצעות החיים, וגם עמודי המדינות התפלצו; ועל אֻשיות חדשות נתכוננה המדינה החדשה, שהיא מיוסדה על היסוד הגדול, שכל אזרחי המדינה בלי הבדל דת משתתפים בחיים הכלליים של הארץ ונהנים מכל זכיות המדינה." —

„ואז קמו גם יהודים חדשים בעולם, יהודים שלא שערום אבותינו: אנשים מבני־ישראל, שלא נשתנה בהם כלום לא בדמם ולא בדמותם הגופנית ובתאר פניהם, ולא יצאו על־ידי מעשה ממשי מתוך כלל ישראל, ואף־על־פי־כן הכריזו, שהם יהודים בדת ולא באומה, ולא שוב באומה. — ולאידך, כשנשתנו שוב הדברים מעט בחוץ, גם בחוץ, וכ„שהתחיל בדורנו רוח הלאומיות מנשב בעולם, נתלַבה פתאום הרגש הלאומי היהודי בלבות רבים מהיהודים, בני הדור הזה, שרבים מהם, על־פי דעותיהם, כבר עזבו כל עניני הדת בכלל, כהאמונות וכמצות המעשיות, וילכו ויכריזו על עצמם, כי הם — יהודים באומה ולא בדת". „הקרע והפרוד בין האומה היהודית והדת היהודית עשו כבר בני הדור העבר — ולא היה להלאומיים אלא ללכת בדרכי הדתיים האדוקים ולעשות כמעשיהם רק מהקצה השני". — הללו תפשו להם את הדת, הדת המופשטה בלי עם והאמונה בהעם, והללו לקחו

ב–י״ב). ובן־האדם יחזקאל בן בוזי עומד וקורא בשם ה׳ אלהיו: וגם אני נתתי להם חֻקים לא טובים ... ומשפטים בל יחיו בהם ... ואטמא אותם במתנותם, בהעביר כל־פטר רחם, למען אֲשִׁמם (יחזקאל כ׳ כ״ה–כ״ו). הלז מְקַדֵּש והלז מטמא. עולם כנגד עולם ואלהים כנגד אלהים! ואנו אמנם מפטירין בנביא סותר התורה ומברכין על שניהם, בלי להבדיל בין תורת חיים ובין תורת קרבן וזבח. אם יבוא אדם, שאחרי כל התפלספותו בכל חוקי ההסטוריה ומכמניה אינו רואה יותר ממפטיר ואומר, כי היתה אך אחדות חוקית מראשית בריאת העם ועד עתה, הוא אינו אלא טועה...

הלא עוד פלוגתות עצומות גם אחרי חתימת התורה, שכאילו נִתנה מרועה אחד, פלוגתות בין הצדוקים ובין הפרושים ובין האיסיים, בין תלמידי הלל ובין תלמידי שמאי... פלוגתות בדברי סופרים גופא, פלוגתות בין הרבנים ובין הקראים, בין חכמי ההלכה ובין חכמי המחשבה, בין בעלי ההסתר ובין בעלי הנגלה ואין כאן כלל משנה אחת, לא בתורה הכתובה בימי קֶדם וצרופיה, ולא בתורה הכתובה מאחרי החורבן ואילך. –

קרעים רבים לנו וסתירות גדולות גם במסורה עצמה ובילדי המסורה מאז ועד היום; אבל יד אחת אוחזת בנו בכל זה, והיא יד־האבות. גבור גברה בריתו של האלהים את אברהם ואת בניו מהברית שכרת עמנו בין על־ידי משה, בין על־ידי שאר הנביאים והחוזים. כל הנביאים מאברהם ואילך ואף המחוקקים עמלו לכאורה אך לשוא או עשו מלאכתם בכדי. גבר הדם השבטי על הנפש ועל הרוח, גבר גם על הדת ועל כל מכמני הדת. אין לנו בעיקר עשרת הדברות, כי אם דבור אחד, דבור מַרעים בכל הדורות ובכל אהלי בני־ישראל ובני־יעקב בכל אתר ואתר: הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם. כי אחד קראתיו, כי אחד. – – –

ב

"על היהדות ועל עתידותיה"

ראית מימיך אדם מתעמל בדבר אחד, נדחק על דבר אחד ונלחם על דבר אחד; געגועיו, שאיפתו, משאת־נפשו וכל אשר בו מוקדשים אך לאותו דבר, להשיגו, לרכשו ולראותו בחָזון. והנה בא אדם אחר ביום אחד ומושיט לו את המקוה בבת אחת; והלז – הלז מתפלץ ואומר: האם זהו אשר קויתי, אשר אליו פללתי? –

אמנם הדבר האחרון הזה אינו מאומת כלל. הקרעים והנגודים, גם בתורה החתומה, נראים על כל שעל ושעל. ולו לא היו נביאים קוראים לדרכי אלהים אחרים ולאמתיות אחרות, לא היה נאמר בספר ואלה הדברים: כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום ונתן אליך אות ומופת וגו׳, לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ··· ולא נשנה ונאמר על זה, שאך הנביא אשר יעיז לדבר דבר בשם ה׳ את אשר לא צוהו לדבר וגו׳, ומת הנביא ההוא ··· והרי דתן ואבירם; והרי קרח בן יצהר בן קהת בן לוי; והרי הוא הקורא את הקריאה הגדולה: רב לכם! כל העדה כלם קדושים!

ישעיהו קורא: למה לי רב־זבחיכם יאמר ה׳, שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי. לא חפצי הוא — ידַבר הנביא הזה בשם ה׳, אם גם צוה הוא על־ידי אחר על אשי ריח ניחוח, ועל קרב וכרעים, ועל האש ועל הפדר.

וידבר ה׳ אל משה הנביא לאמר: דבר אל בני ישראל ועשו לי ארון עצי שטים ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה; ונועדתי לך שם, ודברתי אתך מעל הכפרת אשר על ארון העֵדת; וידבר ה׳ אחר זה לנביא אחר: לא יאמרו עוד ארון ברית ה׳ ··· ולא יעלה על לב ··· ולא יזכרו בו ··· ולא יפקדו ··· ולא יעשה עוד ··· נאם ה׳, (ירמיה ג׳, ט״ז). הנביא הראשון ידבר בשם ה׳: ועשו לי בני עמי מקדש ושכנתי בתוכם, קרי בתוכו, והשני קורא גם קורא: כה אמר ה׳ צבאות, אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה׳ היכל ה׳ היכל ה׳ המה (שם ז׳, ג׳—ד׳). אך זמן קצר אחרי היציאה מארץ מצרים ומבית עבדים צוה אלהים על קרבן האילים, על העולה ועל המלואים — קראו כל פרשה כ״ט ב.ואתה תצוה׳ בשמות — וירמיה הנ״ל קורא שוב: כה אמר ה׳ צבאות אלהי ישראל, עֹלותיכם ספו וגו׳, כי לא דברתי את אבותיכם ··· ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח ··· (ירמיה ז׳, כ״א—כ״ב). והרי בא זה ומכחיש את זה, באים בעלי תורת הכהנים ומכחישים את דברי הנביאים, ואין הכל עולה כלל בקנה אחד! —

עוד בארץ מצרים גופא, בהכין הנביא הגואל את העם לעבודת־אלהים, הוא מדבר אל העם בשם ה׳ לאמר: קַדֶּש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא! ושונה: והיה כי יביאך ה׳ אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבותיך ונתנה לך, והעברת כל פטר רחם לה׳ (שמות י״ג,

‚אל אבות' לעולם אינו מופשט, גם כשנעשה ‚אל־עולם', ומה כל החלוק וההפרד, שבו יתעמל בעל המאמר, יתעמל גם יתעמל.

שוב באים אצל אותו סופר ערפלי הפלוסופיה והחקירות המופשטות בדבר ההשקפה היונית־הרומית, הבאה מתוך התדמות להטבע והמניחה את חוקי הטבע והביולוגיה ביסוד החברה האנושית, ביסודם של המוסר, המשפט והדעת, ומצד השני — ההשקפה הישראלית, שמרחיקה בהחלט את ההגשמה הארצית ושעוברת על הטבע הביולוגי בשתיקה גמורה (עמוד פ"ב), או בדבר דת המונותיאיסטית, שתתפתח לאט לאט לתורה מונותיאיסטית (עמוד פ"ג בהערה), חוקים ומדות, היקפים והגבלות, היקשים עממיים ונתוחים נפשיים, תוריים ורעיוניים. אין משפט שאין לו אב; ואין אב בלי תולדה; ואין שני דברים דומים אף התדמות כל שהיא. אפשר להמשיך כל הנדונים האלה, לכפלם ולשלשם וגם להקציעם. אפשר להוסיף ולגרוע. אפשר להוסיף עוד הבדלים ואפשר לצמצם. מה יחסר? ומה יבוא לנו על־ידי כל אלה? הכל הוא אך בנין על גבי בנין, גג על גבי גג; וכשהנך מטפס למעלה, שוב אין אתה רואה אלא שלבים ויתדות. אוי לו למי שאומנתו בכך!

לא נכחד. בשטף שעשועי ההגיון ובניני ההיקשים באים פעם בפעם איזה גרעינים חזיוניים. ומאלה אשרטט אך שני דברים.

‚החוקים האלה — יאמר המרצה הזה, בדברו על־דבר חוקי התורה התוריים, — שאינם מונחים בטבע החיים עצמם, דורשים בשבילם אוטוריטט אישי של האלהים או של המחוקק, הבא בכחו של האלהים, וכופה את הקבוצה, כי תחיה על החוקים הבלתי ריאלים האלה, — ולפיכך, תיכף כשנבראו התנאים הקונקרטיים ונעשה לאפשר לסדר את החיים על־פי אלה, מיד נתגלה הקרע שבין החוק העומד מחוץ לחיים ובין החיים עצמם, והורגשה הקללה הכתובה בתורה ... ' (עמוד פ"ה).

ועוד יאמר: ‚אנו רואים בדת ישראל הכתובה שיטה מוגבלה ומסוימה של כל מיני חוקים, המקיפים את כל צדי החיים; ואנו רואים, כי כל באי־כחה של השיטה הזאת חוזרים תמיד בנוגע לאותם החוקים איש על דברי רעהו. מה שהגיד האחד, בא השני וּמְחַזֵּק; ומעולם לא בא נביא אחד לחלוק על דברי חברו, כאילו היה דבר התורה איזה חוק טבעי קבוע מששת ימי בראשית, ואין להרהר אחריו' (שם).

ונובעים בכל פעם מחדש גם אחרי מתן־תורה. כבר יש לנו חוקים ומשפטים בספר הישר או בספר בראשית. המילה, מצות הברית, נִתנה, לפי הקבלה, לאברהם ולא למשה, משה לכאורה גם התנגד לה, — והרי מצות אסור אכילת הדם, קרבן וברכה, ירושה ונחלה, יבום ואפילו אסור חִתּון בבנות הכנעני... האלהים מתגלה לאברהם — על זמן נח לא אדבר, — מתגלה ליצחק, מתגלה ליעקב וכורת עמהם ברית־עולם לזרעם אחריהם. ונאמנים עלינו דברי החכמים, שבמנותם את המצות אומרים: בא משה והוסיף, או נוספו למשה. והלא זה הדבר, אשר נרגיש ואשר נדע מכל חלק מחלקי תולדתנו, מכל פרק מספרי תורתנו, כי היהדות בצרופיה השונים אינה דת־אישית אחת כלל, אינה גם דת־נגלית כאחת ואף במקום אחד. מוצאה היא רק הנהגה שבטית וקשר שבטי, קשר לדורות ובו רב סתירות. „הואל משה באר את התורה", ולא אך תורתו בלבד. כי קדמה למשה לא רק תורת האבות, כי אם באיזו מדה גם תורת השופטים והמלכים, ואפילו זו של הנביאים, על זה לא נעמוד. עזרא היה נותן את התורה, לפי בטוי החכמים, לולא קדמו משה; והרי לפי זה לא על הר סיני נחתמה, כי אם בבבל, בבבל של עזרא והכהנים...

„ככה הלכה המדינה העברית הקדמונית ונבראה על יסודות שונים לגמרי מכל המדינות של העמים האחרים — הוא מוסיף לאמר, — תנאי חייו הקדומים של עם ישראל גרמו לאותה יציאה מן הכלל. בטרם שהיה מלך לישראל, היו לו כבר חוקי מלך; ובטרם שהיתה מדינה עברית במציאות, היו ככר חוקי המדינה" (עמוד ע"ז). ואנו לא נאמין לגמרי, כי היו לישראל חוקי מלך לפני בוא מלך; ליפתח ואפילו לאבימלך לא היו חוקי מלך, אך כאשר בקש לו העם מלך ככל הגוים ויבחר בשאול בן קיש, אז דבר שמואל אל העם את משפט המלוכה ויכתב בספר... וינח לפני ה'... ואולי אנו קוראים בפרשת שופטים שבדברים דברי אותו הספר של שמואל. — בתחלה עשה דוד ל„חק ולמשפט לישראל", כי „כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדָו יחלֹקו"; ואחר־כך נכנס החוק הזה לבין יתר חוקי התורה.

אין אנו מאמינים גם כן, ש„האֵל העברי אף הוא אֵל אבסטרקטי ולא אֵל ביאולוגי" (עמוד פ"א). והוא הן אינו מופשט עד היום, למרות העבודה הרבה להפשיט ממנו הגשמיות ולעשותו לאלהים סובב את הכל ומכייל את הכל.

אבל בכל־זאת מונחים כבר שרשי הדת הישראלית באמונת־האבות, כלומר, באמונת ראש המשפחה והשבט העברי. מאות בשנים היתה חברה עברית ודת או אמונה עברית במציאות, אבל לא מדינה עברית; במצרים חיו העברים חיים חברתיים־עברים בפני עצמם, והיו נבדלים מן העם, שבתוכו היו יושבים, ואף אם עבודת האלהים שלהם טרם נתבשלה כל צרכה, עם כל זה לא נטמעו גם בחייהם הדתיים עם העם המצרי, ויזעקו לאלהי אבותיהם, משמע, כי היו להם איזה דמיונות דתיים מיוחדים, שהגיעו להם בירושה מאבותיהם" (עמוד ס"ט).

גלות־מצרים וחרפת מצרים. שבטי־יה, שבטי בני עבר נעשים לעבדים ועבדו אותם בפרך בחמר ובלבנים. אבל „המון של עובדי־פרך לא הוציא מקרבו אפילו איש אחד, שיעלה על חברו בשכל ובגבורה, ברגש־מוסרי ובדאגה בעד קיום לאומו. צריך היה, שתעבורנה מאות שנים, עד שיבוא איש מן החוץ, שבלה את ימי־נעוריו בחצר המלך ושהיה רחוק ממקום הפורענִיות של עמו, כדי להציל אותו מחרפה ומכליון מוסרי. פה מתגלית בפעם הראשונה הסגולה היותר מקורית של העם העברי: הפעולה של הגאון האישי הסילקטיוי בקרבו" (עמוד ע"א). והן לכאורה קדמה למשה, לפי אגדת העברים, התקוממות בני אפרים נגד עם הנונש; קדם למשה אהרן, ואולי קדמו למצבים אלה גם מצב שמשון ויפתח, אהוד ועתניאל. הדבר, שיקומו גואלים לעם נדכה ונענה להושיעו בכל פעם, אינו רק סגולה עברית בלבד, כי אם סגולת כל קבוץ חברתי־שבטי. ראש האדם הוא מלך האברים; ובכל משפחה ועַם באים בכל פעם ראשים כאלה לבנות ולהושיע, אם בחומר אם ברוח, אם בפנים ואם מבחוץ.

„כל סדר החוקים של העם העברי, כלומר, כל הדת העברית — הוא אומר — לא נולדה על־ידי כחות אנונימיים, כמו הבודהיזם והנצרות; היה בודהיזם בעולם, בטרם שבא בודה, וכן גם הנצרות; — נוכל לשער את הנצרות ואת דתות הגאולה האחרות בלי ישו ובלי ברהמה או בודה — אבל בלי משה אין יהדות; בלי משה אין עם ישראל ואין תורתו" (עמוד פ"ד).

והן לכאורה כבר היתה יהדות מרובה בלי משה, ויש יהדות גם בלי משה. אמנם ההתגלות בחורב ובסיני היא חוליה ראשית, אבל אך חוליה בטבעת של דת ישראל. מתחילים ימי הדת עוד קודם מתן־תורה ונמשכים

למרות שהיא רק אחת ואינה חוזרת לעולם, אינה מרחיקה ואינה סותרת את הכלל והחוק לגמרי". ומה כל החרדה וסמיכת „הגורם הלוגי" ו„הגורם הפסיכולוגי" לזה? אנו באים לעצם הדברים.

„ההשפעה הזרה בעם ישראל — מסַמן בעל המאמר הזה, בעזבו את מיצר כלליו — השפעה, שהיא תוצאה של חיי הגלות, גרמה רק לכך, שהיהדות, מיום שהלכה בגולה, חדלה להיות כח יוצר של ערכין כלליים, שמהם נהנתה האנושיות כלה, ונעשתה לרכוש לאומי מצומצם. הביבליה היתה לירושת האנושיות, בשעה שלתלמוד היה רק ערך לאומי ולא אנושי כללי" — ו„כשגלה עם ישראל מארצו ומַעְיַן היצירה נסתם, ירדה היהדות למדרגתו של עם פשוט, כלומר, של עם שמציאותו בלבד היא זכות קיומו, ושאינו מזכה יותר את העמים בערכים כלליים", ו„הירידה הזאת, זוהי שאנו מרגישים במדה מרובה, מרובה יותר מדאי עד היום הזה; ומפני שאנו נותנים להשפעה הזרה ערך גדול יותר מדאי, לפיכך אנו באים לפעמים גם לידי מחשבות של יאוש בנוגע לעתידות קיומה של היהדות" (עמוד ס"ז — ס"ח). ואומרים אנו, מכיון שהדבר היה בתחלה כך, ואחר־כך נצטמצם ונעשה כך, הרי עלינו לחשוב על־אודות זה: למה לנו עוד חיי צמצום אלה? ומה יתנו לנו אלה? — אבל זה לא יעסיק שוב את „החוקר ההסטורי" מפורש; ההכרות האלה מכריחות אותו לשאוף לגַלות את הכחות הפועלים בהסטוריה הישראלית, למצוא את יסודי הפרוצס הפנימי שבה, כלומר, את יסודי אותו הפרוצס, שהביא את עם ישראל תחלה לידי יצירת ערכים־אנושיים־כלליים ופעולות עולמיות כלליות וכו', ולהראות אחר־כך, באיזה אפן הלך הפרוצס הזה עצמו, לאחר שנשתנו התנאים, הלוך והצטמצם עד לידי יצירת ערכים לאומיים מוגבלים במקום ובזמן, רק לשמירת הקיום הלאומי בלבד. — כה הוא מתחיל להתבונן ב„החזיונות הראשיים של ההסטוריה הישראלית העתיקה". וכיון שיש כאן חזיונות ראשיים של ההסטוריה הישראלית, מובן, כי צריך גם לבאר את „החזיונות הקונקרטיים של ההסטוריה בכלל"... אבל אנו, בני־אדם פשוטים, עומדים אנו רק במשנת ישראל גופא, ובה נדין, רק בה...

„בראשית — הוא מתאר — היה האדם העברי, אברהם, יסוד המשפחה והקבוץ, הקבוץ נתרבה ויהי לבתי־אבות, ומבתי־אבות לשבט ולשבטים. בודאי לא היה לא אלהי אברהם ולא אלהי יעקב אלהים של נביאי ישראל;

מאמר חמישי

א

הדִבּור

אין מכשול יותר גדול לבני־אדם, הרוצים לעמוד על איזה ענין, מאשר אם מנסים להסביר להם זה בתשמישים מטפיזיים מופשטים ובחקירות כוללות. כללים אינם נותנים מאומה, אם אינם תוצאות ישרות של פרטים ושל עצם המחזות בחיים ובעולם.

ב„העתיד" הרביעי באו איזה דברים מסופר אחד על־אודות ימי־קדם שלנו בשם: „לחקר תולדות ישראל". זה לא יספיק לו והנה עוד סימן שני לו: „מחקר הסטורי־פלוסופי". אבל בעינינו חשודה הסברת דברים, אם מתחילים המה בכגון אלה: „הפלוסופיה של ההסטוריה בתור פרובלימה כללית מדעית מַצריכה תחלה פתרונן, או לפחות הסברתן של הרבה פרובלימות אחרות, שבלעדן אי־אפשר לגשת לסדור ולבאור המקרים והעובדות של העבר מתוך השקפת הפלוסופיה". — או: „אין פלוסוף אמיתי, שיתחיל את בנין שיטתו בהסברת הפרוצס ההסטורי, מפני שהפלוסופיה של ההסטוריה אינה נקודת־המוצא, אלא התוצאה של כל השקפה שלמה על העולם ועל החיים". — ואנו אומרים לנו, כי זה שבכל ענין יחידי, אשר יבוא, הוא מְדבר על ה„פרוצס ההסטורי" ועל ה„הסטוריה האנושית" ועל „הלב ועל הדם של ההסטוריה" ועוד, יקשה עליו שוב לעשות אף שעל אחד ישר... מפני המרחקים הרבים והאופקים הרחבים שלפניו. תפסת מרובה לא תפסת כלום! ואם בא אדם לומר משפט נכון כזה, כי „הרבה עובדות מוכיחות, שהמסחר היהודי לא היה מעולם גורם אורגני של הציויליזציה הישראלית", או, כי „היהודים לא יצרו יצירות כאלה, ושכל סדרי החברה שלהם נצטמצמו בתקנות של מוכת־עץ וכו'", ושהפוליטיקה היהודית בימי־הבינים לא התרוממה על פדיון־שבויים", בודאי אינו צריך להסמיך לזה את ה„סתומות" בהסטוריה או בטבע, ולסַמֵן, כי „האישיות,

מאמר חמישי

לקול קריאות עזות כאלה· צערנו גדול מנשוא· היד הברזל של הרבים, יד של משפחה ישנה ועתיקה עם אבי־משפחה עתיק ומסורה עתיקה· מונחת עלינו ועל רוחנו· והוא — שואף לחרות ולא יוכל· אין להימין ואין להשמאיל· לחיות לא נוכל בגולה ולמות לא נוכל· תוגת־עולמים של האיש החרותי הפרטי· אם יתנגד לרבים ויאמר לכבוש לו ארח אחר· לו ולחיי רוחו· מאשר עשו בעדו הרבים והורישוהו הרבים· אין מפלט ואין דרך· ילאה כל כח· נואלנו וחטאנו ··· והם באים וקוראים באזנינו: חלקנו היא הכרזת תורתו המוחלטת של היחיד· וקלינמן וחבריו אינם בני מפיסטו ובאים הם לנחמנו ···

לב טהור תנה לנו אלהים!

הדבר, ורואה בזה ,התיחסות מוזרה', התיחסות לשעה, התיחסות שעברה, אחרי ש,מיום שיצאנו בגולה לבני לאום אחד היינו. והוא אינו רואה, שהאחדות הזאת היא היסוד הנפשי הנצחי שלנו תמיד.

ובאמת יש מקום לבעל דין לטעון ולומר, שאין אנו בעיקר עם שלם, רק שבט ובני משפחה אחת דתית, שלנו לא די שהננו בני שנים־עשר איש, שהיו אחים זה לזה – לאלה צריך להיות אב אחד. יעקב אבינו נולד בנפשנו כמעט אחר יוסף ויהודה, יצחק אחרי יעקב, ואברהם אב המון גוים אחר כלם. – יש לומר גם זה: שאותו הרגש שברא אצלנו את ה,אבות' ומהם אב אחד, עשה גם מהאלהים הרבים אֵל אחד, אֵל ישראל. ואם הוא יושב בשמים ומולך על כל, בנו בכורו ישראל או עבדיו הם. יש מקום לומר, שהננו עומדים באיזו מדה עוד היום מול האלהים ביחס שבטי־מקומי ובתפלותינו חקוקה המטבע: אלהי אבותינו! וזהו חוק־הברזל של קיומנו ושל נשמתנו. בתור עם אולי כבר חדלנו להיות ונתערבנו בין הגוים, אבל בתור משפחה ישראלית ארוכה אנו חיים, אם חיים כאלה לנו קרויים חיים.

עם ישראל, קבוץ ישראל, אותו דבר, שחיינו עד עתה, שחיים אנו, כל המאורע של ישראל בעולם בתור קבוץ תרבותי עברי ונושא שכמו לסבול, הכל הכל אשר לנו, בין באורו ובין בצלליו, בין במה שנתַנו לאחרים ובין במה שקבלנו מאחרים, השגנו ועשינו רק בקרבן היחיד ובקרבן היחידות. נשמת הרבים, כלומר, הרבוי־השבטי שלנו*, הוא המְצַוֶּה הראשון בנו ונשמת היחיד היא השומעת. עָקת העון, הרגשת החוטא בצר לו, כי הרבה הֵרע לו ולנפשו היחידה, אינה אצלנו גם חלק ממאה מעקת זה, שהֵרע לעמו, כי פרש מעמו, מעַם משפחת עולם... כל הפורש מן הצבור באים שני מלאכים ומושיטים את ידם על ראשו של זה ואומרים: אל יהי לו חלק עם אלה! ואנו רואים את הידים האלה בכל פחד ה'. השמרו לכם פן יש בכם איש או אשה אשר לבבו פונה מאת אלהיו, אלהי אבותיו ומבני עמו, לא יאבה ה' סלוח לו ורבצה בו האָלָה הנוראה עד תומו! איזו יחידות שבאדם, ולו תהיה עזה וכבירה, לא תשָבר ולא תתמזמז למראה אלה, ואיזו אישות נפשית עוד חיה תחיה

* עיין ב,רעיונות יש"ר על תעודת זרע אברהם ותכלית אמונתו' ב,אוצר נחמד' ג.

להיות חפשי לחלוטין, מסור לעצמו ואחראי לפני עצמו בעד עצמו, גם כן בלי גבולים ופשרות' (שם). ואנו שואלים, איה דברים כאלה לנו בתולדתנו? ,אנו אין אנו מתפשרים עם דברים מקריים', הוא אומר, אנו שכל חיינו הרוחניים והחומריים הם פשרה ארוכה, פשרה בין בדברים שבין אדם למקום, בין בדברים שבין אדם לחברו ובין בדברים שבין ישראל לעמים. אנו בני־ישראל, ש,בימי הבית הראשון, לדבריו, לא היו למלכות יהודה ואפרים תקומה, מפני שבכלל התנגד ענין המלכות לשאיפה האישית שלנו והחרותית; ושבימי הבית השני הראנו ביחוד עד כמה לא יכלה התכונה האינדיוידואלית החפשית שלנו, שאינה יודעת להשתעבד לשום שלטון וכו', לשאת את העריצות של מלכי ישראל וכו'', אנו בחרנו לחיינו החפשיים את הגלות עם כל העבדות הרַבה של הגלות. — עַם כֻּלו יעָקר ממקומו וילך גולה, ילך ויעזוב את ארץ אבותיו ונחלת אבותיו, את אדמתו, אדמת גבוריו והלוך ילך בנעריו ובזקניו, עד האיש האחרון, בין העמים להיות חוסה בצִלם ולהיות אוכל־לחם־חסד, אם גם ברוב עמל ויגיע כפים, והכל בשביל מה? ,בשביל שצריך היחיד להיות חפשי לחלוטין, מסור לעצמו ואחראי לפני עצמו ובעד עצמו'. השמעתם משפט כזה מימיכם!

ופה, בהלחץ סופר זה אל קיר המקרים והמעשים, מתחיל הפשור והתווך גם אצלנו, והוא אומר: ,כשהלך ישראל בגולה לקח עמו את כל קניני הרוח, אשר רכש לו בכל ימי קיומו ההסטורי, וביחוד שמר על תכונותיו המיוחדות'. חושבים אנו, שבין קניני הרוח המיוחדים האלה נכללה בודאי התכונה האינדיוידואלית, שהיא אצלו ראשית ואחרית של נפש עם ישראל. אבל לאט לו! ,רוחו המדינית של ישראל — הוא מוסיף — פנה לחלוטין וכו', הוא לא התנגד עוד לחפץ המעטים למשול על הרבים, אלא בטל אותם בלבו וכו', ומכאן באה הלויאליות המפורסמת של היהודים בכל ימי גלותם'. ובכן העיקר בנו, שרש נשמתנו, ואם תמצא לומר גם תעודתנו, אנו חסרים...

הסופר קלינמן ידבר על ,קדושת הלאום', אבל יותר נכון היה עושה, לו דבר על מושג ,קדושת השבט'. הוא בעצמו ידבר על ההתיחסות שבין יהודי אלכסנדריה ליהודי ארץ ישראל ואומר נכונה, ש,הם היו אז יותר בני משפחה ודת אחת ממה שהיו בני לאום אחד', אבל הוא מגביל את

נשפט עמהם בדם ואש, כמו שנוהגים עם קושרים‘; והוא מוסיף לאמר: „גם האגדה יכולה רק לסַפר, כי נבלעו בני קרח באדמה על־פי נס מן השמים, אבל לא נהרגו על־ידי הממשלה‘. והמקרא מה אומר: ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם. וירדו הם וכל אשר להם חיים שאלה. ואש יצאה מאת ה׳ ותאכל. — ומה עשו האנשים האלה, שאמנם נדונו באש ובשאול, מה בקשו? המה נגשו אל משה ואל אהרן ויאמרו אליהם: רב לכם! מדוע תתנשאו על קהל ה׳? כל העדה כלם קדושים ובתוכם ה׳. המה דרשו לכאורה אותו החופש האישי שלו, חרות ליחיד והשוָאת היחיד. ומי היו אלה, שנפלו בחרב בני לוי בימי העגל? או אלה, שהוקיעו אותם ל„עיני השמש‘ בימי פעור? על אלה לא ידבר. —

המשנה מספרת לנו מזמן מאוחר, כי גזר רבן גמליאל על רבי יהושע שיבוא אליו ביום הכפורים שחל להיות בשבת במקלו ובתרמילו, ויעש רבי יהושע כן. „נוח היה לו, לו היה מוטל על המטה* חולה ולא שלח לו ר״ג כדבר הזה, להעבירו על חזות לבו‘; והוא היה אנוס לעשות כן, כאשר נפקד עליו מבית הנשיא. והאם אין לומר בזה, כי המשמעת, הכנעת היחיד לרוב, היא סמל כנסת דת ישראל ועיקר יסודה?

כל בני ישראל למגדול ועד קטן המה באיזה מובן אנשי־צבא לרעיון־דתי עז עם כל הסדרים במשטר של הצבא. ליחיד משמעת לבו, וצריך הוא להכניע רצונו וכל אשר לו לרבים, יותר נכון, לרבוי משפטי־דתי. הרי „מלכות שמים‘, והרי „עול מלכות שמים‘. אין חרות וחופש גמור במעשה. אדם שטלטל דבר בשבת חייב מיתה, מי שהרהר מה חוץ לשיטה, סופו יורש גיהנם. כל איש ישראל ערב לא לבד בעדו, כי אם בעד אחרים, בעד „הנסתרות והנגלות‘, בעד הקודמים והבאים, בעד השגגות והזדונות. אין נקי. את החרות המקֻוה, אשר יֵראה עליה באצבע, הן לא נמצא.

„עיקר כל העיקרים של היהודי ההסטורי, אומר הסופר הזה, היא קדושת היחיד, שהוא משיג על־ידי מוסרו הנעלה, על־ידי צדקתו המוחלטת, שאינה יודעת שום גבולות ופשרות והתאמות עם דברים מקריים, העומדים מחוץ להכרה הפנימית, ומתוך המושג של קדושת היחיד ואחריותו הגדולה בעד מעשיו יוצאת גם ההשקפה, שצריך היחיד

* עיין ירושלמי ראש השנה, דף נ״ח, ע״ב.

מין השתעבדות של היחיד לאיזה אבטוריטט אנושי. והתכונה השלילית הזאת היא, שמאחדת אותנו, והיא שאינה נותנת לנו להטמע בין הגוים. לכאורה אין זה יסוד תוכני ומעמדי, כי אם באורי ופרוש לחזיון; אבל בבואו לכלול את מחשבותיו ועיוניו, הוא בא לידי הנחות אלה, שהוא ינסחן כך: א) מפני מה היהדות מתקיימת? מפני שהיא אופוזיציונלית מטבעה וכו׳. ב) מה היא תכונתה המיוחדת של היהדות, שנותנת לה זכות הקיום? תכונתה המיוחדת היא הכרת חרותו המוחלטת של היחיד נגד הרוב וכו׳. ג) האם כדאי הדבר להלחם על קיומה של היהדות? ומשיב: בודאי כדאי הדבר, כמו שכדאי והגון להלחם וגם למות בשביל שאר הדעות הגדולות וכו׳.

ואם שואלים אתם לפרושם של הדברים, אז עליכם לחזור לראש מאמרו, ששם הוא מבאר לנו כל מהלך תולדתנו על־פי יסודותיו, והוא מְכַלֵּל שם ואומר: „בתחלה לא ידע ישראל לא מלכים ושרים, אף לא קודֶקס של חוקים מוסכמים או מְצֻוים וכו׳. לא ספר חוקים, אלא תורה נִתנה לנו בהר סיני וכו׳. משה רבינו התחיל את ההסטוריה הישראלית ועשה אותנו לעם לא בכֹח הזרוע, לא בעריצות התקיפים מלך עלינו וכו׳, אלא הוא התרומם להיות לנביא האל ולְמד לעמו וכו׳. כמו כן אין שום זכר למלכות וממשלה תקיפה מצד יהושע׳ (שם). „את יהושע לא עשה במותו לנגיד ומְצַוה, אלא לאיש „שיצא ויבֹא לפני העם׳, ו„בדבר זה כבר מונח הגרעין העיקרי של ההתפתחות החברתית והמדינית שלנו׳ (שם).

ואחרים חשב חשבו, כי לא אך תורה יחידית נִתנה לנו, כי אם חוקים, על־כל־פנים נעשתה בנפש העם לחוקים. „אין כל התורה שוה אפילו למצוה אחת שבתורה!׳ התורה וחוקיה נתונה לישראל, גם לפי אגדות התלמוד, באונס ובכפיה*. „כפה עליהם הר כגיגית׳, „אם שומעים אתם מוטב ואם לאו פה תהיה קבורתכם׳. ולא שאלו את בני ה„קבוץ החפשי׳, לפי חזיון זה, אם רוצים הם לקיים מצוה זו או לא לקיים. כל העובר „סקל יִסָקל או ירה יִיָרה׳ וגם על־ידי נביאיו דִבר האל: חי נפשי, אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה אשפוך עליכם רוחי!

„אפילו כנגד ההתנשאות המועטת כל־כך של משה, שנתעוררה בימי האופוזיציה של קרח ועדתו, אומר הסופר הנ״ל, לא מצינו שיהיה משה

* עיין מאמר ראשון, עמוד ל״ח.

„הגלות – הוא אומר, – ועוד יותר מהגלות עצמה – הרעיון שהננו בגלות – מעבר האחד, והנטיה התיאוקרטית של השקפותינו על החיים במשך הרבה דורות, נטיה, שזקפה את כל נצחונות האומה על חשבון האלהים ואת כל תבוסותיה על חשבונה שלה – מעבר השני, שלש אלה יחד גרמו, שהחל עמנו להאמין בתועלת עבודה עצמית אנושית בכלל ובכחותיו הוא בתור עם בפרט" (שם, עמ' ת')*.

„וכשחדל עמנו – הוא מוסיף לאמר – להשתמש בכחותיו לרוחתו, אין פלא שפסקו בתוכנו הרגשות, שבאים בעקב עבודה עצמית משותפת; פסק רגש התחיבות הפרט ביחס לכלל, פסק רגש העלבון הכללי, וממטבע גדולה של אומה יהודית נחלפנו למטבעות קטנות של יהודים" (שם).

והמטבעות או הן פסולות ומטושטשות, או הן טובות והן נצרפות ברוב לקנין אחרים**. אין לנו ביסוד גם שקל אחד שלם בגולה, שקל הנטבע לשם הקודש ויכול הוא – וזה העיקר – להתקיים רק בקודש, וכבר עושים מהם אצלנו סך־הכל ואומרים לעם נודד עני: רב העושר. –

ו
יסוד חדש

באחד מכרכי „השלח" הדפיס הסופר משה קלינמן מאמר בשם „על היהדות ויסודותיה", תשובה על דברי מר ש"י הורויץ***. – קלינמן מודה לפעמים, שמה שלאחרים הוא „בריא" לו „שמא". „אתם אומרים ברי לכם, שכך היא המדה, כך צריך להיות וכך עלינו לעשות. מאושרים! ולי אין עדיין הדבר ברי כל עיקר, פקפוקים וספקות מנקרים במוחי; מחשבה באה ועוקרת את המחשבה שלפניה; רעיון בא ומחריד את הרעיון שלפניו..." („בריא ושמא" ב„הירדן"). אבל בראותו, כי יד השאלה עוד נטויה הלאה, נרתע ובנה לו יסוד, שיהיה לו למגן... הוא יבקש או בקש „בסיס מדעי" בנדון היהדות, ערכה וקיומה, ומצא, שסבת קיומנו ו„אחדותנו היא אחדות התכונה האינדיוידואלית". „היהודים בכל מקום שהם, הוא אומר, אינם יכולים להכנע בעמקי נפשם מפני הכח והאונס הבאים מן החוץ, אלא הם מתרוממים תמיד למדרגת החרות האישית וההתנגדות לכל

* עיין גם במאמר „פרחי הגלות" לא. מ. ברוכוב „השלח", כרך י"ד, עמוד ק"ב בראשו.
** עיין במאמר „לשאלת התרבות" ב„בדרך", חלק שני.
*** לרגלי המאמר „לשאלת קיום היהדות".

גם את הנכרי; אבל עמנו היה גם בעצם וגם בעיניו הוא — קודם כל אורגניזם חי, וכאורגניזם חי היה העיקר בעיניו לא תביעת המוסר המופשט, כי אם האפשרות לחיות. ומכיון שחייו בגולה נתקפחו ודרשו לא רק שלא להכניס לכלל הלא־תשיך את הנכרי, כי אם גם להוציא ממנו את האח — נתקפח עמם גם מוסרו ביצירת היתר עסקא' (שם, עמוד ת"ד).

ועליו עוד היה להוסיף ולומר, כי לא לבד בגולה ובתנאים הקשים שבגולה באו בחיינו פְּשָׁרוֹת כמו אלה, כי אם גם בארצנו או בימי שארית ארצנו כבר נולדו אצלנו הערמות דתיות משפטיות, להקל מעלינו עול מצות וחוקים. הרי פרוזבול והרי ערובי תחומין וכאלה, והרי בטול אסור על־ידי הולכת פרוטה „לים המלח' ...

במקרא כתוב: ויעזבו שם את עצביהם וישאם דוד ואנשיו, ובתורה נאמר: ואת מצבותיהם תתוצו, ודורש הירושלמי: מה שהיה אתי הגיתי מבטל, וישאם דוד.*

„כי למה נשקר, הוא אומר, אם לא נוצרנו אלא בשביל הדעות הרמות שבספרי נביאנו — אז היהודים הראויים לשם זה הם רק שאול התרסי בדורו, ומרקס, לַסַל ויתר הנוטרים כרמים זרים בדורותיו, שגם הם הטיפו דעות היהדות, ביחוד הנזכרים לאחרונה הביאון לידי מדרגת התפתחות כזו, שספק גדול אם, היו מגיעות אליה בתחומנו שלנו; ומה שבדאגתם לכל העולם התעלמו אלה מעולמם שלהם, היינו, מעמם, לא גנאי הוא להם, אלא שבח, כמו ששבח הוא ללוי ה„אומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר... כי שמרו אמרתך!' ואנחנו, רוב האומה, שכל שייכותנו לדעות המרוממות בפינו הוא רק שאנו רואים בהן סעד לקיומנו אנו הפרטי, הננו לפי השקפה זאת „מחללי קודש' „ויהודי שקר', ובאפן היותר טוב אין אנו אלא „יושבים על הכלים' (שם, עמוד ת"ז).

„יכירו וידעו כל העמים!' ואנו שוכחים, כי אנו האומרים ככה ומתפללים ככה בבתי כנסיות, אנו מדברים אחרת ואנו עושים בחיים מחוץ לכתלים הללו גם דברים אחרים ואנוסים אנו לעשות אחרת. —

„בטלה מביאה לידי שעמום'. כלל זה אמיתי לא רק ביחס לפרטים, כי אם בנוגע ללאומים (שם, עמ' ת"ט), דברים רבים נִתנו לנו, מבלי יכולת בחיינו אנו למעשה ובאפיסת כל כה וגם רצון נכון למעשה.

* ירושלמי, ע"ז, כ"ג.

למרות הקולות של „תחיה", זאת יודע כל איש, שעיניו פתוחות ולבבו מרגיש... רואים אנו, שהאור שלנו לא יְחַמֵּם עוד אותנו, במובן שהיה עד עתה, וחדל לחמם אותנו ואת בנינו כאשר עשה, והיאך נוכל להרים את קולנו ולומר בלב שלם: עתידה היהדות לכבוש את כל העולם כלו! בתינו היו למפולת, „מתמלטים מן החלונות אחד אחד", ונחם ננחם אותנו לאמר, בם יתכנשו כל העמים.

ה

קול עונה

דברים בהירים מדברי הסופר החושב הזה בדבר יחס הרוח והחומר בעמנו אנו מוצאים אצל סופר אחר, מ. מ. פיטלסון, ששבק לנו חיים; והוא אינו חגור כלי־נשק מדעיים ואינו משתמש בעיונים הגיוניים, כי אם מבקר פשוט הוא; מבקר, שאמנם בענינים ספרותיים יִכָּשל לפעמים בלכתו, אבל בענין אשר לפנינו עלה לו להגות מה.

„הפרט יכול לפעמים להתרומם על שאיפותיו האגואיסטיות, הוא אומר במאמר בנדון היהדות בשם „בטלה ועבודה", שהדפיס בירחון „הזמן" נגד דורשי „אור לגוים" — אבל הכלל הוא אגואיסטי לעולם". „אגואיסטי היה והנהו גם עמנו. היו לנו אמנם נביאים, שחזו את עמם בתור מטיף דעות רמות וכו'", אבל עמנו בתור כלל דאג רק לקיומו ותועלתו הוא" (שם). „נעים היה בודאי לבני דור ישעיה השני באמור להם הנביא: נקל מהיותך לי עבד ונתתיך לאור גוים וכו'; ואולם כשהגיע הדבר לידי מעשה, ענו ואמרו בכל זאת: לא לכם ולנו לבנות וכו'" (שם).

„וכשם שלא ראה עמנו את תכלית חייו בהטפת דעות רמות לאחרים — הוא מוסיף, — כך לא חשב את עצמו גם מחויב לפתח אותן הדעות, ואף גם לשמרן בטהרתן הראשונה" (שם). ואף אם שמרו בני־ישראל, „כשהגיעו למקומות שליחותם", את „הנקודה היהודית", לא למען „דעת אלהים" עשו זאת, „כי אם למען הקיום והחיים" (שם). ולאות, כי לא במוסר, כלומר, בהפצת המוסר ראינו ראשית תכליתנו, הוא מביא זה: „התורה, למשל, אמרה לנכרי תשיך* ולאחיך לא תשיך; ואילו היה עמנו מביט על עצמו כעל קהל חסידים וצדיקים, אז על־פי חוקי האבולוציה המוסרית היה צריך ברבות ההתפתחות להכניס לכל הפנים בתור הלכה — לכלל של „לא תשיך"

* עיין ספרי לדברים, כ"ג, כ"א.

והתשובה הזאת בעיקרה לכל השואלים היא פשוטה ויכולה היא להאמר במאמר אחד׳.

נניח׳ שצדקו הדברים האלה׳ אם גם לא חדשים המה׳ יש עוד מקום לשאול עם אחד־העם: איזה צורך יסודי יש לבני ישראל להתקיים עתה למטרה זו׳ אחרי שספרי התנ״ך יעשו ועושים הם את המלאכות הזאת גם מעצמם׳ ככח נשען על עצמו ודוקא על עצמו׳ — והן רואים אנו׳ שההשכלה היונית והרומית* עושה לה עוד היום נפשות וכובשת לה לבבות בני התרבות׳ וגם אותם של בני ישראל׳ בלעדי גוי החי ונושא את דגלה׳ הנצרות פועלת ככח עומד על עצמו׳ מבלי עם מיוחד נושא דגלה׳ וכן האסלאם ודתו׳ ואם לחשך הד״ר הנ״ל ויאמר׳ ,שכל החזיון הזה׳ שאחדים יחידי סגולה׳ שבאמת מתקרבים המה לרעיון האחדות׳ אינם אלא תולדות קיומה של היהדות׳ ולולא עמדה היהדות על דעתה כנגד כל הזרמים׳ שבאו להעבירה מן העולם׳ כי אז היה כל עולם הדת חוזר לתהו של האלילות׳׳ — הן גם זה לא מאומת׳ כי הלא הכח העולמי שבכתבי־הקדש מולך מעצמו וכובש מעצמו; לא עם ישראל הוא הנותן עתה לאומות את כתבי הקדש׳ כי אם כבר נתן אותם בשכבר הימים׳ והרי הם כחות נבדלים כל־כך פועלים מעצמם׳ עד שהתפשטות המקראית לבני־ישראל גם באה מהם׳ מהעמים אלינו ולא מעם ישראל להם׳ — ולא עוד׳ אם נאמין׳ שזאת רק זאת היתה תעודת ישראל ומעמדו בגוים׳ כי היהדות תמלוך על כל העולם כלו׳ לא לבד שקיום ישראל עתה אינו נחוץ עוד למלוי תעודה זו בכֹּל׳ כי אם גם עוד יעצור בזה באיזו מדה על־ידי התחרותו׳ כי הן קיום ישראל בתור עם בין הגוים והתגרות העממיות׳ הכלכליות והחברתיות׳ נאמר פשוט: שנאת ישראל מעתה משליכה את צלליה על ספרי התנ״ך שלפנים וגורמת אצל רבים כהות המשפט׳ כלומר׳ השנאה מהיום מקלקלת את השורה מדאתמול׳ ואינה מניחה לשפוט בלי שום פניה צדדית על הדברים שלנו מדאתמול וקנינינו הרוחניים מאתמול׳ —

אין לנו בגולה היסוד הראשון בתור עם מדיני׳ אנו עם שאין לו כברת־אדמה עצמית בארץ׳ עם שאין לו מקום להניח עליו את ראשו׳ ונעשה עצמנו ענקים בשמים׳ ,בנינו הולכים קדימה שנה שנה׳ עוד היום׳

* עיין בדברי אחד־העם׳ המובאים במאמר ראשון׳ עמוד מז׳

הימים הארוכים, אשר לא נקבעו בהם דתות והיו האנשים גולים ונחבאים ונהרגים בכל מקום שמצאו וסבלו על חזוק אמונתם ענינים מופלאים מן הבוז וההרג וכו׳ ואולי הייתי רואה היהודים עושים זה לשם האלקים הייתי אומר, כי יש להם מעלה וכו׳ (כוזרי, מאמר ד׳, סימן כ״ב).

האנשים הקרובים לנו, בבואם לתת לעצמם חשבון מאשר נעשה בינינו, ימצאו את השנוי בזה, שחדלו לומר אורייתא קודם לישראל לגמרי, אלא ישראל קודם הוא לאורייתא. — כי יֹאמַר ישראל והעם קודם, הן האומה בעצמה היא הנושא התמידי של קיומה ולא איזו דעה נצחית רוכשת לה כל הלבבות לשמיעה: והרי יש מקום לחרות הדעות והלבבות ולצרופי הדעות, וקיום העם אינו עומד עוד רק על קיום דעה אחת, כי אם על הויתו; ועם אותן התוצאות הרוחניות בוא תבוא גם תועלת חומרית, כלומר, התעוררות חומרית עממית למעשה ולפעולה.

כשהיתה היהדות עיקרית וישראל טפל לה, הרי מובן מעצמו, שכל הלבבות היו פנויים אל העיקר, לשכלל את היהדות, להרחיבה ולפשטה, וליהודים לא נשאר כי אם להיות שומרי משמרת רוחניותה בגלות; אבל כשהחלו להרגיש את עיקרו של ישראל, החלו גם להתעסק בחייו ובפדות ישראל בתור עם. —

והנה בא הד״ר נימרק ואומר באחד מלוחות „אחיאסף": „במובן זה מודה אני בתעודת ישראל. קיומנו בתור קבוץ מיוחד, השומר את הרעיון העיקרי של דתו בטהרתו, הוא מחאה חיה פועלת נגד כל הדעות האחרות, ובזה הוא ממלא תפקיד גדול בהסטוריה. אבל יחידי־סגולה אלה אינם מכריעים, הדתות אינן מודות עוד ברעיון האחדות בסגנונה הטהור של היהדות וכו׳. ואם ישאל אדם: ומה יהיה, אם כל העמים יודו ברעיונה העיקרי של היהדות, האם יִוָתְרו היהודים על התורה המעשית ויתערבו בגוים? — על זה יכול אני להשיב: איני יודע, אבל משער אני, שאם יבואו ימים כאלה, שבהם יודו כל העמים ברעיונה העיקרי של היהדות, אז בודאי תחל תקופה חדשה: היהודים יחלו להתערב תערובות הדם בשכניהם שאינם בני ברית וכו׳ ולאט לאט היהודים בתור קבוץ דתי לאומי מיוחד יחדלו מלהיות והיהדות תהיה הדת השוררת בעולם. — ועד לאותם הימים, שבודאי רחוקים הם, אם בכלל יבואו, אין לנו שום שאלה של קיום היהדות וכו׳,

תומה· אם אשור בזמנו גבר על ישראל· אז יכולים היו חוזי ישראל לראות בזה נצחון אלהי ישראל· שהעם המנצח היה שבט אפו; אבל שום איש לא יכול להגיד לנו הפשר· מדוע נדחה בחלק אחוז אלהי ישראל· שהחל כבר לְיַהֵד את שבטי הערבים· מפני נביא השקר מחמד? ומדוע נפלה ממלכת כוזר היהודית ברובה מפני עם הרוסים?

,עיקר חדושו של שאול התרסי· שבא לבטל את החוקות בתור חלק הדת — הוא אומר — אינו אלא דרשה תלמודית במדתה היותר קצונית: מה שדרשה היהדות התלמודית על כמה וכמה חוקים פרטיים לבטלם· מפני שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בם· את זו בעצמה דרש שאול התרסי בנוגע לכל היהדות החוקית בכללי (,היהדות בתור דת ומדע׳· לוח הנ״ל)· והתלמוד· המקור· היה פתוח ברובו· וכבר שלחו מרומא צירים אל רבן גמליאל ללמוד הלכות התורה (ספרי ועוד); והשואל ישאל· מדוע לא סבב אז אלהים· כי יכבוש לו האוצר הזה באורו את העולם· הנה לפנינו הלל· הענותן הגדול· ורבי עקיבא· הענק התלמודי· שעשה אזנים לתורה והוא גם מת על קדוש־השם· הנה מדוע לא עשה האל אותם לגואלי ולשליחי הגוים בכל? — אין מקשים בתולדה· ואנו רואים מעצורים גדולים בתולדה· ולא תמיד הטוב האמיתי מנצח ולא בנקל ינצח· אבל יש לחשוב· שההשגחה העליונה· — אם נאמין באמת במציאות כזו· במציאות עין צופיה במעשים ובתולדה ובתנועות העמים — לא תזנח זנוח·

,הידעתם את דבר שליחת הדתות הנוצריות· המתענים בשממות ערבה· אומר הסופר נ״ס בספרו ,למרנן ולרבנן׳· המתגלגלים תחת שואה בכל תלאה וסכנה· היושבים אל עקרבים בין פראים כחיות יער וכו׳· להפיץ שם את למודי דתם ואת תורת הישוב והמוסר׳; ואנו· ה,נושאים התמידים׳ לתורה ולחיים· מה עשינו בעד הפצת תורה זו וחיים אלה· אשר היו לנו למנה? ואם אלפי בנינו הלכו לֵהָרג על קדוש־השם· במקומות מושבתם בגולה· עלינו לא לשכוח· כי לא הלכו בעיקר אל המקומות האלה רק לבקש את השם ולהפיץ את תורתו· כי אם גם לֶלֶחֶם שאלו ולמעמד חומרי בחיים· ובלכתנו מארץ לארץ· הן גם לא חשבנו ביסוד· איזו מהן תכשר ביותר להפצת היהדות· כי אם מה יכשר לישוב היהודים· —

וקטרג הכוזר לאמור· כי הן הפרסיים אינם מתפארים במלכים ולא בגבורים ולא בעשירים· אבל באנשים ההם· שהלכו אחרי בעל דתם כל

ד
התפקיד בתולדה

ועוד זאת· כי יקום איש וידַבּר על עם ישראל עתה בתור עם חומרי· עם שמוחל באיזו מדה על העבר הגדול שלו בימי עמדתו· רק מבקש הוא חיים בתור עם פשוט· כמו העמים הקטנים הסרבים והבולגרים· שאמנם לא יעשו את עצמם לאדוני העולם ברוח· אבל אינם גם עבדי עולם בתור עם· ומסתפק בסאה זו המעטה· שלעומת מצבנו עתה כלא־עם מדיני ובחסור האלפא־ביתא הנחוצה לעם עומד על עצמו ואינו אוכל לחם חסד· אינה מעטה· אז יש לדבר מובן הגיוני· אנושי· אם גם לא תולדתי החלטי· שהרי לא היה עולם התרבות חסר ברוב· לו היה נעדר עם פלוני קטן בתולדה· אבל אם מעמידים אנו את חיינו היום על העבר שלנו· ומטעימים אנו את ההשקפה האלהית בתולדות העמים והלשונות ומאמינים אנו· שיש יד נעלמה מנהגת אלה וטוָה היא את החוטים הללו· אז הלא קוצר־רואי הוא וכחתירה רבה תחת אותה השיטה בעצמה· שעליה אנו נשענים ובשמה נדגול· אם נדבר רק על תולדות ישראל ולא נדבר על תולדות העמים· ולא נביא בצרוף החשבוני הזה מהלך חיי העמים ונתיבותיהם גם הס· כל „קיומנו בתור קבוץ מיוחד· יאמר הד״ר הנ״ל במקום אחר· קבוץ השומר את הרעיון העיקרי של דתו בטהרתו· הוא מחאה חיה פועלת נגד כל הדעות האחרות· ובזה הוא ממלא תפקיד גדול בהסטוריה' (כחות הסטוריים')*· והן תגדל השאלה· מדוע אותה ההסטוריה· שנתנה לנו את התפקיד הזה· לא נתנה בידינו גם הכֹּח הגמור להיות בעלי הדת השלטת בעולם? היד ההסטוריה תקצר? והאל· אשר הציב גבולת עמים· הוריד ממלכות· העלה רוחות· סבב גלגלים בתולדה ובתנועות העמים והשבטים· עד שמצא עם בחירו שקרא שמו עליהם; האלהים· שעל ידו נצחו בני יהודה את בני אפרים· עזרא את השמרונים· החשמונאים את המתיונים· הפרושים את הצדוקים והרבנים את הקראים· בשכבר הימים — ובזה הלא רואה סופר זה שיטה מסוימה ותעודה אחת לבסוס רעיון המונותיאיסמוס המוסרי בשלמותו — הוא היה יכול גם להכריע הכף עד

* עיין מעין זה ב„יסודי התורה' לשד״ל עמוד ט״ז, הערה ב׳, בהקדמה לספר „רומא וירושלים' ובדברי רפ״ס במאמרו „עת לעשות', „השחר' שנה ד׳, עמוד ק״ל. עיין גם ב„אגרות צפון' להירש מכתב תשיעי, ובדברי הרב יעקב יצחק ריינס בספרו „שערי אורה', שער ב׳ ושער ד׳.

מונותיאיסמוס־מוסרי׳ וכל המטיל ספק בזה יקרא נא דברי הנביאים, שהיהדות אספה לתוך כתבי־הקדש שלה׳ ויראה מה הם תובעים מן האדם: שיחיו על פי חוקים מתאימים לסדר עולם מוסרי׳ (,כחות היסטוריים׳); והוא שוכח׳ כי היהדות ושיטה מוסרית תורית אחת׳ אם גם יסודית׳ אינה עוד כל עם היהודים ואינה כוללת נפש כל היהודים; ועוד גם זאת׳ אם נאמר׳ היהדות אספה את דברי הנביאים לתוך כתבי הקודש שלה׳ הלא מוכח מזה׳ כי יש מלבד ספרי הנביאים עוד שאר חלקי כתבי הקודש׳ ועלינו להסתכל גם שם ובמהלך החיים שם...

הסופר הזה כועס על אלה׳ שבאים לדרוש על־דבר ערכו של רעיון האחדות בתולדות ישראל ומדלגים מימות המלכים עד רבינו סעדיה (,כחות היסטוריים׳׳ שם); והוא שוכח׳ כי הוא בעצמו עושה כזאת׳ ובשעה שעומדים אנו אלף שנים אחרי ימי רב סעדיה גאון׳ כשבא להוכיח לנו מה בעדנו ובעד תוצאות חיינו׳ הוא מדלג עד לימי הנביאים ועובר לגמרי על המרחק הגדול שבינתים...

,תוכנה העיקרי של היהדות הוא סדר־עולם מוסרי׳; וסדר עולמנו וכל עיקר הויתנו בגולה הוא דוקא לגבי יסודי אותה היהדות בלתי־מוסרי׳ בתוכנו ובהויתו. כל הדר בחו״ל דומה כמי שאין לו אלוה*׳ אמרו אבותינו הרבנים׳ ואנו הלכנו גולה׳ כדי לעבוד אותו אלוה. הישנה סתירה גדולה מזו אצל עם וחיי עם? הן סדר מוסרי של תעודתנו לכאורה הוא להיות בדלים מן העמים׳ וכל אויר אפנו וקיומנו הארצי תלוי רק בחסדי העמים האלה. לקחנו ברוב מתרבות גדולי העמים ולא נתרועע אתם; ולאידך׳ נתנו ברב מתרבותנו לעמים רבים׳ ורחוקים גם אלה׳ שלקחו מאתנו׳ מלבנו. לא יד אחת אנו רואים ברוח ישראל׳ מאז ירד שמשנו המדיני במוסרו והויתו וקיומו׳ כי אם ידים הרבה; לא רצון אחד במהלכנו עלי אדמות בנוי על רצונו של האלהי המוחלט היחידי׳ כי אם שאיפות ונטיות שונות׳ שהן והפכן בצדן. חסר לחיים שלנו בגולה אופק רחב והיכולת לצאת מעצמנו גם לרגע. חסר לחוליות שלנו חוט השדרה; טלאים בתרבותנו׳ וגם בחיינו רק טלאים וקטעים ואין בגד שלם ללבוש׳ וכשיתפור הד״ר החושב הנ״ל לנו בגד׳ אין גוף...

* עיין ,בדרך׳׳ חלק שלישי׳ קטע שביעי בשם ,הציוניות והסבלנות׳.

זה׳ לו אין שייכות קבועה אל העולם׳ כי אם אל האדם׳ ולא אל האדם׳ כי אם אל מעשי האדם – ולרוב׳ לחלק ממעשיו׳ למעשיו הרעים׳ שבל יַעשו...

עד כאן במוסר הגשמי׳ כלומר׳ בזה שישמור על יסודי חברת האדם וחובותיו; ובאותה שעה׳ שיעזוב את הגבול הזה ויחל להתרחב ולהשתרר על תעודת האדם והתרוממות האדם׳ הוא כבר בא בתחום ה,יפה׳ ושואב את כחו מ,היפה׳ ומהכח היצורי של ה,יפה׳. האדם יעשה בנפשו כאשר יעשה היוצר בשַיִש ובאבן׳ וטוב ורע אינם אז רחוקים מהמושגים יפה ומגונה*.

,כחה המוסרי של כל אומה – הוא אומר – הוא שִמְשָה׳ ממנו נזונים כל אברי האומה׳ וכל שאר כחותיה המה כוכבי לכת׳ הסובבים והולכים ומכונים את תנועתם כלפי השמש׳ שהוא מרכזם׳ (שם) – והוא בעצמו יודע׳ כי לא מניה ולא מקצתיה׳ ולא לבד שגם כל העמים התרבותיים הגדולים לא מפי מוסרם לבד הם חיים׳ גם ישראל בהיותו לעם וכל הימים אשר היה לעם כובש וחי על אדמתו׳ לא היה המוסר שמשו היחידי׳ כי אם איזה דבר ממועד כוכביו...

סופר זה רואה בימי ה,מדינה הראשונה׳ שלנו ,עבדות רוחנית׳ חיים שאין להם צורה קולטורית קבועה׳ המתאימה לרוח העצמית של האומה׳. ואותו חזיון בעצמו׳ שהיה בתוך ,המדינה השניה׳׳ שאמנם גם שם קבלו כמה גונים מן החוץ׳ הוא לו חזיון טבעי׳ וכל הקפיצה המחשבתית הזאת היא בשביל זה׳ שצריך ליה הפסוק: שגדול כבוד המדינה השניה על הראשונה׳ ושמימות עזרא ואילך בא זמן נצחונו של הרעיון המונותיאיסטי המוסרי הגמור׳ ואנו חושבים׳ שהרדיפה אחרי השכלת יון בימי בית שני לא היתה מעטה מזו ההשתוקקות אחרי תרבות אשור ובבל בימי הבית הראשון; לנו מורה מאורע זה הרבה׳ שבחתימת כתבי הקדש ואחרי מלחמת המוסר עם אי־המוסר׳ אחרי נצחון האלהות הודאית והצדק המוסרי הודאי על שרירות לב ושאלות שמא׳ נסדר אצלנו ספר קהלת׳ החותר אחרי כל זה ומבטל ברוב כל אלה׳ –

,תוכה העיקרי של היהדות׳ אומר נימַרק׳ היא: סדר־עולם מוסרי; בזה מונח כבר רעיון של מציאת אל אחד׳ יחיד ומיוחד׳ היהדות היא

* הערותי על אלה במחברתי בלשון אשכנז: ,על־דבר היחס שבין היופי ובין המוסר׳.

התרבות, הקורא לאלה ומעורר את הלבבות לאלה. מזה הטעם: כי התרבות היא כנהר שאינו פוסק והיא חיה ומחיה לעולם, בעוד שהמוסר החברתי אינו אלא מֵסיר את המעצורים לחיים. נניח, שבא בא יום השָׁלום המקֻוה ואין עמל עוד בחיים וגר זאב וכבש יחד; נניח, כי שָׁבו כל בני העולם אל תורת היושר והֲטָבַת המעשים, והיו אלה כטבע שני בלב בני־אדם, אז לא יצטרכו עוד למשגיחי הצדק ולמוכיחי הצדק. עמוס והושע, ישעיהו וירמיהו יהיו אז במפעלם המוסרי כמטבע שנפסלה ואין להם לבריות צורך בתוכחתם — אבל הטבע והיחס ההוא של בן־אדם אל הטבע לא יחדל: ועתה כאז ישא האדם את עיניו אל השמים ויראה: מי ברא את אלה, ועתה כאז יתפעל מהררי אל ומגבעות שָׁדי, ונפשו תתרומם למראה הים ומלואו, הארץ ומלואה. קוצר־רואי הוא זה, לחשוב את היופי והרגשת היופי שבעולם רק למין תענוג והנאה. היופי הוא שפת אלהים ומגע האלהים באדם; והוא אינו בא רק מפארן, מהר שעיר או סיני, כי אם נמצא בכל גבעה רמה ובכל חלק מן הטבע. הד־אלהים זה מכל פנה נשמע. סדר־עולם היופי הוא קודם באיזה מובן לסדר־עולם מוסרי וגם עולמי הוא ממנו, בנוגע לתרבית החזיונות.

ואם בא סופר זה וקורא: „כחה הקולטורי של כל אומה ואומה מונח היא באופיה המוסרי“ („כח הקולטורה של היהודים“. „לוח אחיאסף“, תרס״א), מוסיפים אנו: גם ביחסה אל היופי, ואם גם בנגיד לכח המוסרי. להיונים והרומאים היתה תרבות, לישראל בימי השופטים, בימי שאול ובימי עשרת השבטים היתה תרבות, ליהודים בתור יהודים, מאותה שעה שחדלו להיות ישראלים קדומים, לא היתה עוד תרבות כזו. על כח שׂכלי אי־אפשר היה לבנות תרבות בכל; ולפיכך כאשר התעורר החפץ בישראל לתרבות מוחשית ולמרחבי התרבות, אנוסים הוו לקחת מחוץ מה שלא מצאו בפנים, וכמעט אי־אפשר היה כלל שיבוא מבפנים.

„ואם אמת הוא, אומר הנ״ל, שהאמנות והסגנון אין בהם משום טוב ורע, כלומר, אם אמת הוא, שעולם הטוב והיפה שתי רשויות הן, כי אז מוכרח הייתי לאמר, שהיפה אינו נכנס בגדר האופי הקולטורי; אולם וכי אין שם אלא עולם אחד, עולם טוב ורע, ועולם היפה אינו אלא אחת מצורותיו“ (שם). וגם אנו אומרים: אין עולם אלא אחד, והוא מתגלה לאדם ברוב על־ידי היפה והרגשת המוחש, והמוסר אינו נכנס בכל לגבול

אחד ומקדישים אנו את ה„עצים והאבנים" של האבות, האם לא יביא גם הוא למין הגשמה, אם גם הגשמה חזיונית. — והן על זה הדבר האחרון, האלהות של ישראל המקומית, העיר נימרק בעצמו והוא אמר: „עד כמה מושרשת היתה השאיפה למרכז מקומי בלב האומה נראה מזה: הבכיה־לדורות לא נקבעה לא על חורבן המלוכה ולא על חורבן הארץ ולא על חורבן חייה ההיסטוריים של האומה, אלא על חורבן ירושלים וחורבן בית־המקדש, הרעיון — הרעיון האחדותי התפתח במשך שנות אלפים וכו', אבל לב האומה קשור הוא במקום קשר עולמי, . . .*

אמנם הוא מוסיף למַצות דבריו אלה ואומר: „זהו כחו הגדול של הרעיון בתולדות ישראל, הוא ברא להאומה מרכז רוחני בחללו של הזמן הנצחי, במקום שאינו ירא חרב מלחמה, אבל כל־כך גדולה ועזה היא התשוקה אל המרכז המקומי בלב האומה, וכל־כך בוערת היא בנפשה, עד שגם המוח הגדול של האומה מוכרח היה להרכין את עצמו להשתרבב מגֹבה נצחתו ולארוג רבות חוטים אל המקום האחד מהרחב" (שם). בעוד שהתוצאה הישרה מדבריו בעצמו היא לדון ולומר: שהרעיון האלהי הטהור לא היה יכול להשתמר בכל מהותו והתגלם ביותר במקום אחד והזון אחד.

ג

סדר עולם מוסרי

השמים מספרים כבוד־אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע. האדם נשא עיניו בראשית אל הטבע ואחר זה שם לבו אל מעשיו. הטבע ומכמני העולם הנראים, המה היחס החי בין האדם ובין האלהים, ובאלה מצא ראשונה את האלהים. זיוף יסודי יותר גדגל מזריעת החטא בימי חנוכת העולם ובריאת האדם לא נמצא, מיום החל האדם לחשוב לו מעשי בראשית. החטא והמוסר הם תוצאה מחיים ארוכים ומגלגולים של תרבות ארוכה ולא בם מתחיל האדם . . . מושג המוסר: „לא תעשה!" חזיון הדבר הזה, לאסור על הרצון לעשות מה, הוא מושג מופשט, והוא בא לבר־נש, אחרי התרגלו להפשיט במחשבה ובמעשים. הצדק, עשית הטוב והמשפט, הוא כבר מקדים למציאותו הרגשת אי־צדק ומושגים ברורים על־דבר עוות־הדין והעקה שביחס איש לחברו; ולא תרבות הוא זה הרגש ואבי

* עיין „בדרך", חלק ב', בפרק „ציונים", ג'.

גבר אז היחס המוסרי של האדם, והאם לא היתה ההרחקה היתרה לנו לרועץ?

ואומר רנ"ק: „והנפלא בזה היות בימי מקדש ראשון ההתדמות והחקוי, הבלתי־ראויה בעבודה ונמוס ליתר הגוים שכנינו, הסיבה לאבדן מלכותנו; ובערב ימי המקדש השני היתה אחת מאבני נגף הגדולות ההרחקה היתרה'...

באחד ממאמריו יאמר הד"ר ניימרק, כי „הפלוסופים שלנו בימי־הבינים מלאו אותה התעודה עצמה, שמלאו הנביאים בתקופה העתיקה' („הפלוסופיה החדשה מתוך השקפת היהדות', „השלח'). והוא לא נתן לבו לשאול: מי כתב את הבאור למשנה אחת: „ואל תתמה (על שנוי היחס בין ישראל לעכו"ם), הרי יש שחיטת הבהמות'... האם יונה בן אמיתַי כתבם או הרמב"ם *, ועוד כאלה. נימרק בעצמו יעיר במאמרו הנ"ל, ש„כח הקולטורה וכו' נכון על שתי הסגולות, שיש להן נגיעה עם רוח עם ישראל, והן סגולת ההתפשטות מתוך החוג הלאומי להיקף הגדול של האנושיות וסגולת ההתכוצות מן ההיקף הגדול של האנושיות להמרכז הלאומי'; והוא לא התבונן לזה, כי רעיון האחדות האלהית, בבוא הסגולה השניה, כלומר, בההתכוצות מן ההיקף הגדול למרכז הלאומי, כמו שנתקיים בנו כל הימים, הוא הוביל באיזו מדה גם לידי הגבלת רגש אחות כל האדם מידי התפשטותו... נניח, שרבוי האלהות יביא לידי אי־השואת האדם, כי כל אחד יאמר אלהי גדול מאלהיך – דבר שבאמת אינו כך; והרי ראינו קנאת הדת בסמלה היותר איום דוקא לא תחת יד ממשלת הרבוי באלהות, – נניח שכן הוא, הנה הרעיון של אחדות־האלהות, ביחסו העצמי ללאום אחד ובִכור אותו הלאום על עמים אחרים, הלא יוביל גם הוא באיזה אפן לאי־השואת האדם.

ולאידך, האם באמת הכל אצלנו רק אחדות טהורה היא ואין הגשמה כלל בספרי הקדש שלנו? והאיש העברי, אם גם נזכר בכל יום בזה, „שאין לאלוה גוף ולא דמות הגוף', האם לא יצייר לו גם את הקדוש־ברוך־הוא בתור יושב על כסא המשפט ומלאכים עומדים מסביבו ומשרתיו עושי רצונו. והדבר, שאנו מתפללים ופונים לירושלים דוקא, שלמרות האמירות והתפלות להאל ש„מלא כל הארץ כבודו', אנו מחפשים משכנו במקום

* עיין מאמר „הרמב"ם' (דמותו הרוחנית) להלל ציטלין, „רשפים', חוברת י', עמוד י"ז.

צורה מוחשית זו של אלהות בהרבה פנים אינה אלא הכנה באיזו מדה לזו בפנים אחדותיים. והן אנו רואים, כי גם תחת ממשלת האלילות ואופקה גדלו אנשים מוסריים גדולים בחומר וברוח. באופק היוני של רבוי האלהים היה מתגלה כל הרם והנשגב שבאדם ועשה פרי במדה לא פחותה מאשר אתנו. לכאורה היה כבוש הארץ והיות ישראל לעם שוכן לשבטיו ולדגליו דוקא בימי ממשלת האלים הרבים על כל הר וגבע. ימי שפוט השופטים בתומם שאין לו ערוך, ימי גבורי ישראל ומלכי ישראל וכל הטפוסים הגדולים שבהם, כל אלה עומדים ראשם ורובם תחת מחסה האלילות או הדומה לה*; ואיזה אופק נתן לנו את גדעון ואת אבימלך, את יפתח ושמשון? שאול בגדלו ובהרמת נפשו, הטפוס המלכי היותר גדול בבית ישראל, מאפיל ביחשו גם את שמואל הרואה מַקנאו; ויואב, זה הגאון המדיני והצבאי היחידי, אשר עשה מדינת ישראל — והוא רק הוא. לא המלך דוד, ברא את המרכז הראשי לבית־יהודה, ואחר־כך לבית־ישראל, ואחר־כך לרוב העמים — האם רק בשם ה׳ האחד בא? וחיי שלמה המלך, יוצר התפארת בישראל, האם היו שונים מאלה של חירם מלך צור? ועמרי, ואחאב וירבעם השני וכל מלכי יהודה לפני יאשיהו, שבימיו נכרתה הברית, האם לא עשו תולדה רבה בישראל? היאמר אדם, כי חולדה הנביאה גדולה מדבורה, ואסתר היהודיה רבה מרות המואביה? היאמין הסופר הזה, כי מוסרו של עזרא סופר התורה ביחסו לשכני האומה — לא לכם ולנו לבנות! — ודחיָתו אותם בשתי ידים גדול מזה של ראשי בני אפרים לפנים, שקמו ויחזיקו בשביה, אשר עשו מבני יהודה, וכל מעֻרמיהם הלבישו מן השלל, וילבישום וינעלום ויאכלום וישקום ויסֻכום וינהלום בחמֹרים לכל כושל ויביאום ירחו עיר התמרים אצל אחיהם (דברי הימים ב׳ כ״ח)? והחזיון המעשי הנשגב הזה של המנצחים לגבי המנוצחים, הלא היה דוקא בימי המלך פקח בן רמליה, ש,עשה הרע בעיני ה׳׳, בימי אלהי העגלים בבית־אל ולא אחרי גלות בבל, שאז חגגה האלהות האחדותית את נצחונה הגדול. ואחרי חורבן בית שני, שאז היה הנצחון השני הגדול הרוחני לישראל (,מפלתה של ירושלים היתה נצחונה של האומה היהודית׳, דברי אותו סופר במאמרו ,כח הקולטורה של היהודים׳), האם באמת

* עיין מאמר ,לשאלת קיום היהדות׳ ב,השלח׳, כרך הנזכר, עמוד רצ״ז. ועיין גם כן במאמר ,זכות הקיום וחוסר המטרה׳ ,השלח׳, כרך י״ג, עמוד תפ״ו, דבור המתחיל: באו מקשנים ושאלו וגו׳.

של היהדות, הרי זה מוכיח, שאין בה הכח לפרנס את העולם במלוא היקפה' (שם). אמנם אבותינו ידעו לנעוץ חרב בבית המדרש מפני כמה דברים, שלא יכנסו לשם ... ונימרק דורש היקף כללי, דורש דבר, שיהיה מוגבל כשהוא לעצמו, ועם כל זה הוא הכל ...

,אם שיטת היהדות אינה רוצה למעט את דמותה – הוא אומר – ורוצה היא למלאות את תעודתה בהסטוריה, הרי מקום לה עתה להוציא את החמה מנרתיקה ולשלוח את אורה לתוך כל החללים החדשים, שנתגלו על־ידי החקירות החדשות' (שם). ואנו שואלים, אם הדברים כבר נתגלו לנו במחשבה ובדעה – והרי על־ידי זה דוקא, שכבר נתגלו ונתעשרנו באלה, הלא דורש הוא, כי נשים להם לבנו ביהדותנו – מה לנו עוד לאורה של היהדות באלה ולהסכמותיה ולהתפשרותה עם אלה, בתור הוספת דבר אחד לשני, שהיא בעיקר עצם אחד עמו? ... ועוד זה, אם נתגלו אותם הדברים מחוצה לה, הלא לא היו הזרעונים האלה – להשתמש בשפתו – מונחים בפרי היהדות, ונמצא סוף כל סוף היא אינה מולידה את הכל ולא נתנה מעצמה את הכל.

ובואו וראו: היתה עת, שגם לאותו סופר היה מבט אחר בחזיון הדת ומהותו ובהבדלה מן הפלוסופיה והמחקר. ולו היה ברור, שהפלוסופיה הזאת – כלומר, הפלוסופיה הדתית אצלנו – לא היתה עליה ביחס אל הדרך הנבואית, אלא ירידה, והוא אמר ושפט על הרמב"ם אז לאמר: ,במקום עין בריאה וטובה, החודרת בן־רגע אל מעמקי הבריאה ומקבלת קרני זהר ישר ממקורה הרוחני של המציאות, באה עין הצריכה לאספקלריה מורכבת מחמש ועשרים הקדמות ומופתיהן, אשר כל אחד מהם, כשהוא לעצמו, מיוסד הוא גם כן על כמה וכמה הקדמות' (שם). ומה עושה מבקר זה עתה? – הוא נותן לנו הקדמות ...

ב

בדבר האחדות

נימרק מדבר תמיד על אלילות נתעבה, אלילות שפלה, ולו התעוב באלה לא פחות מזה, שהיה לבעלי מסכת ,עבודה זרה' בשעתם; אבל אם לדין, הרי עוד הדבר צריך עיון ודעת, אם באמת היה שנוי־נמרץ יסודי כל־כך בינה ובין האלהות הלאומית, במדה שרגילים אנו למדוד, או אולי

‚הנביאים בשעתם – הוא אומר במאמרו ‚הפלוסופיה החדשה מתוך השקפת היהדות' באחד מחלקי ‚השלח' – היו מפתחים את תוכן היהדות, במה שהיו מתוכחים עם הדעות השוררות בימיהם; אבל היהדות של הנביאים, בכל שלמותה הרמה והנִשאה, אינה שלֵמה ואינה יכולה להיות שלֵמה. תוכנה של היהדות אינו פוסק לעולם, להיותו הולך ומתפתח לרגל כל דעה חדשה וכל תנועה חדשה, שבאה לעולם. לא זו היתה עבודתם הגדולה של הפלוסופים הדתיים וכו', כלם השתתפו בעבודתה הגדולה הזאת – להוציא ולהעביר את תוכנה של היהדות מתוך ים האפשריות אל המציאות המוגבלה, להרחיב את גבולותיה וכו'. היהדות העיונית מושג הסטורי הוא, וכשם שההסטוריה אינה שלמה לעולם וכו', כך היא גם היהדות' (שם). ולהלן הוא אומר: ‚הפלוסופיה הדתית אינה חזיון מדעי בתולדות היהדות וכו', אלא כרוכה היא בה כגוף בנשמה' (שם).

לרגע יפול לבו, והוא אומר לנפשו, כי ‚היהדות עומדת בתור שיטה עיונית בפני תנאי כפול מוחלט: או לבוא בדברים עם הפלוסופיה החדשה, להתוַכח עמה, לקרב את הקרוב ולרחק את הרחוק או – לרדת מהבמה הגבוהה, שכבשה לה במלחמתה ההסטורית הגדולה' (שם); וכרגע יתחזק עליו לבו. לא, הוא אומר, לא היהדות צריכה להתפשר עם הפלוסופיה ועם ממלכת־המחשבה, אשר מסביב לנו, למען תוכל להתקיים, אלא היהדות היא היא הקוראה אותן לשבת על כסא־דין; היא קרואה להזמין לפניה את כל שיטותיה של הפלוסופיה ולתבוע מהן דין־והשבון על יחסן להרעיון היהודי, שהביא גאולה לעולם, להאמת המוחלטת' (שם), כלומר, רעיון האחדות; והוא לא ישים לב לזה, כי גם רעיון האחדות שלו קרוע לשני קרעים, חציו גלוי־שכינה בצורה מחשבתית וחציו בצורה דתית, פעם שניהם הוא עובד ושניהם הוא ממליך בנפשו, ופעם יכריע את האחד על השני. –

‚אם היהדות, הוא אומר, רוצה לקיים את הזכות, שיש לה על שיטה מקפת את כל גלויי החיים וההויה, אז אי־אפשר לה לסבול שום רשות היחיד מחוצה לה וכו' ושום מחיצה מפסקת בינה ובין איזה חלל־הויה ושום קו שמשתמט מחוגה' (שם); אבל הוא לא יתבונן, כי דבר שרוצה להיות הכל ושהוא צריך על־פי טבעו להיות בכל ולהקיף את הכל, הלא יחדל עם זה להיות אותו דבר מוגבל לעצמו ורק לעצמו ... ‚אם יש לך איזה גבול בעולם – יוסיף לומר – איזה חיים, איזו תנועה, שנתעלמו מעיניה

אשר שדדה את מערכות ההסטוריה בהוד גדלה, אחרי אשר הביאה גאולה לכמה עמים פראים, אחרי אשר עברה במטאטא ענק על חלק גדול של כדור הארץ והעבירה את האלילות היותר נתעבה, — אחרי אשר הראתה את כחה האלהי בקרב עם קטן וחלש, מפוזר ומפורד בין העמים, אשר קבל עליו לשמור את טהרתה המקורית נגד עולם מלא של חילות ולגיונות וחתם את עדותו ברבוא רבבות בניו ובנותיו, שנשפך דמם כמים — אחרי כל ההסטוריה הגדולה, המלאה והעשירה הזאת, אשר זכרה כשהוא לעצמו כדאי הוא, שאומה שלמה תקדיש לו את כחותיה, אחרי כל אלה באים אתם במאמרי שאלותיכם חַסְרֵי־הטעם ודורשים מטובי האומה, שימצאו לכם בסיס נכון ליהדות' (,כחות הסטוריים' ב,לוח אחיאסף')*.

ופה כבר אנו שומעים מפי נימרק גם מעין קולו של שמשון רפאל הירש, יהודי חרד לעמו ולכבוד תורתו. הם, כלומר, הירש וגיגר, דברו גם להם, באזני האומות, והוא מדבר דבריו לנו, מדבר גם לעצמו. — ננסה להעיר בכאן על איזה ממחשבותיו ודבריו של סופר זה; והוא בעיקר הלא גם יבוא בחשבון והגיון, ואינו רק מוכיח...

שתי רוחות מנשבות בלב הסופר הזה. הוא רוצה לבסס את היהדות על היהדות עצמה בתור דת, והוא קורא פעם: ,היהדות אינה פלוסופיה, כי אם דת'; ולא נוח לו גם זה, כי למוסר־היהדות יהיה יסוד בפני עצמו ועומד על עצמו, ובדין ודברים שלו את לַצַרוס ה,מוסרי' הוא אומר: ,אך הבא לדון מזה, שלפי ההשקפה של היהדות יש לה למוסרות יסוד ובסיס בפני עצמה, גם זולת התיחסותה אל אלהים, דוחק הוא את עצמו להכניס אל רשות היהדות רעיון, הלקוח מרשות אחרת לגמרי, ומדַבר הוא לשון שאינה מובנת להיהדות' (,מוסר היהדות', השלח, כרך י״א, ע״א)** — ובשנית הוא חפץ להכניס כל דת ישראל, את יחוד האלהים ואת היהדות גם יחד, בתחום הפלוסופיה ולעשות מכל אלה רק צרופי־מחשבה עיוניים ודברים שאובים ממעין המחשב והעיון... הוא מרגיש, כי יש קורבה גדולה בין עניני הפלוסופיה והחכמה האלהית (עיין פתיחה למורה נבוכים), והוא גם מרגיש את השנוי שביניהם, ובשני הדברים האלה, שסותרים זה את זה, ישתמש...

* הדברים האלה נאמרו כלפי ש״י איש הורוויץ.
** עיין גם ב,בדרך' חלק שני, שם.

שהביאה אורה לכל העולם· — נימרק ידבר על שאול התרסי כמו על רבן גמליאל· על דרשת־ההר ידון כעל לקוטי מכילתא; ועל הספרות הקראית ישא מדברותיו כעל חלק מהספרות הרבנית ··· והכּל לו אחד ובא מכח אחד· כח אחד חי ופועל הוליד רבות ושונות ועוד יוליד גם בבא··· לא רחוק הדבר· הוא אומר· שאחרי אשר הולידה דת־ישראל את הבת הבכירה· הנוצרית ואחריה דת הקוראן· תשוב ותוליד עוד דת־חדשה· שאולי תכבוש אותם העמים· שעדיין לא נחלקו עוד בין שתי הבנות האמורות··· עוד אנו עומדים באמצע ,הפרוצס' הדתי הגדול הזה· שראשיתו ראה ראינו ואחריתו לבנינו ולהדורות הבאים אחרינו· — ואחרי שאלה לנו ועמידה גדולה כזה לנו בהסטוריה האנושית· איך עוד יכולים אנו לקבול ולשאול ולהצר ללבבנו·

תאמרו· הרי הצרות והרדיפות· והרי כל פרקי התולדה שלנו· הכתובים בדם; אבל האם לא אלה שייכים הם לקודמים והאם אינם תוצאות ישרות מהקודמים? הנביאו המטיף אמת חדשה לעולם· יסבול ברוב· ובגלל תורתו זו ישימו אותו בסוגר· ומי שלו תעודה רוממה· הוא גם מביא את קרבנו··· ועוד זאת: הצרות והמועקות הרבות הן גם צרפו אותנו· והן הן אשר כרו בבאר שלנו· שִׁפַּכו המים; ,הנביאים וכל היצירות הגדולות של עם ישראל באו דוקא בימי הירידה' (,שפעת קלגסים· ,לוח אחיאסף')· חשבון שמכעינו כבר נמצא אצל גיגר· וביחוד בדרשותיו ,על־דבר מעמד ישראל בתולדות העולם'; אבל תחת שלגיגר· בתור מתקן־דת· כבר היו דברים בתולדותינו ודתנו· שעמד ביחס נגודי אליהם ונלחם עמהם ובקר אותם קשה· אין אצל נימרק נגוד כלל וכל מה שהיה לנו חביב לו בשוה; הכל לו חזיון תולדתי ישר· את הכל הוא מבין מתוכו ומהויתו· ובכן אין עוד לשפטו ולהעריכו···

נימרק ידין ויבאר בנחת ובישוב הדעת של חושב עיוני רק במקום שלא יתחמץ לבבו; אבל כשבאים אחרים ונוגעים באשר קדוש לו· כלומר· ביהדות כפי שמסמנה הוא וכפי אשר יצייר אותה לעצמו· אז יֵהָפֵך ממְבָאֵר למוכיח ויתן קולו: הנה באו אנשים· שהוַדאיות שלו היו להן לספקות ובקשו להם בסיס אחר או תשובה אחרת לצער לבם בשאלת־היהדות; והוא קורא להם: מה! בסיס חדש אתם מבקשים ליהדותנו? ,העלובה הזאת· אחרי חיים של שלשת אלפים וחמש מאות שנה· אחרי אשר הראתה את כחה ועוזה במדה שלא זכתה לה שום דת ושום פלוסופיה בעולם· אחרי

מאמר רביעי

א

בשתי מדות

עוד לנו סופר אחד חושב בעניני היהדות, הד"ר ד' נימרק. הוא הן הולך את דרכו וכובש לו דרך; והוא גם פשט אצטלא דרבנן ונקי הוא לדעותיו מפניה צבורית, כי אם אומרן מלבו ומצרכי לבו, או על־כל־פנים ממחשבות לבו. דבריו ומחקריו ראויים הם שנעמוד עליהם*.

אם נצרף לנו את חשבונו של עולמנו העברי־היהדותי של הסופר הזה במאמריו הספרותיים, צרוף לא נקל אחרי שפתו הקשה, אם גם בנויה ומשוכללה היא וחיה מתוכה, — אז תצא לנו מעין תמונה זו: עם ישראל הוא גוף אחד בכל הדורות, ותורתו ותרבותו הן בנות נשמה אחת מוצקת בכל המועדים: יוצאי ירך אברהם, יושבי מצרים, בני דור המדבר כובשי הארץ, עשרת השבטים ובית יהודה, יהודי בבל ובני מצרים, היהודים בימי בית שני ואחרי החורבן בשארית ארצם ואחרי זה עוד הפעם בבבל, יהודי ספרד ויהודי המזרח, יהודי המערב בימי הבינים ויהודי זמננו בכל ארצות הגרמנים, הרומנים והסלבים, ואלה אשר מעבר לים הגדול ובארצות רחוקות... כלם כלם הם בני הגוף העברי האחד, החי על־פי יסוד אחד, או לדַבר במבטאו האהוב, החי על פי חוק הסטורי אחד. — — —

ולאידך, בעניני הרוח, הרי התורה, הנביאים והכתובים, הספרים ההלכתיים והחיצוניים, התלמוד, ספרי הגאונים והקראים, הספרות החוקית, הקבלה והחסידות, הספרות הפלוסופית בימי הבינים והבקרתית וההשכלתית, עם זו של הלאומיות, כלם בכללותם ובפרטותם הם הם חלקים חלקים של נשמה אחת כוללת ויסודית; גם ספרי הברית הנוצרית ותורת האסלאם, הם וענפיהם וענפי ענפיהם הם חלקים מזאת הנשמה הכוללת האחת,

* עיין „בדרך", חלק שני, ע' ע"א.

מאמר רביעי

ספרי התורה הנגלית נחשבו בעיקר אך ללבושי התורה וספרי־חזון אלה לנפש ספרי־קודש, לקדשי־הקדשים. — „לא אך „זרם צדדי" הוא זה, מה שהשפיע מתחת לשטח דרך צינורות הקבלה והמסתורין שבעמנו" (שם, עמ' רל"ט), כי אם חלק גדול מרוח האומה היה, ואם תמצא לומר — גם חלק המשקה ומַרוה את שאר החלקים...

„ואם הרוב — הוא מוסיף ואומר — היה נגד ההשקפות האלה — ובמהלך הקבלה גם הרוב לא היה כנגד — ואם המהלך ההסטורי אחר־כך הכריע אותן, עדיין אין זה מוכיח, שבעלי ההשקפה הבלתי־רשמית אין מקומם ביהדות כלל. בכלל מאתים יש תמיד מנה, ובהכל יש גם החלק" (שם).

אמנם יש גם לומר, שאם מצד ההגיון והחשבון בודאי יש בַּכֹּל החלק ממנו, הנה בתולדה ובמוסר ובכל דבר המתחדש והמתפרט לדבר חדש, החלק חדוש הוא על הכל. מיכה המורשתי אינו יתר על ירמיהו, המדבר בשמו, הלל הנשיא אינו יתר על רבי עקיבא ואף לא רבי יוסף אבן־מיגש על הרמב"ם.

שאלת מאתים ומנה, שבא הסופר הלז לתרצה על רגל אחת, היא שאלת הדורות — ואין פותר...

עם־הספר, הנה אי־אפשר לה לזו, שתוסיף להשפיע על חיינו ולפרנס את נשמת העם עכשיו, בשעה שהגורם הראשי של אותה ההשפעה, האמונה באלהים, בתור נותן התורה ומחוקק החוקים – כבר חדל להיות לו מהלכים בתוכנו. („על הגבולים", „העתיד", ח"ד, ע' רל"ה).

ואפילו הספר הזה, הישן והמתנחל מדור לדור, אינו אחד, ואפילו אלהים גופו וחזון האלהים אינו אחד. גם עם ישראל, כל־זמן שהיה חי ויוצר ערכים לאומיים, לא היתה צורתו הרוחנית קבועה ומוגדרה (שם, עמוד רל"ז).

לא ערכים אחדים תמידיים יצר העם, כי אם ערכים שונים זה אחר זה, ואפילו זה בצד זה, – לא כל אותם המקראות, שראוים היו להשרף, נשרפו, ולא כל אלה הדברים, שראוים היו להגנז, נגנזו. ולאידך, הרי אתם מוצאים דברים פנימיים, כלומר, דברים שקבלה אותם האומה לשלה, ודברים חיצוניים, שהוציאה אותם מחוץ לגבולה; ובין הקרובים לבין הרחוקים אין לכאורה הבדל רב כל־כך. ועוד זאת, אפילו אם נמנו וגמרו ראשי־החכמים להוציא דבר זה מן המחנה וגם הוציאו אותו, הוא חזר ונכנס בלבוש אחר ובאפן אחר; או גם הסבות הנפשיות והאלהיות, שהולידו דבר פעם אחת, חזרו להוליד. אם גם הפירות הראשונים נמצאו פסולים. רוח הוא באנוש ואותו לא תעקרו! נניח, שהיה נגנז ספר קהלת, מפני שדבריו סותרים דברי תורה – ועד־כמה הוא סותר ועוקר מן השורש דברי התורה והשקפות התורה! – בלי־תפונה היה הוא חוזר ומתנער בצורה אחרת; ובזמן אחר נגדעו מכרם ישראל כל אותם הספרים החיצונים ודברי חזון, כספר־היובלים, ספר חנוך, ספר עזרא הרביעי וספורי משה ואדם והשטן, והנה חזרו ובאו או גם נולדו שנית בספרות ישראל. והרי ספרי ההיכלות ויצורי הדמיון הרב אשר בתורת הקבלה. והאם לא משחק התולדה הוא זה, שאותם התנאים גופא, שערערו גם הם נגד ספרים חיצונים והמונם ונעצו חרב בבית־המדרש וקראו: היוצא אל יכנס, הם הם נעשו בבדי הקבלה וספרי־החזון המאוחרים אשר לישראל ליוצרי חזיונות חיצונים... הננו מוצאים בהם עוד הפעם את השמות רבי ישמעאל כהן גדול, רבי חנינא בן־הקנה ורבי עקיבא ועוד. על־יד ספרי המשניות וספרי החוקים, שנוסדו להראות לאדם מישראל את דרך המצות, היו גם אלה, ואולי דוקא דברים חיצונים אלה, לדברי חזון־הנפש ותנחומיו,

הגבורים הקנאים, שעברו בלהט החרב את הארץ והרוו את האדמה בדם, עד כי האדימו פני הבריאה משצף קצפם כי עלה ומחמת גבורתם, לאלה בודאי לא היה מוסר צנוע וסובל... אלא אפילו בעלי־הזוגות: שני יוסי, יהושע בן־פרחיה ונתאי הארבלי, בן־טבאי ובן־שטח, שמעיה ואבטליון, וגם שמאי והלל ותלמידיהם הראשונים, מי יאמר לנו, כי תאורם בפי המאוחרים להם נאמן יותר מתאור דוד וירבעם בפי אנשי התלמוד, שזה עסק בשפיר ובשליא, כדי לטהר אשה לבעלה, וזה היה דורש כך וכך פנים בתורה... ומי יאמר לנו, שדוקא הפרושים המה סמל תכונת העם בכֹּל ונושאי רוחו האמיתי ולא גם הצדוקים, אנשים גבוהי־הקומה ורחוקים גם רחוקים מלהיות נמוכי־רוח. ולכאורה המוסר הקלסי היוָני מצא לו מקום בין מיטב אצילי בני־יהודה בארץ האבות, לא פחות מאשר באנטוכיה וברומא. למה לנו לקרא אך את פרשת התלמוד והמדרש ולא נקרא את הדפים הארוכים בכתבי הזכרונות ופרקי דברי־הימים של יוספוס?...

במאמרו „להרחבת הגבולין", ב„העתיד" חלק שלישי, אותו סופר חוזר ואומר: „אמת הדבר, היהדות לא העריצה את איש־האלהים — אבל שהאדם הוא חלק אלוה ממעל, ושצדיק הדור הוא שותף להקדוש־ברוך־הוא וכו', שהקדוש־ברוך־הוא גוזר וצדיק מבטל, את זה לא הכחישו היהודים מעולם"... — „אחד־העם מביט על תנועת שבתי־צבי כעל חזון עובר בדברי ימינו, אבל הרי על־פי האמת השאירה התנועה הזאת רשמים עמוקים עד למאד, הרגיזה אותה, את האומה, במעמקיה והרעישה אותה מן המסד ועד הטפחות; והיא גם שהכשירה את הקרקע ליצירת החסידות עם טופס הצדיק בראשה, שגם הוא איש־אלהים הוא, שהוא מושיע ומרחם ומתקן ומעלה. וגם בן־אלהים הוא, שהוא מתחטא לפני המקום ועושה לו רצונו". כה משלים הוא על־ידי דרישת־סמוכים את דברי עצמו וחזון עצמו. הוא עומד על הגבולים ורוצה להרחיבם; והשואל אומר: מה חזית, שכח אותם התנאים התולדתיים, ואפילו הערכיים ומסבבי־ערכים מתמול, יותר יפה מכחם של אלה מהיום והבאים מצרכי היום? ואפילו בהללו מדאתמול, מה חזית לבַכֵּר אלה על אלה? מה חזית להוציא את אלה מכלל רוח ישראל ולעשות את אלה לישראל גופא? „אין האנשים התמימים הללו — הוא אומר — חפצים להתבונן לתמורת־העתים, בכדי להבין ולהכיר, שאם גם התקיימנו אלפי שנים בגלות בזכות שיטה זו וזכינו בשבילה לשם הכבוד

נדון מן המאוחר על המוקדם, וגם סתירתו בתוכו — דבר התגלי, אם הוא התגלי ופועל כגון התגלי, הן אינו הרכבי; ולאידך, כל דבר הרכבי, שוב אינו התגלי, ורחוק מהיות התגלי — הוא ממשיך ואומר: „זו היתה ההתגלות הראשונה בקרב עם ישראל, שבאה מתוך אותו הצורך האישי הנפשי — להשתתף עם הקדוש־ברוך־הוא במעשה בראשית, בשעה שהוא יושב על האבנים ומחדש אותם בכל יום תמיד · · · זה היה הנסיון הראשון, נסיון שלא עלה יפה אמנם, להמצאת סינתיזה בין שתי השקפות־עולם שונות, בין זו של המוסר הישראלי הצנוע והסובל ובין זו של האליליות הקלסית השובבה ושל האוטונומיה האישית. ואין ספק, שהרבה מן השאיפה הזו הונח גם כן ביסודה של הקבלה הקדומה, אלו מאמיני השלוש ואלו העשר — היו אז טוענים בצדק מתנגדי הקבלה בישראל, — האדם מניע את העולמות העליונים, הוא מטהר את הבלתי־טהור ומשיב הניצוצות התועים לשרשם · · · מה עוד שתוף יותר גדול מזה. ולהפך, לפי אֲמת מדתו הוא, נוכל לראות, לאידך, בחזון זה — לא עלית האדם, כי אם עזותו — עזות דקדושה. הגעו בעצמכם, יש לנסח בשפתו, בן־אדם יסודו מעפר וסופו לעפר מתנשא לומר: אני אחד עם בוראי, ושנינו אנו עסוקים במעשה־בראשית. שנינו! היצור מתדמה ליוצרו; קושר־הכתרים יהין להיות שוה לנושא הכתר! — זה אלי ואנוהו! וגם משנת אבא־שאול בזה צריכה בקורת: וכי רשאי אדם להִדמות אל קונו ולהתנהג במדת קונו? איה יראת־הרוממות של יצור מפני יוצרו? ואיך יזדיין יצור כפים, שאך נשמה בקרבו תלקח ממנו, במדות בורא־העולם ומלוא כל העולם כבודו? אין זה רק דמיון שובב ופרי־האִמרה: אעלה על במתי עב, אדַמה לעליון, והתשובה בצדה: אך אל שאול תורד ותולעים תאכלנה אותך, אתה בן־אל־מות.

ועוד, המוסר הישראלי על „הנעלבים ואינם עולבים, השומעים חרפתם ואינם משיבים, וכו׳, המוסר הזה, כפי אשר מצא לו בטוי בספרים ובכתבים מאוחרים הרבה לחורבן ואף לחורבן ביתר, בעת שנרו של ישראל המדיני כמעט נדעך, ופִנו כ״ד אלף שארית התלמידים, הנושאים גם חרב, מקום לחמשה זקנים — הוא יהיה לנו לסמל ולמראה למוסר הישראלי, שהיה שורר בימי התקוממות המכביים וממשלתם העריצה, לזה שהיה שולט בימי הורדוס ובימי התסיסה הגדולה בכל ארץ יהודה ואגפיה ובחומות ירושלים עצמה · · · אין אנו מדברים על הני בריוני שהיו, אין אנו מדברים על

ובדרכים. שמאל דוחה וימין מקרבת. ויש אשר בשתי ידינו נלחם או את שתי ידינו נושיט. לעם תולדתי רק שאלות התולדה, ועַם־הרוח מבקש גם נתיבות לרוח וברור עניני־הרוח...

אנו באים למשנה אחת, אשר נגע בה אותו סופר בדרישת סמוכין בין התגלות החסידות ובין ברית־השליחות הקדומה והיחס שבין חזון לחזון. הוא הוכיח ואמר:

„יודעים אנו אמנם את כל הבדותות ודברי־הבאי אשר בדברי השלוחים גם הם, וביחוד בספורי־המופתים והנפלאות שלהם, יודעים אנו גם הדיוטות, שיש אפילו בהאֲמרה המפורסמת שבדרשת־ההר: שמעתם ואני אומר, כאילו אני זה עומד ודורש רק מפי הגבורה בלבד, כאילו לא שאב את רובי תורתו זו ממדרשי הפרושים גם הוא, כאילו גם אותו, בכל הדברים המפוצצים הללו, לא קדמו כבר אמרות חכמי ישראל' (מאמר „החסידות וההשכלה' ב„העתיד', חלק ב', עמ' ל"ט). אנו נזכרים בדברי הולדהים, שאמר: „זה הכלל והיסוד מונח אצלי, שכל הדברים הנמצאים בפי האיש, אשר ממנו נאמר, כי המציא תורה ואמונה חדשה, הן בחכמה ומוסר, והן בפירוש בתורה ובנביאים, רק מהרוח והדעות, אשר נתפשטו בימיו וחיות הנה בפי חכמי ישראל בזמנו ובזמנים הקודמים לו, דבר ומלתם על לשונו, כי את לחמם אכל ומימיהם שתה ומבארם שאב' („מאמר האישות', עמ' כ"ז).

אין הבדל בין דברי ההבאי של החסידים ובין האגדות הזרות של השלוחים. „אבל ישו, מוסיף בעל „החסידות וההשכלה', לא חִדש כלום בתורה ובעיון ובמדרש, והנה על־כל־פנים תביעותיו מהחיים היו מושרשות עמוק בהרגשה האנושית המוסרית של האדם; והוא, שמסר נפשו עליהן, זכה שיִקָראו על שמו'. —

ובדברו על חוסר הנטיה האינדיבידואליסטית בישראל וכו', שוב אמר: „הדת הנוצרית היתה — אחר שפנה דרך לפניה ההילינִיזמוס הישראלי — ההתגלות הראשונה בקרב היהדות, שהונח בה ביסודה שחרור הרוח מתוך האות, שחרור הרגש מתוך החוק ושחרור הפרט מתוך הכלל'. — ולכאורה זה סותר במה את הקודם. ממה־נפשך, אם אין חדוש על הקודם, הלא אין גם התגלות; ולאידך, אם התגלות יש בדבר, הן יש כאן גם חדוש. „זה, כלומר, דת ישו והשלוחים — הוא אומר — היה הנסיון הראשון להמצאת סינתיזה בין שתי השקפות־עולם שונות'. אבל יש בזה מעין

זה חזון־עוצב רב, שהבנין בידי־שמים נהרס על־ידי בן־אדם, אדרבה, זו מלכותו של האדם ונטיתו של האדם. אחרת היא, אם באותו הבנין הדתי עצמו נסגרים החדרים, שָׁמַיִם טיח על־גבי הדלתות, ואנו תועים במבואות הארוכים והעקומים, מבלי אשר נמצא את הפתח...

ובא הסופר הזה ושואל ואומר: „מכיון שאנחנו כל־כך הרחקנו ללכת מן הסביבה היהודית, מן המקור היהודי, אם באים עכשיו ומכניסים לתוך היהדות תוכן זר, שאינו בעיקרו אלא מחאה עצומה נגדה, נגד כללותיה ויסודי נשמתה, כלום מה אפשר לקוות מזריקת ספרמון אשר כזה? — אפשר לה ליהדות, שתתקיים רק כל־זמן שאנו ממשיכים אותה באמונה, כלומר, בשעה שאנו קושרים חוליה בחוליה, טבעת בטבעת, ואנו מאמינים באחדותן של כל הטבעות הללו, ומכירין בסדר העבודה הזו וסומכין עליה" (שם, עמוד ס"ט).

וכל הדברים הללו הלא הם גופי השאלות, שעליהן היינו נמקים...

„אמונת האחדות הזו זה עיקר חדש של היהדות, שהוא תנאי הכרחי לה במקום אמונת האחדות במובנה הישן, שכבר אינו מיוחד לנו ונמסר לארכיון של כל האנושיות. ומי שכופר בעיקר זה, שוב אין לו חלק ונחלה ביהדות" (שם). ולפנינו אין עיקרים קיימים לנו ביהדות התולדתית, אפילו אלה, שאין שוברם בצדם ביהדות גופא...

לא נדון באלה.

ה

סמוכין

מזה ומזה. אנו בני־אדם יושבי מטה ודורשי מעלה נדחפים, נדחפים אנו מהחיים ושאון החיים, וכן מכליון־הנפש לדת וממשברי־הדת. בר־נש יצור הוא ככל היצורים, והוא באיזו מדה גם היוצר ומבקש את היוצר. האדם פותח את לועו לשתות ולמצות תענוגי החיים ולמשול במכמניהם. אין גבול לתשוקותיו. לא יָדַע מעצור ברוחו, והוא שאף ישאף גם מעלה ויבקש את השכינה. בקש יבקשנה בו ובאשר מסביב לו; וכי יחוש את הודה, אז יכרע וישתחוה, הוא, אשר עוד לפני שעה לבש גאה וגאון. לא קרעים פה, קרעים שאינם מתאחים. שני צירים לעולם ושני פתחים ללב האדם... מבקשים אנו נתיבות ומתרוצצות מתרוצצות בנו הדעות וההרגשות כל הימים. אנו שואלים ודורשים, מבקשים סמוכים בתורות

גם ,זוהי אמת, שצריכה להאמר ולחזור ולהאמר: בכל היות תנועת ההשכלה שלילית הרבה וכו׳, הנה ביחסה אל פרובלימות העתיד של עם ישראל היתה היא — וגם בלא־יודעים — חיובית בהחלט. היא הצריכה בהכרח את היציאה מן הגלות ואת השאיפה למרכז חיים חדש׳. — ,תביעותיה של ההשכלה באו מתוך צורך אנושי טבעי, לפיכך הביאה בהכרח גם לידי תוצאות אנושיות טבעיות — המָלטו מתוך הגיטו והִושעו!׳ — ,העיקר אופן העמדת הפרובלימה, ולא בחירת התכסיס; וההשכלה אמנם העמידה את הפרובלימה המרכזית שלנו באופן חיובי ומוחלט. אין מקום לפשרות ולותורים עם הגלות. צאו מן הגלות — והִושעו. להימין או להשמאילו׳ (שם, עמ׳ פ״א).

ואמנם, הבאים אחריהם בקשו גם להימין או להשמאיל. מעבר מזה בקשו חרות מן החוקים המעיקים והמצור שבחיי הגיטו והתנערו לחיים הטבעיים לכל רחבם. ומעבר מזה חזרו שוב אל מורשת־אבות, לבקש גם בה גרעינים לזרע חדש ולחיים חדשים. בראשית היתה המגמה של הדרישה לשנוי־ערכין: העברת מרכז האדם מן הדת וכל גדרי הדת אל החיים האנושיים שם בחוץ, ואחר־כך התחילה דרישה זו להתעמק ולבקש שנוי־ערכין בדת גופא... והיא הרי גם לא נִתנה כלה מרועה אחד, הלא בה מגִלות על־גבי מגִלות, חליפות על־גבי חליפות, דהיות יסודיות ודרכים שונים. הלא גם בה אומרים הללו רע לטוב של אחרים; ולאידך, מטביעים מושגי רע בעיני אחרים לטוב. הלא גם בה יש הבדל עצום בין עול־מלכות־שמים ובין מלכות־שמים, בין בן־אדם מבקש את קונו ובין אלהים פוקד ומצַוה. קוראים גם לנביאי האמת בשם נביאי השקר. הצבור והמסורה קוראים: הלכה כפלוני וכפלוני ולכו רק בדרכי פלוני, ובת־קול אחרת קובעת דוקא הלכה זו... הללו אוסרים את הַמותר ועושים סיָגים סיָגים לתורה, והללו מתירים את האסורים לכאורה ובאים לחדש גם רוח התורה. — —

אם רוצה אדם לפרוק מעליו עול הדת הזמני והתולדתי מפני החיים העולמיים, אם רוצה להחליף דברים, שבאו לו מאת המסורה, בדברים הנקנים על־ידי השכל בלבד, מי זה יעצור ברוחו? ומי לא הרגיש בכל ישותו גם־הוא אותה השאיפה ואותה הדרישה אשר בנפשו? והרי עולם גדור ומסומן במצריו עומד בפני עולם רחב ובפני כל רחבי השמים. ואין

לדעת ולהבין דברי ערכים אחרים בדת ובעשיות הדת, בעם ובנפש העם ממושכלות ועיונים ותורות שלמות, תהיינה גם הן אומרות צדקה ומשפט.

ד

מעבר מזה ומעבר מזה

„השכלה! קורא הסופר הלז במאמרו הנזכר. „זו היתה תקופה של התעוררות האדם בלב היהודי. זו היתה באמת תקופה של „תחיה והתחדשות". תחת השעבוד וההכנעה לאוטוריטיטים דתיים ותחת דכדוכה של נפש, שהוא בא מתוך קושי השעבוד וסבל הירושה של יהדות הגלות, בא השחרור של השכל האנושי, באה בקרת חפשית לכל המסור והמקובל... תחת ממשלת ההזיה המשועממה והדמיון המסורס, שהם באים מתוך לקוי־הדת וקלקול הטעם של בעלי הסודות והרמזים — באה ממשלת הרגש הנורמלי והטעם היפה, רומנטיות אנושית טבעית. כל הכיעור והנוול, כל השפלות וקלקול האסתיטיקה שבחיי היהודי בביתו ובצאתו, בדבורו, במהלכו ובתנועותיו בשוק וברחוב, בחצרות בתי־כנסיות ובבתי־מדרשות, הכל נמסר לבקרת — והיא גזרה על ימין ועל שמאל.

„אפשר, שהיתה זו שלילית יותר מדאי, אבל — אין כלום! זו היתה שלילה נחוצה. זו היתה הריסה לשם בנין, עקירה לשם בנין, עקירה לשם נטיעה. ו„כמה מן האנושיות היה בכל השלילה הגדולה הזו, בכל המחאה העצומה הזו של בעלי ההשכלה נגד סדרי החיים הקבועים! כעין קולטוס דתי היתה ההשכלה בראשיתה, השכלה בלי דעת נפש, בלי מטרה מסוימה; שאיפה וגעגועים לאיזה טמיר ונעלם, לענני תכלת של בת השמים, לאור ולשכלול נפשי, לאמונה צרופה, להתחדשות האדם והחברה; והשאיפות החבויות לצורות־חיים חדשות, שעין לא ראתה אותן, והתביעות הבלתי־נמלאות לעולם, ועדנת ה„מליצה", שנפש המשכיל היתה עורגת לה, מבינה ואינו מבינה, מרגישה ואינו מרגישה. כמה יופי־ילדותי, כמה זיו־שדי היה בכל אלה!" ו„סוף סוף הרי אופקים חדשים, אופקים של חיים אנושיים טבעיים, של חן ויופי והרמוניה נפשית, התחילו נפתחים ומתגלים לעיני בני ישראל; וסוף סוף הרי מן ה„השכלה התמימה" הזו יצאו זאטוטי ישראל להיכלי החכמות והמדעים ולהרגשת התסיסות האנושיות שבחברה ולהכרת החיים בעין..." („העתיד", ח"ב, עמ' ע"ט, פ).

חמתו על הגוים, אשר לא ידעו את יעקב ואת נוהו השמו ...' ,הוא עלה למרום ונתעלה ברכב וסוסי אש. שמא תאמרו: הוא עלה למנוחות ואותנו עזב לאנחות — שגיתם מאד! הוא בחר לו מרום שמים לשבתו, למען ישקיף משם וירא את כל הרעה והתלאה, המוצאות את עמו בחירו פה, בעמק הבכא הזה, ולמען יהי נכון בכל עת מצוא במקום המשפט להמליץ עלינו לפני פמליא של מעלה ולבוא לרחמנו' (,העתיד', ח"ב, עמ' ע"א, ע"ב)*.

והן זהו אליהו בעל ,ספורי־הבדים', זהו אליהו שהחיה את בן האשה הצרפתית, ש,חליו חזק מאד, עד אשר לא נותרה בו נשמה', ותאמר האשה, כי ראתה כי חי בנה, אל אליהו: עתה זה ידעתי, כי איש אלהים אתה ודבר ה' בפיך אמת...

ועוד — אליהו זה, החותך חיים לבני־אדם בכל הדורות ובכל הזמנים, לא הניח אחריו אפילו פרשה אחת של נבואות ומשאות בתורה. ולא ישעיהו בן־אמוץ החוזה, לא ירמיהו מבני הכהנים אשר בענתות ולא יחזקאל בן־בוזי הכהן, שראה את האלהים על נהר כבר ו,נֹגה לו סביב', — לא אחד מאלה נעשה לנביא הברית והחסד**. גם משה איש האלהים ונאמן ביתו, אשר דבר את ה' אלהים פנים אל פנים, והוא נתן לנו מפי הגבורה את כל החוקים והמשפטים לעשותם ולחיות בהם, מת ו,לא ידע איש את קְבֻרתו עד היום הזה', ולא יצא ממקום משכנו להתגלות לעיני הבריות בצר להם, ואליהו — רק אליהו נעשה למלאך הברית והחסד.

עמדו חכמים גדולים לישראל, שומרי התורה ודורשי התורה ונהרגים על קדושת־התורה, הלא המה כתובים בספרו של האדם הקדמוני, דור דור ודורשיו, דור דור וסופריו; אבל הצדיקים האמיתים, שעליהם יתכונן הדור, המה אנשים נסתרים וצנועים, ל"ו במספר, נסתרים הם ומעשיהם, נסתרים הם ותורתם. רק אלהים בשמים יודע את משכנם ומשיח עמהם. ואמונה זו לא חדשה היא לנו, כי אם כבר כתובה בספרי התלמוד והמדרש. אבל מעולם לא שמענו, כי ל"ו צדיקים אלה, שהם יסוד עולם, נעשו בוני התלמוד גופא ודורשי המדרש בעצמם...

סקירה מעט בחזון הזה, בחזון־דתי זה, היתה מלמדת את הסופר הזה

* עיין גם ,עץ הדעת בגן העדן מקדם' מאת שלמה רובין, ע' ס"ח, הערה א.
** העיר על זה מעט בעל ,אורח לשבת' באחד מעלי ,הצפירה'.

עליו, מבלי אין דרך לנטות הנה והנה. המונותיאיזמוס רגוריסט הוא, על־פי מהותו, ובן־האדם מרגיש את כל כובד הכבלים, שזה היחיד הגדול והנערץ שָׂם על ערפו, ונופל תחת משאו... הנטיה לאחדות נתנה אמנם לעם ישראל את הסגולה ואת הכשרון להתרכזות המחשבה, לבקשת הנקודה המרכזית בעולם ובחיים, כשהם קבועים ועומדים; אבל היא נוטלת ממנו את הכשרון לראות ולהכיר את הטבע במצב התהוותה, להבין ולהרגיש את חופש ההתהוות והעלילה הטבעית, היא נתנה לו את הכל מן המוכן כבר'. — „אלהיהם של ישראל רציני הוא יותר מדאי וכו', ואינו נותן כל מקום להתהוללות ולהשתובבות, כאותה הכנופיה העליזה של האלילים, שהם מתהוללים ומשתובבים, פעמים שזה קם וזה נופל ופעמים מוחלפת השיטה; ורק במקום שיש אֵלים ובני־אלים, שהם נאבקים זה עם זה ונלחמים זה עם זה, שהם מכניעים ונכנעים, קמים ונופלים, רק שם יש מקום לחופש אישי... לא כן באמונת האחדות! שם שוררת אוטוקרטיה מוחלטת מצד אחד ומשמעת מוחלטת מצד השני. לפיכך לא היתה הנטיה האינדיבידואליסטית תכונה יהודית בעיקרה. הפרט שייך להצבור, להעם, והעם לאלהים (כי לי בני ישראל עבדים)'. („העתיד', ח"ב, ע' ס"ז. ראה גם מאמרו „תורת האחדות' ב„העתיד', חלק שלישי, ע' קל"ג—קל"ד).

כמו־כן, הנה במאמר „רבי יהודה הלוי מבכּר המרצה את מושכלות הרמב"ם על ספורי אליהו החוזה; וב„ההשכלה והחסידות' הוא עוד מכיר את הדת שבאגדת אליהו התשבי לכל ערכה.

„אגדת אליהו — אמר שם — זו היא אגדת היהודי הנצחי שלנו! אין איש יודע מאין הוא בא ולאן הוא הולך; וכמעט שאין לו ראשית ולא תכלית, כמו האומה הישראלית עצמה, וכימי האומה הישראלית ימיו גם הוא. אליהו זה פינחס, שהופיע באש קנאתו על נשיא בית אב וכו'. זה אליהו שקנא קנאת ה' במלך ובעל בעמיו, באחאב בן עמרי. — אבל אינו רק מקנא ונוקם, הוא גם מלאך־הברית, מלאך האהבה והחסד, שבוא יבוא לפנות דרך למשיח ישראל, כשיגיע קץ הפלאות, לקרב את המרוחקים בזרוע ולעשות שלום בעולם'. ו„בינתים, בין קצות פעולותיו אלה הגדולות, הלאומיות, תמיד הוא מתהלך אתנו בצרה, הוא מבקש תועים בכל נתיבות, נדחים בכל דרכים. הוא גם מחזר על הפתחים ועל כל בית עני שבישראל ישקוד לנחם ולעודד, להפיח רוח ישע ותקוה, לשום בנאד דמעתו ולשפך כאש

המרצה מקדים ואומר: ,הדבר הזה, כשהוא לעצמו, כבר מוכיח לנו, שבישראל לא היה אז קבוע ומפורסם עדיין המושג של דת־אלהות, המסוימת ומוגדרת בעיקריה ושרשיה, שאלמלא כך, הרי היו ממציאים לו מלה המְכונת למושג זה. זה שגרם אחר־כך אמנם להרבה מחלוקות ולבלבול־מושגים ולפולמוס־דעות עצום בקרב עמנו. ובאיזו בחינה אפשר להגיד, כי כל ספר קורותינו היה מקבל צורה אחרת, אחרת לגמרי, אילו היתה לנו בשכבר הימים אותה המלה הברו־ה והמסוימת, אותו המושג הברור והמסוים, שהיו מגבילים ומסיימים לנו את חתומיה וגבוליה של היהדות, של אמונת־היהודים; אפשר שגם גורל עמנו בכלל היה אז אחר לגמרי מכפי שהיה' (שם, עמ' נ"א—נ"ב). אבל לא מניה! לעם העברי או לשבטי העם העברי היה אולי בראשית הזמנים הבדל יסודי בין שמות אלהים, אם הוא נקרא אלהים או ה' או ה' אלהים, או אל שדי, או אל צבאות יושב הכרובים ועוד ועוד, לעם היהודים נעשה הכל מושג אחד בשמות מתחלפים. ואם גם דברו אחר־זה על ,עלת העלות, סבת כל הסבות' או על ,מקומו של עולם', או על ,המקום' סתם, או על ,רבונו של עולם', או על ,הקדוש־ברוך־הוא', ואפילו על ,שכינה' בבטויים ארמיים ודכותם — והשפה בודאי עושה הרבה — כל זה לא שנה כלום בדבר הברית, שבין בני יעקב ובין אלהיהם, ובדבר שמירת־הברית. אי־אפשר כלל, שגורל עמנו בכללו היה אחר לגמרי, מכפי שהיה, לו גם נתברר המושג היסודי לנו לפנים מן העתים, לפי משאת נפשנו. לא על מושג ידוע יִוָּסד עם, ולא על סמל צביוני יחיה. אלהים במחנה ישראל יתהלך ולא ינום ולא יישן. מי זה יפר את דבריו? ומי זה לא יקיים את משפטיו, אשר צוה על־ידי עבדו הנאמן ואת אשר קיימו וקבלו כל העומדים בתחתית ההר ב,נעשה ונשמע'?

הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד־עולם. ובאמת אין כל נסתר, אך נגלה. מלך עולם מתהלך עם בניו, מיַסר את בניו ומדריכם תמיד. לא תוסיפו על זה ולא תגרעו ממנו כל הימים!

במאמרו זה התגעגע המרצה אל ,קצה גבול ההשתלמות האנושית המדעית, אל המוניזמוס המוסרי הרוחני' ואל ,רעיון אחדות האלהים' בכל תקפו. ובמאמרו ,ההשכלה והחסידות' יורה על הצללים שבאמונת האחדות ואומר: ,אלהותה של היהדות, אמונת האחדות, בגדלה לאין־סוף, בכבד משא לאין שיעור, שוללת מבן־אדם את החופש העצמי, האישי, היא מעיקה

החי ושולט בעולמו כרצונו; ומשם אל הפשטת הגשמיות: מתחלה בתור שכל נאצל, שאין לו מציאות אלא בשכלנו בלבד, בתור רעיון, בתור סינתיזה רוחנית מוסרית; ובכל הזמנים הללו רק השכל לבדו, לפי מדרגת השתלמותו, הוא השליט על הלב ומורה לו דרך בנטיותיו אל האמת. ומה שהשכל סותר, אי־אפשר לו גם ללב, שיאמין בו, ואינו נופל תחת גדר האמונה כללי („רבי יהודה הלוי", „העתיד", ח"א, עמ' נ"ב).

על צד האמת, יש לנסח בשפתו הוא, אין יהדות ולא אמונת היהודים, כי־אם ברית־עם את אלהיו ושומרי ברית. לא „כל מה שהלב העברי נטה אליו והאמין בו הרי זה יהדות", אך כל מה שעושה את העם הזה ל„עם סגולה" ולבעל חוקי סגולה, הרי זה יהדות. היהדות בכלל אינה דבר שבלב או בשכל, אך שטר־אמנה היא על־דבר יחסים קבועים בין שבט אחד מן הגוים ובין אֵל־עולם, אֵל כל הגוים, שהוא עִם־זה ביחוד אֵל־ישראל. לב האדם אינו בורח מן השקר ואינו שואף אל האמת, כי אם מבקש אחיזה בדבר שבמעלה. והנה בא למחנה־ישראל אלהים, ההולך לפניהם יומם בעמוד ענן, לנחותם את הדרך, ולילה בעמוד אש, להאיר להם, והם נשבעו לו שבועת אמונים. — ואם היה „מיתוס" תחלה, ואחר־כך „אלהים חיים", ואחר־זה „אל יחיד חי ושליט בעולמו" — או גם נעשה ל„שכל פועל", ואם תמצא לומר גם ל„שכל נאצל", מה נפקא מינה לענין הדינים הישראליים והחוקים הישראליים, שהם מוטלים עלינו תמיד, ובעיקר הם מתקיימים תמיד, אם בכֹה ואם בכֹה. — — —

„מה שהשכל סותר, אי־אפשר לו גם ללב שיאמין בו". אבל מי ישאל אצלנו גם לשכל, גם ללב. אל תאמר, אי־אפשי לאכול בשר חזיר, אלא אפשי — ומה אעשה, ומצוַת בוראי חזקה עלי*. ואין זו מצוה, כי־אם פקודה, חוק, חוק ולא יעבור! הוא אומר: „היהדות היא גם אמונת־הלב, גם תורת־השכל, גם לאומית, גם אוניברסלית" (שם, עמ' נ"ג). אבל הנה היהדות על־פי טבעה היא חוקית ואך חוקית. אך על החוק, המקשר את אֵל־ברית עם עַם־ברית, עומדת כל היהדות מאז ועד עתה, ואפילו לנו, שכבר אנו מתפטרים מעול־המצוות. באין חוק אין יהדות, ואידך — כל מלאכת הדורות, כל המלאכות הרוחניות של הדורות וגם המלחמות והתסיסות של הדורות, אך פירושא הן...

* העיר על זה אחד־העם במאמרו „תורה שבלב".

ג
בין החומות

טיבו של הסופר הזה מונח בחזון, שנתן לדברי תולדה. הרבה יש לדון עמו בהקריבו את הפרשיות אחת אל חברתה ובהערכתו אותן; אין אחדות בנדוניו וגם אין סדר. הוא חוזר על מסקנותיו, עד כי כמעט נלאה מאלה... הוא בא בעצמו במצר מחשבותיו ומוביל את אניתו אך בקושי... הוא נסחף עם הזרם ומכה גלים, הוא נאנק דם, על צער היהדות הוא מדבר, ופתאם יגביה עוף וידבר רמות. אנו באים לעצם הדברים.

„אין ביהדות נוסחאות קבועות, ואין לדת־ישראל אמירות מכריחות, ואין לאמונת היהודים אלא לב ומוח, נטיה והכרה, ושוב הכרה ושוב נטיה וחוזרין חלילה".

„היהדות והאמונה! ועל צד האמת אין יהדות, אלא אמונת־היהודים. לא אמונה במובנה הדוגמתי־התיאולוגי, שיש לה עיקרים קבועים ומכריחים, ולא יהודים של הגלות, שנשמתם קרועה ופצועה ומסורסת ואינה מעמידה זרע של קיימא, ואינה מולידה תכני־חיים בריאים ונורמליים, אלא אמונה במובנה העברי המקורי — בטחון הלב ונטיותיו, כלומר, אנשים שנולדו ונתגדלו בארץ יהודה, בשעה שהיתה נשמתנו הלאומית יונקת ממקורה ושרשה וחיינו מסודרים על־פי תכונת נפשנו אנו, בלי לחץ וכפיה מבחוץ, לא מצד מואב ואשור ולא מצד הגלות, לא מצד תיאולוגיה שטחית, ולא מצד תורה חתוכה והזיה גיטאית. אמונת היהודים — היא אפוא כוללת כל נטיותיו של הלב העברי ואפני התיחסותו להעולם ולהאדם ולכל גלוייהם. כל מה שהלב העברי נטה אליו והאמין בו, הרי הוא יהדות — כך היתה מתחלה, וכך היה צריך להיות גם להלן. אבל מכיון שנעקרה היהדות ממקום גדולה וחדלה להיות פוריה, אי־אפשר היה לה עוד, שתתקיים בתחומיה ובגבוליה הראשונים, ושתמלא מחוליתה, בלי השלמות מבחוץ, המתאימות ליסודי אמונת לבבו ולהלך נפשו ונטיותיו המקוריות של היהודי. מה שהכיר ואיך שהכיר המוח — הלב מקבלו ונוטה אחריו. אי־אפשר, שיאמין הלב בדבר, שההכרה השכלית הוכיחה סתירתו. לב האדם בורח מן השקר ושואף אל האמת מכל מעמקיו. הוא מבקש אותו במיתוס תחלה; ומשם הוא עובר אל האמונה באלהים חיים; ומשם אל האל היחיד

במעמקיה׳ כברֵכה השוקטת בגדותיה׳ ואיזו תוגה עמוקה שחורה שפוכה על־פני נבכי מימיה׳ יש אשר יתרוממו מעט׳ כאילו חפצים הם לחרוג ממסגרותם׳ יש אשר איזה יציר׳ איזה ,אחר׳ או איזה ,משיח שקר׳ כמו ירים את ראשו משם׳ כמו ינסה ויתאושש לחתור אל היבשה; ואז כמו יעבור קצף על־פני המים׳ והמו ורעשו׳ ועוד רגע והקצף ינוח והכל שב כשהיה ··· קול דממה דקה ישמע׳ ועוד הפעם תוגה שחורה עמוקה שפוכה על־פני כל עולמנו; ואין קץ ואין סוף לתוגה־עולמית זו ··· דור הולך ודור בא׳ מאות שנים׳ אלפי שנים יבואו ויחלפו׳ פלוסופי הגלות ומשוררי הגלות הולכים ובאים׳ הולכים ובאים׳ ולוחשים לנו על מכתנו׳ להקל הכאב – אך להקל – להקל הכאב׳ ככלבי איוב׳ בלקקם למחץ מכותיו׳ – והולכים הם ושבים׳ הולכים ושבים׳ והכל נשאר כשהיה׳ הכל נשאר כשהיה׳ – חלומות־בלהה׳ חלומות אלפי שנים המחכים לפתרון עד־נצח ועצב ומרירות בלי קץ ובלי תכלית׳ ···

,בודד וערירי׳ הוא מסיים את הקטע שלו ל,תולדות שבתי צבי׳׳ בתור נסמך להמאמר ,ההשכלה והחסידות׳ ,בודד וערירי׳ הרחק ממחמדי־נפשו׳ הרחק מבני־עמו ופליטת מקורביו׳ משומם ונעזב במקום אשר אסירי המלך אסורים שם׳ כשראה שבתי צבי׳ שקרוב יומו להִפקד בפקודת כל־הארץ׳ לא בקש לנפשו מאומה׳ ורק התחנן לפני שומריו׳ שהעמיד עליו השולטן׳ שלא יקברו אותו במותו׳ אלא יניחוהו ברגעי נשימותיו האחרונות על שפת־הים׳ ושבלת המים תשטפהו ותבלעהו׳ ולא יֵדע איש את קבורתו ולא ינהרו המונים למקום קדשם ··· כמה רוממות ואצילות יש בצַוּאת שכיב־מרע כזו! כמה הוד־הנפש אנו מרגישים בדברים האלה האחרונים של ,בן־האדם׳׳ ביחוד כשהם נאמרים מפי איש שבע־הרפתקאות ורב־עליליה׳ כשהוא רואה את גאון הנצח לפניו; והוא מעלה על לבו ברגעי חייו האחרונים את כל אשר עבר עליו׳ תקוותיו הגדולות ומלחמותיו הרבות ומפלתו הענקית; והוא רואה סוף־סוף׳ שהכל הבל־הבלים׳ עמל ורעות־רוח׳ והוא עומד נכנע ומשומם׳ מחריש ומשתאה לעומת הנצח הזה׳ ורק שאיפה אחת ויחידה עוד נשארה לו לנחומים׳ ואותה הוא מבקש מבקש: להשתפך אל תוך הנצח הזה׳ כטפה לתוך הים הגדול ··· כמה תוגה־עולמית וכמה יופי נאדר יש בכל־זהו׳ (,העתיד׳׳ ח״ב׳ עמ׳ צ״ט)·

לקדמוניות ולדקדוקיהן ולפירושיהן· בתוך האויר המחניק ומסורותיו ואמתותיו המוסכמות, וכלנו, ברבנינו ובחוקרינו, במשכילינו ובסופרינו, יושבים ומתחבטים ומתלבטים, ומפקפקים ומתפלפלים ומתוכחים ומתחדדים בהלכה: כיצד מרקדין במחולות־המות ··· ורגלנו תמיד נשארת בתוך ,תחום המושב' הזה, שכבר העלה רקבון, ובתוך כותלי בית־המדרש הללו, שכבר העלו חלודה!··· גם כשיפוח היום לפעמים ונסו הצללים כמעט, ואנו יוצאים מתוך בטלה ומתוך שעמום לעמוד על פרשת דרכים, לשאל לנתיבות־עולם ולבקש לנו דרך חיינו, גם אז עינינו לא יישירו נגדנו, לא לפנים נביט, לא אופקים חדשים נבקש, אלא החזרת־פנינו אל הדרך שכבר עברנו עליה, דרך מלאה בצות ורפש ועבטיט וצורי־מכשול עד־אין־קץ' (,העתיד', ח"א, עמ' צ"ז).

ושוב הוא אומר: ,יפה הוא רעיון שיבת־ציון גם בתור מחאה נגד הגלות, המנוולת כלפי חוץ וכלפי פנים'. — ,אבל האפשר הוא, שיברא זה לאברי־אומה מדולדלים רצון כביר, להתעודד ולהתאחד למלחמה־לאומית גדולה, בשביל התגשמותו? הימצא לו גבורים, שיקריבו נפשם על קדושת הרעיון הלאומי הזה, כאשר נמצאו לפנים גבורים, שהקריבו נפשם על קדושת הרעיון הדתי? או אפשר, שלעם זקן כעמנו, שכבר מלא צבאו ותש כחו, כבר עבר המועד, כמו לשמשון הגבור, אחרי גזו מחלפות ראשו, לצאת ולהנער'. — ,אפשר, שרק קומץ יחידים, הוזים וחולמים, ישארו נאמנים לקברות העבר ולחלומות עתיד, והשאר, העם כלו, יגָרפו בזרם החיים הכוללים, ההולכים ושוטפים בבטחה, ואינם נפנים כלל לשמשים אלה, העומדים על החומה ושומרים את קבריהם?' — ,מי יודע ומה יגיד? התהום אינה מגלה סודה ···' (שם, עמ' צ"ט).

מה אנחנו בונים בגולה? למה עוד נשא את נפשנו? ואם נשוב, נשוב לתרבות־אבות ולתורת־אבות, ואפילו לארץ־אבות, איזו שלמות עוד נמצא על דרכנו? וכל חומה פרוצה, כל רעיון גלותי. ו,מדרום ומצפון ומנגב ומקדם' צופים צופים אליה פני העמים והשבטים, איש על חרבו, איש על דגלו. ואנו תורתנו בידנו, ארון ולוחות ושברי לוחות, שברים הרבה, אף הרבה.

הוי! ,המון לאומים כשאון מים כבירים ישאון', יסיים את מאמרו ,ר' יהודה הלוי' ב,העתיד' ח"א, ,המון לאומים וכו'', וכנסת־ישראל שוקטת

קול המונו של הזמן, הקורא לנו, ואינו רואה את היד הכותבת ליהדות הגלות: מנא מנא תקל ופרסין. ואם נאבה או נמאן, צריכים אנו להודות סוף־סוף, שביודעים ובלא־יודעים החיים עושים את שלהם למוטט ולמגר את האמונה בעתידות בגלות. עכשיו לא שנוי־ערכין ימלא עוד את פנימות נפשנו, אלא שנוי המרכז של כל חיינו עצמם. ,אנו מרגישים ומכירים, שאי־אפשר לנו להמשיך קיומנו כך הלאה, אלא עלינו לצאת מן החומה ולבקש לנו מעוז ומפלט, שישמשו בָסיס לאותם השנויים, שכבר נתהוו בנשמתנו; ואנו מרגישים ומכירים גם־כן, שאי־אפשר לנו להחזיק את האנושיות בחכירה וכו' וכו'. ובעיקר אין השאיפה לקיום־לאומי משובחה, כמו שאין השאיפה להתבוללות מגונה מצד עצמה; והדבר תלוי רק בהכשרת הרצון, כלומר, באופן הספקת הצורך הנפשי של כל יחיד מבני האומה מצד תכונתו, חנוכו והערכתו הקולטורית לחיים מלאים ושלמים ולשכלול חפשי. כי רק במעשה ההספקה עצמה יש ערך מוסרי; אבל לא באפן התגשמותה. אולם כשהאומה חיה חיים טבעיים ובריאים, אז הרצון העליון של האומה הולך וכובש לו את הרצונות הפרטיים של בני האומה, בשביל צרכים לאומיים כלליים. לא כן כשהאומה נמצאת במצב בלתי־טבעי כאומתנו. הרצון הלאומי אצלנו כמעט שנתנדף לגמרי. אין בנו רגש לאומי אקטיבי, המוכשר לחולל נפלאות ולהקריב קרבנות, הוא נתנַונה עד לידי מצב־נפשי פסיבי, שאינו אלא בשב ואל תעשה, ומצב כזה אי־אפשר לה לאומה להמשיך בלי התנונות נשמתה וחייה, שהיא עוד יותר גרועה מחדלון גמור, ושמוסרית אידיאלית בודאי איננה' . . . (,החסידות וההשכלה', ,העתיד', ח"ב, עמ' פ"ב, פ"ג).

,עברו עוד שמונה מאות שנה – הוא מסיים את מאמרו השני ,יהודה הלוי' – פלוסופי הגלות עודם כותבים ביאורים ומבססים את קיומנו ואת זכות קיומנו בגלות. היש חדוש בבית־מדרשם?' ו,כמדומה, שבכל הזמן הארוך לא למדו כלום ולא שכחו כלום . . . עוד הפעם אותה הפלוסופיה של עם־הגולה, של יעוד־לאומי, של סוד גרגיר הזרע, של קיום שבין הכרח לרצון, של חרות בתוך עבדות, של שורש חיותנו ומרכז רוחניותנו הלאומית בארץ־ישראל. – אין כל חדש בבית־מדרשנו ואין כל התקדמות בחיינו! על כלנו, בנערינו ובזקנינו, בחכמינו ובהמוננו, עודנו מכביד סבל־הירושה של אלפי דורות הגלות. כלנו עדיין משועבדים

דברי רבי יוחנן או דבר מאבא אומנא··· אם דברי רבי יהודה החסיד או בעל ספר ,שאגת אריה׳· — אין פרץ ואין צוחה· כח המבדיל* בתרבות ובחיים ובכל דבר רוח׳ ושהוא לבדו פורה ומביא ברכה לעם ואדם׳ נחלש בקרבנו עד תומו··· וזה לא די לסופר דנן׳ הוא חפץ לעקרו גם למפרע׳ הוא חפץ גם זה׳ שלא נבדיל בין דברי הרמב״ם לאיוב׳ בין דברי הנחות עיוניות׳ מושכלות והגיונות ובין דברי ה׳׳ אשר בדממה או בסערה אלינו ידבר···

,אם אין באומתנו מקום אלא לבינונים ולננסים׳ יאמר׳ להמון תורנים ובעלי הבתים׳ שחוג הכרתם טפח׳ שחוג הרגשתם זרת׳ שהלאה מסבל ירושתם אינם מכירים וכו׳׳ אזי עלינו להודות בכאב עמוק׳ כי אכן חציר העם!׳ ואמנם כן: אכן חציר העם···

ב

על גדות התהום

שני מאמרים תולדתיים או מעין תולדתיים כתב אותו סופר במאספו ,העתיד׳׳ בהרחבה ובוכוחי דברים· המאמר הראשון כולל מחשבות על־דבר ,החסידות וההשכלה׳ והמאמר השני מחשבות על־דבר ,רבי יהודה הלוי׳· הנני אומר מעין מאמרים תולדתיים׳ כי מעיני המעיין לא יעלם׳ כי לא נושאי הענינים היו לסופר הלז עיקר כאן׳ כי אם קשורי הרעיונות והמחשבות׳ ואם תמצאו לומר — גם בטוי הרגשות שונות·

לא חושב גרידא׳ מבקר ומנתח מחזות־החיים פה לפנינו׳ כי־אם גם מעין פייטן לפי־דרכו· בן־אדם נעשה פייטן משהו על־ידי דוחק־הרוח והתרגשות הלב··· הרי הרחב הדבור ושטף הדבור· תאור גורר תאור ותמונה תמונה· אנו באים בדבריו מענין לענין ומפרשה לפרשה׳ באין הפסק׳ והנה גם הפכים עיוניים׳ סתירות וקפיצות· הוא התוכח׳ דן׳ שקל ושפט׳ אבל לא בהשקט· והוא גם הכריע בכל פעם את המאזנים לגבי אותו צד׳ שהוא נוטה אליו· גם לאותו סופר׳ כלאחד־העם׳ השכל הנקי הוא אוצר האדם׳ נוסף לו איזה חום ומין ליהוב· —

,אנו עומדים לפתחי תקופה חדשה בישראל׳׳ הוא אומר· ,עולמנו העתיק הולך ומתמוטט׳ הולך ומתפורר· את זאת יראה עתה כל מי שיש לו עינים לראות׳· ,הנה עכשיו׳ רק מי שהוא חרש וסומא אינו שומע את

* עיין פרק ,הבדלה׳ ב,בשדה ספר׳׳ חלק ראשון·

הספר „מורה נבוכים", או אחר כיוצא בו, בחלקו הפלוסופי הדתי, לא בתור מפתח ובאור לכתבי הקודש, אלא לתוך כתבי־הקדש עצמם ונקדש בקדושת ההסכם הכללי, כמו שאירע לספר קהלת ואיוב וכו׳; ותחת ספורי הבדים על ה„טוחן העור וזוגתו" ועל ה„אלמנה הצרפתית" ועל ה„שונמית הלז" היו לנו באמת מחקרים מדעיים ופלוסופיים דתיים בהרצאה הגיונית, ובודאי היה התוך מרויח על־ידי החלופין הללו. כי עד כמה שלא תהי המיתולוגיה העברית חביבה עלינו בתור עֵדה קדומה, שהיינו גם אנו לפנים אנשים טבעיים ופשוטים ותמימים, מבלי שהיתה קופה של ספרי פלפול ודקדוקי מצות תלויה מאחרינו, הלא על־כל־פנים יש יותר חומר למחשבות מוסריות פוריות ולהתבוננות מדעית פוריה בספרים כספר „מורה נבוכים" מאשר בספורים המיתולוגים שזכרנו". —

ובכן עולים דקדוקי ההגיון המופשט ודברים מענים את השכל עד כדי ליגעו על אלה הדברים המדברים ללב האדם ומורים את האדם דרכו וארחות חייו. הסירו מהתנ״ך את ספורי־הבדים על־דבר איש הפלאות וגואל האדם, שיביא פדות לעם ואדם, והביאו שמה את העיונים הקשים על־דבר „צלם ודמות" ועל־דבר המלאכים שאין להם גופות. מה לנו עוד כד הקמח, כי לא כלתה, וצפחת השמן, אשר לא יחסר, כדבר ה׳, אשר דבר ביד אליהו, אם כבר יש לנו „עשרים וחמש הקדמות במופת, שאין בו ספק, שהביא אותם אריסטו על מציאות הבורא, כי אינו גוף ולא כח בגוף"...

„אבל מכיון שגלינו מארצנו, יוסיף לאמר, ונעשה חיתום לכתבי־הקדש ולהתגלות השכינה בישראל ולשכלולו של הרוחני הלאומי במקום גדולו ושרשו, הרי כל מה שבאו והכניסו אחר־כך לאוצרה הרוחני של אומתנו, הרי הוא כאילו בא מעולם זר, מעולם אחר, ולא כמו השלמה והמשך טבעי מבפנים". — ועיניו לא תראינה, כי כל המארה שבחיינו הרוחניים, הוא, שהכל אצלנו נכנס עד זמן ידוע במדור אחד ושהנגודים העצומים והסתירות התהומיות בין דבר לדבר ובין ערך לערך נראים כמו השלמה והמשך טבעי לקודם... דברי עמוס והושע, ישעיהו וירמיהו נראים כהמשך מספר תורת כהנים וחומש הפקודים; ספר דברי־הימים יחשב לחלק נוסף על ספר מלכים ושופטים, איוב יִמָּנה בין ספרי משה, וקהלת נושא עליו שמו של מחבר שיר השירים... הכל הוא אצלנו דבר אחד, אם דברי רבי חנינא בן דוסא, אם דברי רבי ישמעאל הם, אם

האלה, כלומר, ידיעת החיים האלה ומהותם, היו למסגרת היינו אנו ומהם גורלנו יצא, אם לחסד, אם לשבט... אבל כל זה לא יתיר לנו לומר דברים, שרחוקים הם מראיה בהירה, ומדעת את צרופי הדרכים השונים, אם גם לא נלך בהם. —

אם יאמר הסופר הנ"ל במאמרו „ר' יהודה הלוי" („העתיד" ספר ראשון, עמ' מ"ז — צ"ט) על היהדות והאמונה, „כי על צד האמת אין יהדות אלא אמונת היהודים, לא אמונה במובנה הדוגמתי־התיאולוגי, שיש לה עקרים קבועים ומכריחים, ולא יהודים של הגלות, שנשמתם קרועה ופצועה ומסורסת וכו', אלא אמונה במובנה העברי המקורי: בטחון הלב ונטיותיו, ויהודים, כלומר, יהודים שנולדו ונתגדלו בארץ יהודה, בשעה שהיתה נשמתנו הלאומית יונקת ממקורה ושרשה וחיינו מסודרים על־פי תכונת נפשנו אנו, בלי לחץ וכפיה מבחוץ, לא מצד מואב ואשור ולא מצד הגלות, לא מצד תיאולוגיה שיטתית ולא מצד תורה חתוכה נִתנה לנו והזיה גטאית, — אמונת היהודים היא אפוא כלל כל נטיותיו של הלב העברי ואפני התיחסותו להעולם ולהאדם ולכל גלוייהם* וכו', כך היה מתחלה וכך היה צריך להיות גם להלן" (שם, עמ' נ"ב), אז אנו מבינים דבריו, על־כל־פנים במה שצריך להיות. „וכי לא כך היה היה מתחלה", וכי גם בשבתנו על אדמתנו אנו, היה הרבה „לחץ וכפיה" מבחוץ, לא היה בטחון הלב ולא היו חיינו „מסודרים על־פי תכונת נפשנו אנו", זה יגידו לנו ספרי הקודש שלנו וכל הפליטה, אשר בם נוכל לדעת את חיינו אז מראש, כי לא היו ישרים כלל... תחת זה הסר לדבריו עיון חזיוני, אם כה יאמר: „אין ספק, שאילו היתה אומתנו מאריכה ימים על אדמתה, כי אז היו מוציאים מכלל כתבי הקדש כמעט את כל ספר שופטים — זולתי שירת דבורה הנערצה, — לפי שהוא מיתולוגי כלו, ומספר מלכים את כל האגדות התמוהות על אליהו ואלישע וכו'. אבל תחת זה היינו זוכים, שביחד עם התורות והנבואות והפיוטים ופלוסופית החיים של איוב וקהלת, היו לנו כתבי־הקדש גם על מעשה־בראשית ומעשה־מרכבה וכו'. לפי שרוח ההשתלמות, שהספיק לעבור בתקופה ההסטורית הראשונה של עם ישראל מן המיתוס אל האמונה באלהים חיים, היה כובש לו בלי ספק ברבות הימים דרך גם הלאה והיה בא אל קצה גבול ההשתלמות האנושית המדעית, אל המוניסמוס המוסרי הרוחני וכו'. באופן זה היה נכנס

* ראה במאמר „סתירה ובנין" ב„בדרך", חלק שני.

על חולי*, אבל על־כל־פנים המאמינים — וכאלה היו אז כל בני האומה — היה להם בסיס; ואולם עתה, כשאין היהדות מתרכזת עוד באמונה וכו׳, עתה איזה מרכז נשאר עוד ליהודים בגלות? אם אבותינו עשו סייג לסייג וגזרה לגזרה, נבוא אנחנו ונעשה סורוגט לסורוגט?, (,שתי דרכים׳) — איך הוא בא לעשות גם הוא לעצמו אותו ,סורוגט לסורוגט׳... פשר אין לראות, איך אדם שידע להוכיח קשה את כל בעלי ה,קולטורה׳ שלנו וקרא: ,הגידו נא באמרים ברורים ואל נא תסתתרו בערפל של מליצות יפות: באיזו קולטורה הכתוב מדבר וכו׳? האם אל הדברים הגלותיים יעגנו בנינו וכו׳. ובכן מה הבטחון הזה, אשר בטחתם להקים בית נאמן ליהדות בגלות? איה הבסיס? ואיה הטיח? מי ומי יקים יעקב?׳ (שם), יקום מניה וביה ליסד ,מוסד לאומי קולטורי לכל בני ישראל(!), מוסד שישתדל להמציא לעבודתנו הקולטורית, שהיתה בתקופה האחרונה רק בת־השעה וילידת המקרים וכו׳, אחיזה שרשית וכו׳**. פותר אין לזה, שמי שקרא: ,כלום יש לנו לבכות על חורבן היהדות הדתית, שבאמת גם אותה כבר אכלנו בשני חורבנות וכו׳? עתה יש לנו חקויים חלושים לחוקי דת וכו׳, ספיחי הגלות וכו׳, והאם על אלה נבכה על שלא ישובו עוד? מי מאתנו מוצא חפץ בשמירות חוקי־הדת האלה?׳ (,לשאלת קיום היהדות׳), עמד בברכים כושלות לפני ,שופטים דתיים׳(?) בעיר לבוב, — מקום התוכח שם, לפי האגדה הידועה, הבע״שט את יעקב פרנק ויַטעים גלוי לאמר, כי זהיר הוא מאד בכל מצות־חכמים ומגדל הוא את בניו כ,ירא־שמים׳ גמור לתורה ולתעודה. — — —

כי דִבר הסופר ש״י הורויץ, ולא ,העורך׳ או המיסד את המוסד הקולטרי או העומד לפני שופטיו, דברים כלבו, הם גם נכנסו אל הלב והעירו אז את הלבבות זמן מה. אבל כי קם אחר זה לבאר ברוח מדעי דברים במהות היהדות ותרבות ישראל ולנתח איזה דברים לפי ברורים מדעיים, אז הרבה יש להשיב עליו. — אנו מכבדים את הרצון ואת החפץ לעמול בערכי החיים אצלנו, לא ל,שם ידיעה מוחשית׳ בלבד, רק מפני שהחיים

* עמד על זה בעל המכתבים לשאלת ,לאן?׳ במכתב חמישי, באחד מחלקי ,השלח׳.

** במודעה אחת מני רבות על־אודות ההוצאה הספרותית ,סיני׳.

ועוד מאמר אחד כתב אחר־כך הסופר הזה בשם ,שתי דרכים', שבו הוא מדבר קשה נגד **החצאים** אצלנו, ועם זה נחשבים הם **לשלמים** ונִתנים לעם בתור דברים שלמים ... הוא מבין את ערך ,הציוניות', מבין את שלטון הלב, שהונח ליסוד השאיפה ליצירת מרכז רוחני, מקלט בטוח לרוח ישראל; והוא מבין גם את דרכי ה,התבוללות', ,הוי אחי, הוא אומר, הגיעה השעה להַתיר את המנודים! לא לעג של בוז צריכה שאיפה זו לעורר בקרב הלאומיים, אלא רגש של השתתפות מרובה בצערה של זו, כי אחים אנו כלנו לצרה. גם ההתבוללות לא מתוך הרקק נבראה, באיזה ערב־שבת בין השמשות, גם היא, כציוניות, מוצאה מתוך צרת־היהודים והיהדות'. והוא משוה זו לזו ואומר: ,גבורים היו הציונים הראשונים, קודם שהציוניות נעשתה להם ,עסק' וכו', וגבורים היו גם הראשונים מנושאי דגלו של רעיון ההתבוללות. אלה היו מסוללי מסלות באמת! כמה איניציאטיבה נמרצה וכמה כח ואומץ־לב היה צריך לאלה, כדי לעשות בנפשם את הנתוח הדרוש, לצאת ממעגל־הקסם של המוסכם והמקובל ולבחר דרכים חדשות להם ולעמם! אלה היו יחידי סגולה, שלא רצו, שלא יכלו לרדת מן ההר אל העם, לשכון עמו בתוך טומאתו, בתוך אמתותיו הפעוטות, בתוך השקפותיו המורגלות והמוסכמות; הם רצו להעלות את העם אליהם, אם ישמע ואם יחדל, בחרף נפש פרשו מן הצבור, עברו את התחום וגם שחו נגד הזרם ...'*

איך בא הסופר הזה, שהשיב להאומרים, כי הן ,עם ישראל אי־אפשר לחדול; ואם טובי האומה יעזבוהו, מה יהי גורל כל אלה שישארו?' דברים קשים ובוטים: ,אבל הלא כל המשכילים, בחירי האומה, היו נוהגים מאז מעולם להיות הראשונים לכל מעשה חדש וכו'' (,לשאלת קיום היהדות') — איך בא **משלילה זו אל החיוב ולידי אמונה־חדשה**** בדברים שלא האמין ולא בקש להאמין? — פשר אין!

פשר אין, איך הסופר הזה, שכתב ואמר: ,היהדות בגלות, כשאבד לה בסיס קיומה, **באין לה אחיזה בקרקע** ובמוסדות־מדינה מיוחדים, התרכזה אלפי שנים באמונה ובדת ונתקיימה על־ידי זה קיום וכו', גם אלה היו סורוגטים — **ארץ מולדת מטולטלת** וכו', **מגדלים בנוים**

* עיין בפרק ,מחוץ למחנה' ב,בדרך', חלק ב', עמוד פ"א.

** ראה מכתבי ברייניז הנלהבים על־אודות מוסד ,סיני' ב,העתיד', ספר ראשון, הוצאת ,סיני'.

מאתנו, עדי שובו שנית. ובדבר רב הערך שב' במאמר „לשאלת קיום היהדות" (הגיונות והרהורים).

„לאן? עמד וקרא, סימן־שאלה נורא ואיום התיצב על דרך חיינו: היש תקוה לישראל? מה קצנו, כי נאריך נפשנו? על מה ולשם מה אנחנו סובלים?"

„באמת — קרא — כמה שיתהפכו נאורינו בתחבולותיהם וישלו את נפשם, כי מאמינים הם בתקפו ועוזו של רגש הקיום הלאומי הטבעי, הנה סוף סוף אי־אפשר להם, שלא לבקש סבה ומטרה לאותו רגש, כדי להצדיק נפשם על המשיכם גם לעתיד את אסוננו הלאומי וכו' — אבל יש רגעים, שבהם תבכה נפשו של אחינו הנאור במסתרים, באין רואה ואין שומע. רוחו יהמה ולבו יתחמץ, והוא שואל את נפשו: מה תהי אחרית כל אלה? ומתי קץ הפלאות? ואם יש אחרית ותקוה?"

אומרים לו: הרי „אחדות האל" ו„ההשקפה המוסרית"; אומרים: הרי בני־ישראל מצוינים הם במדות טובות, בטהרת המשפחה, בחסד וברחמים (בישנים, רחמנים וגומלי חסדים); והוא קורא: „הוי כמה פעמים כבר שמענו תהלות ותשבחות אלה מפי הסניגורים המושבעים של עמנו, עד שיצאו מאפנו והיו לנו לזרא!"

„מתי? מתי — הוא שואל — מתי היו כדברים האלה" לנו? ו„אם בתקופת כתבי־הקודש היו חיי העברים מתאימים יותר לרוח האדם הקדמון וכו', הנה בתקופת ימי־הבינים כבר גורש מן החיים והיה לגל של עצמות יבשות, בלי לחלוחית של חיים ורגש ושירה — ולא־עם זה הוא יהיה לנו למופת?" — „לא פרי רוחו המקורי — הוסיף לאמר — אנו רואים בכל התקופה החשכה ההיא, אלא פרי רוח נדכא ונענה, לעת צרה אח יולד, גם עדרי צאן, כשמרגישים אסון כללי, איש אל אחיו ידובקו"...

ומבין השורות האלה דבר אלינו אדם, שיאוש עִמו רב אתו ודבריו אתו. הפרורים המדעיים לא עשו כלום. לא פתגמי הינה ושלמה מימון, לא הערות מחבורי לסל וגיגר, לא דברים מפי מירטוב: „כתבים היסטוריים", ואפילו תימא נדונים עם רבי יהודה הלוי, אחד־העם ועם „מה שהביע גם קלוזנר בזהירות יתרה"... עשו עלינו רושם, כי אם הלב המרגיש. „מי יודע, אם בכלל יש לנו לפרנס את עמנו בדברי רוח, ברעיונות נאצלים ומופשטים, בה בשעה שנפשו נופחת מרעה ויגון".

מאמר שלישי

א

אויב ואוהב

רואה אנכי זה כבר, שלא מן המינים סכנה נשקפת לנו, כי אם מן המאמינים, לא מן האויבים, כי אם מן האוהבים; וזה כבר נלאיתי נשוא את הריקות הנוראה הסובבת אותנו מכל צד, את העדר־הדעת והכשרון וכו', שגרמו לנו אוהבינו המרובים, במלאותם כל חללו של עולמנו רק דבר אחד, דבור על אופן אחד וכו' — עד שנתבלבלו המחשבות ונפגמה ההרגשה הדקה והכשרונות מתדלדלים והולכים וכו'. ועל כן יש אשר במסתרים צמאה נפשי לאויב כביר כח וכו', אויב אשר לו לב להבין ולכבד גם אנשי ריבו, אשר יצא כנגדנו לא בקלות־ראש, לעפר בעפר ולסקל באבנים מנופצות, למען הרעימנו . . . אף לא בבכי ובתחנונים יבוא, לבקשנו ברחמים, שנעסוק בסתירה תחת בנין, כדי לעשות לו נחת רוח, — כי אם בשלוה של גבורה ובדעה צלולה ומיושבת, בטוח בעוצם ידו, ילפת עמודי התוך, אשר בניננו נכון עליהם, וכחו יגדל להניעם הנה והנה לחרדת כל המחנה מסביב. ואז אולי נפקח עינינו ונראה את אשר עשתה לנו ההתלהבות המטורפת; ואז גם נבין, כי עצה וגבורה למלחמה, ולא ברעש ומהומה יבָּנה עם' (אחד־העם במכתבו אל עורך ,הדור', גליון א, אודיסה, חשון תרס"א).

ובא ש"י איש הורוויץ ואמר להיות אויב כזה, והוא אמנם לא חדש הוא לנו, עוד לפני ימים כתב מאמר גדול ב,המליץ': ,סם חיים וסם מות', מאמר שכבר היו בו אז איזה נִצָּנים מהשאלות, אשר שאל אותן אחר־כך, והרעיש אז את הלבבות. אחר זה נעשה תורני והחל לכתוב על־דבר ה,אישות' בתלמוד בהרבה פנים. הוא כתב חלק מספר בשם ,העבריה והיהודיה'; יחד עם זה נתן לבו ליהודה הלוי, לרנ"ק ולהֶס, והיה הראשון, אשר החל לתרגם את הספר ,רומא וירושלים' עברית. הירחון ,בית העקד', אשר אמר ליסד, נאסף תיכף. — נשתתק אותו סופר ונשכח

מאמר שלישי

אליה מעולם, והדפה מקרבה את כל הנגעל ממנה, הלא הם ההמונים הרבים של בני אפרים, הקראים, השבתאים והפרנקיים, מבלי פרוץ פרץ בגופה. ולו ברור הדבר ונכון, כי כל אלה הכחות, שנדחו מאתנו בשתי ידים, היו באמת נגעלים, ובלי חיים פוריים ושלא היה בנפשם גם דבר מה, שאין אתנו היום, או שנלקח מאתנו בלכתם. –

וכמדומה, שהיו ימים שהיהדות האחדותית בקשה להוציא גם את הרמב"ם וסיעתו ככח נגעל ומזיק; היו ימים שהרבנות החרימה את החסידות; ועוד ידה נטויה בסתר ובגלוי פנים למעשים כאלה גם היום.

„עצם האחדות הנעלמת יוצרת לה את הגוף הנראה, בהוסיפה עליו את הראוי לקיומו ובגרעה ממנו את המזיק לקיומו, הוא אומר. אבל מי הוא המזיק ומי הוא הנִזק; ולמי הצדקה במהלך תרבות ישראל ותגרות הכחות, לדוחים או לנדחים, זאת היא חידת תולדתנו – ופתרון אין.

לעולם לבְכוֹר שבט יוסף, אפרים ויהודה, לבְכוֹר הלוים והכהנים, לבְכוֹר בני הגולה על השמרונים, הפרושים על הצדוקים, הרבנים על הקראים והחברים על פני עמי־הארץ... ואולי גם טועים אנו, אם נחשוב, שזכו מיוחסנו ל,השוק והאליה', ה,תרומות ומעשרות' וכל נתח טוב. — אנחנו, בעלי האחדות, לא לקחנו בפרקי תורתנו ותרבותנו אף מה מאשור ומבבל, מפרס, מיון ורומא ומעמי ערב ומהשכלת ספרד וגומר, והכל בשביל זה, ש,תהא לנו תורה שלמה, לא בתור שכבת שדרות על שדרות ומשטיחין על גבי משטיחין'. הסופר יעבץ, שבודאי לבו רד עם אל, רוצה בזה, שכשם ש,כל רבבות ישראל, אחרי עבור על מולדתם ד' אלפים שנה, בני בשר הם לאביהם האחד הראשון — וחס וחלילה לתערובות שבטי הכנענים וכל יושבי הארץ בנו — ואיש איש מהם ימצא באחיו, הרחוק ממנו מקצה השמים ועד קצה השמים, קורטוב מדמו, כן ימצא כל חוזה וכל חוקר בישראל במחזהו של חברו, הנראה שונה ממנו מן הקצה אל הקצה — רוח מרוחו וצביון מצביונו; והפרט המתדמה הזה הוא אחד מהשרטוטים המובהקים בקלסתר פניה של התורה העתיקה, שנִתנה למשה מסיני, שהיא השורש האחד הקיים והקבוע, המפרה והמצמיח והמשקה וכו''. ולו ברור הדבר, שהפה שאמר ,לא תחיה כל נשמה!', הוא גם צוה לרחם על העץ ועל פריו. ליעבץ התולדתי ברור, כי במקרא הנורא: ,כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת' — והכי לא בחייבי־מיתות עסקינן, כאשר רצו לתרגם את זה, אחרי שכבר התעורר מוסר אחר בלב האדם, — כי במקרא הזה כבר היה מונח הכח הפורה של ,רחמי שדי' על היקום.*

,אחד מראשי הסימנים המובהקים לעמנו, אומר הסופר הנ"ל, המבדילים אותנו מכל העמים והמיחדים אותנו לעצמו, הוא טבע האחדות'. ואנו שואלים: אימתי היה הדבר הגדול הזה? ומתי? מתי לא היה אצלנו ריב משפחות, מלחמת המחשבות והשנוי הגמור בין הדעות וערכי החיים השונים, שעדיין המה שוררים בנו ו ע ש ו פלגות בנו. התורני יעבץ מראה על החזיון הזה באצבע בעליצות נפש, ,שאנו רואים באומתנו החיה שומרת את התפקיד הזה, כי את הנכסף אליה אספה אל תוכה ותהפוך אותו לבשר מבשרה ועִברה את צורתו, כגון בית מלכי הדייב, הכוזרים והשבט החִמְיָרי משבטי ערב, ואת המסוכן לה, כגון הכותים, לא נתנה להבקיע

* עיין בפרק ,תוך וצורה' במאמר הקודם.

קצוב ומסוים, נכתבה באצבע אלהים על שני לוחות האבנים ביד משה בהר סיני ושאריתה בחמשת חומשי התורה, בהיות ישראל במדבר. ברוח תורת ה' זאת ובתוך מְצָרֵי גבולותיה, ולא מחוץ לה, נבאו כל הנביאים וידברו כל משוררי הקודש וסופרי הקודש וכו''. לסופר הזה ברור הדבר, שכל תרבותנו „מרועה אחד נִתנה' ושאחדות גמורה שוררת בין הימים הטבעיים בימי שפוט השופטים, קודם מתן תורה, ובין אותם הימים שאחר מתן־התורה, בימי יאשיהו ועזרא. לוֹ אין ספק, שאחדות כזאת שוררת בין תורת הנביאים ובין „תורת כהנים', „כללים למדהו הקדוש־ברוך־הוא למשה'. הוא מביא את מאמרם זה והוא מסיים: „והכללים האלה, אשר משה רבינו היה כונסם, החלו עזרא וסיעתו להוציאם פרטים' (שם). הפרט „לא ימותו בנים על אבות' אינו אלא פרוט אותו הכלל של „פוקד עון אבות על בנים'. מסכות זבחים ומנחות הן דברים הנלמדים מענין „למה לי רוב זבחיכם', „אל רחום וחנון' ו„אל קנא ונוקם' אינם עומדים לדעתו „זה אצל זה' או „זה אחרי זה', כי אם הם אחד מוחלט, יחיד ומיוחד בכל הזמנים ובכל מועדי ישראל ותורתו ופרי רוחו.

יעבץ בתור סופר תורני מביא לו לראיה את מאמרם: „ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להן לישראל ולא פיחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה'; ושכח את הדברים ש„אמרם משה ובאו זקנים ובטלום'.

איוב וספקותיו אינם מבטלים בעיניו את דברי משה וודאותיו, דברי קהלת אינם מבטלים את שאר משלי המוסר של שלמה, ועזרא, שאמר „לא לכם ולנו לבנות!' אינו מבטל את דברי ישעיהו: „כי ביתי בית־תפלה יִקָרא לכל העמים!' ולהלן, בדרכי תורת ישראל: מי שאומר „מצוה לבצוע' אינו מבטל את מי שאומר „אסור לבצוע', „יקוב הדין את ההר'; יונתן בן עמרם, שאמר „פרנסני ככלב וכעורב', לא בטל את דברי רבי: „עם הארץ לא יִכָּנס!' הזוהר לא בטל את דברי התלמוד, והחסידות לא בטלה את דברי הגר"א...

„על־פי הדברים האלה — הוא מוסיף לאמר — היתה תורה אחת ומשפט אחד לכל העם מקצה, וחרות כל איש מן העבדות הנחרפת היתה דבר מוכרע מתוכו, ולבִכּוּר שבט על פני שבט ומשפחה על פני משפחה במשפט אזרח לא היה בתוכה מקום ותקומה לעולם'. השתוו בראשית מוצאי העברים ישמעאל ליצחק ועשו ליעקב; לא היתה אצלנו תקומה

ורק ישראל סבא, עם הספר, הוא שהנחיל לבניו אחריו את ספרו ועם זה גם נצחיותו, (שם)...

ברור מפורש כזה בדבר מעמדו של ישראל לא מצינו במקום אחר, והוא גם יְסַמֵּן לנו מהלך הדברים כמו שהם, כלומר, כמו שקרו ויאתיו; אבל במאורע זה, שבשעה שהנחילו העמים התרבותיים הגדולים את אוצר רוחם לאחרים ומסרו כל קנינם לאחרים ובעד הטבת אחרים, עמדנו אנו בשלנו והשארנו את ירושתנו לעצמנו, — לא זזה עוד ממקומה השאלה היסודית, אשר הביא על מנת להָשיב עליה...

ו

„תורה אחת"*

רחוק מעט משני אלה הסופרים, וגם קרוב להם, הוא הסופר זאב יעבץ, סופר חושב ומשורר גם יחד, והוא מאלה ששאר־רוח להם. הוא מבקש לו תוכן תמידי בנתיבות היהדות, ועושה הוא זה מצרכי לבו ועל־פי אמונת לבו.

על מאמר אחד, הנושא עליו את השם „אחדות", אדין. הוא בא באותו מאמר לכלל הידוע: עם ישראל הוא גוי אחד, עובד לאלהים אחד ותורתו היא אחת.

„נקבילה נא אל עמנו הגולה, הוא אומר, את העם האספמי, היושב על אדמתו והמתחזק ביותר להִשְׁתַּמֵּר באחדותו לכל דבר שברוח, התמצא ידו לקיים את האחדות? והיא מעולם לא היתה ולא נבראה, כי ככל אשר מולדתו ושפתו ערב רב הן של חיי הקלטים, הרומנים, הוֶסטגותים והערבים, כן גם תרבותם היא תערובת פרי רוח עמים רחוקים, אשר לא תהיה לאגודה אחת וכו'. גורל זה הוא גורל תרבות כל העמים; על כן נראה את ספרותם, שהיא כלי מבטאה ודמות דיוקנה של התרבות, כעין שכבת שדרות על שדרות, משטיחין על גבי משטיחין וכו'. סוף דבר: ככל אשר הרבוי נוהג בתולדות העמים בדורותיהם הראשונים, רבוי של „זה אצל זה", כן נוהג בספרותם בכל דורותיה רבוי של זה אחרי זה". — לא כך המדה בתורתנו אנו. „הנה תחלת תחלתה היא דעת ה' ותורת החסד, אשר נגלתה לאבות ולא העלתה על ספר. ראשית תולדתה מעשה

* עיין „בדרך", חלק שני, עמוד ע"ו.

ולהגיע אל מחוז חפצה בשלום· (,נעשה ונשמע׳· שם· עמ׳ ח׳· וראה ,בשר ורוח׳ לאחד־העם)· הרב הספרותי הזה מודה׳ ,שאחרי שהתורה עם מצותיה הרבות מקיפות את כל החיים ואוחזות הִנה בעקב מעשי אדם ותעלומות מצעדי גבר׳ הרי טבע הדבר מחייב׳ כי בהשתנות החיים משתנות גם השאלות: איך ובמה להשוות את הדת והחיים לפי המקום והזמן׳ (שם); והוא מוצא׳ כי התלמוד׳ שלכאורה הוסיף סיגים על סיגים ומצות על מצות׳ הוא הוא שמצא אותה ההשוָאה׳ שבין התורה והחיים׳ מבלי לבכר את האחד על פני רעהו׳ (שם· וראה דברי אפשטין על־אודות התלמוד בספרו ח״א)· אמנם הרב הזה מתפלא׳ ,איך בא הדבר׳ שאותו בן העם׳ אשר תורתו תצוה: ואהבת לרעך כמוך וכו׳׳ איך יוכל לשנוא את אחיהו ולבקש רעתו׳ ואיך האומר שלש פעמים בכל יום: ונפשי כעפר לכל תהיה׳ גם יכול לקרוא למהלומות בבית ה׳׳ אם פגע אדם מעט בכבודו׳ (שם· עמ׳ ט׳)׳ והוא יודע להשיב: נצח ישראל לא ישַׁנה!

להרב הסופר הנ״ל ברור הדבר׳ כי לא ,הספר השבית את הרגשת הלב׳ כי אם להפך׳ הוא החזיק את כח החיים שבלב׳ לבל יתם לגוֹע כלו וישמור את חומו׳ לבלי יתקרר בשלמות׳ (,דברי שלום ואמת׳· שם· עמ׳ י״ט)· לֹא אסוננו הוא׳ שהננו עם־הספר׳ הוא קורא שם — והפעם בנגוד ,לתורה שבלב׳ של אחד־העם — כי אם אשרנו הוא; לולא הספר׳ לוּ יהי גם במצב התאבנות — לא היינו כיום גם עם׳ (שם)·

אבל גם הוא יודע להבדיל במושגים· הוא מבדיל בין עם־הספר׳ עם שהספר מושל עליו׳ ובין עם ספרותי׳ שהוא הוציא רק ספרים ותרבות׳ ,היונים והרומאים היו בערכם עמים ספרותיים ולא ספריים׳ כלומר׳ להם לֹא היה אוטוריטט ספריי (ראשי יסודי דברות המשפט אצל הרומאים לא משלו כעשרת הדברות הצוויים שלנו); אלה׳ כאשר נשבר זרוע עוזם ושבו ממנצחים להיות מנוצחים׳ נגדעה גם קרן ספרותם׳ ועם זה גם עממותם וכו׳׳ בעוד שאנו היים וספרינו חיים׳· —

,היתרון להעמים הספרותיים על עמים אחרים׳ הוא אומר ומבאר לנו את מהותו של ספר ישראל׳ זה הוא: כי תחת שהאחרונים נשכחו כמת מלב וישאירו אחריהם רק רשמים קצרים בהסטוריה׳ רכשו להם הראשונים כר נרחב בתוכה׳ גם הם הנחילו למודיהם ודעותיהם וכו׳ לדורות הבאים׳ אך לֹא לבניהם אחריהם׳ כי אם לעמי הנכר׳ אשר לא מקרבם יצאו׳

והפלוסופיה׳ בימי המועד השני׳ היתה נסִבּה׳ כי ממלכת האלילים נפלה כלה מבלי הוסיף קום׳ (שם׳ עמ׳ מ״ג)׳ ולפרי של אותו המועד השלישי כפי הנראה עוד יש לחכות · · · ,הענין אמנם קשה עתה מאד׳ כמעט יותר משתי התקופות׳ שקדמו לה׳ למחלה מסוכנה כזאת׳ מחלת הכפירה והשפק׳ הרפואה קשה עוד יותר מלמחלת ההזיה ואמונה טפלה בתקופת עבודת האלילים׳ (שם׳ עמ׳ מ״ח)׳ מה לעשות? עם־הספר אנו׳ וננסה כחנו בספר׳ ,הספרות׳ כפלוסופיה הבהירה והמפיקה נוגה מימי רב סעדיה גאון עד ר׳ יוסף אלבו והלאה׳ נסבה ותעט בגד לה בכמותה ובאיכותה׳· נעשה לנו גם אנו ספר גדול· והרי רעיון ,אוצר היהדות׳ של אחד־העם מלה במלה׳ בתור תרופה לימי הזקנה והשפק · · ·

והוא הולך ומונה יסודות אותו הספר המקֻוה׳ ספר שיכיל צרופי יסודות היהדות החדשה בנויה על היסודות החדשים׳ שמחזקים את הישנים·

,הכל מודים׳ הוא אומר׳ שהנטיה אל הקצוות רעה ומגונה׳ וההולך באמצע הוא המשובח׳ (,התורה והחיים׳׳ שם׳ עמ׳ ס״ב)׳ והרי לפנינו יסוד־המצוע׳ עיקרו הגדול של אחד־העם ואפשטין· ועוד ,כאשר נשקיף מצד היחס אשר לנו אל המצות וכמבואר בדברי חכמים (שאמרו: רחמנא ליבא בעי!) נמצא׳ כי המעשה נעלה על הכונה׳ (,נעשה ונשמע׳׳ שם׳ עמ׳ ג׳); והרי עוד הפעם יסוד המעשה כתורת אחד־העם וגם סירקיס· ,התורה הקדושה עם מצותיה הרבות מקיפות את כל החיים והולכות אחוזי יד עם חוקי הטבע׳ (,התורה והחיים׳׳ שם׳ עמ׳ ס׳); והרי דברי איש־יהודי · · ·

אחד־העם מדבר על נצחון היסוד הבריא החי של הפרושים נגד שתי הקצוות*; ומעין זה היא גם תורתו של הרב הנ״ל· הוא אומר: .הצדוקים והקראים הקריבו עצמם אל המרכז יותר מדאי; ההילניסטים והפלוסופים הסופרים הרחיקו עצמם יותר מדי׳ ושניהם הלכו בדרך עקלקלות׳ ורק הפרושים והרבנים הלכו בדרך הממוצע׳; ומוסיף לאמר: ,רבים מהעם נחצו אז לשנים׳ אלה בכרו את התורה על פני החיים וישבעו לדגלה וינזרו מכל המודות החיים וימיתו עצמם באהלה של תורה (האיסיים)׳ ואלה בכרו את החיים על פני התורה וכו׳ (הצדוקים)׳ אך האומה בכללה בעזרת חכמיה (כלומר׳ הפרושים) מצאה לה תמיד את הדרך הנכון לצאת מן המלחמה

* עיין סוף פרק ,שביל הזהב׳ במאמר הקודם·

זה של רב; הוא ידע וקרא את אחד־העם ונלחם בו. אם גם אחד־העם אינו רחוק כלל מדעותיו הוא...

‚בימים האחרונים, אמר הרב הנ"ל בפתיחתו למאמרו ‚נצח ישראל', אנו רגילים לשמוע מפי אחינו שבמערב ומאנשים ידועים בארצנו שאלות מוזרות על־דבר תעודת היהדות ותכליתה, תכנה ומהותה, ועם זה דאגה על־דבר נצח ישראל וקיומו בעתיד. מה היא היהדות? — ישאלו אחינו אלה — מה תכליתה? על מה אנחנו סובלים בגולה? ועד מתי נאריך נפשותינו? מה יהיה גורלה בעתיד? האם בא קצה? האם תתם לגוֹע ועמה נתם גם אנחנו?'* — (שם, עמ' ל"ט).

השאלה מענינת וחיה היא עד היום; והוא מֵשיב: ‚לקיום היהדות אין לנו לדאוג, היהדות לא תמות, גם אם שבע תפול, תקום ותתעודד ותחי לנצח וכו''. ‚אבל — אבל ישׁ לנו לדאוג לחלק גדול מנושאי דגלה, בנינו, עצמנו ובשרנו' (שם, עמ' מ"ד). ולכאורה קשה, אם כבר יש לנו לדאוג לחלק גדול, מדוע אין לנו לדאוג גם להשאר, והן חוקי הטבע והתולדה מושלים פה כשם. הבה גם נראה, באיזה אֹפן הוא מכריע את האויב, כלומר, איך הוא רוצה להעמיד אותו החלק, שלו הוא דואג, במקום החלק הבריא, שלו אינו דואג...

‚שלש תקופות תעבורנה על האדם בימי חיי הבלו, הילדות, העמידה והזקנה, הוא אומר, ושלש תקופות עברו גם על היהדות בימי חייה, ובכל אחת מהן נפגשה עם אויב חדש בדרך, אשר הכריח אותה לעמוד על נפשה, לחדש פני המלחמה בעד קיומה' (שם, עמ' מ"א), ‚בעודנה באִבּה, בשחר טל ילדותה, התנגשה לראשונה עם עבודת האלילים הנאלחה וכו'' (שם, עמ' מ"ב); ‚ובעוד היהדות נאבקת עם עבודת האלילים המגושמה והפראית וכו', והנה מצפון נפתחה הרעה', תרבות יון ורומה באו. ותקופת המלחמה הזאת מצד אחד וההשלמה ביניהם מצד אחר, לזו הוא קורא ‚תקופת העמידה'. ‚והתקופה השלישית' היא זו של זמננו. —

‚הנבואה המופתית, אחרי כלותה את מלאכתה בימי המועד הראשון, ואחרי מלאה את תעודתה, ירדה מעל הבמה וכו', ותחתיה עלתה על במת החזיון הנבואה המוסרית וההגיונית' (שם, עמ' מ"ב). ‚מהשלום שבין התורה

* מוסב על מכתב־שאלתי יהדותי משואל אחד, אשר הדפיס הסופר מ. ל. לילינבלום באחד מלוחות ‚אחיאסף', לפני המאמר ‚לשאלת קיום היהדות' של ש"י איש הורוויץ.

היהדות׳ היהדות איננה אך קבוץ חוקים טובים וצדיקים׳ כי אם שיטה שלמה בחיים׳ („שכר מצוה״׳ שם׳ עמ׳ ל״ו)׳ ויש שלא צריך לו לא הא ולא הא׳ לא דעות ולא מעשים; והוא אומר: שהיהדות אינה אמצעי להשיג על ידה אושר׳ כי אם תכלית: היא בעצמה אושר לישראל; היהדות אינה אמצעי לקבל פרס׳ כי היהדות בעצמה היא היא הפרס׳ והיהדות נותנת לנו לא רק אושר רוחני׳ כי אם גם אושר חומרי׳ (שם)׳

„כל עיקרה של היהדות היא לחיות ולהשכילי׳ „יהדות והשכלה שתים שהן אחת׳ („זה לעומת זה״׳ שם׳ עמ׳ ל״ט)׳ „משכילינו בדור העבר לחמו מלחמת ההשכלה בהיהדות׳ ולא ראו׳ כי ההשכלה והיהדות שתי אחיות כתאמי סיאם הנן׳ אשר אם ימיתו את האחת תמות גם השניה׳׳ והדברים האלה של איש־יהודי אז היו אחר־כך לבעל הספר „יהדות ואנושיות׳ לתורה שלמה . . .

על־ידי התורה היה לנו הטבע למורשה ומנחלת אבות התחזקנו אנו הבנים׳ איש־יהודי לא שָׂם את המעקשים למישור ולא הוצרך להוציא אותנו ממצר למרחב׳ כי הן לפניו הכל מרחב והכל נכון׳ — אתם תמהים ושואלים על דברים׳ שעליהם יחרד הלב ויתפוצץ; והוא עונה: הדם הוא הנפש! אתם שואלים בלב קשה; והוא אומר: למה זה אשאל ואלהי הטבע או הדם אתנו׳ —

ה

רב וסופר

חברו של איש־יהודי׳ אם גם ממקום אחר בא׳ הוא הרב הדתי רבי שמואל רבינוביץ׳ והוא גם סופר בישראל ופעולתו היתה זמן ידוע רבה על חלק רב מקהל הקוראים׳ קהל שלכאורה הן רחוקים מאתנו׳ אבל העיון יראה לנו׳ כי מה שנתן הוא להם ינתן עוד היום לנו׳ ושהתחומין יונקים אצלנו . . .

המו״ל כתבי הרב הנ״ל׳ ה׳ א׳ בַּלַשֶׁר׳ איש קובנה׳ ציין אותו ספר בתור „ספר לדורות׳; והרב הנ״ל׳ אם אמנם ילעג לאלה׳ אשר יבראו למו „יהדות צרופה׳׳ „יהדות עיונית ומדעית ומאור שבתורה׳ („הדת והלאומיות׳ ׳עמוד מ׳) לא חפץ בעיקר בכל מאמריו אלא לְיַסֵד לו יהדות צרופה כזו׳ על־פי חוקי המדע והתורה׳ שבשניהם הוא מושל ובאו אצלו לאיזו הרכבה׳ אם גם הרכבה קשה . . . גם סגנונו ברוב המאמרים האלה הוא זה של סופר ולא

וגם זה צריך עיון, אם באמת החלשים הם שמֵתים והגבורים הם שנשארים בחיים. בימי מלחמה וריב, אנשי הצבא – גבורי העם – נופלים בחרב, והיושבים על המשמר נשארים. גבורי ישראל נפלו בחומות ירושלים ובמלחמת ביתר, ואלה שנשארו אחריהם עוד לא הראו בזה את גבורתם*...

„כל הרודף אחרי החיים, הוא אומר, החיים בורחים ממנו, וכל הבורח מן החיים, החיים רודפים אחריו" (שם); ולכאורה הרי עם ישראל רדף אחרי החיים ולא בקש להִכחד. אבל לו, לאיש־יהודי, תוצאה אחרת בזה, והוא אמר: „העמים, אשר רדפו בכל כחם אחרי החיים הם כָלו מן העולם, ואנחנו בני־ישראל, שברחנו מן החיים, חיים וקיימים אנחנו" (שם). נניח לו משפטו והפכו זה, אבל על זאת נתמה, הן אנו ברחנו מן החיים, ולנו הלא היו חוקי חיים ותורת חיים. „אנחנו נברח מן החיים המוחשיים וכו' ונאהב מאד את החיים הנצחיים" (שם). „אנחנו עם ישראל עם נודע בלאומים ובעל נסיון בכל מיני פורעניות שבעולם, לנו מחט בבשר החי אינה קשה כרמה למת, קשה לנו להיות אובדים ונקל לנו לשמוח בחיים" („הרעב והאהבה", שם, עמ' כ"ו). ולאלה הסתירות נאמין!

„התורה שבכתב, הוא אומר, היא התורה, אשר נתן לנו משה האיש וכו', התורה הזאת היא תורת אמת, תורת חיים. היא תתן לנו עצות טובות, איך נוכל לאכול ולשבוע ולהאריך ימים" (שם); ואם מוצאים אתם בתורה שבעל־פה מאמרים מוסריים, האומרים, כי יפים יסורים לישראל, ואתם רוצים לדון, שאם כן הלא תורה זו של חכמים אינה תורה של חיים ואהבת החיים בשלמות, אז הוא רואה בזה רק „השקפה ראשונה ושטחית", כי בראשית „באמת גם תורתנו שבעל־פה תורת חיים היא", „ואין גבול בין תורת משה ובין התלמוד"; ובשנית „סתירת חכמים בנין, והאופטימות אשר בתורת משה והפסימות אשר בתלמוד שתיהן עמדו לנו לחיות עד היום, והתורה שבכתב – זו התורה האופטימות – והתורה שבעל־פה – זו הפסימות – שתיהן תורה אחת הן, תורת חיים" (שם). אינו רואה את הבריח, המבריח אותם יחד, אם הם גם מחולקים ברב. –

יש שהוא אומר, כי „היהדות יסודה בחוקי חיים ובתורת החיים"; והוא מוסיף: „לא על המצות המעשיות לבדן יחיה היהודי, כי אם על כל דעות

* משא ומתן כעין זה בספרו של Otto Seeck: Die Ursachen des Untergangs der antiken Welt.

ומצא, כי תורת ישראל היא היא בעיקרה השכלת המערב הטהורה; סירקיס הוא פלוסוף עיוני ומשורר, הוא חָשב והתבונן הרבה וראה, כי היהדות מסכמת לשיטתו בטבע ובנפש ובמוסר; ואיש־יהודי הוא טבעי סתם, ביולוג, ובמשנת הביולוגיה ותורת־החיים בחר ולמד והלך ויסד את היהדות על תורת החיים.

„הכל בירושה“ — משפט זה היה יסודו של איש־יהודי. „לו יפה כח של הירושה מכחו של האקלים“ („כח הירושה“, „הירושה והחנוך“, עמוד ד׳). „הדם הנוזל בעורקינו, הוא הדם, אשר החיה את אבותינו, בעבדם אדמת הקודש, הוא הדם, אשר נשפך על הררי ציון תחת דגל ישראל, הדם הצועק אלינו מן האדמה, מכל כנפות הארץ, מימי חשך ואפלה, אשר עברו על אבותינו, ועתה צא ולמד, מה גדול הוא כח הירושה“ (שם, עמ׳ ב׳).

„מקור כל תכונות הנפש וכשרונותיו ומדותיו של אדם, הוא אומר, חצוב וטבוע עמוק במוחו מיד הטבע, מתחלת בריאתו, ולא יד החנוך, במובנו הרגיל, תעשה זאת“ (שם, שם). אבל אין אנו יודעים, אם המעלות שביהדות, כפי שיציין בספרו זה, ותרבות ישראל, לפי מובנו, מונחות בתכונות נפשנו הנעלות, ואם כן הלא תורת אל וחנוך אל לא הם עשו את הדברים אצלנו; או ידי היהדות ותורת היהדות הרימו את היהודים, ואם כן הלא יד החנוך באמצע... אם באמת דמנו, שבימי מלכותנו התערב עם דמי כל העמים שכנינו ונבלע בו הרבה מדמי שכנינו, הוא הדם היותר נקי ויש בו כל טֹהר הגזע, זוהי שאלה שכבר נסו להשיב עליה; איש־יהודי שכח, כנראה, כי דוד בא מרות המואביה ושכל מלכי בית יהודה, שמהם יבוא הגואל המקוה, לקחו להם נשים נכריות. שמעיה ואבטליון גרים היו, אונקלס גר היה וכו׳, וגם עקיבא בן יוסף בן גרים היה, והוא גם לקח לו, לפי אגדה אחת, את אשתו של טורנוסרופוס.

אמנם איש־יהודי היה יודע לתרץ ולומר: „ומי יודע אם לא הגרים המעטים, אשר קבלו ישראל, כיוצא מן הכלל, הם הם שמסרו את תכונותיהם על־ידי אֲטַבִיוּת לבני בניהם, והבנים ההם הם המתבוללים, אשר בקרבנו היום“ (שם, עמ׳ י״ב). ואמנם על זה לא נדע מה להשיב... איש־יהודי לומד מאריכת ימינו על בריאותנו ועל רב הנחלה, אשר נפל בחלקנו; וזה לשיטתו, כי „אלה אשר לא יכלו נשוא פגעי הזמן הם מתו ומקומם לקחו הגבורים, אשר יכלו ללחום מלחמת קיומם“ („הרעב והאהבה“, שם, עמ׳ כ׳);

בהן ימצא חיים וארך ימים; ומוסר בתור תורה המהייבת את היחיד לעשות אותה מחוב היוצא מנפשו־הוא אין לו זֵכר בה׳ (שם, עמ׳ קל״ו). ועוד הוא אומר: „היחס בדורות הראשונים בין האנשים, האידיאל שלהם היה השלום, ואת האידיאל הזה אנו רואים ביהדות הקדמוניה, כשהיתה בעצם טהרתה׳ (שם), כלומר, בשעה שלא התגדל והתחזק עוד המוסר והגיע למעלתו היותר עליונה. בקצרה, השלום הוא האידיאל של היהדות. „אם נתבונן, הוא אומר, בספר משלי – במרחק זמן מתורת משה – נראה, שאפילו התוכחות שבו הן כמי־השלוח ההולכים לאט, והן ביותר עצות טובות לאדם ותהלות להולכי־תום ואוהבי עבודה, ואם נשוה אותו לספרי המוסר שבימינו, או לשירי המשוררים ולספורי המספרים, המלאים נאצות וגדופים, נראה בנקל את הגשר, שבו עבר האדם מן האידיאל של השלום אל האידיאל של האהבה׳ (שם, עמ׳ קל״ז). ולהיכן שייכים, ישאל השואל, כל התוכחות והאיומים שבתורה? ואם אין הדברים האלה „כמי השלוח ההולכים לאט׳ כבר סותרים המה לדברי־תורה הקשים מאד נגד עושי הרע; ולא עוד, אם נראה את הגשר, שבו עבר האדם מן השלום אל האהבה, הלא יכול נוכל לבוא גם מן האהבה אל המוסר, והן המוסר, לפי דבריו, סותר את השלום. –

כן אנו במהלך מחשבותיו של סירקיס כמו במעגל־קסם. אין מוסר ויש מוסר. היהדות היא בת חֵרות וחָרות. אנו שומרי דת כעבדים וגם כבנים. ההתגלות התורית היתה בפעם אחת, ואנו מבאריה ומפרשיה וגם סותריה. – לנו חוקים נצחיים ועוברים. הנצח תלוי בנפש, והנפש היא בת־חלוף, אבל לרוחנו אין תמורה. – בין האלהות והטבע של סירקיס עומד האדם, והיהודי הוא האדם. אנו, רק אנו קרויים אדם, אם נדע את הדרך; וסירקיס יורה אותנו את הדרך, דרך שלא לפנים יוביל אותנו, כי אם לאחור, וזה לו לפנים...

ד

הכל בירושה

ועוד סופר אחד היה, שדרש מעין דברים אלה, והוא הסופר איש־יהודי, איש אשר מיום שחדל „המליץ׳ לצאת לאור נשכח מלבנו ולא נדע הימנו עוד. אחד־העם מצא את תורת החברה, ובנה על זה קיום ישראל ותורתו; זלמן אפשטין בחר לו ליסוד את השכלת המערב, רק בקש

וכו׳ וכו׳; ולפיכך היתה בהם נטיה יותר חזקה אל המוסר מאשר אל היופי׳ (שם)׳ והשואל ישאל׳ האמנם באה להם הנטיה הזאת׳ לפי ציונו זה׳ למרות תורת משה? ועכשיו שכבר באה כגון דא׳ האם אנו עוד שומרים תורת משה? ואיזה שובר יש לנו עוד על תורת משה׳ כי מחזיקים אנו בה׳

,וכמו שהאדם — הוא אומר — כשהוא מרגיש את היופי הוא חדל־כח להלביש במלים את כל מה שהוא מקיף במראה לבו וחזון־רוחו וכו׳׳ כן גם אנשים כקהלת׳ המביטים בעולם מתוך שפופרת של ההבל׳ אין הם יכולים לבַטֵא במלים את כל מה שהם יודעים ומבינים וכו׳׳ קהלת לא ידע׳ אם הוא מביע רעיונו במלים וכו׳׳ ומשה יודע בעצמו׳ שאין הוא איש דברים׳ כי הוא כבד פה וכבד לשון׳ וצריך הוא לאהרן נביאו׳ שיהיה לו לפה׳ (שם׳ עמ׳ ס״א)׳ והיוצא מזה: משה היה מבעלי היופי׳ לפיכך לא הרגיש את המוסר; בני־ישראל היו בבחינת עבדים׳ לפיכך לא היה להם צורך במוסר׳ בדבר זה שוה משה הנותן לעמו המקבל׳ ולכאורה יש לחשוב להפך׳ שהנותן הוא אחר ובעל אופי־נפש אחר מהמקבל; לכאורה יש לחשוב׳ שהרי כמו שהמוסר בא ממותרות הכבוש והרגשת הכח׳ גם היופי בא ממקור כזה׳ ,על האולת מכפרת האהבה׳ הוא אומר׳ וגם היופי מחפה עליה; ולא עוד׳ אלא שהאהבה והיופי מרימים אותה למעלת מוסריות נשגבה׳ (עמ׳ ס״ב)׳ ובכן הרהוקים אלה בטבע האדם׳ נעשה גם המה לסמוכים אצלו במוסר...

רואה הוא אותו סופר׳ ש,הצורך למוסר גדול הוא׳ אמנם׳ וחזק מאד׳׳ והוא שואל שאלות אלה: ,אם הצורך ההוא הוא גם צורך מוחלט ואין בידינו לשנותו? ואם הצורך המוסרי טוב הוא׳ ועושה יחס רצוי וטוב בין אדם לאדם? ואם מְשַנה הוא גם את טבע האדם בעצמו לטוב?׳ ותשובות־ו הן: ,א) אין הצורך למוסר צורך מוחלט; ב) הוא עושה את היחס היותר רע בין אדם לרעהו ג) ומשנה הוא מזג האדם לרע׳ (שם׳ עמ׳ קל״ה)׳ והוא מבאר: ,הצורך למוסר׳ שבא מן הצורך המוחלט׳ שיש באדם להרגיש בכחו ומהותו׳ לא היה כל־כך גדול וחזק בדורות הראשונים׳ כאשר התגדל והתחזק והגיע למעלתו היותר עליונה בדורות שלפנינו׳ תורת משה היא בכללה תורת חוקים ומשפטים ותורת החיים׳ בה נמצאים חובות׳ שהחברה מכריחה את היחיד בכח המשפט לעשות אותם׳ ותורות׳ שהיחיד ההולך

כעבדים נרצעים עד עולם, ושבניהם ובני ביניהם הם כעבדים כנענים וכבושים, שלא יהיו חפשים בשום צד וכו׳; ובערך הארץ הנבחרת, אשר לקחו מאתו יתברך וחייבו עצמם לשבת בה ולתת הבכורים והתרומה וכו׳, הם בהכרח כגרים וכתושבים עם אלהינו וכו׳״ (פירוש התורה, הענוויא שנת ת״ע, דף ש״ד).

ובכן עבדים אנו בתור עם ביסודי התורה לעם; והשאלה מתעוררת: איזו ערובה וקשור עולמי יש, שיצוה במפגיע על העבדים להִשאר עבדים, שישמעו בקול אֶל מושל תמידי ושלא יבקיעו אל החרות ולא יבקשו חרות עצמותם? גם סירקיס אומר: „ואותו הצורך המוחלט, שיש לאדם בהרגישו כחו ומהותו, גורם לפעמים מסבות התחלפות הזמנים והשתנות תנאי החיים, שבני העבדים עומדים קָמים ונצים עם בני אדוניהם ודורשים את יפוי כחם ואת רכושם ואת אדמתם״. —

„אלמלא חטאו ישראל לא נִתנו להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד״. סירקיס הוא קצוני עוד יותר מהשמרונים, לו דיה רק תורת משה בעצמה, וגם בה רק החוקים והמשפטים ודיני החברה. — ואין הוא מעמיד בחשבונו את הנביאים, הכתובים, הספרים החיצונים וספרות התלמוד, ספרי ימי־הבינים, הקבלה והחסידות; ואם כבר „הלֻחות החדשים, האלה לנו, הלא אין אנו עוד בני הישנים לבד, ואין אנו עוד בני־ישראל מקדם; ואיזו רשות עוד יש לנו להתיחש על אלה הראשונים, שבדרכם לא נלך, לדבריו, וארחם לא ארחותנו?

„האהבה והאחוה הן המוניות — הוא אומר — והיופי הוא בלי כל אצילות ורוחניות״ (שם, עמ׳ נ״ח). לו „גדול כֹּח האהבה מכח היופי והשקטת רוחו של אדם הסוער וכו׳״; ולפי „שהאנשים המוכשרים להרגיש את האהבה גם בבשרם ודמם ישנה בהם נטיה יותר חזקה מאשר אל היופי, והם הם מורי תורת המוסר״ (שם), לכן „העברים הם העם, שמתכונות נפשו היה מסוגל ומוכשר מאד להרגיש, שכל מהותו וכֹחו מתגלים גם בבשרו, במעיו ובקרביו, ולפיכך נועד להורות את תורת המוסר״ (שם). ובכן או כי מזה סתירה לדבריו הקודמים, או כי העברים האלה, שנועדו להורות תורת המוסר, אינם עוד בני בנים לאלה, שכל כחם ואונם בתורת חייהם היה נגד המוסר. — —

„ישראל, הוא אומר, העם שחוזיו ומשורריו הביעו את רוחם במלים כאלה: לבי ובשרי ירננו אל אל חי, צמאה לך נפשִׁי, כמה לך בשרי

סירקיס מתאר לנו חזיון חי ועמוק מיַחס האדונים לעבדים, שאלה האחרונים נמקו בעבודתם כל הדורות והללו התעשרו מהם בחומר וברוח כל אותם הדורות; והם, האחרונים, „כיון שהרגישו, שכל החיל הזה להם הוא, כבר נוסדו הרגשותיהם על כֹּח מוסר נעלה, גם השמים העידו על חסנו וזרוע תקפו, (שם, עמ׳ קכ״ב). ואחרי שיעמיד לנו אלה לעומת אלה, יעמיד זכיות העבדים, שהתעוררו וקראו לזכיותיהם הם, לעֻמת בוראי המוסר הרוחני, הוא קורא ואומר: „ויואילו נא מורי המוסר לשפוט: היכן הצדק — אם בכח המוסר או בכח העבודה?, „ויואילו נא גם לחשוב — הוא מוסיף, אם יש ביד תורת המוסר להורות לנו את היושר ואת הצדק העולמי? ואם — וזה העיקר אצלו — תורה היא, שחייב בה האדם למעשים ידועים, או הוא רק צורך נפשי?,

ופה יביע רעיון שיש בו חדושו, באמרו: „ומשה מחוקקנו נתן את תורתו לעם עבדים, ורצה שיהיו יודעים תמיד שעבדים הם, וצוה על זה שיזכרו שעבדים הם: וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ולפיכך לא היתה תורתו יכולה להיות לתורה מוסרית, ותהי לתורת חוקים ומשפטים, כי אין העבדים יוצרים את המוסר,. „ומשום שמשה רצה, שישראל יהיה לעם עבדים, לכן ראה בחכמתו, שיש צורך מוחלט, שהרכוש לא יהיה לנחלה ולקנין מוחלט בידי היחיד, ובזה הציל את ישראל מן המוסריות..., (שם, עמ׳ קכ״ה). והלאה יאמר: „ודת משה, שהיתה דת לעם עבדים, לא היתה יכולה להתחלק לשתי דתות, ונהפוך הוא, אין אנו מוצאים בה מצוה, שתהיה נשנית בכל מקום בצווים ואזהרות מוחלטים, כהמצוה של „משפט אחד יהיה לכם, וכו׳, וכך היא הדת של עבדים, ולפיכך אין בה מוסריות,...

הנני אומר, זה החִדוש בדבריו, ואכַוֵּן להטעמתו חוסר גֹּדול המוסר בחוג התורה, לפי צורת מחשבתו, — אבל בציון המהות העבדותית שבדת ישראל כבר נמצאו הרבה רשמים גם בספרות הקדומה, וביותר בדברי דון יצחק אברבנאל לברית נצבים, וכה הוא אומר: „והיה זה ענין הברית וכונתו, שלא בחרבם ירשו ארץ ולא הורישה מאבותיהם, אבל שהשם יתברך נתנה להם לא במתנה, כי אם בתורת הלואה, כמו שכתוב: והארץ לא תמכר לצמִיתֻת כי לי הארץ, ושיתחייבו לעבוד בה את אדוני הארץ וכו׳, והתבאר עם זה גם כן, שהאומה הזאת לפניו יתברך

שכתב, והוא חזיון מצוין בספרותנו. הספר אינו עשוי חוליות חוליות, כי אם בנוי הוא על היקף נפשי כללי וברוח יסודי אחד; חן בשפתו, יופי במשפטיו, כמו מים חיים נובעות מחשבותיו, רק היהדות, עיוני היהדות, אם הם גם תוצאה מוכרחת משאר דבריו, הם אצלו לרוב רק פרי ההגיון... במחשבותיו יעבור את הגבול ויעקור בנקל נטוע, ובברורי היהדות הוא חוסם בעצמו לפניו את הגבול. —

החדש בהרצאותיו אלה, שהוא כובש לו דרכים בחיים ובעולם אצלנו בלי יסודי המוסר; והוא עומד וקורא: „ואנכי, שהנני כופר במציאות המוסר ובטוח, שיצר לב האדם רע מנעוריו, מאמין אנכי בכל־זאת באדם, שאינו גרוע מן הכבשים המתפשטות לרעות בשדה, ואין עין אחת מהן צרה בעין חברתה, ואם יש צורך במוסר רק בשביל זה, שאיש יתן לרעהו לחיות, אז אין בו צורך כלל והוא מיותר לגמרי" (שם, עמוד מ׳).

לסירקיס המוסר אינו „מוסר העבדים", כדברי אחד מחושבי זמננו, כי אם מוסר האדונים, לא העבדים וחלושי הכח, בני־אדם שלוקחים וחפצים הם לקחת, בראו את יסודי המוסר, להָגֵן עליהם ועל חפצם, כי אם האדונים ראשי העם ועשירי העם, הם הם הפוסחים על ראשי הצבור, בראו גם צרכי הצבור... התפשטות היכולת החומרית תביא עמה גם התפשטות הרוחניות. הוא אינו מתרגם לו את החזיון כצורתו, „שהזמן הפנוי הבא מעדיפת הרכוש ברא את המוסר", „המוסר בא לפי דעתו, ונברא מזה, שהאדונים ענו את עבדיהם בסבלותם וימררו את חייהם בעבודה קשה, אשר עבדו בהם בפרך, ומזה, שחשבו את העבדות לטמאת נפש, ותועבה היתה לנגוע בבשרם. כי בכח הרוחני, ששאבו להם האדונים ברכוש גשמי ורוחני כזה, יש כח יצירה גדול, שעשו את השאיפות המוסריות היותר רמות וקדושות" (עמוד קכ"ח).

„האפשרות ליצירת תורה מוסרית היתה — לפי הרצאתו — רק זה, שהיחיד הבדיל לו רכושו רק לעצמו וכו'" (שם, ע׳ קי"ט); והוא אומר, ש„משה השקיף על הזכות שיש לאדם על רכושו, שהוא זוכה בו רק בכח העבודה, שעבד להשיגו, ושאינו רשאי לקבל פרי מרכושו בלי עמל ועבודה; במצותיו השתדל לנשל את האדם מרכושו, שלא יהא חושב, שהוא שלו" (ע׳ קי"ח). לכאורה בזה מהערותיו של מיכאליס וסַלְוַדר, אבל חדושו של סירקיס הוא בזה, כי הוא רואה כאן אך מעצור, ואת אשר חשבו אחרים לרעה, הוא חושב לטובה...

לרעהו׳ כן חייבה את האדם׳ שישמור את נפשו׳ והוקיה נוסדו גם בזה על הטבע׳ המציאות ועל כחות החיים׳ (שם׳ עמוד ל״ו)׳

‚חוקי ההתפתחות׳ יוסיף לאמר׳ הן מורים אותנו׳ כי הטבע (בתורה: הארץ) דואג מעצמו לתת בכל חי אברים או כשרונות חדשים׳ שיחיה בכל סביבה או תנאים׳ שהוא צריך להמצא בהם׳ וישראל עז׳ כי היתה לו תורה בלי אידיאלים — תורה בלא אידיאלים הוא דבר רם אצלו; וקין׳ שבִקש אידיאלים ורצה כי ה׳ ישעה אליו׳ אותו קלל ה׳ — היה מן ההכרח׳ כי ידאג לו הטבע לברוא בו נטיות אל העבודה׳ (שם׳ עמ׳ מ״ז)׳ והוא אינו אומר כאלה בשרירות לבו׳ כי אם סולל לו דרך בפני עצמו בחיים ובמוסר׳ בערך החיים המוחשיים ובלתי־ערך המוסר׳ המעוֻת את הטבע׳

אבל על אחת נתפלא׳ הן היהדות׳ לפי חשבונו׳ ‚בנויה ונוסדה היא על המציאות וההויה הממשית׳ (עמ׳ מ״ח)׳ ‚השקפות המדע עומדות לימין היהדות לתומכה ביסודותיהן׳ (שם׳ עמ׳ י׳)׳ ‚היהדות בעיקרה אינה אלא תורת הביולגיה הטהורה׳׳ והכל בה נשען על החיים׳ על חוקי החיים וכחות החיים; לפי זה צריך היה עם היהודים להיות העם היותר חזק ואמיץ׳ ועל כֹל עם חי בארצו; לעם מיוחד בסגולת תורת חיים ועבודת החיים היתה צריכה להיות על כל פנים איזו סביבה של חיים עצמיים ולא חיי עבדות ועבדות כל הימים . . .

‚לא השבת׳ וגם לא האמונה באל אחד׳ הם הדברים המיוחדים רק ליהדות וכו׳׳ הוא מסיים ואומר׳ אפס היהדות של משה׳ של מחוקקנו׳ אשר לא קם כמוהו׳ היהדות המיוחדת והמובדלת ומופרשת רק בהשקפותיה׳ אשר לה לבדה על טבע יצר לב האדם ועל חוקי החיים!׳ (שם׳ עמוד מ״ח) — ממש כמו שאומר קרוכמַל הבן: לחכמינו ז״ל לא היתה דעת אלהים׳ כי אם דעת אלהים בארץ (‚דעת אלהים׳׳ עמ׳ ע״ט) — ועם חוקי חיים אלה׳ שיסודתם בארץ׳ הלכנו גולה והיינו ללא־עם קיים ולבני־אדם בלי ארץ* ! . .

ג

תורת ‚עבדים׳

ועוד ספר אחד יצא לאור מאת הסופר הנ״ל בשם ‚מהות המוסר׳ (אודיסה תרס״ז׳ בדפוס ח׳ נ׳ ביאליק וש׳ בארישקין); וזה הספר עולה על כל מה

---

* עיין שלהי הפרק ‚בשר ורוח׳ במאמר ראשון׳

החברתית בימי בריאתה׳ ודעתו אינה נוחה מ„לוחות חדשים׳׳ שהוא מכנה אותם „חטא העגל׳ ההולך ונמשך׳ · · · „היהדות קבלה בכל דור ודור צורה חדשה׳ כי הכניסה אל תוכה דעות והשקפות של כל העמים׳ שישבו בתוכם; דעות׳ שהן רחוקות מן היהדות (הראשית) מרחק רב; ובהן יש דעות׳ שהן לגבי היהדות האמיתית — פגול ותועבה!׳ (שם)·

הוא דורש ואומר: „השקפות היהדות הן שונות ונבדלות בהבדל גמור מן ההשקפות של שאר העמים׳ כי על כן שונות תורותיה מכל עם׳ מפארן ומשעיר!׳ „השקפת היהדות על טבע האדם ועל כֹּח האדם מתאמתת אל ההוה האמיתי וכו׳׳; וזאת התורה אשר לה: „האדם לא לבד שאינו מוכשר לבקש ארחות שמים׳ כי אם גם מן הנמנע שלא תהיינה בו נטיות טבעיות אך אל הרע וכו׳; לזאת הוא אינו יכול להִטהר בטהרת האידאל וכו׳׳ ונהפוך הוא׳ כי בעיניה׳ כל משאות־הנפש׳ אשר ישגב בהן׳ כל תשוקותיו הרוחניות׳ כאהבתו את היופי׳ הנשגב והמוסר׳ הן אך תולדה מיוחדת מטבע מזגו הרע וכו׳׳· — „וידוע תדע היהדות׳ כי תאות יצר לב האדם תשיאהו להדמות לעליון׳ כי גאותו הנבערה הבוטחת בשקר נסכיה תחשוב את מעלותיה לעליונות וכו׳׳· בקצרה׳ „זאת היא ההשקפה שיש להיהדות על האדם ועל יצר לבו הרע — שבכללו הוא גם הפוש המוסר וההתקדשות׳ והיא לא תניההו ללכת באלה — היא שגרמה לתורתה לבקש לפלס דרכי האדם׳ להיותו חי על האדמה ולהאריך ימים עליה׳ (שם׳ עמוד ע׳)·

ואם תאמרו׳ הרי יש מוסר׳ אז מבאר הוא לאמר: „מושג המוסר אין לו מציאות וישות כלל׳ הרפו ממנו ותאורנה עיניכם!׳ „לאשרנו׳ הוא אומר׳ אין ביהדות אותו המושג הריק׳ ואין לו הבנה בכל מה שמבינים וחושבים עכשו במלה זו — המוסר! כי היהדות אמנם נוסדה רק על חוקי החיים׳ לומר׳ על טבע החיים׳ על הכח העושה חיים ועל החוקים של הכח ההוא׳ (שם׳ עמוד כ״א)·

ואם תאמרו׳ הרי יש דת׳ הוא עונה: „אין בהיהדות אותו המושג על הדת׳ שקבל חשיבות גדולה בדתות אחרות׳ היהדות איננה דת׳ באותו המובן שיש לנו עתה בזה׳ כי רק האמונה בנצחיות האדם עשתה אותו המושג במובנו הרגיל עכשיו אצלנו וכו׳׳· „הדתיות שבהיהדות היא רק לשמור על האדם הפרטי בחובותיו לעצמו ולחייו׳ שישמור את תפקידו — להאריך ימים על האדמה! כי כמו שנתנה לנו חוקים בדברים שבין איש

„צריכים אנו להבחין‚ הוא אומר במאמרו „היהודים והיהדות‘ (שם)‚ שלא הרי אלהי ישראל של דוד בן ישי כאלהי ישראל של עקיבא בן יוסף‚ ומאלהי ישראל של האחרון עד אלהי ישראל של משה בן מימון בודאי גם כן רב המרחק; ובהגיענו אחר־כך למשה בן מנחם ולנחמן קרוכמל – עוד יגדל המרחק יותר ויותר. אבל במרכז החיים הישראליים הלאומיים עמד תמיד בעיני גדולי האומה הנקובים בשמותיהם ואף בעיני האומה עצמה‚ שקבלה מהם השפעה בלא שנוי ובלא תמורה – אותו הספר העתיק‚ יליד הגזע העברי הקדמוני . . .‚ והוא שוכח‚ כי יחד את הספר העתיק הזה הגיעו אלינו עוד ספרים רבים‚ שעמלו להתישב במקומו וגם התישבו. – –

ב

„חָרות וחֵרות‘

חברו של זלמן אפשטין ב„תורת חיים‘ הוא הסופר ישראל יוסף סירקיס; והוא גם הוא חציו משורר וחציו חושב‚ אבל מזלו גרם להיות נשאר כל הימים מחוץ לחוג הסופרים ופעולתם. –

„ואראה ואבין – הוא אומר בהקדמתו לספרו „מהות היהדות‘‚ – כי גופי התורה הן במקראות המצות: לא תשנא! כי לא האהבה היא אבן פנתה. האהבה היא זמורת זר‚ אשר ידי עושק נטע אותה בה בחזקה‚ בשפכו עליה אדרת נכר. גופי התורה הן: לא תשנא את אחיך בלבבך! לא תעמֹד על דם רעך! וחי אחיך עמך – חייך קודמים!* גופי התורה הן המקראות‚ שעליהם מעיד משה את השמים ואת הארץ‚ אשר אם יטו ויסורו מהם‚ יד הטבע תהיה בישראל לאבדו ולהשחיתו ולהשמידו: והן החיים והמות נתתי לפניך . . . ובחרת בחיים‘ (שם‚ IV)‚ – כמעט הוא חוזר על דברי ז. אפשטין. אך תחת אשר אפשטין אינו מֻוּתָּר גם על התרבות הבאה אחרי המקרא‚ והוא עומד ואומר: „התלמוד גם הוא היה פרוגרס בחיי ישראל‚ בהתלמוד תתרחב תורת משה ותתפשט וכו׳״ („בין ישראל לעמים‘)‚ קורא סירקיס ואומר: „רבותי! הריני רוצה לדבר על אלהות היהדות הטהורה‚ על אותה היהדות הטבעית‚ הנקיה והצרופה‚ כפי שהיתה בימי מחוקקה הגדול!‘ (שם‚ עמ׳ ח׳). לו העיקר היהדות של משה‚ „היהדות המדינית

* עיין בפרק „שביל הזהב‘ במאמר הקודם.

ובאמת, אם נפרק את היהדות חוליות חוליות, נמצא בה סתירות רבות; נמצא, שרק הכח השלילי לקודם הוליד תמיד חיוב חדש, אם לשבט אם לחסד; נמצא, שאין לנו דבר עם היחיד כי אם עם הרבים. — ולנו אין תקומה, לפי דברי הרב ודברי התלמיד, כי אם למצוא את „האני הלאומי הנצחי של עם ישראל" באותם הרבים.

„וכה אנו עומדים לפני החזיון, אחרי אשר ההיסטוריה הוציאה את מפעלה הגדול הנביאי וכתבה בו באצבע אלהים: מי יעלה בהר ה' וגו'; מה ה' דורש ממך, כי אם „עשות משפט אהבת חסד והצנע לכת"; כה אמר ה' „דרשוני וחיו"; „צדיק באמונתו יחיה", היא בנתה והוציאה את זה במהדורה שניה, כל מדה נכונה מעורבה באלפי מצות ובחוקים ובמנהגים ועשתה את התוספת יותר על העיקר".

לבבו של ז. אפשטין מתפלץ, בראותו, כי „אנחנו, אנו בחירי־יה, עם סגלה, נמלא כרסנו מראש בכל מיני ספרים עתיקים וכו'; ואז אולי, בשעה שלא יום ולא לילה, נסור מעט הצדה לראות גם במעשי הגוים ובחכמותיהם, ובכל־זאת גם אז שומר נפשו ירחק מהם ..." („הספר והחיים", עמוד צ"ו).

והוא קורא: „נורא הדבר! העם חדל להרגיש, כי יש דעת, אשר האדם יקנה אותה בהתבוננו בשכלו בעצמו בחזיונות אשר מסביב לו; הוא ידע, כי דעת היא הגה בספרים עתיקים, והתפתחות הדעת היא לעשות פרושים ובאורים להספרים העתיקים ההם" (שם, שם). ומי עשה את תורת החיים לענין הספר? ומי „נתק אותו הספר מארץ גדולו והעמיד אותו ברשות עצמו, כאיזו בריה מיוחדת, אשר כל עיקרה לא נבראה אלא בשבילו?" — הוא שואל — ומי עשה את תעודת האדם אצלנו ומהלכו עלי אדמות לדברים שבכתב? —

„היהדות ההסטורית אינה דת" — הוא אומר באחד ממאמריו האחרונים: „יהדות של לכתחילה ויהדות של בדיעבד" (ב„השלח") — „היא אינה אמונה במובן הדוגמטי המצומצם; היהדות היא העממיות של עם ישראל, היא הצורה המיוחדת של חיי הרוח והמוסר, שנסתגלה לעם ישראל בתור קנין עצמי יסודי". ועדיין אין אנו יודעים, איזו היא הצורה המיוחדת, האם עמוס או תורת־כהנים, ישעיהו או עזרא, ד' אמות של הלכה או — הזהר ...

ההפך מדברינו, כמו אחאב, בעת אשר אליהו שִחר למוסר אזנו וכו׳, אנשי נינוה בשובם מדרכיהם הרעים, אבותינו בימי המן, דניאל בעת שהתבונן בשבר הגלות וכו׳ — כל אלה צמו, לבשו שקים, גם נתנו אפר על ראשיהם וכו׳׳; והוא משיב לעצמו כדרכו: ,אך באמת כל אלה המקרים לא יוכיחו עוד מאומה, כי לזַכך את החומר הוא דבר טוב בעיני אלהים; בכל המעשים הנזכרים נראה רק אותות ההכנעה, התרגשות־הנפש לרגל אסון פתאומי וכו׳׳. כאילו באמת ההכנעה לרגלי ביאת אסון היא מדרגה יותר גבוהה מהכנעת אדם בעצמו ממורא אלוה; וכאילו ,קְדוש האדם במה שמותר לו׳ הוא פחות מהקדוש והשְמור במה שאסור לו.

בא הסופר הזה וילמדנו כלל אחד בתרבות ישראל, של תורת חיים; והרי הוא מוצא חזיונות הרבה במהלך חיי ישראל מתנגדים לו, והוא מתרץ, שהם יוצאים מן הכלל הזה. אבל מה יאמר אם יבוא אדם ויבקש לו פשר כללי לכל החזיונות האלה המתנגדים לו, וימרה ויאמר: הרי כהנים, הרי נזירים, הרי צומות ותחנונים בימי אחאב, עזרא, דניאל ואסתר, הרי אסיים והרי חכמי התלמוד, שהדעות הללו נשארו להם עוד למורשה; הרי היה רבינו בחיי והרי הרמב״ם, והרי ספרי הקבלה והחסידות, והרי ספרי יראים ושבטי מוסר, שמא יש שיטה אחת בכל אלה מרישא ועד סיפא? —

ועוד זאת: בתורה זו, שנאמר בה ,ובחרת בחיים׳, האם לא נאמר בה גם ,קדושים תהיו׳, ,כי קדוש אתה׳, ,כי עם קדוש אתה׳! ואומר על אלה יוסף בן גריון: כי צונו על ,כל מיני טהרה וקדושה, כי זה הוא אשר ייטב בעיני הבורא יתברך, כי בהיותנו ממוזגי הטבע ונפרשים מתענוגים, נהיה יותר קדושים׳ (,נגד אפיון׳ בתרגום עברי).

אפשטין יאמר ב,הספר והחיים׳, כי ,הדת כלה, גם בשאיפתה היותר טובה והיותר נאותה, היא רק פִּנה אחת מהחיים, אולם לא כל החיים׳ (שם, עמוד ק׳); ודוקא היהדות, היהדות הדתית הקצונית, הרי השתדלה למלוך ולכבוש לה את כל החיים; אין בה מצוה ואסור ורשות, רק ,עשה׳ ,ולא תעשה׳. בהביאו את המקרא המצוין: ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב, יצרף לזה תיכף ו,בחרת בחיים׳; והוא שוכח, שבין שני אלה עוד מונח ,המות׳ ו,הרע׳. ואמנם מהמות והרע תתחיל ממלכת הדת וכל פחד האלהים שבדת...

*

יקדישו כל ימיהם לחיי פרישות' (שם); ואם לכאורה גם לנו כהנים וממלכת כהנים, מתרץ הוא ואומר: ,גם הכהנים, אנשי הרוח שלנו, לא התרחקו מחיי החברה, לא בלו ימיהם בהתבודדות ובהתערותא דלעילא וכו'' (שם).

הוא שואל: ,הן אמנם התורה נתנה מקום לפרשה אחת גם על־אודות חוקי הנזיר'; ומשיב תיכף: ,אך מלבד, אשר התורה תדבר בזה כבענין מקרי ויוצא מן הכלל, ולא תעשה מן הנזירים איזו חברה מיוחדת וכו', הן נזיר התורה לא יתרחק מחברת האדם, לא יעוף תמיד השמימה ואל מרומיהם, לא ישנא תבל ומלואה, לא יעזוב גם את מלאכתו בבית ובשדה וכו'' (שם).

קשה ליה להמְמֻצע הזה: הלא ,בסוף ימי הבית השני נולדה אצל ישראל כת האסיים, אשר עזבו את החברה, התבודדו ביערות, התעסקו הרבה בתפלות ובצומות, ובזה קוו להגיע למדרגה גבוהה'; והתשובה בצדה: ,אולם הכתה הזאת היתה מולדת־חוץ, מולדת חכמת־יון וכו''.

וכשהוא מוצא ב,התלמוד אמנם פזורים מאמרים אחרים זעיר שם, זעיר שם, מאמרים מעין פת במלח תאכל וכו', קַדֵּש עצמך במותר לך וכו'', הוא מעיר תיכף, ש,כל אלה המאמרים הם – יתר הפליטה מלמודי האסיים, אשר נשארו עוד למורשה להרבה מחכמי ישראל וכו'' (שם).

הראשון בחכמי ישראל, אשר החל לַלַמד את העם דעת, כי האדם השלם צריך להלחם תמיד עם החומר העכור ולזככו ולטהרו וכו' – הוא מוצא – היה רבינו בחיי הספרדי; והרמב"ם גם הוא, אם כי אין נפשו נוחה מאלה הפורשים וכו', בכל זאת על הרבה מקומות מדבריו מרחף רוח שיטתו של רבינו בחיי'...

בקצרה: ,נולדה ספרות חדשה – הוא מוסיף להביא ראיות מתנגדות לו לעצמו – הלא הם ספרי היראים, אשר אין בהם לא תורה ולא חכמה וכו', נולדה ספרות נזירית, שיש בה יראה, יראה פשוטה כמשמעה וכו'', אז, ,אז בעת החושך נולדו דברי הצומות וזעקתם וכו', נולדו תחנות ותפלות ארוכות וכו'. ואז נולדה גם החסידות וכל קדושיה עמה, אשר אין מספר למו וכו''; והוא קורא כמנצח: ,ולכל אלה ההבלים הם חפצים למצא מקור בתורת משה, התורה הנאורה'.

ועוד שתים דלתות לפני זה הוא אומר בענין הצומות: ,הן אמנם יש מקומות אחדים בספרי־הקודש, אשר מההשקפה הראשונה יכולים להראות

אל הנעשה מסביב: הרוח הטהור, רוח כתבי־הקודש, אשר בכחו עשתה התורה ההיא חיל בראשית צמיחתה ותמשוך אחריה לבות בני־אדם, הרוח הזה כבר חלף הלך לו ואיננו' (שם).

‚כתבי־הקודש אומרים: דרשוני וחיו — הוא מוסיף לומר — החיים במובנם השלם והטבעי יקרים מאד לכתבי־הקודש, והם מקרבים את האדם אל החיים ההם ונותנים לו להתענג עליהם ולשבוע מטובם וכו׳; אלהי כתבי־הקודש הוא אלהי הטבע וכו׳, הנביאים כולם, בחפצם לעורר את האדם לדבקה באלהים, הם שָׂמים פניהם אל הטבע וכו׳; אולם דרך אחרת בחרה לה התורה החדשה. את החיים הטבעיים בטלה ותשימם לאל וכו׳. היא לא תתאר לנו חזיונות הטבע במליצה נשגבה, כי מה לה ולכל אלה וכו׳, אמונה ואהבה וסליחה — הן ראשית החיים ואחריתם, כאילו בלעדיהן אין כל ... אמנם דברים טובים ויפים הם, אך כבר אמר החכם: דבש מצאת אכֹל דַיֶּךָּ' (שם).

לזלמן אפשטין אין בזה אלא משנת ‚בשר־ורוח' של אחד־העם; ואם גם קדם לו באלה, ואולי גם השפיע עליו באלה, אבל מאחד־העם למדנו להתבונן באלה.

אחד־העם יטעים את העמדת היהדות על קרקע החיים, על יסודי החברה ובריאת האדם; ואפשטין הטעים גם הוא, כי תורת משה ‚התאמצה לנטוע בקרב הלב מושגים טהורים מהכרת האלהות, אהבת האדם, החמלה וכדומה; אך ביחד עם כל אלה לא תשכח אף רגע, כי דבר לה עם בני־אדם' (‚התורה והחיים', שם, עמוד ד׳). ‚התורה צותה על לקט שכחה ופאה וכו׳, אבל הכל במדה הגונה' ... ‚האדם קרוב לעצמו — את הכלל הגדול הזה לא תכחיש התורה ולא תתנגד לו'. ‚התורה ידעה להוקיר את טבע האדם גם בנוגע להלכות אישות'. ‚ובאופן כזה תלך התורה תמיד באמצע* ולא תסור הצדה' ... (שם). ב‚באמצע' הזה הוא רואה אריכת ימינו ותעודתנו עלי אדמות. לאלה תורת הטבע ולאלה תורת חסד, אבל לנו תורת חיים. ‚ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ובחרת בחיים!' המקראות האלה המה לו כל התורה כלה, ואידך זיל גמור!

והוא גומר ואומר: ‚לרגלי למודים כאלה של התורה והנביאים לא נתנה היהדות מקום לכונן בקרבה בתי־מקלט לנזירים וחסידים, אשר

---

* עיין במאמר הקודם פרק ‚שביל הזהב'.

מ א מ ר ש נ י

א

ה ר ב ו ה ת ל מ י ד*

כמו בעולם אחר אנו נמצאים בעזבנו את עולם המחשבה של אחד־העם ונבוא אל חוגו של הפייטן והסופר זלמן אֶפשטין. אנו שואפים רוח, השמש זורח, והחיים מלאים אור ומרחב. בכתבי־הקדש דובר ,רוח רם ונשא, טמיר ונעלם, רוח אלהים, רוה הטוב, הנצחי והאמיתי, רוח אשר לא בידים יתָּפש, רק לב האדם עמוק עמוק ירגישו ויתפעל ממנו, ולאורו יתגדל ויתקדש וידבק ביוצרו והיה לבחיר היצורים, חלק אלוה ממעל בארצות החיים' (,בין ישראל לעמים', כתביו, חלק א, עמוד כ"ד), והם אינם לו ספר־מוסר סתם, כלאחד־העם...

ז. אפשטין, לא זה בלבד, שלבו פתוח ליפת כמו לאהלי־שם; לא זה בלבד, שיודע הוא לכַבֵּד את היונים, ,העם הגדול הזה, שראה את הטבע כי נעמה וחזיונותיה כי מאד נשגבו, ויתן לבו להשכיל בהם, ויפח במו מנשמת רוח האלהים אשר בקרבו, ויהי לו למעין נובע עונג גופני ורוחני גם יחד' (שם, עמוד כ"ו); כי גם שם לבו אל חזיון הדת־החדשה, הדת שנולדה מיון וישראל גם יחד; והוא אומר: ,הננו עומדים משתוממים ומביטים, מה תהיה אחרית המראה הגדול הזה — בחזיון בית־לחם. — כמעט נוטים אנחנו להאמין, כי גדול כבוד המראה הזה על כבוד המראה, אשר הראה עם ישראל בימים מקדם: סיני עשה את דרכו לאט לאט, וכל חוג פעולתו מצומצם בשבט אחד קטן, אשר במה נחשב הוא; ובית לחם — בסופה ובסערה דרכו: איזו מאות בשנים תעבורנה, והנה רבבות אלפי אדם מכל העמים והלשונות תֻכו לרגליו ולתורתו ייחלו...' (שם, עמוד כ"ט) ,ובמה כחו גדול? — הוא שואל — האם התורה הקדומה, בשומה ערפל חתולתה וסתר פנים לה, השביחה את כחה כל כך? — ונביטה נא עתה

* עיין על־אודותיו במאמר ,להיות או לחדול' ב,בדרך', ח"א, ובמאמר ,אנשים וספרים' ב,הזמן, השבועי, שנה שניה.

מאמר שני

למראה הגשמת מעשה־הישוב קורא אחד־העם: „והאם לעם עתיק־יומין, אשר היה לאור גוים, לא יותר נאה להִכחד מן העולם מאשר להגיע בסופו למטרה אחרונה כזו" („מדינת היהודים וצרת היהודים". עפ"ד, ח"ב)?

ולמראה עתידות הרוח הוא אומר: „הדבר גלוי, כי צרת היהדות, כלומר, אבדן האידיאל הלאומי, אינו דבר נבדל לעצמו, אלא חלק עיקרי מצרות היהודים, ותשובה נכונה לשאלת־היהדות היא ממילא תשובה לשאלת־היהודים — אותו החצי, שאנו צריכים לבקש וגם נוכל למצוא בציון, בעוד שהחצי האחר לא בידינו הוא וגם בציון איננו..." (הקדמה שניה מספרו עפ"ד, ח"א).

והרי יוצא מזה, כי הרוחני אשר נבקש ושבעדו כדאי היה לעמנו לסבול כל הסבלות, גם בציון לא נמצאהו כלו...

*

יושב בשמי־עם נתן לנו בימי קדם על־ידי רועה את הלוחות, לוחות עם ולוחות עולם, ובידו של הרועה מטה האלהים; והנה באו בקיעים בשניהם יחדו, גם ארון הברית הנה נשבר. —

והנה קם אדם, בהערב שמש, להדביק את שברי־הלוחות ולעסוק בבֶדק הארון, ועט־סופרים בידו. — והוא בא ממלאכה למלאכה, ועמל ויגע בשתיהן, ולא עלתה לו, לא הא... ולא הא...

אף אם ידע כי שָׁמה לא יבוא וכו׳, אף אנו לא נחדל מעבוד לטובת עמנו, להתאמץ לקרבם אל ארצם ונחלתם.

וזאת גם זאת היתה מגמת חבר־הכהנים, אשר הקים אחד־העם בראשונה, לבנות הריסת עמו, ארצו ורוחו, חבורה שקרא לה ,בני־משה׳.

וכשעברו ה,קדושים׳ בכנסיה והחָבֵר החדש, הנכנס בברית, היה חוזר על ההבטחה ועל השבועה, היו נותנים לו אות לשבת, והמנהיג קם וקרא באזניו: ,בואך לשלום אחינו! ברוך תהיה לה׳ ולעמו ישראל. ברוך תהיה לכלנו, בתתך לנו יד לעבוד עמנו את עבודת הקדש, עבודת ישראל. ברוך אתה וברוכה תהיה דרכך החדשה, אשר נצבת עתה עליה, דרכך זו היא ארוכה וכו׳, הלא ידעת אנה מובילה: קדימה! ציונה! לתחית ישראל בארץ־ישראל!׳

והוא הוסיף: ,את רועֵנו, זה האיש משה, ישים לו האדם העברי לְנֵס. מה הוא היה עניו, אף הוא ישתדל להיות עניו ברוחו; מה הוא יצא אל אחיו לראות בסבלות אחיו, אף עלינו לשכח איש איש את מצבו ולהיות מיצר על העם; מה הוא לא נסוג אחור מהוביל את אבותינו אל הארץ הטובה, אף אם ידע, כי שמה לא יבוא, אף אנו לא נחדל מעבוד לטובת עמנו, להתאמץ לקרבם אל ארצם ונחלתם, אף כי מראש נדע, כי אנו בעצמנו לא נראה את הארץ׳.

ככה דִבר המנהיג ללב הנכנס, וכבר אנו שומעים את היאוש מתוך תקותו זו: אתה לא תעבור ובעיניך לא תראה חזון רוחך...

והוא אמנם התאזר חיל ועלה לארץ; מלא מחשבה עלה לארץ אבות, והנה משבר: אין אנשים ואין עם ואין מוסר! ,עבדים כי ימלכו׳! בני בניהם של נושאי הצדק המוחלט של הנביאים, ,מתהלכים עם הערבים באיבה ובאכזוריות, מסיגים גבולם שלא בצדק – ובתורה נאמר: לא תסיג גבול׳*. – ,לא זה הדרך!׳ הוא קורא בחמת רוחו. אם אתם עושים כך, העם לא יִגָאל והארץ לא תִגָאל. ,אך עד המטרה העיקרית קרוב לודאי שלא נגיע לעולם; ותחת למצֹא תשובה שלמה ונצחת על שאלת היהדות, נוסיף רק שאלת היהודים במקום שלא נמצאה עד כה – בארץ אבותינו... (,אמת מארץ ישראל׳, מ״א. עפ״ד, ח״א).

* עיין במאמר ,שאלה נעלמה׳ מאת י. אפשטיין, הנזכר ב,בדרך׳, חלק ג׳, במאמר ,מארץ־ישראל לארץ סתם׳.

ישאל השואל: האם אין גם במרכז הרוחני, כפי אשר יחזה אותו ברוחו, גאולה עניה ופסיעה קטנה בתולדה אחרי פסיעה גדולה? — —

„אלמלי נבראו היהודים בשביל היהדות — הוא משיב לאלה האומרים, כי היהדות נבראה בשביל היהודים, ולא היהודים בשביל היהדות, — כי אז היינו יכולים לאמר: עכשיו שנבראו אין מן ההכרח כלל שיטפלו ביהדותם לעולם, שהרי כמה פעמים אנו מוצאים בטבע ובחברה, כי מה שנברא תחלה לשם דבר אחר, משתחרר ברבות הימים משעבודו לסבתו הראשונה ומתקיים גם בלעדה; אבל כיון שהיהדות נבראה בשביל היהודים, ולא רק בשביל היהודים, כי אם על־ידי היהודים עצמם, שהקדישו לבריאתה ושמירתה מיטב כחותיהם במשך אלפי שנה — הרי נִכר הדבר, שבודאי צריכים הם לה ואי־אפשר להם בלעדה, שאלמלא כן לא היו עמלים בה כל־כך, עם שלם אי־אפשר שיעשה דבר אחד דור אחרי דור רק על־פי טעות בשקול הדעת" (שם). וכי אפשר, שואל כל אחד מאתנו, שהתולדה, אשר יצרה אותו העם ונתנה סימנים לרוחו, תטעה, להמשיך יציר־כַּפה דור אחרי דוד בכדִי ולהעמידו דורות רבים בסכנת כליון גוף ונפש, כדי להציל אחר־כך נתח אחד מהם או שברים ... וכי אחרי הרב יבוא המעט, ואחרי הברי מקדם יבוא השמא הנורא לעתיד, אותו השמא, שגם ללב אחד־העם הוא מתגנב לפרקים וגם בקרבו הוא יושב ...

— — — „ומסתכל אני בדמות דיוקנו של משה — אומר אחד־העם במאמרו „משה" — איש מלחמה הוא זה? לא! או איש מדיני הוא? לא! ובכן מחוקק הוא? גם זה לא! שהרי כל מחוקק נותן תורתו לבני דורו, אבל משה יוצר חוקים לעתיד לבוא.

„אלא מה הוא משה? — הוה אומר: נביא הוא משה — לא נביא כשאר נביאים, אלא אדון הנביאים, כלומר, טופסה האידיאלי של הנבואה" (עפ"ד, ח"ג).

ובה„קדושים" ל„דרך החיים" כולל יסודי „אגודת בני משה ותקנותיה"* אנו קוראים: „כל אדם יכול להיות ..." „כל אחד מאתנו ילמד דרכו להיטיב, מה הוא היה עניו מכל אדם, אף אנחנו נשתדל להיות ענוים וכו'. מה הוא יצא אל אחיו, יצא מבית גדולתו לראות בסבלות אחיו וכו', אף אנו וכו'; מה הוא לא נסוג אחור מהוביל את אבותינו אל הארץ הטובה,

* נדפס בניו־יורק בשנת תרס"ה.

כל תוגת־החזיון התולדתי בגולה וטרדת התולדה היא בשביל זה, שנגלה בעולם זאת התורה של „לא שלטון הבשר על הרוח, ולא המתת הבשר בשם הרוח, כי אם התעלות הבשר על־ידי הרוח" (שם). ולנו, עם גולה, אין לא בשר ולא רוח...

י

בין המצרים

לנו אין בשר ואין רוח בריא, אומר גם אחד־העם, בגולה גופו של עם ישראל בבחינת חִגֵר וכושל, ורוחו לא רוח הוא. לבבו מלא צער הגוי הישראלי, והוא מבקש תרופה לאומה על־ידי הרכבת שני הלקוים בארץ אבות. מה שחסר לישראל הוא „מקום קבוע למרכז לאומי רוחני, אשר יהיה מקלט בטוח, לא ליהודים כי אם ליהדות, מקלט לרוח הלאום והתאזרחותו („דרך הרוח", ב', עפ"ד, ח"א).

שואלים אתם: מי קודם במרכז רוחני ומקלטו זה, ארץ־ישראל להיהדות או להיהודים? נכון היה, „לו היה אפשר להשיב: לשניהם יחד, לעם ישראל, אבל לתשובה כזו עוד לא הגיעה השעה, לא רק מפני המכשולים החיצוניים, כי אם עוד יותר מפני המכשול הפנימי: כי עוד לא עם אנחנו, כי רק יהודים אנו" (שם). „ובכן – להיהדות או ליהודים?" והוא משיב: „להיהדות תחלה, וסוף היהודים לבוא, כאשר יחדלו להיות רק יהודים..." (שם). אבל יהדות זו מה היא? וגם כי נדע מהותה, לאיזו תכלית שהתה בדרכה עד כה, אם לא לשנוי יסודי, ולאיזו התחדשות והולדה חדשה פניה מועדות?

„אילו היתה מדינת־היהודים עתידה להוָסד בזמן קרוב ולקבל אל תוכה את כל העם אשר בגולה, אומר אחד־העם, היינו יכולים אמנם להסיח דעתנו לזמן מה מן השאלה האידיאלית, כי מה לנו לבקש תכלית לצרותינו, אם הצרות עצמן כבר הולכות וקרבות אל קצן. מאי דהוה הוה, אבותינו סבלו ואינם, ואנחנו עוד מעט ונחלץ מעול הגלות ונחיה במדינתנו ככל הגוים; השאלה האידיאלית הלאומית היתה עוד אולי מציקה אז ליחידי סגולה, שאינם יכולים למחול גם על הצער שבעבר ולא תנוח דעתם בגאולה עניה כזו, אחרי שצפינו לה אלפי שנה במסירת נפש, אבל העם בכללו היה מסתפק בזה, שהגיע אל המנוחה בהוה" (הקדמה למהדורה שניה מספרו עפ"ד, ח"א).

וקדושתנו, שהיא בארץ־ישראל, שם התגבר היצר על ישראל וכו׳; ואם כן איך תהיה תקוה שבחו״ל, שם דוקא ישובו ישראל ויתוקנו?׳ (ימי מהרנ״ת, ח״ב).

ועוד זאת, אם נאמין בחוקי ההתפתחות, הבוראים מעצמם ומטביעים את אפני התולדה, אז הלא אין מקום לבחירת ישראל ונצחיות ישראל בתור עם החלטי ובחירי, ולמקום שעמנו הגיע בימי קדם באור תרבותו, הן יכולים להגיע גם עמים אחרים על־פי אותם הכֹּחות העולמיים שעמדו לנו אז, והן אף אלה בבוא עתם מְפַנִּים את מקומם להבאים אחריהם או מנחילים את ירושתם להקמים תחתם; ואולי זו היא מהות האנושיות, שבה דור הולך ודור בא והנושאים כהנשואים ישתנו תמיד, בעוד שהארץ לעולם עומדת וסובבת על צירה. אבל אם נאמין ביד אלהית עושה בתולדה ובמסִבי התולדה, אם נאמין, שיש צורך בעם מאיר לעמים תמיד, כמו השמש שמאיר לחלל העולם, ואמונה זו הלא היא יסוד נחלת ישראל, לפי צרופי אחד־העם ורנ״ק, אז לא נבין ולא נדע, מדוע הכה ה׳ את אור השמש הזה דורות ושנים, ולא לבד כי מעטו והחשיכו, כי אם עשהו ללא־שמש כלל, רק לכוכב מתעה... (שאלה, שמונים אותנו בה).

„עמלם של הפרושים, אומר אחד־העם*, נשא פרי, הם הצליחו לברֹא גוף לאומי אוירי, שאין לו אחיזה בקרקע, ובגוף הזה שכן הרוח הלאומי העברי וחי את חייו המיוחדים במשך אלפים שנה. והשאלה לא תמוש ממקומה: אלפים הללו של תליה באויר למה? ולמה תובלנה? ומה תכליתן? —

„בדרך זה — אומר אחד־העם במקום אחד — הותרה שאלת החיים בתוך היהדות ולא נשאר מקום בה לאותן ההשקפות הקצוניות. האדם הוא בריה אחת וכו׳, והוא חי לא להבל וריק, לפי שהוא אדם מישראל, חלק מאותו העם, שמציאותו בעולם יש לה תכלית נשגבה. אבל האם לזה, לצורך יסוד חברתי זה, כפי שמצייר אותו לנו, צריכה „ממלכת כהנים, חברת עם בתור נושא תמידי מוסרי, שמדור לדור ינחיל את התורה הזאת, שתהיה שמורה לו ולכל המין האנושי? האם בשביל הדבר הזה אנו יוצאים להורג, נלך גולה מגוי אל גוי, ואנו למעמסה עלינו ועל אחרים ונקלל את יומנו ויום אחרים? —

* עיין עפ״ד, ח״ג, עמוד רל״א.

ט
בשר ורוח

„שלש הנה העתים – אומר רנ"ק בשער שמיני מספרו, שער „עם עולם ומועדיו" – העוברות בנוהג הסדר הטבעי על כל אומה קדמונית מעת היתה לגוי עד שחלפה ואבדה לה".

א) „זמן ראשית צמיחתה והוָלד בה הרוחני וכו'", והנה נקרא זה הזמן מועד הצמיחה והגִדול לאומה".

ב) „אחר יצאו לפעל שלם וישלמו ויתעלו כל אותן הסדרים הטובים והמנות הרוחניות וכו' ותגדל האומה בכלם לשם ולתפארת משך זמן רב או מעט ויקָרא: מועד העוז והמפעל".

ג) „אולם כמו שבכל חיות טבעי כבר טמן בחֻבו סִבת הבלות והמות, כן עוד במשך המועד השני יתחדשו סבות השחתה והפסד באומה; אחר יצמחו וירבו ויגדלו להתיר כל קשר וכו'", עד שידל כבוד האומה מעט מעט יותר, ותשפל ותתמעט עד כלותה; וזה זמן יקָרא לנו מועד ההִתוך והכליון". – כך הוא הענין בכל האומות, שהרוחני שבהן פרטי, ועל־ידי כך בעל־תכלית ומעותד לכליון; אולם באומתנו, הגם שביחס אל החומרי והחיצונות החושית, נכנענו גם אנו לסדרי הטבע הנזכרים, עם זאת הדבר וכו' שהרוחני הכללי שבתוכנו יגן עלינו ויצילנו מדין כל בני חלוף". ולפי שיטה זו, שהיא היתה נר גם לאחד־העם, הן לפנינו אחת משתי אלה, או שיש שניות בחוקי הטבע והתולדה, ואותם שהצד החומרי שבהם היה לנו לרועץ לא הספיקו למַגֵר אותנו גם ברוח, או שהיתה בזה אצבע ההשגחה לשדד את המערכות בשבילנו, והשאלה חוזרת למקומה: למה לא עשתה ההשגחה כמו כן לנו גם בדברים שבחומר? ומדוע קצרה ידה להעמידנו גם בכח המדיני החומרי שלנו חוץ מחוקי־הכליון, כמו שיצרה לה זה בכח הפנימי שבנו? ולא עוד, אלא שיש ידים לומר, כי לו עלתה לנו כך, כלומר, לוּ לא נתקיים בנו המועד השלישי גם ביחס חיצוני וחושי, הרי היה בנו יותר העוז מצד אחד לפעול על העמים מאשר תעלה לנו בתור עם בזוי ומצפה אל שלחנם, ומצד שני אפשרות יותר מרובה לתקון רוחני מאשר בגולה.

„והדבר קשה מאד, אמר סופר אחד לחסידים, מה אם במקום חיותנו

ובתחנונים ובתור עבדי פרס כל הימים· לא התראו כיורשים האמיתיים של אבותיהם הגבורים· שלכדו את הארץ בחרבם ובקשתם ותפול חתתם על כל הגוים*· ובאותה מדה תתיחס תורת הפַּחות והסגנים לתורת הנביאים· הירושה האמיתית של שמשון וגדעון· של שאול ויואב התחילה בימים שאחר זה על־ידי המכבים· וממשיכי הנביאים היו אחרי־כן מיטב הכתובים ורוב תהלות ישראל· היהדות החוקית לבדה ותורת הכהנים והקרבנות הרבים הן בודאי אינן הֲטָוַת החוט של דברי ישעיה: למה לי רֹב זבחיכם? —

ובנדון זה עומד אחד־העם בין המצרים·

הן הוא מכריע כף ה„כתב הישן' על ה„חדש'· ובהקדמתו לספרו הראשון הוא מעיר ואומר: „וחכמת ישראל· אשר גם לה נתנו תעודה גדולה· ללמדנו מה אנו ולרוממנו ברוח על כל תלאות החיים — לא דאגה אף היא הרבה לתעודתה בפועל· התקופה הקודמת· המקורית· אשר בה נוצר והתפתח רוח עמנו בדרך מיוחדת לו ובה אפוא שָׁמור המַפתח האמיתי לפתרון השאלות והתמיהות· התקופה הזאת מלאכתה נעשית בעיקרה על־ידי אחרים וכו'· והיא· חכמת ישראל· שקועה ראשה ורובה במחשכי הגלות· בחורבת הגטו' — ובמאמרו „תחית הרוח' (עפ"ד· ח"ב) הוא חוזר בו ואומר: „ישנם אנשים· אשר להם השקפה אוריגינלית וכו'· כי רק התנ"ך הוא פרי הלאומיות העברית וכל הספרות שאחריו היא פרי הגלות · · · ההשקפה הזאת מוטעת היא' · · ·

בתור חוקר ומעריך תרבות ישראל וקורותיו הוא רואה בדברי הנביאים מקור תרבותי נאמן· שהיה למשקה לנו ול„אור גוים'· ולעומת זה — ביצירת תרבות ישראל שבגולה רק „פליטת נשמתנו הלאומית'· רק מעין שארית· שצלה מרובה מחמתה· — ולאידך· בהיותו מחפש יסוד לקיום העם· אנוס הוא להגדיל את ערך תרבות הגלות וכל מה שנתחדש ונתוסף במשך הגלות· בכדי שתוכל להתחרות את תרבות המקרא ולעלות עליה לפעמים · · · כן הוא בא מן השלילה אל החיוב· מפני שיש לו צורך בחיוב· — —

---

* עיין „בדרך'· חלק ב'· מאמר „פרורים'·

מלחמה תמידית עם מנהגו של עולם׳ („כהן ונביא׳)*. ובדברים האלה, שבעיקרם אינם אלא באור להחזיון הנבואי ושאיפת הנביאים, הוא כבר מבליע בנעימה מהות מצב ישראל בגוים ומעשהו בגוים בתור „נושא תמידי מיוחד׳. —

אבל עוד נשאר מקום לומר: אם ההסטוריה יודעת, כי בהִמצא חברה אחת שלמה, המוקדשה לרעיונותיה התכליתיים, ישתמרו אלה ביותר ויעשו פרי ביותר, הלא אינה מתישבת בזה אלא שאלתו הראשונה של אחד־העם, למה לא ירדנו אנו בני ישראל מעל הבימה? אבל עוד אין אנו יודעים, למה הניחה ההשגחה, לפי באורו זה, את היונים לרדת מעל הבימה ולא יצרה לה גם בהם „נושא תמידי מיוחד׳ בטהרתו והשאירה זאת הנחלה הגדולה שלהם לידים זרות של אומות זרות? ומדוע לא עשתה ביפיותו של יפת את אשר אמרה לעשות באהלי שם? וכי משוא־פנים יש בדבר לפני התולדה? —

במאמרו „עבדות בתוך חרות׳ מדבר אחד־העם על־אודות זה ומוכיח לאלה ה„מבקשים להאמין ושיאמינו אחרים בזה, כי עם שלם חי וקיים ונושא עליו עול כבוד של תורה ומצות ועול ברזל של צרות ומכאובים וגדופים זה אלפי שנה — כלומר, הוא בהיותו נושא תמידי מיוחד ומקבל עליו את העבדות הזאת — הכל בשביל לְלַמֵּד לאחרים איזו דעה פלוסופית, המבוארת כבר בהמון ספרים רבים ובכל לשון ובכל סגנון, וכל הרוצה ללמוד יכול לבוא וללמוד בלי כל עזרה מצדנו, וכל שכן בזמן הזה, שהרוצים ללמוד הולכים ומתמעטים מיום ליום, שגם אנחנו בעצמנו שוכחים תלמודנו מיום ליום׳ . . . אבל אם ודאי לנו זה, שדוקא אנחנו התרחקנו מאת אשר עלינו היה לְלַמֵּד ולא אלה, שעליהם היה ללמוד, לפי ש„הספרים היותר מצוינים, שנכתבו בדורותינו על תולדות ישראל והתפתחות רוחו בימי קדם, וביחוד על כתבי־הקדש וכל צפונותיהם, לא בידי ישראל נכתבו׳ (הקדמה לעפ״ד, מהדורה ראשונה), אז שוב אין הדבר ברור, איך השתמרנו אנו בתור נושא תמידי, ואיך לא עשינו אנו את אשר נטל עלינו בתולדה? —

בשוב בני־ישראל מארצם לבבל ובהֵאחזם בנחלת אבותיהם, אמנם היתה להם באיזו מִדה זכות תולדתית על אדמתם, אבל באפן שובם בתפלות

* מעין אלה אומר גם גיגר ב„היהדות ותולדתה׳.

והן כשהיה אחד־העם נלחם בשיטת ה„תעודה" בתעודת ישראל בגוים בימי הגלות, גם הוא היה שואל ואומר: „אחרי שחיינו אנו אינם מביאים עוד כל תועלת להשלמת התעודה, אחרי שכתבי־הקדש לא יאבדו עוד גם בלעדינו והפרוגרס הדתי יעשה אפוא את שלו גם בלעדינו, אחרי שאנו אין אנו עוד אלא מצבת זכרון על דרך הפרוגרס הזה, ההולך ונשלם בלי עזרתנו — אם כן למה אנו חיים וסובלים צרות? למה לנו חיים, ועל מה עוד אנו חיים?" („עבדות בתוך חרות", עפ"ד, ח"א); והוסיף לאמר: „הנה היונים, שנוצרו, לפי התורה הזאת, בשביל היופי, בראו כל אותן הצורות היפות, כתבו כל אותם הספרים היפים; ומכיון שלא היה להם עוד מה לעשות, אף־על־פי שלא נתמלאה עוד תעודתם בשלמות, אף־על־פי שבמשך הרבה מאות שנה אחריהם, עד תקופת התחיה, היתה יפיותם מונחת בקרן זוית, — אף־על־פי־כן הורידתם ההסטוריה מעל במתם והניחה את היותר להפרוגרס, אשר יוציא מאליו מן הצורות והספרים שהניחו אחריהם לנחלה; ומדוע אפוא לא תתן ההסטוריה גם לנו לרדת מעל הבימה, אחר שעשינו לתעודתנו כל מה שהיה בכחנו, בראנו כתבי־הקדש ויותר אין לנו מה לעשות עוד?" (שם). ועם כל זה, כשבא להשיב על השאלה: למה ולמה עוד אנו חיים היום? נדחק הוא בעצמו אל הרעיון הזה של נושא תמידי, ואומר במאמרו „כהן ונביא", „שהנביאים אחר נסיון ארוך של אלפי שנה — לו קמו לתחיה — היו מכירים עוד יותר את הצורך המוחלט במציאות נושא־תמידי, מיוחד לרעיונם הכללי". וזה לשיטתו, „שכל רעיון חדש בין דתי, בין מוסרי או חברתי, לא יקום ולא יהיה בלעדי חבר־כהנים, אשר יקדישו לו חייהם ויעבדוהו בכל נפשם ובכל מאודם, אשר יעמדו על המשמר תמיד, לשמור עליו מכל פגע רע, ובכל מקום סכנה יהיו הם הראשונים למסור נפשם עליו" („הכהנים והעם", עפ"ד, ח"א), „ושבעבודה כזו — כלומר, בהפצת תורת הצדק המוחלט — אי־אפשר להסתפק בעובדים יחידים ונפרדים, המתמכרים אליה איש איש בפני עצמו, במקומות ובזמנים שונים ובהפסקות בינתים; אלא צריך שתמצא לה חברה אחת שלמה, אשר מדור לדור, בלי הפסק, תהיה נושא תמידי מיוחד לכח הצדק, לעומת כל שאר הכחות השולטים בעולם; חברה אשר מרצונה הטוב תקבל עליה את העבדות הזאת, להִשאר עד עולם תחת הממשלה המוחלטת של רעיון יחידי ולהִמצא בעבורו במצב

מציאות העמים והיותם, ואם גם באפן שלילי, – גם במאמר: לא נגלו ישראל בין הגוים, אלא כדי שיתוספו עליהם גרים ... בקש אומרו לבוא אל מהות הגלות ולבקש פשרה, לא פחות מפשר שאר דברי תורה. והטעמת הציור מהנחש הקדמון בתורת הקבלה, שהטיל זוהמה בעולם ושתכלית פזור בני־ישראל הוא, כדי לינק ולשאוב את הניצוצות הקדושים, שנשבו בין הקליפות, ולאַחֵד אותם עם שרשם ... גם היא בראה לה איזו השקפה לחזיון של הגלות.

ההשכלה התורית למדה לראות בתכנית הגלות הטָבה לגוים; הלאומיות שוב לא מצאה אותו דרך. ואמנם אחד־העם שב להיות דורש בזה ותָר אחרי מעמד ישראל בתולדה; אבל גם לו לא ברורה תמיד מהותו של אותו מעמד, ולפעמים גם אינו חפץ בו; כה הוא הולך מזה אל זה, סותר בנינים של אחרים ושב להיות בונה מה שסתר. – –

הכתוב אומר: „יצב גבולות עמים למספר בני ישראל", והעיר רנ"ק על זה ואמר: „ראתה החכמה האלהית ונהלה להשלים ענינה לבעבור תהיה ממלכת כהנים, היינו, המורים למין האנושי האמונה התוריית המוחלטת" (מונה"ז, שער ז': „גוים ואלהיו"), והרי יש באלה בטוי תעודה לישראל; אבל הוא גם מגביל דבריו ואומר: „ונתבונן עוד, כי הגם שאמרנו, שאין אומה אובדת וכָלה לגמרי עד שיכלה ויעדר הרוח, שבארנוהו היותו כולל לה ומעמידה, עם כל זה לא יסתור זה המונח אצלנו, שיש לכל רוחני טבע מציאות קיים ובלתי בעל־תכלית, וזה לפי שלא יפסק ויתבטל הרוח הנזכר אלא במה שהוא דבוק בזמן ובמקום, היינו, היותו מיוחד לארץ ודור פרטי, וביחס זה גם הרוחני ההוא בעל תכלית ואובד בלי ספק; אולם במה שהוא רוחני בעצמותו, בלי ספק נשאר חלק ומנה לאומה אחרת שנכנסה וכו', אך בהבדל זה, שבגוי הקטן, באבדו מציאותו לא תוכר בחינתו הרוחנית שהיתה בו וכו', ורק באומה גדולה רבת־פעלים ישארו הרבה רשמי רוחניותה לדור אחרון במלאכת מחשבת, בשירים, בספרים ובחוקי משפט אשר לה, הבאים על־ידי זה לנחלה לכל המין האנושי" (שם). והרי אפשר אחרי הנחה זו לבעל־דין לומר, שאם גם יכבה נרו של ישראל, לא תמחה מלאכותו לגמרי, ותעָשה מאליה, ככח פועל בפני עצמו.*

* למעין זה נזקק גם נימרק באחד ממאמריו.

בו׳ אבל לא בהתפארות׳ שהוא לנו לבד למנה ואין לאחרים חלק בו; וכל מי שחושב עצמו מאושר בזה׳ יען כי לו לבד נפל הטוב ושזולתו לא זכה לזה׳ הוא לא יכיר את האושר הטהור וההצלחה המאומתת׳ ועליצות זו אינה אלא מעשה־ילדות או צרת־עין („על הדת והמדינה׳ ריש פ״ג)׳

אחד־העם מביא לו ראיה מרבי יהודה הלוי׳ אשר „הכיר טוב ערכה של בחירת־ישראל׳; ובמאמרו „שלש מדרגות׳ הוא מציין את זה׳ כשמלך כוזר אומר אל החבר׳ שיותר טוב היה׳ אילו נִתנה התורה לכל העמים׳ משיב לו זה: „והלא יותר טוב היה׳ שיהיו החיים כלם מדברים׳ (כוזרי׳ מ״א׳ סימן ק״ג)׳ ובזה הוכיח למדי׳ כי משיבים כאלה התרחקו משאיפת הנביאים׳ שיבוא על כל העמים רוח ה׳ ומלכותו „ויעבדוהו כלם שכם אחד׳׳

ח

נושא תמידי

אולי אין זה רק בטוי כבד׳ שהתורה התחילה מבראשית׳ כדי שלא יאמרו הגוים לישראל לסטים אתם ··· בעצם מונח ברעיון הזה הבעת קשורו של עם ישראל בתולדה והיותו חוליה בשלשלת הגוים והלשונות׳ — בהנחל עליון גוים׳ בהפרידו בני אדם׳ יצב גבלות עמים למספר בני ישראל! זהו רעיון תולדתי׳ שאינו פחות בערכו ההתגלותי מהרעיון המוסרי׳ זהו הרחבת היקף המבט השבטי הצר לסקירה בתהלוכות העמים ובמפעלות ההשגחה בעולם ובתולדה׳ קֶשור מאורעות הגוי והתקופות השונות של הגוי מראשית ועד אחרית׳ נאמר — ברית אבות לבנים׳ הוא כבר צעד קדימה על פני ההוה הצר׳ קֶשור עם ישראל אל מערכת הגוים הוא הארכת הקו והמתחת הקו׳ — אם עין ה׳ צופיה בכל מעשי האדם ותחבולותיו למשפחותיו ולבית אבותיו׳ אין זה צריך לומר׳ שיש לו איזו שיטה במעשה־בראשית של העמים ומהלך העמים׳ הגוים והממלכות׳ דניאל הוא ספר לא פחות עמוק מספר איוב׳ ושאלת משה: „הודיעני את דרכיך!׳ אינה נוגעת דוקא ליחיד׳ ולוּ גם לעם היחיד׳ — —

ומשנסתלקה הנבואה מישראל׳ הן חדל גם מעין האופק הרחב׳ התורה התחילה להטעים על „החֹדש הזה לכם׳׳ על המצות המעשיות ולא על ראשית העולם וחציבת שבטי העמים׳ רק הרעיון המשיחי והציור האמונתי ל„עתיד לבוא׳ הוא עוד הקשר היחידי׳ המאַחד את מושגי מציאות הלאום למושגי

בלב שלם ולא נאותה לזַכות במדה אחת שוה את בני השפחה כבני הגבירה. הלב יֵצר להביע כזאת.

וראו זה: בהערה למאמרו „שנוי ערכין" (עפ"ד, ח"ב) מביא אחד־העם את דברי החוקר ניטשה, „כי בתנאים ידועים אפשר, שגם משפחות שלמות או שבטים שלמים יגיעו למדרגת האדם העליון"; והוא הולך ומבאר לנו במדתו של שד"ל, „שהִרבה להם לישראל תורה ומצות, כדי שיהיה כל ההמון אשר בישראל במדרגת הכהנים אצל שאר האומות" („יסודי התורה", מ"ה), או כמו שאומר החושב הקראי, בעל „עץ החיים": „ישראל הוא המכין בעולם השפל, שבחיינו אנו נתקיים זה השבט העליון בתור „עם סגולה", עם שקבל עליו „להגשים בקרבו בכל דור את הטופס המוסרי היותר גבוה, לשאת עליו תמיד עול החובות המוסריים היותר קשים, בלי שום כוָנה להועיל או להזיק לשאר בני־אדם, רק לשם מציאותו של הטופס העליון בלבד". וכיון שניטשה נותן לאחד מהסימנים של הטופס העליון הזה: „שאינו מסכים להשפיל ערך חובותיו ולעשותן לחובות כל אדם, להטיל על אחרים את האחריות המוטלת עליו או לשַתף אחרים עמו בזה", הרי יש לדון מזה על יחס ישראל להעמים ועל הגדשת סאת ערכו על העמים.

„ובאמת – אומר אחד־העם שם – חזיון יחידי במינו הוא, מה שהיהדות הבדילה את בניה משאר בני אדם רק בזה, שהטילה עליהם חובות גדולות וקשות, בעוד אשר לאחרים הקלה את העול ונתנה להם חלק לעוה"ב רק בזכות מלוי החובות המוסריות היותר יסודיות: שבע מצות בני נח" (שם)*, בלי שים לב, כי הן אין השכר לעוה"ב בזכות ז' מצות רב כל־כך, כזה אשר יפול בחלק המקיימים תרי"ג מצות . . . ושראיה זו, שמביא ליחס־המוסר של עמנו, יכולה היא להעיד באיזו מדה גם על איזו קנאת לב לגבי אחרים, שלא יקחו בטוב הנִתן לנו חלק שוה בשוה.

המדרש אומר: הוי מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי אלא ליעקב, שבחרו מכל האומות ולא נתן להם אלא מקצת . . . נתן לאדם שש מצות, הוסיף לנֹח אחת, לאברהם שמונה, ליעקב תשע, אבל לישראל נתן הכל . . . (שמות רבה, פ"ל). על כגון זה אומר שפינוזה: ההצלחה האמיתית והאושר האמיתי מונחים בזה, שהן נדע את הטוב ללכת

---

* עיין מעין סנוגריה כזו ב„זרובבל" לריב"ל, ח"ב, כ"ה. ועיין מאמר „מוסר היהדות" (בקרית על לצרוס) לנימרק, „השלח", כרך ו', ע' ש"ג.

ישראל בתבל ארץ, כיעוד הנביאים להביא דעת אלוה אחד על כל העמים זולתו'*, „ליום שמתענין מן התורה' ו„שאדם לא יאכל ולא ישתה בו עד הערב'; ובפרוש נאמר, ש„החושך בא אז לעולם שלשת ימים' (מגלת תענית, מ"א). וכששָׁנו הזקנים לתלמי את המקרא: אשר חלק ה' אלהיך אֹתם לכל העמים (דברים ד', י"ט), לאשר חלק ה' אלהיך אֹתם להאיר לעמים וכו', לא הביעו עם זה רוח התורה, שנִתנה לישראל והיא ברובה רק נחלה לישראל, כי בו בחר ה'.

המאמר התלמודי: „מלַמד שהחזירה הקדוש־ברוך־הוא על כל אומה ולשון ולא קבלוה' (ע"ז, ב') או הודעת המשנה, שכתבו על אבני המזבח דברי התורה בשבעים לשון (סוטה, פ"ז, א'), לא היו תולדות הרגש, שצריך היה לזַכות אומות העולם באור ה', כי אם בא מהחפץ לקטרג עליהם. „על דבר זה נתחתם גזר דינם לבאר שחת, שהיה להן ללמוד ולא למדו' (מאמר רבי שמעון, סוטה ל"ה, ב'), שהיה להם ללמוד דברי ה' ולא למדו. והרי לא בקשו כלל לתת להם חלק בתורה; וכשקבלו הם מעצמם אורות אלהים, כמעט קנאו בהם והתנחמו בזה, שלהם, לאומות, רק תורה שבכתב ולא תורה שבעל־פה. „אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה, מה אתה מבקש שתהא המשנה בכתב, ומה בין ישראל לעכ"ום? (מדרש תנחומא, כי תשא); וכל זה, „לפי שצפה שאומות העולם עתידין לתרגם את התורה ולהיות קורין בה יונית והם אומרים אנו ישראל ועד עכשיו המאזנים מעויין' (שם)**; ומבאר בעל „עץ יוסף' ואומר: והם אומרים וכו', היינו מה שמתגאים עמון ומואב, שה' בחר בם ולקחם במקומנו ונתן להם את תורתו, ולקחו כל המוסרים הטובים שבתורתנו ושמו בדתם; ואילו היתה תורה שבעל־פה בתוכה, היו לוקחים הכל... ואם לישעיהו נאמר: אני ה' קראתיך בצדק ואחזק בידך ואצרך ואתנך לברית עם ולאור גוים (מ"ב, ו'), נמצאו מבארים שפרשו ואמרו: גוים אילו שבטי ישראל (רש"י, שם); וכשנאמר כמו זה לירמיהו: נביא לגוים נתתיך (א', ה'), ידעו גם להגביל ולומר: נביא לגוים, לישראל, שהם נוהגים כגוים (רש"י, שם). ואפשר לומר, שלא לבד שלא יכלה היהדות הכהנית אם — להשתמש בדבריו של אחד־העם — ללַוות ברובה את הרעיון הנביאי על דרכו, כי כמעט לא רצתה זה

* בשפת א. ילינק, מובאים בדו"ד, ח"א, ע' צ"א.

** עיין שמות רבה, פמ"ז, י"א, במדבר רבה, פי"ד, כ"ב, ופסיקתא רבתי, ריש פ"ה; ועיין ירושלמי פאה, פ"ב, ה"ו.

בארץ־ישראל היתה ההתבטלות עוברת להתחרות, ובאֹפן עוד יותר נעלה ויותר נכבד להתפתחות רוח ישראל; וממילא לא היו קמים אז בעמנו בוגדים מרשיעי ברית, ולא היה לא צורך בחשמונאים ולא בכל אותן התולדות הרוחניות, שסבתן הראשונה מונחת בזמן ההוא, ומי יודע, אם לא היתה גם ההסטוריה כלה של המין האנושי בוחרת לה אז דרך אחרת לגמרי. —

האפן, לקשר את כל מהלך ההסטוריה של המין האנושי בתרגומו של אפלטון לעברית, ואם גם בימי קדם, בפי איש יהודי רוחני כאחד־העם, הוא תמוה בעינינו. ולא עוד אלא שאם כן הדבר, שבאותו מאורע, בתרגום הפלוסופיה היונית לעברית, היה מונח מפתח אחר למהלך העולם התולדתי הרוחני והדתי, הלא אין זו רק טעות ותעיה של אלהי הלאום בתעודת עמו, שתחת לשלוח לישראל בימים האלה מתרגמים, המכניסים יפיותו של יפת באהלי שם, נתן לנו את אלה, שגזרו ואמרו: ארור האיש שילַמד את בנו יונית! וגם זה, אחרי משפט תוריי כזה שהוציא אחד־העם, הלא קרוב הדבר, שעליו ללמוד הסתום מן המפורש ולומר לעצמו, שבמקום שיצאה ההגבלה היתרה כלפי חוץ בכל תוקף, לא נשמעה בת־הקול הלאומית והמלאכות שהיתה נתונה לה, שהרי, לפי דעתו, בזה שֶעצרה בעד זה שרכה דרכיה...

ולהפך, איך היה היחס לחזיון תרגום התורה של אותם הזקנים, שגם הוא לא היה דבר ריק מההסטוריה.

אמר קרא: יַפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם, דבריו של יפת יהיו באהלי שם (מאמר רשב"ג במגילה, ט', ב'), ובא בר־קפרא והגביל ואמר: יהיו דברי תורה נאמרים בלשונו של יפת בתוך אהלי שם (ב"ר, פ"ל), כלומר, אם גם נשתמש בשפת יפת, אז יהיה השמוש הזה לתועלתנו אנו ולא לתועלת אחרים. ובאמת, כשכתבו הזקנים לתלמי המלך את התורה יונית, ,היה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל'... (מסכת סופרים, פ"א, ז') — ובודאי לא מטעמיה, שלא היתה התורה יכולה להִתרגם כל צרכה (שם), אדרבה, ,בדקו ומצאו, שאין התורה יכולה להִתרגם כל צרכה אלא יונית' (ירושלמי, מגלה, פ"א) — היה להם היום, שבו נתרגמה התורה ליפת, היום ,שבו נפתחו מקורי חכמות התורה גם לאומות ונודעה מלאכות

גם הנביאים, שידעו להרחיב את הגבול הצר, וקראו: „כי כה אמר ד' בורא השמים הוא האלהים", „כי לי תכרע כל ברך, תשבע כל לשון", הטעימו עם כל זה את מקור זרע יעקב: „לא בסתר דברתי — לא אמרתי לזרע יעקב תֹהו בקשוני". אמנם אחד־העם מעיר על זה, לא זו ההגדרה שאפשר לעשות מהנחתו, שהרעיון הזה אצל הנביאים הוא במהלכו השארית מהתקופה הקודמת האלילית ברעיון האנושי האחדותי, רק מדַבר הוא על „הרעיון הנבואי הכפול, האנושי והלאומי". — וב„ילקוט קטן" כ"ו הוא מציין זה בתור „אמונה כפולה עמוקה"; — והוא אומר: „ונביאי הצדק האלה, שהתנשאו ברוחם על גבולות עמים ומדינות והטיפו למשפט וצדקה לכל ההמון האנושי, לא חדלו מצד אחר להִשאר בנים לעמם ישראל; אך הם ראו בו את העם הנבחר, ומדי דברם בו, יכול השומע להאמין, שאין להם בעולמם אלא אותו בלבד; אבל נטיתם לצד אחר, לצד אותו האידיאל הכללי, הראתה פעולתה גם על לאומיותם, באפן שגם היא אינה אלא רעיון המשך מרעיונם היסודי ..." („כהן ונביא", עפ"ד, ח"א). המשך הוא רואה באלה! והן גם גיגר, שהקדים להטעים כֶּפל זה, מודה שיש בהם נגוד („היהדות ותולדתה", שיעור חמישי, ע' נ"ה).

עולים על אלה דברי אחד־העם בדבר „הכהונה בתור יורשת יחידה של הרעיון הנביאי, מבלי שיכול האחרון להגן על עצמו ולהמשיך פעולתו על־פי דרכו וכו'". ו„לפיכך כשהגיע זמנו של רעיון זה, כלומר, חלקו הכללי, לצאת מגבול ישראל ולהיות לכח־פועל בחיי העולם כלו — לא יכלה אותה היהדות הכהנית ללוותו על דרכו ולשמרו בטהרתו המקורית בתוך המון הכחות השונים, שמלאו חללה של החברה".

זוהי הקצוניות האחת של אחד־העם, והמקום האחד, אשר בו צרף למאורעות ישראל מאורעות של שאר העולם ומהלכו הרוחני של העולם. והתוצאה ממחשבה כזו של אחד־העם היא, לבוא בחשבון את אותו דרך הכהונה ולדעת מה הורה לנו ומה הוא לנו ...

„אלמלי — הוא אומר במאמר אחר, ב„חקוי והתבוללות" — היו אותם הזקנים, שתרגמו את התורה ליונית בשביל יהודי מצרים, מתרגמים עם זה גם את אפלטון לעברית בשביל יהודי ארץ־ישראל, כדי לעשות את הכח הרוחני של היונים לקנין עמנו בארצו ובלשונו, אז קרוב להאמין, כי גם

מחוץ והדאגות הלאומיות נדחו מפני הדאגות הפרטיות של איש וביתו, שב גם האדם אל האלילים הטבעיים של יום יום.

ואיך באו העברים מן הפוליתיאיסמוס הכפול הטבעי הזה אל רעיון האחדות? — „אחר החורבן, רק אחר החורבן, כשנשתנה מצב הרוח הכללי בקהל הגולה וכו', — רק אז נקל היה לנביאי הדור לעקור בזמן קצר את האמונה ההמונית ולרומם רעיון האחדות, להיות השליט לבדו בחיי העם ובכל הליכותיו ומעשיו. לא מפני שפתאום נשא אז העם מרום עיניו וראה מי ברא אלה, כי אם מפני שאסונו הלאומי חִזק בלבו את הרגש הלאומי במדרגה גבוהה מאד, עד שהדאגות הפרטיות פנו מקום בראש להדאגה הלאומית; ובהתמכרו בכל כחו ורגשותיו אל הדאגה הזאת, מוכרח היה לאחוז בכל כחו בתקותו האחת, אשר עוד נשארה לו: באמונתו באלהיו הלאומי ובכחו, כי רב הוא להושיע לעמו, לא רק בארצו, כי אם גם בהיותו על אדמת נכר; אבל התקוה הזאת יכלה רק אז למצֹא מקום בלבו, אם נצחון מלך בבל לא היה נצחון אלהי בבל, כי אם אלהי ישראל, שהוא גם אלהי העולם".

שמענו מדבריו אלה לומר, שהאלוה הטבעי הוא קודם בזמן לאלוה הלאומי, ושגם רחב הוא בהיקפו על האלוה הלאומי, שהרי הלז, הלאומי, מסַמן רק גבולו של אותו הלאום בלבד, והלז, האלוה הטבעי, אינו מבחין בין אוהב לאויב ומשותף הוא לאוהב ואויב . . . והיוצא לנו מכלל זה, כי לוּ גבר האל הטבעי על האל הלאומי, בעל המרחב על המוגבל, והיו בני־אדם באים לידי הכרה, שהלאום גם הוא רק חלק מן הטבע ואחד מן הפעלים של אלהי הטבע, כי אז היתה לנו אותה האחדות הישרה והנקיה, האחדות ההחלטית, שהיא משאת נפשנו ביתר שאת. אבל לפי אֹפן מהלך הדברים, כפי תאורו של אחד־העם בעצמו, כי המוגבל גבר על המרחב ואלהי הלאום נעשה לאלהי הטבע ולאלהי כל העמים, הרי בא אמנם בזה כבוש אחדותי וממשלת אֵל אחד על אלהים אחרים, אבל לא אחדות מוחלטת בהתחברות כלם לאחד; ועל כן זו האחדות שלנו, בבואה מן הלאום אל הטבע, אינה לפי זה אחדות הויתית, כי אם עממית: אֵל־העולם הוא גם כן אֵל־אבות ואלהי־ברית, אֵל לאום אחד, אם גם קרנים יוצאות מאותו הלאום המיוחד לכל העולם כלו. מלא כל הארץ כבודו, ובהר המוריה נִתן ביתו . . .

ז
מוקדם ומאוחר

במאמר „מוקדם ומאוחר בחיים" של אחד־העם נמצא איזה ברורים מענינים על־דבר אחדות אלהות בישראל ועל מוצאי הרעיון הזה; אבל כשבא להמשיך את הקו משיטתו הוא ולהוציא תוצאה מהאבות, שהוא מניח בהגיון, הוא עושה קפיצה ושוב הוא עומד באותו מקום, שחפץ לעמוד בו, — גם במאמרו זה הוא מקדים יתרון וגדלות אלוה הטבע בלבו של אדם על האלוה הלאומי, והוא מבאר ואומר: „השאלה — שאלת האדם בנוגע להטוב והרע בהטבע והמועיל לו ומזיק, אשר לא נתנה לו מנוח — היא שהולידה בו ראשונה את הרעיון הגדול, כי יש אדונים לכל חזיונות הטבע". „אך הנה לא רק מצד הטבע וכחותיו העורים סבל האדם הקדמוני וכו', כי אם גם מאדם רעהו. — והרעות האלה שבין אדם לחברו גרמו גם הן פחד ובהלה, לפעמים עוד יותר מן הרעות הטבעיות. וגם פה בקש ומצא האדם עזר באלהים; אך לא באלהי הטבע המשותפים לכל, לו ולשונאיו, כי אם כל משפחה ומשפחה באלוה מיוחד לה לבדה". — „והפוליתאיסמוס הכפול הזה, הטבעי והלאומי, הוא מעיר, מקורו, אפוא, לא בטעות מקרית בשקול הדעת, כי אם בעצם צרכי הלב ותנאי החיים של המין האנושי בראשית ימיו". „ולפיכך, כשנולד ונתפרסם בישראל בימי קדם ההם המושג המופשט של אחדות האלהים, לא יכול אז הרעיון הזה להיות אלא רעיון מוקדם בלבד".

„בעל ספר שופטים — הוא מוסיף לבאר שם — רגיל להתאונן על קלות דעתם של אבותינו בדורות ההם, כי בצַר להם היו תמיד פונים אל ה' אלהי אבותיהם, וכאשר הושיעם מאויביהם, שבו בכל פעם לעבוד אלהים אחרים ולא זכרו את ה' אלהיהם, המציל אותם מכל אויביהם מסביב. אבל באמת לא היו אבותינו קלי־דעת במדרגה כזו להחליף אמונתם כלבוש וכו'; אלא חיו תמיד רק באמונה אחת, באותה האמונה הקדמונית של הפוליתיאיסמוס הכפול; ועל כן בעת צרה לאומית, בעת מלחמה ורדיפה מצד עמים אחרים, צעקו בני־ישראל אל ה' אלהיהם, לא שחזרו אז בתשובה במובן הנביאים, לחיות מעתה באמונת האחדות המוחלטת, כי אם פנו אל אלהי אבותיהם, האל הלאומי המיוחד להם לבדם, להלחם באויביהם. וכשעברה הסכנה

ובזה סרו ממילא כל השאלות, כי במה נחשב האדם לבוא בסוד אלוה; (ז. עפשטיין במאמרו „בין ישראל לעמים").

ועוד זאת, אם חשבון עולמנו בהיכל הטבע הוא רחב מזה אשר יבוא את אלהים מן הסערה; והוא גם הוא לא ישמיע משפט, רק יגלה רוחו הכביר, גדלו ורעמו — איך נוכל לאהוב ולעבוד את האלהים, האלהים המיוחד? אם אדם אומר: „איני מכיר את היוצר ונותן התורה וַאֲבַכֵּר את הטבע ואת ממשלת חוקיו בכל זמן ובכל מקום", הן אין לו עוד שייכות קיימת עם נותן התורה, ומה לו עוד עם יעוד כזה, שמגביל את ההתגלות הדתית למקום אחד וזמן אחד? ואם בעיניו כִּבּוּד הטבע כמו שהוא, בכל חרותו ורוממותו, גדול מזה, שעושה אותו רק כלי־שמוש של אדוניו, איך יוכל לחבב את אותה הדרך המוסרית, שכל כחה וחדושה הוא בזה, לחזק ממשלת אדון־כל ולבנות חַיִץ בין האדם ובין העולם? איך אפשר, „שיהיה הולך ומתעלה בעיני אנוש ערכו העצמי של הרוח הלאומי, אשר אלה לוי, להמית בו את הכרת החוקים העולמיים וממשלת הטבע, שהם הם נעשו עתה לשורש נשמתו, — —

„הפנתיאיסט הלאומי — אומר אחד־העם — רואה כח־היצירה של רוח העם מבפנים, במקום שהמאמין אינו רואה אלא כפִית הר כגיגית". והשאלה לא תזוז ממקומה: איך בא הדבר, שהכח הפנימי הזה, היוצר מאליו ובא רק מאליו, מיסודי הנפש התיכוניים, בלי כל אונס מן החוץ ודחיה מן החוץ, וזה הלא „גאותו של בן־חורין עברי — המכיר את הכח שבנפשו, כלומר, בנפש העם פנימה, מביט בנחת־רוח על מפעלו הגדול לשעבר ומאמין בעצמו גם לעתיד... („תחיה ובריאה"), נראה בעיני העם רק כמעשה־אֹנס הבא מן החוץ? מתחזקת השאלה בנו לאמור: איך השתלשל הדבר, שדוקא המפעל ההרותי הזה נצטַלם בזכרוננו אנו בני־ישראל והסתַּמן בכל כתבי־הקדמוניות שלנו, או בקניני הרוח שלנו, בתור דבר אונסי ופקודתי, אשר הוטל עלינו והושם על שכמנו מגבוה... אין האדם רואה אלא מהרהורי לבו, וכל שכן היוצר הגאוני יוצר דבר מיוחד מעצמו ומחרות ישותו, ולמה נתנו אצלנו לאותה החרות סמל צר? ולמה נראה גם ברשמי תורה שבעל־פה עצמה, מלאכת היצירה שלנו, מעין „כפית הר כגיגית", כעין דבר מחוצה לנו? — — —

הסימנים שמסר בו השואל, לנו הוא, כלומר, בן־נאמן לעמו ולרוחו, לא רק ככל המון המאמינים, כי אם במובן ידוע עוד יותר מהם...*

והוא הולך ומבאר ואומר: „מי יותר מכַבד ומרומם את הטבע: המונותיאיסט או הפנתיאיסט? הוי אומר — האחרון, כי בעוד שהמונותיאיסט רואה בטבע רק שלוחו־של־מקום וכלי תשמישו של רבון העולמים, שעשהו כרצונו ועומד על גביו, הנה הפנתיאיסט אינו מפריד בין „אל" ל„עולם", ו„רוח אלהים", הנראה לו בעומק יסוד המציאות, אינה בעיניו דבר שלמעלה מן הטבע, אלא היא — הוא", „הבדל מעין זה — הוא מוסיף — נמצא גם בין היהודי המאמין ובין אותו היהודי השואל, ביחסם לעמם: היהודי החפשי בדעותיו, אבל אוהב עמו וספרותו וכו' הוא — בבחינת פנתיאיסט לאומי, הוא רואה כח־היצירה של רוח העם מבפנים, במקום שהמאמין אינו רואה אלא כפית הר כגיגית על־ידי כח עליון מן החוץ וכו', — היהודי המאמין, יותר שהוא מעמיק בתורה וכו', יותר מתמלא לבו שבח והודיה לנותנה וכו', אבל אותו היהודי, כל מה שמוסיף לגלות את האור המוסרי הגנוז בתורה ובנביאים וכו', — כן הולך ומתעלה בעיניו ערכו העצמי של הרוח הלאומי, אשר אלה לו וכו'" (שם).

והסברה, לפי באורו בעצמו, קרובה, שהפנתיאסמוס הוא יתר על המונותיאיסמוס, שהלז רואה בטבע חֵרות והלז עבדות, הלז מכבד ומרומם את הטבע, והלז רואה בו רק כלי־תשמיש ודבר טפל, רואה רק מה שיעשה עמו ולא מה שנעשה בו... ולפי זה, אם „בעמקי יסודם רוח אחד לשני הספרים, איוב ופרומיתיאוס האסור, רוח האדם המוסרי, המתקומם נגד מנהגו של עולם", הרי לא נוכל למצֹא את היתרון העברי בזה, שאצל היוני לא נמצא אלהות כזו, שיכולה „להיות לבסיס מוסרי נעלה ונשגב, כאותו שמצא לו העברי באלהיו היחיד בעולמו, העונה את איוב מן הסערה"... ואדרבה, יש מקום לומר להפך, שהאל העונה מן הסערה משתיק את האדם בעל־כרחו, נופל המסך בחזקה, בעוד שבעולם מפולש ובהכרת הטבע מבלי מעצור עוד לנו העוז לשאול... היטיב לומר סופר אחר: „גם זה הספר איוב, אשר אנחנו רואים בו חקירה, סוף סוף לא יעלה בידו מאומה בכל חקירותיו וישיב הכל אל אלהים העונה מן גבורותיו

* עיין „השחר" ש"ד במאמר „עת לעשות", ע' קל"ג — קל"ד, ברור שאלה כמו זו...

למדנו מזה, כי המוסר הוא יתר על הדת ועושה הוא לרוממות רוח העם והתעלותו יותר מאשר תעשה הדת – אבל עכשיו שלנו דבר עם המוסר הישראלי, בצורתו וביתרונו הישראלי, – כי אם לא יתר איכא כאן, מה יש כאן? – ויצא לנו מדבריו, שהכל אצלנו עומד על המוסר המיוחד לנו, ושהוא הוא הכח הפורה הראשי בתולדתנו ושממנו ינק גדלותו וזכותו גם אלהי ישראל. תמהים אנו לראות, איך גם הוא ידע במקום אחר, להגביל את ממשלת המוסר הישראלי נגד דעותיו בעצמו. –

ב„ילקוט קטן" שלו, אשר ב„על פרשת דרכים", חלק שלישי, מוצאים אנו אזכרה ל„איוב ופרומיתיוס", ובו אומר אחד־העם: „מעת שהתגברה הלאומיות גם בקרבנו, נתפרסמה בינינו הדעה הידועה וכו', כי הרגש המוסרי העברי הוא איזה דבר נבדל בעצם, שלא נמצא דוגמתו בשאר עמי הקולטורה הקדמונים, בטרם באו בנגיעה עם היהדות וכו'. הדעה הזאת צודקת אמנם במובן ידוע, אבל לא בהחלט. אמת הדבר, שהמונותיאיסמוס הנשגב של הנביאים פִנה לפני הרגש המוסרי בישראל דרך מיוחדת להתפתחותו, שבה הגיע לשלמות גדולה, אשר היונים הפוליתאיסטים לא יכלו להשיגה; אבל טועים הם החושבים, כי יש כאן איזה הבדל עצמי, המושרש בטבע העמים האלה מתחלת ברייתם, כאילו חוש מוסרי מיוחד נִתן לישראל לבדו וכו' והיונים חסר להם אותו חוש וכו'".

ולא עוד אלא כאן אנו שומעים מפורש – להפך מדעתו, שתורת־האחדות האלהית של הנביאים פִנתה את הדרך להתפתחות מוסר ישראל מיוחד, – שבעיקר בחוש מוסרי מיוחד לא נבדל ישראל מעם יון, „כי גם העם הגדול הזה חש בנפשו מציאות העולם המוסרי, וגם הוא היה מצטער על הסתירות הנצחיות, שבין האידיאל המוסרי ובין מנהגו של עולם וכו'. אלא שהפוליתיאיסמוס שלו עצר בעד מעוף רוחו ולא נתן לו להתרומם עד לאותה המדרגה העליונה, שהגיע אליה הרגש המוסרי בישראל" (שם) על ידי המונותיאיסמוס וכחו. – והנה בלקט ל"ג, נקוב בשם „תחיה ובריאה", שו"ת דתית, מוצאים אנו אדם אחד שואל: „אם יהודי, האוהב עמו וספרותו וכל קניני הרוח וכו', מכיר את הטבע ואת ממשלת חוקיו וכו' ואינו מכיר את היוצר המשגיח הפרטי ועל אחת כמה וכמה נותן התורה לעמנו עם כל התולדות הנובעות מזה – הלנו הוא היהודי הזה או לצרינו?" ואחד־העם משיב: לנו הוא! „היהודי הזה, כפי

ט׳ בשופטים, ולא פרשה ל״א בשמואל א׳ ולא אותו הפרק, שאין ערוך לו בספר „מלחמת היהודים״ . . .

המוסר הלאומי, לפי דעתו של אחד־העם, הוא תורה גדולה ושלֵמה לעצמה, הצריכה למוד ושמוש (מאמר „המוסר הלאומי״); הוא הוא היסוד בעיניו לתרבותנו ולקיומנו, או גם לתעודת האישיות של קיומנו; ולא חש אחד־העם לכך, שפליקס אדלר, שהוא לו בעבודת המוסר המעשי לנס (שם), עשה לו את המוסר הטבעי לבסיס ולא את המוסר ההתגלותי, ושזה אינו צריך כלל למוסר ישראל, ואפילו תימא לתורת ישראל. — אחד־העם בא לידי הכרה, „כי שני אלה, הדת והמוסר, שני עצי חיים נפרדים הם, אשר לכל אחד שורש מיוחד בטבע רוח האדם״* (שם); ועם כל זה הוא נושא את נפשו אל הרכבתם לאחד. לו, שבעניני המוסר הוא חומרי ואומר, כי „המושגים המוסריים הפורחים באויר החברה, ושחודרים אל לב כל איש על־ידי החנוך והמשא־ומתן עם הבריות, זה הוא אפוא המקור העיקרי של הקול המוסרי הפנימי״ („מדת הדין ומדת הרחמים״), לו נעשה המוסר, מוסרו של עם, ליסוד נפשו ולמוצא קיומו. מתנגד הוא לכל ציון קבוע לתכונת עם, ואומר, ש„החקירות האֶתנולוגיות על־דבר תכונת עם ועם הן כהררים התלוים בשערה ואין להם על מה שיסמכו״ („לא זה הדרך״, מ״ב, עפ״ד, ח״א); ועם כל זה הוא מבקש לו בעצמו בכאלה נתיבות.

ו
המוסר והדת

אחד־העם אומר: „שלמרות המצא איזה כללים מוסריים יסודיים המקובלים ומוסכמים לכל עמי הקולטורה, יש בכל־זאת לכל עם ועם מוסר מיוחד, בהסכם לתכונת רוחו הלאומי ומהלך חייו ההסטוריים״ („המוסר הלאומי״); ואומר הוא גם את הדבר הכולל הזה, כי „הרגש המוסרי הוא המגביל את התכונות האלהיות והולך ומצרפן מתקופה לתקופה, בהסכם למצב התפתחותו בכל תקופה״, או „שהיחס האמיתי שבין הדת והמוסר הוא אפוא בהפך מן האמונה הרגילה: הדת נותנת אמנם תוקף ועוז להרצון המוסרי, אבל התוכן המוסרי בא לעולם על־ידי סבות אחרות והולך ומתפתח לעצמו״ (שם); והרי

* עיין כגון דא במאמר „על התורה״ לס. ברנפלד ב„הדור״ השני.

על החמלה ו,שמי שיהגה בספר התורה ובכל ספרי ירושת קהלת יעקב יראה לחזק בלב האדם מדת החמלה ואהבה' (הקדמתו לס' ,יסודי התורה', עמ' ט')' הוא מודה' כי ,עם כל מה שחבבה תורה מדה זו' לא נמנעה להרחיקה בקצת מקומות' (שם' ל', הערה ט')'

עוד מימי הנביאים' אומר אחד־העם' למדו אבותינו לבוז בלבם לכח האגרוף ולכבד רק את הכח הרוחני (,חקוי והתבוללות'); יהוא רואה בבוז זה את המוסר הלאומי התעודתי שלנו; יאנו תמהים' מאין באה לבוזי ,כח האגרוף' גבורת המכבים או גבורת אלה' שלחמו כאריות בחורבן ירושלים? לבבו של אחד־העם מלא התפעלות מנצחון המוסרי בימי החורבן' יהוא מתאר: ,ובכן נתפרדה החבילה: הקנאים המדיניים נשארו אחוזי חרב על חומות ירושלים' והפרושים לקחו ספר תורה בידם והלכו ליבנה' . . . (,בשר ורוח', עפ"ד' ח"ג); והוא שוכח' כי אחרי ימי מלחמות ירושלים היו לנו ימי מרידת ביתר' ושרבי עקיבא עם כ"ד אלף תלמידיו ,נושאי התורה', כששחקה להם התקוה המדינית לשעה' הושיטו ידם לחרב . . .

הן שני חזיונות לנו רבי הנפש בכתבי־הקדש: איתו של אבימלך' שהשליכה אשה אחת פלח רכב על ראשו ותרץ איתו' ויקרא מהרה אל הנער נושא כליו ויאמר לו: שלף חרבך ומותתני' פן יאמרו לי אשה הרגתהו' וידקרהו נערו וימת (שופטים); וזה של שאול' שכאשר כבדה המלחמה עליו וימצאהו המורים אנשים בקשת ויחל מאד' ויאמר לנושא כליו: שלף חרבך ודקרני בה' פן יבואו הערלים האלה ודקרוני והתעללו בי' ולא אבה נושא כליו' כי ירא מאד' ויקח שאול את הרבו ויפל עליה' וירא נושא כליו' כי מת שאול ויפל גם הוא על הרבו וימת עמו (שמואל)' וגם זה לנו מוסר־לאומי אישי־תכונתי' מוסר לאומי' שפעל ברוב על רבים מגבורי המלחמה' בהיות ישראל לעם' והוביל ישרה אל החזיון האיום והנורא ביפי־תוגתו: איתו של אליעזר בן יהודה' שבחר' הוא וכל העם הנסגר עמו במערה לשלוח יד בנפשם מלנפול בידי האויב' והיתה יד איש ברעהו לעשות עמו חסד המות הזה; ויהי כי תמו כל הגיי גבור־הנפש הזה' לקח אליעזר זה האהרון את הניתי ויטביעה בבטנו וימת עם אחיו מית גבורים (,מלחמת היהודים')'

ואין ספק בעיני' כי לו היה אחד־העם ממסדרי כתבי קדמוניות אלה' היה דן מעשי־פראות ואכזריות אלה לגניזה' ולא היו לנו לא פרשה

מישראל קמעה קמעה ו,עדיין לא בא על חובו׳. או זה שאומר: ,אין בריה שאינה חייבת לאלהים׳ אלא שהוא חנון ורחום ומוחל על כל הראשונים׳ (שמות רבה׳ פרשה ל׳). האם מוסרו של שאול הוא׳ שבשעה שנאמר לו: ,לך והכית את עמלק!׳ אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה׳ כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה׳ ואם אדם חטא׳ בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו? או זו – של הבת־קול׳ שכעסה עליו וקראה ואמרה: אל תהי צדיק הרבה! (יומא׳ כ״ב). האם זה הוא׳ שאותו תלמודי שרטט וכתב לר׳ יודן נשיא: לשנוא את אוהביך ולאהבה את שונאיך (ירושלמי׳ מגלה׳ פ״ג)׳ או זה המוסר של ה,מעביר על מדותיו׳ (יומא)? האם המוסר של יש־אומרים׳ שאף הנקמה באדום היא מן הדברים׳ שנִתנו מתנה לעולם בששת ימי בראשית; או של דעות אלה׳ שחשבו בין המתנות רק הישועה׳ השלום והרחמים (בראשית רבה׳ פרשה ו׳)? האם זה שאומר: קרוב ה׳ לקוראיו׳ רק לקרוביו במשמע ולצדיקיו׳ או זה שאומר: שלום׳ שלום לרחוק ולקרוב׳ בתחלה לרחוקים ואחר־כך לקרובים (ברכות)? האם זה של רבי יהושע בן פרחיה׳ שאמר ,עכשיו שנכנסתי לשררה׳ כל מי שהוא בא ומוציאני׳ בקומקום הזה אני יורד לו׳׳ או זה של רבי אליעזר הקפר: ,אל תהא כמשקוף העליון ולא כאסקופה העליונה ולא כאסקופה האמצעית׳ אלא היה כאסקופה תחתונה׳ שהכל דשין בה׳...*

אמנם אחד־העם מוצא את מוסר היהדות בזה׳ שהוא נעדר הנקמה ורב סלח; ורואים אנו׳ שרב אחד גדול בישראל׳ שהוא הלא בודאי בא בשם היהדות׳ מעיר על המקרא: ישמח צדיק כי חזה נקם (תהלים׳ נ״ח׳ י״א)׳ ועל המאמר של בעלי התלמוד: גדולה נקמה שנִתנה בין שתי אותיות׳ שנאמר אל נקמות ה׳ (ברכות׳ ל״ג׳ א׳)׳ כדברים הלאה: ,גם מדת הנקמה׳ שכפי המבט השטחי תתראה רק לענין טבעי׳ יכולה באמת להתעלות ולהגיע למדרגת ענין־רוחני ככל מפעל טוב בעצם׳ כי המחשבה הרוחנית וכו׳ יכולה לפעול גם על הנקמה להתעלותה על מדרגה רוחנית ומוסרית׳ (הרב ר׳ יצחק יעקב ריינס׳ ,שערי אורה׳׳ שע״ד). גם שד״ל׳ שמעמיד כל יסודי התורה

---

* עיין במאמר ,לשאלת קיום היהדות׳ מאת ש״י איש הורוויץ׳ ,השלח׳ שנת תרס״ד׳ כרך י״ג׳ עמוד שצ״ח׳ שצ״ט.

אחים. — אצל ישמעאל נאמר: גרש את האמה הזאת ואת בנה, כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. יעקב לוקח מעשו אחיו את הבכורה, ועם כל זה נאמר: ואת יעקב אהבתי ואת עשו שנאתי! כל שעל מארצו נכבש בחרב ובחנית. — מלחמות וריבות לא נעדרו גם בחלוקת הארץ לכובשים. אפרים צר את יהודה ויהודה את אפרים. עוד במדה יותר רבה מבני אתונה את יושבי שפרתא. אבימלך הגיע אל המלכות בהריגת שבעים איש מאחיו על אבן אחת; ומספר ראשים כאלה מבני המלך נשחטים ומושמים בדודים נשלחים אל יהוא בן נמשי, שבשם נביא בא... איך הסיע המלך דוד את אנשי בית שאול אחד אחד מן המסלה בקשיות־לב כל־כך רבה, שהביעה אותה רק שמעי בן גרא, בקראו: צא צא איש הדמים! שלמה הורג את אדניה ומקיים כל „צואת־הדמים" של אביו באלה האנשים, אשר נתנו לו ולאביו את המלוכה וכוננו להם את המלוכה. — הנה מרידות בין מלכי ישראל ויהודה מבית, כריתת־ברית עם העמים השכנים מבחוץ, עם אוהב ואויב יחד, וחלול אותן הבריתות... הנה התבסס הגוי שנית ואש החרם הראשון של עזרא אוכלת על שכני ימין ועל שמאל. התחזקה ממשלת הכהנים רק בחסות מושלי נכר; החשמונאים באים וכובשים להם את המלוכה וצרים הם איש את רעהו, הורדוס עולה על הכסא ועושה עמהם כמעשי דוד את בית שאול... בא ריב־הדמים של הצדוקים והפרושים על־דבר הממשלה ביניהם, ולאו דוקא על־דבר התורה... דברי ריבות אחר החורבן בדבר הנשיאות ביבנה, ומלחמות ונגודים בבבל, בימי הגאונים והלאה. עלינו רק לקרא את הפנקסאות הישנים של רוב מקרי הדורות וכל ספרי השו"ת בדיני תקנות־הקהל וחרמות־הקהל ולראות, איך היתה יד התקיפים חזקה על החלשים; ואיך עלובים היו חיי היחיד בין אלה...

והנה בא אחד־העם במאמר „המוסר הלאומי" (עפ"ד, ח"ב) ודורש את הכל בתעודת ישראל ומהותו כמין חומר ושם אותו לנו ליסוד אחד, ליסוד עולמי...

מוסר לאומי ישראלי חפץ הסופר הזה לתת לנו, מוסר שהיה יהיה למשען בידינו, ואנו שואלים: מוסר של מי? של איזה זמן ושל איזה מועד? האם זהו, שאמר „פוקד עון אבות על בנים", או זה של „ולא ימותו בנים על אבות"? האם זה הוא, שחושב שהקדוש־ברוך־הוא נפרע מהן

הדתות, אשר ממקורה שאבו ותתפרדנה ממנה, עשו מדחה לאחד משני הקצוות, האחת שמה במרום קנה להשבית את החיים וכו׳ והשנית הרעה, בגזלה מבני־אדם כל אחרית ותקוה וכו׳ („עם עולם", השחר ש״ג, עמ׳ שפ״ב), והורה, כי „המינים והצדוקים בחרו בשני הקצוות והפרושים בחרו בדרך הישר, בעמוד התוך" (שם). והנה גם לאחד־העם, שאמנם העמיק מהם בדבר, בהם, בפרושים, נתגשמה השקפת היהדות, נחלת הנביאים, התאחדות הבשר עם הרוח („בשר ורוח", עפ״ד, ח״ג). והשאלה חוזרת למקומה: הקבלה העברית ואף החסידות בנות מי הן? — האם נולדו מתורתן של הפרושים ומצוע הפרושים? ואיך בא הדבר, שלמרות תורת המצוע, שזה יסוד נפש העם, היה עוד פתח פתוח להן ולבאי כחן? — על גוף המשפט, שהפרושים המה בני הנביאים בודאי יש לדין.

ה

המוסר הלאומי

דרישת סמוכים, שבין הבסיס הלאומי וקיומו ובין מוסר אותו הלאום, הוא אמנם דבר שעולה בלבנו בצרוף המחשבה, אבל בחיים נכנסים המה אחד בגבול רעהו, ודוחקים איש את רעהו. כבוש־הארץ הוא בודאי דבר לאומי והוא נשען גם על איזה מוסר לאומי, אבל הוא בא בנגוד רב עם המוסר האנושי. — הגרעין של המוסר הלאומי הוא פשוט: אהבה־עצמית של העם, של אותו העם ותועלתו הוא, ולו גם הוא מדבר בשם ה׳, אשר בו בחר ונתן לו הכל לנחלה. — המוסר הלאומי, האפשרות למוסר לאומי ולהשכלה עצמית ותרבות עצמית על אדמה נושבת, נאמר מקלט רוחני־ארצי, כבר נוסד על אי־המוסר של כבוש ארצות, הרחבת גבוליהן, זנוב הנחשלים ורשת מקומם. ובאמת, אם גם כמשפט והפכו יֵרָאה הדבר, אין זה אלא הצד השני של מטבע זה. סם־חיים וסם־מות ביסוד חברה, חיים לעצמה ומות לאחרים והלכו כל העמים לרוָה נפשם באור ה׳ ירושלימה; וירושלים היתה, כמדומה, מקדם ומראש ארץ היבוסי*...

חיי עמנו בראשית, אם גם כרת ה׳ עמנו את הברית ונתן אותנו לאור גוים, המה מבית ומחוץ שלשלת גדולה של בקשת הבכורה וגם הסגת גבול

* עיין ב„דרך", חלק ב׳, עמוד ע״ז, ועיין מאמר „בטלה ועבודה", ירחון „הזמן", ע׳ ת״ד.

רואה שום תכלית לחיי אדם אלא תענוגי השעה, עד שיבוא המות וישים קץ לשחוק הריק הזה; ומצד אחר – ההשקפה הרוחנית, השואפת להֲמָתת הבשר, בשביל לשחרר את הרוח אויבו זה ולקרב את האדם לתכליתו הנצחית; ואולם היהדות בהשקפה המקורית התרחקה משתי הקצוות האלה גם יחד ואת שאלת החיים ותכליתם פתרה באֹפן אחר לגמרי (,בשר ורוח', עפ"ד, ח"ג)*. וכשבא רב הונא ודורש: ,והנה טוב מאד זו מדת יסורין וכו', שעל ידה באים הבריות לחיי העוה"ב' (ב"ר, פ"ט), עונה אחד־העם ואומר: ,לא הן ולא שכרן', ולא באלה דרכי היהדות, והיא ויסודותיה רחוקים הם מיסורין ומהקדשת האדם על־ידי יסורין. אבל נצייר לנו, כי תחת משנת רבי בפרקי אבות: איזה דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (פ"ב, א'), שהיא, לפי דעת שד"ל, דעה יונית ולמוד מועיל הרבה לתקון המדות החיצוני ולא לתקון הפנימי (,יסודי התורה', עמוד ל"ב), היה כתוב דברי המדרש: אמרת צא וראה איזהו דרך מביאה את האדם לחיי העוה"ב? הוי אומר זו מדת יסורין (ב"ר, שם); נצייר לנו, כי במקום הפרושים גברוה איסים, אז, בהיות זה כבר אחוזת היהדות של הרוב, ועם זה החלק העיקרי מן היהדות לכל, היה לו לאחד־העם כבר מוצא אחר בענינים כמו אלה . . . והלא הוא אומר, שיש בחסידות ,רעיונות עמוקים, שחותם המקוריות העברית טבועה עליהם' (,תחית הרוח', עפ"ד, ח"ב); ומקוריות עברית זו הלא היא סותרת באיזו מדה את המקוריות הראשונה, ולא נבנתה אלא על הריסת הראשונה ביחס שבין בשר ובין רוח. –

בעל ,רומא וירושלים' היה אומר: חיי העברים לא היה להם מעולם יחס עם עולם האצילות (תרגום עברי, ע' ל"ז), ומטעים את זה, ש,רק היהודים העפילו לעלות לסתר המדרגה הזאת, מקום שם חיים ומות נשתוו, מבלי להִנָּזֵר בשביל זה מן החיים' (שם, י"ב). והוסיף לאמור: ,רק הדת ההסטורית הראתה במלחמת כחות הטבע וכו', תקופת התפתחות, המביאה סוף סוף לידי שלמות גמורה על־ידי נצחון העליון על התחתון, ואינה צריכה להזיר את עצמה מן החיים, בכדי להגיע לכלל קדושה' (שם, ציון ב'). ובא סמולנסקין ודבר על ,תורת־חיים', ההולכת בתָוֶך, ושכל יתר

* עיין לענין שלמות הגוף ושלמות הנפש ב,עץ החיים' לר' אהרן האחרון, פ' צ"ז, קס"ד, ועיין מאמר ,מוסר היהדות' לדוד נימרק, ,השלח', כרך ששי, ע' תקמ"א.

כן עשה מה שעשה בבחירתו החפשית; ואולם בזמן מאוחר, כשהגיע כבר המוסר לידי הכרה, שאין חטא בלי בחירה, אמרו: מכאן פתחון פה לרשעים לאמר לא היתה ממנו לעשות תשובה („שמות רבה'), והדת הוצרכה לבקש אמתלות שונות, בשביל להצטדק לפני המוסר בדבר הזה' („המוסר הלאומי, עפ״ד ח״ב)*. דברים כאלה מבין אחד־העם לאשורם, מבינם בשביל שפתחון־פה זה עוד נעשה בגבול המדרש...

כמו כן, לו היה מוצא את דברי ה„ספרא' הידועים להמקרא: „וחי אחיך עמך'** בסגנון אחר, מאשר הוא שם, והיה קורא כן: וחי אחיך עמך, זו דרש בן פטורי, שנים שהיו הולכים במדבר ואין ביד אחד אלא קיתון של מים, אם שותהו אחד מגיע לישוב, ואם שותים אותו שנים מתים, בן פטורי אומר וחי אחיך עמך, חייך קודמים לחיי חברך; אמר ליה רבי עקיבא: וחי אחיך עמך? אלא ישתו שניהם וימותו, — כי אז אולי היינו קוראים אצל אחד־העם לאמר, שעם ר' עקיבא באה הרמת הרגש המוסרי על האהבה־העצמית, שהיתה עוד מושלת בזמנו של בן פטורי. וכי זה צריך גלוי־שכינה, היה אומר בלי תפונה אז, ויסודי דת נתגלה ללמד את האדם, כי מי שיש לו ישתה וחי, ומי שאין לו ימות לפני עיני רעהו בצמא, והלא זה יעשה גם מי שאין לו דת נגלית, התעלתה היהדות של רבי עקיבא, לו היה אומר כאלה, שתגיד: ישתו שניהם וימותו; חַלֵּק חייך את חברך, ואם גם תמות על־ידי זה! וממות זה, מאפשרות האחד למות בעד השני, יצאה לנו עם זה — תורת חיים. אבל עכשיו, שהברייתא על סדורה לפנינו באפן אחר, שבן פטורי, איש קצוני שלא קנה לו שֵׁם בהלכה העיקרית, אומר „ישתו שניהם וימותו', ורבי עקיבא הוא דאומר „חייך קודמים'; וזה נאמר באחרונה כפסק הלכה ומסקנת היהדות בזמן קדום זה, אז הרי אין לו לאחד־העם אלא משנה זו, משנת ר״ע ליסוד; והוא רואה בזה נצחון היסוד הבריא והבלתי־קצוני בתורת היהדות, שנשענת על אהבת החיים ממש...

במקום אחר — כשמדַבר אחד־העם על־אודות יחס הבשר להרוח — הוא אומר: „ממקור אחד, מתוך יסורי החיים יצאו אפוא שתי אלה ההשקפות הקיצוניות: מצד אחד ההשקפה החומרית, המגבירה שלטון הבשר ואינה

* עיין לזה שד״ל: יסודי התורה, ע' ל״ב.

** עיין ספרא, בהר, פ״ה.

ואומר: „ואלה אשר שָׂמו יסוד מצות במדות, כי טוב להיות רך כקנה מהיות קשה כארז, אינם מן המהלכים באמצע ורק מן הנוגעים בקצוות, כמו כן יש הרבה מאמרים במשנה, המדברים במדות ושותקים מן המדה הבינונית, ובמקום שידובר בה, מובא כמו כן דברי האומרים עליה, כי היא מדת סדום,* (חיי אריסטו, מדלינגר, עמ׳ ד׳).

אבל לאחד־העם רק משנת הרמב״ם למִדָּה, והוא בוחר בשביל האמצעי, „מה יעשה אדם? ילך באמצע׳ — זהו היסוד החברתי שלו בחיים; ועל כן מוצא אותו בתורה וביהדות. הפשור בכֹּל הוא לו החוק הראשי שביהדות ושבמוסר היהדות.

כשעמד מונבז המלך ובזבז אוצרותיו בשני בצורת, חברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו: מה שאבותיך כנסו אתה מפַזר; אמר להם: „הם גנזו למטה ואני אגנוז למעלה׳. אחד־העם לא יתפעל מתורה זו והוא הולך לאושא להמָנות בין אלה שגזרו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש! לא יְוַתֵּר אדם על שלו, ולהפך, אל יהיה גם הדין נוקב את ההר, כי אם מצוה לבצוע. לו ברור הדבר, כי הבצוע הוא הרכבת שתי קצוות, השלילה והחיוב; ולא יעלה על דעתו, שמא זה הוא רק הדרך ביניהם, הדרך מן השלילה אל החיוב או מן המעט אל הרב. אם אומר אדם: אשנה בשביל לקבל פרס ועושה לו את תורתו קרדום לחפור בו; והשני כבר השתלם במוסרו, והוא מקבל בלמדו לאחרים רק שכר־בטלה; והשלישי עוד הגדיל בדרך זו ושם בפי ה׳ את הדבור: „מה אני בחנם, אף אתם בחנם!׳ אז אין דרך השני השלמות היותר מעולה משני אחיו מימין ומשמאל, כי אם כפרוזדור במוסר לטרקלין השלישי, כמו שהראשון הוא עזרה לשני. — אחד־העם מודה בפסיעה ראשונה, שיש בה התקדמות, מודה שיש בכלל התקדמות במוסר, אבל לרוב אינו מודה עוד בפסיעה שלאחריה, שעל־ידי כך היא לו כבר קצונית...

„הרגש המוסרי, אומר אחד־העם, הוא המגביל את התכונות האלהיות והוא הולך ומצרפו מתקופה לתקופה וכו׳. היו ימים, למשל, אשר הקשה ה׳ את לב פרעה בשביל להביא עליו מכות; לפי שהרגש המוסרי של העם לא הגיע עדיין להבחנה הדקה הזאת, שאין החוטא ראוי לעונש, אלא אם

* עיין אבות פרק ה׳, י׳.

אני מת? בשביל לפַנות מקומי לאישים חדשים, שיחדשו צורתו של הכלל ולא יתנו לו להקפא ולהשאר לעולם במצב אחד' (,בשר ורוח', שם).
והשאלה רבה: אם חי אני, רק בשביל זה לפַנות מקום לאחרים ואין לי רשות לצאת מגדר אחרים, במה זה אעשיר אותם האחרים ומה אתן ואוסיף להם בכחי זה? —

ד
שביל הזהב

,אמר החבר: ותורת משה לא העבידה אותנו בפרישות, וכו'' (כוזרי מאמר שני, סימן נ'). והרמב"ם אומר: ,המעשים־טובים הם המעשים השוים הממוצעים בין שתי קצוות ששתיהן רעות, האחת מהן תוספת והשנית חסרון, והמעלות והמדות הן תכונות נפשיות וקנינים ממוצעים בין ב' תכונות רעות, האחת מהן יתירה והאחת חסרה' (שמונה פרקים, פ"ד).

,והרבה פעמים יטעו בני אדם באלו הפעולות ויחשבו אחד מהקצוות טוב ומעלה ממעלות הנפש; ופעמים יחשבו הקצה הראשון טוב, כמו שיחשבו המסירה לסַכָּנוֹת מעלה, ויקראו המוסרים עצמם לסכנות גבורים. וכשיראו מי שהוא בתכלית זאת המדה, ר"ל שמוסר עצמו לסכנות ומוסר עצמו למיתה בכונה ופעמים ינצל במקרה, יחשבוהו בזה ויאמרו עליו, שהוא גבור, ופעמים יחשבו הקצה האחרון, שהוא טוב; ויאמרו על פחות הנפש, שהוא סבלן, וכו'. ועל זה המין מן הטעות יחשבו גם כן הפזור ויתרון טוב הלב מן הפעולות הטובות, וזה כולו טעות... ואמנם ישובח באמת הממוצע, ואליו צריך לאדם שיכַוֵן וישקול פעולותיו כולם תמיד עד שיתמצעו' (שם).

,וזאת התורה התמימה המשלמת אותנו, כמו שהעיד עליה יודעה, תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, לא זכרה דבר מזה. ואמנם כונה להיות האדם טבעי הולך בדרך האמצעי וכו'. ודברי נביאינו וחכמי תורתינו ראינו שהיו מכונים על השווי ושמירת נפשם וגופם על מה שתחייב התורה' (שם).

ובנגוד לזה אומר שד"ל ב,יסודי התורה': ,דרך ה' שלמד אברהם לבניו איננה, כדעת הרמב"ם, הדרך הממוצעת שלמד אריסטוטלס וכו'' (עמוד ט"ו, הערה א'). והוא שואל נכונה: אפשר ,שתוארים ארך־אפים ורב־חסד וקדוש הן על דרך הבינונית?' (שם). ועוד תורני אחד פליג על הרמב"ם

אחד־העם אינו רואה בפרידת הנשמה והגוף בריאות הנשמה, בתור עצם חי, והכרתה המיוחדה, כי אם גם כן אותות ירידה; ובמאמרו „בשר ורוח" הוא חוזר לאמר: „ואולם אחר החורבן, כשהאסון הלאומי גרם להתרופפות האמונה בעתידות העם, ולא יכול עוד הרגש הלאומי להיות בסיס החיים, אז הוכרחה אמנם היהדות לבקש גם היא פתרון לשאלת החיים בשיטת השניות, המפרידה בין הגוף והנשמה". בעַיִן כזו הוא רואה את רום הדברים.

רבי משה חֵפֶץ בספרו „מלאכת מחשבת" אומר, כי חטא היה נקרא רע, להיותו פועל נגד המדיניות והישוב בכלל (פרשת האזינו, עמוד ע"ב). וגם לאחד־העם אין רע בעצם, כי אם מה שיש בו היזק חברתי ושגורם הפסד ומעצור לקיום החברה . . . צער היחיד לאושר נשמתו ויסורי נשמתו אינו נוגע לו, קצוניות היא זו ואינה שייכת עוד ליהדות המקורית! האגדה מספרת על כמה תלמידים, שכיון שהגיעו למקרא דתי מיוחד, אשר החריד את נפשם, בכו. בכו! למה עשו כך? מדוע לא מצאו אשרם בכלל ובטובת הכלל? אלעזר בן דורדיא, זה החוטא הגדול, שישב בין הרים וגבעות, בהכות לבו אותו, והתחנן לפניהם, כי יבקשו עליו רחמים; ובהוָדע לו, כי אין הדבר תלוי אלא בו, הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכי והיה בוכה עד שיצאה נשמתו. קצוני! למה לא מצא מפלט לחטאו בהֲטָבָה לרבים ולא בחר אז להיות בכל אשר לו ממשרתי הרבים, ממשרתי ה„אני הצבורי". נחום איש־גמזו לא נתן פת לעני מיד, ומת הלז והלך וקבל עליו כל יסורים שבעולם: נקטמו ידיו, נקטמו רגליו, נתעַוְּרו עיניו, כל גופו נעשה מצורע; והוא שכב במטה, שכרעיה עומדות במים מפני הזבובים, וקורות הבית הישנות נוטות לנפול. כבר שכחנו את דבר גויעת העני וההיזק החברתי שהסב במיתתו של זה, והנה לפנינו איש שהתקדש בחטאו. אחד־העם לא היה הולך כעקיבא לבקש תורה מפיו. לא! הוא קורא, הימים הראשונים החברתיים היו טובים מאלה. „מצאה היהדות את החיים הנצחיים, הוא אומר, בארץ מתחת, בהַגבירה את הרגש החברתי בלב האיש היחיד, שיראה את עצמו לא כמצוי נפרד וכו', אלא כחלק ממצוי יותר גדול ונכבד וכו'. למה אני חי? בשביל קיומו והצלחתו של הכלל, שאני אחד מאישיו. למה

התעורר בקרבה יחד עם המחשבות על־דבר מפלה ותקומה לאומית גם רעיון השארת הנפש של היחיד׳ (שם, ט״ו).*

ודרך זה, האחרון, בחר לו אחד־העם בדת, והוא אומר: „כי נער ישראל, בעוד כחו חדש עמו וכו׳, חי גם חֵפץ הקיום הלאומי בקרבו חיים בריאים וטבעיים וכו׳. ולהקת נביאים עמדו לימינו מבית, לחזק לבבו וכו׳, בהראותם לו בצבעים מזהירים וכו׳, את האושר הלאומי וכו׳, והאושר הזה לא בשמים הוא ולא מעבר לגבול הטבע הוא וכו׳; — העת הזאת לא ארכה, ממלכות גדולות ועצומות נוסדו על גבול ישראל וכו׳, והוא בנשאו עיניו אל הענקים האלה וכו׳, ובנסותו פעם אחר פעם לפרוק עולם מעל צוארו ולא יכול — ותרפינה ידיו ויאמר נואש; וכאשר אבדה לו תקותו להשיב לו את החיים והחופש וכו׳, חדל לצאת עוד למלחמת החיים החיצוניים ויתחיל לדאוג רק לנפשו פנימה וכו׳. התקוות הלאומיות, אשר חזו לו נביאיו לפנים, פשטו מבלי מֵשים את צורתן הראשונה ותהיינה לבריות חדשות, שאין להן דמות הגוף וכו׳. — כל עוד הוסיף העם לרדת מטה מטה בארץ, כן הוסיפה רוחו להתנשא השמימה ותלך הלוך והתרחק מחיים משמים וכו׳. מחלת הרוח הזאת, בהיותה תולדה מוכרחת ממצב העם ומהלך קורותיו, כבשה בזמן מועט את כל לבבו ולא נתנתהו עוד לשוב ולהשקיף משמים ארץ׳ („חשבון הנפש׳, עפ״ד, ח״א).

גם יצירת ענין „העולם הבא׳, זה הכבוש הדתי, המרחיב את אופק האדם ופותח לו שער חדש במלכות־שמים, אינו בעיניו מאותם הדברים, הנעשים בכח היצירה של העם הפנימי, כי אם כדבר שבא רק על־ידי סבות חיצוניות, ומלַמד הוא על זמן חולשתו של העם ולא על זמן בריאותו. „אחר ההורבן הראשון — הוא אומר — אחר שירדה האומה פלאים והצלחת הכלל התמוטטה כל־כך, עד שגם טובי־העם לא מצאו עוז בלבבם לקוות עוד — מה עשו חכמי הדורות ההם? מצאו ודרשו, כי העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא; כי האושר אשר היחיד מבקש ינָתן לו כאשר יכָּנס לטרקלין, ובלבד שיתקן עצמו בפרוזדור, כלומר, תחת התכלית הלאומית, שלא הספיקה עוד, נתנו למצות הדת תכלית חדשה, פרטית וכו׳״ („לא זה הדרך׳, מאמר א׳, שם).

---

* עיין מעין זה אצל גיגר בספרו „היהדות ותולדתה׳, שיעור שמיני, ע׳ צ״א, וכן ב„כתבי משפחה׳ להרצברג־פרנקל, ע׳ רי״ט.

יקנה החכמות ובו יבדיל בין המגונה והנאה מן הפעולות׳ (שמונה פרקים׳ פ״א); אבל באפן כזה הרי אין עוד מקום בתולדה להתגלות מוסרית ולתעודה תולדתית מוסרית׳ ולא מבעיא לעם מוסרי׳ בעל מוסר מיוחד ··· תורת היהדות׳ הדתית והתעודתית׳ בתור ברית־עם והויה מיוחדת׳ אינה יכולה להיות רק חברתית ומשפטית בלבד׳ בלי חותם האישות האלהית· ,במקום שתכלה תורת האדם׳ תתחיל התורה האלהית ותגד לנו דברים שאין בכח דעת האדם להשיגם׳, אומר נ· ה· ויזל ב,ספר המדות׳· — ולא לחנם הקדים מסדר התורה את המקרא: הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רֹבץ! והטעים את ערך חטאת היחיד — והתהום הנפתח לפתח היחיד· — משה עלה למרום׳ לקבל דת חוקים ומשפטים ושאל: הראני את כבודך! והאגדה אומרת: משה כתב ספרו׳ ספר המצות׳ וספר איוב· — אמנם התורות והמצות לא תספקנה לענות לאדם על שאלות נפשו ···

אבל היהדות של אחד־העם׳ כפי חזון רוחו׳ היא כל דת ישראל הצרופית׳ שבשבילה הוא נזקק לנו במחקריו׳ הרי היא בעיקר לו אך דת נמוסית חברתית ועומדת במדרגה השניה׳ שמנה בעל העיקרים· אושר החברה הוא מבקש׳ אושר מוחלט של הכלל׳ בתת היחיד את שלו והיותו עם הצבור בשויון נצחי· — —

הרמב״ם באגרותיו אומר להשיב על זה: מדוע לא נזכרה תחית המתים בתורה? ובעל ה,עיקרים׳ מצדד לבאר העדר זה׳ בשביל שהיעודים שנזכרו בתורה נמצאו כלם כוללים לכלל האומה (מאמר רביעי׳ פרק ג׳)· שופנהויער דורש זה לגנאי: שהתוצאה ההכרחית ממדת האחדות של היהדות היא אי־היכולת ללַמד תורת תחית המתים וענין שכר ועונש אחרי המות (,ספרי הפלוסופיה הקטנים׳, כרך א׳׳ עמוד קנ״א); והֶס דורש זה לשבח וכותב באגרתו לאמור: ,את לא שמת לבך לכך לדעת׳ כי החלק מכתבי הקודש אשר בו נפקד מקום האמונה בהשארת הנפש׳ נכתב בזמן שעוד לא שקעה שמשה של האומה הישראלית׳ ולפיכך לא היה לה צורך להעמיק חקר על־דבר שיבה לתחיה וכו׳׳ (,רומא וירושלים׳, תרגום עברי׳ עמ׳ י״ד)· והוא אומר מפורש: ,היהדות אינה אלא התגלמות אותו הרעיון׳ רק מכיון שהתחילה היהדות לחוש בפעם הראשונה קרבת אבדן החוסן הלאומי׳

ג
חומר ורוח

מה היא הדת? ומה הם לו, לאחד־העם, מושגי דת? —

„שם דת — אומר דברים פשוטים וברורים בעל ה„עיקרים" במאמר ראשון, פרק ז' — יפול על הישרה או ההנהגה, שתכלול קבוץ רב מן האנשים, הן שתהיה כוללת צוויים רבים או צווי אחד, והן שתהיה אלהית וכו' או נימוסית וכו'".

„והדת היא על שלשה פנים, אם טבעית, אם נימוסית ואם אלהית".

„הטבעית היא שוה בכל אדם ובכל זמן ובכל מקום; הנימוסית היא מה שתסודר מחכם או חכמים, לפי המקום והזמן וכפי טבע המנהגים בה, כדתות וחוקים, אשר סודרו בקצת מדינות בין הקדמונים עובדי־אלילים, או גם האל, מצד הסידור השכלי, אשר יחייבהו השכל האנושי, מבלי הערה אלהית; והדת האלהית, היא שתסודר על־ידי השם ועל־ידי נביא".

„כונת הטבעית, להרחיק מעֶול ולקרב היושר, כדי שיתרחקו האנשים מן הגנבה והגזלה והרציחה, באופן שתשאר ותתקיים החברה בין האנשים ויהיה כל אחד נצל מכף מעֶול וחומץ".

„כונת הדת הנימוסית היא, להרחיק המגונה ולקרב הנאה, כדי שיתרחקו האנשים מן הגנות ובזה תעדיף על הטבעית".

„וכונת האלהית, הדת האלהית, להישיר האנשים על השגת ההצלחה, ההצלחה האמיתית, שהיא הצלחת הנפש וההשארת הנצחית ... ותראה להם הדרכים, שילכו בהגעתה, ותודיע להם הטוב האמיתי, כדי שישתדלו בהשגתו ותודיע להם גם הרע האמיתי ותרגיל אותם על העזיבות ההצלחות המדומות, על שלא יתאוו אותן ולא יצטערו בהפקדן — ובזה תעדיף על הנימוסית".

ובאמת, אם אנו בדעותינו טבעיים וחומריים, אם הכל לנו בעולם ובאדם רק מוצא החברה והישרת החברה ודרכיה, אז בודאי די לנו הדת הנמוסית והאור הבא מאליה לאנשי החברה, כי ילכו באחוה ורעות איש את חברו ויעשו הטוב והישר. — ודיה אז מדת הרמב"ם: „כי החלק השכלי הוא הכח הנמצא לאדם, אשר בו ישכיל ובו יהיה ההשתכלות ובו

הוא מביא למשל את הדבר הזה׳ התורה אמרה: „לא תקחו כֹפר לנפש רוצח׳ ועברו דורות רבים ונשתנו הזמנים. ו„סוף סוף נשתנו רגשות הלב כל־כך׳ עד שנחשב בעיני טובי־העם כדבר בלתי־אפשר׳ שתתן התורה רשות לאדם למלאות תאוה אכזרית כזו; ואז הוכרח הכתוב לצאת מידי פשוטו׳ למרות דבריו הברורים׳ ולא מחסרון אמונה׳ כי אם׳ אדרבה׳ מחוזק אמונה בקדושת התורה ואלהותה׳ (שם). זה נקרא התפתחות טבעית׳ לשמור את צורת הכתוב ולהכניס בו תוכן חדש בעל כרחו; תקון מלאכותי היה׳ תקון הנעשה בידים׳ לו קמו חוזים וקראו על הכתוב הזה׳ שראוי גופו ל„השרף׳ ולהכחד מ„גופי תורה׳. —

מה יזיק לנו׳ הוא אומר׳ אם נשתמרה לנו הצורה הישנה של הדין האיום „כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפָּדה מות יומת׳ אם בא המוסר אחר־כך והוציא אותו מפשוטו׳ ש„בחייבי מיתות הכתוב מדבר׳; או בענין הנ״ל׳ אם ר׳ אליעזר „שמסבה בלתי ידועה לנו׳ לא הרגיש בנפשו את ההתקוממות המוסרית נגד דין „עין תחת עין׳ והוא אומר „עין תחת עין ממש׳ אחרי ששובר המוסר בתלמוד בצדו: „ממש! סלקא דעתך?׳

סלקא דעתך?! וכשבא משה ומסר לנו את מדת השם׳ שהוא „פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים׳ והתעורר הדבר בלב „זקן׳ ונביא „לבטלה׳ לא עשה פירוש לצורת הישן׳ וגם לא זה׳ להניח את הדבר לחוקי ההתפתחות׳ כי אם העמיד מקרא נגד מקרא וקרא: הנפש החטאת היא תמות! בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן׳ צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה (יחזקאל יח׳ י).

„אדרבה׳ כל מה שתגדל האמונה בקדושת התורה הכתובה והמסורה׳ אומר אחד־העם שם׳ כן תתחזק בהכרח ההתקוממות הפנימית נגד המחשבה הזרה׳ שהתורה האלהית תוכל להגיד ההפך מן האמת המוסרית המורגשת ללב באֹפן ברור ומוחלט׳; והוא לא ישים לב׳ כי מכאן יכולים המינים לפקור ולטעון: אם מודה אתה׳ שהתורה האלהית הגידה וגלתה באיזו עת מן העתים דברים וחוקים שהם נגד האמת המוסרית בלבנו עתה׳ הרי בזה כעין הודאה בדבר׳ שאין אלהות אמת אחת קיימת לעולם׳ ועל כן איך נוכל לעבדה לעולם בצורה אחת? החבית קדושה לך וכל הנוגע בה כאילו נוגע בכל אשר לנו׳ אבל על היין לא תשמור׳ ולא עוד׳ כי לא איכפת לך לומר׳ כי גם מעיקרו היה חומץ בו. — —

כל גופה של חקירה זו, של אחד־העם, באה נגד המתקנים „החושבים, שאפשר לנו להסיר את הקליפה מעל הדת"; והוא מביא ראיה לנגדם מ„נטיה־טבעית" של העם, ש„לא הִרבה להתנגד להם, לחכמיו, אשר מלאו את חביתו יין חדש מגפן נכריה, כהרמב"ם וסיעתו, ולא נמנע גם מלהקדישם ולהעריצם; אבל את הקראים ודומיהם, אשר נועזו לשלוח יד בחביתו ולשנות פניה לפי ראות עיניהם — אותם הרחיק בכל תוקף". שדי ביה נרגא סופר אחד ואמר, „כי הן יכולים המתקנים לענות לו: מנין לך, כי שבירת החבית קִלקלה את פעלם של הקראים, אולי קלקלה אותו החבית החדשה, שעשו ושהציגו על מקומה של החבית הישנה? ולוּ שמרו באמת את היין בעצם טהרתו, את היין הזה, אשר החמיץ מרוב ימים, מי יודע, אם לא עלתה בידם אז לקבץ את כל העם תחת דגלם?*

אבל הנה אומרים בעלי הקראים, שהם לא שברו את החבית כלל, כי אם, אדרבה, שמרו עליה, על החבית הישנה, לבל יבואו בה דברים שנחשבו בעיניהם לתוספת וגרעון. ועוד זה, הן דוקא צורת ספרי הפלוסופיה הדתית היא זמורה זרה בספרות ישראל הרבה יותר מצורת ספרי הקראים. בין הספר „אור ה'" או „מורה נבוכים" ובין ה„מכילתא" וה„משנה" שנוי יותר עיקרי, בחיצוניותם כבתוכם, מאשר בין ההלכות הקדומות של הקראים ודין הלכות למשה בסיני שבתלמוד. — ואם נעמוד על הצורה, הרי יש גם שנוי רב בין צורת ספרות התלמוד, „הכתב החדש", ובין המקרא, ה„כתב הישן". —

„ילעגו להם המלעיגים על שמירת החבית כאות נפשם — יסיים אחד־העם במאמרו, — התולדות שיצאו משמירת היין באות ומטפחות על פניהם". ולנו עיקרים יסודיים בתרבותנו, כדברי הקבלה, שבהם גם היין חדש, גם החבית...

אחד־העם מתנגד ל„תקון הדת", אבל הוא מאמין ב„התפתחות הדת". לו ה„תקון הוא דבר מלאכותי, הנעשה לעיני הכל, בזמן מוגבל, על־ידי אנשים פרטיים, מרצונם הטוב, לתכלית רצויה להם; וההתפתחות היא דבר טבעי, הנעשה באפן בלתי־מורגש, לאט לאט על־ידי מהלך החיים הכלליים, בלי כונת מכוּן, רק מסבות מכריחות" („דברי שלום", עפ"ד, ח"א).

* ד"ר טהון: הסוציולוגיה של אחד־העם, „לוח אחיאסף", תר"ס.

הלב, לא די שיח האדם לפני קונו בלי מזבח. ואם מזבח תעשה לי, לא תבנה אותו גָזית, כי חרבך הנפת עליה ותחללה. הברזל נברא לקצר ימיו של אדם והמזבח נברא להאריך שנותיו של אדם. אבני מזבח אינן לא רואות ולא שומעות ולא מדַברות ומטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים (מכילתא). דם הקרבן השפוך על המזבח ירַצה על כל חטא ופשע ויתוֵך בין האדם ובין מלכו של עולם. הביאו לה' מנחה וקרבן, העשיר כערכו והדל כערכו, ואל תבואו לפני אלהים בידים ריקניות... וקול ברמה נשמע: למה לי רֹב זבחיכם יאמר ה', רחצו הזכו, טהרו את לבבכם. שוחט השור מכה איש. שפרו מעשיכם ואל תגאלנה ידיכם בדם, גם בדם נפש כל חיה ועוף, שגם להם תזָכר הברית. — מבינים אנו את הדרך ההולך קדימה בלבו של אדם ועם ובמוסרו. אם תאומים נולדו עם כל אחד מהשבטים ונשאו אותם ובחסד עולם יבנה, אנו מבינים את התום הקדמוני הזה; אבל עכשיו שנעשה הדבר לערוה ולתועבה, אחרי שנתהוו בבני־אדם רגשות אחרים וערכים אחרים קננו בלבם, שוב לא יתגעגעו לאלה ויהרוס החדש את הישן ויהיה כאילו אינו. אבל אצלנו גם הלוחות שנפסלו מונחים בארון.

ובבוא אחד־העם לדון במאמרו „בין קדש לחול" בענין סמוך לזה, בדבר חזיון קְדושַת או הַקְדָשַת הצורה על התוך, הוא אמנם נוגע באפן הראשון, במלוי הצורה הישנה בדבר חדש, ומעיר, „כי החבית הישנה בצורתה הישנה היא הקדושה, וכל אשר בה יקדש בעבורה, אף כי תתרוקן ותתמלא חדש מזמן לזמן"; אבל הוא מעלים עיניו לגמרי מהאפן השני, שבו הצורה לא תקבל אל תוכה תוכן חדש, והיא רק כמעמסה עלינו ומקלקלת את רוחנו, „כי נעשו אצלנו דברים שבלב ל„משחק ילדים". — הוא רואה בזה, בשמירת הצורה, „חוק־ברזל, דבר בטבע העם שאין לשנותו; והוא מביא משל יפה מן החיים ואומר: „ואנחנו, מפני מה אנו כותבים ספרי תורה דוקא על קלף ובידי אדם וצורת הספר דוקא כמגלה? כל הטורח הזה ארבע מאות שנה אחרי המצאת הדפוס למה?" אבל שכח עם זה לבָאֵר את החזיון, איך בא הדבר, שבימי עזרא החליפו דוקא את החבית ושנו את כתב התורה, שבו היה מכתב אלהים חָרות על הלוחות, באותיות שהעלו מאשור, ולא עשו בני־ישראל את הנביא ש„העיד על זה" לנביא שקר...

ומתפרשים לפי המובן החדש, כלומר, הצורות הישנות מקבלות תוכן חדש, כמו שיום־הכפורים היה לפי ציוני המשנה בימי קדם יום־מְחול לבנות ישראל ונעשה אחר כך ליום־תשובה ומחילה, או זה, שכהני האלילים נעשו במשך הזמים לכהני ה׳; או, שגם הצורות כלנה תמחקנה והשנוי הגמור בחיי העם ומוסר החברה יוליד לבושים חדשים לגמרי. הנה בין הקרבנות בזמן שבית־המקדש היה קיים, ובין התפלה שלנו היום שנוי עקרי גדול כזה, שנוי יסודי שבין גבורת פראות־האדם ובין שכלול רוח מוסרי של האדם. ראו אדם מקריב את הפר לפני האלהים וזורק את דמו על קרנות המזבח, כדי שיעשה שלום בינו ובין אביו שבשמים; וראו בן־אדם מתפלל בלבו ולפני אלהיו ישפוך שיחו. ובאופן הזה, השנוי. גם צורת הקרבנות בזכרונותינו וההזכרות שלהם אצלנו, היא רק כתם בחיינו אנו. — יום הכפורים הישראלי בבית־תפלתו הן הוא נצחון מוסרי על עבודת הכהן בבית־המקדש ושעיר המשתלח; ואם מצאו עוד היום לנחוץ לקבוע „סדר העבודה" בתפלות, תעיד זאת רק על המגרעת שבחנוך־הלאומי ועל חסרון העוז בנו לחיות חיים אמיתיים טהורים ... אם אבותינו החמירו ב„חמץ בפסח" לפנים מן השורה וטבע החיים, ואנחנו בני בניהם רואים, שאין זה דבר החיים, והסרנו את אלה מחיי־ביתנו, אז חובה עלינו גם להסיר את הצורה החיצונית, להשתמש ברמאות הידועה של „שטר מכירה" עם נכרי, הקונה בעשרים פרוטות קנינים בעלי רבבות, ולגנוב בזה, באפן מגונה, דעת המקום, הרי בודאי לא נאה לעם, וביותר לעם שהוא כבר מחזיק חמצו בפסח ... מעין זה הם בחיי הצבור שלנו: „ערובי חצרות", „היתר עסקא" וכדומה. את פי החוקים האלה לא נשמור ואת ה„צורות" אנו שומרים. הרבה הרבה דברים דתיים־הלכתיים כבר הוסרו מנשמתנו, ואין להם עוד כל אחיזה בחיינו אנו, במעשינו אנו וברוח המוסר שלנו, ועוד עוסקים אנו בהם ועושים להם אזנים. — אין לנו כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם, ואנו פודים את הבן הבכור הנולד לנו בשלשה שקלים וחצי מאת זה האיש, שאין גם נקודה של כהונה בלבו, ואחרי אשר כבר הוסר ההבדל השבטי אצלנו מכל וכל, ויש לנו מוסר אחר בנוגע אל צורך הבן ותעודתו ...

ונשלמה פרים שפתנו. רצה ה׳ אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם והָשֵׁב את העבודה לדביר ביתך ואישי ישראל ותפלתם תקבל ברצון. לא דיה כַוָנת

חדשים, שהם אמנם מקבלים בפי המרצה גון מיוחד ולהם כח מיוחד. גם דברים נודעים נעשים על־ידי אפני ההרצאה של אחד־העם כחדשים ומושכים את הלב כחדשים. אבל ברור לנו, שדבריו מוגבלים הם בחוג אחד ונוטים רק לצד הגיונו של המרצה.

מגמתו של אחד־העם באלה היא רק לבאר הויות שונות בחיים ובתולדה ולעשות מהם מגנים לעניני ישראל; אבל יד רצונו, רצונו היהודי ההחלטי, מושל בו תמיד. הפרטים התולדותיים ונתוחי הדרושים שבהם הוא עוסק, אינם תכלית לו, כי אם התוצאה, אשר רוצה הוא להוציא מהם ולעשות לו לקו. יען הוא אינו בא לבאר דברים, כי אם לחזק דברים...

ביושרו המדעי של אחד־העם אין להטיל ספק. אבל עם כל זה יש שבדרשו בדבר הוא מביא ראיה המסיעה לו, ועל זו שסותרת לו הוא עובר בשתיקה. — בעיניו הוא אינו נכנע למשפטים קדומים מקובלים ומסורים, הלא הוא עומד מול המעשים והפעולות בחרות מדעית, בעוד שבאמת יד המסורה מושלת בו וגם בתוצאותיו ופרי מחשבותיו. — אחד־העם מבקש את האמת ואינו נושא פנים. אבל לרוב הוא גודר את הדרך לפני עצמו...

הנני אומר לדון ולהעיר על איזו מדעותיו והערותיו אחת אחת.

ב

תוך וצורה

רואים אנו, שמוסדי העם ומנהגיו בין אדם לחברו ויחסיו האלהיים הם הם נעשים במשך הימים לתורתו שבעל פה, למנהגי בית ולמסורת־עם חברתית ומשפטית; והם מתנחלים מדור לדור, עד שימצאו להם, בבוא הימים, מקום ברשמים שבכתב. הדברים המסורים נעשים לחוקים קבועים נחקקים בחרט אלוה של האומה ונשמרים בספר; אבל החיים אינם עומדים מלדת, איתם הכחות הנסתרים והנגלים, שהולידו את המנהגים והדעות מלפנים, אינם נפסקים ומוסיפים ללדת צרכים חברתיים חדשים; צרכים המבקשים להם גם הם בטוי למהלכם ורוחם במנהגים ובדרכים מיוחדים. — ובבוא עתות־התנגשות כאלה, התנגשות בין המסורה מראשית ובין בסורת החיים מהיום, אז שתי דרכים לפנינו: או החוקים הישנים מתפתחים

רק לאותו הצד הרוחני שבאדם, שהוא בא מחזיונות המעשים; ולהפך, בדברו דבריו על־אודות עבודה מעשית, הוא חושב בראש — בצרופה עם עבודה רוחנית. הרוח והמעשה הם הדברים הראשיים באדם ובחברה ושניהם יונקים זה מזה, ולפעמים גם נכנסים זה בתחומו של זה. —

אחד־העם מבקש התרכזות האומה ורוחניות האומה. מבקש הוא נפש בריאה וגם גוף בריא, והוא דורש וחושב בזה ובזה. הוא רואה את המכשולים, והוא אומר להסירם. כל דבר הוא לו גם חזון תולדתי, המשליך קויו לפנים ולאחור. — אחד־העם הוא נגד חבת־ציון זו, „שנמכרת בשוק במחיר קצוב", ואף כנגד זו, „שאינה אלא הסכמת השכל", בלי שורש עמוק בלב, כי אם בעד זו, ה„ממלאה את הנפש בתור יסוד היסודות, בתור מרכז הרוח" (הקדמה למהדורה ראשונה מספרו „על פרשת דרכים"); והוא מבקש לאותם הדברים שבלב את הסכמת השכל. הוא מבקש הרחב ודעת; האמת והטבע הם לו האמתת הרוח ועניני הרוח.

אמנם אצלו „כנסת ישראל כבר מתחלת היא, לפעמים, לתמוה על עצמה", ואולי גם לשאול על עצמה . . . אבל כל אלה אינם מזיזים ממקומו את הוַדָאיות, אשר הוציא לו מחזיונות מחשבותיו ואשר הן קבועות בנפשו והן יסודי־האמונה שבנפשו. — הוא מזכיר גם שלילותיו, אבל לא ישכח להגיד, „כי השלילה אצלו לא לשם עצמה תבוא, אלא לשם החיוב הכרוך בה"; „לא לרַפות ידי העובדים" מגמתו, אלא, להפך, „להצילם מרפיון ידים" . . .

אנו קוראים את ה„פרורים" של אחד־העם, אשר בחלק הראשון מספרו, זה מין „שער היחוד" שלו, „שער הכונה והתכלית". איזה רוח־יראי ותום־מחקרי מרחף עליהם. כל רעיון מהם עטוף תכריך, לאות כי אין זה חול, כל דבור נכתב לשמו, וכל משפט ומשפט חָתום בחותם תעודה ישראלית. לשפתם איזה אור בהיר ומחַיה ומיטיב לרוח. סדור כל ענין וענין אצלו, נושא ובנין המאמר, תכנו והיקפו — הכל כמו ציור שָלֵם, הכל מהוקצע ומשוכלל. לא תמצא בהם גרעון או עודף, ההקדמה אינה יתֵרה על העיקר, אין קפיצה ואין הברקה, הכל ערוך בטעם, נאמר, בישוב הדעת ובברור חי.

הסקירות והמשפטים התולדתיים שלו בחיי ישראל, מהם חדשים באיזו מדה ומהם חדושם הוא רק חזוק הנחות ישנות באמצעים מדעיים

עם מאורו של רנ"ק נתן לנו עולמו של ישראל מצורף, על־פי נפשו החושבת ועל־פי הדברים התולדתיים, שחשב וחקר בהם. רנ"ק בנה בנין, שהקציע בו כל אבן ואבן, כלל את הסכום הרב מפרטים רבים ומחקירות ודרישות יסודיות באפני התולדה שלנו ופרקיה, ונפשו של הקורא תרוה מעולם זה. מעין זה נמצא גם אצל גיגר, ובאיזו מדה גם אצל שד"ל, אבל כבר לא בזה הכלל הכולל, כמו „אלוה־האומה" והכח הבורא של האומה. המקרים המוחשיים בתולדות עמנו וחלקי הפרטים הרבים יצאו על־ידי מיסדי חכמת־ישראל, שבאה אחריהם, בהרכבה חדשה ובסדור־נפשי חדש, מכפי אשר היו בטרם בוא החוקרים ההם; אבל החזיונות האלה היו להם כמו סובבים הם על עצמם; עוסקיה דנו ושפטו בחוקי היהדות ותוצאותיה, כמו בחוקי הרוח ותוצאות הרוח, בלי עצם יסודי הנושא אותו, ועל כן היה הכל כנשמה בלי גוף. — אבל תורתו של אחד־העם, אם אמנם תכבד גם היא את הנשמה של היהדות, והיא לו ראשית ואחרית, אבל הוא יאחד אותה עם הגוף: מושג העם, שהתבסס אצל הס, ואחר־כך בא בהרחב הדבור אצל רפ"ס ובהסבר רב גם אצל לילינבלום הש"ב, התעצם אצל אחד־העם לעצם חי ולחזיון קיים.

על־יד הקרירות של אחד־העם, הנראית על־ידי תבונת המשקל והשויון ההגיוני שבו, ישא בחבו גם נטיה חזקה ליהדות הצרופה והחזיונית, ומן העיקר הזה והאמונה הזאת לא יזוז. שמאלו דוחה וימינו מקרבת; ולא רק מפני אהבת הפשור והמצוע, מדתו היסודית, הוא עושה כך, כי אם גם מפני יסוד המוסר והאמונה שבלבו. היו יהודים, ואז תמצאו פשר החידה, מפני מה אנו יהודים. „שם, מעבר לגבול השכל והמופת, יש עוד ממלכה עצומה, ושמה אמונה" („דרך החיים").

„כל נפש בריאה בין של איש פרטי ובין של עם שלם, אומר אחד־העם, יש לה אותה סגולה בטבעה, שמאוייה הקיצוניים מתחבאים באיזו פנה נסתרה, בשעה שהיא משקיעה עצמה בעבודה המעשית". אחד העם התוריי אוהב גם את העבודה המעשית. סימן בריאות יוצא מהמעשה להרוח.

בעיניו החטא והחפוש אחריו הם רק מין עקול ועקמימות; השויון בכל הוא לו הדרך הישרה והשלמות. כשהוא מדבר על עניני־רוח, כונתו

רואים במחשבותיו, בדעותיו ובהגיונותיו; לא רק משקל הגיוני הוא זה, כי גם סוד המשקל שברוחו, מין ישוב־הדעת יסודי, מתנה הגיונית, תבונית, ישרנית, אשר נִתנה לו.

אחד־העם אינו מתחיל לארוג את נדוניו מעצמו, כלומר, מעצמותו, כי אם ישים לבו אל העולם אשר מסביבו, ואל יסודי החברה. המושג ‚חברה‘ הוא האות הראשונה מן ‚עשרת הדברים‘ שבנפשו; והוא עמל לפַלֵּס נתיב לעצמו ביסודות החברה, בדעת צביון החברה והשתלמות הדעות התוריות בחברה. החלק הטוב באדם והמדות התרומיות שלו הם אלה, שעומדים בקֶשור עם החברה. האדם לא נולד כי אם להיטיב, מנת חלקו הוא חיי צרוף והַשְּׂכֵּל, חיֵי מוסר ודעת. — —

לכאורה הרי הכל הכרח גמור בתבל. בעולם ובחיים, בַּכֹּל בַּכֹּל מושלים חוקים ידועים בל ימוטו; אבל החוקים האלה, גם מבלי יד נעלמה בתולדה ובטבע, המניעה אותם לתכלית מה, המה הגורמים מעצמם את הטוב בחברה ובאדם. החברה ביסודה כבר נושאה בקרבה את נצני ההתקדמות והתועלת המוסרית במדה לא מעטה. בהגיון ובשכל הרי אחד־העם חושב חומרי. הכל בחיים ובטבע מוחש וגלוי לנו, ואין גם נסתר מאת עיני החושב. חלקי המציאות הם כאישי החברה, שנאחזים באחדות הכחות ותנאי המשיכה מן הפרט אל הכלל, מן המעט אל הרב, מן הבלתי־מושלם להשלמה והשכלול; אבל על־ידי הדבר, שהכל נוטה מאליו אל הטוב, אל התועלת היוצאת, וש‚אני‘ הפרטי של כל דבר נכנע אף הוא סוף כל סוף לפני האני־הקבוצי, הגדול ממנו והרב ממנו, שוב אין החלקים החומריים חלקים מכֻנִּיים עוד; וכה יתלבש גוף העולם בנשמה, והחומר שבו נעשה לרוח ולדבר שהוא אחוז ברוח.

לכאורה רק ידענות גרידא אצלו, ידענות באורית, שבאה להרחיב את השכל ואת ידיעת האדם; אבל לנו עסק גם בדברים שבלב ובעיונים, שראשית מוצאם המה צרכי־הלב ואמונת הלב בעם ובחברה...

והיהדות? היהדות היא בעיניו הדת היותר מוחשית, והוא רואה בה כל אותן הקרנים, אשר זרחו ויצאו ממנה לאחרים, וגם מוצא בה את הכֹּנָנִים, שעשו לה דורשיה ומבאריה; אבל היא אינה אצלו תורה בלבד, כלומר, דת תורית לעצמה, כי אם גלוי נפש האומה ומפעלה של האומה.

סדר מחשבתו של אחד־העם הוא כך: האדם הוא בריה חברתית, החברה היא הרכבה תולדתית, העם הוא קבוץ נפשות רבות במחזה הסטורי. המדע הוא הסִקור והבקור והדעת היא תועלת האדם וְהֲרָמָתוֹ. המוסר הוא פרי הדעת עם צרכי הלב, הלב הוא עין השכל, השכל הוא גם שותף למוסר. — וכך דרכו למנות: הדת היא המוסר, המוסר הוא החלק האנושי הסגולתי והשכלי; אין דבר טוב, שאין בו גם תועלת מוחשית נראית, ואין תועלת אישית מוסרית, בלי חברתית לאומית. העם הוא חברה ישרה בכלל; הלאומיות היא קבוץ של נחלת אבות, שטובה היא גם לבנים.

לא נעלמו ממנו, מאחד־העם, כל המעקשים הרבים אשר לפני כל עבודה רוחנית ושכלית. ,רק מי שאינו יודע כלום מתכונת בני־האדם והכחות המניעים את רוחם, הוא יכול להאמין, כי טעות שהחזיקו בה רבים תעבור מן העולם מיד'; כי יקומו אנשים לבחור תיכף בטוב והישר, אם יראו ויוכיחו להם, שהוא מתנגד להרגלם ולחנוכם וגם לצרכי לבם. ולפעמים הוא גם מתעצב על הדבר הזה; אבל תיכף הוא מתנחם ואומר: ,מנהגו של עולם כך וחזיון חברתי הוא, שהטוב ילחם נגד המעצורים ושיש בעולם מעצורים, אבל סוף האמת לבוא'.

אחד־העם בתור סופר אינו מן הבוראים מעצמם, כי אם מן החושבים וההוגים, יותר נכון, מן המתבוננים בחיים ובעולם, בחברה ובאדם, על־פי היקף שכלי־נפשי אחד.

אם נאמר, שמהות הסופר הבורא הוא זה, שיש שארית עולם היולי בנשמתו, אשר הוא מפָרֵט אותו בכל פעם ומבקש בטוי לו וגִלוי באיזו צורה, אז לא יתכן זה אצל אחד־העם; והוא אמנם מרגיש יתרונו בזה שאינו כך. אחד־העם אינו יושב על האבנַים שלא נבנו עוד, כי אם בא הוא אל אבנַים מוכנים מכבר. הוא אינו מוליד מחשבות, כי אם דן עליהן, דן הוא על דבר, אם טוב הוא או רע, אם קרוב הוא לשכר, או מביא הפסד . . . הוא אינו חפץ לעקור נטוע, אבל רוצה הוא להסיר את הקוצים והברקנים אשר מסביב לנֶטע ואשר יעצרו את גדולו. הוא גם יקח את המחרֵשה בידו לשַׂדד את האדמה פה ושם.

ואם חפצים אנו לבוא לידי מהות נפשו של אחד־העם בתור עובד, אם נחפש אחרי מלה, שתציין לנו מהותו, אין לנו רק זו: שויון. שויון אנו

מאמר ראשון

א

אחד־העם*

מעולם לא בקש הרוח העברי את כחו וגבורתו ברבוי נושאיו, מציין אחד־העם במאמרו ב,העומר' א', – לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם, כי אתם המעט מכל העמים, אומר הכתוב; ואלהיה של אומה זו, כשרואה אותה סרה מהר מן הדרך, אינו כורך תורתו והולך לו, אלא אומר לאותו היחיד, שנשאר נאמן לו, ,הניחה לי... ואכַלֵּם ואעשה אותך לגוי גדול'...

הניחו לי ואראכם את הדרך הטוב והישר! והוא, אחד־העם, מאמין במציאות הטוב וכי קרוא הוא להורותו לנו. כהן ונביא! שתי המלות האלה שגורות על שפתיו, והוא אינו לא כהן ולא נביא, רק אחד מאנשי האומה השרידים הנאמנים. אם הוא לא היה עומד עתה לפנינו בדבריו, אז היתה הרוח נחה על איש אחר, כי לֹא יעזוב ה' את שארית עמו. ואם הוא לא היה אומר אותם הדברים, שהוא דן עליהם, היה איש אחר מבני העם מתעורר והיה אומרם, חייב היה לאמרם, אבל עתה הוא שליח־הצבור והוא אומרם לנו...

לאחד־העם יש יחש הנפש ואיזו ענוה של אצילות, והוא עובד לרבים, הוא מכֻוָּן בדבריו להאיר לרבים; בעיניו יש ערך רק למחשבה זו, שיש בה תועלת לרבים... מי יתן והיה כל עם ה' נביאים! הוא קורא פעם, והוא מרגיש, שאין כל עם ה' נביאים. הוא שואף אל הנבואה, אל סגולת ישראל מקדם, ולו גם השכל הטהור הוא נביאי.

השכל מחייב כל דבר של אמת, הלב הנקי מחייב כל דבר של אמת, והרוח המוסרי־העולמי בורא את האמת.

---

* ועיין מאמר ,זקנה ובחרות' ב,בדרך', חלק ב', ושם, מאמר ,עבר והוה', ובמאמר ,דור ודורשיו' ב,לוח אחיאסף', תרנ"ט.

מאמר ראשון

מאת המביא לבית־הדפוס

עוד המחַבר חופר ועודר בשדה ספרו, עובר בדרך שכבר עבר בו ומעיין עיון אחר עיון בכל המחשבות והתורות, אשר הורו ואשר הגו וחשבו הוא ואחרים, דורות רבים; עוד הוא שוקל את כל דבריו במשקל, גורע מהם ומוסיף עליהם ומגיה אותם ומתַקן ויוצקם יציקה גדולה אחת, יציקה אחרונה, יציקת עולם – הוא רואה עוד את הכל בחזון, חזונו האחרון, חזון של *שקיעה גדולה*, והנה נהפך לבו בקרבו והתפַּלץ למַראה. נשבר הכד על המַבוע.

ואני, שזכיתי לעמוד במחיצתו ויצקתי מים על ידיו, והוא גם מִלא את ידי להביא את כתביו לבית־הדפוס ולהוציא אותם לאור, בגשתי אל המלאכה הגדולה והרַבּה הזאת, הנה מצאתי את כל הדרכים סלולות לפנַי על ידו ועלי רק לעמוד על המשמר לבל ישַנו מן המטבע *שלו*. הוא כמעט הכין את הכל בעִתו. רק ספר אחד – החלק השני מ,מחשבות ותורות' – נמצא בלתי־מסודר כראוי. השאר כלו היה ערוך ומוכן ולא היו הספרים חסרים אלא הקדמה.

אולם גם כדי הקדמה לא אוסיף על דבריו.

פ. לַחובר.

ורשה, סיון תרפ"ב.

מאמר רביעי:

מאמר חמישי:

מאמר ששי:

תוכן

משני עברים

מחשבות ותורות

חלק ראשון

משני עברים

ליפסיה תרפ"ב

מאמרים

מאת

מיכה יוסף בן גריון

מערכה ג

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כִתבי

מיכה יוסף בֶּן גריון

חדשים גם ישנים

מאמרים

*

ה ש